SUCEAVA

ANUARUL MUZEULUI BUCOVINEI

XLV

2018

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ȘTEFAN CEL MARE” DIN SUCEAVA

SUCEAVA. ANUARUL MUZEULUI BUCOVINEI

XLV
2018

S U C E A V A

ANUARUL MUZEULUI BUCOVINEI

XLV
2018

EDITURA UNIVERSITĂŢII „ŞTEFAN CEL MARE" DIN SUCEAVA
SUCEAVA
2018

S U C E A V A

Fondator
GRIGORE FOIT

COLEGIUL EDITORIAL

ACAD. RĂZVAN THEODORESCU - ACADEMIA ROMÂNĂ, BUCUREŞTI
PROF. UNIV. DR. IOAN OPRIŞ - MUZEUL NAŢIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI, BUCUREŞTI
PROF. UNIV. DR. ŞTEFAN PURICI - UNIVERSITATEA „ŞTEFAN CEL MARE", SUCEAVA
PROF. UNIV. DR. NICOLAE URSULESCU - UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA", IAŞI
PROF. UNIV. DR. OVIDIU BOLDURA - UNIVERSITATEA NAŢIONALĂ DE ARTE, BUCUREŞTI
PROF. UNIV. DR. SERGHEI PIVOVAROV - UNIVERSITATEA NAŢIONALĂ „IURII FEDCOVICI", CERNĂUŢI
PROF. UNIV. DR. SABIN ADRIAN LUCA - UNIVERSITATEA „LUCIAN BLAGA", SIBIU

COLEGIUL DE REDACŢIE

DR. ION MAREŞ - redactor şef
DR. AURA BRĂDĂŢAN - secretar de redacţie
DR. MIHAI-AURELIAN CĂRUNTU - redactor

Tehnoredactare: AURA BRĂDĂŢAN
Traduceri în limba engleză: ALEXANDRU KOVACS

ORICE CORESPONDENŢĂ SE VA
ADRESA MUZEULUI BUCOVINEI
STR. ŞTEFAN CEL MARE, NR. 33
COD 720003
SUCEAVA, ROMÂNIA
TEL. 0230/216439

ALL CORRESPONDENCE
WILL BE ADDRESSED TO
BUCOVINA MUSEUM OF SUCEAVA
ŞTEFAN CEL MARE STREET, NO. 33
CODE 720003, ROMANIA
PHONE 004 0230/216439

www.muzeulbucovinei.ro

E-mail: contact@muzeulbucovinei.ro; memoriale@muzeulbucovinei.ro

Responsabilitatea asupra conţinutului materialelor revine în întregime autorilor.

ISSN 1583-5936

EDITURA UNIVERSITĂŢII „ŞTEFAN CEL MARE" DIN SUCEAVA

CUPRINS

CENTENAR 1918-2018

Academician Răzvan THEODORESCU, *Unirea prin cărturari* 9
Ioan OPRIȘ, *Vasile Stoica în bătălia din Statele Unite ale Americii pentru România Mare* 11
Ioan POPOIU, *Marea Unire de la 1918* 23

STUDII DE ARHEOLOGIE

Ion MAREȘ, *Piese preistorice din colecțiile Casei memoriale „Eusebiu Camilar" din Udești* 33
George Dan HÂNCEANU, *Cuptoarele de ars piatră de var ale meşterilor Bisericii Sf. Treime din Doljeşti (jud. Neamț)* 43
Florentina-Carmen OLENIUC, *Strategiile de valorificare a resturilor faunistice descoperite în situl arheologic Baia În muchie din județul Suceava* 69

STUDII DE ISTORIE

Ştefan S. GOROVEI, *Puterea. Ctitorii şi genealogii* 77
Adrian Andrei RUSU, *Ghiulele medievale din piatră în România* 85
Silviu BUBURUZAN, *File dintr-un posibil dicţionar. II Avram din Bănila (Banilovschi, Banilowski)* 121
Cristina SLAVIC, *Actul Unirii Bucovinei reflectat în presa din anii 1914-1918* 131
Radu Florian BRUJA, *Statutul juridic internaţional al Slovaciei de la Independenţă la Întrunirea de la Salzburg (martie 1939-iulie 1940)* 139
Mihai-Aurelian CĂRUNTU, *Emil Bodnăraş. Misiune de propagandă în Bucovina (noiembrie 1945)* 151
Dorel BĂLĂIŢĂ, *Jetoanele cantinei lucrătorilor Fabricii de postav din Buhuşi* 157

DOCUMENTE ȘI MANUSCRISE

Ştefan S. GOROVEI, *Prefacere sau contrafacere ? Despre autenticitatea unui izvor istoric* .. 167
Ștefan BUCEVSCHI, *O lecţie în Obergimnasium din Suceava* 185
Aura BRĂDĂȚAN, *O scrisoare inedită despre Ciprian Porumbescu: Octavia Lupu-Morariu către Dragoş Vitencu* 199

ISTORIA CULTURII

Ion POPESCU-SIRETEANU, *Un motiv fundamental: ciobanul care şi-a pierdut oile* 211
Costel CIOANCĂ, *Răul de dinaintea binelui. (V) Motivul ordaliilor de final în basmul fantastic românesc* 245

NOTE DE LECTURĂ

Iordan DATCU, *Fotografia în cercetarea etnologică* [Cornelia Belcin Plesca, Laura Toader, Cătălin Alexa, *Familia țărănească în România: un secol de fotografie = The peasants' family in Romania: A century of Photography*, album, Bucureşti, 2017, 416 p.]..... 257
George BODEA, *Despre femeie ca „parte întregitoare" în proza lui Eminescu* [Iulia Murariu, *Ipostaze feminine în proza lui Mihai Eminescu*, Editura EIKON, Bucureşti, 2017, 148 p.] 261
Ion FILIPCIUC, *O carte aşteptată de-un Veac - 1916 Dosar relativ la Bucovina* [Preot Dumitru Valenciuc, *1916 Dosar relativ la Bucovina, Organizația ei*, Tipărită cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Părinte Pimen, Arhiepiscop al Sucevei şi Rădăuților, Editura Arhiepiscopiei Sucevei şi Rădăuților, Suceava, 2018, 306 p.] 265
Ioan ȚICALO, *Temeiul Unirii Bucovinei cu Regatul României* [*Temeiul Unirii Bucovinei cu Regatul României*, Cuvânt înainte, antologie, comentarii şi bibliografie de Ion Filipciuc, Biblioteca „Miorița", Câmpulung Moldovenesc, 2018, 295 p.+1 h.] 271
Radu Florian BRUJA:Gheorghe Hobincu, *Frumoasele zile din Aranjuez. Memorii* I, *Omul sub vremuri. Memorii* II, ediţie îngrijită de Lavinia Seiciuc, Editorial de la Asociación Cultural Cancro, Granada, 2017-2018 (vol. I 292 p.; vol. II 294 p.) 279

SUMMARY

CENTENNIAL 1918-2018

Academician Răzvan THEODORESCU, *Union through scholars* 9
Ioan OPRIȘ, *Vasile Stoica in the Battle fought in the United States of America for Greater Romania* 11
Ioan POPOIU, *The Great Union of 1918* 23

ARCHAEOLOGY STUDIES

Ion MAREȘ, *Prehistoric items in the collections of the "Eusebiu Camilar" Memorial House in Udești* 33
George Dan HÂNCEANU, *Lime burning kilns of the craftsmen of the Holy Trinity Church in Doljești (Neamț County)* 43
Florentina-Carmen OLENIUC, *Strategies for valorizing the faunal remains discovered in the archaeological site of Baia – În muchie, Suceava County* 69

HISTORY STUDIES

Ștefan S. GOROVEI, *Le pouvoir. Fondation secclé si astiques et généalogies* 77
Adrian Andrei RUSU, *Medieval cannonballs of stone in Romania* 85
Silviu BUBURUZAN, *Pages from a possible dictionary. II Avram from Bănila (Banilovschi, Banilowski)* 121
Cristina SLAVIC, *The Act of the Union of Bukovina reflected in the press from 1914-1918....* 131
Radu Florian BRUJA, *Slovakia's International Legal Status from Independence to the Salzburg Meeting (March 1939 - July 1940)* 139
Mihai-Aurelian CĂRUNTU, *Emil Bodnăraș. Propaganda mission in Bukovina (november 1945)* 151
Dorel BĂLĂIȚĂ, *Tokens of the workers' canteen in the Buhuși baize factory* 157

DOCUMENTS AND MANUSCRIPTS

Ștefan S. GOROVEI, *Transformation ou falsification? Autour de l'authenticité d' une source historique* 167
Ștefan BUCEVSCHI, *A lesson in the Obergimnasium in Suceava* 185
Aura BRĂDĂȚAN, *An unpublished letter about Ciprian Porumbescu: Octavia Lupu-Morariu to Dragoș Vitencu* 199

HISTORY OF CULTURE

Ion POPESCU-SIRETEANU, *A fundamental motif: the shepherd who lost his sheep* 211
Costel CIOANCĂ, *The evil before good. (V) The reason of final ordals in the romanian fairy tale* 245

READING NOTES

Iordan DATCU, *The photography in ethnological research* [Cornelia Belcin Pleșca, Laura Toader, Cătălin Alexa, *Familia țărănească în România: un secol de fotografie = The peasants' family in Romania: A century of Photography*, album, Bucharest, 2017, 416 p.] 257
George BODEA, *About the woman as "completing part" in the prose of Eminescu* [Iulia Murariu, *Feminine hypostases in Mihai Eminescu's prose*, EIKON Publishing House, Bucharest, 2017, 148 p.] 261
Ion FILIPCIUC, *A Book Expected for a Century - 1916 Dossier related to Bukovina* [Priest Dumitru Valenciuc, *1916 Dossier related to Bukovina, Its' Organisation*, Printed with the blessing of His Eminence Father Pimen, Archbishop of Suceava and Rădăuți, Publishing House of the Archiepiscopate of Suceava and Rădăuți, Suceava, 2018, 306 p.] 265
Ioan ȚICALO, *The basis of the Union of Bukovina with the Kingdom of Romania* [*The basis of the Union of Bukovina with the Kingdom of Romania*, Foreword, anthology, comments and bibliography by Ion Filipciuc, Biblioteca „Miorița", Câmpulung Moldovenesc, 2018, 295 p.+1 h.] 271
Radu Florian BRUJA: Gheorghe Hobincu, *The beautiful days of Aranjuez. Memoirs* I, *Man under the tiems. Memoirs* II, edition arranged by Lavinia Seiciuc, Editorial de la Asociación Cultural Cancro, Granada, 2017-2018 (vol. I 292 p.; vol. II 294 p.) 279

UNIREA PRIN CĂRTURARI

Academician Răzvan THEODORESCU

Dacă ar fi să găsim pentru momentul unionist de la Cernăuți din toamna 1918 o trăsătură distinctivă, anume aș folosi sintagma pe care un cercetător al provinciei de la miazănoapte (Mihai Iacobescu) a folosit-o cu ani în urmă: „emanciparea Bucovinei prin cultură". Locul spiritualității bucovinene în supraviețuirea sa sub stăpânirea habsburgică – timp de un secol și jumătate – a fost asigurat și de mirabilele mărturii ale ortodoxiei românești care erau ctitoriile lui Ștefan cel Mare, ale lui Petru Rareș, ale lui Alexandru Lăpușneanu și ale Movileștilor – în frunte cu „Ierusalimul vitejiei românești" cum a fost denumită Putna -, dar și de o cultură națională care nu era doar a elitelor românești, ci fusese difuz și inteligent răspândită în întreaga populație românească.

Atunci când în noiembrie 1918 – lună deschisă de articolul lui I. G. Duca din ziarul „Mișcarea" intitulat semnificativ „Finis Austriae" – trupele românești ale generalului Zadic pătrundeau în Cernăuți (era chiar ziua armistițiului de la Compiègne!), iar două săptămâni mai târziu se dădea votul pentru unire, cărturarii români dețineau în „establishmentul" provinciei un rol eminent. Herzogtum-ul bucovinean autonom ce păstra, după 1849, drept stemă vechiul cap de bour, avea o dietă condusă la un moment dat de Eudoxiu Hurmuzachi cel aflat în relații cu Transilvania lui Andrei Șaguna, avea intelectuali cu voci distincte precum transilvăneanul Arune Pumnul sau Ion G. Sbierea, iar inteligheția bucovineană cu avocați, profesori și preoți reprezentați de un Gh. Popovici și boierii patrioți negermanizați în frunte cu „cavalerul" de la Storojineț Iancu Flondor au putut conduce Constituanta la hotărârea din 27 octombrie pregătind decizia istorică din 28 noiembrie.

În acest demers politic cu o solidă armătură culturală și-au avut rolul și „preparandia" cernăuțeană și „cabinetele de lectură" din mediul rural și originala „Reuniune română de lectură" și societățile culturale felurite, și „Biblioteca Țării Bucovinei" și „Muzeul Bucovinei".

Vorbind despre încărcătura culturală care a însoțit Unirea Bucovinei cu țara se cade să evocăm în primul rând relația cărturarilor bucovineni cu Academia Română și aici un loc cu totul special îl dețin cei trei frați din Cernauca: Alexandru Hurmuzachi, membru fondator al Academiei Române, Nicolae Hurmuzachi, membru al Academiei Române și, mai ales, abia amintitul Eudoxiu Hurmuzachi – Doxachi – membru al Academiei noastre, primul român care a pătruns în arhivele vieneze între 1845 și 1852, cercetător în arhivele împărăției austriece din Budapesta, Cracovia, Lvov și Veneția, dar și de la Vatican.

Cele peste 600 de documente astfel culese, publicate în 12 tomuri de Ministerul Instrucțiunii Publice din București în urma deciziei unei comisiuni din care au făcut parte,

între alții, Kogălniceanu și Odobescu, au constituit prinosul acestui bucovinean și român la cultura noastră istorică, în total 45 de volume apărute între 1877 și 1942 sub numele de „colecția Hurmuzachi", reprezentând până astăzi un tezaur nedepășit.

Din acest spațiu cultural bucovinean unde au fost activi sau de unde au plecat istorici și filologi ce au ilustrat universitățile de la Cernăuți, Cluj, Iași și București – Ion Nistor și ardeleanul Sextil Pușcariu, Sever Zotta și Dimitrie Onciul, președinte al Academiei Române între 1920 și 1923 – și unde s-au ilustrat, într-un climat cultural de excepție scriitori precum Paul Celan și plasticieni ca Georg Löwendal, patria românească a primit și primește bogății de spirit care sunt, înainte de toate, darul Bucovinei pentru noi toți.

VASILE STOICA ÎN BĂTĂLIA DIN STATELE UNITE ALE AMERICII PENTRU ROMÂNIA MARE

Ioan OPRIŞ

În istoria care reflectează naţiunile, aceasta rămâne pentru toţi aşa-zisă universală. Arareori şi cu totul ieşit din comun, un om reuşeşte să pună semne capitale care-i dau dreptul la unanimă recunoştinţă. Aceasta din urmă – floare rară chiar la oameni pioşi – apare de regulă, la multă vreme după ce astfel de oameni trec în nefiinţă. Naţiunile civilizate cultivă însă memoria semenilor care e binevenită de la ai lor şi le-o cinstesc prin scrieri şi simboluri statuare, îndeobşte în bronz, piatră şi lemn[1], încurajează ca faptele acestora să fie parte a educaţiei permanente a copiilor şi tinerilor cât şi a celor în plină putere. Raţiunea supremă a recunoştinţei pe seama celor contributori sau chiar făcători de ISTORIE este nu adularea prin cultivarea trecutului ci, prin cunoaşterea şi respectul acestuia, asigurarea viitorului.

La români istoria este însă zgârcită cu recunoştinţa reală, din convingere, a celor aleşi de pronie să strălucească înfăptuind BINELE şi slujindu-şi PATRIA. Cauzele sunt desigur destule şi explicite pentru asemenea comportamente ostile trecutului iar cei care le susţin nu-s deloc de neluat în seamă. Mulţi dintre semeni n-au cunoştinţele necesare, alţii trăiesc cu frenezie doar prezentul şi nu-s puţini cei care văd doar scăderile şi lipsurile, admirând până la adulaţie ceea ce-i străin de neam dar pare a fi obligatoriu şi valoros. S-a ajuns astfel ca cei buni dintre ai lor să nu mai conteze!

Unul dintre cei mai buni români, aproape necunoscut până deunăzi, cu contribuţii majore în afirmarea drepturilor naţionale şi consolidarea României Mari, este un avrigean pe nume **Vasile Stoica (1889-1959)**. Fecior de ţărani de pe Valea Oltului, dintre ai celebrului învăţător Gheorghe Lazăr, Vasile „gură de aur" a fost hărăzit din ziua naşterii sale (întâi ianuarie) să se dedice ştiinţei de carte, iar prin aceasta să-şi slujească Neamul.

Înzestrat din cale afară cu o memorie prodigioasă şi cu bosa limbilor străine (scria şi vorbea 14 limbi!), tânărul Vasile Stoica şi-a uimit profesorii - printre aceştia numărându-se ilustrul Vasile

[1] Prin monumente, case şi locuri memoriale, prin muzee.

Goldiş - reuşind să fie eminent ca absolvent al celebrului Liceu românesc de la Braşov. Susţinut de Fundaţia „Gojdu", a făcut studii strălucite la Universitatea budapestană, trecându-şi doctoratul sub conducerea profesorului Beöthy Zsolt. Aceeaşi Fundaţie i-a sprijinit specializarea în studiul limbilor clasice şi moderne la Universitatea pariziană (1913) iar la revenirea în ţară, ASTRA l-a numit profesor la Şcoala de fete de la Sibiu. În acelaşi timp, Goldiş l-a primit ca redactor-şef la activa revistă „Românul" de la Arad iar numeroase alte publicaţii i-au tipărit primele sale lucrări literare. Profesorul - care în timpul studiilor s-a remarcat ca preşedinte al Asociaţiei studenţilor români „Petru Maior" din capitala Ungariei, arăta de-acum o hotărâre de neînfrânat pe seama unirii tuturor românilor, descoperind românitatea şi românismul său ca o ţintă pentru care merita orice sacrificiu. Deja la orizontul anului 1914 - cel al declanşării, la 28 iulie, a Primului Război Mondial - Vasile Stoica îşi delimitase clar opţiunile politice, ceea ce a motivat hotărârea sa riscantă de a trece Carpaţii şi a-şi oferi serviciile guvernului de la Bucureşti cu credinţa că sosise ora întregirii României. Pentru fapta sa tribunalul militar din Cluj l-a condamnat, în lipsă, la moarte.

La Congresul românilor refugiaţi din Austro-Ungaria în România – ţinut la Bucureşti în ziua de 15 martie 1915, la Ateneul Român – Vasile Stoica afirmase că unirea trăieşte „tot aşa de puternic în cel din urmă ţăran din Maramureş sau din Bihor, cum trăieşte în cele mai distinse personalităţi ale neamului". (În *Congresul românilor de peste hotare aflători în ţară*, 15 martie 1915, Bucureşti, 1915, p. II, *apud* Ştefan Pascu, *Făurirea statului unitar român. 1918*, Ed. Academiei RSR, Bucureşti, 1983, vol. I, p. 364).

Aici s-a alăturat grupării proantantiste, celor din jurul lui Octavian Goga, Octavian Tăslăuanu, I. Rusu Abrudanu, Vasile Lucaciu, Iosif Şchiopul slujind cu scrisul crezul său. *Suferinţele din Ardeal şi Habsburgii*, *Ungurii şi Românii* sunt printre lucrările sale care au animat speranţele şi au adus argumente celor care, în ajunul zilei de Sfântă Marie, la 14 august 1916 au dat curs deciziei de intrare în război de partea Puterilor Antantei care au aprobat cerinţele reîntregirii de neam şi de ţară*. Documentele vremii arată că hotărâtul avrigean este autor al *Proclamaţiei* regale către naţiune, prin care regele Ferdinand şi-a angajat coroana în slujba idealului unionist. Ca model de comportament patriotic, Vasile Stoica s-a înrolat imediat ca voluntar, servind armatei române la trecerea Carpaţilor, în bătăliile de pe Olt şi Argeş. S-a comportat ca un erou, fiind rănit de două ori.

În imperioasa nevoie de a asocia eforturilor de război pe mai marii lumii, Marele Cartier General a hotărât la 18 aprilie 1917 ca Vasile Stoica, părintele greco-catolic Vasile Lucaciu şi cel ortodox Ioan Moţa să fie trimişi în SUA cu o misiune „de propagandă pentru cauza Transilvaniei şi întrucât ar fi fost cu putinţă, organizarea unei unităţi de voluntari români transilvăneni pentru frontul francez, această unitate având să facă parte din armata franceză sau americană, dar păstrându-şi caracterul ei românesc"[2]. Aventuroasa călătorie a celor trei, prin Siberia şi Japonia a durat două luni, la 29 iunie ajungând la Washington, ca peste doar 3 zile, la 3 iulie să fie primiţi de către secretarul de stat Robert Lansing, de la acesta şi secundul său William Philipps primind asigurări de sprijin pentru România şi propunerile speciale cu care ei fuseseră însărcinaţi. Seriozitatea acelor angajamente rezultă şi din întâlnirea de la 6 iulie cu Newton Baker, ministrul de Război al SUA; acestuia i-au prezentat direct proiectul:

„1. Se alcătuieşte o unitate din români ardeleni voluntari cari nu sunt cetăţeni ai Statelor Unite, cei deveniţi cetăţeni americani căzând sub dispoziţiunile legii recrutării;

---

*A susţinut conferinţe în Bucureşti, la Ateneul Român şi în alte oraşe, a publicat articole în „Adevărul", „Universul", „Flacăra", „Naţionalul" iar volumul *Suferinţele din Arad* a avut un mare impact asupra regăţenilor, „fiind întâia lucrare la noi de a prezenta într-un asemenea ansamblu luptele noastre politice de peste munţi"; şi tot el a alcătuit „lista de fărădelegi săvârşite de unguri în contra noastră" (publicată şi în „Revue Hebdomadaire", odată cu un amplu articol al dr. Ion Cantacuzino, folosită „apoi de toată propaganda noastră în 1917-1918", vezi în Arhiva Ministerului Afacerilor Externe. Arhiva diplomatică, fond 77. S 75, Vasile Stoica, vol. 1, Memoriul lui Stoica adresat ministrului Afacerilor Străine, I. Mitilineu, înregistrat cu nr. 39594/7 iulie 1926.

[2] În memoriul lui Vasile Stoica, datând din 29 martie 1920 prezentat regelui Ferdinand prin mareşalul Curţii regelui în aprilie 1920, în Arhiva MAE. Arhiva diplomatică, fond 77. S75, dosar Vasile Stoica, vol. 1, f. 2.

2. Unitatea va fi încadrată în armata americană, purtând însă numele de <<batalionul românesc>>, <<regimentul românesc>> sau <<brigada românească>>, după cum va fi de mare numărul voluntarilor;

3. Ofiţerii vor fi americani sau se va putea cere guvernului român un număr de ofiţeri transilvăneni, avându-se în vedere că toţi românii din America sunt de origine din Transilvania şi Banat;

4. Subofiţerii vor fi români, foşti gradaţi în armata unde şi-au făcut serviciul militar sau li se vor putea da şi subofiţeri formaţi deja din armata americană;

5. Limba de comandă va fi cea engleză, cea de instrucţie de asemenea, întrebuinţându-se însă şi cea românească în caz de nevoie;

6. Cheltuielile de echipament, trai şi transport vor fi suportate de guvernul Statelor Unite;

7. Se va căuta o înţelegere cu Statul român"[3].

În acea zi şi în următoarea, ministrul american le-a explicat că ei doreau „înainte de toate o armată americană şi cu duh american", cerându-le celor din delegaţie să-i îndemne pe români „să intre în armata americană"[4].

Delegaţii au repetat propunerea şi la 3 august ambasadorului Franţei în SUA, Jusserand, care a transmis-o guvernului său. Acea parte a misiunii avea să întâmpine evidente impedimente, ceea ce i-a motivat să se îndrepte spre informarea lumii americane asupra neamului nostru. Cu atât mai vârtos că lumea americană nu ne cunoştea deloc: „chiar bărbaţi în fruntea vieţii politice abia ştiau unde e situată România, neavând cum să cunoască problema Transilvaniei şi idealul pentru care sângerăm"[5]. Peste câţiva ani, rememorând efortul său de a informa „despre marea cauză a unirii neamului nostru lumea americană, care nici pe hartă nu ştia în ce parte a pământului ne găsim", Stoica evaluează lucid condiţiile grele în care a lucrat[6]. Stoica a rămas în acele condiţii de dificultate pe seama însăşi a comunicării (niciunul din cei doi delegaţi nu vorbea englezeşte iar părintele Lucaciu s-a retras la fiul său, preot la Trenton), „să mă acomodez împrejurărilor şi să răspândesc informaţii despre noi şi lupta noastră"[7]. Constatând ostilitatea presei americane faţă de România - îndeosebi acele ziare ce aparţineau consorţiului Hearst fiind „dea dreptul duşmănoase faţă de noi", ca „New York Tribune" , care „ne critica aspru", „New York Times" „nu ne lua în seamă", iar „Washington Post" şi „Philadelphia Ledger" „tăceau sau ne aminteau deodată cu neamurile balcanice" nepublicând niciun cuvânt „despre dreptatea războiului nostru" iar corespondentul american de război acreditat la Cartierul general german Carl Ackerman făcea României un „mare rău", Stoica a apelat la un prieten american, căpitanul Luke C. Doyle să-l sprijine. Şi a reuşit cu sprijinul şi legăturile acestuia să-l coopteze pe directorul de la „Washington Post", Ira M. Bennett care începând cu 4-7 august 1917 „ne-a susţinut fără şovăire aspiraţiile"; la fel şi Louis Wiley, director la „New York Times"[8].

Acestora, ca şi ziariştilor de la „New York Tribune" şi celor din Sindicatul „Mc Clure" le-a furnizat „scrisori cu material de publicat", convingând un ziarist celebru, pe istoricul militar Frank M. Simonds să i se asocieze în coloanele respectivelor ziare şi în „National Review" (Londra) respectiv „Review of Reviews" (New York).

Prietenia lui Stoica cu o altă celebritate, Upson Clark, a dus la o colaborare de lungă durată, americanul prezentând corect situaţia României ca unul dintre cei mai avizaţi analişti şi cu o mare influenţă în media americană. Stoica i-a înlesnit cunoaşterea realităţilor, l-a condus după război prin satele şi oraşele ţării, l-a introdus în cercurile politice şi culturale, oferindu-i şansa de a-i cunoaşte familia şi Avrigul natal (într-o scrisoare din 10 septembrie 1922, antet Massawippi Summer South-

[3] *Ibidem*, f. 2-3. Numărul celor înrolaţi s-a ridicat la 17.000.
[4] *Ibidem*, f. 3.
[5] *Ibidem*, f. 4.
[6] Cf. memoriul către I. Mitilineu, 7 iulie 1926, idem.
[7] *Ibidem.*
[8] *Ibidem*, f. 5.

North Hatley Que, Charles Upson Clark ţinea să-i mulţumească, transmiţând „my warm regards to zour parents, sister and friend", în Arhive familia Stoica.

Bun psiholog şi analist, Stoica şi-a adaptat demersul specificului american, informându-i cu prioritate pe decidenţi: Newton Baker (ministrul de Război), Franklin Lane (cel de Interne), William Phillips (primul secretar-asistent al secretarului de stat), Albert Putney (şef al secţiunii pentru Orient la Externe), senatorii Gilbert Hitchcock (preşedinte al Comitetului Afacerilor Străine din Senat) şi J.H. Lewis (prieten al preşedintelui Wilson). Insistenţele sale l-au condus spre viitorul preşedinte Theodore Roosevelt care l-a sprijinit, fiind „întru toate de acord cu aspiraţiunile noastre şi preţuia foarte mult jertfele ce aducea România în acest război", mai mult „nu se îndoia că în urma acestui război toate teritoriile româneşti vor fi unite cu Regatul"[9]. În sprijin, fostul preşedinte american a şi declarat în noiembrie şi la 7 decembrie 1917 că pacea nu se poate face, după lămuririle lui Stoica: „până ce naţiunile mici nu vor fi total dezrobite şi unite cu ţările mame"[10]. Analistul Stoica i-a judecat atent şi corect pe americani: „un popor cu puţine formule şi silogisme, dar cu multă inimă, cari nu predică mult umanitarismul, ci-l traduc repede în fapte", aşa că sesizând o cale nouă de sprijin, ca membru al Comitetului central al ambulanţelor voluntare americane, a iniţiat crearea unei secţii pentru România, primind un sprijin consistent de la căpitanul Doyle şi colonelul Miclescu (şef al misiunii româneşti pentru recepţionarea materialelor de război); n-a reuşit să finalizeze demersul din cauze obiective. În schimb a izbutit să facă să-i parvină secretarului de stat Robert Lansing, la 31 decembrie 1917, un memoriu privind situaţia românilor transilvăneni, prevăzut cu o copie a declaraţiei şi apelurile voluntarilor transilvăneni de la Darniţa, lămurind starea prizonierilor români transilvăneni şi bănăţeni din lagărele ruseşti. Mai mult, a răspândit liderilor cercurilor influente 2.300 de broşuri, una scrisă de D. Mitrany (*Greater Roumania*) iar alta de A.W.A. Leeper (*The Justice of Romania's Cauze*) şi 138 de exemplare din *My Country* a reginei Maria, singurele publicaţii scrise în englezeşte.

Toate aceste demersuri au însemnat multă energie, numeroase demersuri, drumuri, cheltuieli făcute de unul singur, căci prima misiune diplomatică în SUA a sosit la Washington abia la 1 ianuarie 1918. Acesteia Stoica i-a fost ataşat, lucrând bine cu şeful ei, dr. Constantin Angelescu, vreme de aproape trei luni cât a rămas acesta în America. Doar că acea misiune era lipsită de sprijin financiar şi logistic, în timp ce alte ţări erau în avans în ceea ce privea propaganda lor naţională: sârbii aveau un birou special la Washington (cu 12 angajaţi), tipăreau cărţi la Londra, l-au decorat şi sprijinit pe corespondentul ziarului englez „Times" Gordon G. Smith, pentru Balcani, făcându-l căpitan în armata sârbă şi distingându-l „cu toate decoraţiile posibile"[11]. Polonezii, la fel, cu birou central, iar boemii (cehii) „ne stârneau cea mai adâncă admiraţie cu organizaţia lor de propagandă", primind „ştiri din toate părţile pământului şi umpleau cu ele presa americană"[12].

Or informarea publică – scria Stoica – era esenţială în America: „norodul cu glasul şi nevoile lui e adevăratul îndrumător al ocârmuirii ţării"[13]. Înţelegând că „această ţară va avea cuvânt greu la conferinţa de pace", iar mulţi americani „nu numai că nu ştiau despre existenţa noastră, ci aveau chiar pronunţate simpatii pentru Austro-Ungaria, în al cărei rol istoric civilizator aveau o oarbă încredere şi pe care vroiau s-o vadă scăpată din <<ghiarele>> Germaniei", Stoica a ales să prezinte justeţea cererilor româneşti în temeiul voinţei „nestrămutate a locuitorilor, a celor patru milioane de români", care doreau „să fie desrobiţi de stăpânirea ungurească şi nemţească şi uniţi cu Regatul Românesc"[14]. Drumul ales în demonstraţia sa era cel corect, de vreme ce un senator ca Gilbert Hitchcock, răspunzător de politica externă în Senatul american, a mărturisit la 8 iulie 1918 „că dânsul nici la acea dată nu ştia că sunt români şi în Austro-Ungaria"[15].

---

[9] *Ibidem*, f. 6.
[10] *Ibidem*, f. 8.
[11] *Ibidem*, f. 10.
[12] *Ibidem.*
[13] *Ibidem.*
[14] *Ibidem.*
[15] *Ibidem.*

Sfătuindu-se cu trimişii ţării, Lud. Mrazec, dr. C. Angelescu şi G. Danielopol, a crezut că impedimentele multiple puteau fi în parte rezolvate unind „într-un singur grup diferitele grupări ale muncitorilor transilvăneni din Statele Unite, cari se cam certau între ele şi să continue munca susţinut de sprijinul lor"[16]. Ca să aibă libertate de acţiune, la 3 iulie 1918 a demisionat din postul diplomatic, iar peste doar 2 zile a reuşit să-i organizeze pe românii americani – la Congresul de la Youngstown – în Liga Naţională Română din America, al cărei preşedinte a fost de altfel ales. Lui Mrazec şi dr. Lupu, Stoica le recunoştea mari merite, serviciile primului considerându-le „uriaşe", iar articolele semnate de dr. Lupu în „Columbia University Quarterly" şi „Asia", ca şi cartea sa *Roumania and the War* (1919), credea că au făcut „mari servicii ţării în cele trei luni ce le petrecu în Statele Unite", contribuind „foarte mult la lămurirea chestiunii româneşti în America"[17].

Apreciind-ul elogios, dr. N. Lupu l-a numit „român verde şi voinic" şi l-a recomandat prietenilor săi, între care A.W. Luper – fondator al The Anglo-Rumania Society şi colaborator asiduu la revista „The New Europe" (cf. scrisoare dr. N. Lupu, antet Rhodesia Court Hotel, Harrington Gardens S.W., London, 1 march (1918?), în Arhiva familiei Stoica.

Remarcat pentru lucrările sale de coagulare a românilor americani, Stoica a fost ales, în 1918, vicepreşedinte şi al Comitetului Naţional al Românilor Transilvăneni, Bănăţeni şi Bucovineni, format la Paris de Traian Vuia, de la care a şi primit 4.306 $ pentru propagandă, ca şi revista editată de acesta spre informarea mediilor româneşti, iar Legiunea română înfiinţată în Franţa i-a acordat de asemenea gradul de căpitan.

În direcţia propagandei în SUA, Stoica a cultivat deliberat şi insistent presa: „New York Times", „New York Tribune", „New York Evening Sun", „New York Post", „Boston Transcript", „Cleveland Plain Dealer" şi „Washington Post" au inserat numeroase articole de fond în care „ne susţinuseră cu căldura cauza" şi „ne erau măgulitor de favorabile"[18]. Acelaşi scop l-au avut numeroasele sale conferinţe (la New York, Washington, Boston, Baltimore, Manchester by Sea, Cleveland, Chicago) susţinute în cluburi exclusiviste, biserici, reşedinţe private şi în teatre (între acte, ca „four minute men"). A vorbit în faţa Congresului medicilor dentişti la Auditorium (Chicago, 7 august 1918), la care participau 5.000 de reprezentanţi ai acestora. În 10 noiembrie 1918 a conferenţiat la Pittsburgh (de 3 ori) în biserica protestantă mare, la Universitatea Tehnică „Carnegie" (în faţa tuturor studenţilor) şi la Ladies High College of Education (la Congresul preoţilor protestanţi) prezentând participarea României la război şi „rolul neamului românesc de santinelă a civilizaţiei occidentale în răsăritul Europei"[19].

Informaţii sistematice a oferit Comisiei conduse de col. House (compusă din universitari), la cererea preşedintelui Wilson, care funcţiona în clădirea Societăţii americane de geografie (New York) şi care pregătea materiale pentru Conferinţa de Pace. Condusă de fapt de geograful S. Mezes (cumnatul lui E.M. House), aceasta a primit alte documente şi de la Lud. Mrazec şi De Martonne, între care şi hărţi geografice şi etnografice, studiate în conlucrare cu geografii Isaiah Boweman, St. P. Duggan, Kerner, Douglas Johnson (care vor lucra şi ca experţi tehnici la tratativele de pace de la Paris); pentru ei Stoica a retipărit harta cartografului maghiar Balogh Paul (lucrată în baza datelor statistice din 1900)[20].

Mai multe întrevederi a avut cu Newton Baker, Franklin Lane şi William Philipps, cu William Bullitt (negociator în martie 1919 cu Lenin şi Cicerin).

La 20 octombrie 1918, dr. Lupu a remarcat că la New York, pe 5th Avenue, erau arborate „drapelele tuturor ţărilor afară de România", steagul Rusiei fiind „în toate părţile" iar pe o hartă a

---

[16] *Ibidem.* Anumite misiuni de sprijin pentru România au îndeplinit sau asumat ing. C. Orghidan, O. Spirescu, dr. George Stănculescu, actriţa Agatha Bârsescu ş.a.

[17] *Ibidem.* Dr. Nicolae Lupu a stat în SUA din august 1919 până în noiembrie 1919.

[18] *Ibidem.*

[19] *Ibidem.*

[20] Cu col. House s-a văzut în 2 septembrie 1918 la reşedinţa de vară a acestuia din Magnolia (Mass) obţinând de la acesta concluzia rezolvării problemei româneşti: „unirea tuturor românilor într-o singură ţară", *ibidem* f. 10.

viitoarei Austrii văzuse că „Ungaria este un ţăroi cât ziua de mâine, cuprinde pe noi toţi" (cf. scrisoare către V. Stoica, antet 306W.89th Street, New York, 20th October (1918), în Arhiva familiei Stoica, idem).

Dr. Lupu l-a sfătuit pe Stoica într-o altă scrisoare din 28 octombrie 1918: „Da nu-i vreme de spus ci de lucrat. Trebuie repede tipărit un protest scurt şi demn către President. Trimis în multe exemplare în toată America la căpetenii ca să-l umple cu iscălituri, apoi alcătuite note toate la o delegaţie ce vor avea de mers la President cât de iute. Orice iscălită să fie detaşabilă ca s-o putem anexa la originalul Presidentului. Către români trebuie făcut în româneşte. Anunţă şi prin gazetele noastre" (cf. scrisoare către V. Stoica, 28 octombrie 1918, în Arhiva familiei Stoica.

Cel mai de seamă document prezentat autorităţilor americane de către Stoica este însă memoriul din 5 noiembrie 1918; pe fondul aprobării de către americani a aspiraţiilor naţionale iugoslave şi cehoslovace, Stoica, în conlucrare cu dr. Lupu şi cu Lahovary a reuşit să prezinte ministrului de interne Lane, „apreciat cel mai influent membru în cabinetul Wilson", un scurt memoriu asupra situației României, iar la 24 octombrie alt document pe această temă, rugându-l și pentru o audiență la președintele Wilson (o copie a respectivului memoriu i-a înmânat-o și lui W. Bullitt).

Între timp, cei care au inițiat Uniunea Medio-Europeană s-au reunit la Philadelphia în 24 octombrie, iar în ziua următoare au emis o declarație adresată guvernului SUA, arătând în clar opțiuni de emancipare a popoarelor central și est europene, și că „împrejurările create acum de curând în Ungaria și Austria de evenimentele războiului și de atitudinea hotărâtă a Aliaților și a Statelor Unite și înțelegând pe deplin stadiul de dezvoltare a situației pe Dunărea de Jos și Europa sud-estică își exprimă dorința ca deplina recunoaștere să fie acordată aspirațiunilor de libertate a celor patru milioane de români din Austria și Ungaria, a căror dorință de a fi dezrobiți de jugul unguresc și austriac și uniți cu frații lor liberi din România a fost exprimată de regimentele lor de voluntari din armata română și e exprimată azi de legiunile lor cari luptă umăr la umăr cu Aliații pe câmpurile de război din Franța și Italia"[21].

A urmat un alt memoriu prezentat la 31 octombrie 1918 lui Robert Lansing în care s-a solicitat SUA o declarație pe seama aspirațiilor românești; în ziua următoare, s-a comunicat de la ministrul Vopicka, acreditat în România, că acesta luase cunoștință despre starea revoluționară din Transilvania, crescută în temeiul declarației lui Vaida Voevod din parlamentul ungar (din 18 octombrie, n.n.). La 2 noiembrie cu prilejul unei mese la care au participat ministrul Franței în SUA, Jusserand, T.G. Masaryk (președintele Republicii Cehoslovace) însoțit de însărcinatul său de Afaceri externe, reprezentantul diplomatic sârb, cel grec și W. Phillips, Stoica l-a informat pe acesta din urmă asupra evoluției mișcărilor românilor din Transilvania.

Efectul acestor demersuri și, bineînțeles, informațiilor primite de americani s-a văzut în ședința guvernului SUA din 5 noiembrie, când chestiunea românească s-a pus direct, după câteva discuții prealabile între Stoica și Bullitt. Conform textului pregătit de cei doi, în după masa zilei guvernul român era deja informat oficial, radiografic, iar a doua zi Associated Press a și dat publicității textul: „Guvernul Statelor Unite a promis astăzi că prin influența sa va da României tot sprijinul, ca această țară, în conferința păcii generale, să-și câștige justele sale drepturi politice și teritoriale. *România întotdeauna a sperat o reuniune cu frații săi din Transilvania ținută între granițele imperiului austro-ungar* (subl. n.).

Asigurarea de simpatie și ajutor din partea Statelor Unite s-a dat astăzi într-un mesagiu și Ministerului de Externe, către legațiunea americană din Iași, trimis într-o cablogramă, spre a fi transmis guvernului român. Mesajul este următorul: Guvernul Statelor Unite a avut necontenit în vedere viitoarea fericire și integritatea României ca țară liberă și independentă și încă înainte de a exista starea de război între Statele Unite și Austro-Ungaria, președintele a trimis regelui României un mesagiu de simpatie și apreciere. De atunci încoace, împrejurările s-au mai schimbat și prin urmare președintele dorește să vă informeze că guvernul Statelor Unite nu pierde din vedere

[21] *Ibidem.*

aspirațiunile neamului românesc, atât din afară, cât și din lăuntrul granițelor Regatului. A fost mărturie la luptele, suferințile și jertfele aduse de acest neam pentru dezrobirea sa de dușmani și apăsători. *Guvernul Statelor Unite simpatizează adânc cu spiritul de unitate națională și cu aspirațiunile românilor de pretutindeni și nu va neglija să-și întrebuințeze la timpul potrivit influiența sa, ca justele drepturi politice și teritoriale ale neamului să fie obținute și asigurate față de orice năvălire străină* (subl. n.).

Acum câteva zile căpitanul Vasile Stoica, președintele Ligei Naționale Române din Statele Unite, a prezentat secretarului de stat Lansing un memoriu, arătând aspirațiunile naționale ale țării sale, în principiu, fără considerare la frontiere. Acțiunea de astăzi a dlui Lansing e urmarea studierii acestui memoriu"[22].

Remarcăm din acest comunicat ce anume a motivat și determinat reacția politică a Departamentului care, studiat cu atenție, a condus la decizia președintelui american când a cerut o comisie de evaluare pe seama lucrărilor sale din America. De astfel, mai târziu, în iulie 1926, Stoica menționa: „N-am cruțat nici osteneală, nici sănătate. Am îndurat atacuri și lovituri de <la> ambițioși și incapabili și am suferit usturătoare lipsuri materiale. Au fost zile când nu luam decât dejunul, deoarece n-aveam cu ce plăti și masa de seară. N-am părăsit însă munca aceasta, de care vedeam lămurit că aveam arzătoare nevoie. Alături de propaganda cehilor, polonilor, iugoslavilor nu era permis să nu se audă și cuvântul nostru"[23].

În temeiul reacției diplomatice, făcută publică și comunicată prin Charles Vopicka (trimesul american la Iași) guvernului român și, direct, regelui Ferdinand, argumentele românești s-au văzut luate în seamă. Problema românească – ajunsă așadar pe agenda publică americană – s-a plasat între multe alte subiecte ce urmau să fie dezbătute la Conferințe de Pace. Pentru a-i înlesni parcursul, la 2 decembrie 1918 Vasile Stoica a înaintat un nou memoriu, lămuritor, lui Henry White, „delegat de pace al Americii", solicitând aprofundarea subiectului în vederea iminentelor tratative de la Paris. Cu acesta și cu grupul de experți și tehnicieni condus de el, Stoica se va întâlni nu doar în America, ci și în Franța, fiind de o incontestabilă eficiență pentru înțelegerea aprofundată și corectă a problemei românești.

În vara anului 1918 un alt subiect a ocupat un loc însemnat în demersul trimisului oficial al României, devenit de acum, tot mai mult, o „portavoce liberă" a puternicului grup al românilor americani: soarta prizonierilor transilvăneni din Rusia, cu deosebire a celor din Extremul orient, grupați la Vladivostok. Liderul lor, săcelanul V. Nițescu, prieten vechi al lui Stoica și ofițerul însărcinat de guvernul român, cpt. Victor Cădere, au studiat amănunțit modalitățile de a crea din rândul acestora unități militare organizate care să fie puse în serviciul României. Comitetul național al Românilor siberieni a trebuit să fie sprijinit pentru a reuși să recruteze legiunea de peste 10.000 de voluntari, dispuși să se repatrieze și să se angajeze să lupte de partea guvernului român. Pentru aceștia, Stoica a reușit încă în iunie 1918 să trimită primul ajutor (300 $), urmat în februarie 1918 de altul (1.000 $), iar la 28 septembrie 1919 de 10.000 $, bani trimiși de Liga Națională a Românilor Americani[24].

Serviciul cel mai de preț făcut de Stoica în SUA și de liderii celorlalte națiuni aflate sub stăpânire străină: slovaci, cehi, ucraineni, lituanieni, polonezi, sârbi, croați a fost solidarizarea lor. Importanța solidarizării acestora era cu atât mai mare cu cât în cercuri influente se credea încă în legenda imperială austro-ungară. Chiar președintele Wilson a declarat în Senatul american în toamna anului 1918 că „noi (americanii, n.n.) nu vrem să rearanjăm imperiul austro-ungar"[25], atrăgându-și criticile lui Franklin Roosevelt. Importanți în constituirea unui front comun au fost de altminteri liderii națiunilor mici din compunerea imperiului dualist, iar cel mai de seamă serviciu l-a adus T. G. Masaryk. Cu acesta, cu I. J. Paderewski, cu Hincó Hincovici, Stoica a reușit – bineînțeles cu sprijin semioficial al Comitetului de propagandă american – să determine reuniunea de la Carnegie Hall (New York) în 15 septembrie 1918, la care au luat parte reprezentanții

[22] *Ibidem.*
[23] Idem, supra.
[24] Idem. În februarie 1919 legiunea de la Vladivostok număra deja 5.000 de militari bine echipați.
[25] *Ibidem.*

cehoslovacilor, iugoslavilor, polonezilor, ucrainenilor şi italienilor, pe lângă cei ai românilor; în final s-a cerut public şi în unanimitate dezmembrarea Austro-Ungariei prin cei 4 oratori: Masaryk, Paderewski, Hincovici şi Stoica. Atunci s-a dat semnalul constituirii unei alianţe în politice (Mica Antantă) a viitoarelor state postbelice din centrul şi sud-estul Europei. Cu rezoluţia reuniunii, trimisă la Casa Albă, cumpăna deciziei americanilor s-a înclinat în privinţa monarhiei habsburgice: aşa că la 20 septembrie cei 4 lideri au fost primiţi de preşedintele Wilson, expunând fiecare argumentele naţiunii pe care o reprezenta, acesta concluzionând că Austro-Ungaria „e o şandrama putredă, care nu mai poate fi ţinută în picioare oricâte proptele i s-ar pune"[26]. Încurajaţi astfel, s-a alcătuit la 2 octombrie 1918 Uniunea Medie Europeană în care intrau câte 2 reprezentanţi ai cehoslovacilor, românilor, iugoslavilor, polonezilor, italienilor, grecilor, albanezilor, armenilor, sioniştilor, lituanienilor şi rutenilor. V. Stoica şi dr. N. Lupu au fost desemnaţi ca reprezentanţi ai românilor, preşedintele Uniunii fiind ales Masaryk, iar Stoica şi Grigorie Zsatkonzi (rutean) ca vicepreşedinţi.

Directorul executiv al Uniunii Medoi, H.A. Miller, profesor la Universitatea din Oberlin (Ohaio), a jucat un rol însemnat în consolidarea acesteia şi asigurarea unor legături sistematice cu reprezentanţii oficiali americani. Prin Uniune s-au tipărit lucrări de propagandă, hărţi, broşuri şi sub antetul ei s-au desfăşurat adunări publice în care au fost prezentate doleanţele naţiunilor reprezentate. La 26 octombrie 1918 s-a încheiat şirul acestor intervenţii printr-o largă şi aşteptată adunare, prezidată de Masaryk, care s-a ţinut la Independence Hall din Philadelphia în prezenţa autorităţilor americane şi care s-a încheiat cu „Declaraţia de principii" semnată de toţi reprezentanţii aleşi ca lideri. Semnificaţia locului – lângă clopotul libertăţi şi independenţei americane – unde se semnase Declaraţia de independenţă a americanilor (1776) – era clară, iar atitudinea oficialităţii s-a exprimat prin telegrama de felicitare a preşedintelui Wilson.

Opinia publică din Statele Unite ale Americii era aşadar informată oficial de poziţia guvernamentală faţă de popoarele oprimate din compoziţia imperiilor german, austro-ungar şi rus. Urma ca acestora să li se facă dreptate la masa verde a tratativelor de pace. În acest sens, Stoica a militat spre lămurirea americanilor, prin editarea şi răspândirea – în mari tiraje – de cărţi, broşuri de prezentare istorică, geografică şi culturală, de hărţi. Le-a asigurat traducerea în engleză, compensând ceea ce singura revista bilingvă, „Roumania" (a fraţilor Pavel şi Gogu Rădulescu) nu reuşea să aibă tiraj mare şi răspândire largă, aşa că nici n-a apărut decât în câteva numere. Din stăruinţa sa a reuşit în 1919 să tipărească *Suferinţele din Ardeal* (ed. a II-a, Editura „Tribunei", Chicago), dar lucrarea de căpetenie a fost, din colecţia *The Roumanians and their lands*, tipărirea broşurilor *The Roumanian Question*, *The Roumanian Nation and the Romanian Kingdom*, *Bessarabia* şi *Dobrudgea* (acestea două scrise de N. H. Lahovary), plus încă 19 broşuri (între care *The Roumanians of Serbia*, *The Roumanians of Ukraine*, *Roumania and her Neighbors*, urmate de o mică serie de broşuri despre *Transilvania, Banat, Bucovina* şi *Românii macedoneni*, la care a fost coroborată *The Roumanian Nation a Sentry of Eastern Latin Civilization and Eastern Europe*.

Li s-au adaugat *Transilvania şi Banatul, Romanian History and Conditions* (în „World's Moral Problems" sub antetul lui National Reform Association, Pittsburgh, 1920) şi *Problema evreiască în România*.

Pentru a convinge istoric decidenţii americani de veridicitatea informaţiilor etnografice şi demografice, Stoica a republicat harta cartografului ungur Paul Balogh –tipărită în 1910 în cartea acestuia *Maghyarozsag Nepfajai* (Rasele Ungariei), „adeverind cu ajutorul ei punctul nostru de vedere", urmată de o hartă etnografică a Europei „pentru a indica colţul ocupat de noi în lume". Fondurile necesare imprimării le-a oferit tot Liga Naţionala Româna. A mai stăruit pentru apariţia a două articole ale reginei Maria în „Saturday Evening Post" şi „Ladie's Home Journal", neputând conta pe cartea acesteia *My Country*, cu tirajul deja epuizat. 50.000 de exemplare din toate aceste publicaţii, la atâta a estimat Stoica numărul tipăriturilor proromâneşti făcute sub îndrumarea sa în anii 1918-1920 şi răspândite în cele mai potrivite locuri pentru a convinge asupra justeţii cererilor

[26] *Ibidem*.

românești. Într-un bilanț prezentat lui I.G. Duca la 26 martie 1923, a enumerat doar câteva dintre lucrările tipărite, la care avea îndreptățite drepturi băneşti: *The Justice of Roumania Cause* (de A.W.A. Leeper) – o primă tranşă de 2.000 de broşuri valorând 200$-; *The Justice of Roumania's Cause* de acelaşi autor şi *Greater Roumania* (de D. Mitrany) – 8.000 de broşuri valorând 400$, tipărite toate de casa de editură G.H. Dovan Co. – şi *My Country* a reginei Maria – 125 ex. a 312,50$[27]. În răstimpul a 20 de luni trăite în America, trimisul României a supraviețuit din veniturile proprii (drepturi de autor la *Suferințele din Ardeal* şi pentru articole din presa americană, ca şi plata conferințelor susținute la New York, Boston, Manchester by Sea şi Chicago, ba chiar din împrumuturi de la prieteni americani).

Propagandistul de mare succes a fost remarcat de cei care erau martori direcți – Mrazec, Lupu, Podea, dr. Angelescu, aşa că I.I.C. Brătianu l-a convocat în februarie 1919 la Paris contându-se pe relațiile sale cu membrii delegației americane[28] -, de unde, la 28 iunie 1919, s-a reîntors în SUA pentru organizarea serviciului consular şi sprijinirea repatrierii românilor doritori să revină în țară. A lucrat aici sub conducerea comandorului Pantazzi până la 1 noiembrie 1919, ca la 6 ianuarie 1920 să se îmbarce pentru revenirea în țară[29].

Misiunea încredințată lui Stoica, acesta a înțeles-o în profunzimea ei, anume lămurirea opiniei publice americane asupra aspectelor speciale românești. Pe de o parte, diversiunile propagandei maghiare reuşiseră să răspândească ştiri ce deformau realitatea de acasă, pentru a păstra statutul politic al Austro-Ungariei –stat aflat în proces de dezmembrare. Pe de altă parte, propaganda bolşevică, cu nuanțe multiple şi cu agenți devotați, răspândise alte informații deformatoare pe seama politicii românești. România era prezentată ca o țară retrogradă, cârmuită de „o oligarhie feudală", cu o țărănime „despuiată de drepturi şi de pământ", cu legi nedrepte pe seama minorităților şi-n special a evreilor şi cu o conducere animată de planuri anexioniste[30]. Asemenea aspecte erau întreținute în presa americană animate îndeosebi de cercuri evreieşti dar şi de cele maghiare, ungurii având o emigrație activă, cu multe legături de familie şi apreciată pentru memoria lăsată de revoluționarul paşoptist Kossuth[31].

Mai mult, finanțarea propagandei antiromâneşti era generoasă şi sistematică. Aceste aspecte au îngreunat lucrarea lui Stoica, cerându-i nuanțări continue pe seama explicării situației României. Cel mai puternic pol de revendicări s-a plasat în Congresul evreilor americani, condus de judecătorii federali Brandeis şi Mack – primul, prieten al preşedintelui Wilson) şi de potentul bancher newyorkez Jacob Schiff; la 16 decembrie 1918 aceştia au precizat într-o reuniune lărgită programul prin care, la Conferința de pace, guvernul american trebuia să ceară garanții şi control internațional asupra tratamentului evreilor din Polonia şi România. Lui i s-au alăturat activ evreii originari din țară, în frunte cu Leo Wolfson (influent în presă) şi Solomon Suffrin (avocat la New York).

---

[27] Vezi în nota din 26 martie 1923 prezentată lui I.G. Duca şi înregistrată la Ministerul Afacerilor Străine cu nr. 14775/15 martie 1923. De reținut că lui V. Stoica i s-au avansat doar 1.100$, aşa că la bilanțul cheltuielilor sale a evaluat datoria statului român către el la 3.780$, în loc. cit. Un ajutor substanțial a primit însă de la Comitetul Românilor Transilvăneni, Bănățeni şi Bucovineni în august 1918 respectiv 4.306$ cu care a acoperit în parte costurile unor tipărituri şi cele de organizare a Legiunii românești. Stoica recunoaşte că Liga Națională Română din America, prin susținerea lui T. Roşca, I. Sufana, I. Hoza, I.E.V. Ioanovici, a suportat greul demersurilor sale, fiind în „întâia linie muncitorii români".

[28] Documentația sa a servit spre orientarea dezbaterilor asupra cererilor românești, în care sens a fost cel care, oferind-o lui Frank M. Simonds, un filoromân convins, acesta a publicat-o în articole din ziarele sindicatului de presă Mc Clure şi „Review of Reviews", reproduse apoi în „Congressional Record", dar şi de Herbert Adams Gibbons (în articolul din martie 1923 din „Century"). Idem, supra, f. 39.

[29] Explicația celor două luni în care a rămas în SUA alături de V. Cădere şi Costiescu Ghika rezidă în greva muncitorilor portului New York (până la 13 noiembrie 1919), la 21 ianuarie 1920, Al. Vaida-Voevod aprobându-i de la Paris plata sumei de 967$ drepturi băneşti operabilă prin Consulatul General român de la New York, cuvenite lui V. Stoica, ca răspuns la cererea sa considerată legală, în loc. cit., fond V. Stoica, vol. I, f. 8.

[30] *Ibidem.*

[31] *Ibidem.*

Lămuriri pe seama situaţiei reale din ţară au adus desigur şi dr. Lupu, dr. Angelescu prin contacte cu liderii evreilor americani iar Stoica a stăruit şi el, deşi era „ocupat total cu propaganda politică transilvăneană, care era de o mai urgentă necesitate pentru neamul nostru”[32].

Analist atent al emigraţiei româneşti în America, Stoica a evaluat corect situaţia acesteia. Aşadar, dificultatea demersului românesc făcut de şi prin Stoica în America a decurs şi din „lipsa de conducători mai pricepuţi” proveniţi din rândul organizaţiilor româneşti, emigraţia fiind compusă din „cea mai de jos clasă muncitorească”; această „gloată românească din Statele Unite şi Canada” –provenind din Transilvania, Banat, Macedonia şi Bucovina – era pătrunsă însă „de un frumos sentiment naţional” şi aştepta lideri care s-o solidarizeze. Unul dintre aceştia – sigur cel mai important – a fost Vasile Stoica. La vremea misiunilor sale numărul românilor din America de Nord se ridica la cca. 220.000. Ei formau un grup compact, a căror unire a însemnat foarte mult. Şi-n ultima sa misiune, cea consulară (începută în mai 1920, în campania lui Ion Lugoşianu), tot cu aceşti cosângeni i-a fost dat să lucreze, mulţi peste 100.000, repatriindu-se.

Observator avizat, la încheierea misiunii Stoica remarca nevoia adoptării unei direcţii proamericane a politicii româneşti: „Republica Statelor Unite, organizaţia economică cea mai formidabilă a zilelor noastre, ţara al cărei sprijin îl peţesc astăzi pe întrecute chiar şi marile puteri ale Apusului; ştie foarte puţin despre România. Viaţa noastră socială şi de stat e necunoscută”[33].

El vedea că „în acest secol al anglo-saxonilor e absolut necesar să avem relaţii cât se poate de strânse cu Statele Unite”, realităţile confirmându-i întru-totul vizionarismul[34].

La fel credea şi că „viaţa noastră economică” trebuia reorientată, ceea ce directorul lui National City Bank din New York i-a şi spus lui I.I.C. Brătianu şi lui G. Danielopol privitor la cauza neacordării unui ajutor economic: „în Statele Unite e faptul că americanii nu ştiu nimic despre România”[35]. Apreciind Legaţia de la Washington pentru ceea ce N.H. Lahovary - „un om tânăr şi înzestrat cu o largă cultură” – a făcut în sprijinul ţării, Stoica a cerut o mai strânsă legătură guvernamentală, căci SUA „iau o parte tot mai mare la rezolvarea problemelor mondiale şi în special la rezolvarea problemei orientale şi balcanice, în afară de relaţiile comerciale cari se intensifică din zi în zi”, cerând şi stabilirea de „importante relaţii intelectuale” căci „de la şcolile tehnice, ştiinţifice şi teologice din America se vor putea aduce multe învăţături preţioase pentru ţară. Iar societatea şi instituţiile americane sunt gata să ajute din toate puterile acest soi de comunicaţii intelectuale”[36]. Modest, evaluând cele făcute, i-a scris regelui că: „începutul unei propagande româneşti s-a făcut. Interes faţă de noi s-a trezit în multe părţi. Va trebui de acum înainte să-l lărgim sau cel puţin să nu-l lăsăm să moară”[37]. Ca să fie explicit, a crezut ca strict necesare adoptarea de măsuri radicale: organizarea Legaţiei de la Washington „potrivit demnităţii ţării noastre Întregite, trimiţându-se un personal priceput şi harnic şi mijloacele materiale necesare”; organizarea serviciului consular folosind consuli de carieră la New York şi Cleveland (zone cu mulţi români) şi consulate onorifice la Pittsburgh, Chicago şi Detroit iar la New York un comisariat pentru coordonarea serviciilor consulare; înfiinţarea unui birou de presă şi informaţiuni la New York „care să fie alimentat cu ştiri şi publicaţii de acasă, să plaseze în presă informaţii şi fotografii, să mijlocească un schimb de articole între reviste şi un schimb de publicaţii între corporaţiile ştiinţifice de la noi şi din America, şi eventual chiar să plaseze filmuri cu subiecte din viaţa românească”[38]. Acest program magistral, cu măsuri vizionare venea de la un român care „de la începutul războiului mondial până astăzi n-am avut alt gând decât acela de a fi folositor neamului nostru în clipele grele şi mari prin care trecea. Toate puterile mele au fost închinate acestui scop”[39].

---

[32] *Ibidem*. Modestă apreciere dacă ne referim la numeroasele sale contacte din presa americană.
[33] În SUA circa 140.000, în Canada 30.000, în America de Sud 20.000.
[34] *Ibidem*.
[35] *Ibidem*.
[36] *Ibidem*.
[37] *Ibidem*.
[38] *Ibidem*, f. 47.
[39] *Ibidem*.

Vizionarul, energicul, talentatul, devotatul şi muncitorul Vasile Stoica, autoevaluându-se, nu a exagerat asupra rezultatelor obţinute în cei trei ani din America. Asupra acestora mărturisesc alţii şi numai laudativ. De acestea se va putea beneficia în contul intereselor naţionale. De experienţa şi capacitatea uimitoare de a face pe seama acestora folosindu-i prestigiul şi relaţiile nu s-a beneficiat însă decât în mică măsură. E drept că Take Ionescu i-a oferit ocazia de a intra în diplomaţie iar cei care i-au urmat la conducerea Externelor – îndeosebi I.G. Duca şi N. Titulescu -, l-au asociat propriilor planuri şi actiuni, ceea ce a fost un mare câştig. Dar mai mult de atât, decidenţii politici nu i-au oferit, deşi totul îl recomanda spre a i se fi încredinţat, un rol de strateg diplomatic. Mai întâi în locul unde meritele l-au recomandat ca reprezentant al României: la Washington[40].

Acele materiale le-a făcut „cu toată râvna sufletului meu, şi faptul că superiorii mei n-au găsit de cale să mai adauge la ele nici un cuvânt şi că adversarii noştri n-au mai putut răspunde nimic la punerile noastre la punct, dovedeşte că ele au fost şi temeinic făcute”[41].

Decepţionat, Stoica s-a retras din diplomaţie la 1 aprilie 1923, reintrând în publicistică, dar nu pentru multă vreme, căci la 7 iulie 1926 şi-a arătat disponibilitatea de a reveni pe un post „care să nu mă mai pună în inferioritate faţă de colegii mei de aceeaşi vârstă şi pregătire ca şi mine, ci să constituie mai curând un act de dreptate”[42]. Revenirea sa a fost episodică, de scurtă durată.

A lucrat la diverse probleme, eficient şi rapid, între acestea figurând: *Problema agrară în Transilvania* (răspuns la atacul contelui Teleki, ministrul de externe al Ungariei, prezentat la Liga Naţiunilor); *Memoriu-răspuns* la acuzele prof. Revesz Carol, secretarul general ungur al Delegaţiei Ungariei la Liga Naţiunilor, cu privire la aşa-zisa prigonire a ungurilor din Transilvania; *Memoriu-răspuns* la broşura Misiunii Unitariene Americane, *Transylvania under the Rule of Romania*; memoriile Ligii pentru protecţia minorităţilor din România şi ale Societăţii pentru Apărarea minorităţilor din Transilvania, prezentate tot la Liga Naţiunilor; *Memoriul istorico-juridic* în chestiunea „Facultăţii de Litere şi Ştiinţe” din Cluj şi a Bisericii Reformate calvine ungureşti, prezentat Ligii Naţiunilor; *Răspuns* la o solicitare a Asociaţiei Ungaro-Secuieşti din Budapesta adresată Ligii Naţiunilor; *Răspuns* la memoriul universitarilor de la Oxford (Monumentele ungureşti din România), prezentat la Liga Naţiunilor; studiul Cultul Baptist din România (transmis legaţilor României de la Londra şi Washington şi Delegaţiei de la Liga Naţiunilor); studiile *Minoritatea noastră maghiară* şi *Minoritatea noastră germană* (tot pentru Delegaţia României la Ligă); studiul *Reforma agrară în România* (publicat în nr. 7-8 al lui „Manchester Guardian Commercial”, 1922, condus de J.M. Keynes).

Abia peste 10 ani, Carol al-II-lea l-a recuperat plenar pe excepţionalul avrigean, oferindu-i şansa afirmării internaţionale prin numirea la Tirana, urmată de posturile de la Sofia, Riga şi Kaunas, Ankara.

Alţii, mult sub dotările lui Stoica, prin neamuri şi influenţe obscure, prin titluri aristocratice moştenite doar, prin alianţe şi servicii politice, -nedemni unii, alţii oportunişti şi incapabili-, au ocupat demnităţi de reprezentare a ţării fără să o fi servit într-un fel direct şi concret. Pierderea unui deceniu capital pentru România Mare prin neîncadrarea în prim-planul diplomaţiei naţionale a lui Vasile Stoica este demnă să fie judecată, şi, pornind de la cazul său, să ofere o lecţie.

Om de lume şi al lumii, dar mai presus de toate un român din Avrig, Stoica şi-a câştigat dreptul la recunoştinţa alor săi şi rămâne prin faptele sale în istorie. Nu doar în cea a românilor ci şi în cea universală. Memoria faptelor sale mai bine cunoscute îl aşează alături de alte mari personalităţi care l-au agreat şi sprijinit în stăruinţele sale de a face mai bine cunoscute România şi românii.

La 130 de ani de la naşterea sa şi 60 de la sfârşitul tragic, a le aminti este o obligaţie iar a le face cunoscute constituie o minimă dovadă de respect faţă de un patriot model.

---

[40] Din postul de bugetar de secretar de legaţie pe care a fost angajat Stoica în Centrala Externelor, acesta a demisionat la 19 martie 1923.

[41] Cf memoriul din 7 iulie 1926, loc. cit.

[42] *Ibidem.*

MAREA UNIRE DE LA 1918

Ioan POPOIU

Întregirea naţională din 1918, moment axial în istoria noastră, a fost rezultatul luptei fruntaşilor politici, desfăşurată pe parcursul mai multor generaţii, între 1848-1918.

Unificarea românilor a avut loc într-un context favorabil, marele război (1914-1918), fiind rezultatul sacrificiilor soldaţilor români din timpul războiului de întregire (1916-1919), al acţiunilor politice şi diplomatice ale unor mari oameni de stat, în frunte cu regele Ferdinand, regina Maria, Ion I. C. Brătianu, I. Inculeţ, Pant. Halippa, Iancu Flondor, Sextil Puşcariu, Iuliu Maniu, V. Goldiş, Ştefan Cicio Pop, Al. Vaida Voevod ş.a.

UNIREA BASARABIEI CU ROMÂNIA

La 27 martie / 9 aprilie 1918, o zi care avea să intre în istorie, a avut loc şedinţa Sfatului Ţării, care urma să adopte o importantă decizie. Şedinţa s-a deschis după-amiază, la ora 16 şi 15 minute, sub preşedinţia lui Ion Inculeţ, în prezenţa membrilor Prezidiului (P. Halippa, I. Buzdugan ş.a.), fiind de faţă membrii guvernului moldovenesc, C. Stere, primul ministru român Al. Marghiloman, însoţit de T. Hârjeu, ministrul de război, şi suita sa. În deschiderea lucrărilor Sfatului Ţării, I. Inculeţ a declarat: „Şedinţa de astăzi, domnilor deputaţi, va fi o şedinţă istorică pentru naţiunea noastră, pentru poporul nostru. Noi trebuie să depunem toate silinţele ca să ieşim cu cinste în acest moment istoric".

A urmat la cuvânt, la invitaţia preşedintelui Inculeţ, primul ministru Al. Marghiloman, care a precizat condiţiile interne şi externe ale momentului, apoi, în numele guvernului, a făcut o declaraţie de respectare a drepturilor şi libertăţilor Basarabiei: *„Marea şi sfânta problemă..., a unirei Basarabiei la sânul patriei mame, a României, a fost pusă pentru prima dată la ordinea zilei în toate dimensiunile ei, în ziua proclamării independenţei Republicii Moldoveneşti; iar în timpurile de faţă această problemă este scoasă la iveală şi mai pronunţat mulţumită mersului istoric al lucrurilor şi însuşi Sfatului Ţării."*

Apoi Marghiloman a dat citire declaraţiei guvernului român: *„Unirea Basarabiei cu România trebuie să se facă cu condiţiunea păstrării particularităţilor locale ale acestei ţări"*, urmând ca Sfatul Ţării să se ocupe de *„rezolvarea chestiunii agrare potrivit cu nevoile poporului."* Basarabia îşi păstrează autonomia provincială, având Sfatul său, un organism executiv şi administraţia proprie. După unirea Basarabiei cu patria-mamă, în guvernul şi parlamentul ţării vor intra reprezentanţi ai provinciei, se va convoca apoi adunarea constituantă, în care vor intra, proporţional cu populaţia, şi reprezentanţii Basarabiei, „pentru a introduce în Constituţie, de comun acord, principiile şi garanţiile arătate mai sus". După această declaraţie, primul ministru şi suita au părăsit sala, pentru ca deputaţii Sfatului să poată delibera nestânjeniţi. În continuare, la propunerea deputatului Cijevschi, din partea Blocului moldovenesc, a fost cooptat în Sfatul Ţării, C. Stere, pentru meritele „luptătorului politic şi profesorului savant basarabean". Acesta a rostit un discurs impresionant, arătând: „Astăzi noi trebuie să hotărâm ceea ce va avea o importanţă hotărâtoare, extraordinară, asupra soartei viitoare a poporului nostru... Nimeni, în afară de noi, n-are dreptul să vorbească şi să hotărască ceva în numele poporului Basarabiei".

În continuare, I. Buzdugan, secretarul Sfatului Ţării, dă citire declaraţiei Blocului moldovenesc referitoare la unirea Basarabiei cu România, arătând: *„În numele Blocului moldovenesc, care întotdeauna a fost straja intereselor poporului moldovenesc, apărând cu râvnă drepturile lui..., dau citire următoarei declaraţii"* (vezi infra), după care, aceeaşi declaraţie, a fost citită în limba rusă de deputatul Cijevschi. Au vorbit apoi deputatul V. Ţiganko, în numele Fracţiunii ţărăneşti, R. Von Lesch, în numele populaţiei germane, C. Misirkov, reprezentantul bulgaro-găgăuzilor, A. Osmolovschi, delegatul ucrainenilor, A. F. Grekulov, din partea Ligii culturale ruseşti, I. Krivorukov, în numele muncitorilor, care au declarat că se vor abţine de la vot, arătând că nu au împuternicirea necesară, că trebuie aşteptată hotărârea viitoarei Constituante a republicii sau rezultatul unui referendum. O excepţie a reprezentat-o poziţia lui F. Dudchevicz, care a declarat că, *„în numele*

poporului polonez, susţin în întregime unirea Basarabiei cu România, cum aceasta o doresc moldovenii, locuitorii autohtoni ai acestei ţări". După o pauză, deputatul T. Bârcă a prezentat declaraţia unei părţi din Fracţiunea ţărănească, în care se arăta că „...în această zi măreaţă şi sfântă pentru naţiunea noastră, ne-am hotărât să ne unim cu toţi moldovenii din Sfatul Ţării, pentru înfăptuirea unirii noastre cu fraţii de sânge din România".

Sfatul Ţării, însuşindu-şi rezoluţia Blocului moldovenesc, a adoptat Declaraţia de unire a Basarabiei cu România: „În numele poporului Basarabiei, Sfatul Ţării declară: Republica democratică Moldovenească (Basarabia), în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Marea Neagră şi vechile graniţe cu Austria, ruptă de Rusia acum o sută şi mai bine de ani din trupul vechii Moldove, în puterea dreptului istoric şi a dreptului de neam, pe baza principiului că noroadele singure să-şi hotărască soarta lor, de azi înainte şi pentru totdeauna se uneşte cu mama sa România.

Această unire se face pe următoarele baze (11): 1. Sfatul Ţării actual îşi continuă activitatea, pentru realizarea reformei agrare; 2. Basarabia îşi păstrează autonomia provincială, cu sfat, organ împlinitor (executiv) şi administraţie proprie; 3. Competenţa Sfatului Ţării: votarea bugetelor locale, controlul zemstvelor şi numirea funcţionarilor publici; 4. Recrutarea armatei pe baze teritoriale; 5. Legile existente şi organizarea locală rămân în vigoare; 6. Respectarea drepturilor nimoritaţilor; 7. Doi reprezentanţi ai Basarabiei vor intra în guvernul român; 8. Basarabia va avea deputaţii săi în parlamentul român, proporţional cu populaţia; 9. Toate alegerile din Basarabia se vor face pe baza votului universal; 10. Libertăţile cetăţeneşti vor fi garantate prin constituţie; 11. Toate încălcările de legi, săvârşite din motive politice, sunt amnistiate. Aceste drepturi şi libertăţi vor fi înscrise în constituţie. Trăiască unirea Basarabiei cu România deapururea şi totdeauna".

Ajungându-se apoi la momentul votării, în numele Blocului moldovenesc, Cijevschi propune vot nominal şi deschis, iar Ţiganko şi alţii au cerut vot secret. Cerând cuvântul, I. Buzdugan a pledat pentru vot deschis şi a declarat: „...ţara noastră şi toată lumea să ştie că noi românii basarabeni...dorim unirea cu fraţii noştri de peste Prut...Să ştie toată lumea, că noi vroim unirea tuturor românilor, de partea aceasta a Prutului şi de ceialaltă a Carpaţilor, într-o Românie Mare, una şi nedespărţită. (...) Noi suntem chemaţi să înfăptuim cel mai revoluţionar act, în istoria poporului nostru..., să votăm pentru unirea Basarabiei cu România. (...) Fiţi tari şi îndepliniţi-vă datoria, fiindcă ceasul unirii a sunat. Vă chem pe toţi să votaţi cu îndrăzneală şi deschis, ca istoria să fixeze pentru totdeauna numele tuturor fiilor adevăraţi ai poporului nostru moldovenesc, care au votat pentru unirea tuturor românilor, a viitoarei Românii Mari". Majoritatea deputaţilor s-au pronunţat pentru votul deschis (82 contra 27). S-a trecut apoi la votarea propriu-zisă a rezoluţiei de unire propuse de Blocul moldovenesc („În numele poporului Basarabiei..."), rezultatul votului fiind: 86 voturi pentru (unire), 3 contra şi 36 de abţineri, 13 deputaţi au fost absenţi. Anunţând rezultatul votului, preşedintele I. Inculeţ a exclamat: „Trăiască unirea cu România mamă", iar sala a reacţionat: „Vivat! Trăiască România!".

Rezultatul votului este adus imediat la cunoştinţa primului ministru Marghiloman, care a revenit în sală şi a rostit o scurtă alocuţiune: „În numele poporului român şi al regelui Ferdinand, iau act cu mândrie de declaraţia...pentru unire şi declar că Basarabia este de acum unită pe vecie cu România, una şi nedespărţită". Apoi, întreaga asistenţă merge in corpore la Catedrala Soborului, unde, la ora 8 seara, este oficiat un Te Deum, de către arhimandritul Gurie şi clerul mitropolitan, urmat de serbări, banchete, felicitări. Regele Ferdinand, care se afla la Bârlad, înştiinţat telegrafic de primul ministru, a adresat o telegramă lui I. Inculeţ şi D. Ciugureanu: „Cu adâncă emoţiune şi cu inima plină de bucurie, am primit ştirea despre importantul act ce s-a săvârşit la Chişinău. Sentimentul naţional ce se deşteptase atât de puternic în inimile moldovenilor de dincolo de Prut a primit, prin votul înălţător al Sfatului Ţării, o solemnă afirmare. Un vis frumos s-a înfăptuit. (...) Aduc prinosul Meu de calde mulţumiri Domniilor Voastre şi Sfatului Ţării, ale cărui patriotice sforţări au fost încoronate de succes".

După votarea unirii, o delegaţie a Basarabiei, alcătuită din I. Inculeţ, D. Ciugureanu, Pan. Halippa, C. Stere, T. Ioncu, arh. Gurie ş.a., a sosit la Iaşi, la 30 martie 1918, pentru a înmâna guvernului şi regelui Actul unirii. În dejunul oficial de la Palat, dat în cinstea delegaţiei, regele Ferdinand, urându-le bun venit, spunea că unirea Basarabiei reprezintă „înfăptuirea unui vis care

demult zăcea în inimile tuturor românilor de dincolo şi de dincoace de apele Prutului (...) V-aţi alipit în timpuri grele pentru Ţara Mamă, ca un copil tânăr, însă cu inima adevărat românească. Salutăm în voi o parte frumoasă a unui vis care niciodată nu se va şterge...". În răspunsul său, I. Inculeţ îşi exprima satisfacţia pentru înfăptuirea unirii, amintind, în context, necesitatea introducerii reformelor, a celei agrare îndeosebi. Iaşul, „cufundat în tristeţe, după pacea înrobitoare de la Bucureşti, îşi uita pentru o clipă durerea..., iar lacrămile de jale se amestecau cu cele de bucurie". La 3/16 aprilie 1918, I. Inculeţ şi D. Ciugureanu erau desemnaţi miniştri în guvernul României preşedinte al Sfatului Ţării era ales C. Stere, iar în fruntea Consiliului de directori basarabean era desemnat Petre Cazacu. Ulterior, la 9/22 aprilie 1918, prin decret regal, regele Ferdinand a promulgat actul unirii Basarabiei cu România. În noiembrie, Sfatul Ţării, având ca preşedinte pe Pan. Halippa, în locul lui C. Stere, demisionat, a hotărât, la 27 noiembrie/10 decembrie 1918, că „Basarabia renunţă la condiţiunile de unire..., fiind încredinţată că, în România tuturor românilor, regimul curat democratic este asigurat pe viitor... şi declară unirea necondiţionată a Basarabiei cu România mamă".

UNIREA BUCOVINEI CU ROMÂNIA

La 15 / 28 noiembrie 1918, într-o zi de joi, în Sala Sinodală a Palatului Mitropolitan din Cernăuţi, s-a întrunit Congresul General al Bucovinei. Erau prezenţi cei 74 de delegaţi ai Consiliului Naţional (printre ei, Vasile Alboiu-Şandru), 13 delegaţi ai ucrainenilor, 7 ai germanilor şi 6 ai polonilor. Se aflau de faţă, ca invitaţi, reprezentanţii Transilvaniei, Gh. Crişan, V. Deleu şi V. Osvadă, şi cei ai Basarabiei, Pant. Halippa, Ion Pelivan, Ion Buzdugan şi Gr. Cazacliu, precum şi cei ai armatei române, în frunte cu generalul Iacob Zadic. Pe lângă delegaţi şi invitaţi, se aflau la Cernăuţi, mii de locuitori veniţi din toate colţurile Bucovinei. Lucrările au fost deschise, la ora 11, de Pr. Dionisie Bejan, preşedintele Consiliului Naţional, care a arătat că menirea Congresului este aceea de a îndeplini *„dorul şi aspiraţiunile pe care poporul nostru le nutreşte şi le păzeşte cu vrednică sfinţenie de un secol şi jumătate*". După deschidere, el a propus ca preşedinte al Congresului pe Dr. Iancu Flondor, care a fost ales în aplauzele asistenţei, iar secretar a fost desemnat Dr. Radu Sbiera.

A urmat la cuvânt preşedintele Iancu Flondor, care a prezentat *Moţiunea de unire a Bucovinei cu România*: „...considerând că, în 1744, prin vicleşug, Bucovina a fost smulsă din trupul Moldovei...şi că 144 de ani poporul bucovinean a îndurat suferinţele unei ocârmuiri străine [...], astăzi, când după sforţări şi jertfe uriaşe din partea României şi a puternicilor şi nobililor ei aliaţi, s-au întronat în lume principiile de drept şi umanitate pentru toate neamurile, şi când în urma loviturilor zdrobitoare monarhia austro-ungară...s-a prăbuşit..., cel dintâi gând al Bucovinei desrobite se îndreaptă către regatul României, de care totdeauna am legat nădejdea desrobirii noastre. Drept aceea, noi, Congresul general al Bucovinei, întrupând suprema putere a ţării şi fiind învestiţi singuri cu puterea legiuitoare, în numele suveranităţii naţionale, hotărâm: *„Unirea necondiţionată şi pe vecie a Bucovinei, în vechile ei hotare până la Ceremuş, Colacin şi Nistru, cu regatul României.*"

Motivarea moţiunii (Declaraţiei de unire) a fost făcută de prof. Ion Nistor, care a arătat: *„Naţiunea română este una şi nedespărţită de la Nistru până la Tisa. Aceeaşi obârşie, acelaşi grâu, aceeaşi doină, aceleaşi datini şi obiceiuri. Dară vitregia vremilor a împiedicat pe înaintaşii noştri de a crea un stat naţional unitar, care să cuprindă neamul întreg în hotarele lui etnice". Mai târziu, „s-a „destrunchiat" Moldova lui Ştefan, prin răpirea Bucovinei, mai apoi a Basarabiei". [...] Astăzi, când...Austria s-a prăbuşit..., noi, ajunşi stăpâni deplini pe hotarele noastre, declarăm actul de cesiune de la 1775, nul şi neavenit, şi hotărâm realipirea ţării noastre la Moldova, din trupul căreia fusese ruptă. [...] În timpul din urmă s-au făcut planuri de a împărţi Bucovina în două cu urmaşii pribegilor ruteni, care se adăpostiseră pe vremuri în ţara noastră. Dară..., noi, românii, singurii păstrători ai vechilor tradiţiuni politice, istorice şi culturale din această ţară, ne vom împotrivi acestor tendinţe nelegiuite, fiindcă am fi nişte urmaşi netrebnici ai vitejilor noştri înaintaşi, dacă ne-am întoarce la sânul patriei mame (române) cu moştenirea ştirbită*". Reprezentantul polonezilor bucovineni, Stanislaus Kwiatkowski, s-a pronunţat pentru unire, recunoscând drepturile românilor asupra Bucovinei, iar delegatul germanilor, Alois Lebouton, s-a pronunţat în acelaşi sens. Apoi

Moţiunea de unire a Bucovinei cu România a fost pusă la vot, fiind acceptată cu unanimitate de voturi, într-o atmosferă de mare însufleţire.

Mulţimea de români bucovineni a dat glas entuziasmului naţional, iar o ediţie specială a ziarului „Glasul Bucovinei" saluta hotărârea adoptată: *„Visul nostru de aur s-a împlinit. Părinţii noştri, care au murit de dorul acestui vis, de azi înainte vor găsi odihna cuvenită în pământul liber şi dezrobit."* După votarea unirii, Congresul a adresat o telegramă regelui Ferdinand, prin care i se aducea la cunoştinţă „Unirea necondiţionată şi pentru vecie a Bucovinei cu Regatul României". Telegrama a fost urmată de mesaj de salut al regelui: *„Salut cu nespusă bucurie actul măreţ prin care Congresul general al Bucovinei...a hotărât unirea completă a Bucovinei cu Regatul român. [...] În această clipă înălţătoare, gândul meu se îndreaptă către oamenii patrioţi, care, cu toate suferinţele îndurate în cursul vremurilor, au ştiut să ţină vie în inimile poporului memoria lui Ştefan cel Mare şi Sfânt şi sentimentul naţional, pregătind astfel...ziua binecuvântată de azi"*. Actul unirii Bucovinei a fost adus la cunoştinţa reprezentanţilor Puterilor Aliate de la Iaşi, pentru a notifica guvernelor respective „votul unanim al Congresului General al Bucovinei şi a le tălmăci sentimentele noastre de veşnică mulţumire şi recunoştinţă".

Congresul a ales apoi o delegaţie alcătuită din 15 membri, care urma să prezinte regelui Ferdinand, la Iaşi, actul unirii Bucovinei. Apoi au vorbit invitaţii din Basarabia şi Transilvania, care au felicitat Congresul pentru votarea actului unirii. Lucrările Congresului s-au încheiat printr-un cuvânt de închidere, rostit de preşedintele Iancu Flondor, în acordurile *Imnului regal*. Din delegaţia care a plecat la Iaşi făceau parte mitropolitul Vladimir Repta, preşedintele Iancu Flondor, Dionisie Bejan, Eudoxiu Hurmuzachi, Ion Nistor, Octavian Gheorghian, Radu Sbiera, Gh. Şandru, V. Marcu, Dim. Bucevski, Erast Tarangul, Alex. Şesan, Gh. Voitcu, Vasile Alboi-Şandru, Ioan Candrea, Stanislaus Kwiatkowski.

Prezentând regelui actul Unirii, în audienţă festivă, la 16/29 noiembrie 1918, Iancu Flondor a spus: *„Aducem maiestăţii voastre, rege al tuturor românilor, Unirea unei ţări întregi, a Bucovinei. [...] Această ţară ţi-o închinăm, măria ta, noi toţi, nu numai urmaşii vajnicilor luptători de pe vremuri..., ci şi reprezentanţii tuturor neamurilor"* ce locuiesc în ea.

Regele a răspuns, adânc emoţionat, că primeşte cu bucurie Actul unirii, asigurându-i de dragostea, ocrotirea şi grija sa părintească. În aceeaşi zi, delegaţia bucovineană pleca spre Bucureşti, însoţind familia regală, guvernul român şi celelalte oficialităţi, în călătoria de întoarcere în capitala ţării. Ulterior, la 5 / 18 decembrie 1918, regele Ferdinand şi primul ministru Brătianu semnau decretul-lege ce consfinţea unirea Bucovinei cu România. În aceeaşi zi, prin decret regal, Iancu Flondor şi Ion Nistor erau numiţi miniştri de stat fără portofoliu în guvern, din partea Bucovinei. Printr-un alt decret-lege pentru Administraţia Bucovinei, se prevedea că rămân în vigoare vechile legi şi ordonanţe, instituindu-se un Serviciu administrativ, care cuprindea 9 secretariate de serviciu, sub conducerea ministrului delegat, Iancu Flondor.

UNIREA TRANSILVANIEI CU ROMÂNIA

Pregătirile fiind încheiate, la 7 / 20 noiembrie 1918, Marele Sfat Naţional convoca Adunarea Naţională, la Alba Iulia: „Istoria ne cheamă la fapte. Mersul civilizaţiei...a scos şi neamul românesc din întunericul robiei la lumina cunoştinţei de sine. Ne-am trezit din somnul de moarte şi vrem să trăim alături de celelalte naţiuni ale lumii, liberi şi independenţi. În numele dreptăţii eterne şi a principiului liberei dispoziţiuni a naţiunilor..., naţiunea română din Ungaria şi Transilvania are să-şi spună cuvântul său hotărâtor asupra sorţii sale (...). În scopul acesta, convocăm Adunarea Naţională la Alba Iulia, cetatea istorică a neamului nostru, pe ziua de 18 noiembrie/1 decembrie, la orele 10". La Adunare aveau să participe: „1. Episcopii români din Ungaria şi Transilvania; 2. Toţi protopopii în funcţiune ai celor două confesiuni româneşti; 3. Câte un reprezentant (exmis) al fiecărui consistoriu şi capitlu; 4. Câte doi reprezentanţi ai societăţilor culturale (Asociaţiunea, Fondul de teatru etc.); 5. Câte doi reprezentanţi ai fiecărei reuniuni feminine; 6. Câte un reprezentant al colegiului profesoral de la fiecare şcoală, gimnaziu, liceu, institut teologic şi pedagogic; 7. Câte doi delegaţi ai fiecărei reuniuni

învăţătoreşti; 8. Câte doi reprezentanţi (1 ofiţer şi 1 soldat) ai fiecărei gărzi naţionale judeţene, 9. Câte doi delegaţi ai fiecărei reuniuni de meseriaşi; 10. Delegaţii Partidului Social-Democrat Român, ca reprezentanţi ai muncitorimii organizate; 11. Doi reprezentanţi ai tinerimii universitare; 12. Câte 5 reprezentanţi ai fiecărui cerc electoral în care locuiesc români". În afara acestora, *„la această istorică adunare, unde se va hotărî soarta neamului nostru, poate pentru vecie, se va prezenta însuşi poporul românesc, în număr vrednic de cauza mare şi sfântă*". Se preciza că, „înainte de începerea Adunării, se vor face rugăciuni în cele două biserici din Alba Iulia, cea ortodoxă şi cea greco-catolică". În încheiere, se spunea profetic: *„Fii tare, neam românesc, în credinţa ta, căci iată se apropie ceasul mântuirii tale! Amin şi Doamne ajută*!" („Românul", din 8/21 noiembrie 1918).

Convocarea Adunării, la 20 noiembrie, nu a fost o întâmplare, ca şi la preluarea guvernării, a existat o coordonare a acţiunilor politice şi naţionale de o parte şi de alta a Carpaţilor. Astfel, la 20 noiembrie, generalul Prezan, şeful marelui stat major, anunţa trecerea armatei române peste Carpaţi, pentru ca, în numele unor sfinte drepturi naţionale, „să garanteze libertatea deplină a tuturor". În aceeaşi zi, N. Bălan aducea la cunoştinţa Consiliului Naţional îndrumările primite de la Iaşi: proclamarea unirii, în cel mai scurt timp şi necondiţionat, într-o adunare la care să participe o mulţime cât mai mare de oameni. Ministrul Franţei insista ca unirea să fie proclamată înainte ca armata română să pătrundă adânc înăuntrul Transilvaniei. În aceeaşi zi, 20 noiembrie, Comandamentul gărzilor naţionale emitea Ordinul de zi nr. 5, prin care dădea indicaţii cu privire la reprezentarea gărzilor şi dispoziţii referitoare la misiunea acestora. Din partea Comandamentului la Adunare participau cinci ofiţeri în frunte cu Al. Vlad, comandantul acestora. Din fiecare judeţ, participa comandantul gărzii şi un membru al acesteia echipat, locul de întâlnire fixat era comanda gărzii din Alba Iulia, la 1 decembrie, ora 8. Comanda gărzilor pentru menţinerea ordinei la Adunare o avea cpt. Fl. Medrea şi cpt. Andrei Bogdan, din oraş.

Răspândirea chemării (convocării) Adunării era făcută de ierarhi, presa publica, la 21 noiembrie, „Cuvântul arhiereilor români", ai Bisericii ortodoxe, Ioan Papp şi Miron Cristea, şi ai Bisericii greco-catolice, Dem. Radu, Val. Tr. Frenţiu şi Iuliu Hossu, prin care îndemnau credincioşii să participe la acest eveniment (s-a adăugat, la 23 noiembrie, circulara adresată clerului). În Cuvântul lor, ierarhii arătau că interesele de viaţă ale neamului nostru cer înfăptuirea dreptului de a hotărî singur de soarta sa, recunoscând Marele Sfat Naţional drept „reprezentantul şi conducătorul politic al naţiunii române". În ziua convocării, la 20 noiembrie, studenţimea română se asocia chemării şi adresa un Apel studenţilor risipiţi pe la casele părinteşti, chemându-i să-şi facă datoria faţă de neamul lor şi cu „vigurozitatea tinereţii" să acorde întregul sprjin pentru realizarea „idealului nostru: unirea tuturor românilor" („Românul", din 8 / 21 noiembrie 1918). Consiliile naţionale judeţene adresau îndemnuri asemănătoare, pătrunse de înalt patriotism, astfel, Consiliul naţional din Blaj, într-un apel, publicat în „Unirea", din 15/28 noiembrie 1918, adresa românilor chemarea de a veni la Alba Iulia „cu miile, cu zecile de mii", pentru ca Adunarea să fie „cât mai impozantă", 1 decembrie fiind „ziua când se va hotărî asupra sorţii noastre pentru veşnicie". Oamenii erau chemaţi la Alba Iulia spre a jura că „nedespărţiţi vom fi şi uniţi rămânem de aici înainte cu fraţii noştri de pe tot cuprinsul pământului românesc, sub una şi nedespărţită cârmuire".

În editorialul ziarului „Drapelul", de la Lugoj, intitulat semnificativ *La Alba Iulia*, enunţând certitudinea că la Alba Iulia „va începe un nou capitol al istoriei noastre naţionale", erau exprimate principiile politice, de democratism şi progres, ale românilor, în acea toamnă de mari prefaceri. La rândul său, ziarul „Românul" adresa chemarea cu litere uriaşe, „Toată suflarea românească să grăbească la Alba Iulia", pentru a se folosi de dreptul „de liberă dispunere al popoarelor" şi a-şi croi soarta „în spirit democratic" („Românul", din 10/23 noiembrie 1918). Chemarea Marelui Sfat Naţional a avut răsunet până în cele mai îndepărtate sate din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, membrii Sfatului şi ai consiliilor judeţene cutreierau satele, aşezările şi oraşele, îndemnând poporul să se organizeze pentru Adunarea de la Alba Iulia. Este semnificativ că, după convocarea Adunării naţionale, gândurile românilor ardeleni „erau curate ca razele soarelui, iubirea frăţească nemărginită, dorul de muncă..., ziua şi noaptea nu ne cugetam decât la noua viaţă în Ţara Românească..." („Foaia Poporului", din 3 decembrie 1939).

Cele zece zile care despart convocarea de întrunirea Adunării de la Alba Iulia au fost cele mai entuziaste, mai înfrigurate şi mai emoţionante din istoria românilor din Transilvania. Toţi simţeau *„fiorul sfânt ce cutremură toate inimile româneşti la gândul adunării de la Alba Iulia, unde după veacuri de pătimiri şi robie" era „chemat poporul românesc să-şi proclame libertatea sa naţională"* („Drapelul", din 15/28 noiembrie 1918). După convocare, Consiliul Naţional a depus o activitate stăruitoare pentru pregătirea Adunării. Pentru alegerea delegaţilor la Adunare a fost elaborat un regulament în care erau precizate normele de reprezentare, pornindu-se de la circumscripţiile electorale din 1910, când au avut loc ultimele alegeri parlamentare. După alegeri, delegaţilor (5 pentru fiecare circumscripţie) li se înaintau mandate (credenţionale), semnate de preşedinte şi secretar, alegerile fiind organizate de către consiliile naţionale locale. Problema reprezentării a fost avută în vedere: *„Este de dorit ca Adunarea naţională să întruchipeze în mod cât se poate de demn şi de fericit toate straturile naţiunii noastre..."*.

Alegerile s-au desfăşurat într-o atmosferă de entuziasm naţional, fiind însoţite de manifestaţii şi adeziuni, ale ţăranilor, intelectualilor, meseriaşilor şi negustorilor români, din Arad şi împrejurimi, Braşov şi Ţara Bârsei, Făgăraş, Cluj şi Valea Someşului, Sighet şi Maramureş, Orăştie şi Haţeg, Năsăud şi Rodna, Timişoara, Banatş.a. La 22 noiembrie, la Sighet, „s-au adunat românaşii din toate satele ca la un semn", 5-6000 de oameni, cu steaguri, cu cocarde în tricolorul românesc, îndemnaţi de „dorul de a se arăta lumii întregi că neamul românesc din Maramureş ştie să-şi croiască viitorul.., că stă ca stânca pe lângă Marele Sfat Naţional", de emoţie, oamenii plângeau de bucuria „împlinirii visului neîmplinit al strămoşilor („Sfatul", din 7 / 20 decembrie 1918). Adunări similare au avut loc în aceeaşi vreme la Baia Mare, Vişeul de Sus, Şomcuta Mare, adevărate manifestaţii naţionale, adeziuni acoperite de sute şi mii de semnături, dovadă şi textul jurământului: „obştea poporului român, din îndemn propriu şi fără nicio silă sau ademenire din partea cuiva, dă la iveală dorinţa fierbinte ce însufleţeşte inima fiecărui român şi declară că voinţa sa nestrămutată este: voim alături, împreună cu teritoriile româneşti... la regatul României". Apoi se adăuga: „aşternem tot ce au dorit strămoşii noştri, tot ce ne încălzeşte pe noi cei de faţă şi tot ce va încălzi pururea pe fiii şi nepoţii noştri. Aşa să ne ajute Dumnezeu".

Referindu-se la alegerile din Apuseni, ziarul „Unirea" din Blaj consemna: „Cea mai înflăcărată lume românească pretutindeni şi poporul e conştient de demnitatea sa şi de idealul naţional, a cărui înfăptuire o pretind sus şi tare, ca un covârşitor glas de tulnic" (,Unirea", din 11 / 24 noiembrie 1918). Adunările erau impunătoare, nu era sat, nu era inimă care să „nu ceară să se dovedească lumii voinţa nestrămutată de unire", iar foile naţionale din Sibiu, Lugoj, Blaj şi Braşov glăsuiau la unison: „Veniţi cu miile, cu zecile de mii! Lăsaţi pe o zi grijile voastre acasă, căci în această zi vom pune temeliile unui viitor mai bun şi fericit pentru întreg neamul românesc". Comunele sprijină unirea fără rezerve, cum făceau moţii din Albac în numele celor 3000 de locuitori: „cu toţii aderează şi se vor supune întru toate hotărârilor aduse de adunarea naţională română din Alba Iulia". Românii din Ţara Făgăraşului, precum cei din satul Ţânţari, delegându-şi reprezentanţii la „Marea adunare naţională...", le cer să fie la Alba Iulia în 30 noiembrie şi „în numele celor 2800 locuitori" să declare „dorinţa noastră hotărâtă de a ne uni cu România..." Hunedorenii, de pildă, locuitorii din Leşnic, îşi aleg delegaţii şi îi învestesc cu depline puteri „să declare în mod solemn" că „noi toţi voim împlinirea marelui ideal naţional al românilor...". Ziarul „Libertatea" din Orăştie îndemna pe români să participe la Adunarea de la Alba Iulia, pentru a hotărî „asupra sorţii neamului nostru...". Românii din Ţara Bârsei, cei 766 săteni din Hărman, întăresc cu semnătura lor adeziunea la hotărârea de unire „cu toate teritoriile româneşti". La fel procedează bănăţenii, cei din cercul Sebeş, care îşi împuterniceau aleşii să voteze în numele celor 2500 locuitori „numai şi numai pentru unirea Transilvaniei...cu România", din Sarazeu şi Bârnova, dar şi cei din Beba Veche.

Dar evenimentele din Transilvania, unirea românilor, îi preocupa în mod egal şi pe cei din Vechiul Regat, după cum scria ziarul „Mişcarea", în articolul *La Alba Iulia*: „Adunarea Naţională de la Alba Iulia va fi o expresie adevărată a voinţei poporului român", iar *„cuvântul acestei adunări va fi vrednic să rămână pe vecie înscris în cartea neamurilor, fiindcă va fi rostit cu toată greutatea cuvenită şi cu toată energia morală a unui neam conştient"* (.Mişcarea", din 15 nov. 1918).

În preziua Adunării, la 30 noiembrie, membrii Consiliului (Sfatului) Naţional Român, sub preşedinţia lui Şt. Cicio Pop, dar şi alte zeci de persoane, s-au întrunit pentru a dezbate proiectul de hotărâre, discuţia a durat până noaptea târziu. Conform unui martor, Zaharia Munteanu (Amintiri, ms.), primul care a luat cuvântul a fost Al. Vaida-Voievod, care s-a pronunţat categoric împotriva oricărui provizorat şi a susţinut cu tărie unirea fără condiţii. În acelaşi sens antiautonomist, au vorbit dr. Aurel Lazăr de la Oradea, dr. Caius Brediceanu de la Lugoj, dr. Gh. Draga de la Caransebeş, dr. N. Şenchea din Făgăraş, dr. Ilie Dăianu, protopopul Clujului, Ilie Saftu, protopop din Braşov, dr. Laurenţiu Oanea din Bistriţa, dr. Ilie Lazăr din Sighet, dr. Vasile Filipciuc din Petrova-Maramureş, dr. Gh. Crişan din Beiuş, pr. Enea Bota din Şard ş.a. Delegaţii social-democraţi, Iosif Jumanca, Ion Flueraş, Enea Grapini cereau autonomie deplină în cadrul României. Curmând aceste discuţii, a intervenit decisiv dr. Iuliu Maniu, oficial, secretar general al P.N.R., dar, neoficial, în acele vremuri grele, era omul al cărui cuvânt trăgea în cumpănă cel mai mult. În cuvântul său, răspicat şi concis, Maniu a spus: *„Adunarea naţională a fost convocată să hotărască Unirea. Mandatul ce ni s-a încredinţat de români e valabil numai şi numai pentru (acest) punct unic, unirea tuturor românilor într-un singur stat naţional. Atât şi nimic mai mult! Toate celelalte puncte sunt secundare, vor fi rezolvate de constituanta noului stat, România Mare.*"

Declaraţia aceasta categorică a împăcat ambele tabere şi a satisfăcut întreaga asistenţă, toată lumea izbucnind în aplauze şi în strigăte de „Trăiască România Mare". Au fost examinate punctele principale, discuţii vii a stârnit problema agrară, cei mai mulţi membri au pledat pentru unirea fără condiţii, ajungându-se, în final, la un text ce armoniza diferitele poziţii, adoptat în unanimitate.

Cu aceste dezbateri, care s-au încheiat noaptea târziu, se apropia ziua cea mare a deschiderii Adunării, pe porţile cetăţii istorice Alba Iulia se revărsau români din toate părţile Ardealului şi Ţării ungureşti: «Trenurile speciale sosesc la fiecare jumătate de oră. Delegaţiile sunt aşteptate de mii de oameni adunaţi în faţa gării, pentru a saluta pe cei sosiţi. La sosirea delegaţiilor, au loc manifestaţii, se rostesc cuvântări. Cântecele naţionale răsunau în toate părţile, miile de tricoloruri româneşti fluturau, grupuri de tineri jucau, acordurile cântecului „Deşteaptă-te, române" răsună pretutindeni». Acest tablou măreţ este zugrăvit de corespondentul ziarului ungar „Az Ujsag", din 18 nov./1 dec. 1918). Primii sosiţi la Alba Iulia sunt moţii lui Horea şi Iancu, înarmaţi şi mândri, cu puştile pe umăr, în sumane albe şi cu căciulile ţuguiate, care urcă cei dintâi pe meterezele cetăţii şi scrutează zările. Vin apoi cei din Maramureş, Orăştie, Haţeg, Făgăraş, Ţara Bârsei şi alte locuri, fiecare comună cu steagul ei, având în frunte călăreţi falnici, muncitorii din Valea Jiului, încolonaţi, conduşi de Iosif Ciser. La gară aştepta, în ţinută marţială, compania de onoare a lt. Ovidiu Gritta, care dădea onorul delegaţilor, în cântecele naţionale ale studenţilor sosiţi, ordinea în oraş fiind asigurată de cei 17 000 de militari conduşi de cpt. Fl. Medrea. Mulţimile sosite în ajun au petrecut noaptea în internate, cazărmi, la oameni din oraş, iar mulţi au înnoptat sub cerul liber, în jurul focurilor: *„Era frig, dar un spectacol neaşteptat se prezintă vederii: peste tot focuri care străluceau în aerul rece al nopţii. În jurul lor se adunară aceşti ţărani români...care, în ciuda frigului nopţii, aşteaptă cu nerăbdare dimineaţa de 1 Decembrie, care avea să pună capăt suferinţelor lor..., realizarea dorinţelor lor de români şi oameni liberi*", nota un martor ocular, Valeriu Boeriu.

Sosesc şi cei 1228 delegaţi (deputaţi) de drept sau aleşi: 5 episcopi, 4 vicari, 129 protopopi, 10 delegaţi ai consistoriilor şi capitlurilor, 8 ai Astrei, 3 ai Fondului de teatru, 2 ai Asociaţiei arădane, 10 ai diferitelor fonduri şi fundaţiuni, 12 ai presei, 27 ai reuniunilor de lectură, 41 ai reuniunilor de cântări şi muzică, 13 ai societăţilor universitarilor români din Viena, Budapesta, Blaj, Lugoj, Oradea, Alba Iulia, 21 ai societăţilor financiare, 61 delegate ale reuniunilor de femei, 27 ai colegiilor scolilor, 60 ai reuniunilor învăţătoreşti, 64 ai gărzilor naţionale (ofiţeri, subofiţeri şi militari), 60 ai reuniunilor de meseriaşi, 16 ai tinerimii universitare, 2 ai societăţilor sportive, 17 ai Partidului social democrat român şi 852 delegaţi aleşi de cercurile electorale din cele 24 de comitate (judeţe), după cum consemnează „Gazeta oficială", din 1 / 14 decembrie 1919. Pe lângă cei 1228 de delegaţi aleşi, cu credenţionale, au mai participat delegaţi a 166 de comune, trimişi de adunările comunale din mai multe judeţe. În ajunul acelei zile memorabile, Cetatea răsuna de ecoul unui strigăt puternic, care străbătea văzduhul, repetat de zeci de ori de mulţimea adunată, care ovaţiona în delir: *România!*

Programul Adunării a fost stabilit amănunţit, cu câteva zile înainte, deschiderea avea să se facă în sala Casinei militare din Cetate (numită apoi a Unirii). Fiecare comună, având în frunte steagul şi tabla indicatoare, avea să străbată în rânduri piaţa oraşului, apoi va intra în cetate pe sub poarta Carol şi pe cea a lui Mihai Viteazul, după care va ieşi pe locul adunării, pe Câmpul lui Horea, din apropierea Cetăţii, unde de pe patru tribune, urmau să fie prezentate mulţimii deciziile adoptate. Programul se încheia cu un apel fierbinte: „Fraţilor români! Locul cel mai istoric al neamului vă aşteaptă...Veniţi...ca să simţiţi fiorul ce l-a mişcat odată pe marele voievod cu nume de arhanghel, pe martirii Horea, Cloşca şi Crişan, pe craiul munţilor Avram Iancu şi pe toţi care au lucrat la realizarea visului de veacuri..., răsăritul cel mai strălucit al celei mai senine zile a neamului românesc". A fost editat ziarul festiv al Adunării, „Alba Iulia", cu participarea unor cărturari, Zah. Munteanu, Al. Borza, care adresa celor prezenţi la Adunare un apel vibrant: *„Bine aţi venit în sfânta cetate de durere şi de slavă a neamului românesc."*

Duminică, 1 Decembrie 1918, îşi deschidea lucrările Adunarea naţională de la Alba Iulia. Duminică dimineaţa oraşul avea o înfăţişare sărbătorească: *„Se ivesc zorile. Ninge liniştit. Zăpada imaculată acoperise străzile şi câmpiile din jur, iar primele raze ale soarelui dădeau oraşului un aspect strălucitor."* (Emil Isac). Pe la 7 dimineaţa, în marea piaţă a oraşului, împodobită cu steaguri tricolore, a început defilarea şirurilor nesfârşite de oameni, îmbrăcaţi de sărbătoare, împodobiţi cu cocarde tricolore, cântând „Deşteaptă-te române", „Pe-al nostru steag e scris unire", „La arme" ş.a., legiunea română, precedată de fanfara minerilor şi a ofiţerilor. Toată lumea ţine cadenţa. Este o demonstraţie cum nu s-a mai văzut vreodată... Escadronul de „călăraşi", moţii din Abrud flutură tricolorul... Poporul se deşteaptă. Este puterea ancestrală care defilează. Şi toată lumea cântă" (Emil Isac). După cum arăta un ziar german din Sighişoara, *„Alba Iulia va fi martora ridicării impunătoare a unui popor viguros, trezit la libertate, adunat pentru a sărbători împlinirea visului unui viitor de mărire naţională, visul unirii tuturor românilor, până unde ajunge graiul românesc, într-o singură patrie comună."*

În jurul orei 8, din acea zi de duminică, în cele două biserici româneşti se oficiază Te Deum-uri solemne, înalţii clerici se îndreaptă spre biserica episcopală din oraş. Când episcopul Aradului, Ioan Papp, rosteşte cuvintele: „Cel ce a înviat din morţi a înviat azi şi neamul românesc", lumea a intonat vibrant: *Deşteaptă-te, române*, acompaniată de corul lui Timotei Popovici. Apoi, la cuvintele *Murim mai bine-n luptă*, toţi cei prezenţi în biserică au ridicat mâna în semn de jurământ. Emoţia era copleşitoare: plângeau clericii care oficiau slujba, plângeau şi cei care asistau la ea.

După încheierea Te Deum-ului, mulţimile s-au îndreptat spre câmpia din marginea oraşului, Câmpul lui Horea, preoţi cu crucea în frunte, învăţători, mii şi zeci de mii de ţărani înaintau în coloane nesfârşite. Militari şi ţărani înarmaţi vegheau pentru păstrarea liniştii şi ordinii. Atmosfera vibra de strigăte entuziaste, de exclamaţii de bucurie, de cântece curat naţionale: *„Nu am văzut niciodată un număr atât de mare de ţărani împreună. Defilează puterea strămoşească şi toată lumea cântă. Separat merg grupuri de fete în costume naţionale, cântând. După muncitori. cu steaguri roşii, păşeşte o unitate de matrozi, sosiţi de la mare. Pe străzi nu te mai poţi mişca. Mulţimile aşteaptă afară strigând, ca un val de zeci de mii de oameni. Peste câteva minute începe istoria"*, îşi încheia descrierea corespondentul gazetei ungare „Az Ujsag".

În timp ce mulţimea se îndrepta spre Câmpul lui Horea, fruntaşii politici şi bisericeşti mergeau spre sala Casinei militare (a Unirii), împodobită cu brad, drapele ale României şi ale Puterilor Aliate. În sală pătrund cei 1228 delegaţi oficiali şi alte persoane, în total 1500. Erau de faţă reprezentanţii României, gen. Leonte, col. Băncilă, deputaţii Dănescu şi Ioanid, prof. Haliţă, şi cei ai provinciilor româneşti unite, Pan Halippa şi I. Cazacliu, din partea Basarabiei, şi prof. Procopovici, din partea Bucovinei. La ora 10, îşi fac apariţia membrii Marelui Sfat Naţional şi arhiereii, iar Şt. Cicio Pop rosteşte cuvântul de deschidere, subliniind însemnătatea istorică a momentului şi misiunea Adunării. El anunţa că Marele Sfat îşi depune mandatul, la încheierea misiunii sale. Au fost aleşi ca notari ai Adunării, Laurenţiu Oanea şi Sever Miclea, iar raportor al comisiei de validare Ioan Suciu - toţi deputaţii au fost validaţi fiind socotiţi „capace a aduce hotărâri decisive în Marea adunare naţională" („Românul", din 20 nov./3 dec. 1918). A fost ales apoi biroul Adunării, format din preşedintele

Băseşti, episcopi, membri ai Sfatului, notari ş.a. La ora 11, preşedintele Gh. Pop de Băseşti deschide oficial Adunarea, salută „onorata Adunare a tuturor românilor...", anunţând chemarea acesteia „de a zdrobi lanţurile robiei ...şi de a înfăptui marele vis al lui Mihai Viteazul, „unirea tuturor celor de o limbă şi de o lege", ca să clădească „temeliile fericirii noastre naţionale viitoare" („Românul", din 20 nov./ 3 dec. 1918).

Discursul festiv şi solemn a fost rostit de Vasile Goldiş, care a schiţat istoria dramatică şi eroică a românilor de-a lungul veacurilor: *„...neamul românesc de la început până astăzi a îndurat soarta aspră, rezervată oricărei sentinele credincioase....Veacuri de-a rândul poporul românesc, adevăratul şi legitimul proprietar al pământului ce fusese odată Dacia romană, a fost socotit străin şi rob pe pământul său strămoşesc*". El arăta apoi: *„Omenirea... a ajuns la recunoaşterea necesităţii de a sintetiza libertatea individuală şi libertatea naţională într-o unire superioară...*". Vorbitorul continua: *„Negreşit, naţiunile trebuiesc eliberate, iar între acestea se află şi naţiunea română din Ungaria, Banat şi Transilvania. Dreptul naţiunii române de a fi liberată îl recunoaşte lumea întreagă, dar, odată scăpată din robie, ea aleargă în braţele dulcei sale mame. Nimic mai firesc în lumea aceasta. Libertatea acestei naţiuni înseamnă: Unirea ei cu Ţara Românească*". Goldiş a încheiat: *„Unirea tuturor românilor într-un singur stat numai atunci va fi statornicită şi garantată prin istoria viitoare a lumii, dacă va răspunde tuturor îndatoririlor impuse...prin duhul vremurilor noi. [...] Ca urmare va trebui să asigurăm tuturor neamurilor şi tuturor indivizilor conlocuitori pe pământul românesc aceleaşi drepturi şi îndatoriri...Să jurăm credinţă de aici înainte numai naţiunii române, dar tot atunci să jurăm credinţă şi civilizaţiunii umane...*".

În continuarea discursului, Vasile Goldiş a dat citire Rezoluţiei de unire a Adunării Naţionale de la Alba Iulia: „I. Adunarea Naţională a tuturor românilor din Transilvania, Banat şi Ţara Ungurească adunaţi prin reprezentanţii lor îndreptăţiţi la Alba Iulia, în ziua de 18 noiembrie-1 decembrie 1918, decretează unirea acestor români şi a tuturor teritoriilor locuite de dânsii cu România. Adunarea Naţională proclamă îndeosebi dreptul inalienabil al naţiunii române la întreg Banatul, cuprins între Mureş, Tisa şi Dunăte; II. Adunarea naţională rezervă teritoriilor indicate autonomie provizorie până la întruniea Constituantei; III. În legătură cu aceasta, ca principii fundamentale la alcătuirea noului stat român, Adunarea proclamă: 1. Deplina libertate naţională pentru toate popoarele conlocuitoare...; 2. Egală îndreptăţire şi deplină libertate confesională...; 3. Înfăptuirea desăvârşită a unui regim curat democratic pe toate tărâmurile vieţii publice...; 4. Desăvârşita libertate de presă, asociere şi întrunire...; 5. Reforma agrară radicală, se va face conscrierea tuturor proprietăţilor, în special a celor mari...: 6. Muncitorimei industriale i se asigură aceleaşi drepturi şi avantaje, ca în cele mai avansate state din Apus; IV. Adunarea naţională îşi exprimă dorinţa ca congresul de pace să înfăptuiască comuniunea naţiunilor libere, ca dreptatea şi libertatea să fie asigurate pentru toate naţiunile...; V. Românii din această Adunare salută pe fraţii lor din Bucovina..., uniţi cu ţara mamă România; VI. Adunarea naţională salută liberarea naţiunilor subjugate din Monarhie, cehoslovacă, austro-germană, iugoslavă, polonă;:VII. Adunarea naţională se închină cu smerenie înaintea memoriei acelor bravi români, care şi-au vărsat sângele în acest război pentru înfăptuirea idealului nostru...; VIII. Adunarea naţională mulţumeşte tuturor Puterilor Aliate, care prin strălucitele lupte purtate...au scăpat civilizaţia de barbarie; IX. Pentru conducerea treburilor naţiunii române, Adunarea naţională hotărăşte instituirea unui Mare Sfat Naţional Român" („Românul", din 20 nov./3 dec. 1918).

După citirea Rezoluţiei, a luat cuvântul Iuliu Maniu, care, într-un discurs magistral, esenţializat, a analizat ideea de unitate etnică, lingvistică şi spirituală. Fiecare popor, susţinea el, pe baza dreptului de autodeterminare, are datoria de a înfăptui unitatea sa naţională, trebuie să se constituie într-un singur stat naţional. Românii din Transilvania au dreptul să ceară unirea, fiindcă aici e leagănul românismului, ei alcătuiesc o parte din corpul naţiunii: *„Decretând unitatea naţională, vom continua să fim ceea ce am fost noi, neamul românesc, totdeauna şi ceea ce trebuie să fie pentru vecie: sentinelă trează şi conştientă a civilizaţiei...".* El sublinia: *„Istoria ne-a învăţat că nu trebuie să aşteptăm nimic de la împăraţii străini şi de la fiii altor neamuri, ci de la propriile noastre puteri. Adevărul ce ne călăuzeşte acum e că singura noastră forţă, care ne poate ţine în viitor e aceea*

provenită prin unitatea românilor... Pentru înlăturarea oricărei îndoieli asupra ce voim să facem prin unirea noastră şi libertatea naţională, marele sfat naţional român declară că nu voieşte un stat de asuprire...Voim să asigurăm libertatea pentru toţi şi dezvoltarea pentru toate popoarele conlocuitoare". El a cerut Adunării să primească proiectul de rezoluţie, „*pentru a întemeia pentru vecie România unită şi mare şi a înstăpâni pentru totdeauna o adevărată democraţie şi deplină dreptate socială*". Iosif Jumanca, cel din urmă vorbitor, a exprimat adeziunea social-democraţilor români la unire, „pentru că noi, muncitorii, ne simţim una cu întreg neamul".

După încheierea cuvântărilor oficiale, preşedintele Gh. Pop de Băseşti a supus Adunării spre aprobare Rezoluţia de unire, primită cu unanimitate de voturi şi cu mare însufleţire. Preşedintele Gh. Pop de Băseşti anunţa că „Adunarea naţională...a primit rezoluţiunea în întregimea ei şi astfel unirea cu ţara mamă este pentru toate veacurile decisă". Apoi, Al. Vaida-Voievod propune Adunării spre aprobare lista Marelui Sfat Naţional, organism legislativ provizoriu, format din 212 membri. Şedinţa Adunării se încheie prin cuvântul episcopului de Arad, Ioan Papp, care a mulţumit conducerii P.N.R. şi preşedintelui său pentru eforturile şi sacrificiile făcute, subliniind „răsăritul soarelui dreptăţii" pentru naţiunea română, liberă şi stăpână pe soarta sa. Episcopul Dem. Radu a evocat unele momente mai importante din lupta pentru unitate naţională, apoi întreaga Adunare în picioare intonează un zguduitor „Deşteaptă-te române" („Românul", din 22 nov./4 dec. 1918). După încheierea şedinţei, Adunarea naţională a adresat o telegramă regelui Ferdinand, prin care îi aducea la cunoştinţă unirea Transilvaniei cu România. În aceeaşi zi, căpitanul Precup a zburat cu avionul la Iaşi, ducând regelui Ferdinand un exemplar din documentul original, ce cuprindea Declaraţia autentică de unire a Transilvaniei cu România. Un alt exemplar era destinat guvernului român.

Mulţimile de zeci de mii de români de pe „Câmpul lui Horea" erau ţinute la curent cu desfăşurarea lucrărilor Adunării. După încheierea şedinţei Adunării, desfăşurată în sala Casinei militare, delegaţii (deputaţii) s-au îndreptat spre „Câmpul lui Horea" pentru a vesti mulţimilor adunate cele hotărâte. Mulţimile, în aşteptare, scandau: „Vrem unirea cu România". La anunţarea adoptării Rezoluţiei de unire, mulţimile au izbucnit într-un singur strigăt: „*Trăiască România Mare! Trăiască Unirea tuturor românilor! Trăiască regele nostru Ferdinand! Trăiască regina Maria!*" A doua zi, la 2 decembrie, s-a întrunit Marele Sfat Naţional, care l-a desemnat preşedinte pe Gh. Pop de Băseşti, cei patru vicepreşedinţi, apoi a aprobat componenţa guvernului provizoriu, numit Consiliul Dirigent, alcătuit din 15 membri, având ca preşedinte pe Iuliu Maniu, cu reşedinţa la Sibiu. A fost aleasă apoi o delegaţie, din care făceau parte Vasile Goldiş, Al. Vaida-Voevod, episcopii Miron Cristea şi Iuliu Hossu şi alţii, care a sosit la Bucureşti, la 14 decembrie 1918, pentru a prezenta regelui şi guvernului Actul Unirii. Cu acest prilej, primul ministru Ion I. C. Brătianu spunea: „*Vă aşteptăm de o mie de ani şi aţi venit ca să nu ne mai despărţim niciodată. Sunt în viaţa unui neam clipe de fericire atât de mari încât ele răscumpără veacuri întregi de suferinţă. Bucuria noastră nu este bucuria unei singure generaţii. Ea este sfânta tresărire de bucurie a întregului popor român, care de sute şi sute de ani a îndurat suferinţele cele mai crude, fără să-şi piardă credinţa neclintită în sosirea acelei zile, care ne uneşte astăzi şi care trebuia să vie, care nu putea să nu vie.*"

Prin decretul-lege nr. 3631, din 11 decembrie 1918, regele Ferdinand promulga actul unirii Transilvaniei cu România. A fost dat un decret de organizare provizorie a Transilvaniei, cu menţinerea celor două organisme, Marele Sfat Naţional şi Consiliul Dirigent. Apoi, la 17/30 decembrie, au fost numiţi ca miniştri de stat în guvernul român, Al. Vaida-Voevod, Vasile Goldiş şi Ştefan Cicio Pop.

PIESE PREISTORICE DIN COLECȚIILE CASEI MEMORIALE „EUSEBIU CAMILAR" DIN UDEȘTI

Ion MAREȘ

Rezumat: Localitatea Udeşti este situată în Podişul Sucevei, în albia majoră şi pe terasele din jur ale râului Suceava, la 12 km spre sud de municipiul Suceava. Zona geografică a oferit condiții optime pentru locuire, astfel că, pe teritoriul satului Udești, au fost identificate și cercetate mai multe *situri* arheologice, din diferite perioade istorice, începând cu paleoliticul. La Udești se află Casa memorială *Eusebiu Camilar*, iar printre piesele de patrimoniu de la acest obiectiv sunt și câteva obiecte arheologice adunate de scriitorul Eusebiu Camilar, fără informații referitoare la locul descoperirii. Obiectele datează din cultura Cucuteni, faza A_1 și din epoca bronzului. Fiind descoperiri incerte, obiectele sunt importante doar pentru documentare.

Cuvinte cheie: Udești, Casa memorială *Eusebiu Camilar*, cultura Cucuteni A_3, epoca bronzului

Abstract: The village Udeşti is located in the Suceava Plateau, in the major bed and on the surrounding terraces of the Suceava River, 12 km south of Suceava. The geographical area offered optimal conditions for inhabiting, therefore several archaeological *sites* from different historical periods, starting with the Paleolithic, were identified and researched on the territory of Udeşti village. In Udeşti is located the *Eusebiu Camilar* Memorial House, and among the heritage items of this objective there are some archaeological objects gathered by the writer Eusebiu Camilar, without information about the place of discovery. The objects date from the Cucuteni culture, the A1 phase and the Bronze Age. Being uncertain discoveries, the artifacts are important only for documentation.

Keywords: Udeşti, *Eusebiu Camilar* Memorial House, Cucuteni A_3 Culture, Bronze Age

Localitatea Udeşti este situată în Podişul Sucevei, în albia majoră şi pe terasele din jur ale râului Suceava, la 12 km spre sud de municipiul Suceava şi „la o depărtare de 3 km de malul drept al râului Suceava"[1] (harta 1). Se învecinează la est cu comunele Fântânele şi Liteni, la sud, tot cu Liteni şi comuna Vultureşti, la vest cu Bosanci, iar la nord cu comunele Salcea şi Vereşti[2]. Între aceste limite se găsesc cele 11 sate componente ale comunei Udeşti: Chilişeni, Luncuşoara, Mănăstioara, Plăvălari, Poeni, Racova, Reuseni, Rus-Mănăstioara, Securiceni, Ştirbăţ şi Udeşti (reşedinţa comunei)[3].

Zona geografică a oferit de-a lungul timpului condiții optime pentru locuire, astfel că și pe teritoriul satului Udești s-au păstrat și au fost identificate și cercetate mai multe *situri* arheologice, din diferite perioade istorice[4].

---

[1] Em. Grigorovitza, *Dicţionarul geografic al Bucovinei*, tipărit prin îngrijirea domnului George Ioan Lahovari, secretarul general al Societății Geografice, membru de onoare al Academiei Române, Atelierele grafice Socec & Co., București, 1908, p. 231.

[2] https://ro.wikipedia.org/wiki/Comuna_Ude%C8%99ti,_Suceava

[3] http://www.primariaudesti.ro

[4] În locul numit *Poiana*, cu ocazia săpăturilor arheologice efectuate în anii 1970-1972 de arheologul Maria Bitiri-Ciortescu, au fost făcute descoperiri din paleoliticul superior (Maria Bitiri, *Aşezarea paleolitică de la Udeşti şi specificul ei cultural*, în *SCIVA*, 32, 1981, p. 333-345). La ieşirea din satul Rus-Mănăstioara spre Udeşti, în partea dreaptă a şoselei, în locul denumit „Podul Rusului" sau „Podul Popii", se află o staţiune arheologică, unde au fost efectuate săpături în anii 1967 şi 1969 de către Mircea Ignat de la Muzeul de Istorie din Suceava; au fost descoperite locuiri din eneolitic - cultura Precucuteni II, a doua epocă a fierului (Latene II), secolele II-III d.Hr.; secolele VI-VII d.Hr. (Mircea Ignat, *Şantierul arheologic de la Rus-Mănăstioara. Cercetările din anii 1967 şi 1969*, în *Studii şi materiale. Istorie*, III, Muzeul Suceava, 1973,

La toate aceste descoperiri făcute de-a lungul timpului se adaugă şi câteva obiecte arheologice adunate de scriitorul Eusebiu Camilar, originar din Udeşti, care au intrat în inventarul casei memoriale odată cu întreaga donaţie care compune colecţiile Casei memoriale *Eusebiu Camilar*. Din păcate, nimeni nu a menţionat însă în dreptul acestor obiecte arheologice vreo informaţie referitoare la locul descoperirii[5], de aceea, fiind descoperiri incerte, piesele pe care le prezentăm în continuare sunt importante doar pentru documentare.

Dintre categoriile de obiecte pe care le prezentăm în catalogul de mai jos, un suport de vas pictat, statuetele antropomorfe şi măsuţa altar (fig. 1-3) datează din etapa Cucuteni A_3, ceea ce duce la presupunerea că ar putea proveni din acelaşi loc[6]. Piesele de silex (fig. 5/2,3) şi un toporaş de piatră (fig. 4/2) se încadrează în eneolitic. După material şi formă, un topor de piatră, perforat (fig. 4/3), poate fi datat în bronzul timpuriu.

1. **Suport de vas** (fig. 1)

Cucuteni A_3

Descriere: este lucrat din pastă fină, amestecată cu bucăţi mărunte de şamotă, folosite ca ingredient; are culoarea roşie, arderea oxidantă; piciorul este evazat şi prevăzut la partea superioară cu două perforaţii rotunde; de la fostul recipient se păstrează baza, iniţial fiind probabil o strachină; suportul de vas este pictat cu alb, roşu şi negru; motivele ornamentale constau din spirale rezervate din fondul pictat cu alb, prin trasare cu linii negre, interspaţiile fiind umplute cu roşu; decorul este format din două spirale mari, simple, fugătoare, îmbucate şi din spirale mici, tangente, trasate spre marginea inferioară; tot aici se află ornamente care constau din ove şi ciubuce; în zona superioară a suportului sunt marcate două ove rezervate din fondul alb; suportul de vas datează din etapa Cucuteni A_3.

Dimensiuni: H 132 mm, D bazei 174 mm, D superior 123 mm, D perforaţiei 45x41 mm

Colecţia Casa memorială *Eusebiu Camilar*, Udeşti

2. **Măsuţă de altar, fragment** (fig. 3/3)

Cucuteni A_3

Descriere: este confecţionată din pastă fină, de culoare cărămizie, arderea fiind oxidantă; se păstrează un sfert dintr-un recipient oval, cu picior circular *tras* din pastă.

Dimensiuni: L actuală 65 mm, H actuală 44 mm, H picior 18 mm, GR picior 14 mm

Colecţia Casa memorială *Eusebiu Camilar*, Udeşti

3. **Statuetă antropomorfă, fragment** (fig. 2/4)

Cucuteni A_3

Descriere: este lucrată din pastă fină, fără impurităţi, culoarea crem / cărămizie; piesa este ruptă pe verticală aproximativ pe jumătate; capul este figurat şi are forma unui trunchi de con; are o amorsă, care redă braţul stâng; este ruptă de la bazin; are posteriorul proeminent, o linie incizată separă fesele; picioarele erau separate; sexul nu poate fi determinat, însă, după conformaţie, statueta este feminină; nu are sâni; o perforaţie mică se află aproximativ în zona sânului stâng; pe corp sunt câteva incizii provenite de la plug; este redată în poziţia şezut.

Dimensiuni: L actuală 11 mm

---

p. 227-228); în locul *Cânipişte*, din Udeşti, în anii 1965-1967 şi 1969-1970, au fost făcute săpături arheologice, coordonate de profesorul Mircea D. Matei; au fost descoperite materiale ceramice din neolitic, un cosor de silex din *epoca bronzului*, o groapă menajeră cu fragmente ceramice dacice din secolele I-II d.Hr.; depuneri din *perioada prefeudală* (secolele VI-VII d.Hr.), locuinţe adâncite (bordeie) şi gropi cu resturi menajere; din *perioada feudală*, a doua jumătate a secolului al XV-lea (Mircea D. Matei, Al. Rădulescu, *Şantierul arheologic Udeşti (judeţul Suceava)*, în *Studii şi materiale. Istorie*, III, Muzeul Suceava, 1973, p. 265-289).

[5] Prof. Mihai Camilar ne-a comunicat că piesele au fost adunate din locuri diferite din Udeşti.

[6] Este posibil ca obiectele să fie din punctul Plăvălari - *Dealul Popii* (informaţie prof. Mihai Camilar).

Colecția Casa memorială *Eusebiu Camilar*, Udești

4. **Statuetă antropomorfă feminină, fragment** (fig. 3/1)
Cucuteni A
Descriere: pastă fină, fără impurităţi, textura densă, culoarea cărămizie; este ruptă de la bazin în jos; are posteriorul proeminent, picioarele unite, sexul nu este marcat, nu are sâni. Este redată în poziţia şezut.
Dimensiuni: L actuală 65 mm
Colecția Casa memorială *Eusebiu Camilar*, Udești

5. **Statuetă antropomorfă feminină, fragment** (fig. 2/3)
Cucuteni A_3
Descriere: pastă fină, fără impurităţi, textura densă, culoarea crem / cărămizie; capul lipseşte; este ruptă de la abdomen; sânul drept este marcat printr-o pastilă aplicată; cel stâng lipseşte, în loc fiind o alveolă; se păstrează capetele a două amorse rupte, care înfăţişează braţele. Este redată în poziţia în picioare.
Dimensiuni: L actuală 32 mm
Colecția Casa memorială *Eusebiu Camilar*, Udești

6. **Statuetă antropomorfă feminină, fragment** (fig. 2/1)
Cucuteni A_3
Descriere: pastă fină, fără impurităţi, textura densă, cu angobă, culoarea cărămizie; este ruptă de la abdomen; picioarele sunt unite şi se termină cu talpa care are baza oblică; sexul nu este marcat, abdomenul este reliefat, indicând semnul graviditătii. Este redată în poziția în picioare.
Dimensiuni: L actuală 74 mm
Colecția Casa memorială *Eusebiu Camilar*, Udești

7. **Statuetă antropomorfă, fragment** (fig. 3/2)
Cucuteni A_3
Descriere: pastă fină, omogenă, fără impurităţi, textura densă, cu angobă; culoarea cărămizie; este ruptă de la genunchi şi de la baza şoldului; picioarele sunt unite şi se termină cu talpa cu baza dreaptă; se păstrează piciorul din dreapta. Este redată în poziția în picioare.
Dimensiuni: L actuală 69 mm
Colecția Casa memorială *Eusebiu Camilar*, Udești

8. **Statuetă antropomorfă, fragment** (fig. 2/2)
Cucuteni A_3
Descriere: pastă fină, omogenă, fără impurităţi, textura densă, cu angobă, culoarea cărămizie; este ruptă de la abdomen; picioarele sunt unite şi se termină cu baza ascuţită; sexul nu este figurat, abdomenul este uşor reliefat, indicând semnul graviditătii. Este redată în poziția în picioare.
Dimensiuni: L actuală 33 mm
Colecția Casa memorială *Eusebiu Camilar*, Udești

9. **Fusaiolă, fragment** (fig. 4/1)
Eneolitic ?
Descriere: pastă fină, omogenă, fără impurităţi, textura densă, cu angobă, culoarea cărămizie; bitronconică; este ruptă de la jumătate; are o perforaţie circulară pe mijloc.
Dimensiuni: D 32 mm, H 18 mm.
Colecția Casa memorială *Eusebiu Camilar*, Udești

10. Greutate tronconică plată de lut ars (fig. 3/4)

Eneolitic ?

Descriere: pastă fină, omogenă, fără impurităţi, textura densă, culoarea cărămizie; se păstrează capătul superior prevăzut cu o perforaţie circulară; are o alveolă pe baza mică.

Dimensiuni: H actual 60 mm, GR 66 mm.

Colecţia Casa memorială *Eusebiu Camilar*, Udeşti

11. Lamă de silex, fragment (fig. 5/2)

Eneolitic

Descriere: elaborată prin cioplire din silex cenuşiu-negru; are talon oblic şi trei nervuri; o margine are retuşe verticale, cealaltă este dreaptă, ascuţită; păstrează urme de utilizare; *encoche* cu urme de cortex.

Dimensiuni: L actual 53 mm, GR 12 mm, LA 33 mm

Colecţia Casa memorială *Eusebiu Camilar*, Udeşti

12. *Grattoire* pe lamă de silex (fig. 5/3)

Eneolitic

Descriere: elaborat prin cioplire din silex cenuşiu-negru; talon oblic, două nervuri de la desprinderea aşchiilor; o margine are retuşe fine, cealaltă este dreaptă, ascuţită.

Dimensiuni: L actual 35 mm, GR 18 mm, LA 33 mm

Colecţia Casa memorială *Eusebiu Camilar*, Udeşti

13. Topor de piatră (fig. 4/2)

Eneolitic

Descriere: elaborat prin cioplire şi şlefuire din gresie calcaroasă; păstrează pe corp urme de cioplire; tăişul este uşor arcuit, ascuţit şi are câteva urme de utilizare; muchia este uşor rotunjită.

Dimensiuni: L 64 mm, LA tăiş 42 mm, GR 12 mm, LA muchie 25 mm

Colecţia Casa memorială *Eusebiu Camilar*, Udeşti

14. Topor miniatural de piatră (fig. 4/3)

Epoca bronzului

Descriere: elaborat prin cioplire şi şlefuire dintr-un galet de râu; tăişul, uşor arcuit, păstrează câteva urme de utilizare; muchia este dreaptă; are o perforaţie tronconică executată dinspre latura exterioară spre interior; desprindere de material pe latura superioară; şi la muchie; după formă, piesa imită un topor de cupru de tip Baniabic.

Dimensiuni: L 57 mm, LA tăiş 26 mm, GR 17 mm, LA muchie 12 mm; DM perforaţiei 13x10 mm

Colecţia Casa memorială *Eusebiu Camilar*, Udeşti

15. Şlefuitor de piatră (5/1)

Descriere: lucrat din gresie calcaroasă; are pe corp urme de la utilizare.

Dimensiuni: L 136 mm.

Colecţia Casa memorială *Eusebiu Camilar*, Udeşti

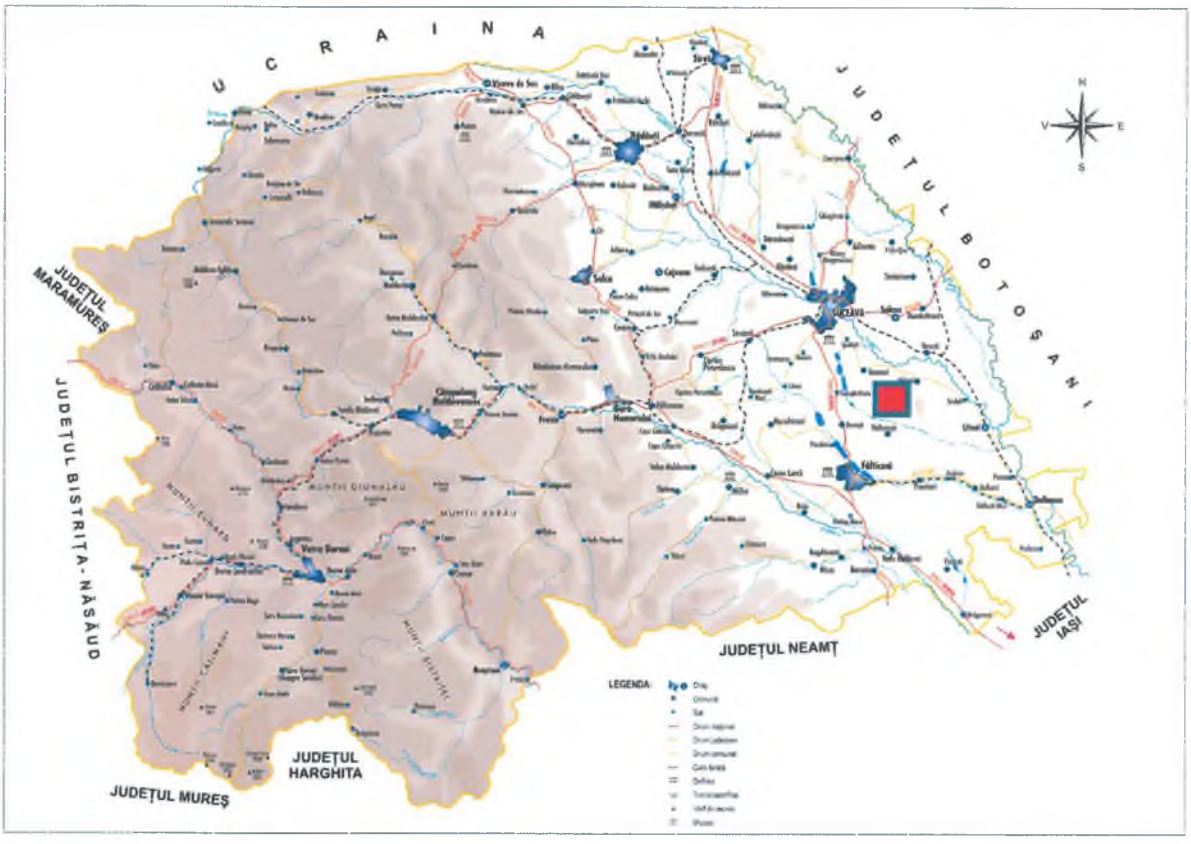

Harta județului Suceava; cu roșu este marcat satul Udești

Fig. 1. Suport de vas, cultura Cucuteni A_3

1 2

3

4

Fig. 2. 1-4: statuete antropomorfe, cultura Cucuteni A_3

1 2

3

4

Fig. 3. 1, 2: statuete antropomorfe; 3: fragment de măsuță de altar; 4: fragment de greutate de lut ars

1

2

3

Fig. 4. 1: fusaiolă de lut ars; 2, 3: topoare de piatră

Fig. 5. 1: șlefuitor de piatră; 2: lamă de silex, fragment; 3: *grattoire* pe lamă de silex

CUPTOARELE DE ARS PIATRĂ DE VAR ALE MEȘTERILOR BISERICII *SF. TREIME* DIN DOLJEȘTI (JUD. NEAMȚ)

George Dan HÂNCEANU

Rezumat: Biserica Ortodoxă „*Sf. Treime*" din Dolješti (jud. Neamț) este o ctitorie religioasă din secolul al XVIII-lea (1759-1774) a hatmanului Vasile Roset și ieromonahului Dionisie Hudici. În anul 2015 cu prilejul unei supravegheri arheologice, efectuată în incinta bisericii, s-au descoperit în latura nordică, pe locul destinat unui așezământ monahal, două cuptoare de ars var (notate C.1 și C.2). Primul cuptor a fost construit din cărămidă (gura cuptorului), pietre de râu și lut (cupola cuptorului), răspândite în jurul gropii de var. În preajma cuptorului erau fragmente ceramice de la vase borcan, recipiente din sticlă și piese din fier (unelte, încuietori, obiecte de construcții). Din cel de-al doilea cuptor a rămas doar groapa cu var și ceramică de la vase borcan cu decoruri geometrice incizate. Potrivit adâncimii mai mari, dar și lipsa uneltelor și a unui acoperiș, cuptorul C.2 este anterior cuptorului C.1, care era situat într-o baracă, utilizată și pentru depozitarea materialelor de construcție și a uneltelor. După finalizarea construirii bisericii, ambele cuptoare au fost abandonate și s-au deteriorat.

Cuvinte cheie: biserică, sat Dolješti, așezământ monahal, cuptoare de ars var, ceramică, meșteri, secol XVIII

Abstract: The Ortodox Church „*Holy Third*" from Dolješti (Neamț county) is a religious foundation at 18th century (1759-1774) of the hatman Vasile Roset and the hieromonk Dionisie Hudici. In 2015 year on the occasion of a archaeological surveillance, carried out inside the church, we have been found in the northern side, on the site of the monastic settlement, two burning kilns (oven) (noted C.1/O.1 and C.2/O.2). The first kiln was built of brick (the mouth of the kiln), river stones and clay (dome's kiln), spread around the lime pit. There were ceramic fragments from jar pots around the kiln, glass vases and iron pieces (tools, locks, building objects). Only the lime pit remains from the second kiln and pottery from jar pots with incised geometric decors. According to the larger depth, but also the lack of tools and a roof, the kiln C.2/O.2 is previously kiln C.1/O.1, which was located in a barrack, also used for storing construction materials and tools. After the completion of the church building, both furnaces have been abandoned and have deteriorated.

Keywords: the church, village Dolješti, monastic settlement, burning kilns (oven), pottery, craftsmens, 18th century

Atestarea documentară a satului Dolješti

În istoriografie, satul Dolješti este legat de bătălia pentru tronul Moldovei dintre Ștefan cel Mare și Petru Aron din 12 aprilie 1457[1]. Tot din vremea domnului Ștefan cel Mare este și actul din 4 martie 1479, când este întărit panului Dajbog pârcălab de Neamț, pentru „slujbă dreaptă și credincioasă", două sate, printre care unul este „Dolješții, la gura Albânei, pe care acest sat, el l-a cumpărat cu banii săi drepți" (600 de zloți tătărești). Că satul este mai vechi de această dată ne arată același document, el fiind cumpărat „de la Măruşca, fiica lui Oancea Doljescul" și „de la Nistor, fiul vitreg al lui Dolj"[2], așadar scoborâtori ai neamului din care satul își trage numele.

Schitul de la Dolješti

Istoria schitului de la Dolješti este legată de numele hatmanului Vasile Roset și a ieromonahului Dionisie Hudici. Aceștia sunt ctitorii lăcașului de cult, așa cum reiese și din pisania bisericii (de pe latura sudică) (PL. II/2, 3): „Acest lăcaș s-a zidit întru cinste Preasfintei Troiță cu cheltuiala dum(nealui) Vas(i)lie Rus(et) Hat(man) și de eromonah Dionisie Hud(ici) împreună cu ajutor și altor fericiți ctitori pentru vecinica pomenire lor. 1774, iun(ie), 21 dni"[3]. Istoriografia

[1] Pentru istoriografia problemei și localizarea luptei de la Dolješti vezi M. M. Szekely, *Pe Siret, pe tină, la Dolješti*, în *AIIX* (1994), p. 503-516.

[2] *DRH*, A, II, p. 321, nr. 212.

[3] N. Iorga, *Dări de seamă, cronică și notițe*, în *RI*, 1925 (XI), nr. 7-9, p. 228.

situează perioada de ridicare a schitului între anii 1765 şi 1774, însă, în mod cert, lucrările începuseră de mai devreme, căci la 1759 se lucra la schit, păstrându-se şi o însemnare despre banii cheltuiţi la lucrul schitului (1759 octombri 12). De asemenea, de la 2 aprilie 1761 şi din iulie 1765 s-au păstrat două acte interesante cu privire la această mănăstire. Cel dintâi este un act de danie de la „roaba lui Dumnezău Ecaterina[4], giupâneasa răpoosatului Ioniţă biv vel paharnic" ce „rămăind săracă şi făr de fii, şi pururea având frica morţii, socotit-am ca să aşăz mai înnainte lucru nevestejit întru cele de pomenire şi odihna sufletului mieu", dăruieşte schitului de la Dolješti satul Dumeni, nişte ţigani şi nişte case în Iaşi[5]. Cel de-al doilea act este un aşezământ adeverit prin semnăturile mitropolitului Moldovei şi a episcopilor de Rădăuţi, Huşi şi Roman, precum şi de mari boieri prin care se arată grija ctitorilor faţă de acest lăcaş de cult, schitul fiind înzestrat cu satul Săpoteni, jumătate din satul Cordăreni şi altele. Totodată se arată „ca să fie neclătite şi nestrămutate obiceiurile şi orânduiala săborului sfintei mănăstiri, iarăş am socotit dimpreună cu Cuvioşie Sa ieromonah chir Dionisie Hudici şi am rânduit noi ctitorii ca niciodănăoară mănăstirea aceasta de la Doljăşti a Sfintei Troiţă să nu fie de spre nimene supărată a să închina sau a să face mitoh undeva, ce să fie în rânduiala sa şi în păstorie preosfinţilor arhierei Mitropoliţi ai Moldovei"[6]. De altfel, aici aveau să îşi găsească locul de veci ctitorii lăcaşului, Vasile Ruset şi Dionisie Hudici, aşa cum lăsase cuvânt prin aşezământul din 1765 şi cum ne amintesc pietrele de mormânt: „Supt aciastă piatră să odihneşte robul lui Dumnezeu Vasâle Rosăt hatm. Ctitorul aceştii sfinte mănăstiri Doljăşti, 1767, decv" [7] şi „Prea-fericitul ieromonah Dionisie Hudici, cel adevărat ctitor şi începătoru sfintei monastiri Dolješti din mirenie s-au numit Dimitrie vt. Med, la anii 7260 <1752> s-au călugărit rasofor, numindu-să Daniile, hirotonisindu-să ierodiiacon în sfn. mnstr, de preosfnţ. mit. Iacov Put(neanul), leat 7260, s-au hirotonisit preaot la 7263 <1755>, ş-au răpost de boala ciumei la 7281<1773>"[8]

Această ctitorie continuă una mai veche despre care nu dispunem de foarte multe informaţii, doar că exista o biserică de lemn ante 1754[9].

În epoca modernă, aici a funcţionat şi o şcoală, amintită în documente spre mijlocul secolului al XIX-lea. Se pare că şcoala nu a funcţionat o perioadă foarte îndelungată, întrucât dintr-o însemnare de la 20 august 1858 aflăm că la mănăstire funcţionase o şcoală într-o casă „în cea mai desăvârşită ră stare". Două luni mai târziu se cerea intervenţia urgentă pentru repararea zidurilor şi construirea unei alte şcoli", cu toate că în anul 1851 se alocase unele sume pentru reparaţii[10]. Întrucât ruinarea mănăstirii fusese atât de mare, obştea monahală va fi desfiinţată în anul 1860[11].

Descrierea săpăturii şi a cuptoarelor

Primele intervenţii arheologice de la Biserica ortodoxă *Sf. Treime* din Dolješti (PL. I/1; II/1) indicau un potenţial istorico-arheologic interesant pentru lăcaşul religios. Rezultatele din anul 2011[12], deşi modeste privind înmormântările din incinta bisericii, prefigurau noi descoperiri în cazul săpăturii efectuate în anul 2015 (prilejuită de supravegherea arheologică), pentru construirea unui aşezământ monahal. Acesta a fost situat pe latura nordică a bisericii, la circa 18,50m distanţă de lăcaş şi la circa 2,00m de gardul proprietăţii private din preajmă (PL. I/2; II/4).

---

[4] Ecaterina a fost fiica logofătului Miron Cuza.

[5] I. Marinescu, *Două documente relative la schitul Dolješti (Roman)*, în *BCI*, VIII, 1929, p. 59-61.

[6] *Ibidem*, p. 61-65.

[7] Gh. Ghibănescu, *Inscripţii şi notiţe pe cărţi*, în *IN*, 1924, fasc. 4, p. 235. Vezi şi N. Iorga, *op. cit.*, p. 229.

[8] Piatra a fost scrisă la „7328 <1830>, sept. 8; pus de Veniamin Putneanul. Costache Ponici sapă la 1820" (*Ibidem*, *loc. cit.*).

[9] N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova*, p. 258.

[10] *Ibidem*, p. 280, nota 42.

[11] *Ibidem*, p. 280, nota 41.

[12] G. D. Hânceanu, *Supravegherea arheologică de la Biserica "Sf. Treime" din Dolješti (jud. Neamţ)*, în *Mem.Antiqv.*, XXVIII/2012, 2014, p. 529-546.

Proiectul construcţiei a vizat o suprafaţă de 17,65m lungime x 11,35m lăţime. Iniţial, în stratul de locuire de sub nivelul vegetal, s-au găsit fragmente ceramice de la căni, străchini şi oale, dar şi alte obiecte din lut sau fier (pipe, potcoave, cuie), din secolele XVIII – XIX. Materialul arheologic se concentra pe măsură ce săpătura se apropia de biserică. Sub nivelul medieval târziu, spre epoca modernă, a apărut iniţial, spre capătul din spate al lucrărilor, o suprafaţă cu resturi de pietre, cărămidă, în amestec cu fragmente din sticlă şi ceramică, presate, sub forma unui „pavaj". Calea de acces mergea spre un mic cuptor de ars piatră de var (notat **C.1**), cu o groapă de formă rotundă (diametrul de 0,70m), care avea de jur-împrejur întins var, pe circa 1,00m diametru. Gura (dreptunghiulară ori pătrată, cu o deschidere de circa 0,60m) a fost construită din cărămidă (distrusă aproape complet), iar cupola cuptorului dintr-un amestec cu lut, cărămidă şi pietre de râu (PL. III/3, 4; XI/10, 11). O parte din structură, îndeosebi de la gura de alimentare, s-a păstrat la circa -0,40m adâncime şi la o distanţă de 0,40m de groapa de var impregnată în sol (PL. III/1). Distanţa redusă dintre gura de alimentare şi groapa de var rămasă, precum şi diametrul gropii indică un cuptor de mici dimensiuni. În preajma lui erau obiecte personale ale celor care lucrau la cuptoarele de var, precum o cataramă (PL. V/2) şi o pipă fără marcă de olar.

Pentru dezvelirea completă a cuptorului s-a deschis o casetă (notată Cas.1) de 5,80m lungime x 4,80m lăţime (PL. III/2; VI/2), al cărei inventar avea ceramică medievală târzie şi modernă, fragmente de sticlă (PL. IV) şi obiecte din fier (cuie, potcoave, unelte fragmentare). La demontarea cuptorului s-au descoperit fragmente de la oale medievale târzii şi moderne, oase animaliere, sticlă, iar în preajma gropii de var erau cuie, cârlige, caiele, o brăţară de fixare a uneltelor (PL. V/1), un manşon, un zăvor şi o cheie (PL. V/3). Obiectele îndeosebi uneltele şi încuietorile, indică prezenţa unui adăpost improvizat pentru respectivul cuptor şi meşterii săi, probabil făcut sub forma unei barăci de lemn, ridicată la suprafaţă, sezonieră (fără gropi de par şi cu pereţii situaţi direct pe sol), care putea fi lesne demontată la finalul lucrărilor. Dimensiunile reduse ale spaţiului de funcţionare au impus o aglomerare a pieselor în preajma cuptorului (PL. VI/1). Ulterior, după finalizarea construirii bisericii şi dezmembrarea barăcii de lemn, cuptorul s-a deteriorat în timp, ajungându-se la un melaj constituit din materialele de construcţie ale instalaţiei şi obiectele situate în preajmă.

Modul în care a fost amenajat cuptorul şi calea de acces spre acesta, sub forma unui pavaj, format în timp, din resturi de materiale căzute incidental ori aruncate intenţionat (fragmente de cărămidă, lut, piatră, ceramică, sticlă), precum şi obiectele din preajmă, indică o locaţie a meşterilor pietrari-zidari, care au lucrat la ridicarea şi văruirea bisericii. Starea actuală a cuptorului, indică dezafectarea sa, după folosire, iar presiunea pământului a accentuat în timp distrugerea instalaţiei. Posibil ca locaţia destinată meşterilor, sub forma unei anexe a bisericii, să fi servit şi de magazie improvizată pentru depozitarea uneltelor, recipientelor, varului etc.

La distanţă de aproximativ 10,00m-12,00m de primul cuptor, în cealaltă extremă, s-a dat peste un perimetru cu cenuşă, care avea şi urme de var. Pentru clarificarea situaţiei s-a deschis o nouă casetă (notată Cas.2), de 2,00m lungime x 1,20m lăţime (PL. VII/2), care a permis descoperirea, la -0,80m adâncime, a unui al doilea cuptor de ars piatră de var (notat **C.2**), care dispunea de ceramică fragmentară de la oale cenuşii (PL. VII/3, 4). Din instalaţie s-a păstrat doar parţial culoarul cu cenuşă şi groapa de var (cu diametrul de circa 1,00m-1,20m; PL. VII/1), distrusă pe jumătate. Aceasta avea în jur pietre de râu şi cărămidă, probabil din componenţa cupolei. De jur împrejurul gropii era întins var şi resturi de lemn, care au alimentat cu foc instalaţia. Nu s-au găsit unelte ori alte obiecte din fier.

Unele indicii, precum adâncimea mai mare a nivelului de călcare, ceramica, lipsa uneltelor şi a unui adăpost improvizat pentru cuptor, conduc la ideea că acesta a fost utilizat anterior primului cuptor, fiind aproape de faţada bisericii şi construit în momentul ridicării lăcaşului. Fiind improvizat, iar materialul folosit mai degrabă ca liant, cuptorul nu a fost acoperit, iar ulterior abandonat când s-a ajuns spre partea din spate a lăcaşului unde meşterii aveau pregătit celălalt cuptor (C.1). Întrucât acesta are unelte şi alte obiecte în jur, un „pavaj" rezultat în timp (datorită perioadei repetate de călcare a perimetrului şi a resturilor căzute incidental), cu siguranţă a servit nu

doar pentru ars var, dar și pentru adăpostirea materialelor de construcție și pentru pauza lucrătorilor; străchinile, pipa și alte piese personale pot indica utilizarea spațiului și pentru pauzele de masă sau momentele de tihnă.

Numerotarea instalațiilor a fost determinată de momentul descoperirii fiecăruia, pe latura primului cuptor insistându-se mai mult în prima parte a lucrărilor supravegherii arheologice.

Ambele cuptoare au avut ca perioadă de funcționare intervalul anilor 1759-1774, fiind întrebuințate pe rând, cel de-al doilea cu groapa mai mare, probabil furniza var ca liant pentru construcție, iar primul, cu groapa mai mică, dădea var stins pentru văruirea lăcașului. Dacă aceasta a fost strict utilitatea lor, cuptorul C.2, mai vechi și situat mai jos, a putut fi folosit la finalul deceniului al șaselea și pe parcursul deceniului următor, iar cuptorul C.1, mai nou și aflat mai sus, a putut servi spre finalul deceniului al șaptelea și la începutul deceniului al optulea.

Descrierea inventarului[13]

Obiectele descoperite la ambele cuptoare au servit meșterilor pietrari-zidari ai bisericii, zilierilor, pe lângă piese personale, unelte, descoperindu-se și multă ceramică.

1. Obiecte din stratul de locuire:

În strat, pe suprafața dintre cele două cuptoare, s-a găsit ceramică medievală târzie și modernă, de culoare cărămizie și mai rar cenușie. Tipologic, fragmentele de buze, funduri și torți provin de la castroane, căni și oale cu o toartă. Întrucât starea de conservare este precară, iar dimensiunile fragmentelor sunt reduse, nu sunt ilustrate materiale din nivelul de locuire.

Importante și sugestive sunt obiectele găsite la cele două cuptoare descrise.

2. Inventarul cuptorului C.1:

Ceramica descoperită în zona cuptorului 1, pe suprafața sa și în perimetrul total al „barăcii" locuite de meșteri, cuprinde fragmente de la castroane, căni, oale cu o toartă, capace, de culoare cărămizie ori cenușie. Dintre ele s-a restaurat doar o strachină. Ceramicii i se adaugă o pipă cărămizie neștampilată, sfeșnice fragmentare și obiecte din fier.

a) Ceramică:

a.1. *Oale cu o toartă* având buza evazată, gâtul scurt, corpul bombat și fundul drept. Torțile scurte sunt puternic arcuite. Fragmentele sunt de culoare cărămizie și cenușie, majoritatea nedecorate (PL. IX/1, 3-10; X/2, 4-9, 11, 12). Cele ornamentate dispun de motive geometrice incizate (șiruri de puncte, linii punctate vălurite, cercuri punctate, cercuri cu cruci, linii scurte incizate vertical) (PL. XI/1-4, 6-9; XVII/2), linii pictate pe buză cu roșu (PL. IX/2), iar alteori cu linii lustruite, uneori combinate cu puncte incizate (PL. X/1, 10; XI/5), pentru ceramica cenușie-neagră.

a.2. *Căni* din care s-au păstrat torți circulare smălțuite, de culoare verde (PL. XII/4-6) și două fragmente din gâtul unui recipient de culoare cărămizie, ornamentat cu motive geometrice, de culoare albă (PL. IX/11, 12).

a.3. *Castroane*, unul de culoare cărămizie-roșie, din care s-a păstrat o parte din buza cu aspect grosier, dublu șănțuit (PL. IX/14), iar alte două, din care s-au păstrat două buze de tip colac, cenușii (PL. X/13, 14).

a.4. *Capac* din care a rămas doar butonul circular, de nuanță cenușie (PL. X/3).

a.5. *Strachini*, păstrate fragmentar, fie cărămizii, simple ori cu dungi roșii (PL. IX/13), fie smălțuite în nuanțe variate (PL. XII/14, 15). Singurul exemplar restaurat (inv. 44.647) este tronconic, cu gura rotunjită, ușor evazată, gâtul șănțuit, pereții oblici și fundul drept. Deformat din fabricație, vasul are un decor interior format din patru ornamente florale, de culoare verde și negru, pe fundal cărămiziu, din care s-au păstrat trei (PL. VIII/2a-2b; XVII/1). Dimensiuni: H – 60 mm; DG – 190 mm; DB – 103 mm.

b) Obiecte din lut:

[13] Mulțumim pentru desenele pieselor selectate muzeografului Dan Spătariu de la Muzeul de Istorie din Roman.

b.1. *Sfeșnice* din care au rămas doar patru fragmente, unul din talpa de susținere a piesei, de culoare maronie (PL. XII/3), iar altul din partea superioară de susținere a lumânărilor, tot de culoare maronie (PL. XII/1). Alte două sunt din corpul aceleeași piese, de culoare gălbui-verzuie (PL. XII/2a-2b).

b.2. *Pipă* de culoare cărămizie (inv. 44.648). Fără ștampila atelierului (PL. VIII/1a-1b), piesa este de tipul celor cu găvanul circular, scurt (decorat floral), țeava mică și cu analogii în majoritatea siturilor din Moldova și din alte regiuni românești[14]. Dimensiuni: $L_{țeavă}$ – 22 mm; $H_{găvan}$ – 5 mm (rupt); $D_{găvan}$ – 24 mm.

c) Obiecte din fier și bronz

Piesele acestei categorii pot fi împărțite după utilitate: încuietori, unelte, obiecte de construcții și o piesă vestimentară.

c.1. *Încuietori*, probabil rămase din sistemul de închidere al barăcii:

c.1.$_1$ *Zăvorul* este confecționat manual (inv. 44.652) dintr-o bandă plată, curbată, de fier, care intra într-o *teacă de încuietoare*, plată, dreptunghiulară în secțiune (inv. 44.653), asemenea zăvorului (PL. XV/1-3; XVIII/1, 2). Dimensiuni: $L_{zăvor}$ – 75 mm; $LA_{zăvor}$ – 12 mm; $GR_{zăvor}$ – 2 mm; $L_{încuietoare}$ – 37 mm; $LA_{încuietoare}$ – 17 mm; $GR_{încuietoare}$ – 2 mm.

c.1.$_2$ *Cheia* din fier, de dimensiuni medii, are inelul circular, continuat cu un braț scurt, la capătul căruia lipsește partea activă a piesei. Inelul este delimitat de braț printr-un tub scurt, circular (inv. 44.651) (PL. XV/7; XVIII/5). Dimensiuni: $L_{braț}$ – 35 mm; $D_{braț}$ – 7 mm; D_{inel} – 25 mm; GR_{inel} – 3 mm.

c.1.$_3$ *Clămpuș* din fier (inv. 44.655), de dimensiuni mari, lucrat prin turnare. Dreptunghiular în secțiune, obiectul este grosier, cu unul din capete subțiat, iar celălalt lățit și gros, cu vârf de fixare (PL. XV/4). Dimensiuni: L – 95 mm; LA – între 5-20 mm; GR – între 2-5mm.

c.1.$_4$ *Clămpuș* din fier (inv. 44.654), de dimensiuni mici, lucrat prin turnare și batere. Dreptunghiular în secțiune, obiectul este subțire, având unul din capete lățit circular, iar celălalt este întors, pentru a fi prins în broască (PL. XV/5; XVIII/3). Dimensiuni: L – 65 mm; LA – între 2-5 mm; GR – între 2-4mm

c.2. Unelte:

c.2.$_1$ *Seceră* din fier, fragmentară, care păstrează vârful și partea activă ascuțite (inv. 44.656). Triunghiulară în secțiune, piesa este ruptă, din care se păstrează circa o jumătate din lamă (PL. XV/6; XVIII/4). Dimensiuni: L – 102 mm; LA – între 5-19 mm; GR – între 1-3 mm.

c.2.$_2$ *Brățară de unealtă* din bronz cu corpul ușor bombat la exterior, deformat, și capetele distanțate (inv. 44.660). Lucrată manual, prin batere, dintr-o bandă plată, neuniformă (PL. XV/8a-8b), piesa avea rolul de a prinde, fixa unealta pe o coadă de lemn (precum, în cazul coaselor). Dimensiuni: D – 60 mm; LA – 2 mm; GR – între 10-20mm.

c.2.$_3$ *Manșon* din fier lucrat prin turnare (inv. 44.650). De formă circulară, grosier, obiectul are capetele distanțate (PL. XV/9; XVIII/8). Dimensiuni: D – 28 mm; LA – 20 mm; GR – între 1-5mm.

c.3. Obiecte de construcții care includ elemente de prindere:

c.3.$_1$. *Scoabe* din fier, de dimensiuni și forme diferite. Scoabe sub forma literei U, lucrate manual, din benzi late, plate, cu capetele ascuțite ori îndoite (inv. 44.658-44.659) (PL. XVI/3, 4). Uneori, din piese au rămas doar anumite porțiuni (PL. XVI/6). Alte scoabe sunt lucrate din benzi îndoite la mijloc, unde se formează un inel, iar brațele sunt la fel, terminate ascuțit (inv. 44.657) (PL. XVI/2; XVIII/6). Dimensiuni variabile: L – între 50-70mm; LA – între 3-5mm; GR – între 2-3mm. Datorită folosirii, scoabele au și vârfurile îndoite (PL. XVI/5).

[14] A se vedea următoarele titluri, alese selectiv, I. Costea, A. Stănică, A. Ignat, *Pipe de lut descoperite la Bagdad*, în *Peuce*, V, 2007, p. 335-362; G. D. Hânceanu, *Pipe din Târgul Romanului*, în *Suceava*, XL/2013, 2014, p. 39-62; A. Coșa, *Pipele din colecția Muzeului de Istorie Bacău*, Editura Magic Print, Onești, 2015; G. Bilavschi, *Câteva tipuri de pipe din lut din Dobrogea și Moldova*, în *ArhMold*, XL (2017), p. 225-240.

c.3.2 *Cuie* din fier lucrate manual. De dimensiuni diferite, obiectele au corpul triunghiular în secțiune, vârful ascuțit, la unele îndoit, iar floarea este dreptunghiulară ori rotundă (PL. XVI/7-10). Dimensiuni variabile: L – între 20-80mm; LA – între 2-4mm; GR – între 2-4mm.

c.4. Piesă vestimentară:

c.4.1 *Cataramă* din fier, de formă dreptunghiulară și cu capetele rotunjite, iar spinul de prindere este lung cât veriga (inv. 44.649) (PL. XVI/1; XVIII/7). Dimensiuni: L – 35 mm; LA – 25 mm; GR – 3 mm.

În tematica articolului nu au fost incluse obiectele din sticlă, de la cuptorul C.1, și nici pe cele găsite în stratul de locuire, întrucât au fost deja valorificate[15].

3. Inventarul cuptorului C.2:

Spre deosebire de primul cuptor, acesta nu conține decât ceramică fragmentară.

3.1. *Oale cu o toartă* având buza evazată, gâtul scurt, corpul bombat și fundul drept. Majoritatea fragmentelor sunt nedecorate, de culoare cenușie ori cărămizie (PL. XIII/1-11, 13-18, 21-27). Unele au ornamente formate din linii circulare pictate cu alb sau roșu (PL. XIV/13-19; XVII/4) ori decoruri geometrice incizate (PL. XIV/1-5, 7-11; XVII/3). Pentru ceramica cenușie semnalăm și liniile lustruite vălurit, dispuse singular ori în tandem cu puncte incizate (PL. XIII/12, 19, 20; XIV/6).

3.2. *Căni* din care s-a păstrat o toartă plată, de culoare verde (PL. XII/7), corpuri de nuanțe diferite (PL. XII/8, 9) și o buză simplă, de culoare albă (PL. XII/10).

3.3. *Străchini*, păstrate fragmentar, smălțuite, de culori diferite (PL. XII/12, 13, 16, 17). Un singur exemplar are un decor geometric incizat, format din linii scurte, verticale și pătrățele dispus pe umăr (PL. XIV/12).

3.4. *Farfurie*, din care a rămas un fragment de buză, cu marginea vălurită, de culoare albă (PL. XII/11).

*

Asemenea altor situri medievale, moderne și la Dolješti predomină ceramica, găsită în stare fragmentară. Cele mai multe sunt vasele cenușii, urmate de cele cărămizii, iar ultimele sunt recipientele smălțuite. Tipologic, domină vasele borcan, denumite „oale" pentru perioada modernă, urmate de străchini, căni, cănițe, castroane etc. Gama ornamentelor cuprinde două segmente, unul cu motive geometrice, iar altul cu motive florale, primele executate prin incizie, iar celelalte pictate. Interesante sunt acele șiruri cu cercuri orizontale care includ cruci ori liniile punctate, care se îmbină prin dispunerea ondulată. Acestor decoruri li se adaugă liniile lustruite sau cele pictate cu alb sau roșu, caracteristici ale ceramicii de secole XVIII – XIX. O parte din aceste decoruri au fost observate și pe ceramica descoperită la Chilii – Valea Ursului (punctul *Glodeni-La Cuptoare*)[16] și Roman (punctul *Stația 1 Mai*)[17].

**

Cuptoarele de ars var erau des întrebuințate și răspândite în Evul Mediu și Epoca Modernă, fiind inițial construite numai cu pietre de râu și lut, iar ulterior și/sau numai din cărămidă. Numărul mare al instalațiilor respective a permis descoperirea și observarea modului de construcție și cunoașterea mecanismului de funcționare. Îndeosebi circulare, prevăzute cu o cupolă din pietre de râu, care acoperea groapa de var, pentru menținerea temperaturii, cuptoarele aveau o gură de alimentare care făcea legătura cu camerele gropilor de var, de mici sau mari dimensiuni, în funcție de obiectivul avut în vedere (o funcționare temporară, permanentă, construcție mică ori mare). Pentru teritoriul Moldovei medievale putem semnala cuptoarele de ars var, de mari dimensiuni,

[15] Pentru detalii a se consulta G. D. Hânceanu, *Sticlăria și porțelanul din secolele XVI-XIX. Descoperiri din săpături recente*, în *SR*, XV, 2017, p. 8, 28 (pl. XIV).

[16] Idem, *Cercetări de suprafață pe teritoriul județului Neamț (I)*, în *RA*, S.N., VIII, 1-2, 2012, p. 211-212 (pl. XI-XII), 216-220 (pl. XVII, XIX-XXIV).

[17] Ceramică descoperită în nivelul modern de locuire și în interiorul a două case evreiești.

descoperite şi cercetate la Gâdinţi (punctul *Cetatea Nouă a Romanului*)[18], Săbăoani (punctul *La Bisericuţă*)[19] şi Orheiul Vechi (punctul *Cetate*)[20].

Cuptoarele de ars piatră de var de la Doljeşti sunt mai recente din secolul al XVIII-lea, când meşterii au ridicat şi văruit *Biserica de Mir* a satului.

Deşi par contemporane, utilizate în acelaşi interval de timp, între anii 1759-1774, ele se diferenţiază, fiind folosite consecutiv. Cuptorul mai vechi (C.2), stabilit pe baza adâncimii (-0,80m) şi a ceramicii din apropiere, a servit probabil în prima parte a lucrărilor, din cei 15 ani de construcţie ai bisericii, varul stins fiind mai degrabă folosit de meşterii pietrari ca liant, iar celălalt cuptor (C.1), situat mai sus, la circa -0,60m/0,40m adâncime, a fost poate întrebuinţat spre finalul lucrărilor, când a fost necesară şi văruirea lăcaşului. Poate din acest motiv şi dimensiunile camerelor destinate gropilor de var ale cuptoarelor sunt diferite: la cuptorul C.2 era un diametru de 1,00m-1,20m, întrucât trebuia o cantitate mai mare ca liant pentru piatra de râu, iar la cuptorul C.1 era de doar 0,70m diametru, varul fiind îndeosebi pentru văruirea bisericii.

Argumentele menţionate pe parcursul articolului, precum şi obiectele descrise în text, fac plauzibile ipotezele privind scopul, perioada de utilizare şi datarea celor două cuptoare de ars piatră de var, situate în apropierea bisericii din secolul al XVIII-lea de la Doljeşti.

Abrevieri reviste

AIIX – *Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”*, Iaşi.
ArhMold. – *Arheologia Moldovei*. Institutul de Arheologie Iaşi.
BCI – *Buletinul Comisiei Istorice*, Bucureşti.
DRH – *Documenta Romaniae Historica*. Academia Română, Bucureşti.
IN – *Ioan Neculce*. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei, Iaşi.
Mem.Antiq. – *Memoria Antiqvitatis*. Muzeul de Istorie şi Arheologie Piatra Neamţ.
Peuce – *Peuce*. Institutul de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea.
RA – *Revista Arheologică*. Academia de Ştiinţe a Moldovei. Institutul Patrimoniului Cultural, Chişinău.
RI – Revista Istorică, Bucureşti.
SR – *Studia Romanensia*. Muzeul de Istorie Roman.
Suceava – *Suceava*. Anuarul Muzeului Bucovinei, Suceava.

[18] Inedite.
[19] Inedite.
[20] Inedite.

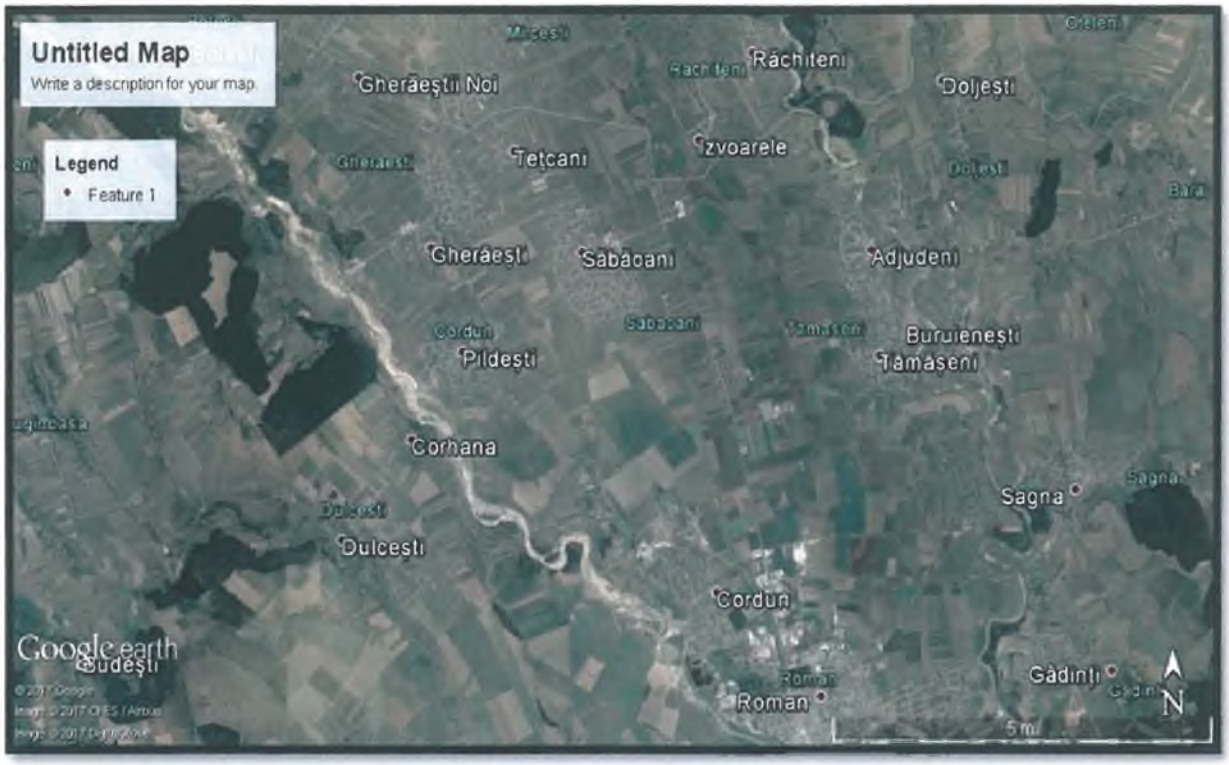

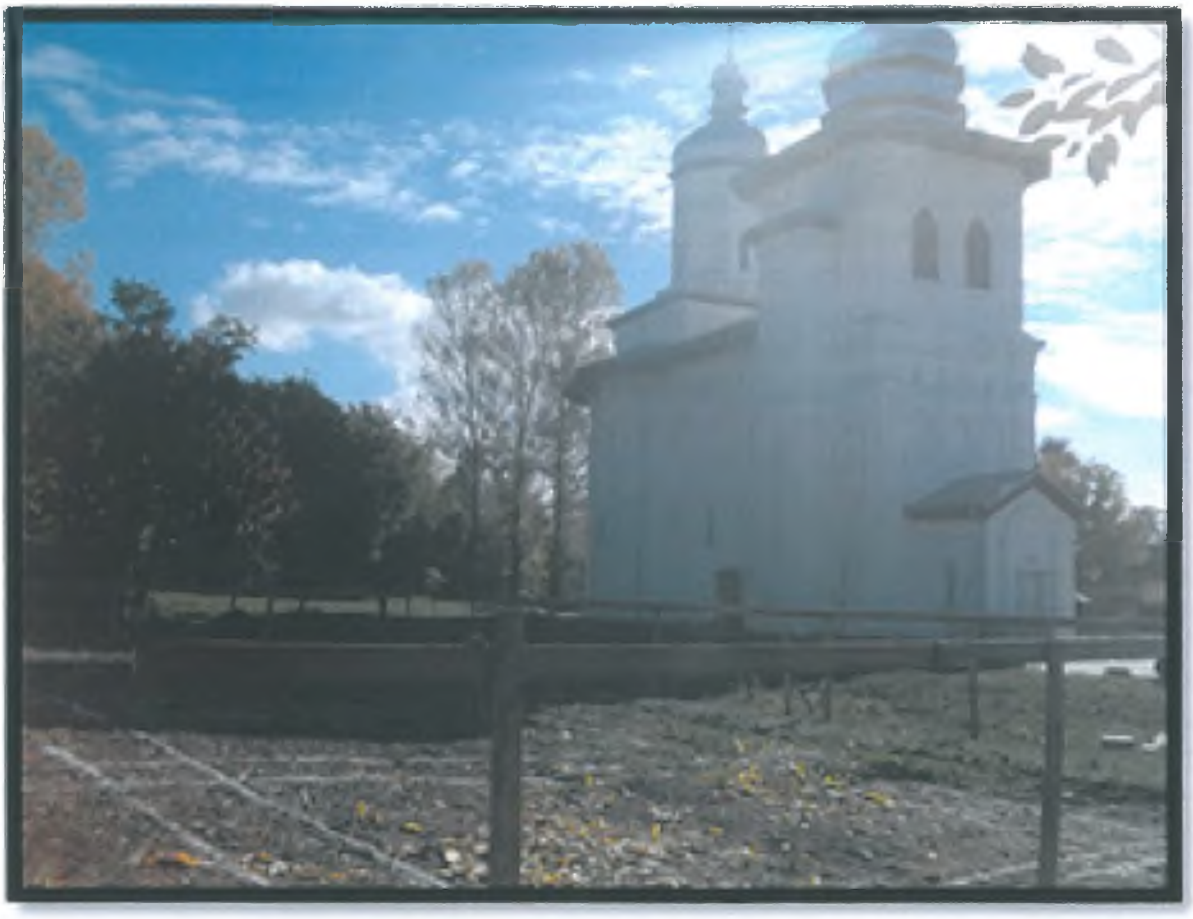

PL. I: 1, poziționare sat Doljești; 2, Biserica *Sf. Treime* și marcajul locației așezământului monahal.

1

2

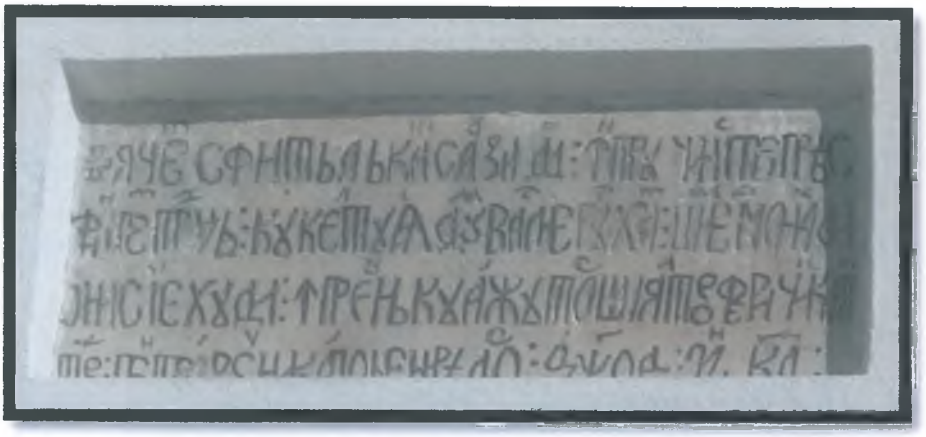

3

4

PL. II: 1, intrarea în biserică; 2, latura sudică cu pisania;
3, pisania în detaliu; 4, perimetrul destinat aşezământului de pe laterala nordică.

1

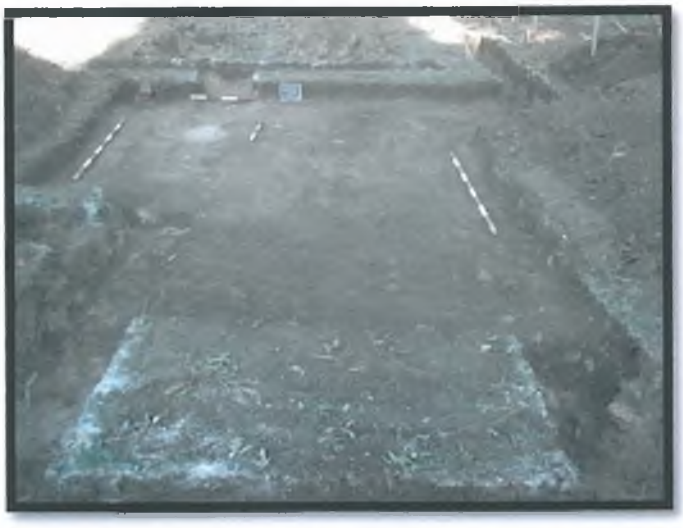

2

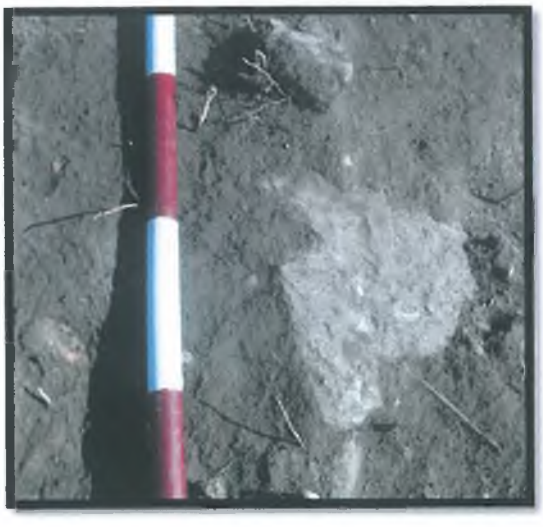

3

4

PL. III: 1, descoperirea cuptorului C.1; 2, extinderea suprafeței pentru descoperirea completă a perimetrului locuit; 3, 4, cărămidă, pietre de râu şi pete de var de la cuptor.

1

2

3

PL. IV. Ceramică (1) şi sticlă (2, 3) fragmentară, *in situ*, de pe suprafaţa cuptorului C.1: 1, vase borcan (oale); 2, fund de lampă; 3, recipient bitronconic pentru soluţii/culori.

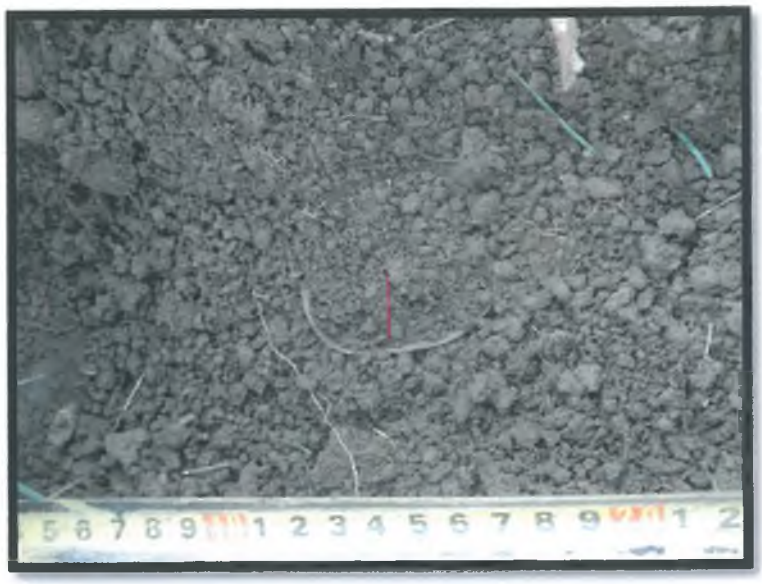

1

2

3

PL. V. Obiecte din bronz (1) şi fier (2, 3), *in situ*, de pe suprafaţa cuptorului C.1: 1, brăţară de unealtă; 2, cataramă; 3, cheie.

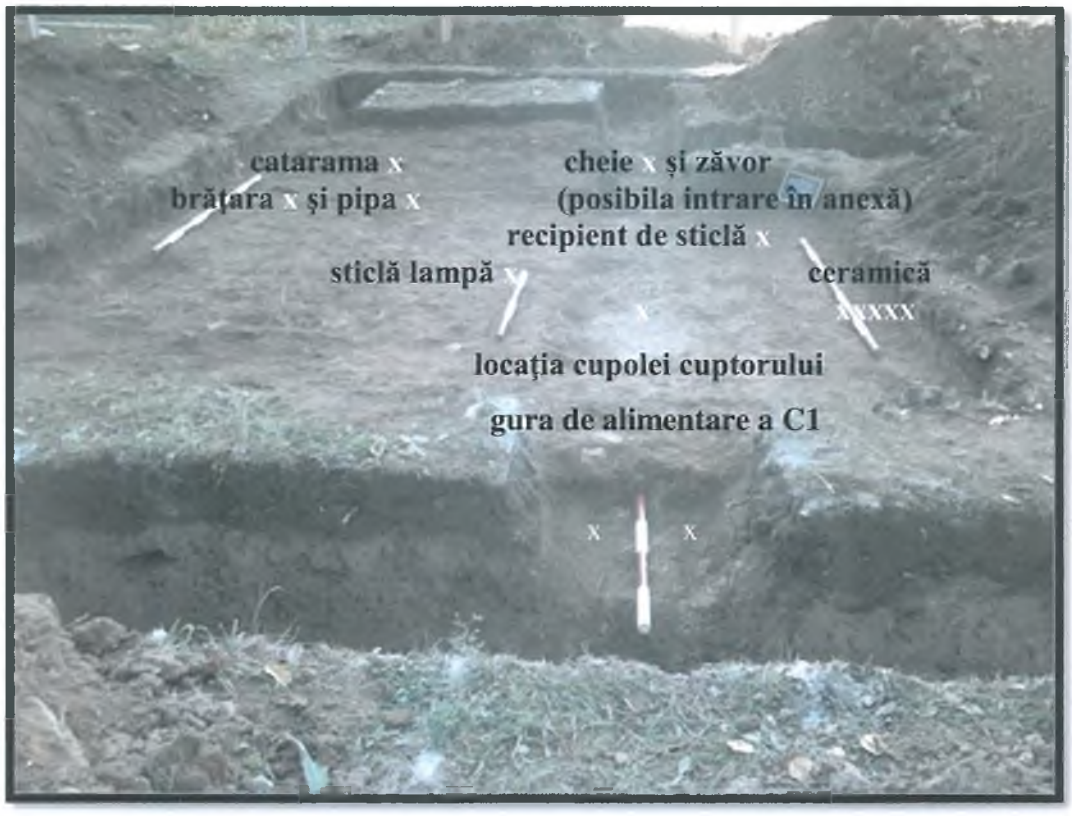

1

2

PL. VI: 1, 2, cuptorul C.1 din unghiuri opuse şi dispunerea obiectelor din preajmă (semnalate prin x-uri).

1

2

3

4

PL. VII: 1, descoperirea cuptorului C.2; 2, extinderea suprafeței de cercetare a cuptorului C.2; 3, 4, fragmente ceramice, *in situ*, de vase borcan (oale) de la cuptor.

PL. VIII. Cuptorul C.1: 1a-1b, pipă fără marcă de olar; 2a-2b, strachină cu decor floral interior.

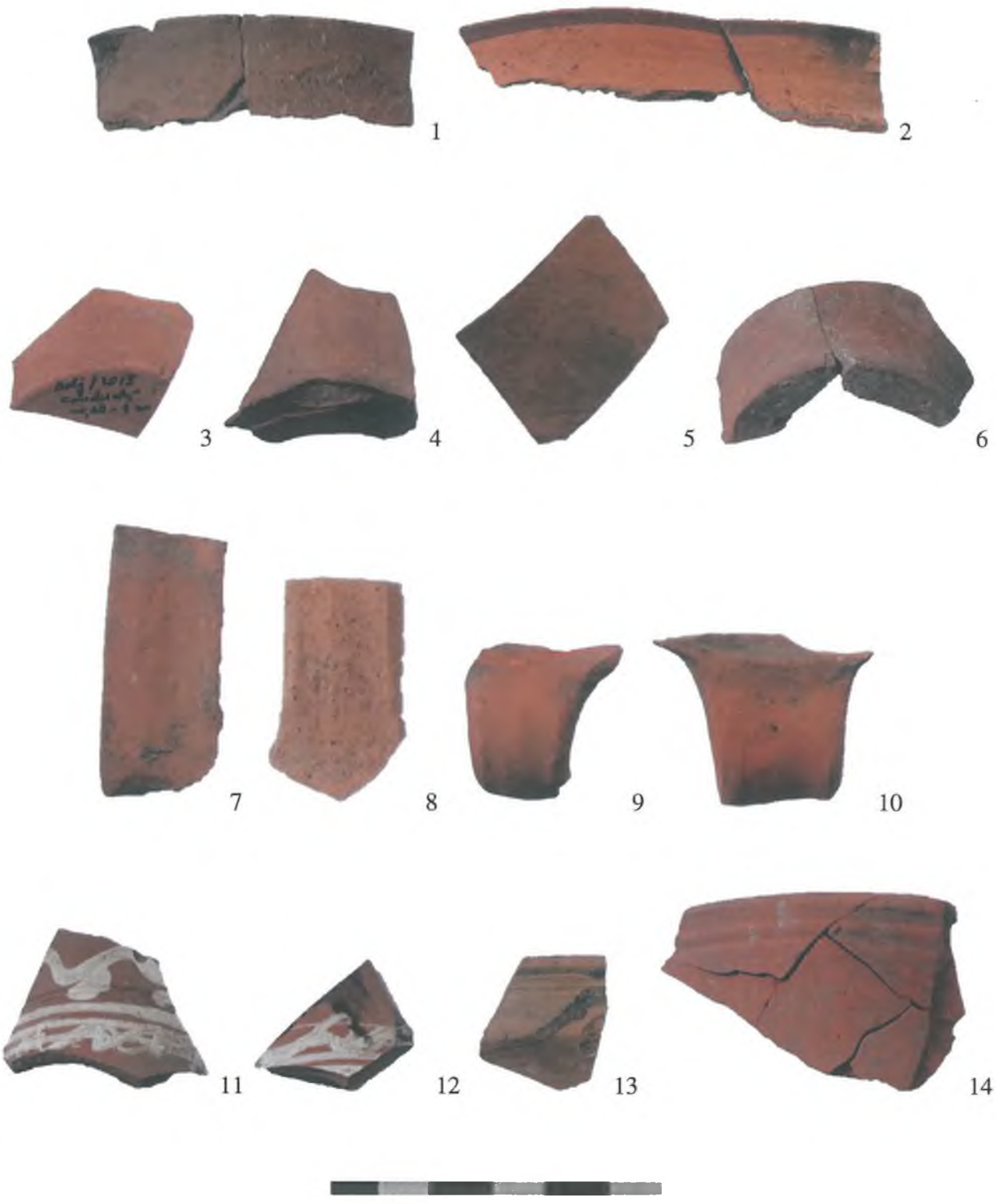

PL. IX. Ceramică de culoare cărămizie de la cuptorul C.1: buze (1, 2), funduri (3-6) și torți (7-10) de la vase borcan (oale); 11, 12, fragmente de cană cu decoruri geometrice albe; 13, strachină; 14, castron. Secolul XVIII.

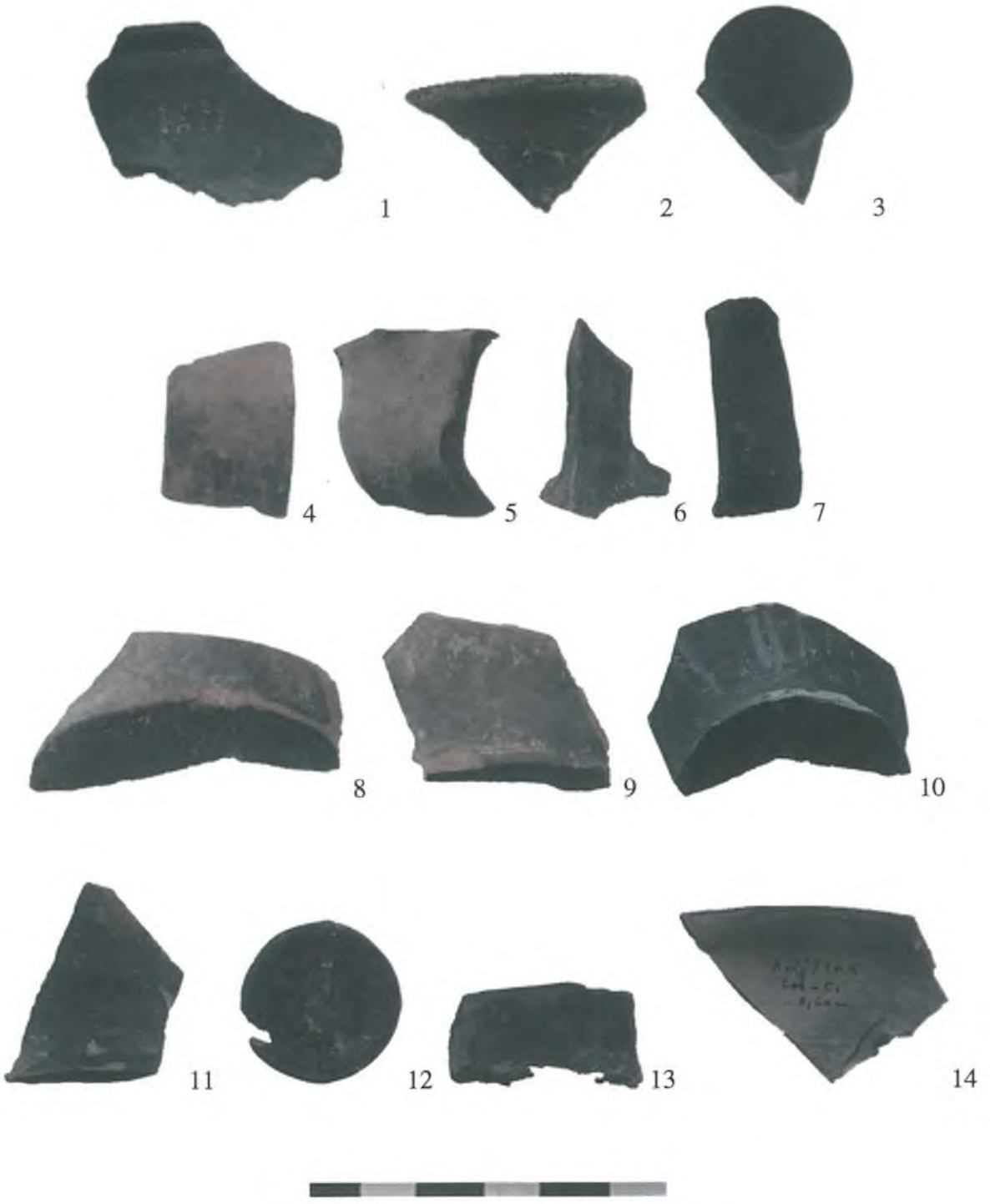

PL. X. Ceramică de culoare cenușie de la cuptorul C.1: buze (1, 2), torți (4-7) și funduri (8-12) de la vase borcan (oale); 3, capac fragmentar; 13, 14, buze de castroane. Secolul XVIII.

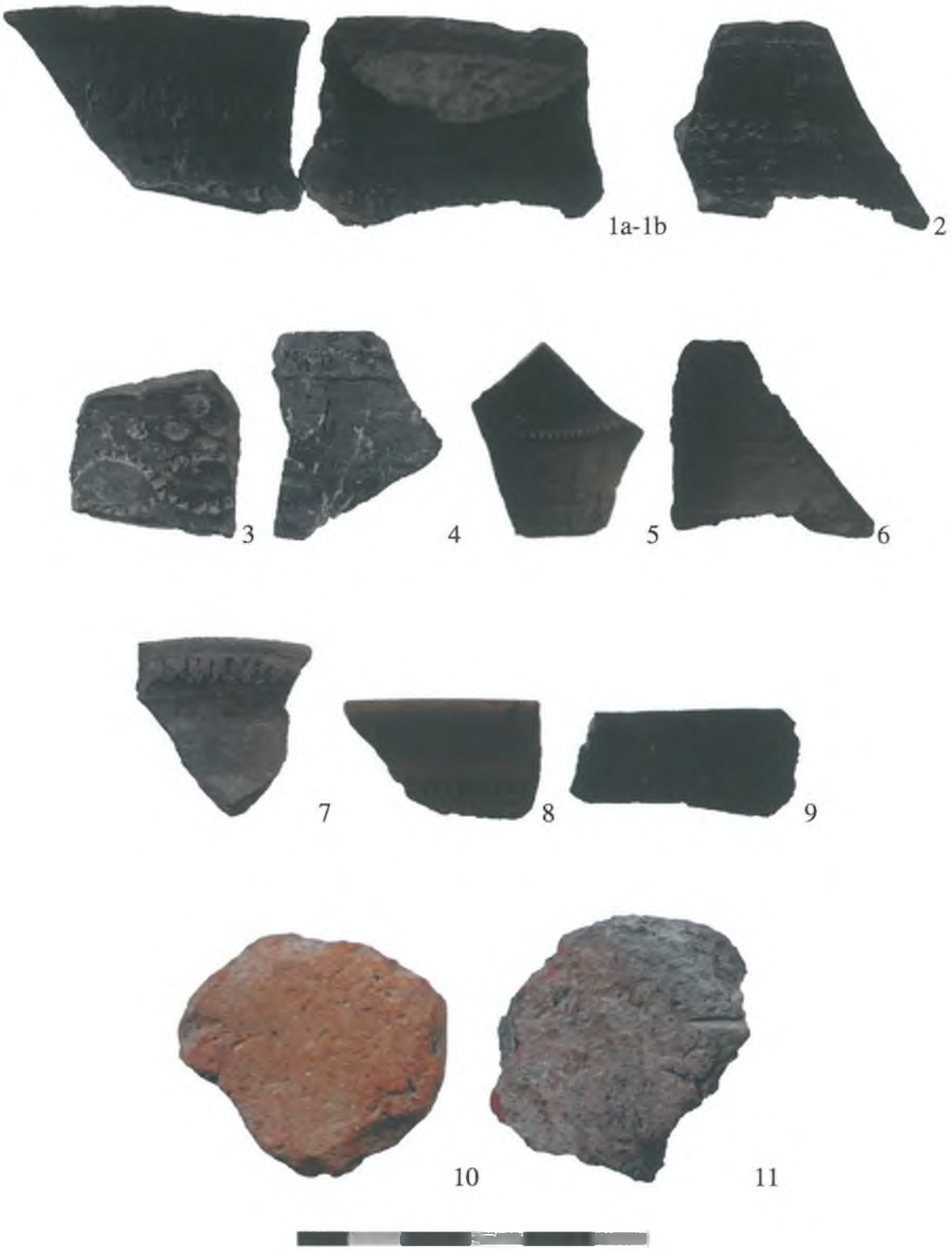

PL. XI. Ceramică de culoare cenușie, decorată, de la cuptorul C.1: 1-9, fragmente cu motive geometrice incizate de la vase borcan (oale); 10, 11, bucăți de chirpic de la demontarea cuptorului. Secolul XVIII.

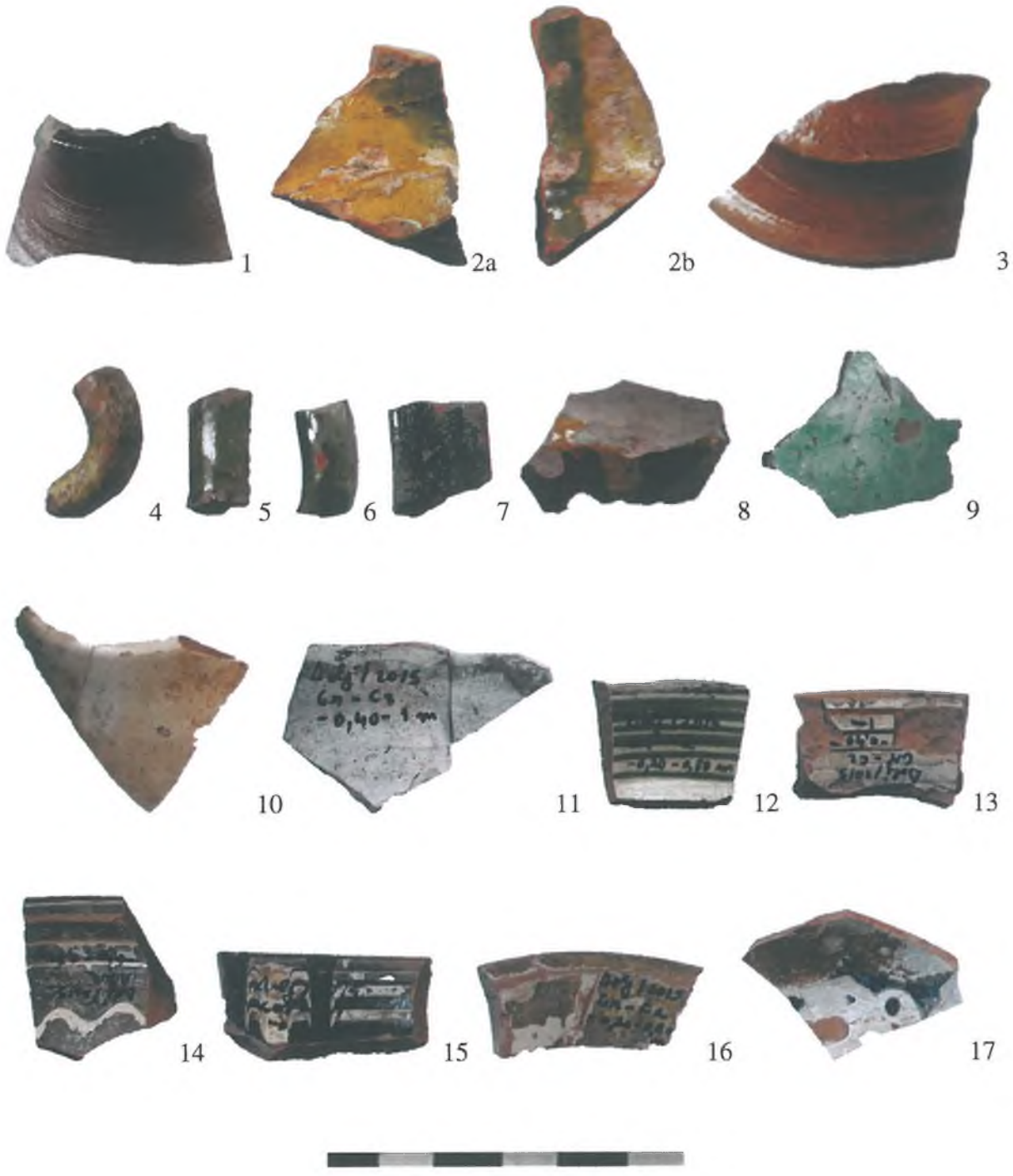

PL. XII. Ceramică smălțuită, de culoare maronie (1, 3, 8, 14, 15), gălbui-verzuie (2a-2b), verde (4-7, 9) și albă, uneori în amestec (10-13, 16, 17) descoperită la cuptoarele C.1 (1-6, 14, 15) și C.2 (7-13, 16, 17): 1-3, fragmente de sfeșnice; 4-10, torți, corpuri și buză de căni; 11, buză de farfurie; 12-17, buze și fund de străchini. Secolul XVIII.

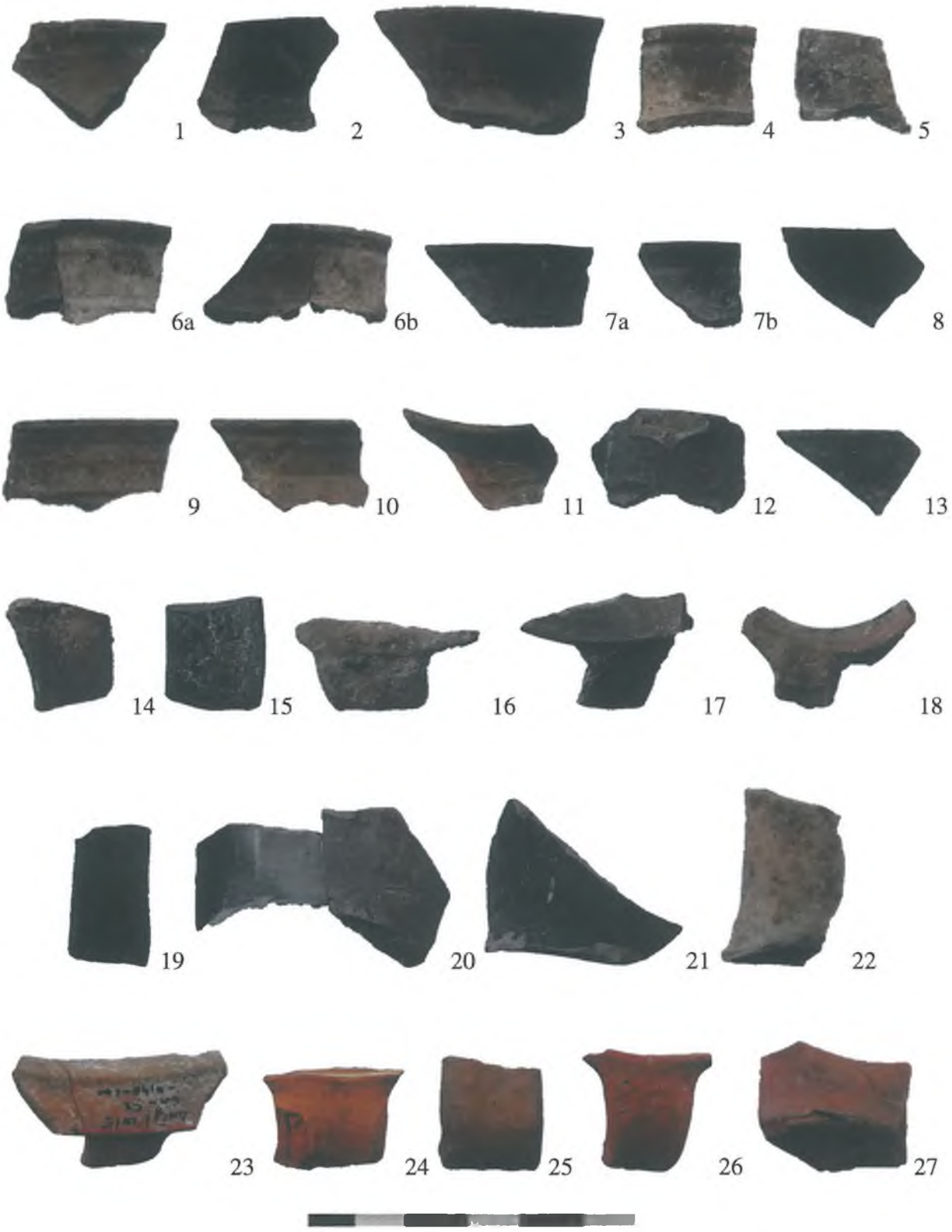

PL. XIII. Ceramică de culoare cenușie și cărămizie de la cuptorul C.2: buze (1-13), torți (14-19, 23-26) și funduri (20-22, 27) de la vase borcan (oale). Secolul XVIII.

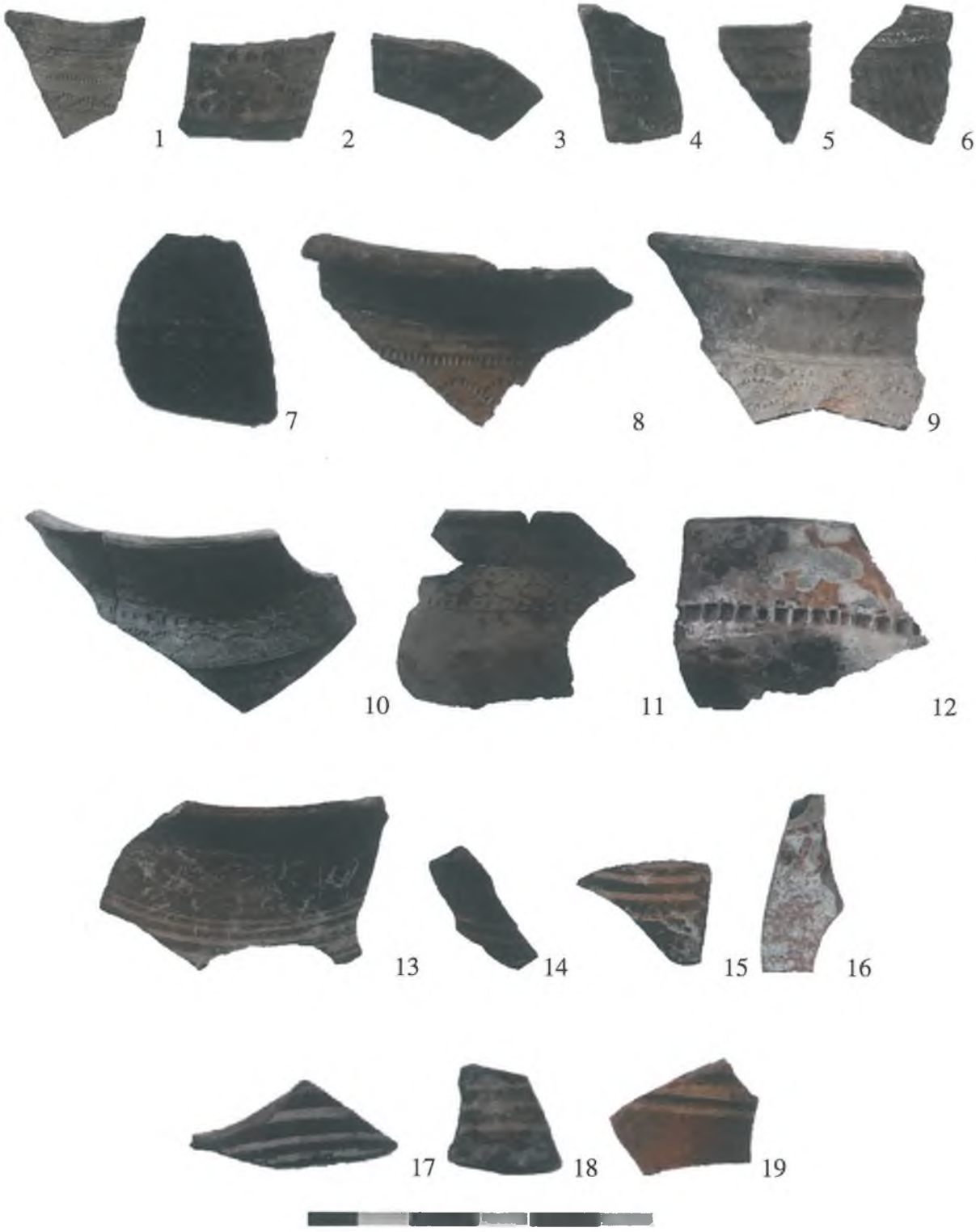

PL. XIV. Ceramică de culoare cenuşie şi cărămizie, decorată, de la cuptorul C.2: 1-11, fragmente cu motive geometrice incizate de la vase borcan (oale); 12, buză de strachină; 13-19, fragmente de vase borcan (oale) cu linii albe sau roşii pictate. Secolul XVIII.

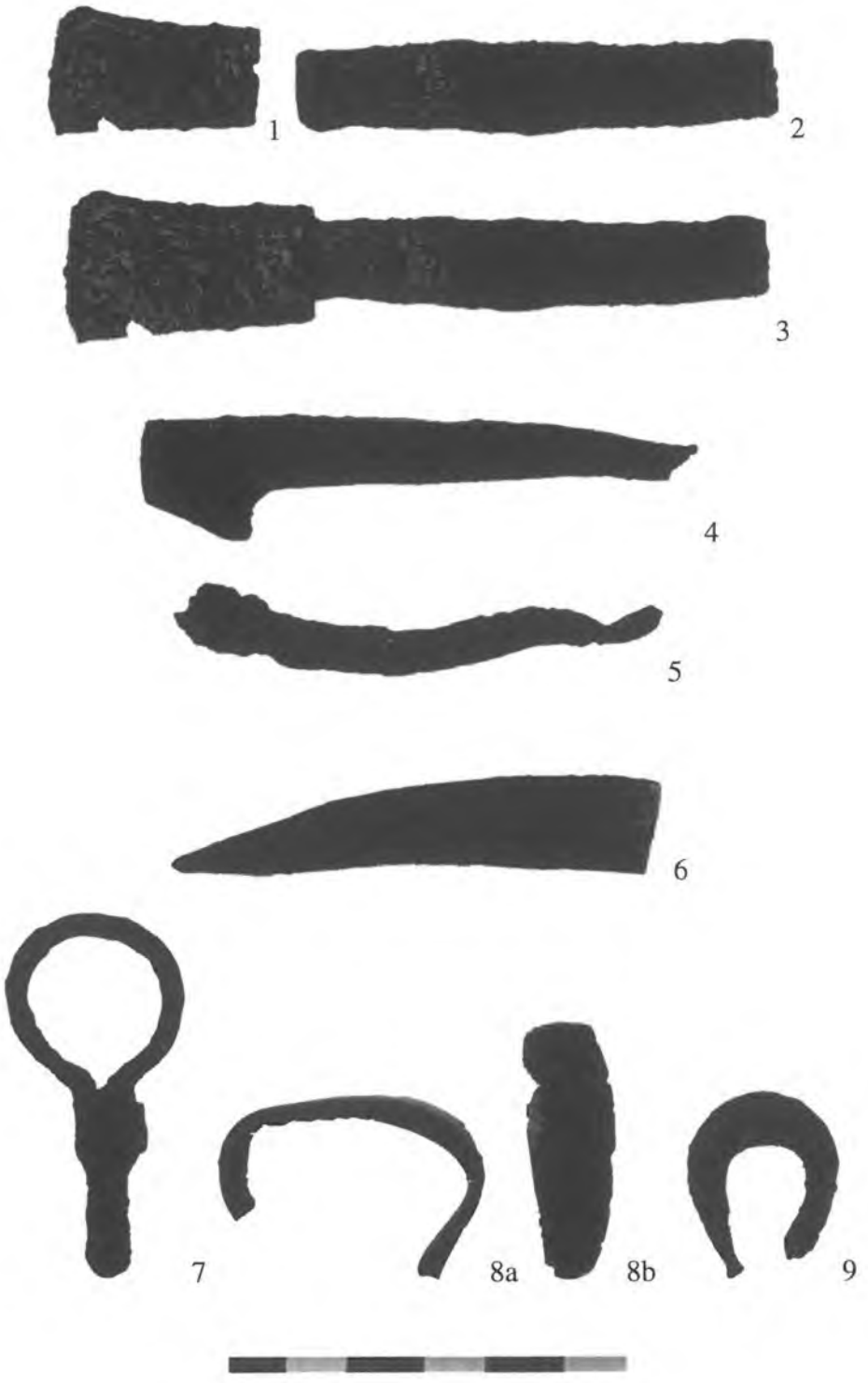

PL. XV. Încuietori şi unelte din fier sau bronz (8) de la cuptorul C.1: 1-3, teacă şi zăvor (inclusiv îmbinate); 4, 5, clămpuşe; 6, seceră fragmentară; 7, cheie; 8a-8b, brăţară de unealtă; 9, manşon. Secolul XVIII.

PL. XVI. Piesă vestimentară și obiecte de construcții din fier descoperite la cuptorul C.1: 1, cataramă; 2-5, scoabe; 6, fragment de scoabă; 7-10, cuie. Secolul XVIII.

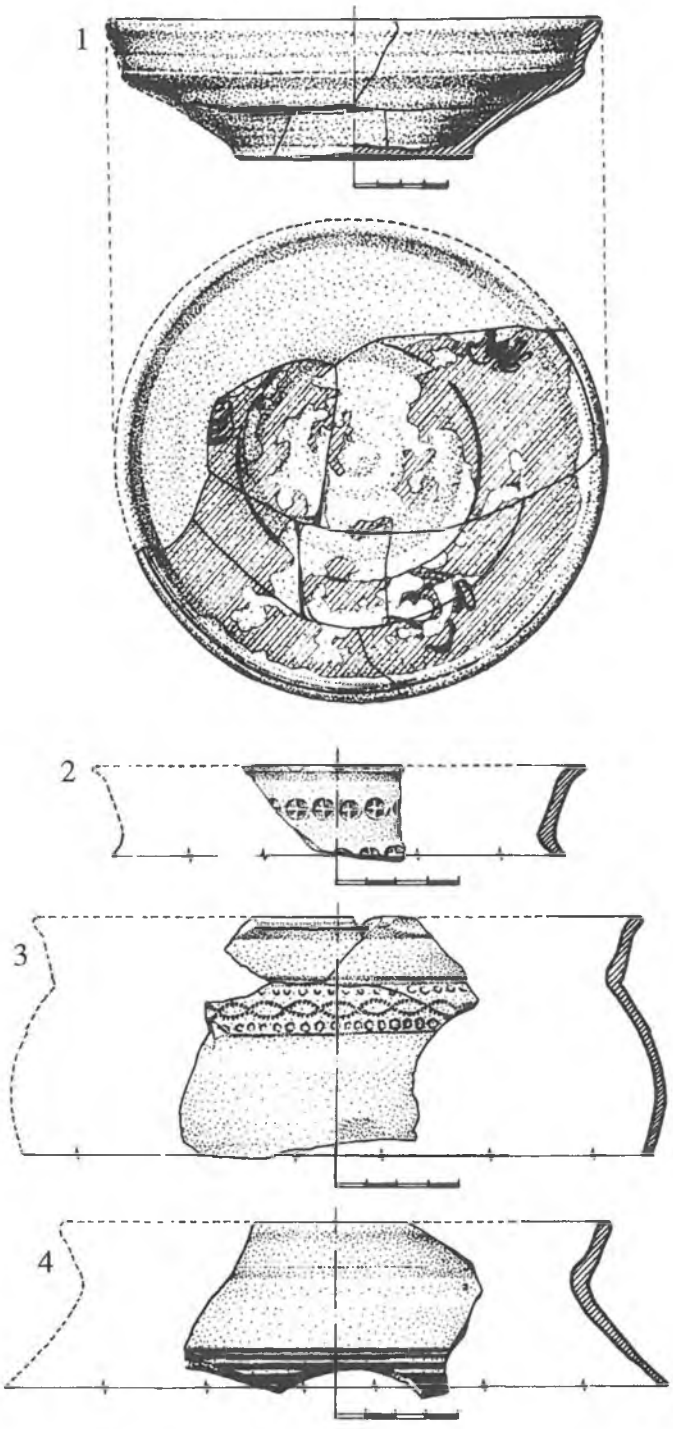

PL. XVII. Ceramică de la cuptoarele C.1 (1, 2) şi C.2 (3, 4): 1, strachină cărămizie cu decor floral pictat în interior; 2, 3, fragmente de vase borcan (oale), cenuşii, cu decoruri geometrice incizate; 4, fragment de vas borcan (oală), cărămizie, cu decor liniar pictat cu alb. Secol XVIII.

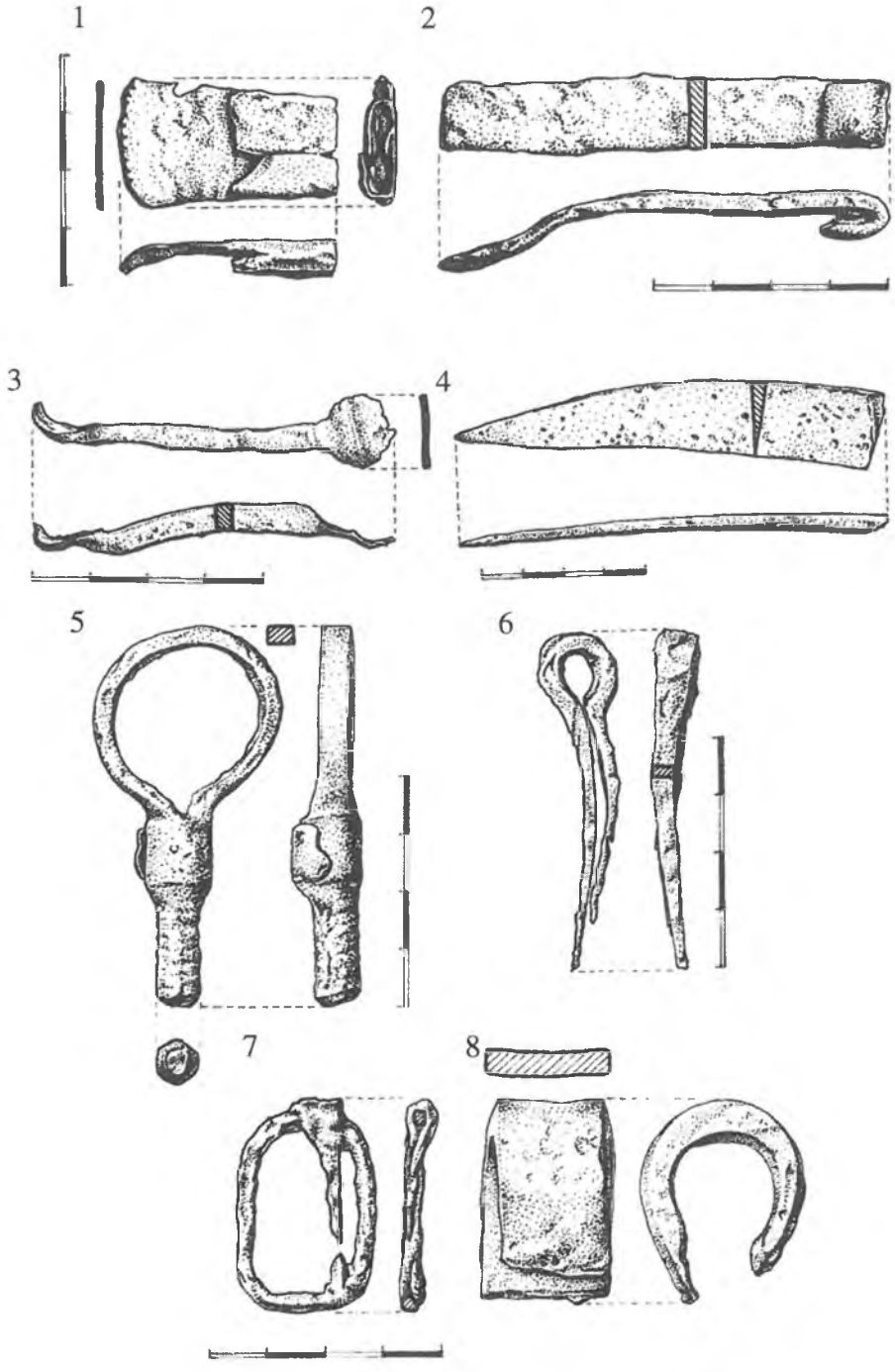

PL. XVIII. Obiecte din fier de la cuptorul C.1: 1, teacă de încuietoare; 2, zăvor; 3, clămpuş; 4, seceră fragmentară; 5, cheie; 6, scoabă; 7, cataramă; 8, manşon de unealtă. Secol XVIII.

STRATEGIILE DE VALORIFICARE A RESTURILOR FAUNISTICE DESCOPERITE ÎN SITUL ARHEOLOGIC BAIA - *ÎN MUCHIE* DIN JUDEȚUL SUCEAVA

Florentina Carmen OLENIUC

Rezumat: Această lucrare interpretează din perspectivă arheozoologică 303 resturi faunistice, aparținând mamiferelor domestice și sălbatice, care au fost recuperate preponderent din nivelul Neolitic (Cultura Precucuteni), și foarte puține din nivelul Epocii Fierului (Cultura Sântana de Mureș), decopertate în cadrul sitului arheologic Baia - *În Muchie* din județul Suceava. Analiza a vizat cuantificarea, estimarea sexului, a vârstei de sacrificare și calcularea taliei la greabăn, în special pentru mamiferele domestice.

Cuvinte cheie: strategii, exploatare, mamifere, preistorie, Baia - *În Muchie*

Abstract: This paper interprets from archaeozoological point a view 303 faunal remains, belonging to domestic and wild mammals, which had been discovered mostly in the Neolithic level (Precucuteni Culture) and a very few to Iron Age level (Sântana de Mureș Culture) of the archaeological sample of Baia - *În Muchie* from Suceava County. The analysis involved counting, ageing, sexing, estimation of the height of the withers, especially for domestic mammals.

Keywords: strategies, exploatation, mammals, prehistory, Baia - *În Muchie*

Prezentul studiu arheozoologic își propune să investigheze anatomo-taxonomic cele 303 resturi faunistice recuperate din situl arheologic Baia - *În Muchie* din județul Suceava, să stabilească principalele modalități de procurare a hranei de către comunitățile preistorice și să aprecieze strategiile de valorificare ale speciilor mamaliene domestice și sălbatice (în funcție de vârstă, sex, talie la greabăn). Totodată în această lucrare s-au precizat cauzele aspectelor patologice evidente pe resturile faunistice, precum și gradul de utilizare, tipologia și scopul întrebuințării materialului dur de origine animală, cu urme de prelucrare artizanală.

Contextul geografic

Situl arheologic Baia - *În Muchie* este situat pe prima terasă inundabilă a râului Moldova, la o altitudine de 375 m, între Șomuzul Mocirlos și Șomuzul Mare (ambele drenate de canale). Așezarea preistorică are următoarele coordonate geografice: 47°25′5″ latitudine nordică și 26°13′8″ longitudine estică.

Contextul arheologic

Situl arheologic Baia - *În Muchie* din județul Suceava a fost analizat din perspectivă cultural-istorică încă din 1998-1999 de către arheologii Mugur Andronic și Bogdan Niculică de la Muzeul Bucovinei[1]. Începând din 2012, sub coordonarea domnului arheolog dr. Constantin Emil Ursu[2], manager al Muzeului Bucovinei, în calitate de responsabil de șantier, au fost întreprinse săpături arheologice sistematice. Echipa de investigație a cuprins restauratori (Constantin Aparaschivei), conservatori (Ioana Cova) și arheologi de la Muzeul Bucovinei din județul Suceava, cât și de la Complexul Muzeal Moldova din Iași (Mădălin Văleanu), palinologi de la Mc Donald Institute for Archaeological Research din cadrul University of Cambridge (prof. Lucy Walker, Xinyi Liu),

[1] Andronic M., Niculică B., *O nouă așezare precucuteniană în nordul Moldovei*, în *Suceava*, XXIV-XXV, 2000, 7-9.

[2] Ursu C. E., Țerna S., *Baia, comuna Baia, jud. Suceava. Punct: În Muchie*, CCA, *Campania 2013*, 219-223.

specialiști în arheologia biomoleculară a cerealelor (prof. Martin Jones), precum și invitați din Republica Moldova, de la Chișinău (Stanislav Țerna).

Stratigrafia de contact a așezării a pus în evidență mai multe perioade cultural-istorice: Neolitic (Cultura Precucuteni), Epoca Bronzului (Cultura Costișa), Epoca Fierului (Cultura Sântana de Mureș). Aceasta a fost precizată prin decopertarea unei suprafețe de 374 m^2 și trasarea celor 6 casete, 6 secțiuni și 4 martori (toți cu lățime de 50 cm).

Din nivelul Sântana de Mureș s-au analizat resturi de la locuințe de suprafață, având în inventar cuptoare de piatră, vatră și gropi menajere, precum și bucăți de ceramică lucrată cu mâna sau la roată (atât fină, cât și zgrunțuroasă) de natură dacică. Caracteristic Epocii Bronzului, s-au descoperit cioburi și unelte (în special cuțite din silex). Nivelul Precucutenian, găsit preponderent, este reprezentat de 4 locuințe, trei complexe (cu depuneri de ceramică, râșnițe, unelte din silex și obsidian, statuete antropomorfe fragmentare și stilizate (destul de rare), totalizând 500 piese.

Ceramica precucuteniană este fină (cioburi pisate și nisip) și grosieră (cu nisip, pleavă), și decorată prin mai multe modalități (excizie, incizie, ciupituri, împunsături, proeminențe plastice). Motivele decorului (tablă de șah, dinți de lup, spirale, caneluri, apexuri, linii) și formele ceramicii (capace, pahare, vase borcan, vase piriforme cu gâtul lung, străchini cu umăr carenat și cu picior) sunt foarte diversificate.

Materiale și metode

Resturile faunistice de origine menajeră, recuperate din situl arheologic Baia - *În Muchie* din județul Suceava sunt reprezentate de oase (lungi, late, scurte), dinți și coarne, care au provenit de la mamifere domestice și sălbatice. Vestigiile faunistice au fost supuse proceselor de spălare, restaurare și conservare în cadrul Laboratorului de Conservare și Restaurare al Muzeului Bucovinei, în vederea identificării anatomice (stabilirea elementului anatomic, lateralității, gradului de fragmentare) și taxonomice (precizarea speciei)[3].

Interpretarea arheozoologică vizează determinarea vârstei (după gradul de uzură, înlocuire și apariție dentară sau de consolidare a elementelor scheletice postcraniene și de sutură a oaselor craniului), precizarea taliei la greabăn și sexului, după criterii metrice[4] și morfologice[5]. Un aspect important în investigația arheozoologică îl deține descrierea urmelor de măcelărire (sacrificare)[6], în vederea obținerii de masă musculară și organe moi (dintre produsele primare), cât și piei, lapte, păr, coarne (dintre produsele secundare). De asemenea, aspectele patologice[7], evidente pe resturile osteologice, în special de mamifere domestice[8], indică metodele de exploatare ale acestora de către comunitățile umane preistorice, în vederea obținerii unei cantități sigure, constante și crescânde de hrană[9]. Fragmentele faunistice (coarne, oase, dinți) pot fi considerate materie primă dură de origine animală[10] din care se pot confecționa obiecte de uz casnic sau podoabe (utilizate fiind preponderent mamiferele sălbatice)[11].

---

[3] Barone R., *Anatomie compare des mammifères domestiques,* TI, Eds. Vigot Freves, 1976, Paris.

[4] Driesch Von den A., *A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites*, în *Bulletin I of Peabody Museum of Archaeology and Ethnology*, Harvard University, 1976.

[5] Chaix L., Meniel P., *Archaeozoologie. Les animaux et l'archaeologie*, 2001, Ed. Errance, Paris.

[6] Lauwrier R., *Animals in Roman times in the Dutch eastern river area. Appendix: butchery mark code*, în *Project Oosterlijke Rivierengebied-Nederlandse Oudheden*, 1990, XII, Amesfoort, 118-212.

[7] Baker J., Brothwell D., *Animal disease in archaeology*, 1980, *2nd* ed. Academic Press, Londra.

[8] Spătaru C., Enciu V., *Anatomia animalelor domestice*, 2007, Ed. Orizonturi Universitare, Timișoara; Habermehl K., *Alterbestimmung bei Haus- und Labortieren*, 1975, ed. Verlang Paul Parey, Hamburg und Berlin.

[9] Habermehl K., *Alterbestimmung bei Haus- und Labortieren*, 1975, ed. Verlang Paul Parey, Hamburg und Berlin.

[10] Beldiman C., *Industria materiilor dure animale în preistoria României*, în *Studii de preistorie, Suplementum 2*, Editura Prouniversitaria, București, 2007, 72-157.

[11] Habermehl Karl, *Alterbestimmung bei Wild und Peizeltieren*, 1985, Ed. Verlang Paul Parey, Hamburg und Berlin.

Rezultate şi discuţii

Materialul osteologic pus la dispoziţie de domnul arheolog dr. Ursu Constantin Emil (căruia îi mulţumim şi pe această cale) totalizează 303 resturi faunistice, dintre care doar 253 au fost identificate specific. S-au analizat 187 fragmente scheletice de la mamiferele domestice şi 66 provenind de la fauna mamaliană sălbatică. Aşadar, cele două modalităţi principale de procurare a hranei în preistorie, în situl arheologic Baia - *În Muchie* din judeţul Suceava, sunt creşterea animalelor şi vânătoarea. Materialul osteologic analizat in cadrul acestei lucrări este doar de origine menajeră. Frecvenţele numerelor de resturi faunistice şi de indivizi atribuiţi atât mamiferelor domestice cât şi sălbatice, caracteristic nivelului Precucuteni din cadrul sitului arheologic Baia - *În Muchie* din judeţul Suceava, sunt redate în tabelul 1.

Creşterea animalelor furnizează produse primare (carne şi organe moi), precum şi produse secundare (piei, lână, lapte, păr, defense), care asigurau cantitatea crescândă şi sigură de hrană, precum şi materiile prime (os, dinte, păr, piei) din care se confecţionau obiecte de îmbrăcăminte şi podoabe necesare activităţilor cotidiene ale populaţiilor preistorice. Creşterea animalelor, pentru nivelul Precucuteni în situl arheologic Baia, ţinând cont doar de numărul de resturi, reprezintă 73,91%. Această pondere se apropie de cea de la Isaiia, dar este mult mai mică decât cea apreciată la Târgu Frumos, Andrieşeni, Mândrişca[12]. Specia *Equus fossilis* devine domesticită în epoca Bronzului, astfel încât pentru fauna domestică în situl arheologic Baia şi pentru perioada epocii fierului (Cultura Sântana de Mureş), se adaugă mamiferelor domestice şi calul.

Neolitic (Cultura Precucuteni)

Resturile osteologice de la mamiferele domestice (187) identificate în situl arheologic Baia - *În Muchie* din judeţul Suceava au fost distribuite astfel: 145 de la bovina domestică, 26 de la grupul zootehnic ovicaprine şi 16 de la porcul domestic.

Bos taurus

Bovina domestică se situează pe primul loc în ceea ce priveşte frecvenţele numerelor de resturi şi de indivizi (atât în cadrul sitului arheologic analizat cât şi din perspectivă paleo-economică.

Ca şi strategie de sacrificare, aplicată de populaţia preistorică din situl arheologic Baia - *În Muchie* din judeţul Suceava, s-a constatat menţinerea exemplarelor gracile şi femele de bovină domestică, în vederea obţinerii unor cantităţi mari de produse secundare (în special lapte) în cadrul şeptelului până la împlinirea vârstei de 6 ani. Cele 145 vestigii osoase de *Bos taurus* au provenit de la 45 exemplare, dintre care 35 erau femele, iar 10 erau masculi. Raportul între sexe este de 17:5.

Prezenţa indivizilor de sex mascul, de bovină domestică, este argumentată şi de fragmentul de simfiză mandibular prevăzut cu alveola caninului decidual incisiviform şi Pd4, care provenea de la un exemplar juvenil, de 3-4 luni. În funcţie de gradul de consolidare al elementelor scheletice postcraniene, în situl arheologic Baia s-a identificat un individ mascul sacrificat la împlinirea vârstei de un an (având la nivelul epifizei proximale de tibie urme de cartilaj de creştere). Lipsa epifizei distale de la un metatars (cu aspect gracil) de bovină domestică justifică sacrificarea unui exemplar femel până la împlinirea vârstei de 2 ani (când are loc consolidarea). Din nivelul Precucuteni al sitului arheologic Baia - *În Muchie* din judeţul Suceava s-a recuperat şi un corp vertebral toracic de *Bos taurus*, care avea epifiza distală căzută, iar cea proximală avea urme de cartilaj de creştere. Acest element scheletic postcranian a fost atribuit unui exemplar adult (epifizarea corpilor vertebrali

[12] Coroliuc A., *Studiul anatomo-comparat al materialului arheozoologic provenit din staţiunea precucuteniană de la Târgu Frumos în corelaţie cu materialele din alte staţiuni neo-eneolitice de pe teritoriul Moldovei Centrale*, 2009, teză de doctorat - Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi.

are loc teoretic între 4 şi 5 ani), ceea ce confirmă păstrarea exemplarelor de bovină domestică până după vârsta maturităţii biologice, în şeptelul neo-eneoliticului românesc.

Preponderenţa indivizilor adulţi de bovină domestică, în nivelul Precucuteni al sitului arheologic Baia este argumentată şi de recuperarea unui proces cornual de *tip brachyceros*, care aparţinea morfologic stadiului IV, adică unui exemplar de 6 ani. Aceeaşi vârstă a fost estimată şi pentru cei cinci dinţi jugali găsiţi izolaţi, ţinând seama de gradul de erodare – medie spre puternic (doi dinţi superiori M_2 dreapta, doi dinţi inferiori M_1 stânga şi un fragment de maxilar cu P_3-M_1 dreapta). Pentru alţi trei dinţi jugali găsiţi izolaţi de bovină domestică (având erodare uşoară spre medie), sacrificarea a coincis cu vârsta maturităţii sexuale (3 ani): un dinte inferior M_2 stânga (prevăzut cu abces radicular), precum şi doi dinţi superiori M_1 dreapta. Alţi doi premolari definitivi, aflaţi în alveole au provenit de la tot atâţia indivizi subadulţi, ucişi pentru produsele primare în jurul vârstei de 24 luni.

În nivelul Precucuteni din situl arheologic Baia s-au identificat 19 aspecte patologice pe resturile osoase de *Bos taurus*. Dintre acestea, 16 au fost observate la nivelul elementelor scheletice postcraniene: osteofite pe 11 astragale şi 5 hipertrofii (evidente pe un fragment proximal de femur, două resturi distale de tibie şi un calcaneu). Alte două resturi osteologice de la nivel cefalic aveau tumoră(ca urmare a ingestiei de paraziţi) şi respectiv o inflamaţie (cauzate de aplicarea unei lovituri corectoare).

În situl arheologic Baia s-au găsit 8 vestigii osoase cu urme de prelucrare artizanală (aflate în diferite stadii de utilizare şi finisare) de *Bos taurus*:

- Un radius proximal stâng, doar cu debitaj longitudinal şi uşoare urme de şlefuire latero-externă; cel mai probabil piesa ar fi fost folosită ca străpungător, dacă ar fi fost finisată;
- Un astragal fragmentar (care evidenţiază doar lăţimea distală) care a fost găsit perforat circular şi intenţionat, în vederea realizării unui pandantiv. Fragmentul osos a fost găsit nefinisat.
- Alte trei astragale întregi (având urme de arsură neagră) aveau neteziri laterale, asemănătoare cu cele din Eneoliticul dezvoltat (Cultura Cucuteni faza B - siturile arheologice de la Poduri – *Dealul Ghindaru* şi Feteşti - *La Schit*). Astragalele au fost utilizate incipient ca şlefuitoare.
- Alte trei astragale de *Bos taurus* aveau urme de netezire antero-posterioară. Această situaţie este similară cu cea din Eneoliticul dezvoltat (Cultura Cucuteni faza A[13] (siturile Hoiseşti, Ruginoasa, Scânteia, Drăguşeni). Astragalele au fost uzitate la lustruirea vaselor ceramice.

Din totalul celor 145 resturi osteologice de bovină domestică recuperate din nivelul Precucuteni al sitului arheologic Baia, doar 132 aveau urme de măcelărire. Dintre acestea, 54 aveau arsură neagră, 31 purtau urme ale caninilor de carnivore, 17 erau dezarticulate, 18 descărnare, 4 jupuite, iar 6 erau eviscerate (doar cranii cu tăietură perpendiculară pe sutura osului frontal).

Grupul zootehnic ovicaprine se situează pe locul doi atât din perspectivă economică, cât şi în cadrul sitului arheologic Baia. În nivelul Precucuteni s-au identificat 26 vestigii osoase, toate aparţinând taxonului *Ovis aries*. Acestea au fost atribuite celor 15 exemplare, preponderent adulte (10 femele şi 5 masculi). Raportul între sexe este de 2: 1.

Materialul faunistic de origine menajeră atribuit speciei *Ovis aries* este extrem de fragmentat, ceea ce a împiedicat stabilirea taliei la greabăn şi a strategiilor de sacrificare a exemplarelor de ovină domestică, în funcţie de vârstă şi sex (în lipsa fragmentelor de viscerocraniu cu dentiţie implantată în alveole sau a dinţilor găsiţi izolaţi).

În nivelul Precucuteni din situl arheologic Precucuteni de la Baia, dintre cele 26 vestigii osoase de ovină domestică, doar 18 aveau urme de măcelărire. Dintre acestea enumerăm:

[13] Cavaleriu R., Bejenaru L., *Cercetări arheologice privind cultura Cucuteni faza A*, 2009, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi.

- Un fragment de omoplat prezenta spărtură transversală la mijlocul spinei, ceea ce atestă descărnarea;
- La nivelul unui fragment orizontal mandibular de *Ovis ari*es s-a identificat o urmă de dezarticulare, executată în unghi ascuțit atât spre diastemă, cât și spre gonion, căpătând forma unui romb; fața lingual fiind detașată longitudinal și complet de fața vestibulară;
- Un fragment diafizar de metatars prezenta urme de tranșare, executate atât la mijlocul diafizei, cât și prin diametrul transvers al epifizei proximale (în plan longitudinal);
- La nivelul unui segment costal proximal de *Ovis aries* s-a observat o tăietură oblică, executată în scopul deschiderii cutiei toracice (eviscerării).

Alte 7 resturi osteologice de ovină domestică aveau urme de arsură neagră (ceea ce justifică prepararea hranei prin frigere), 5 elemente scheletice au fost reutilizate ca hrană de către mamiferele carnivore (având urme de roade, lăsate de canini), iar alte două aveau semne de calcinare (ca urmare a fierberii) și urme de rozătoare (lăsate de cei doi incisivi, care au creștere continuă) la nivelul vălului palatin și vomerului.

Porcul este o specie omnivoră domestică, care trăiește în condiții de semilibertate în perioada neolitică. Aceasta a fost sacrificată în principal pentru produsele primare (carcase, slănină, organe moi) și mai puțin pentru produse secundare - colți, păr, din care se confecționau pensoane și obiecte de uz casnic (retușoare) sau podoabe (pandantive). Porcul este situat pe locul trei în cadrul sitului arheologic, cât și din perspectivă paleoeconomică, ținând cont de frecvențele numărului de resturi și de exemplare sacrificate. Au fost identificate 16 elemente scheletice de porc, care provin de la 9 indivizi juvenili. Raportul între sexe este de 8: 1, în detrimentul femelelor.

În nivelul Precucuteni al sitului arheologic Baia s-au analizat:

- Un dinte inferior (M_1) stâng și neerodat, care a aparținut unui exemplar de 4-6 luni;
- Pe un fragment de mandibulă, prevăzut cu M_1 erodat mediu spre puternic și M_2 cu erodare ușoară spre medie (având doar primul cuspid, precum și șanț tipic pentru avitaminoză), s-a apreciat vârsta de sacrificare de 4-6 ani. Aceasta justifică menținerea exemplarelor femele în șeptelul neoliticului românesc, pentru înnoirea efectivului speciei monovalente;
- La nivelul unui fragment de maxilă cu canin și M_3 erodați ușor spre mediu, M_1 erodat puternic, P_3-P_4 erodat mediu, s-au găsit urme de hipoplazie. Acest fragment de viscerocraniu a provenit de la un exemplar mascul și adult de porc, care a fost sacrificat în jurul vârstei de 6-8 ani. Totodată, prezența aspectului patologic atestă modificarea calității hranei (creșterea concentrației de săruri în plante, ca urmare a începutului de aridizare).
- În nivelul Precucuteni al sitului arheologic Baia din județul Suceava s-a găsit un fragment vestibular mandibular cu aspect poros, precum și un altul cu Pd3 în alveolă, care proveneau de la doi indivizi juvenili (purcei de lapte), sacrificați la 2-3 luni;
- Prezența exemplarelor subadulte este argumentată de un fragment de premaxilar cu I_1-I_3 definitivi, dar neajunși la nivel, care provine de la un exemplar mascul, ucis până la împlinirea vârstei de 22-24 luni. Aceeași vârstă a fost estimată și pentru fragmentul proximal de tibie, care avea urme de cartilaj de creștere.
- În nivelul Precucuteni din situl arheologic Baia s-a identificat un fragment consolidat distal, drept de femur, care a aparținut unui exemplar adult de 4-6 ani. Acesta prezenta pe fața latero-externă, deasupra epifizei distale o inflamație, dobândită probabil printr-o lovitură.

Din totalul celor 16 resturi osteologice atribuite speciei monovalente, zece aveau urme de măcelărire. Dintre acestea, la nivelul unui rest de simfiză mandibulară s-au observat tăieturi transversale de dezarticulare dispuse după incisivii de partea stângă și dinaintea caninului. În același eșantion s-a recuperat și un fragment diafizar de tibie (cu aspect matur), care prezenta o tăietură transversală (în treimea superioară a diafizei) și tăietură oblică (în treimea inferioară a diafizei) de eviscerare.

În lungul unui rest scapular, provenit de la un exemplar adult de porc s-au observat subspinal urme aleatorii, executate în vederea descărnării. În nivelul Precucuteni al sitului arheologic Baia s-

au recuperat trei elemente osteologice de porc, cu urmă de caninii lăsați de mamiferele carnivore (care au reutilizat ca hrană, vestigii osoase menajere lăsate de populația preistorică în gropi), un fragment de corp costal care avea tăietură transversală de eviscerare (în vederea extragerii organelor moi din cușca toracică), alte două oase scurte tarsale au fost calcinate, iar unul avea urme de roadere de rozătoare.

Vânătoarea este o metodă auxiliară de procurare a hranei atât în Neolitic (Cultura Precucuteni), cât și în epoca fierului (Cultura Sântana de Mureș). Fauna sălbatică totalizează 66 vestigii faunistice (reprezentate de coarne, oase, dinți), care au provenit de la specii mamaliene artiodactile rumegătoare (cerb, căprior, bour), omnivore (mistreț) și carnivore (urs brun). Tot din cadrul faunei sălbatice neolitice fac parte și trei resturi osteologice de cal sălbatic. În nivelul Precucuteni al sitului arheologic Baia s-au găsit 17 elemente faunistice de cerb carpatin, șapte de bour, câte trei de mistreți și căprior și unul de urs brun. Vânătoarea are o pondere de 26,09% (ținând cont de numărul de resturi) în cadrul sitului arheologic Baia (nivel Precucuteni).

Equus fossilis

În situl arheologic Baia, nivelul Precucuteni, s-au recuperat următoarele resturi osoase apendiculare cu urme de măcelărire:

- un fragment distal de cubitus (cu urmă de tăietură transversală de dezarticulară, dispusă în treimea inferioară a diafizei), care provine de la un adult de 5-7 ani;
- un fragment proximal de cubitus, cu aspect matur, care a fost atribuit unui exemplar adult de 7 ani, având urme de descărnare realizate în lungul axului longitudinal, pe fața posterioară ulnară, sub zona de articulare radio-cubitală;
- cel de al treilea individ adult de cal, cu vârstă de 3-5 ani, a fost apreciat în nivelul Precucuteni al sitului arheologic Baia - *În Muchie* pe baza aspectului extern evident pe fragmentul proximal scapular cu urme de descărnare, dispuse de o parte și de alta a spinei.

În nivelul cultural Sântana de Mureș (epoca Fierului) s-au găsit preponderent exemplare senile și domestice de ***Equus caballus***, de 9-11 ani. Vârsta celor 6 indivizi masculi de cal a fost justificată de gradul de erodare (foarte puternic / coroană dentară total uzată sau în curs de dislocuire) al celor 24 dinți jugali implantați în alveolele celor 12 fragmente de viscerocraniu imobil. În același eșantion și nivel cultural (Sântana de Mureș) s-au individualizat cinci resturi osoase apendiculare cu urme de artroză, ca urmare a utilizării animalelor la tracțiune.

S-au găsit și elemente osteologice de cal, care au fost atribuite unor exemplare juvenile, în vârstă de 15-18 luni, ținând cont de incisivul inferior neerodat și ajuns la nivel.

Pentru un alt fragment distal drept de radius, cât și pentru un radius aproape întreg, de partea stângă, atribuite unor indivizi adulți de cal, s-au observat tăieturi transversale, dispuse deasupra epifizelor distale consolidate, realizate în vederea detașării ligamentelor și tendoanelor (dezarticulării). Pentru un alt rest diafizar de metacarp de *Equus caballus* s-a evidențiat o urmă de tranșare, executată pe fața anterioară, în treimea superioară a diafizei.

Fauna mamaliană sălbatică, importantă pentru paleoeconomia așezărilor neolitice de pe teritoriul României, este reprezentată de artiodactile rumegătoare (cerb, căprior, bour), omnivore (mistreț) și carnivore (ursul brun). În funcție de condițiile ecologice, fauna sălbatică reprezentată doar de mamifere în nivelul Precucuteni al sitului arheologic Baia este preponderent tipică zonelor împădurite (urs brun, mistreț, cerb) și mai puțin favorabilă speciilor de lizieră (bour și căprior).

Cele trei resturi osoase cu aspect adult de căprior provin de la același exemplar adult, de 4-6 ani. Fragmentul stâng de premaxilar prezenta tăietură transversală de dezarticulare, dispusă la capătul distal (dinaintea diastemei). La nivelul unui rest proximal de scapulă (atribuit unui individ robust și mascul de căprior) s-a opus în evidență o tăietură transversală, la nivelul colului, executată în vederea detașării mușchilor scapulari. Pe un alt fragment de corp costal, atribuit unui exemplar

adult de căprior s-a observat o tăietură oblică, dispusă către capătul proximal costal este executată în vederea prelevării organelor interne moi din cușca toracică.

Bourul, strămoșul bovinelor domestice, este actualmente dispărut din fauna țării. În nivelul Precucuteni din situl arheologic Baia s-au recuperat șapte resturi faunistice de bour, care au provenit de la trei exemplare adulte. Raportul între sexe este de 2: 1, în defavoarea masculilor.

Descrierea urmelor de măcelărire și a strategiilor de sacrificare (în funcție de vârstă și sex) pentru resturile osoase de bour, recuperate din nivelul Precucuteni al sitului arheologic Baia se regăsește mai jos:

- două calcanee (dintre care unul a fost reconstituit din cinci resturi osteologice), care prezentau urme de tăieturi transversale incomplete, executate în vederea detașării ligamentelor, pe fața posterioară, spre capătul proximal;
- o falangă proximală (cu aspect matur și gracil), atribuită unui exemplar femel de bour avea o spărtură transversală intenționată, cu contur nefinisat, realizată în scopul manufacturării unui mâner. Tăietura s-a executat către capătul distal al falangei, pe fața anterioară, ținând cont de anumite caracteristici: peretele acropodului e gros, măduvă osoasă puțină, țesut spongios mult;
- două fragmente diafizaro-distale de metacarp (provenind de la câte un exemplar juvenil și respectiv adult) prezentau urme de tranșare perpendiculare pe șanțul inter-canonial;
- în nivelul Precucuteni al sitului arheologic Baia s-a identificat și un dinte izolat, stâng, M_3 inferior, cu erodare medie spre puternică, care a fost atribuit unui exemplar de 6-8 ani. Lungimea ultimului molar inferior este de 45 mm.

În nivelul Precucuteni al sitului arheologic Baia s-au găsit trei resturi osteologice de mistreț, care proveneau de la două exemplare de sex mascul și adulte. S-au găsit urme de sacrificare pe toate cele trei vestigii osoase:

- un fragment distal, ros de carnivore și epifizat de humerus avea tăieturi incomplete și oblice de descărnare, executate în treimea inferioară a diafizei;
- un rest proximal de tibie, precum și un segment de cavitate scapulară aveau tăieturi incomplete, pe fața anterioară și respectiv în treimea proximală a spinei omoplatului, executate în vederea detașării ligamentelor și tendoanelor.

Cerbul, actualmente cu arie de răspândire restrânsă la zona Carpaților, este situat pe primul loc în ceea ce atât numărul de resturi, cât și de exemplare atribuite. S-au recuperat 17 vestigii osoase, care au provenit de la nouă indivizi adulți (preponderent masculi). Raportul între sexe este de 8:1, în defavoarea femelelor.

În nivelul Precucuteni al sitului arheologic Baia - *În Muchie* din județul Suceava s-au identificat două fragmente diafizaro-distale de metatars (cu aspect matur), care aveau semne de tranșare sub forma unor tăieturi transversale îngrijite și complete, dispuse la mijlocul diafizei. Pe un alt rest diafizaro-distal drept de humerus (cu aspect consolidat) s-a observat pe fața posterioară o tăietură oblică executată de sus în jos și dinspre fața medială spre cea latero-externă, executată în scopul descărnării.

Preponderența exemplarelor de sex mascul de cerb este argumentată și de prezența unui fragment de tijă de corn care își păstrează aspectul extern perlat și conținutul intern cornual, ceea ce justifică maturitatea sexuală (acesta a fost adunat). în același eșantion s-a recuperat și un calcaneu întreg și epifizat, cu lungimea de 130,2 mm, pentru care s-a calculat talia la greabăn de 129 cm. Acest element osos a aparținut unui exemplar femel adult.

În situl arheologic Baia (nivel Precucuteni) s-a identificat și un fragment de rază medie desprinsă dintr-un corn de cerb, având conținutul cornual parțial îndepărtat. De la aceeași specie s-a analizat și un fragment orizontal de mandibulă (reprezentat doar de fața vestibulară), care avea urme de tăieturi perpendiculare, realizate dinaintea gonionului și dinapoia diastemei viscerocraniului. Totodată, pe fața externă vestibulară s-au găsit urme aleatorii de descărnare.

Singurul mamifer carnivor de talie mare, plantigrad, identificat în situl arheologic Baia (nivel Precucuteni), este ursul brun. Actualmente, în fauna țării noastre, *Ursus arctos* are aria de răspândire restrânsă la zona muntoasă înaltă (în special Carpații Meridionali). În eșantionul studiat a fost identificat doar un rest proximal de omoplat, care a provenit de la un exemplar senil (6-8 ani) și mascul de urs brun.

Concluzii

Apreciem că materialul faunistic analizat din cele două aspecte culturale (Precucuteni și Sântana de Mureș) atestă preocuparea populațiilor preistorice de a-și procura și asigura sursa de hrană constantă și în cantitate din ce în ce mai mare, ca urmare a creșterii demografice.

În nivelul precucutenian din situl arheologic Baia - *În Muchie* din județul Suceava nu au fost identificate mijloace de selectivitate și exploatare, impuse de populația preistorică, în special mamiferelor domestice:

- castrare, lipsa sau tăierea coarnelor de bovine și ovine domestice, care permiteau apariția unor indivizi docili (robuști și gracili), care puteau fi utilizați la muncile agricole;
- existența unor exemplare hibride de suine (mult mai masive, cu mai multă masa musculară față de forma domestică), ca urmare a condițiilor de viață în semilibertate.

Specia	**N.R.**	**%**	**N.M.I.**
Bos taurus	145	57,31	**35**
Ovis aries	26	10,27	**15**
Sus domesticus	16	6,32	**9**
Total mamifere domestice	**187**	**73,91**	**59**
Bos primigenius	**7**	2,76	**3**
Cervus elaphus	**17**	6,71	**9**
Capreolus capreolus	**3**	1,18	**1**
Sus ferrus	**3**	1,18	**2**
Ursus arctos	**1**	0,39	**1**
Equus fossilis	**3**	1,18	**3**
Total mamifere sălbatice	**66**	**26,09**	**19**
Total mamifere	**253**		**78**

Tabelul 1. Frecvențele NR și NMI atribuit în nivelul Precucuteni din situl arheologic Baia

PUTEREA. CTITORII ŞI GENEALOGII*

Ştefan S. GOROVEI

Rezumat: Istoria ctitoriei începe cu actul de ctitorire, manifestare de liberă voinţă (ca şi testamentul), care exprimă – în modalităţi variate, dar într-o finalitate unică – personalitatea ctitorului. O ctitorie „vorbeşte" cât se poate de expresiv despre cel care a dorit-o, a gândit-o şi apoi a trecut la faptă, destinând o parte mai mare sau mai mică din averea sa ridicării, împodobirii şi înzestrării acelei biserici, apoi întreţinerii ei. Dacă ctitorirea este un act care verifică şi autentifică starea socială a ctitorului şi a neamului său, pentru care poate fi un adevărat *marker*, nu mai puţin ea stabileşte un fel de contract (ca un *Gentlemen's Agreement*) prin care ctitorul îşi asumă datorii faţă de ctitoria sa, iar aceasta din urmă acceptă obligaţia de a oferi celui care a zămislit-o serviciile specifice aşteptate de la ea: asistenţa spirituală în toate împrejurările, ajutor material în caz de nevoie şi, în final, găzduirea rămăşiţelor pământeşti între zidurile ei pentru odihna veşnică. Ctitorul pierde dreptul de a dispune în continuare de bunurile dăruite ctitoriei sale, dar păstrează *in aeternum* dreptul de a se îngropa acolo şi de a controla destinele fundaţiunii sale, mai cu seamă în cazul când în jurul bisericii se constituie un aşezământ monahal. Dreptul acesta trece prin bărbaţi şi prin femei, mai cu seamă când descendenţii ctitorului păstrează şi stăpânirea pământului pe care s-a ridicat ctitoria respectivă. Astfel, ei devin *ctitori şi epitropi* (cum se va spune explicit în secolul al XIX, când noţiunile acestea vor intra în conflict cu ideile „democratice" ale epocii). Din păcate, cantitatea de izvoare care să ne vorbească despre asemenea realităţi, cu deosebire în veacurile mai vechi, este infimă: în cele mai multe cazuri, mărturiile de acest gen lipsesc. De aceea, apelul la metoda genealogică este de neocolit pentru cine vrea să cunoască acele realităţi. Genealogia se recompune pe baza altor mărturii documentare şi ea devine canavaua pe care se ţese istoria ctitoriei respective. Atât ctitoria (biserică de curte sau de parohie, schit sau mănăstire), cât şi spiţa neamului sunt elemente care marchează preeminenţa socială şi de aceea, de multe ori, merg mână în mână ca simboluri ale Puterii.

Cuvinte-cheie: Moldova, ctitor, ctitorie, drepturi şi datorii, familie, genealogie

Résumé: L'initiative de fonder (*a ctitori*) une église ou un monastère commence par l'acte même de fondation, manifestation de libre volonté (comme le testament) qui exprime – en modalités très variées, mais ayant une finalité unique – la personnalité du fondateur (*ctitor/ktitor*). Une fondation (*ctitorie*) „parle", de la manière la plus expressive possible, de la personnalité du fondateur – celui qui l'avait désirée et l'avait imaginée, pour passer ensuite à l'action en destinant une partie (plus ou moins grande) de son avoir pour ériger, pour décorer et pour doter cette église et puis pour l'entretenir. Si la fondation est un acte qui vérifie et authentifie l'état social et matériel du fondateur et de sa famille, elle a aussi la capacité d'établir une sorte de contrat (comme un *Gentlemen's Agreement*): le fondateur assume des devoirs envers sa fondation, tandis que celle-ci accepte l'obligation de lui offrir les services spécifiques qu'on attend de sa part: assistance spirituelle dans toutes les circonstances, aide matérielle en cas de nécessité et, finalement, accueil de la dépouille mortelle entre ses murs pour le repos éternel. Le fondateur renonce au droit de disposer des biens donnés à sa fondation, mais en échange il obtient le droit d'y être enterré (lui et ses descendants) et de contrôler les destins de sa fondation surtout dans le cas où autour de son église prend naissance un monastère. Ce droit était reconnu aussi aux descendants du fondateur – hommes et femmes également – surtout lorsqu'ils gardaient la possession de la terre (parfois un domaine ancestral). Ils devenaient ainsi *fondateurs et administrateurs* (*ctitori şi epitropi*), selon l'expression utilisée au XIXe siècle, lorsque ces notions se trouveront en conflit avec les idées démocratiques de l'époque.

Malheureusement, la quantité des sources qui puissent nous parler de telles réalités, et surtout pour les siècles plus reculés, est infime: dans la plupart des cas, les témoignages de ce genre manquent totalement. Dans ces conditions, l'appel à la généalogie (comme méthode de travail) est incontournable pour ceux qui désirent connaître ces réalités-là. Une généalogie est fondée sur d'autres témoignages documentaires et elle peut devenir le canevas pour tisser l'histoire d'une fondation familiale. La fondation ecclésiastique (église de

cour ou de paroisse, skète ou monastère) et la généalogie familiale sont à la fois des éléments qui marquent la prééminence sociale et, par la suite, elles vont souvent de pair comme symboles du Pouvoir.

Mots-clés: Moldavie, fondateur, fondation, droits et devoirs, famille, généalogie

Unul dintre elementele care marchează – pregnant, vizibil şi pe durata mai lungă – preeminenţa socială a omului medieval îl constituie ridicarea unor construcţii menite să-i înveşnicească numele. Bisericile stau în fruntea listei acestui tip de *memoriale*, pentru că ele îngăduie ctitorului să-şi manifeste în acelaşi timp pioşenia, nădejdea în salvarea sufletului, solidaritatea cu cei de o seamă cu el, fidelitatea faţă de principele său, dar şi grija pentru pomenirea *in aeternum* a înaintaşilor săi de sânge şi a tuturor rudelor din ceea ce se numeşte azi *familia extinsă*, pregătind totodată un loc sigur pentru viaţa veşnică – a sa, a membrilor familiei sale şi a urmaşilor lor. În felul acesta, *ctitoria* devine o verigă de legătură între înaintaşi şi urmaşi, tot aşa după cum *uricul*, confirmând stăpânirea ereditară venită de la strămoşi, o asigura în aceeaşi modalitate pentru urmaşi. Înţelegem, astfel, grija pe care oamenii acelor veacuri o manifestau pentru ctitoriile lor, în care vedeau şi un fel de „paşaport" (cu viză valabilă, desigur !) pentru Lumea de Dincolo. În egală măsură, însă, biserica dădea seamă în faţa celorlalţi, mai mult decât o construcţie civilă (casă, curte), despre importanţa, prestigiul, averea ctitorului: se înscria, astfel, între celelalte simboluri ale Puterii.

Manifestare de liberă voinţă (ca şi testamentul), actul de ctitorire[1] exprimă – în modalităţi variate, dar într-o finalitate unică – personalitatea ctitorului[2]. O ctitorie „vorbeşte" cât se poate de expresiv despre cel care a dorit-o, a gândit-o şi apoi a trecut la faptă, destinând o parte mai mare sau mai mică din averea sa ridicării, împodobirii şi înzestrării acelei biserici, apoi întreţinerii ei. Dacă ctitorirea este un act care verifică şi autentifică starea socială a ctitorului şi a neamului său, pentru care poate fi un adevărat *marker*, nu mai puţin ea stabileşte un fel de contract (ca un *Gentlemen's Agreement*) prin care ctitorul îşi asumă datorii faţă de ctitoria sa, iar aceasta din urmă acceptă obligaţia de a oferi celui care a zămislit-o, precum şi urmaşilor săi în veac, serviciile specifice aşteptate de la ea: asistenţa spirituală în toate împrejurările, ajutor material în caz de nevoie şi, în final, găzduirea rămăşiţelor pământeşti între zidurile ei pentru odihna veşnică. Dreptul de ctitor nu se stinge (în teorie) niciodată, ca şi dreptul de proprietate (tot în teorie...).

Luând în calcul toate aceste aspecte (la care s-ar mai putea adăuga şi altele, fără îndoială), problema actului de ctitorire se înfăţişează sub o lumină mult mai complexă decât cea cu care ne-am obişnuit, iar istoria ctitorilor şi a ctitoriilor poate deveni un fel de oglindă a unui important segment al vieţii din evul nostru de mijloc.

Încercând să evaluăm „capitalul" de informaţii de care dispunem pentru discuţii şi analize, cu referire la Moldova veacurilor XV, XVI şi prima jumătate a celui următor, ajungem uşor la concluzia că simpla repertoriere a monumentelor nu este suficientă şi convingătoare în ceea ce priveşte realitatea efectivă a acelui interval de timp, pentru că ea a avut (are) în vedere doar construcţiile rămase în picioare. Ar fi uşor să conchidem că acestea au supravieţuit întrucât au fost

---

* Comunicare prezentată la Simpozionul „Artă şi Civilizaţie Medievală", ediţia a XXIV-a, Muzeul Bucovinei, Suceava, 23 noiembrie 2017.

[1] Cf. Voica [Maria] Puşcaşu, *Actul de ctitorire ca fenomen istoric în Ţara Românească şi Moldova până la sfârşitul secolului al XVIII-lea*, Editura „Vremea", Bucureşti, 2001. Despre actul de ctitorire ca „act de reprezentare socială", v. Maria Magdalena Székely, *Forme de afirmare a preeminenţei sociale la marii boieri moldoveni (secolele al XV-lea – al XVI-lea)*, în Cristian Ploscaru, Mihai-Bogdan Atanasiu (editori), *Elitele puterii – puterea elitelor în spaţiul românesc (secolele XV–XX)*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2018, p. 43–46 (pentru problema în discuţie, este folositor întregul studiu, bazat pe o bogată bibliografie românească şi străină).

[2] În cele ce urmează, folosesc termenul *ctitor* doar în înţelesul său primar, acela de **fondator al aşezământului**. Precizarea este necesară, întrucât în istoria oricărei ctitorii intervin binefăcători, adăugitori şi dăruitori care devin şi ei *ctitori*; nu de puţine ori, avem în documente formula „s-au făcut ctitori", ori „ca să se facă ctitori".

făcute din piatră şi cărămidă (zidărie), iar restul, cele care au dispărut, au fost din lemn. Aşa să fie oare ?!

Despre doi boieri ai vremii lui Ştefan cel Mare ştim că au ridicat câte două biserici; în cazul unuia, s-au păstrat ambele ctitorii – bisericile ridicate de Luca Arbure pentru curţile sale de la Arbure (1503[3]) şi pentru cele de la Şipote (1507)[4], amândouă de piatră; în schimb, dintre ctitoriile marelui logofăt Ioan Tăutu, s-a păstrat doar biserica ridicată pentru curţile sale de la Bălineşti (1499), dar – dintr-o mică interpolare în letopiseţul lui Grigore Ureche – ştim că tot el „au făcut, la văleat 7004[5]", şi Mănăstirea Trestiana, „precum ieste scris numele lui pre clopot"[6]. Nu s-a mai păstrat nimic din această ctitorie, şi fără însemnarea din cronică nici nu s-ar şti că ea a existat, înălţată pe una dintre proprietăţile ctitorului[7]. Ne putem, oare, imagina că un om puternic şi bogat, ca logofătul Tăutu, ar fi construit pentru curţile de pe un domeniu al său o biserică de piatră, iar pentru domeniul din altă zonă una de lemn, deşi menită unei mănăstiri ?! Paralela cu Arbure ne impune să acceptăm că şi biserica dispărută de la Trestiana a fost făcută tot din piatră.

Acest raţionament se poate extinde la toţi boierii ctitori din veacurile XV-XVI. Când Toma – logofăt al lui Ştefan Lăcustă înainte de a deveni marele vistiernic al lui Petru Rareş – se jeluieşte bistriţenilor că invazia otomană din 1538 i-a prădăuit toată averea, înşirând felurite bunuri, între care case şi biserici[8], putem oare crede că plângea distrugerea unor bisericuţe de lemn ?! Boierul acesta († 21 august 1543) pare în adevăr să fi rămas fără loc de îngropare, de vreme ce şi l-a găsit într-o biserică domnească (Sf. Dumitru din Suceava)[9].

Cam la aceeaşi vreme (1539), un boier lipsit pentru noi, azi, de orice „vizibilitate", Ion zis Fetion, a dăruit un *Apostol* bisericii pe care o ridicase pentru „curţile sale de la Corni"; au dispărut curţile, a dispărut biserica (unde desigur se îngropaseră ai săi), a rămas manuscrisul pe care l-am aflat în colecţiile Bibliotecii Naţionale „Széchényi" din Budapesta[10]. Istoricul nu poate rămâne la această singură mărturie, încercând să refacă *întregul* (imaginea societăţii şi a vieţii de atunci) doar pe baza ei şi a altora ca ea. Trebuie să acceptăm că acel ctitor, despre care nu ştim mare lucru, dar care se poate să fi fost una dintre rudeniile importante ale Movileştilor, s-a îngrijit de ctitoria sa, înzestrând-o mai întâi cu cărţile necesare slujbelor, în frunte cu *Tetraevanghelul*, *Psaltirea* şi

---

[3] Datele din paranteze sunt cele indicate de pisanii; nu intră în discuţia datarea construcţiei sau a picturilor.

[4] Cf. G. Balş, *Bisericile lui Ştefan cel Mare* [= **BCMI**, XVIII, 1925, 43–46], „Cartea Românească" S. A., Bucureşti, 1926, p. 117 (Arbore) şi 182 (Şipote).

[5] Anul nu este, foarte probabil, acela al ctitoririi, ci al dăruirii clopotului; desigur, nu este imposibil să fie unul şi acelaşi !

[6] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie îngrijită, studiu introductiv, indice şi glosar de P. P. Panaitescu, ediţia a II-a revăzută, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1958, p. 141.

[7] Revendic cu emoţie „paternitatea" acestei constatări într-un mic studiu de tinereţe: Ştefan S. Gorovei, *Mănăstirea Trestiana*, în **MMS**, XLIV, 1968, 9–10, p. 562–568.

[8] „Nu ne-au rămas nouă nici case, nici sate, nici mori, nici marfă [= vite mari], nici oi, nici albine, nici vase, **nici biserici**, nici haine şi nimic alta" – Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Ţara Românească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul 1346–1603 din arhivele oraşelor Braşov şi Bistriţa*, Bucureşti, 1931, p. 541, nr. 523. Scrisoarea, datată doar cu luna (octombrie) şi ziua, nu poate să fie decât din 1538.

[9] E interesant că acest boier, membru al sfatului domnesc, lipseşte din dicţionarul lui Nicolae Stoicescu (*Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova sec. XIV–XVII*, Editura Enciclopedică Română, Bucureşti, 1971), deşi pentru el şi pentru prezenţa sa în viaţa publică a Moldovei existau suficiente mărturii. „Fişa" lui prosopografică a fost construită de Maria Magdalena Székely, *Sfetnicii lui Petru Rareş. Studiu prosopografice*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2002, p. 343–352.

[10] Ştefan S. Gorovei, *Un tezaur de informaţii şi valorificarea sa: însemnările de pe cărţi*, în **SMIM**, XXXIV, 2016, p. 144. Manuscrisul este prezentat şi descris în *Catalogue of the Slavonic Cyrillic Manuscripts of the National Széchényi Library*, Edited by Ralph Cleminson, Elissaveta Moussakova, Nina Voutova, with a historical essay by Orsolya Karsay, Central European University, Department of Medieval Studies & Central European University Press Budapest – New York & National Széchényi Library, Budapesta, 2006, p. 43–45, nr. 17 (însemnarea la p. 44).

Mineele; poate nu le-a comandat anume pentru biserica lui, ci doar a cumpărat dintre cele care, mai modeste, circulau prin mănăstiri. Era, totuşi, o cheltuială pe care n-o văd compatibilă cu o biserică de lemn. Chiar şi în nişte curţi modeste, casa stăpânului nu putea fi decât de piatră, ca şi biserica de alături, ale cărei proporţii nu puteau fi necuviincioase în raport cu poziţia, starea şi averea lui. Se va fi îngrijit, de asemenea, de un clopot măcar. Nu e nici o mirare că s-a prăpădit biserica: a venit o vreme când n-a mai avut cine să se îngrijească de ea, spiţa ctitorului stingându-se, ori urmaşii plecând pe altă moşie, ori chiar satul întreg părăsindu-şi locul. Avem, pentru aceasta, imaginea altor biserici de curte, din apropiere: cea de la Antileşti, în care s-au îngropat câţiva membri ai familiei cronicarului Tudosie Dubău[11], a dispărut când satul a fost mutat mai pe deal, la Spătăreşti, de unul dintre stăpânii locului; şi cea de la Nimirceni, în care s-au îngropat vreo trei generaţii de membri ai familiei Şeptilici, apoi satul a ieşit din stăpânirea lor, aceşti urmaşi de boieri au decăzut ajungând mahalagii în Suceava, iar biserica a rămas nefolosită şi s-a năruit, cu cele 17 morminte adăpostite în naos şi pronaos[12].

Acestea sunt exemple în care ceva din istoria ctitoriilor respective s-a mai putut recupera – mai puţin la Corni, ceva la Antileşti, mai mult la Nimirceni. Dar sunt cazuri în care nici atâta nu se mai poate afla. De pildă, un anume Ioan, membru al sfatului domnesc al lui Ştefan cel Mare în 1478–1485 în calitate de paharnic, a făcut în acei ani un clopot, care în secolul al XIX-lea ajunsese la o biserică unitariană din judeţul Mureş; inscripţia i-a fost doar parţial citită înainte de pierderea lui în împrejurările Primului Război Mondial[13]. Nu vom şti niciodată dacă acest clopot a fost destinat unei biserici româneşti din Ardeal sau unei ctitorii domneşti din Moldova sau poate bisericii pe care o înălţase chiar comanditarul său, despre care, de altminteri, nu avem nici un fel de altă informaţie (despre viaţă, activitate, stăpâniri etc.).

Poate fi mai greu să cercetăm şi să reconstituim istoria **ctitoriilor**, una câte una, întrucât pentru foarte multe recuperăm doar informaţii fragmentare, pe care nu se poate întemeia o asemenea cercetare; dar cu atâtea amănunte risipite, punându-le alături, unindu-le prin *elementele lor de generalitate*, putem năzui spre o istorie a **ctitoriei**. Pentru veacurile vechi, ea va însemna, în chip inevitabil, istoria ctitorilor şi a urmaşilor lor, după cum istoria satelor înseamnă, pentru aceeaşi vreme, istoria celor care au stăpânit pământul. Această concluzie poate să fie şocantă sub lumina învăţăturii despre lupta de clasă cu care am fost învăţaţi şi care mai licăreşte în gândirea şi în scrisul multor istorici români. Dar ea reflectă o realitate de neocolit şi a nu ţine seama de ea înseamnă a falsifica înseşi datele problemei înainte chiar de a porni raţionamentele.

Ctitorul pierdea, evident, dreptul de a dispune în continuare de bunurile dăruite ctitoriei sale, dar el păstra *in aeternum* dreptul de a se îngropa acolo şi de a controla destinele fundaţiunii sale, mai cu seamă în cazul când în jurul bisericii se constituia un aşezământ monahal. Dreptul acesta trecea prin bărbaţi şi prin femei, mai cu seamă când descendenţii ctitorului păstrau şi stăpânirea pământului pe care se ridicase ctitoria respectivă. Astfel, ei devin *ctitori şi epitropi* (cum se va spune explicit în secolul al XIX-lea, când noţiunile acestea vor intra în conflict cu ideile „democratice" ale epocii).

Astfel, istoria unei ctitorii devine de nedespărţit de istoria familiei ctitorilor şi studiul ei poate fi înlesnit prin cercetarea genealogiei acelei familii. În fond, spiţa neamului este – ca şi ctitoria – unul dintre elementele care marchează preeminenţa socială şi de aceea, de multe ori, merg mână în mână ca simboluri ale Puterii. Dacă numărul documentelor care să ne vorbească direct

---

[11] Ştefan S. Gorovei, *Neamul cronicarului Dubău şi Antileştii*, în **ArhGen**, 1997, IV (IX), 1-2, p. 7–18.

[12] Idem, *Ansambluri pierdute: necropolele familiale ale Moldovei medievale*, în ***Monumentul XVIII. Simpozionul Internaţional Monumentul – tradiţie şi viitor**, Ediţia a XVIII, 6-9 octombrie 2016, Iaşi*, volum coordonat de Lucian-Valeriu Lefter şi Aurica Ichim, Editura „Doxologia", Iaşi, 2017, p. 26–27, nota 50 (cu toată bibliografia).

[13] Benkő Elek, *Erdély középkori harangjai és bronz keresztelőmedencéi*, Teleki László Alapítvány, Budapesta & Polis Könyvkiadó, Cluj-Napoca, 2002, p. 220–221; apud: Marius Porumb, *Ştefan cel Mare şi Transilvania. Legături culturale şi artistice moldo-transilvane în sec. XV–XVI*, Cluj-Napoca, 2004, p. 18.

despre monument şi istoria sa este frustrant de mic (în cele mai multe cazuri, mărturiile de acest gen lipsesc), în schimb se poate întâmpla ca informaţia despre familii să fie mai consistentă, sau chiar mulţumitor de bogată. De aceea, apelul la metoda genealogică este de neocolit pentru cine vrea să cunoască acele realităţi[14]. Genealogia se recompune pe baza altor mărturii documentare şi ea poate să devină canavaua pe care se ţese istoria ctitoriei respective.

*

Ideea de a reuni cele două noţiuni – care pot fi văzute şi ca moduri de abordare a materialului istoric, dar şi ca direcţii de cercetare – s-a conturat treptat, pe măsură ce, în mai multe rânduri, m-am apropiat de materialul epigrafic: pisanii[15] şi lespezi funerare uitate sau ieşite de curând la iveală[16], ale căror texte m-au lăsat să întrevăd, uneori, posibilitatea unor reconstituiri mai solide pe canavaua genealogică. Desigur că pentru epoca mai veche materialul documentar este mai subţire şi se poate întâmpla că ceea ce genealogistului îi apare ca o certitudine, istoricului „generalist" şi mai cu seamă istoricului de artă să nu-i spună nimic. De aceea, pentru înţelegerea fenomenului, este necesară investigarea lui până în vremuri când documentele sunt nu doar mai numeroase, dar şi mai … vorbăreţe.

Voi începe cu cazul bisericii de la Bălineşti, ctitoria logofătului Ioan Tăutu, ridicată pentru curţile sale spre sfârşitul secolului al XV-lea (pisania are anul 1499). Istoria ei este legată de evoluţia stăpânirii pământului de la Bălineşti, împărţit între urmaşii logofătului. Urmărirea acestei evoluţii, pe baza documentelor existente (dintre care unele menţionează expres biserica de piatră), îngăduie recompunerea destul de sigură a necropolei din interior[17]. Constatarea că această necropolă a fost funcţională până în veacul al XVII-lea coincide cu păstrarea proprietăţii în mâinile urmaşilor prin bărbaţi ai marelui logofăt, până la Mihai (Drăgan) Tăutu, ajuns pârcălab de Hotin prin anii 1620. După el, o parte a satului a trecut în stăpânirea familiei Paladi, care-şi avea reşedinţa principală în cu totul altă parte a Moldovei, aşa încât a încetat să mai poarte de grijă ctitoriei strămoşilor prin femei. Cu toate acestea, la 1721, cea dintâi reparaţie pe care o avem documentar dovedită a bisericii s-a datorat unui boier grec care tocmai intra în stăpânirea unei părţi din sat[18]. Mănăstirea Văratic, care ţinea cealaltă parte, nu pare să se fi interesat de starea jalnică în care ajunsese biserica. Urmaşi ai ctitorului au mai stăpânit la Bălineşti până târziu (familiile Ciomârtan şi Calcăntraur), dar nu am amănunte despre raporturile lor cu biserica.

Bisericile de la Zahareşti[19], Nemirceni, Antileşti înfăţişează aceeaşi situaţie, susţinută fie prin documentele care dau curgerea proprietăţii, fie prin materialul epigrafic. Prin analogie, trebuie să aducem aici şi cazul bisericii din Criveşti (fostul ţinut al Cârligăturii, acum judeţul Iaşi), unde întâmplarea a făcut să se păstreze, până la o vreme (nu mai cunosc situaţia actuală), două pietre funerare separate de două sute de ani: una a acoperit mormântul marelui vistiernic Dumitru Buhuş,

---

[14] Un bun exemplu îl constituie mormintele Stroiceştilor de la Probota, pentru care v. Voica Maria Puşcaşu, *Lespezile funerare de la Mănăstirea Probota*, publicat în **ArhGen**, II (VII), 1995, 1–2, p.147–157 (I) şi III (VIII), 1996, 1–2, p.255–268 (II); cu corecturile şi precizările pe care le-am adus în studiul *Contribuţii prosopografice şi epigrafice*, în **SMIM**, XXVIII, 2010, p. 78–96 (3. *Vasilca „Stroici" de la Probota*).

[15] Cazul unei pisanii de la Bisericani – Ştefan S. Gorovei, *Epigrafie, genealogie, istorie. Noi contribuţii*, în **SMIM**, XXXI, 2013, p. 171–182 (3. *O pisanie „inedită" la Mănăstirea Bisericani*) – şi concluziile la care poate conduce analiza informaţiilor cuprinse în ea.

[16] Idem, *Ansambluri pierdute: necropolele familiale ale Moldovei medievale*, cit. (*supra*, nota 12), p. 11–36. Această mică sinteză a fost precedată de cercetări şi reconstituiri parţiale, stârnite tocmai de descoperirea sau identificarea unor lespezi funerare.

[17] Idem, *Un tablou votiv şi o necropolă familială. Biserica logofătului Tăutu de la Bălineşti*, în **AP**, XI, 2015, 1, p. 7–30 (în special p. 19–22).

[18] *Ibidem*, p. 22–23; idem, *Spiritul Putnei în veacul al XVIII-lea. Zidiri în piatră şi cuvinte*, în **AP**, XIII, 2017, 1, p. 15–16.

[19] Vitalie Josanu, *Trei inscripţii din sec. XVI–XVII descoperite la biserica „Sf. Dumitru" com. Zahareşti, jud. Suceava*, în „**Suceava**. Anuarul Complexului Muzeal Bucovina", XXXIV-XXXV-XXXVI, 2007-2008-2009 [2009], p. 201–203; Maria Magdalena Székely, *Biserica din Zahareşti şi ctitorii ei. O revenire necesară*, în **SMIM**, XXIX, 2011, p. 111–139.

mort la 15 martie 1647[20], tatăl viteazului hatman Alexandru Buhuş şi al aceleia care avea să devină Anastasia doamna, soţia lui Gheorghe vodă Duca; cealaltă piatră a acoperit mormântul răstrănepotului său, numit tot Dumitru Buhuş, mort la 16 noiembrie 1846[21]. Ar fi ridicol să credem că într-un interval de două veacuri, în biserica din satul lor, Criveşti, s-au îngropat doar doi membri ai acestei familii (sau, şi mai grav, că între cei doi ar fi o simplă coincidenţă de patronim...). Doar genealogia Buhuşeştilor[22], împreună cu urmărirea curgerii proprietăţii în acel sat mai poate să furnizeze sugestii despre biserica rămasă în grija Buhuşeştilor.

Situaţia era identică şi în cazul ctitoriilor din oraşe, dreptul ctitoricesc exercitându-se şi aici. Un exemplu edificator îl constituie biserica Sf. Dumitru Balş din Iaşi, care trece drept o ctitorie a familiei Balş (acolo sunt îngropaţi membri din câteva generaţii ale acestui mare neam). Ctitorul iniţial a fost, însă, un membru al familiei Bârlădeanu[23] şi, prin metoda genealogică, s-a putut demonstra că de la acesta dreptul de ctitorie a trecut la boierii Balş prin căsătoria logofătului Gheorghe Balş cu fiica logofătului Zaharia Bârlădeanu, cel tăiat de Aron vodă în 1592[24].

Judecând prin analogie, s-ar putea să avem o rezolvare şi pentru o biserică suceveană. Cea cu hramul Sf. Nicolae[25] trece, azi, drept ctitorie a lui Nicoară Prăjescu vistierul (conform pisaniei din 1611), dar o sută de ani mai înainte, la 1519, un anume Mateiaş, cămăraş de vistierie, dăruia unei biserici sucevene cu acelaşi hram un *Tetraevanghel* cumpărat în Ardeal[26]. Disputa cu privire la identitatea donatorului nu s-a încheiat, existând argumente care să încline balanţa în favoarea viitorului mare vistiernic şi logofăt al lui Petru Rareş, ctitorul de la Horodniceni şi Coşula. Ţinând seama de legătura genealogică dintre Mateiaş şi Nicoară Prăjescu, ne putem întreba dacă dania din 1519 şi refacerea din 1611 nu sunt expresii ale purtării de grijă cu care erau îndatoraţi urmaşii vechiului ctitor din prima jumătate a veacului al XV-lea – azi rămas necunoscut.

Chiar şi mănăstirile ctitorite de mireni rămâneau în proprietatea acestora şi a urmaşilor lor, după un obicei constatat doar în Moldova şi numai până spre sfârşitul veacului al XVI-lea[27]. În 1560, Alexandru vodă Lăpuşneanu a trecut sub ascultarea Mănăstirii Râşca o mănăstire din ţinutul

---

[20] Melchisedec, Episcopul Romanului, *Notiţe istorice şi arheologice adunate de pe la 48 monastiri şi biserici antice din Moldova*, Tipografia Cărţilor Bisericeşti, Bucureşti, 1885, p. 129.

[21] *Ibidem*, p. 129–130.

[22] Pentru care v. Ştefan Meteş, *Contribuţii nouă privitoare la familia boierească Buhuş din Moldova*, în **ARMSI**, s. III, t. VII, mem. 8, „Cultura Naţională", Bucureşti, 1927; Mihai Dim. Sturdza, *Familiile boiereşti din Moldova şi Ţara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică şi biografică*, II, coordonator şi coautor ~, Editura „Simetria", Bucureşti, 2011, p. 572–588.

[23] Petronel Zahariuc, *Ctitorii bisericii Sfântul Dimitrie (Balş) din Iaşi*, în **AIIX**, XLI, 2004, p. 121–133 (reluat în idem, *De la Iaşi la Muntele Athos. Studii şi documente de istorie a Bisericii*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2008, p. 39–52).

[24] Maria Magdalena Székely, *Ctitori mari şi ctitori mici la biserica Sfântul Dimitrie (Balş) din Iaşi*, în *Contribuţii privitoare la istoria relaţiilor dintre Ţările Române şi Bisericile răsăritene în secolele XIV–XIX*, <volum> editat de Petronel Zahariuc, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2009, p. 81–92. Tot în Iaşi, ilustrativ este şi cazul bisericii Mănăstirii Barnovschi: Ştefan S. Gorovei, *Pagini din istoria Iaşilor (secolul XVIII) în documente din arhiva Sfântului Mormânt*, în acelaşi volum, p. 145–147; Mihai-Bogdan Atanasiu, *Mănăstirea Barnovschi din Iaşi – necropolă a Cantacuzinilor moldoveni*, ibidem, p. 93–100; idem, *Neamul lui Miron Barnovschi – ctitorii şi morminte*, în *Dragomirna şi ctitorii ei. Actele Colocviului din 20–23 iulie 2009*, carte tipărită cu binecuvântarea Înaltpreasfinţitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei şi Rădăuţilor, Sfânta Mănăstirea Dragomirna & Editura Mitropolit Iacov Putneanul, Suceava, 2014, p. 409–411.

[25] V. Ion Mareş, *Biserica* Sfântul Nicolae *din Suceava*, Editura „Karl A. Romstorfer", Suceava, 2011.

[26] Cf. Ştefan S. Gorovei, *Un tezaur de informaţii şi valorificarea sa: însemnările de pe cărţi*, cit. (*supra*, nota 10), p. 140–143 (text, traducere, comentariu) şi 153 (Fig. 5).

[27] Tit Simedrea, *Mănăstiri vândute şi dăruite în secolul al XV-lea în Moldova*, în **BOR**, LXIX, 1949, 1-2, p. 65–83. Mai recent, Iulian Marcel Ciubotaru, *Consideraţii referitoare la regimul juridic al mănăstirilor personale din Moldova (secolele XV-XVI)*, în **AIIX**, LI, Supliment: *Inovaţie şi interdisciplinaritate în cercetarea arheologică şi istorică: teorii, metode, surse*, editori: Andi Mihalache, Dan Aparaschivei, Gheorghe Cliveti, Alexandru Simon, Iaşi, 2014, p. 95–113.

Vasluiului, confiscată pentru hiclenie de la un boier numit Lupu păhărnicelul[28]. Se subînţelege că acest boier era acela care purta grija mănăstirii şi a călugărilor vieţuitori în ea. Mănăstirea se numea Trestiana, iar Lupu păhărnicelul (din neamul Huhulea) era un strănepot al logofătului Ioan Tăutu, adică tocmai acela pe care interpolaţia din cronica lui Ureche îl desemnează drept ctitor al mănăstirii cu acest nume. Este un exemplu luminos pentru ceea ce însemna transmiterea dreptului ctitoricesc în veacurile XV–XVI şi înţelegem că, în cazul lui Lupu Huhulea, pedeapsa a constat nu doar în pierderea vieţii şi în confiscarea unor bunuri materiale, dar şi în despoierea de un drept care ţinea de patrimoniul simbolic. Domnul îşi exercita dreptul său, superior, de Ctitor *per excelentiam*, cu majusculă, aşa cum era şi Stăpânul absolut al întregului pământ al ţării.

Desfacerea de ctitoria pe care, prin drept ereditar, o avea în grijă însemna nu doar despoierea de o marcă a puterii, dar şi frângerea unei legături care, pe calea dreptului divin, lega pe stăpân de supuşii săi. Conflictul care se va naşte în veacul al XIX-lea între „ctitorii şi epitropii" unor lăcaşuri monahale, pe de o parte, şi obştile monahale cu conducătorii lor (nacealnici, stareţi) care nu mai proveneau din aceeaşi ordine socială, pe de altă parte, îşi are aici unul din punctele de pornire[29].

Dar aceasta, ţinând de confruntarea dintre genealogii, este o altă poveste, care va fi depănată cu altă ocazie[30].

Abrevieri

AIIX	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", Iaşi
AMM	= Acta Moldaviae Meridionalis
ArhGen	= Arhiva Genealogică
ARMSI	= Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
DIR	= Documente privind istoria României
MMS	= Mitropolia Moldovei şi Sucevei
SMIM	= Studii şi Materiale de Istorie Medie

[28] **DIR**, XVI/2, Editura Academiei, Bucureşti, 1951, p. 149–150, nr. 141.

[29] Un caz pus în lumină mai recent: Lucian-Valeriu Lefter, *Schitul Gol(o)gofta din ţinutul Vaslui, în anii de dinaintea secularizării averilor mănăstireşti*, în ***Monumentul XI. Lucrările Simpozionului Naţional Monumentul – tradiţie şi viitor, Ediţia a XI-a, Iaşi, 2009***, Partea I, Iaşi, 2010, p. 99–128; Costin Clit, *Documente inedite privind istoria Schitului Gologofta şi a moşiilor din jur*, în **AMM**, XXXIII, 2012, p. 40–91; idem, *Testamentul ieromonahului Ghenadie Cazimir, nacealnicul Schitului Golgofta şi alte documente inedite*, în **AMM**, XXXVII (2016), 2017, p. 166–189.

[30] Textul de faţă fiind desprins dintr-o cercetare mai amplă, am limitat şi trimiterile bibliografice la câteva dintre cele mai importante.

GHIULELE MEDIEVALE DIN PIATRĂ ÎN ROMÂNIA

Adrian Andrei RUSU

Rezumat: Istoria timpurie a artileriei de pe teritoriul actual al României este plină de necunoscute. Deşi se ştie că primele tunuri au fost semnalate încă de la sf. sec. XIV, piese autentice s-au găsit doar câteva (mai ales în Moldova). Proiectile din piatră s-au folosit înaintea tunurilor (la catapulte, prăştii, aruncări simple fără mecanisme). Informaţiile scrise despre ghiulele din piatră sunt toate restrânse la câteva date. Se poate doar presupune că au fost şlefuite măcar la Sibiu şi Braşov şi au fost exportate şi peste Carpaţi. Sec. XVI a fost unul de tranziţie, către înlocuirea pieselor din piatră, cu altele din fier. Articolul încearcă să furnizeze un repertoriu cu semnalări de ghiulele împrăştiate în teritoriu, în muzee ori monumente. Se specifică detalii de consistenţă, procentele calibrelor ori alte detalii detectabile. Foarte bine ilustrată este istoria ghiulelelor rămase nefolosite pentru tunuri, uitate prin arsenale ori cu destine divergente (greutăţi pentru ceas, pentru cătuşele prizonierilor etc.). Un generos capitol îl formează piesele care au devenit ornamente pentru paramente.

Cuvinte-cheie: proiectile de tun medievale şi premoderne, reutilizări de ghiulele din piatră din România

Abstract: Medieval Stone Cannon Balls in Romania

The early history of artillery on the present territory of Romania is full of unknowns. Although it is known that the first cannons were reported as early as the end of the 14th century, the authentic parts that were discovered were very scarce (especially in Moldavia). The stone projectiles had been used before the cannons (for catapult, slingshots, simple throwing with no mechanisms). The written information concerning the stone cannon balls is all confined to very few data. We can only assume that they were polished in Sibiu and Braşov and exported also beyond the Carpathians. The 16th century was a transitional one, towards the replacement of the stone parts with iron parts. The article aims at supplying a repository with reports related to cannon balls spread on the territory, in museums or monuments. It mentions specific materials, caliber percentages or other detectable details. It admirably illustrates the history of the cannon balls that remained unused for cannons, forgotten among arsenals or having divergent destinies (clock weights, for prisoners' handcuffs, etc.). A generous chapter is dedicated to the parts that have become ornaments for buildings.

Keyword: medieval and pre-modern cannon projectiles, reuses of stone cannon balls in Romania

Cum am mai scris-o în altă parte, este o chestiune de educaţie deficitară din şcoala românească de arheologie[1], care pune preţ mai mare pe o simplă oală din lut, decât pe un artefact deosebit, ca acela care ne preocupă aici. Scuză simplităţii sferei, pentru o neglijare, nu se cuvine menţinută, pentru că ea este o „formă perfectă" care se culege rar din natură şi se fabrică cu trudă artificial[2]. Atunci ce motivaţii am avea să nu ne ocupăm de ghiulele?

Pentru a dezvolta un subiect ca acesta ar fi de menţionat de la început că artileria fără foc a fost o moştenire antică, mic fragment din ceea ce s-a denumit generic a fi „poliorcetica" sau „ştiinţa" asediilor (*ad litteram*, „cucerirea oraşelor").

Puţină lume pare a fi observat că a existat o viaţă independentă a proiectilelor, faţă de modalităţile lor de aruncare. Indiciile, chiar minore, dau temeiuri în a scrie că „ceva" existase şi pe la noi, destul de timpuriu (sec. XI-XII - XIV). Cititorul de astăzi se cuvine luminat rapid în legătură cu „praştia", care ar trebui departajată sub numele de „frondă" şi imaginată nu cu braţe elastice, prinse de un crăcan, ci fără de suportul din lemn, aruncare în urma unei mişcări de rotaţie, cu eliberarea finală a unuia dintre bretelele care cuprindeau manşonul proiectilului. Cum ar veni, pe un înţeles larg, semnificaţia unei „praştii mari". Numele, luat din Franţa, aminteşte de miticul Thierry

[1] A se vedea Adrian A. Rusu, *Ciobul care bate piatra*, în http://www.medievistica.ro/texte/arta/starile/ciobu%20piatra_rusu/ciobul_care_bate_piatra.htm

[2] Pentru a reaşeza subiectul şi în altă lumină, se cuvine scris că, pe piaţa europeană, ghiulele din piatră, expertizate, se ridică la preţuri de câteva sute de euro.

La Fronde (de Janville, un fel de Robin Hood, al secolului al XIV-lea, dar luptător împotriva englezilor) ori de „Fronda Principilor", din anii 1650-1652. Până în secolul al XVII-lea, instrumentul primise conotaţii peiorative, în sensul unei revolte minore, cu mijloace la fel. Dacă, pentru rapiditatea de încărcare/folosire, se puteau culege pietre calibrate natural, culese în mod identic, pentru un plus de precizie de ţintire, era nevoie de adevărate sfere, care puteau să ia aproape orice consistenţă materială (piatră, ceramică, metal, lemn etc.).

În Dobrogea, graţie moştenirii bizantine, arheologia a regăsit ghiulele de catapulte şi de praştie, la Păcuiul lui Soare[3]. Sferele găsite şi la Baia, este greu a le identifica drept proiectile de praştie[4]. Principalul motiv pentru care ne declarăm rezervaţi la identitate, ar fi acela al investiţiei de muncă pentru fabricare, ca ulterior să înfrunte marele risc de a fi pierdute prin aruncare. Dar, o vreme îndelungată, formatul apropiat a fost şi a rămas socotit drept unul dintre instrumentele jocurilor[5]. Asocierile de alte descoperiri, sprijină pe deplin o asemenea utilitate, cu mai multe variante de utilizare. Ele au fost bănuite încă şi în contextul palatului episcopal de la Oradea. Două, din piatră, aveau diametre de 6-6,5 cm. Proveneau dintr-un context care pare să fie de până la mijlocul secolului al XV-lea[6]. În noul lor domiciliu, ar merita să le vedem de o utilitate diferită. Au fost, aproape sigur, piese destinate distracţiilor nevinovate şi „sportive", din cercurile episcopilor de pe Crişul Repede.

Bile din piatră şi sticlă de calibru mai mic, au ieşit şi în săpăturile de la Alba Iulia[7]. S-a mai semnalat una şi la Caraşova[8], fără ca rostul ei să se dezlege. Acelaşi scop, pentru jocuri „de interior", pare să-l fi avut şi o piesă inedită, descoperită în cetatea Chioar (1,5 x 1,5 cm)[9] (fig. 1/2). O bilă singulară şi inexplicabilă, din ceramică (Ø = 3 cm), a ieşit la iveală la Frumuşeni (Arad), din aşa numita „casa a pelerinilor" (S 103/2009) (fig. 1/1). Putea fi a călugărilor, dar şi a unui copil găzduit acolo ocazional. În cetatea Sucevei se semnalase demult „un glonte mic de sticlă"[10]. Deşi unele nu au posedat nici un fel de perforaţii, au ispitit ideea că ar aparţine categoriei mărgelelor. Reunirea îngăduie constatarea simplă că au fost răspândite şi chiar comune unor medii sociale şi culturale diverse. Pe două altare medievale târzii, există sugestii pentru asemenea materiale. La Şaeş, doi copii se joacă printre fructe. Unele pot fi socotite şi bile. Aranjamentul identic se reia şi pe principalul tablou al altarului din Sighişoara. Acest mic compartiment prealabil nu se poate încheia fără invocarea unei scene post-medievale, adăugată la mănăstirea Sucevița (fig. 2). Doi indivizi se iau de cap, în ceea ce s-ar putea uşor denumi „păruială". Însă, în jurul lor, zece puncte galbene, repartizate printre picioarele lor, invocă deplin un joc cu bile, finalizat cu o dispută.

Unele dintre „ghiulele" cele mai vechi de pe teritoriul României nu au văzut vreodată vreo maşinărie care să le arunce. S-au folosit, adică, în alt mod. Cel mai frumos exemplu ilustrativ în acest sens ar fi acela al „colecţiei" de la Cisnădioara. Imaginea unora dintre ele a fost publicată

---

[3] P. Diaconu, Silvia Baraschi, *Păcuiul lui Soare*. II. Bucureşti, 1977, p. 144.

[4] Eugenia Neamţu, V. Neamţu, Stela Cheptea, *Oraşul medieval Baia în secolele XIV-XVII*. I. Iaşi, 1980, p. 128. Contradicţia a constat din aceia că, deşi au fost socotite proiectile, s-au tratat în dreptul jucăriilor.

[5] Petényi S., *Középkori és koraújkori játékok*, vol. *Játzsani jó! Történelmi barangolás a játékok birodalmában*. Szerk. D. Matuz Edit, Ridovics Anna. Budapest, 2004, p. 66-67.

[6] *Cetatea Oradea. Monografie arheologică*. I. *Zona palatului episcopal*. Editor A. A. Rusu. Oradea, 2002, p. 85, 155.

[7] Daniela Marcu Istrate, *Catedrala romano-catolică „Sfântul Mihail" şi palatul episcopal din Alba Iulia. Cercetări arheologice (2000-2002)*. Alba Iulia, 2008, p. 583, pl. 75/16; 615, pl. 107/1.

[8] S. Oţa, Liana Oţa, Migdonia Georgescu, E. Popa, *Piese de metal, os, sticlă şi piatră descoperite în cetatea de la Caraşova-Grad (com. Caraşova, jud. Caraş-Severin)*, în *Materiale şi Cercetări Arheologice*. S. N., VII, 2011, p. 112, pl. XV/6, unde este socotită proiectil.

[9] Muzeul Judeţean de Istorie şi Arheologie, Baia Mare, Inv. 3.170. Toate piesele din acest muzeu mi-au fost puse cu generozitate la dispoziţie de către Sorana Ardeleanu şi Dan Pop, cărora le datorez, şi pe această cale, mulţumirile mele.

[10] K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între 1895 şi 1904*. Bucureşti, 1913, p. 86.

prima oară în anul 1972[11]. Dar, pietrele se pot vedea şi astăzi, în preajma bisericii (fig. 3). În curtina fortificaţiei din jurul monumentului ecleziastic romanic s-au lăsat intenţionat mai multe „uşi" în succesiune, a căror logică a rămas criptică pentru foarte multă lume. Aceasta cu toate că, arheologic, în preajma lor s-au găsit grămezi de bolovani pregătiţi nu pentru finalizarea vreunei construcţii, ci pentru rostogolire[12]. Avem de-a face cu opt deschideri pe latura de est, alături de alte trei în nord şi vest. Nu la fel de misterioase au fost aceleaşi deschideri şi pietre alăturate, pentru tineretul săsesc local, care le-a conservat, pentru un exerciţiu/probă de bărbăţie. Desigur, pervertind o tradiţie de utilizare mai veche, încercarea consta din urcarea unor uriaşe blocuri sferice din piatră, care fuseseră odinioară rostogolite prin pomenitele deschideri, de către alte generaţii supuse tradiţiei. Toată interpretarea „uşilor" succesive trebuia regândită, ca o utilitate mai comună, în sensul acceptării lor drept forme de „guri de tragere" primitive. Şi alte cetăţi timpurii mai prezintă asemenea şiruri de deschideri: Orlat - „La zid" şi Tilişca, pe laturile cele mai vulnerabile ale cetăţilor[13]; mai există apoi şi pe fragmentele curtinei cetăţii Tâmpei Braşovului, unde au fost marcate în număr de patru[14]; la cetatea Breaza (Făgăraş), o deschidere din estul curtinei, are o înălţime apreciabilă faţă de nivelul de călcare[15], la fel ca la prima curtină de piatră a Hunedoarei (secolul al XIV-lea?). Dar la cele două cazuri din urmă, am putea avea în vedere şi ieşiri către balcoane sau latrine[16]. Seria aici înregistrată conduce la concluzia că nu este hazardat a se presupune că fusese aranjamente pentru o tehnică de apărare relativ răspândită.

Aruncarea unor proiectile din piatră, mai mult ori mai puţin lucrate anume şi de capacităţi remarcabile, s-a folosit, prin catapulte, până în secolul al XV-lea, ultima dată serios, în războaiele husite. Acele construcţii ingenioase, bazate doar pe legile mecanicii şi fizicii, sunt greu de identificat pentru că apar în surse scrise adesea doar cu numele generic de „maşini de război". Sub care pot fi înţelese mai multe tipuri de mecanisme. Chiar şi balistele (*balistas*), amintite de către *Cronica* lui Anonymus sau menţionate în diplome timpuri, cum ar fi în anul 1310, la nobilii din Diosig (jud. Bihor)[17], puteau arunca pietre, nu sulițe ori săgeţi decalibrate. Oricum, nici un document medieval de la noi, păstrat până astăzi, nu a folosit noţiunile de „trebuchet" sau „mangonel/mangano", „cicogna" sau „petriera", „Desgleichen", „Onager" etc.[18], adică nume consacrate în Occident, pentru aruncătoarele de pietre mari.

La aparatele menţionate, relativitatea tragerilor se combina cu aproximările de dimensiuni ale proiectilelor şi forţa de aruncare implicată. Chestiunile de transport, adesea chiar imposibilitatea efectuării vreunuia, tractat de atelaje până sub linia de fortificaţii, impuneau cel mai des confecţionarea celei mai mari părţi a instrumentelor de asediu într-un loc mai potrivit, dotat cu meşteri, materiale şi unelte. Apoi asamblarea componentelor pe loc, în faţa obiectivului de cucerit, şi chiar abandonarea lor, după finalizarea operaţiunii. Din acest motiv, aproape că nu dispunem de auxiliare metalice pe care să le bănuim că ar fi putut deservi soliditatea ori manipularea maşinilor de asediu. Dacă scheletele de bază avuseseră o asemenea soartă, se poate bănui cât şi cum s-a investit pentru ceea ce se arunca către zidurile adverse. O exagerată şlefuire de sfere-gloanţe ar fi fost

---

[11] Sub neutrul titlu de „ghiulele de piatră". Gh. Anghel, *Cetăţi medievale din Transilvania*. Bucureşti, 1972, fig. 84.

[12] R. Heitel, *Arheologia monumentului de arhitectură romanică din Cisnădioara*, în *Apulum*, 11, 1973, p. 285.

[13] Th. Nägler, *Cetăţile feudale de la Orlat şi continuitatea românilor în sudul Transilvaniei*, în *Studii şi Comunicări. Muzeul Brukenthal. Arheologie - Istorie*, 20, 1977, p. 42.

[14] G. Treiber, *Die Burg auf den Zinne und am Gesprengberg in Kronstadt*, în *Bericht des Burzenländer Sächshichen Museums*, 1913, p. 17-18.

[15] Th. Nägler, *Cercetările din cetatea de la Breaza (Făgăraş)*, în *Studii şi Comunicări Muzeul Brukenthal. Arheologie - Istorie*, 14, 1969, p. 102.

[16] Discuţia şi la A. A. Rusu, *Castelarea carpatică. Fortificaţii şi cetăţi din Transilvania şi teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*. Cluj-Napoca, 2005, p. 182.

[17] Györffy Gy., *Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza*. Budapest, I^3, p. 615.

[18] A se vedea O. Piper, *Burgenkunde. Bauwesen und Geschichte der Burgen*. Ed. a 3-a. München, 1912, p. 380-414.

inutilă. În anii din urmă, unele reconstituiri cinematografice au sugerat utilizările de tragere, care conţineau o gamă impresionantă de proiectile, de la pietre de mormânt, până la stârvuri.

Istoria artileriei de foc a fost schiţată de ceva vreme şi pentru România. Se admite că începuturile s-au marcat la finele secolului al XIV-lea, la Sibiu[19], dar numai din secolul următor, al XV-lea, utilizarea a devenit consecventă şi mereu îmbunătăţită. În secolul al XVI-lea au intervenit modificări serioase care, printre altele, au condus către renunţarea la proiectilele iniţiale, confecţionate din piatră, şi la introducerea celor turnate din metal (fontă).

Avem un repertoriu aproximativ cu piesele medievale de artilerie descoperite ori păstrate pe la noi[20]. Chiar şi despre tunuri s-a scris cu prudenţă. Este de înţeles atitudinea când ar fi vorba despre principatele extracarpatice. Pornim de la cele mai recente consideraţii[21]. Datările avansate nu sunt decât repere *ante quem*, nu anii siguri de turnare. Caracterul lor „deosebit", comparat cu exemplare din Europa Centrală, le dă dreptul doar la calificativul de „rare", în zona noastră. Herbul de pe tunurile de la Orheiul Vechi putea reprezenta, concomitent, atât marca meşterului, cât şi aceea a comanditarului iniţial. În măsura în care au fost socotite „prăzi" de la Codrii Cosminului (1497), la fel se putuseră mişca prin mecanismele normale de achiziţie. În legătură cu posibila imitare a unuia, prin celălalt, în varianta „nu este exclus şi faptul producerii lui undeva în Moldova, sau chiar la Orheiul Vechi"[22], rezervele sunt majore.

S-a relevat, nu de mult, şi imaginea bine datată (1496), a unui tun de la Movile (Braşov), care fusese sigla unui bronzier ce turnase şi clopote (fig. 4)[23]. Din păcate, marca este unică şi nu a mai fost semnalată în alte părţi. Aceasta nu ne împiedică să constatăm că el se socotise, în primul rând, creator de tunuri şi produsese atât cât să-l determine să-şi personalizeze, într-un asemenea mod, calitatea de meşter.

Iarăşi, într-un fel de neimaginat, se mai păstrează afeturi din lemn pentru turnuri de fortificaţii. Două exemplare le-am descoperit în biserica fortificată evanghelică de la Copşa Mare (Sibiu). Unul se află încă în turnul bisericii (fig. 5), celălalt a fost scos în afară. Pentru că nu se cunosc utilităţile lor, soarta lor viitoare este pusă sub semnul întrebării. În jurul lui 1900, Karl A. Romstorfer fusese capabil să descrie vechi amplasamente pentru tunuri de asediu[24]. El fusese arhitect, însă, după el, nici un singur arheolog român nu a mai identificat asemenea dispozitive în vreun alt loc.

Deşi pictate în frescele Moldovei, tunurile şi tragerile lor nu au ilustrat niciodată istoria armamentului. În scena asediului Constantinopolului, pictată la Moldoviţa (fig. 6), tunuri solzoase trag din ambele tabere. Ghiulele lipsesc, aşa încât, un „creator" ulterior a ţinut neapărat să zgârie vreo două.

Invenţia tunurilor a fost o adaptare revoluţionară a mecanismului de aruncare, la proiectile imaginate cu mult înainte. Treptat, ca şi în cazul altor arme cu propulsie mecanică (arcul şi arbaleta, cu număr de săgeţi minim obligatoriu), s-a instituit uzanţa „setului minim" de dotare cu proiectile şi praf de puşcă. O primă referinţă de o asemenea factură vine din anul 1443, când Ioan de Hunedoara, în calitate de voievod al Transilvaniei, solicita Braşovului *sex mensuras lapidum bombardarum*, care urmau a se completa cu *mensuram quadraginta lapides cum omnibus lapicidiis*[25]. Este absolut evident că tunurile ar fi fost inutilizabile fără proiectile şi explozibili, dar pentru că nu au existat informaţii scrise, istoricii tac gros la adresa acestora. În situaţia dată, poate tocmai calitatea consemnată de *bombardista*, îl desemnase pe cel care se obliga să rezolve combinaţia de

[19] C. König, *Cea mai veche ştire privind folosirea armelor de foc în ţările române*, în *Studii şi Cercetări de Muzeologie şi Istorie Militară*, 11, 1978, p. 171-143.
[20] G. Postică, *Orheiul Vechi. Cercetări arheologice. 1996-2001*. Iaşi, 2006, p. 111.
[21] *Ibidem*, p. 111-112.
[22] *Ibidem*, p. 112.
[23] Benkő E., *Erdélyi középkori haranjai és bronz keresztelőmedencéi*. Budapest - Kolozsvár, 2002, p. 454-455.
[24] K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între 1895 şi 1904*. Bucureşti, 1913, p. 27.
[25] *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutchen in Siebenbürgen* (în continuare *Ukb.*). V., p. 116-117.

funcţionalitate, fiind, concomitent, un metalurg (turnător de ţeavă), un chimist (pentru „pulberea neagră"), dar şi un îndemânatic cioplitor în piatră. Dacă primele două „meserii" primare se pot întrevedea oricând asociate, mai greu ar fi cu ultima, care era, destul de tainic, legată de meşterii constructori, cu abilităţi incluse de pietrari ordinari, dar încă nu bine individualizate. Aşadar, confecţia proiectilelor se putea transfera unui meşter mai puţin calificat, dar, întotdeauna, dimensionarea era determinată de turnătorul ţevii de tun. Pentru a-l regăsi pe făuritorul de ghiulele, este imposibil ca să nu trebuiască a încerca măcar o corelaţie cu alte obiecte din piatră, de uz curent, despre ai căror meşteri se cunosc, la fel, nedrept de puţine informaţii. Primul gând trebuie să se-ndrepte către cioplitorii şi şlefuitorii de pietre de moară şi râşniţe. Cel puţin încă mojarele de piatră, mai trebuie avute în vedere. La sfârşitul veacului al XV-lea, există o informaţie care specifică realizarea „ghiulelelor" de către ţigani (*globulis pixidum et aliis instrumentis ad bellis usum necessaris*, în anul 1496[26]. „Pixidele" au fost mai degrabă puşti primitive, decât tunuri.

Vom aminti şi despre menţionarea pe domeniul Hunedoarei a unui *lapicisor*, interpretat însă, poate prea simplu, drept „miner"[27]. Când, de fapt, putea să desemneze şi pe artizanul producător de cute, pietre de polizare, de moartă şi râşniţe. Având în vedere că toate socotelile domeniului, din prima jumătate a secolului al XVI-lea, nu amintesc decât de hârtie şi praf de puşcă pentru tunuri[28], s-ar putea presupune două lucruri: lotul de ghiulele fusese comandat înainte şi nu avea motive să fie reînnoit; tocilarul menţionat continua să-şi exercite treaba anonim şi înspre păstrarea numărului de proiectile necesare. Tot în cazul particular al Hunedoarei s-ar putea încă bănui că, dată fiind producţia sa de fier, a trecut rapid la preschimbarea celor vechi, cu altele, din noul material.

S-a petrecut un fapt de-a dreptul consternant: în istoriografia românească s-a scris recent despre arme şi producţia lor, dar ridicol de puţin s-au strecurat câteva fraze în legătură cu responsabilitatea producţiei de ghiulele. Din nou, în deplină contradicţie cu ceea ce există pus la dispoziţie prin cele mai noi mijloace de informare[29]. Este exact genul de scăpare ori „gafă" pe care am putea-o îngădui numai unui prea adâncit în litera izvoarelor, dar nu şi unui arheolog.

Cât de puţine, dar dispunem şi de informaţii scrise relative la ghiulele. Tocmai invocasem referinţa din 1443. Ea sugerează un reper interesant: comandarea pieselor în funcţie de greutatea lor. Mai departe, datele sunt foarte răzleţite. De pildă, în anul 1481, o *bombarda vulgo hoffnycza* şi un *tarazk meliores*, cu 20 de *lapidibus globis*, erau cerute la Sibiu, de către voievodul Ştefan Báthori[30]. La sfârşitul secolului al XVI-lea, oraşul mai avea un meşter aparte care le cioplea[31]. Până în prezent, alături de tocmai menţionată sursă sibiană, oarecare indicii ne trimit şi către Braşov, ca un centru de producţie al unor astfel de proiectile. În mediul german, au existat şi „mori pentru ghiulele"[32]. Cantitatea lor trebuie să fi fost impresionantă. În anul 1471, la porunca autorităţilor ardelene, au trecut către Moldova o mie de ghiulele[33], ce nu puteau fi decât din piatră. A le vedea prezente „în stoc" ori confecţionate cu rapiditate, este deja o pură speculaţie. Întreaga artilerie se preschimba cu suficientă rapiditate, pentru a nu solicita ţinutul pasului la modificarea calibrelor ori doar la înmulţirea gurilor de foc. În anul 1571, s-a înregistrat o plângere a secuilor care reclamau

---

[26] Comanda a fost adresată explicit voievodului ţiganilor de pe teritoriul episcopiei Pécs (Ungaria): E. Hurmuzaki, N. Iorga, *Documente privitoare la istoria Românilor*. II/2. Bucureşti, 1891, p. 382.

[27] I. Pataki, *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea. Studiu şi documente*. Bucureşti, 1973, document p. 23, 33, interpretare la p. CVI-CVII.

[28] *Ibidem*, anexa 2, p. 296-299.

[29] Printre altele, există un repertoriu: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Cannonballs?uselang=de din care România este totalmente absentă.

[30] *Ukb*. VII, p. 257, nr. 4.387.

[31] I. M. Ţiplic, *Breslele producătorilor de arme din Sibiu, Braşov şi Cluj – sec. XIV-XVI*. Sibiu, 2001, p. 53.

[32] https://www.mittelalter-lexikon.de/wiki/Kugelm%C3%BChlen

[33] *Ukb*. VI, nr. 3.896. Actul menţionat de Şt. Pascu, *Relaţiile economice dintre Moldova şi Transilvania în timpul lui Ştefan cel Mare*, în vol. *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*. Bucureşti, 1956, p. 206.

faptul că reuşiseră, cu mari cheltuieli, să-şi doteze fortificaţiile cu arme de foc, şi „gloanţe" (*golyóbissal*), dar oamenii principelui le vămuiseră drastic[34].

Este de crezut că numele proiectilelor fusese generic, măcar în limba latină. Toate vernacularele au oferit mai mult şi s-au adaptat formelor pentru care Antichitatea nu avusese nici un fel de corespondent. Latinescul medieval *globis*, a dat doar un neologism târziu, care nu avea nici o legătură cu vreo uzanţă particulară, ci doar cu desemnarea formei unor obiecte decorative, în cea mai mare parte. Probabil că o concluzie prea exclusivistă s-ar putea atenua dacă am admite că româna, ca şi alte limbi, a desemnat iniţial sau în paralel piese cu simplul cuvânt „bilă", pe care, oricum, nu prea avea unde să-l utilizeze mai des ori mai potrivit, în alte contexte. Dacă se urmează etimologia cuvântului românesc, din turcul „gülle", s-ar putea deja scrie un aliniat de istorie, cu posibilii învăţăcei pentru folosirea lor. Limba maghiară utilizează şi ea un termen ambiguu, provenit din aceeaşi familie a bilelor („golyó"), folosit pentru toate tipurile de „gloanţe". În prelungirea lexicului sărac se aşează şi expresia „a bate o cetate", ceea ce ar fi echivalat cu bombardarea ei.

De la început am putea admite că „fabricanţii" de ghiulele au alimentat şi tunurile turceşti. Aşa încât, prezenţa lor pe suprafaţa actuală a României, ar trebui să urmărească şi această latură de istorie. O relativ recentă publicaţie, descrie o ghiulea de granit, cu diametrul de 26 cm, şi schije din ghiulele de marmură, utilizate la asediul Mangopului[35]. Pe teritoriul României de astăzi nu au fost semnalate asemenea proiectile. În Dobrogea, în cetatea Enisala, în Turnul 2 s-au consemnat prezenţele unor „proiectile de catapultă, în număr de 12, cu circumferinţa variind între 35 cm, 27 cm şi 88 cm, toate din calcar poros". Primele două dimensiuni ar putea aparţine şi unor proiectile de tun. Se mai adăugă apoi doar o piesă singulară, socotită ghiulea, folosită înaintea anului 1481[36]. Constatăm uşor că autorii care le-au întâlnit nu au fost în măsură să deosebească proiectilul de catapultă (în general, fără pretenţii mari de finisare), cu cel de introdus în ţeava unui tun.

Nu trebuie să insistăm prea mult asupra efectelor produse de ghiulele. Cam degeaba aşteptăm, după lectura istoriografică a unor asedii, cu „bombardamente intense", să descoperim scara acelora şi, eventual, grozăvia calibrelor puse la lucru. Relatările campaniei dunărene din 1445, scriu despre „ghiulele uşoare şi puţin rezistente", cu efecte mai ales la acoperişuri[37]. În urma unor asedii documentate, abia dacă avem urmele lor prezente pe monumente. Printre ele există ghiulele rămase înfipte (Cluj, biserica parohială) (fig. 8) ori doar adâncituri cauzate de ele (Alba Iulia - fig. 9, Oradea, Soroca etc.). Pentru situaţia de la Cluj, s-a estimat că ar fi decurs din asediul turcesc din anul 1603. Pentru rostul „memorial" al unor piese slujeşte ca bun exemplu ghiuleaua înfiptă în domul de la Braunschweig, sub care a fost montată o inscripţie care îi marchează data prezenţei (20 august 1615). Dar se cunosc şi alte cazuri[38]. Alte ghiulele sunt de văzut pe Bastionul Soldisch, din Sibiu. Pentru că nu au nici un fel de ordine de aşezare, se poate bănui că au fost înfipte de o artilerie neprietenoasă. Un caz aparte îl oferă, după părerea noastră, ghiuleaua fixată în peretele clopotniţei de la Unguraş. Este vizibilă pe latura de sud, şi nu pe mediana laturii. Deci, sunt motive a se crede că a fost trasă, nu înzidită. S-ar putea deduce cu destulă siguranţă că a făcut parte din istoria cetăţii cu acelaşi nume, demolată la mijlocul secolului al XVI-lea, în favoarea „Noului Unguraş" (Gherla). În întregul areal geografic, folosirea sa este stingheră. În cazul saşilor, a devenit regulă ca acelea să fie înlăturate. Probabil socotindu-se că „nu se cuvine" a lăsa o avere cu urme de război şi

[34] *Székely Oklevéltár* II. Budapest, 1876, p. 331. Discutată şi de Tüdős S. Kinga, *Háromszéki templomvárak. Erdélyi védőrendszerek a XV-XVIII. században*. 2. javitott, bővített kiadás. Marosvásárhely, 2002, p. 43.

[35] Al. Gertsen, Nadezhda Gertsen, *Moldova şi principatul Theodoro la 1475*, în vol. *Ştefan cel Mare şi Sfânt. Atlet al credinţei creştine*. Putna, 2004, p. 154, fig. 9.

[36] Raluca Iosipescu, S. Iosipescu, *Ştefan cel Mare şi Dobrogea de nord în vremea marelui război cu Imperiul otoman*, în vol. *Ştefan cel Mare şi Sfânt. Atlet al credinţei creştine*. Putna, 2004, p. 312, 317.

[37] Gh. I. Cantacuzino, *Cetăţi medievale din Ţara Românească în secolele XIII-XVI*. Bucureşti, 2001, p. 251.

[38] De pildă, o ghiulea turcească, înfiptă la Viena anului 1685: https://www.facebook.com/kulturgeschichten.wien/photos/a.1673085199621702/1740984406165114/?type=1&theater

stricăciuni. Ca urmare, până în plin secol XIX, multe ziduri au fost ambalate în tencuieli noi, de cele mai multe ori neutre şi devenite, cu timpul, urât de cenuşii.

Încă un alt detaliu de arhitectură ar fi trebuit implicat: orificiile de tragere în forma aşa numitei „găuri de cheie întoarse". Una dintre ele se lasă văzută pe Turnul tezaur al Putnei (Suceava). Amplasarea ei este mai degrabă secundară. Oricum, combinată cu spaţiul din spatele ei, ar fi indicat măcar dacă a fost vreodată utilă pentru tunuri ori numai pentru archebuze. Cele mai multe nu au putut folosi decât pentru arme de mână. Orice tun medieval ori premodern degaja, prin folosire, o cantitate apreciabilă de fum care, în spaţii închise, avea efecte periculoase asupra apărătorilor înşişi.

Adesea sunt menţionări exprese despre lovirea individuală a vreunui şef militar. Cea mai vestită pare a fi cea din 22 iunie 1462, în faţa Chiliei, la glezna lui Ştefan cel Mare. Iar ceva mai tardiv, în 1476, la asediul Neamţului, apărătorii moldoveni au fost lăudaţi de cronici că au lovit tunul cel mare, împreună cu şeful artileriei otomane, însă chiar şi „globul cel mare", decorativ, de la cortul sultanului[39]. Accidente ori performanţe de ţintire? Oricare proiectil de tun este destinat mai curând unor ţinte mari ori unor oşteni masaţi[40]. Mai curând prima variantă, pentru că altfel nu se puteau petrece aşa lucrurile, fără exerciţii repetate de tragere pe timp de pace, în care unghiurile ţevilor şi cantitatea de pulbere fusese mereu controlată şi urmărită în efecte.

Combinata diametrului ţevii unui tun de la Orheiul Vechi (7,5 cm), cu diametrul ghiulelei din interior (7,5 cm)[41], ne oferă o concordanţă de-a dreptul perfectă ori o nefericită înfundare de ţeavă? Pe de-o parte, exista mereu riscul spargerii la explozia iniţială, de pornire a tragerii, pe de altă parte, structurile zidurilor puteau conţine pietre mai dure decât cele din care se modelau ghiulele de izbire. Pe când sferele din tunuri se obţineau din gresii sau calcare, în schimb, în ziduri erau adesea prezente pietre de râu, şisturi sau variante bazaltice cu mult mai dure şi foarte puţin reactive la o singură lovire şi aceea în punctul de rezistenţă cel mai mic, care să le producă măcar fisurarea. Nu este de mirare dacă, în ansambluri se ţinteau mai degrabă porţile şi toate structurile din lemn.

Tehnica perfecţionării tunurilor a trimis la coş ghiulele confecţionate din piatră[42]. În 1529, de pildă, se ştia că aveau să fie aduse în Transilvania tunuri cu ghiulele de fier (*globis ferreis*), capturate de la Habsburgi[43]. Iar în 1532, alte ghiulele se aflau în răspunderea fierarului[44]. Un sfert de ghiulea din metal a răsărit în cursul campaniei arheologice din anul 2017, de la Mănăstirea Bistriţa (Neamţ). Pare că s-ar putea lega de asediul din 1538, când trupele turceşti l-au urmărit pe Petru Rareş.

În prima jumătatea a secolului al XVI-lea, aproape fiecare dintre oraşele Transilvaniei dispunea de meşteri capabili să toarne la comandă, în funcţie de situaţie şi nevoie, tunuri ori clopote, dar şi să asigure auxiliarele lor, respectiv praful de puşcă şi ghiulele. Situaţia informaţiei s-a modificat esenţial mai ales pentru ultima parte a secolului al XVI-lea şi secolul al XVII-lea, în ceea ce priveşte cunoştinţele despre „morile" de pulbere. Dar harta lor, pe lângă faptul că este adesea surprinzătoare (exemple la Hărman, Râşnov, Sânpetru etc., doar în actualul judeţ Braşov), nu

[39] Informaţii reunite de R. Popa, *Cetatea Neamţului*. Bucureşti, 1963, p. 20.

[40] De unde, pe bună dreptate, zicala consemnată de către Miron Costin, „cine piere de glonţ de tun, tot era de fulger să moară". *Letopiseţul Ţării Moldovei*. p. 219. Menţionată şi de V. Josanu, *Reflexii istorice privitoare la Cetatea Neamţului. Pagini de istorie militară medievală*. Piatra Neamţ, 2009, p. 119.

[41] G. Postică, *Orheiul Vechi. Cercetări arheologice. 1996-2001*. Iaşi, 2006, p. 109-112; fig. 68. Vezi şi reconsiderările lui V. Josanu, *Reflexii istorice privitoare la Cetatea Neamţului. Pagini de istorie militară medievală*. Piatra Neamţ, 2009, p. 118.

[42] În 1972, Gh. Anghel susţinea o teorie tocmai inversă: turnarea în fier a ghiulelelor ar fi revoluţionat tunurile (*Cetăţi medievale din Transilvania*. Bucureşti, 1972, p. 81). Noi susţinem însă că doar mai buna confecţie a ţevilor şi perfecţionarea mecanismelor de încărcare şi aprindere, a condus la transformarea materialului din ghiulele.

[43] I. Pataki, *Domeniul Hunedoara...*, p. XXX, 260.

[44] *Ibidem*, p. 106.

poate fi nici transferată în vremuri mai vechi, nici nu se poate socoti ca moştenind producţia de ghiulele din piatră.

Din timpul în care începem să deţinem inventare mai detaliate despre dotările militare, consemnările ne ascund calitatea ghiulelelor. Este, de pildă, situaţia celor menţionate la Odorhei, în 1629[45]. Oricum, în secolul al XVII-lea folosirea ghiulelelor de piatră era socotită anacronică şi chiar demnă de a fi consemnată drept una excepţională. A fost situaţia din cetatea Oradea, din care garnizoana turcă a mai aruncat, la 1692, spre mirarea militarilor adverşi, astfel de ghiulele către asediatorii creştini[46].

Ca şi în situaţia altor artefacte medievale, datele directe privitoare la proiectilele/ghiulele din piatră sunt sporadice, incomplete sau vechi. Dintre ele, face figură aparte descrierea „gloanţelor" scoase din cetatea Sucevei[47]. Au fost „mai multe sute de bucăţi, pe aproape întreg teritoriul cetăţii şi numai întregi, ci şi jumătăţi, sferturi şi părţi mai mici". Se constată o realitate: sucevenii folosiseră coproliţi (= fosfaţi naturali de calciu, proveniţi din petrificarea în masă a excrementelor animalelor fosile din era secundară) pe post de proiectile. Avuseseră diametre între 6 şi 12 cm. În mod absolut inexplicabil, toate cercetările mai noi nu au mai regăsit asemenea artefacte.

Este totuşi un bun prilej de a scrie şi despre alte „ghiulele naturale". În zona Feleacului, din vecinătatea Clujului, toate dealurile scot la iveală trovanţi de diferite dimensiuni (fig. 10/a). Un „accident" petrografic pare că a fost ostentativ montat şi pe curtina bisericii fortificate din Valea Lungă (Alba) (fig. 10/d), cu origini în apropiere (fig. 10/b). Alţii provin, se pare, de pe valea Mirăslăului (Alba) (fig. 10/c). Se confirmă că şi în vecinătate există depozite naturale cu trovanţi mici. Însă cea mai evidentă demonstraţie de utilitate, la fel cum o vom regăsi-o şi la aranjarea ghiulelelor autentice în ziduri, este pe muchia unui turn de curtină de la Drăuşeni (fig. 11). Întreaga formă circulară a fost lăsată în exterior, în timp ce „coada" sa imperfectă, a servit pentru ancorarea în zidărie. Nimic nu se poate lega însă de prezenţa lor deliberată pe turnuri ori curtine, atât timp cât nu s-au făcut analize petrografice pe exemplare declarate ca atare. Elementar, numeroase pietre de râu au performante profilaturi sferice[48]. Decoraţiile de arhitectură medievală ori premodernă nu au ajuns prea des în vecinătatea sculpturilor sferice. Acest fapt ne-a eliminat o sursă de posibile confuzii.

Cum văzusem, Karl A. Romstorfer se referise la proiectile. Mai adăugase că pe Câmpul Şanţurilor se aflaseră „gloanţe de plumb, fier şi piatră"[49]. Mai departe, spre deosebire de coproliţi, susţine că cele care ar trebui să le socotim ghiulele „au fost relativ puţine". Remarcă una singură care avusese „însemnatul diametru de 45 cm"[50]. Nici ilustraţiile sale nu spun mai multe (fig. 13). Din păcate, modelul austriacului de a restitui *tot* ceea ce apăruse la Suceava, a rămas uitat[51], iar performanţele de restituire au devenit din ce în ce mai slabe şi mai trunchiate. Trebuie să fim mulţumiţi dacă sunt consemnate câteodată, iar pe de altă parte, dacă le remarcă mai atent muzeografii ori arheologii. În vechea expoziţie muzeală, au intrat mai mult de zece exemplare, de calibre diferite şi amestecate, din piatră şi fier (fig. 14).

---

[45] *Székely oklevéltár*. III. (1270-1571). Szerk. Szabó K. Kolozsvárt, 1890, p. 119; *Ibidem*. Szerk. Szádeczky L. VI (1603-1698). Budapest, 1897. p. 90-91, 117.

[46] Bunyitay V., *Nagyvárad a török-foglalás kirában. 1660-1692*. Budapest, 1892, p. 84. Vezi şi *Cetatea Oradea. Monografie arheologică*. I. *Zona palatului episcopal*. Oradea, 2002, p. 84.

[47] K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între 1895 şi 1904*. Bucureşti, 1913, p. 89-90.

[48] Ca să ducă la paroxism folosirea pietrelor de râu, o restaurare relativ recentă, de la Orăştie, a umplut paramentele cu „bobiţe" aparente, din pietre de râu alese anume (fig. 11). O falsă tapetare cu „ghiulele" s-a născut astfel în peisajul monumentelor istorice din Transilvania.

[49] K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între 1895 şi 1904*. Bucureşti, 1913, p. 23.

[50] *Ibidem*, p. 95-96. Tot el adăuga să au fost şi „gloanţe din fier".

[51] Din păcate, nici ultima mică monografie a cetăţii, nu pomeneşte absolut nimic despre ele. Vezi Paraschiva Victoria Batariuc, *Cetatea de scaun a Sucevei. Monografie*. Suceava, 2004.

Ghiulele autentice au fost semnalate în diverse locuri. Dintr-o colecţie de 15 exemplare ale Muzeului judeţean maramureşean (Baia Mare), măcar o parte se ştie că au provenit, anterior anului 1918, de pe suprafaţa castelului din Ardud, în timp despre restul, nu s-a putut preciza decât că ar fi „descoperiri locale" (fig. 17)[52]. La fel, există o semnalare şi din cetatea Seini[53]. Unora pare să le fi pierdut urma definitiv, cum sunt cele de la Ciala (Arad), Pâncota, din biserica Căvăranului / Constantin Daicoviciu, datate la sfârşitul secolului al XVI-lea, când biserica a fost distrusă cu tunurile[54].

Pare că informaţiile de la începuturile practicării arheologiei medievale[55] au rămas nedepăşite prin număr ori calitatea informaţiilor. Insensibilitatea constantă în faţa artefactelor din piatră este aici bine ilustrabilă. Doar câteva exemple ar fi suficiente. Probabil că cel mai mare „tezaur" de ghiulele este deţinut de către muzeul din Drobeta-Turnu Severin. S-au adunat acolo din colectarea a cel puţin trei generaţii de arheologi (Alexandru Bărcăcilă, Mişu Davidescu, Gheorghe I. Cantacuzino[56] şi alţii, mai tineri). Au fost depozitate în pod, doar câteva au fost inventariate. Cu prilejul ultimei „restaurări" a cetăţii, s-au descoperit, din nou, într-un număr oarecare[57]. O parte dintre ele, au fost „lepădate artistic", prin spaţiile betonate şi goale (fig. 16).

În ultimii ani avem publicări efective din cetatea Oradea[58]. Un alt caz de atitudine, foarte recent, este cel de la Alba Iulia, unde arheologul a cedat şi ghiuleaua de piatră, spre studiul istoricului de artă/arhitectură[59]. La fel de simplu, din publicaţii, ni se aduce la cunoştinţă că au răsărit pe cale arheologică ori întâmplător la: Aiud (o ghiulea stingheră care s-a lăsat văzută în biserică, în timpul şi după şantierului de restaurare derulat în anul 2009) (fig. 15/a), Alba Iulia (fig. 15/b), Baia Mare (fig. 17)[60], Brăila[61], Cetatea de Baltă[62], Chioar (fig. 15/c)[63], Cluj-Napoca (rezidenţa unitariană, lângă zidul de incintă), Deva (cel puţin cinci, de calibru asemănător, de format mare) (fig. 18)[64], Gurghiu (fig. 15/d)[65], Iaşi[66], Podul Dâmboviţei[67], Poenari[68], Râşnov (fig. 8),

---

[52] G. Schönherr, *Útmutató a Nagybányai városi múzeum gyüjteményeihez*. Budapest, 1904.

[53] C. Kacsó, *Repertoriul arheologic al judeţului Maramureş*. Ed. a II-a. Baia Mare, 2015, p. 509.

[54] I. Miloia, *Biserica medievală dela Căvăran*, în *Analele Banatului*, 3, 1930, p. 39.

[55] Pentru situaţii de cercetare mai vechi, din secolul XIX (Ciala şi Pâncota, jud. Arad), vezi M. Barbu, P. Hurezan, Szatmári I., *Márki Sándor és az aradi Liceum régiséggyűjteménye (1882-1887)*, în *Studia Archaeologica*, V, 1999, p. 506, 533. Descoperiri din perioada interbelică, de la biserica Căvăranului, distrusă, se pare la mijloc de sec. XVI, cu tunurile folositoare de proiectile de piatră, vezi I. Miloia, *Biserica medievală de la Căvăran*, în *Analele Banatului*, 3, 1930, p. 39.

[56] Autorul, ocupându-se de istoria cetăţii (*Cetăţi medievale din Ţara Românească în secolele XIII-XVI*. Bucureşti, 2001, p. 117-132), nici măcar nu le menţionează, ca şi când nu ar fi avut vreun rost în aceeaşi istorie.

[57] Informaţii de presă: „sute de ghiulele". Cf. http://www.mehedinteanul.ro/actualitate/2949-cetatea-medieval-a-severinului-inesat-de-varfuri-de-arbalete-i-ghiulele-de-tunuri din 3 iunie 2011.

[58] *Cetatea Oradea. Monografie arheologică*. I. *Zona palatului episcopal*. Coord. A. A. Rusu. Oradea, 2002, p. 84, 155.

[59] Sarkadi M., *„s folytatva magát a régi müvet". Tamulmányok a gyulafehérvári székesegyház és püspöki palota történetéről*. Budapest, 2010, p. 219. Calibrul 19,4-20 cm, datată sec. XV-XVI.

[60] „O ghiulea de dimensiuni mai mici şi o piesă de fier folosită la întărirea zidului cetăţii au fost găsite în şanţul cetăţii din apropierea grădinii casei Schönherr, aflată pe actuala stradă Cloşca. Ele au fost donate de Gy. Schönherr, în ziua de 30 septembrie 1898, muzeului din Baia Mare" (nr. vechi inv. 11-12). Informaţie din vechiul Registru de inventar al muzeului. Inv. vechi nr. 688. C. Kacsó, *Repertoriul arheologic al judeţului Maramureş*. Ed. a II-a. Baia Mare, 2015, p. 194.

[61] M. D. Matei, L. N. Chiţescu, *Cetatea de pământ de la Bârlad. Monografie arheologică*. Târgovişte, 2002, p. 135.

[62] Gh. Anghel, *Fortificaţii medievale...*, p. 92.

[63] O singură piesă, cu inv. 3292, descoperită anterior anului 1979.

[64] Săpături conduse de dr. phd. Daniela Marcu Istrate. După felul în care nu s-a ocupat de ghiulele de la Alba Iulia, este de aşteptat ca nici acestea să nu fie vreodată publicate. Ghiulele au fost „aranjate" în movile de pietre ordinare, de unde provine şi imaginea noastră fotografică.

Rupea (fig. 15/e)[69], Sibiu (din jurul bisericii minoriţilor)[70], Soroca (80 buc.)[71], Suceava[72], Şiria[73], Tăuţi (Alba)[74], Timişoara[75]. De prisos a atrage atenţia că relaţia cu fortificaţiile a fost intimă. De aşa natură, încât s-ar putea deduce că *toate* marile cetăţi ori oraşe fortificate le-au avut odinioară. Imediat ne sare în ochi faptul că de la Hunedoara, deşi masiv răscolită de protosăpături arheologice, nici o singură ghiulea nu a ajuns a fi semnalată. Totuşi, şi locul unde au fost depozitate, se poate numi. La Mediaş, arsenalul apare atestat în anul 1509[76], ceea ce dă sigur de înţeles că nu lipsise tuturor oraşelor de acelaşi calibru. Măcar despre Bistriţa aproximativ aceloraşi timpuri, ştim că dispunea de un *domus bombardarii* amplasat prin preajma curtinelor[77]. Ceva am moştenit şi din conţinutul său[78]. Istoria arsenalului sibian este de asemenea cunoscută în linii mari[79].

Altele sunt de-a dreptul puse în expoziţii muzeale, fără nici un fel de specificaţii. Ceea ce este şi mai bizar este că repartizarea aceloraşi artefacte a încăput adesea în două secţii diferite, gestionate ori cu registre de inventar aparte (muzeele din Baia Mare, Sibiu). În oraşul de pe Cibin, ghiulele au existat încă moştenite din vechiul arsenal al oraşului. Cantitatea lor, deloc neglijabilă, a fost treptat mărită. Numai din jurul mănăstirii minoriţilor au fost extrase 16 piese întregi şi alte opt fragmentare[80]. În alte părţi, se pot socoti ascunse, dacă au fost grupate doar în câte o anumită parte

---

[65] D. Căpăţână, *Bătălia de la Giurgiu. 1595*. Bucureşti, 1999, p. 34: „un număr impresionant de ghiulele atât din piatră cât şi din metal, aparţinând cronologic, secolelor XIV-XVVIII". Ilustraţia, la care se face trimitere (fig. 9), nu cuprinde decât piese metalice. Amintim că autorul a condus acolo un număr de campanii arheologice. Gh. I. Cantacuzino, *Cetăţi medievale din Ţara Românească în secolele XIII-XVI*. Bucureşti, 2001, p. 202, nota 535: anul 1955 - „mai multe proiectile de piatră sau de fier, cu diametrul variind între 4 şi 13 cm, găsite în fiecare dintre niveluri ca şi în straturile răvăşite de intervenţii moderne"; p. 206: 1975 - „un foarte mare număr de ghiulele din piatră sau metal, datând din diferitele perioade de folosire a cetăţii".

[66] Cele mai multe din descoperirile nepublicate ale Stelei Cheptea, cu informaţii de semnalare de la Dan Floareş şi Bobi Apăvăloaie.

[67] Gh. I. Cantacuzino, *Cetăţi medievale din Ţara Românească în secolele XIII-XVI*. Bucureşti, 2001, p. 166.

[68] *Ibidem*, p. 153.

[69] Cercetări arheologice în curs, cu rezultate obţinute în intervalul anilor 2004-2011.

[70] P. Beşliu-Munteanu, *Zur Geschichte einer Hermanstadter Klosterkirche aus der zweiten Hafte des 13. Jahrhunderts*, în *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 16/1, 1993, p. 24, n. 4.

[71] Iată o statistică simplă, oferită de responsabilul noilor cercetări arheologice, Sergiu Musteaţă: în anul 2012 – 10 buc., 2013 – 48 buc.; 2014 – 16 buc.; 2015 – 5 buc.; 2016 - 1 buc. Deci un total de 80 buc.

[72] K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între 1895 şi 1904*. Bucureşti, 1913, pl. IX, fără număr; M. D. Matei, E. Emandi, *Cetatea de scaun şi curtea domnească din Suceava*. Bucureşti, 1988, pl. XX.

[73] Dintr-o săpătură, zisă arheologică, derulată în anii 1970-1971, cu nici un fel de materiale depozitate în vreun muzeu. Vezi A. A. Rusu, G. P. Hurezan, *Cetăţi medievale din judeţul Arad*. Arad, 1999, p. 75.

[74] Gh. Anghel, I. Berciu, *Cetatea feudală de la Tăuţi (jud. Alba)*, în vol. *Sesiunea de comunicări a muzeelor de istorie. 1964*. II. Bucureşti, 1970, p. 203.

[75] „câteva ghiulele de piatră": Al. Rădulescu, Daniela Tănase, Zsuzsanna Kopeczny, *Raport preliminar privind cercetările arheologice preventive de la Timişoara – Castelul Huniade 2007*, în *Banatica*, 18, 2008, p. 145.

[76] Vezi V. Ştefu, *Muzeul Alt-Mediasch. Mărturii ale comunităţii săseşti de la Mediaş*. Cluj-Napoca, 2017, p. 138.

[77] O. Dahinten, *Beiträge zur Baugeschichte von Bistritz*, în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, L, 1941-1944, p. 318.

[78] Sebestyén J., *Besztercze város régi fegyverei*, în *Genealogiai füzetek*, 2, 1904, p. 98-101.

[79] Elena Roman, *Arme de foc din secolele XV-XVI în colecţiile muzeului Brukenthal. Catalog*, în *Studii şi Materiale de Istorie Militară*, 14-15, 1981-1982, p. 225 şi urm.

[80] P. Beşliu-Munteanu, *Zur Geschichte einer Hermanstadter Klosterkirche aus der zweiten Hafte des 13. Jahrhunderts*, în *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 16/1, 1993, p. 24, n. 4.

de muzeu[81]. În expoziţia de la Botoşani, de pildă, un soi de tavă conţine 19 piese (fig. 20). Dintre ele, una ori două, probabil că nu sunt ghiulele. 5-7 bucăţi ar putea fi din metal. Cele sigur din piatră au trei calibre; cele mai multe sunt mici (4-5 buc.). La Piatra Neamţ, depozitul muzeului judeţean (11 buc.) (fig. 21), pare a se completa cu ceea ce conţine încă expoziţia din Cetatea Neamţului (5 buc.)[82] (fig. 22). Muzeul din Roman are în expoziţie 13 ghiulele, remarcabile de uniforme ca dimensiuni (fig. 25). Se pare că au fost recuperate cumva (?) din cetatea de la Gâdinţi. Alte 11 piese sunt rânduite în muzeul orăşenesc de la Sighişoara[83]. Făgăraşul deţine măcar cinci ghiulele din piatră (fig. 23). Mai există ghiulele de piatră, separate, la muzeul din Alba Iulia[84] (fig. 24). Dar, este posibil ca să se fi reunit acolo materiale din cetăţile de la Cetatea de Baltă şi Tăuţi. În muzeul din Satu Mare se păstrează patru piese, de calibre diferite[85]. La Mediaş, în afara ghiulelelor poziţionate în ziduri, o piesă stingheră a apărut întâmplător în anul 2015[86]. Despre altele, de la Brăila (două buc.), am aflat doar recent, străduindu-ne să reunim informaţiile pentru aceste pagini. Una dintre cele mai bizare reuniri s-a operat însă la Vaslui (fig. 26). O piesă provine de la Făgăraş[87], în timp ce altele, au fost confecţionate pentru recuzita filmelor inspirate de „Fraţii Jderi" ai lui Sadoveanu, de către o întreprindere locală. În anii 1974-1975, Fabrica „Mecanica" din Vaslui, a realizat un nou set de ghiulele. Precum se bagă de seamă, marea lor majoritate sunt inedite. O relativă ierarhie de cantităţi arată cam în felul următor: Transilvania - Sibiu, Braşov, Oradea, Sighişoara, Alba Iulia, Baia Mare; Muntenia - Severin, Giurgiu; Moldova - Soroca, Suceava, Botoşani. Măcar cercetările arheologice de la Soroca au arătat ce potenţial pentru asemenea obiecte îl pot constitui cetăţile.

Nu există nici o tentativă de a le reuni şi discuta din punct de vedere al sorturilor de piatră. Cu toate acestea, la observarea lor se constată că au existat diferite calităţi. O primă consecinţă a noilor arme a fost resimţită prin necesitatea şlefuirii piesei de izbire, pentru a se mişca uşor şi fără accidente pe/în ţeava de lansare. Cele din Alba (unele), Severin ori Râşnov sunt grosier prelucrate. Dacă privim către colecţia celor circa 19 ghiulele descoperite în cetatea Râşnov (fig. 8), trebuie să admitem că la începuturile folosirii tunurilor, exigenţele de rotunjire nu au fost prea severe. Între proiectile, sunt câteva care au forme destul de libere, doar cu suprafeţe curbe. Constatările de la Soroca (eşantion de 80 buc.), ne informează că arareori sferele au fost perfecte, au avut doar tendinţa de a deveni sferoidale ori bine şlefuite. Nici nu poate fi vorba ca acelea să fi fost destinate unor ţevi lungi. Abia după generalizarea celor din urmă s-au născut şi ghiulele într-adevăr sferice, care să nu se blocheze în cilindrul de lansare. Mai adăugăm ca o posibilă linie viitoare de cercetare, ideea că ghiulele turceşti au fost mai grosier lucrate[88].

Lotul de la Sibiu, care provine dintr-un singur amplasament, s-a împărţit în circa trei grupuri de mărime, din care, copleşitoarea majoritate avuseseră diametre între 0,30 şi 0,33 m. Dar, au fost tăiate şi şlefuite din andezit (10 buc.), gresii (2 buc.) şi calcar[89]. Între piesele de la Suceava, apar exemplare confecţionate din structuri petrografice mozaicate. O parte dintre proiectilele Sorocii au

---

[81] Minerva Nistor, *Producţia şi negoţul cu feronerie, arme de foc, clopote şi mojare ale Braşovului în secolele XV-XVIII,* în *Cumidava*, 13/2, 1983, p. 74.

[82] Le vedem la Gh. Dumitroaia, *Muzeul Cetatea Neamţ*. Târgu Neamţ, 2009, p. 58.

[83] Datorez această informaţie simplă, lui Nicolae Teşculă, directorul muzeului.

[84] A. A. Rusu, *Alba Iulia Între fondarea eparhiei şi capitala principatului Transilvaniei*. Ghimbav, 2009, p. 20; Sarkadi M., *„s folytatva magát a régi művet". Tanulmányok a gylafehérvári székesegyház palota történetéről*. Budapest, 2010, p. 219, nr. 40.3.

[85] Informaţie de la dr. Szőcs P. Levente, director al Muzeului Judeţean, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[86] Cu Ø = 18 cm. Semnalarea aparţine lui Viorel Ştef, de la Muzeul Municipal, căruia îi sunt dator cu mulţumiri.

[87] Cu inv. nr. 14.633, despre care se ştie doar că ar fi ajuns, pe o cale necunoscută, în deceniul şapte, al secolului XX. Mulţumesc, şi pe această cale, dr. Laurenţiu Chiriac pentru amabilitatea cu care mi-a pus la dispoziţie această informaţie.

[88] Ne sprijinim supoziţia pe un lot turcesc din cetatea sârbească Magličk. Vezi M. Popović, *Maglički zamak*. Beograd, 2012, p. 155, fig. 103.

[89] P. Beşliu-Munteanu, *Zur Geschichte einer Hermanstadter Klosterkirche aus der zweiten Hafte des 13. Jahrhunderts*, în *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 16/1, 1993, p. 24, n. 4.

fost identificate drept fosforiţi, alte erau calcare. La Neamţ, chiar dacă au avut acelaşi calibru, unele au urme de ciocan, pe lângă o surată foarte bine şlefuită.

Aspectul exterior al pieselor ne poate mărturisi încă o realitate: diferenţa dintre piesele trase şi acelea care nu au fost întrebuinţate. Primele au suferit înnegriri din cauza prafului de puşcă. Se pot distinge prin contract cu altele, „mai curate". Poate că o prea mare grijă de a le face curate, ne-a lipsit tocmai de patina care mărturisea realitatea. Oricum, exemplarele sparte (Botoşani, Soroca etc.) sunt cele mai potrivite pentru a observa contrastul dintre culorile de interior şi exterior. Să nu cădem însă în capcana oxidărilor naturale a pietrelor, care se petrece şi dincolo de asemenea lucrări. Cantitatea celor sparte, provenite din exteriorul unor cetăţi (Soroca), indică faptul că au fost izbite în asedii. Aceasta însemnă că la descoperirea arheologică, într-un context arhitectonic (cetate, curte şi biserică) a unei pietre de râu sferice, fără urme de mortar, ar trebui să avem în vedere posibilitatea să fi fost utile ca ghiulele.

Calibrele în sine, merită şi ele urmărite. Analiza ghiulelelor ne-ar fi arătat, cât de cât, ce calibre de tunuri au fost utilizate pe actualul teritoriu al României. Gheorghe Anghel le descria ca având greutăţi între 2-3 kg şi 50 kg[90], însă nimeni nu poate şti de unde au fost extrase aceste generalităţi. Presupunând că ele ar proveni din datele furnizate de către o bibliografie străină, şi atunci trebuie să fim prudenţi pentru că tunurile de la noi nu sunt cunoscute în detaliu, şi toate datele de cultură materială indică, în general, transferuri minimalizate din realităţile altor teritorii. Doar ca o mică corecţie la aceste afirmaţii, sintezele consultate de către noi admit folosirea unor ghiulele de până la 80 cm diametru, fără să îndrăznească să avanseze greutăţi ale pieselor. Pentru că fiecare tip de piatră are altă greutate specifică.

Cele mai mici proiectile (dacă au fost proiectile şi nu bile de joc!) de la Soroca, în jurul diametrului de 5 cm, ocupă doar 11,25% din numărul total de 80 descoperite. Ţevile de la Orhei au 7,5 cm. Să vedem reperul ţevii de tun de la Giurgiu: 10,5 cm[91]. Este valabil pentru sfârşitul secolului al XIV-lea, începutul celui următor. Calibrele de la Severin oscilau între 10 şi 30 cm[92], ceea ce înseamnă tunuri diferite. Dar avem şi o semnalare cu diametrul de circa 8 cm[93]. Cele mai frecvente diametre oscilează între 6 şi 8,5 cm. La Soroca dau aproximativ 54,75% din total. Tot acolo, cele în jurul dimensiunii de 10 cm, reprezintă 33,75%. Deja cele cu 20 cm diametru au fost rare (1,25%, la Soroca). Pe câte se pare, una dintre cele mai impresionate aparţine Sucevei (45 cm). În fapt, nici nu am descoperit o piesă mai voinică. Abia la mijloc de secol XVII, se specifică, în cetatea Gherlei, că existau „15 forme din fier pentru controlarea mărimii ghiulelelor de tun"[94].

Ce s-a întâmplat cu majoritatea dintre ghiulele de tun ieşite din utilitatea pentru care au fost create, şi care, odinioară, formaseră arsenale ale unor cetăţi, nu prea ştim. Inventarele şi urbariile Epocii Premoderne au pomenit consecvent dotările de artilerie ale cetăţilor ori castelelor, mărginindu-se cel mai des că noteze că aveau ori ba „golyóbis"-uri[95]. Dar, documente târzii relevă că o parte dintre ele au fost utilizate pentru trageri şi atunci când s-au răspândit ghiulele de metal. Pare că renunţarea s-a produs treptat, parcă regretându-le frumuseţea ori încercându-se, pe cât se putea, a se recupera plata confecţionării. Un exemplu este pentru noi micul depozit de ghiulele din Turnul Bátori, al Cetăţii de jos a Râşnovului (fig. 8). Toate piesele de acolo, au stat într-un cotlon de etaj, din secolul al XV-lea, până când, la asediul întreprins de principele Gabriel Bátori (1613), s-au

[90] *Cetăţi medievale din Transilvania*. Bucureşti, 1972, p. 82.
[91] D. Căpăţână, *Bătălia de la Giurgiu. 1595*. Bucureşti, 1999, p. 34.
[92] Informaţii orale dobândite de la fostul director al muzeului, dr. Ion Stângă.
[93] Din colecţia personală a lui Radu Oltean, căruia îi mulţumesc pentru informaţie.
[94] G.-V. Rusu, *Gherla. Cetatea lui Martinuzzi*. Cluj-Napoca, 2013, p. 398
[95] Un exemplu, inventarul cetăţii Oradea, din anul 1632: B. Nagy Margit, *Várak, kastélyok, udvarházak ahogy a régiek látták. XVII-XVIII. századi erdélyi öszeírások és leltárak*. Bukarest, 1973, p. 70-73. Mai timpurile, din 1556, o informaţie latină se referă la „globis" pentru Gherla, fără să le dea consistenţa. Dar, inventarul din anii 1658/1659, contabilizează doar în „Casa armelor" (= arsenal) nu mai puţin de 6.668 de buc. Vezi G.-V. Rusu, *Gherla. Cetatea lui Martinuzzi*. Cluj-Napoca, 2013, p. 83, 397. În 1661, în castelul Beclean (Bistriţa) se scrie despre „ghiulele vechi". B. Nagy Margit, *op. cit.*, p. 129.

„sigilat" de către acoperişul prăbuşit peste ele. Contemporanii nu mai aveau ce face cu ele, dar au ezitat să le arunce. În cazul saşilor, s-ar mai putea avea în vedere o „gestiune decontabilă", însă restul artefactelor din acelaşi turn lasă de înţeles că a fost vorba despre o combinaţie dintre lucruri abandonate şi altele ascunse, ştiindu-se că nu se mai umbla prin acel loc.

Alte ghiulele de piatră au fost descoperite lângă poarta de sud a castrului roman de la Alba Iulia, lăsate să se conserve acolo simplu, din cauza greutăţii lor exagerate. Locul lor iniţial nu se aflase în preajma porţii, ci în zona turnurilor dotate cu platforme ori lăcaşuri de tragere. Dacă am judeca lucrurile prin analogie cu „aranjamentele" din fortăreaţa de la Yedikule (decupată din fostele fortificaţii ale Constantinopolului – Istanbul, Turcia), am putea bănui că s-au avut în vedere „alei" marcate cu ghiulele nefolosite sau nefolositoare, pentru a înregistra căi mai onorabile ori triumfale de pătruns în cetate.

De remarcat faptul că majoritatea ghiulelelor care au fost deliberat plantate în paramente de ziduri au fost de calibru „mediu-mare". Ceea ce poate conduce doar la o selecţie deliberată, determinată de accentuarea vizibilităţii lor. Dacă cele mici nu erau destul de vizibile, în schimb cele prea mari nu se puteau manipula prea uşor şi, în consecinţă, avuseseră rost limitat.

După scoaterea lor din uz, majoritatea dintre ele au fost, probabil, aruncate ori risipite te miri cum. O „moştenire" de asemenea situaţie am întâlnit-o la Şeica Mică (fig. 27). Într-un colţ de încăpere, printre multe mizerii, trei sfere din piatră nu lasă loc la vreo certitudine: au fost, într-adevăr ghiulele ori au fost (re)utilizate pentru alte scopuri. Să avansăm în textul nostru cu o altă constatare. Soarta unora a fost cea de a dispărea în grosimi de elevaţii. Acesta a fost destinul unei piese îngropate la Slimnic, a cărei vedere o datorăm doar degradării zidăriei în care a fost inclusă (fig. 28). Situaţia locului este cu atât mai interesantă, cu cât ştim că, în aceeaşi fortificaţie, alte ghiulele au fost utilizate pentru „împodobiri".

Dar, nu s-a petrecut mereu astfel ! Spre deosebire de alte spaţii europene, raritatea pieselor ori doar a unor centre elitare statornice şi netulburate de răvăşiri drastice, nici nu a condus la montarea unor piramide demonstrative şi muzeistice, prin locurile unde au fost folosite odinioară. Aranjamentul avea atingere cu noi concepţii estetice, care încurajau o viaţă distinctă a formelor naturale sau perfecte.

După modele europene, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pe lângă „săli de arme" ori chiar depozite ale castelelor private, au început să răsară acţiuni concrete pentru transformarea vechilor arsenale în colecţii muzeale. Oricum, chiar din clipa în care muzeologia militară a început a se contura, a strânge astfel de piese nu se putea compara niciodată cu a colecţiona oricare alte arme[96]. Puţine muzee se pot mândri cu serii bogate de ghiulele din piatră şi, mai ales, bine rânduite.

Sferele au contribuit apoi la producerea unor noi ornamente (montări pe vârfuri de clădiri sau pe stâlpi - posibil una din muzeul Brăila, atlaşi şi cariatide etc.). O enigmă de elucidat este emisfera din piatră cruţată pe soclul bisericii Mănăstirii Bistriţa (Neamţ) (fig. 29). Până acum, nu am descoperit nici o explicaţie a acestei anomalii.

Pentru alte ghiulele s-au descoperit însă utilităţi dintre cele mai neaşteptate. Se poate suspecta că unele dintre greutăţile ataşate cătuşelor de prizonieri ori deţinuţi, a putut proveni din această familie de piese reciclate. O sferă din Baia Mare a fost dotată cu un şanţ ecuatorial stângaci (fig. 30/5), în care ar trebui să întrevedem o fostă bandă metalică. Altă parte, tot mică, s-a metamorfozat în greutăţi de ceasuri mecanice, montate în turnuri de biserici, care, tocmai pe vremea când s-a produs revoluţia materiei de confecţie a proiectilelor, au început să devină mai dese. Însă exemplificările ar fi mai numeroase: Hamba (?) (fig. 30/1), posibil una de la Jidvei (fig. 30/2), două la Sânpetru - Braşov, Valea Lungă (fig. 30/3), Turda (unde exemplarul conţine o verigă metalică de

[96] Cazul Sibiului, care a debutat cu data de 1872. Vezi Elena Roman, *Arme de foc din secolele XV-XVI în colecţiile Muzeului Brukenthal. Catalog*, în *Studii şi cercetări de muzeologie şi istorie militară*, 14-15, 1981-1982, p. 225. Colecţia veche de ghiulele, pusă de-a valma, sub un stativ, este relevată de fotografii interbelice, reluate de curând. Vezi Anca Niţoiu, *Arme şi armuri în colecţiile Muzeului Brukenthal. Catalog selectiv*. Sibiu, 2007, p. 12, 14, 17.

racordare), Valea Viilor (fig. 30/4). Pentru toate aceste cazuri trebuie să fi însă pregătit în a recunoaşte o fostă ghiulea.

În schimb, alta trebuie să fi fost interpretarea celor rânduite anume de către stăpânii monumentelor. Exemplificările trebuie pornite de la un caz izolat, aflat acum în Ucraina. Este vorba despre Cetatea Albă. Trei monografii s-au ocupat de ea, fără ca ghiulele să primească vreo atenţie (Ionel Cândea) ori să li se acorde numai menţiuni tangenţiale (Mariana Şlapac şi Vitalie Josanu). Acum vom arăta doar că ghiulele au fost montate pe ziduri, cu rosturi evident decorative (în piramidă)[97], adăugându-se referinţelor care clasează locul ca fiind odinioară cel mai bogat cu asemenea relicve, din întreaga Moldovă medievală.

Pentru a regăsi „familia" ghiulelelor înzidite de la Cetatea Albă, trebuie să ne întoarcem în Transilvania. Mai întâi o restrângere a ariei de regăsire: în zona din jurul Bistriţei ori în Secuime, nu am descoperit asemenea practici. Cu totul alta a fost situaţia în Transilvania sudică. Pe nici o biserică nu au fost încastrate, ci doar pe fortificaţii din jurul lor. A devenit o „marcă de nobleţe" ori o modă împrumutată dintr-un loc în altul. Uneori ar fi greu de imaginat că aşezări modeste au dispus de capacităţi de artilerie atât de serioase. Însă nici o concluzie definitivă nu este potrivită în această direcţie.

Este posibil ca să începem seria cu zidurile Sibiului. Pe Turnul Sfatului, către Piaţa Mare, se lasă văzute prime ghiulele de piatră, montate pe feţele exterioare ale contraforturilor care străjuiesc bolta de acces (fig. 31). Respectiva construcţie a fost reparată de mai multe ori în timp, aşa că este exclus ca ele să fi fost montate odată cu momentul prim de înălţare (socotit oscilant, între secolul XII - neverosimil! şi secolul al XIV-lea). De altfel, o inscripţie de renovare, din anul 1588, sugerează când ar fi fost mai potrivit ca să fie urcate pe paramente. Spre deosebire de toate celelalte aranjamente în ziduri, acestea par a fi singurele care au fost instalate la interiorul unui oraş. Motivaţiile nu ar fi decât prea speculative. Apoi, mai descoperim piese la fosta biserică a mănăstirii dominicane din acelaşi oraş. Este vorba despre un contrafort din axa corului gotic, pe o muchie care aminteşte frapant de poziţionarea de ghiulele din Turnul Sfatului din aceeaşi localitate. Ar putea fi indiciul că s-au instalat relativ sincron.

Pe zidurile de curtină ale oraşului Mediaş, se întâlnesc două puncte diferite în care se disting clar şi fără nici cel mai mic dubiu, vechi ghiulele de piatră încastrate. Primul loc unde se lasă văzute este strada Unirii (DN 14) în spatele şirului de case care dublează curtina de la bastionul de sud-est, până la vechea poartă străjuită de Turnul Fierarilor unde începe strada Spitalului. Cele două ghiulele sunt amplasate la aceeaşi cotă de înălţime, ritmând ferestre de tragere (fig. 32/sus). Au fost aşezate în raport cu brâul semicircular, decorativ, care ornează paramentul în sectorul său superior. Aici dispoziţia pare să fi fost căutată, nu rezultată din trageri de asediu. Al doilea loc unde ele se găsesc se află pe strada Constantin Brâncoveanu, pe curtina de nord a oraşului. Nici acolo nu sunt din abundenţă, ci s-au folosit doar pentru a încadra o nişă destinată unei inscripţii de construcţie (astăzi dispărută) (fig. 32/jos). Calibrul ghiulelelor este asemănător în ambele sectoare de ziduri.

La Dealul Frumos perechi de ghiulele s-au pus simetric pe faţadele turnurilor de colţ, ale laturii de sud a curtinei (fig. 33/2). Abia se disting, pentru că au fost acoperite de zugrăveala simplă care a „rezolvat" estetica exterioară a întregului ansamblu[98]. Pentru că este vorba despre ultimul etaj, am putea extrage de acolo o datare tardivă. O alta se distinge şi pe turnul din nord-est. Un alt loc în care asemenea piese s-au „reciclat" este curtina de ziduri a actualei biserici reformate de la Unirea (Alba) (fig. 33/1). În starea în care se află în prezent, respectivele construcţii abia dacă mai amintesc astăzi de rostul lor militar cert, alături de acela al îngrădirii cimitirului. Ghiulele sunt dispuse acolo pe mediana contraforturilor, la o oarecare înălţime. În Cristian (Braşov), pe un turn de curtină, ghiulele au fost integrate în cea mai elaborată expoziţie decorativă, folosind maşiculi pe console, imitaţii de creneluri în trepte şi frize montate din cărămizi simple (fig. 33/3). Mai citâm şi

[97] Mariana Slapac, *Cetăţi medievale din Moldova. Mijlocul secolului al XIV-lea - mijlocul secolului al XVI-lea*. Chişinău, 2004, p. 244, fig. 199, cu menţionarea că ar reprezenta un „teraktys".

[98] Doar în treacăt fie scris, monumentul este patronat de către Universitatea de Arhitectură şi Urbanism „Ion Mincu", Bucureşti.

un alt exemplu, unde utilizarea a fost identică. Este vorba despre curtina bisericii parohiale medievale din Ocna Sibiului (fig. 34). Au fost înzidite pe faţa contraforturilor, clădite din cărămizi, de la latura de sud a incintei din jurul bisericii. Unul are chiar trei, la înălţimi diferite, la fiecare retragere de grosime. Cea din mijloc are calibrul mai mic decât restul. Ca şi la Unirea, ghiulele de piatră apar tot pe mediana contraforturilor, la înălţimi mai mari decât cele la care s-ar putea atinge cu mâna (fig. 34).

În cetatea Slimnicului, dispersia este remarcabilă (fig. 35/6-9). Repetă cam toate situaţiile deja enumerate. La Nocrich, o singură piesă se mai vede pe laterala unui turn (fig. 35/1), ducându-ne doar cu gândul la o alta, simetric poziţionată pe latura opusă. Pe un alt turn, o cavitate pare a sugera că o alta ghiulea fusese scobită de acolo. Una este la mijlocul unui merlon, alta pe un parament, în timp ce alte două au fost aranjate una sub alta, între două ferestre de tragere, iar altă pereche deasupra unei maşiculaţii îngropate în grosime de curtină. Aranjarea pare a fi întâmplătoare, dacă nu cumva este vorba de ceea ce a mai rămas dintr-o decoraţie mai bogată. În ruptura unui zid se mai lasă vizibilă o altă piesă care nu este sigură. Pe zidurile de la Hosman, au fost plantate de asemenea (fig. 35/2). Una, bine vizibilă are o dimensiune apreciabilă (în jur de 25 cm), a fost aşezată cu evidentă preocupare de simetrie faţă de ferestrele de tragere. Următoarea este la mediana unui contrafort. Altele, din care una cu spărtură, bordează laturile unui turn de curtină. O altă, mai mică, apropiată de un contrafort, este atât de deplasată, încât naşte bănuiala că putea fi trasă de un tun. Destul de stingheră, o altă ghiulea din piatră a ajuns pe o lesenă care sprijină drumul de strajă de deasupra navei bisericii din Roadeş (fig. 35/4). În fine, lista continuă cu exemple de la bisericile fortificate din Agârbiciu, Cincşor şi Daia. O ghiulea nesigură o semnalăm şi pe un turn de curtină de la Dobârca. Prin zgâriere simplă, o piesă de la Meşendorf a devenit un zâmbăreţ chip uman (fig. 35/3, 5), perfect similar unui „emoticon" promovat prin Facebook. Mai adăugăm faptul că unele curtine sunt atât de năpădite de vegetaţie, încât orice tentativă de a vedea paramentele exterioare este o iluzie.

Orizontul identificat este cel care acoperă toată partea centrală a Transilvaniei. Peste tot au fost saşi. Elementele descoperite – care ar putea foarte bine să nu fie unice, par să conveargă către o anume „modă" care s-a instalat în regiune, legată de valorificarea artistică a vechilor ghiulele de piatră. Adesea, este dificil de imaginat că monumentele („castelele" având ori nu, în mijloc, biserici) unde am regăsit acum ghiulele, au avut tunuri de calibrul acelor care li se potriveau. Să avem deci în vedere şi ipoteza potrivit căreia, odată scoase din folosinţă, ele s-au împrăştiat la cerere, tuturor celor care le achitaseră costurile. A fost, poate, un efect neştiut al funcţionării „cooperativei" Universităţii Săseşti, care a ajutat sistematic toate construcţiile de pe întinsul ei, dar a solidarizat şi formulele de apărare.

Pasul următor este acela care ne conduce la faptul că nu avem, nici pe departe, o situaţie strict transilvană, ci una despre care ar trebui să discutăm la nivel european. Un alt exemplu care îl avem la-ndemână, provine de la vechea cetate a cavalerilor ioaniţi din insula Rodos (Rhodos, Grecia)[99]. Dispunerea ghiulelelor în paramente este atât de căutat estetică (fig. 36), încât nu lasă loc la vreo prezumţie că ar fi rămas înfipte în ziduri din timpul asediilor. A ajuns această soluţie de utilizare a ghiulelelor un reflex italian târziu în decoraţia din castrametaţia transilvană? Greu de ştiut, dar oricum de acum informaţia este semnalată, iar dezlegarea definitivă este aproape.

[99] J. Zeune, *Burgen. Symbole der Macht. Ein neues Bild der mittelalterlichen Burg*. Regensburg, 1997, il. p. 120, jos.

Lista ilustraţiilor

Fig. 1. Bile de joc: 1. Frumuşeni (cărămidă); 2. Chioar
Fig. 2. Scenă de bătaie, la un joc cu bile: Mănăstirea Sucevița
Fig. 3. Bile-ghiulele din cetatea Cisnădioarei
Fig. 4. Sigla unui turnător de tunuri de pe clopotul de la Movile
Fig. 5. Postament de tun din interiorul bisericii fortificate de la Copşa Mare
Fig. 6. Tunurile pictate pe fresca Moldoviței
Fig. 7. Ghiulele din Turnul Bátori, al cetăţii Râşnov
Fig. 8. Ghiulele din paramentul bisericii Sf. Mihail din Cluj
Fig. 9. Bastionul principelui, cu urme de lovituri de tun (Alba Iulia); ghiulea pe clopotnița bisericii de la Unguraş
Fig. 10. Trovanţi: a. Feleacu (sursă); b. Valea Lungă (sursă); c. Mirăslău (sursă); d. Valea Lungă (pe monument)
Fig. 11. Trovantul de la Drăuşeni
Fig. 12. Paramente restaurate cu pietre de râu (Orăştie)
Fig. 13. Ghiulele sucevene publicate de K. Romstorfer
Fig. 14. Ghiulele din muzeul de la Suceava
Fig. 15. Ghiulele stinghere: a. Aiud; b. Alba Iulia; c. Chioar; d. Gurghiu; e. Rupea
Fig. 16. Ghiulele „părăsite" în nou restaurata cetate a Severinului
Fig. 17. Colecţia de ghiulele a muzeului din Baia Mare
Fig. 18. Ghiulele din cetatea Devei
Fig. 19. Ghiule lepădate pe suprafaţa cetăţii Severin, după restaurare SCOATE Pt. că se dublează cu fig. 16
Fig. 19. Ghiulele din expoziţia muzeului Botoşani
Fig. 20. Ghiulele din colecţia muzeului din Piatra Neamţ
Fig. 21. Ghiulele în expoziţia Cetăţii Neamţului
Fig. 22. Ghiulele din expoziţia muzeului din Făgăraş
Fig. 23. Ghiulele din expoziţia muzeului din Alba Iulia
Fig. 24. Ghiulele din expoziţia muzeului din Roman
Fig. 25. Ghiulele din expoziţia muzeului din Vaslui
Fig. 26. Grup de ghiulele (?) părăsite, de la Şeica Mică
Fig. 27. Ghiulea înzidită în miez de zidărie, la Slimnic
Fig. 28. Excrescenţă semicirculară pe soclul bisericii Mănăstirii Bistriţa (Moldova)
Fig. 29. Greutăţi de ceas şi greutăţi de cătuşe (?): 1. Hamba; 2. Jidvei; 3. Valea Lungă; 4. Valea Viilor; 5. Baia Mare
Fig. 30. Ghiulele pe monumente: Turnul Sfatului din Sibiu
Fig. 31. Ghiulele pe monumente: curtinele de apărare ale Mediaşului
Fig. 32. Ghiulele pe monumente: 1. Unirea (Alba); 2. Dealul Frumos; 3. Cristian (Braşov)
Fig. 33. Ghiulele pe monumente: Ocna Sibiului
Fig. 34. Ghiulele pe monumente: 1. Nocrich; 2. Hosman; 4. Roadeş; 3, 5. Meşendorf; 6-9. Slimnic
Fig. 35. Ghiulele pe monumente: Rodos (după J. Zeune)

Harta răspândirii ghiulelelor medievale semnalate în România

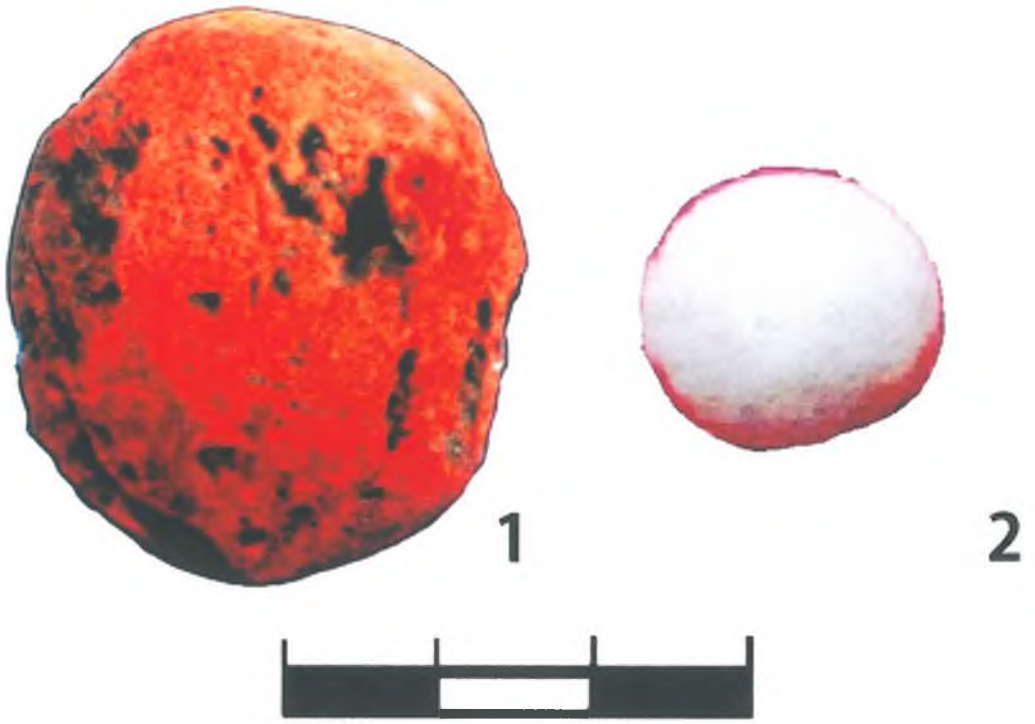

Fig. 1. Bile de joc: 1. Frumuşeni (cărămidă); 2. Chioar

Fig. 2. Scenă de bătaie, la un joc cu bile: Mănăstirea Suceviţa

Fig. 3. Bile-ghiulele din cetatea Cisnădioarei

Fig. 4. Sigla unui turnător de tunuri de pe clopotul de la Movile

Fig. 5. Postamente de tun din interiorul bisericii fortificate de la Copşa Mare

Fig. 6. Tunurile pictate pe fresca Moldoviţei

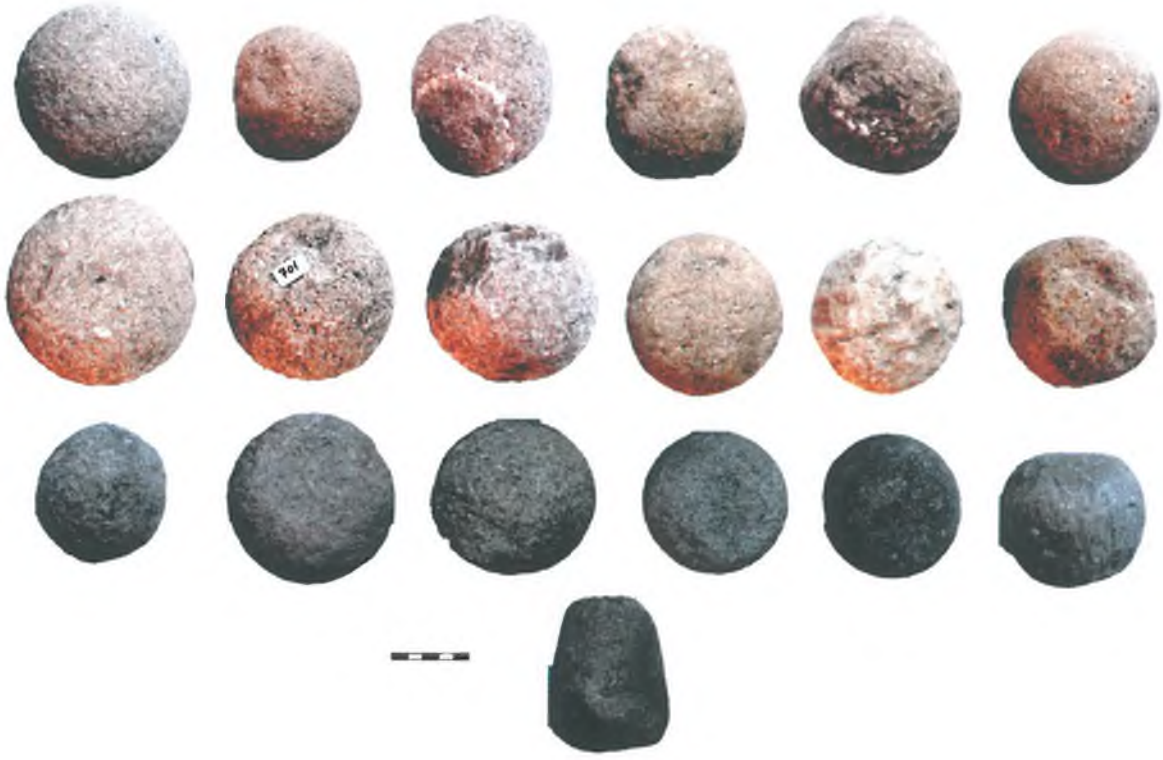

Fig. 7. Ghiulele din Turnul Bátori, al cetăţii Râşnov

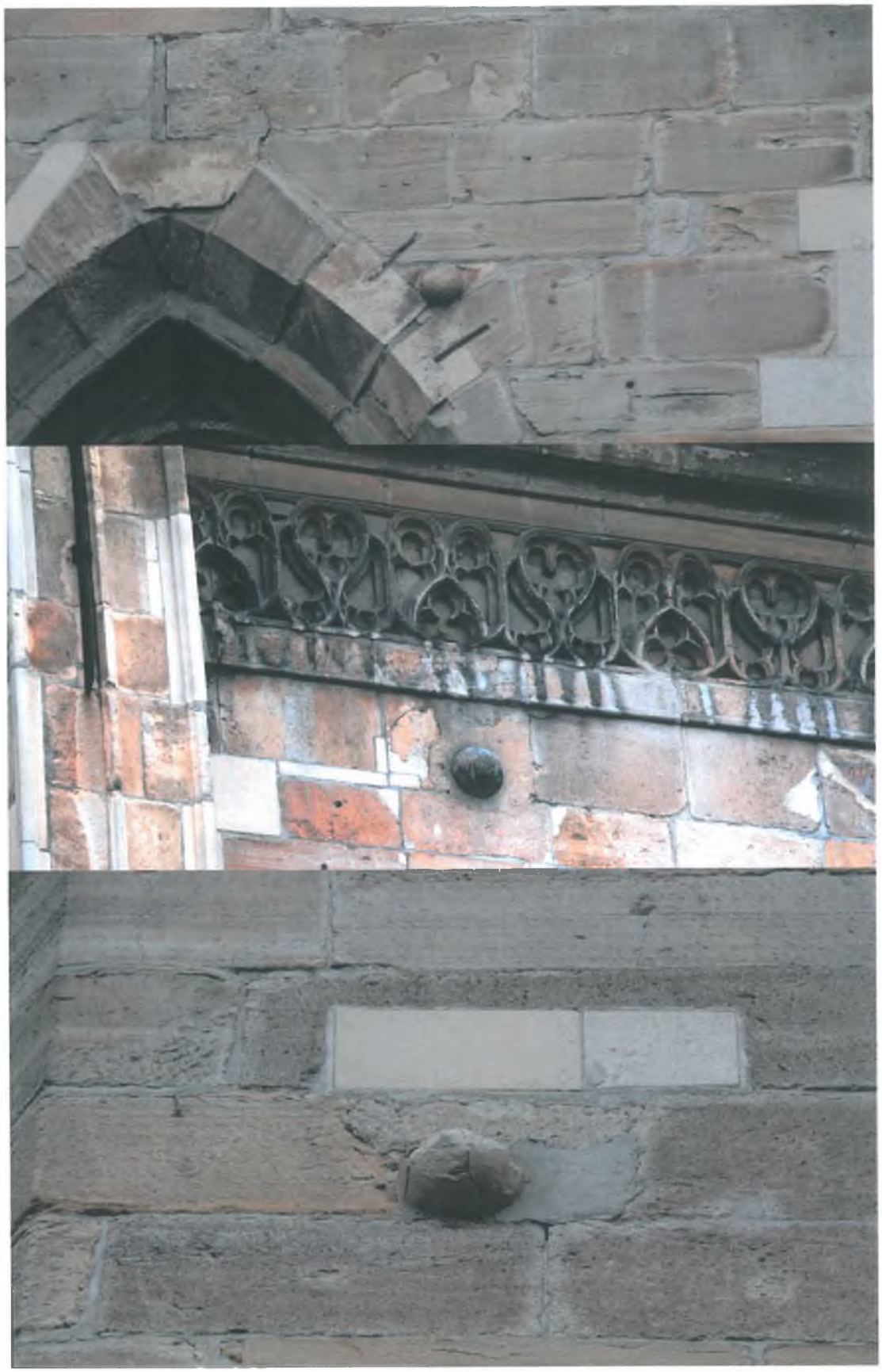

Fig. 8. Ghiulele din paramentul bisericii Sf. Mihail din Cluj

Fig. 9. Bastionul principelui, cu urme de lovituri de tun (Alba Iulia); ghiulea pe clopotnița bisericii de la Unguraș

Fig. 10. Trovanți: 1. Feleacu (sursă); 2. Valea Lungă (sursă); 3. Mirăslău (sursă); 4. Valea Lungă (pe monument)

Fig. 11. Trovantul de la Drăuşeni

Fig. 12. Paramente restaurate cu pietre de râu (Orăştie)

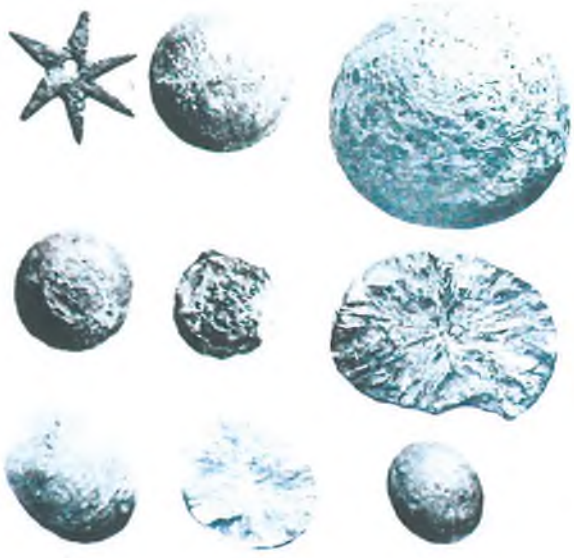

Fig. 13. Ghiulele sucevene publicate de K. Romstorfer

Fig. 14. Ghiulele din muzeul de la Suceava

Fig. 15. Ghiulele stinghere: 1. Aiud; 2. Alba Iulia; 3. Chioar; 4. Brăila; 5. Gurghiu; 6. Rupea

Fig. 16. Ghiulele „părăsite" în nou restaurata cetate a Severinului

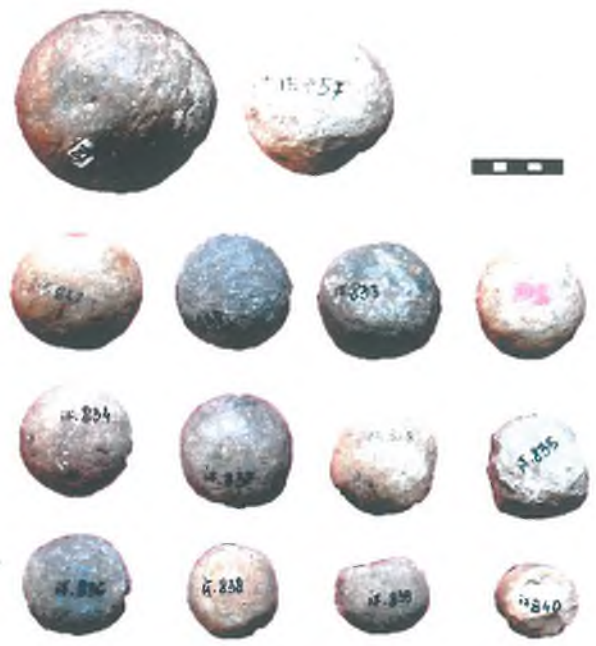

Fig. 17. Colecţia de ghiulele a muzeului din Baia Mare

Fig. 18. Ghiulele din cetatea Devei

Fig. 19. Ghiulele din expoziţia muzeului Botoşani

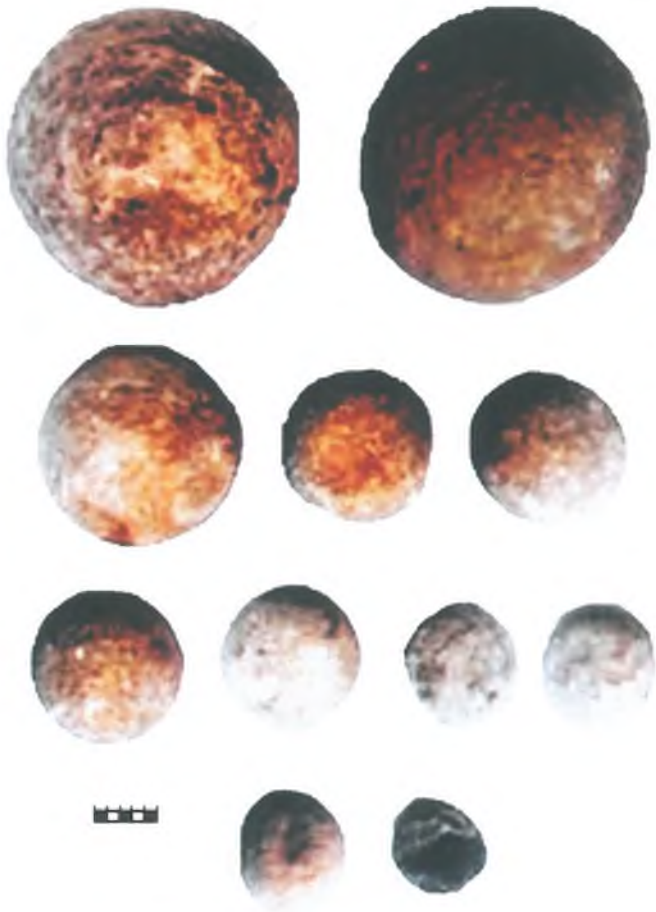

Fig. 20. Ghiulele din colecţia muzeului din Piatra Neamţ

Fig. 21. Ghiulele în expoziţia Cetăţii Neamţului

Fig. 22. Ghiulele din expoziţia muzeului din Făgăraş

Fig. 23. Ghiulele din expoziţia muzeului din Alba Iulia

Fig. 24. Ghiulele din expoziţia muzeului din Roman

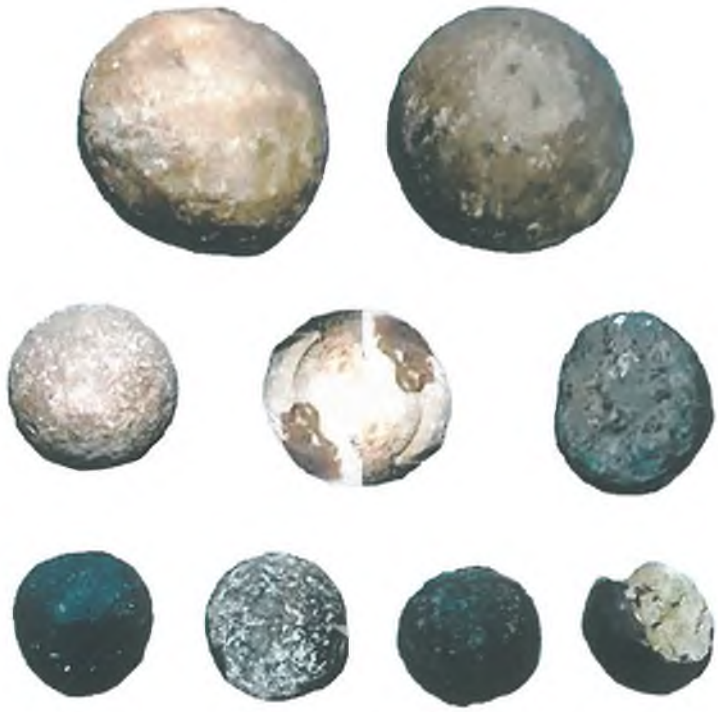

Fig. 25. Ghiulele din expoziţia muzeului din Vaslui

Fig. 26. Grup de ghiulele (?) părăsite, de la Şeica Mică

Fig. 27. Ghiulea înglobată în miez de zidărie, la Slimnic

Fig. 28. Excrescenţă semicirculară pe soclul bisericii Mănăstirii Bistriţa (Moldova)

Fig. 29. Greutăţi de ceas şi greutăţi de cătuşe (?):
1. Hamba; 2. Jidvei; 3. Valea Lungă; 4. Valea Viilor; 5. Baia Mare

Fig. 30. Ghiulele pe monumente: Turnul Sfatului din Sibiu

Fig. 31. Ghiulele pe monumente: curtinele de apărare ale Mediaşului

Fig. 32. Ghiulele pe monumente: 1. Unirea (Alba); 2. Dealul Frumos; 3. Cristian (Braşov)

Fig. 33. Ghiulele pe monumente: Ocna Sibiului

Fig. 34. Ghiulele pe monumente: Rodos (după J. Zeune)

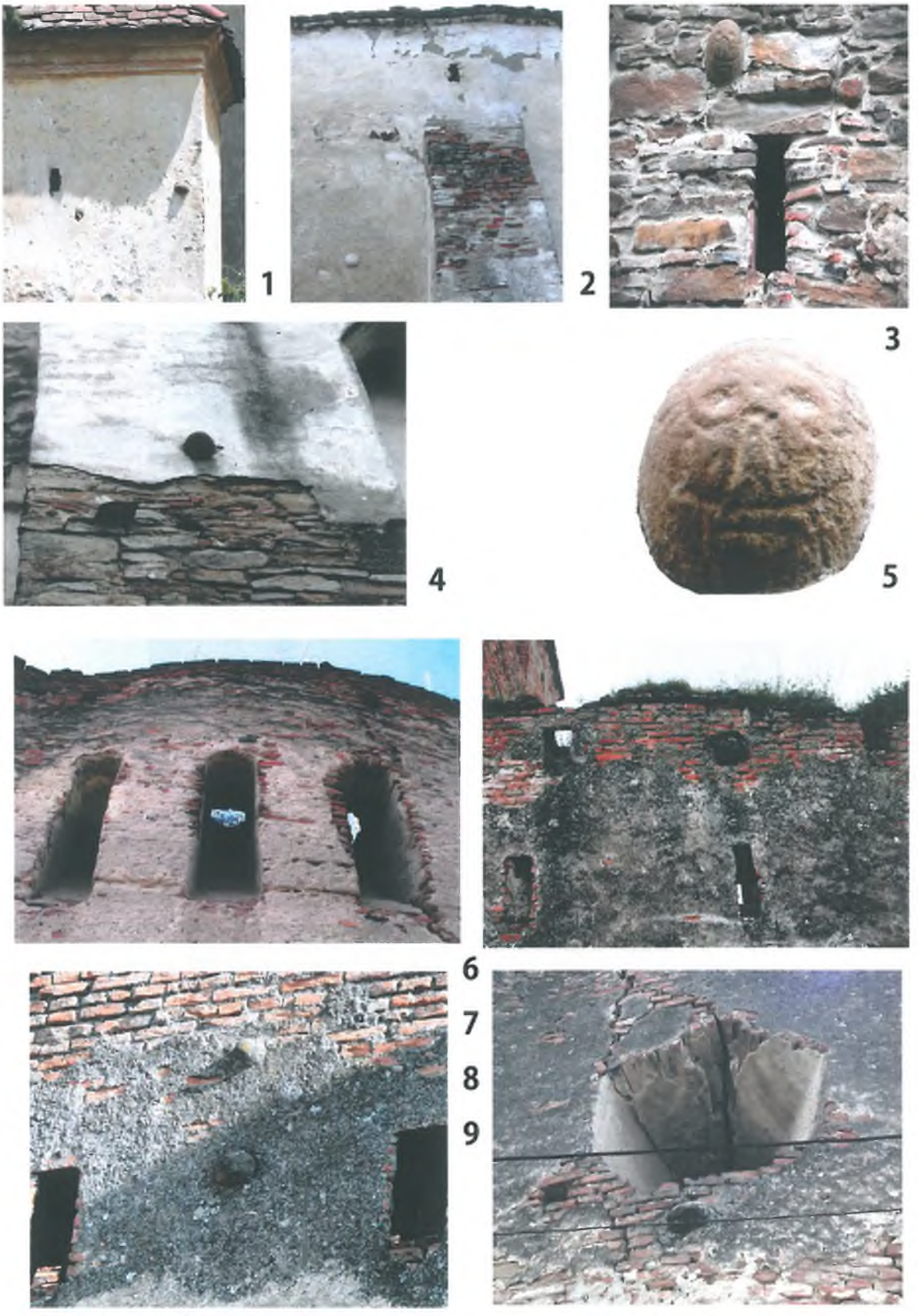

Fig. 35. Ghiulele pe monumente: 1. Nocrich; 2. Hosman; 4. Roadeş; 3, 5. Meşendorf; 6-9. Slimnic

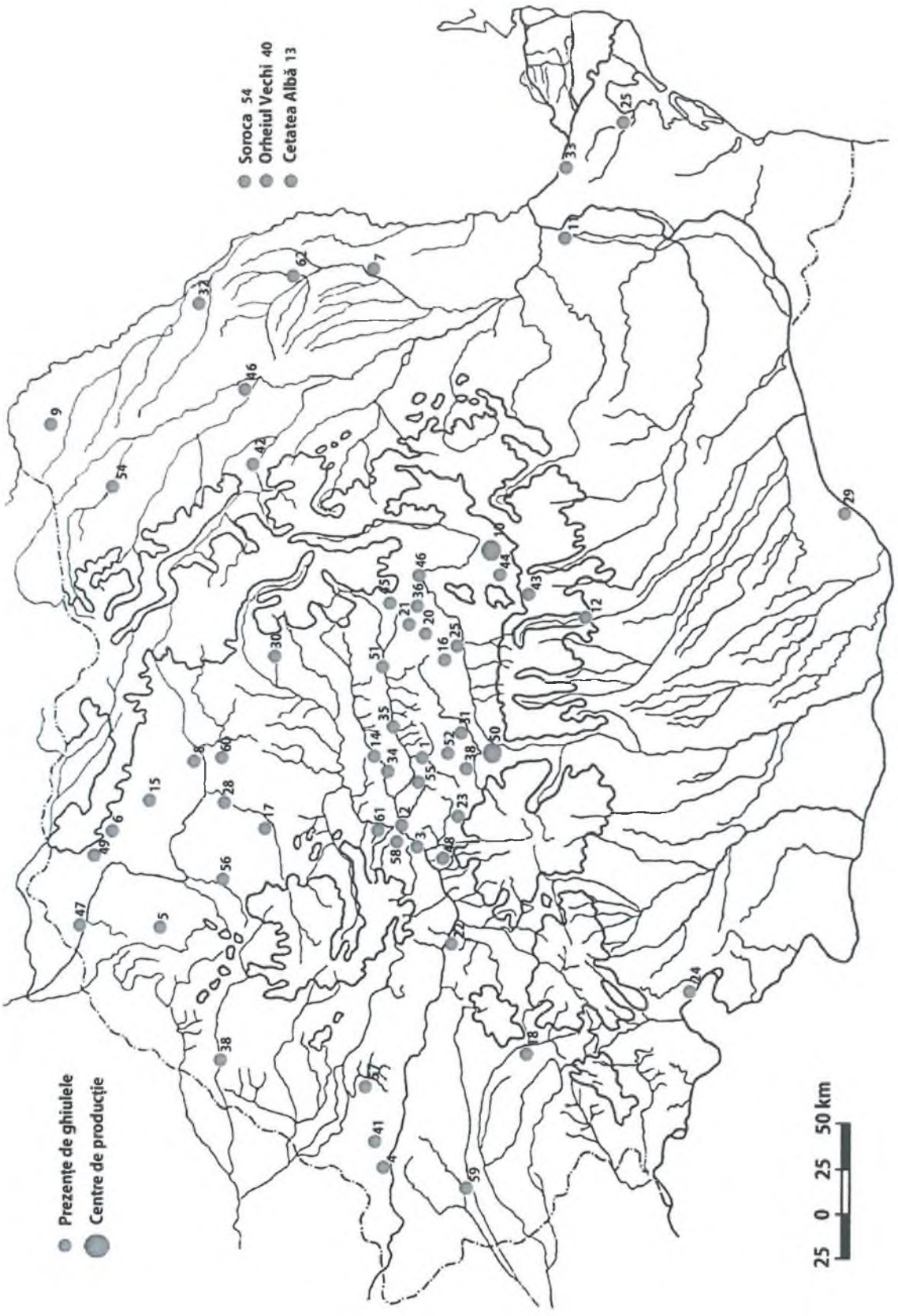

Harta răspândirii ghiulelelor medievale semnalate în România

FILE DINTR-UN POSIBIL DICŢIONAR
II. AVRAM DIN BĂNILA (BANILOVSCHI, BANILOWSKI)

Silviu BUBURUZAN

Rezumat: Reprezentant al unei posibile şcoli moldoveneşti care a dat mai mulţi diplomaţi cu reale calităţi în domeniu. Considerat de unii dintre cei cu care a venit în contact ca fiind şi spion. Cariera sa a început în timpul lui Petru Rareş în 1533. I-a slujit pe rând pe Iliaş Rareş, Ştefan Rareş, Alexandru Lăpuşneanu ca să-şi încheie, teoretic, cariera în 1563 sub Despot vodă, deci 30 de ani mai târziu. O menţiune din 1595 îl arată prezent între boierii care îi erau apropiaţi lui Ieremia Movilă şi au întărit prin semnătura lor jurământul faţă de coroana polonă. Spaţiul în care domnii de la Suceava l-au folosit pe Avram din Bănila a fost cu predilecţie cel polonez.

Cuvinte-cheie: Avram din Bănila (Banilovschi, Banilovski), diplomat, spion, Petru Rareş, Despot vodă, polonez

Abstract: Representative of a possible Moldavian school which formed many diplomats with real qualities in the field. Considered by some of those with whom he came into contact as being a spy too. His career began during the reign of Petru Rareş in 1533. He served one after another Iliaş Rareş, Ştefan Rareş, Alexandru Lăpuşneanu, to finish his career theoretically in 1563, under the reign of Despot Vodă, so 30 years later. A document from 1595 attests his presence among the boyars who were close to Ieremia Movilă and who guaranteed by their signature the oath to the Polish crown. The area where the rulers from Suceava used Avram din Bănila was predominantly the Polish one.

Keyword: Avram in Banila (Banilovschi, Banilovski), diplomat, spy, Petru Rareş, Despot vodă, Polish

Cel mai longeviv şi mai prezent diplomat, din punctul de vedere al menţionării sale în documentele vremii, Avram din Bănila a participat timp de peste treizeci de ani la multe dintre negocierile importante ale diplomaţiei moldoveneşti din epocă. I-a reprezentat pe rând pe Petru Rareş, Iliaş Rareş, Ştefan Rareş, Alexandru Lăpuşneanu şi Despot vodă. Luând în considerare activitatea sa şi integrarea în peisajul „politic" al vremii, personajul ar necesita o analiză mult mai amănunţită din perspectiva mesajelor transmise şi a manierei în care şi-a îndeplinit misiunile decât rândurile de faţă.

Specializat pe relaţia cu Polonia, unde s-au derulat majoritatea misiunilor sale, a împletit activitatea diplomatică cu cea de culegere de informaţii. A fost un „funcţionar" al timpului său, calităţile sale fiind cele care l-au menţinut în slujbă domnească începând cu Petru Rareş şi terminând cu Despot vodă.

Posibil ca sub vodă Lăpuşneanu să fi abandonat genul de echidistanţă care i-a permis să reziste vreme îndelungată în aparatul funcţionăresc al Moldovei. Urmarea acestui abandon a fost implicarea fie şi parţială în complotul boieresc care a favorizat venirea lui Despot vodă la putere. Dovadă în acest sens ar fi promovarea sa de către acesta în sfat, ca pârcălab de Hotin, alături de Mateiaş Stârcea. În paralel, în sprijinul acestei idei, există o menţiune în *Cronica armenilor din Cameniţa* în care se menţionează că Despot „schimbă pe toţi dregătorii şi slujbaşii punând pe alţii în locul lor, iar pe cei care se supuseră lui îi păstră în slujbă"[1].

Prezenţa sa constantă în peisajul diplomatic moldovenesc este cu atât mai interesantă cu cât, datorită alianţelor matrimoniale practicate în epocă, se căsătorise cu Anghelina, nepoată de fiică a

[1] Gr. M. Buicliu, *Cameniţa sau cronica armenilor din Polonia şi Moldova*, în „Convorbiri literare", XL (1906), nr 3-4, p. 249, *apud* Gh. Pungă, *Ţara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu*, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza" 1994, p. 107.

lui Luca Arbure[2]. Astfel a intrat în marea familie a Arbureştilor, implicată prin reprezentanţi ai săi în trei acţiuni majore îndreptate împotriva domniei. Prima împotriva lui Ştefăniţă vodă, a doua care a dus la părăsirea lui Petru Rareş de către forţele politico-militare care i-ar fi permis, poate, să opună o rezistenţă eficientă în timpul campaniei sultanale din 1538, iar a treia soldată cu asasinarea lui Ştefan Lăcustă.

Nicolae Stoicescu l-a identificat ca fiind fiul lui Ion Banilovschi şi frate cu Toader pârcălab de Hotin. Menţionează şi el faptul că a fost căsătorit cu Anghelina, fiica Odochiei Arbure[3].

Şi-a început cariera în aparatul administrativ al vremii ca diac[4] de cancelarie şi a terminat-o ca pârcălab de Hotin, unde a fost instalat de Despot vodă[5]. O perioadă a fost postelnic sau mare postelnic[6] (în raportul către Maximilian de Habsburg din 6 iunie 1562 Belsius îi atribuie funcţia de mare postelnic, iar în cel din 4 februarie 1563 îl consideră postelnic), dar şi staroste de Cernăuţi[7].

Pregătirea sa, cunoştinţele despre spaţiul geopolitic în care şi-a desfăşurat cea mai mare parte a activităţii diplomatice, posibil contactele directe stabilite şi menţinute în timp cu personalităţi ale vremii din acel spaţiu l-au făcut practic indispensabil domnitorilor care s-au perindat pe tronul Moldovei.

Legat de sfârşitul carierei longevivului diplomat şi, de ce nu, „om politic" Avram din Bănila ne-a parvenit un document de la Alexandru Lăpuşneanu. Astfel, dintr-o scrisoare din 1 mai 1564 a acestuia către un magnat polon, rămas neidentificat, aflăm că tezaurul Moldovei „ a căzut în mâna acelui om fără credinţă în Dumnezeu care s-a numit Despot" şi „din tezaurul nostru s-au cinstit Moţoc, Avram şi alţi boieri"[8]. Putem deduce că s-a considerat că experimentatul diplomat fusese mult prea apropiat de Despot şi nu a mai reuşit să se facă acceptat la reînscăunarea domnitorului,

---

[2] Ştefan S. Gorovei, *Găneştii şi Arbureştii (Fragmente istorice, 1538-1541)*, în CI, II, 1971, p. 151, 153 şi nota de la p. 152, *apud* Maria Magdalena Székely, *Sfetnicii lui Petru Rareş. Studiu prosopografic*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2002 p. 458.

[3] Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Sec. XIV-XVII.* Bucureşti, Editura Enciclopedică Română, 1971, p. 292. Îl semnalează pe Avram ca fiind diac între 1535 şi 1546.

[4] „literattas Abraham Banilowski" (diac), cum apare în scrisoarea de răspuns a lui Sigismund I către Iliaş Rareş din 31 dec. 1546. Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti.* Vol. I (1527-1572), Bucureşti, Cartea Românească, 1929, doc. 37, p. 37.

[5] Faptul este menţionat într-un raport al agentului imperial Belsius, care, într-o scrisoare din 4 februarie 1563 către Maximilian de Habsburg, menţionează: „ocupând cetatea Hotinului în ziua de paisprezece <n. red.: ianuarie 1563> a slobozit ostaşii punând drept pârcălabi doi moldoveni, anume pe Avraam despre care am părere bună căci era postelnic, iar pe celălalt Moghilă [...]". Editorul textului îl identifică pe Avraam cu Avraam din Bănila. *Călători străini despre Ţările Române*, vol. II, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1970, p. 215. „credinţa panului Avram şi a panului Mătiaş staroşti şi pârcălabi de Hotin" este pomenită într-un document de întărire a unei tranzacţii funciare emis în 1563 la Bârlad de Despot vodă. DIR XVI/A. Moldova, vol. II, (1551-1570), Bucureşti, Editura Academiei, 1951, doc. 159, p. 161-163. DRH/A. Moldova, vol. VI (1546-1570), Bucureşti, Editura Academiei, 2008, doc. 306, p. 537-540, aduce completarea datei: 16 martie 1563. Ultima apariţie în documentele identificate până în prezent, în calitate de pârcălab, este în 17 iunie 1563, *ibidem,* doc. 314, p. 552-554.

[6] În raportul trimis de Belsius către Maximilian în 6 iunie 1562 de la Iaşi, agentul imperial sugerează că, pentru atragerea de partea habsburgilor a unui număr cât mai mare de dregători moldoveni, ar fi util să li se înmâneze daruri şi scrisori „din partea maiestăţilor voastre". În listă este menţionat „în rândul al optulea Avraam, marele postelnic, „care „să primească o haină de damasc". Avraam este identificat de editorul textului cu Avram din Bănila. *Călători străini*, II, p. 175.

[7] În această calitate este identificat de Ilie Corfus în momentul unei solii din 1542. Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al. XVI-lea*, Bucureşti, Editura Academiei, 1979, doc. 41, p. 65-69, nota 2.

[8] *Ibidem*, doc. 126, p. 240-241. În scrisoare este descris şi tezaurul: „24 de desagi, cât poate duce un cal, de aspri şi mai mult de o sută de cupe de argint aurit, 24 de tăvi mari de argint şi 24 de săbii de argint ferecate în aur, afară de linguri şi alte lucruri multe".

deşi trecuse printr-o experienţă similară la reînscăunarea lui Petru Rareş după ce îl slujise pe Ştefan Lăcustă. Pe de altă parte, abandonarea lui Lăpuşneanu în 1562 poate conduce la explicarea atitudinii acestuia faţă de bătrânul diplomat, acuzaţia de însuşire a unor valori din tezaurul domnesc nefiind neapărat reală.

După acest episod dispare din menţiunile documentare o bună bucată de vreme. Reapare în 1595 cu ocazia înscăunării lui Ieremia Movilă, când, la scurt timp după lupta de la Călugăreni, la Iaşi noul domn depune jurământul de credinţă faţă de coroana polonă, ocazie cu care este semnat şi un tratat bilateral. Între semnături, pe lângă cea a domnului, apar „încă cinci, ale boierilor care-l însoţiseră din Polonia (între ei, Luca Stroici, Nestor Ureche şi bătrânul postelnic Avram Banilovschi)"[9].

Activitatea sa diplomatică apare de timpuriu (raportat la speranţa de viaţă în epocă) în documentele vremii.

Astfel, în 1533 este trimis de Petru Rareş la Cracovia pentru a purta negocieri în spinoasa problemă a Pocuţiei. Celălalt sol, Petru Vartic, a fost reţinut o perioadă la graniţa moldo-poloneză. La Cracovia a dialogat printre alţii cu Nicolae Iskrzycki, starostele Cameniţei, care ulterior a fost trimis în solie la Petru Rareş în aceeaşi problemă[10].

În 28 octombrie 1538 ajunge din nou la Cracovia din partea noului domn, Ştefan Lăcustă. Misiunea pe lângă regele Sigismund I era de mare importanţă pentru Ştefan Lăcustă. Mesajul transmis regelui era constituit din mai multe părţi. În primul rând era anunţată schimbarea de domn la Suceava. S-a discutat şi despre tratatul moldo-polon încheia în acelaşi an sub zidurile Hotinului de trimişii lui Petru Rareş. A treia, dar nu cea din urmă parte a mesajului noului domn, era legată de solicitarea extrădării fratelui vitreg al lui Petru Rareş, Teodor/Toader, fost pârcălab de Hotin. Acesta era refugiat împreună cu familia şi bunurile în Polonia şi era văzut ca reprezentând un risc major faţă de domnie. Mărturie stă maniera în care a fost executat ulterior la Suceava când i s-a tăiat nasul (tratament rezervat pretendenţilor la tron) şi ulterior a fost decapitat. Situaţia era delicată deoarece extrădarea lui Toader a fost solicitată şi de sultan[11].

Importanţa soliei lui Avram din Bănila rezidă şi în faptul că venirea ei a fost consemnată de secretarul reginei Bona, soţia lui Sigismund I al Poloniei, Stanislas Górski[12], de la care ne-a rămas o relatare.

Trei ani mai târziu, în 22 decembrie 1541, din Osiek, Nicolae Sieniawski îi raportează reginei Bona că a fost la el Avram din Bănila purtând o solie din partea domnului moldovean Petru Rareş. Se pare că Avram trebuia să vină mai dinainte, dar şi-a motivat întârzierea prin faptul că la Suceava a fost aşteptat un important sol turc însoţit de un sol moldovean care fusese anterior la Istanbul. Castelanul de Belz apreciază că Avram a fost trimis să culeagă informaţii cu caracter politic[13]. Această apreciere evidenţiază o altă faţetă a diplomatului moldovean, aceea de om priceput în culegerea de informaţii.

---

[9] Hurmuzaki, *Documente*, III, 2, p. 485; Ion Sârbu, *Istoria lui Mihai vodă Viteazul, domnul Ţării Româneşti*, I, Bucureşti, 1904, p. 326, *apud* Andrei Pippidi, *Ieremia Movilă. Schiţă de portret,* în *Movileştii. Istorie şi spiritualitate românească.* vol. II, *Iremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca.* Suceava, Sfânta mănăstire Sucevița/Editura Muşatinii, 2006, p.80/81.

[10] *Călători străini despre Ţările Române,* vol. I, îngrijit de Maria Holban, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1968, p. 350.

[11] Ştefan S. Gorovei, *Ştefan Lăcustă*, în *Petru Rareş*, coordonator Leon Şimanschi, Bucureşti, Editura Academiei, 1978, p. 169.

[12] Ştefana Simionescu, *Noi date despre situaţia internă şi externă a Moldovei în anul 1538, într-un izvor inedit*, în „Studii", 2/25, 1972, p. 225-240, *apud* Ştefan S. Gorovei, *Note istorice şi genealogice cu privire la urmaşii lui Ştefan cel Mare*, în SMIM, vol. VIII, Bucureşti, Editura Academiei, 1975, p. 198.

[13] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolele al XVI-lea şi al XVII-lea*, ediţie îngrijită de Vasile Matei, Bucureşti, Editura Academiei, 2001, doc. 4, p. 8.

Înainte de 21 ianuarie 1542[14], aflat din nou la Nicolae Sieniawski, voievod de Belz, Avram îi prezintă acestuia un mesaj adresat de Petru Rareș regelui polonez. Domnitorul moldovean a recurs la această manieră de contactare a regelui datorită faptului că „n-a putut obține nimic prin solii săi de la m.s. regele în trebuințele sale, fiind de părere că măria sa a disprețuit prietenia și buna vecinătate cu domnul voievod"[15].

Voievodul de Belz, ales ca interfață între cele două capete încoronate, a redactat un raport adresat regelui despre conținutul mesajului domnesc. Din raport transpare ostilitatea reciprocă, potențată pentru partea moldoveană de poziția ambiguă a regelui în problema extrădării lui Sienko, cel ce furase de la domn bunuri din vistierie, și în cea a fratelui vitreg al lui Petru Rareș, Teodor, care, predat solului turc în 1538, ar fi fost răpit de oamenii lui Ștefan Lăcustă, însemnat la nas și ulterior executat, acțiune în care au fost implicați mai mulți boieri ce ulterior au suportat judecata domnească[16].

Raportul scoate în evidență tenacitatea cu care Avram urmărește rezolvarea tuturor problemelor ridicate de domnul său în mesajul scris.

Tot în 1542 și prin vocea lui Avram din Bănila, staroste de Cernăuți, Petru Rareș face o nouă încercare de a ralia Polonia la o eventuală acțiune antiotomană. După un excurs în perioada în care Porții otomane i se opuneau Polonia, Ungaria și Moldova, aflate în „bună pace și în înțelegere și în unire" și legate prin tratate reciproce de ajutorare, domnul moldovean prezintă realitatea vremii în care fosta linie întâi a creștinătății nu mai există nici fizic și nici ca forță de opoziție în fața unei puteri turcești în expansiune. Mai mult, Moldova, în viziunea domnului său cheie a creștinătății, a căzut sub otomani care tind acum „asupra țării Cehiei și asupra altor țări creștine[17]". Se solicită din partea Poloniei o poziție mult mai activ antiotomană, în caz contrar domnul Moldovei estimând că puterea otomană o va copleși.

Finalul scrisorii indică gradul ridicat de încredere de care se bucura solul: „aș avea încă de vorbit mai multe cu măria voastră, dar le-am încredințat măriei voastre prin Avram"[18].

Din instrucțiunile scrise trimise de domn lui Avram aflăm și cele neexpuse în scris: să se solicite intervenția regală în Transilvania pentru retrocedarea către Moldova a feudelor tradiționale, salvconduct pentru solii ce se deplasează către Moscova, securizarea prin intermediul starostelui Cameniței (căruia îi este menționat alcoolismul) a graniței de partea polonă pentru a nu permite efectuarea de raiduri de jaf în Moldova, în paralel cu extrădarea pribegilor (se reamintește episodul fratelui vitreg al domnului extrădat și executat) și a țiganilor fugari. Mai este discutată situația unui evreu ce îi datora bani domnului moldovean.

În ciuda unui ton calm prin care se dădeau instrucțiuni, rezultă cu claritate fermitatea deosebită solicitată solului în îndeplinirea misiunii, altfel „[...], Avrame, dacă vei băga lucrurile noastre în glod, atunci tu îți vei pierde capul tău și al prietenilor tăi apropiați și al copiilor tăi"[19].

În solia din 9 decembrie 1546[20] purtată de „pisarul Avram din Bănila", Iliaș Rareș solicită stoparea unui pretendent la tron adăpostit în Polonia. Scrisoarea domnească specifică faptul că acesta, stabilit în zona de graniță, adunase, ajutat și de starosti de hotar, circa 200 de călăreți cu care întreprindea raiduri în Moldova. Sunt date ca distruse șase sate.

---

[14] Pentru această misiune, compusă alături de Avram din încă 4 persoane şi 6 cai, Maria Magdalena Székely avansează, bazându-se pe data propusă de Th. Holban în *Documente româneşti din arhivele polone şi franceze*, în AIIAI, XIII, 1976, p. 288-289, nr. 16, ca dată luna iunie 1541. Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 456 şi nota 21 p. 456.

[15] I. Corfus, *Documente[...]. Secolul al XV-lea,* doc. 41, p. 68.

[16] „milostivirea sa domnul tău a pedepsit déjà cu capul pe toți acei ce l-au atacat pe Kierdei și au luat viața lui Teodor, mai ales pe Mihul și pe Trotușan", *ibidem*, p. 68.

[17] *Ibidem,* doc. 42, p. 72.

[18] *Ibidem,* p. 73.

[19] *Ibidem*, p. 76.

[20] *Ibidem*, doc. 65, p. 128-130.

Mesajul scris este însoțit de unul verbal[21]. Regele este informat despre schimbarea domnilor în Moldova datorată decesului lui Petru Rareș și faptului că sultanul i-a trimis noului domn prin intermediul unui capugibașa însemnele domniei, adică steagul și cuca[22]. În fapt se comunică autorităților poloneze că sultanul este suzeranul noului domn, motiv pentru care îl va proteja atât pe el, cât și pe supușii săi. Pe cale de consecință, noul domn de la Suceava nu pregetă în a-și manifesta doleanțele exprimate în limbajul diplomatic al vremii: extrădarea „din țara măriei tale" a unui pretendent adăpostit în Polonia și care tulbură situația politică, dar mai ales economică în zona de hotar moldo-polonă prin jafurile la care se dedă (sunt enumerate pierderile și asasinatele). Totodată, i se atrage atenția regelui că „până acum n-a ieșit niciodată un voievod din țara măriei tale"; pe cale de consecință, prin sprijinirea unui pretendent s-ar încălca înțelegerile cu turcii și vechile tratate moldo-polone, afirmația fiind îndulcită cu o mână întinsă pentru cooperare și păstrarea vechilor înțelegeri. În final se solicită executarea pretendentului și se subliniază faptul că „până acum domnul meu nu s-a plâns nimănui ci numai măriei tale" din dorința de a-și arăta în chip manifest bunele intenții. În final, pentru a se menaja orgoliile regale, este indicat ca principal vinovat de situație starostele Cameniței alături de starostele Liovului, care, de asemenea, nu acționează în sensul menținerii unor relații bune cu Moldova.

Răspunsul din 31 decembrie 1546 la solia „diacului Avram Banilowski" indică faptul că maniera de transmitere a mesajului și-a atins ținta. Regele Sigismund I al Poloniei poruncește căpitanilor de margine să-l captureze pe pretendentul care intrase în Moldova producând tulburări[23].

În 1549 boierul moldovean va fi purtător de solie la Piotrkow unde se aduna Dieta poloneză, ulterior fiind menționat la Cracovia[24].

---

[21] *Ibidem,* doc. 66, p. 130-134.

[22] Primul domn român de la învestirea căruia ne-au parvenit documente clare a fost munteanul Moise vodă. Există o consemnare din 16.02.1529 în registrul vistieriei centrale a Porții, publicată pentru prima dată în limba română de Mihai Maxim, în care se menționează că pentru acest eveniment au fost cheltuite următoarele sume în bani lichizi și cadouri făcute noului domn: 10.000 de akçe „bani gata", 1 *ûskûf*, cilindrică cu burcă roșie și pană albă de bâtlan și căciulă de turban (n. aut.: posibil *zerrin-kûlâh*, „căciulă de aur" adică făcută cu fir de aur), postav din catifea din fir de aur, roșie, franceză; veșmânt din stofă *mirâhori* din catifea roșie simplă cu margini din aur curat; 1 vârf de steag (bulă) din argint aurit; 12 coți (1cot = 60 cm) din *tafta* (purpură) de Bursa; 1 cal minunat cu căpăstru și frâu de mătase și cu zăbale cu lanț de argint, panaș din egretă de mare, valtrap din catifea europeană dimpreună cu buzdugan (*bozdoğan*) (n. aut.: uneori se precizează buzdugan de Damasc în formă de pară). Mihai Maxim *Noi documente turcești privind Țările Române și Înalta Poartă (1526-1602),* Brăila, Muzeul Brăilei, Editura Istros, 2008, doc. 7, p. 85-86. Pentru Moldova același autor publică de asemenea prima dată în traducere românească cheltuielile ocazionate cu acordarea învestiturii lui Despot vodă, apreciind că este prima înregistrare otomană în detaliu a însemnelor de învestitură pentru un domn moldovean. Documentul din 2 februarie 1562 menționează: 1 *ûskûf* din aur cântărind 85 miskal-i (1 miskal = 4,618 gr. aur); 2 veșminte, unul din *sib* roșie franceză, calitatea I-a, cu căptușeală din catifea cu fir și unul din catifea roșie, tot franceză, cu căptușeală din postav violet și margine din aur curat; lanț pentru cal, din argint, în greutate de 240 de *dirhemi* (1 *dirhem* = 3,25 grame); 1 buzdugan de Damasc în formă de pară; 1 *abâi* (pătură pentru cal) din catifea de Bursa; capul de steag din argint aurit; *tafta* roșie de Bursa: 24 de bucăți, *ibidem*, doc. 33 și 34 p. 192-201. O referire la elemente de investitură care ar fi fost trimise de sultan în Moldova apare într-o scrisoare a regelui Sigismund I „chiar în vremea morții voievodului [Ștefan cel Mare], s-a întors de la Constantinopol logofătul [Tăutu,-*n.n.*] care fusese trimis cu tributul la împăratul turcilor și a venit cu el un sol mare și de seamă al împăratului, aducând cu el obișnuitul steag sau drapel pentru a așeza și a întări în Moldova pe noul voievod". P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, în *Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice (ARMSI),* s. III, t. XV, m. 2, 1934, *apud* Ștefan S. Gorovei, *Note istorice și genealogice cu privire la urmașii lui Ștefan cel Mare*, în SMIM, vol. VIII, București, Editura Academiei, 1975, p. 186.

[23] A.Veress, *op. cit.*, doc. 37, p. 37.

[24] Theodor Holban, *Documente românești*, p. 299-300, nr. 48, 49, *apud* Maria Magdalena Székely, *op. cit,* p. 456.

Între 2 și 10 decembrie 1550, registrul de cheltuieli al vistieriei regale poloneze menționează solia lui Avram care, însoțit de 6 persoane și 6 cai, a venit la Cracovia la rege. Ilie Corfus, menționând evenimentul, consemnează că ar fi vorba despre „Avram popă din Hotin sol în Polonia"[25].

Din documentul următor, legat de solia din intervalul 21 aprilie 1551-15 mai 1551, aflăm că precedenta delegație din decembrie 1550 a fost una cu peripeții pentru solul moldovean, care a fost atacat pe drumul de întoarcere, motiv pentru care regele polon dispune o anchetă. Regele nu omite totuși să reamintească faptul că propriul său sol Andrei Osiecki a fost reținut în Moldova și ar fi suferit pagube materiale substanțiale[26].

Această misiune a fost îndeplinită de „Gyenga Szepteliczowy przykulabowy choezymskyemu y Abramowy popowy choezymskyemu", adică de Ghenghea Șeptilici, pârcălab de Hotin, și Avram popa din Hotin. Aflăm despre conținutul ei analizând răspunsul regal care s-a păstrat. Regele polon își justifică ostilitatea față de domnul moldovean, adăpostirea pribegilor și faptul că a refuzat să primească solii anterioare din cauza atacurilor și jafurilor efectuate de moldoveni. Editorul textului consideră că aversiunea regală poate fi legată de raidul moldovenesc asupra Barului din 13 februarie 1550[27].

În 20 februarie 1552[28], la Piotrkow, unde se țineau și lucrările dietei poloneze, este semnalată o solie moldovenească, avându-i în alcătuirea sa pe marele hatman Ion Sturza, pe starostele de Neamț Petru Cârcă și, în calitate de tâlmaci și pisar, pe Avram din Bănila. Conținutul soliei poate fi decelat din răspunsul regal care s-a păstrat.

Sigismund August își afirmă disponibilitatea de a menține pacea și bunele relații cu Moldova, deși fostul domn, Iliaș Rareș, a manifestat ostilitate față de Polonia. De asemenea, acceptă propunerile de pace și bună vecinătate avansate de Ștefan Rareș, noul domn de la Suceava, în schimb dorind rezolvarea favorabilă pentru polonezi a diferendelor care au dus la reținerea și închiderea sau executarea unor supuși poloni. Legat de adăpostirea în Polonia a pretendentului Ioan și a altor pribegi, explică acest fapt prin dorința de a proteja Moldova de tulburări.

La solicitarea lui Ștefan Rareș, care reia practic un angajament al tatălui regelui polon inclus în tratatul din 1527 dintre Petru Rareș și Sigismund I, de a primi azil în Polonia, atât el, cât și oamenii săi, în cazul în care ar fi nevoit să fugă din țară, regele amână un răspuns până după încheierea formalităților legate de restabilirea păcii și a bunelor relații dintre cele două țări[29].

La lucrările Seimului polonez din 20 februarie-22 martie 1554 de la Lublin apare o impozantă solie moldovenească formată din nu mai puțin de 45 de persoane, condusă de „Grigore Liciul, al doilea logofăt", „Ion Moțoc, vornicul țării Moldovei și vătaful ținutului Iașilor" și „Avram din Bănila, secretarul" lui Alexandru Lăpușneanu[30]. În timpul lucrărilor „convenției generale" a fost confirmat și tratatul polono-otoman în care era prinsă ca subiect de drept și Moldova, fapt care justifică prezența acestei delegații[31]. Cu această ocazie regele „a binevoit să confirme și să întărească pacea și jurământul Măriei voastre și să dea [...] privilegiu, cu pecețile solemne ale marii Coroane polone[32]".

---

[25] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României. Sec. XVI*, doc. 75, p. 150

[26] *Ibidem,* doc. 76, p. 152-153.

[27] *Ibidem,* p. 152. Legat de anul 1551 Maria Magdalena Székely semnalează, plecând de la un studiu al lui Th. Holban, o solie în intervalul februarie-martie. Th. Holban, *Documente românești*, p. 301, doc. 55, *apud* Maria Magdalena Székely, *op. cit,* p. 457.

[28] Maria Magdalena Székely plasează solia la 10 ianuarie. Adaugă faptul că solii veneau din Lituania. Maria Magdalena Székely, *op. cit,* p. 457.

[29] *Ibidem,* doc. 80, p. 156-158.

[30] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolele al XVI-lea și al XVII-lea.* Ediție îngrijită de Vasile Matei. București, Editura Academiei Române, 2001, p.36/37, doc. 17.

[31] Gh. Pungă *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza", 1994, p. 253/254.

[32] Ilie Corfus,*Documente[...].Secolele al XVI-lea și al XVII-lea,* doc. 17, p. 37.

În cursul aceluiaşi an, la 16 decembrie 1554[33], la Vilna în Lituania Iosif Veveriţă, pârcălab de Roman, Nicolae pârcălab de Soroca şi Avram din Bănila semnau tratatul cu Lituania, avându-l pe Sigismund August în calitate de mare duce. Acest document era semnat urmare a faptului că regele refuzase să acorde un salvconduct pentru solii lui Lăpuşneanu care mergeau la Moscova pentru că Moldova nu avea tratat cu Lituania. Tratatul era „de bună amiciţie şi de eternă pace", iar Lăpuşneanu nu era menţionat în calitate de vasal al coroanei polone.

De la Vilna solii pleacă spre Moscova, unde ajung în ianuarie 1555 şi solicită „în numele creştinismului ajutor de la marele gospodar (ţar) pentru răscumpărarea de la turci"[34].

În decembrie 1555, Avram din Bănila, şi de această dată identificat ca „secretarul ţării Moldovei"[35], vine din nou la Vilna. Mesajul transmis din partea lui Alexandru Lăpuşneanu include referiri la Rareşizi, care „n-au ascultat bucuroşi de domnii creştini dimprejur şi nici de boierii sfetnici ai ţării Moldovei[36]". Este amintită solia din anul precedent şi se solicită un document similar, dar de astă dată, din partea „Marelui Principat al Lituaniei".

În final este pusă problema pretendenţilor la tronul Moldovei sprijiniţi într-un fel sau altul de nobili polonezi. Este menţionat fostul hatman Negrilă care, împreună cu fostul mitropolit Gheorghe[37], s-a deplasat la Istanbul, unde ar fi complotat pentru readucerea rareşizilor pe tron, acţiune contracarată printr-o solie condusă de episcopul Macarie. Al doilea pretendent pomenit este „Ion voievod care se dă drept fiu de domn" şi care pentru a ocupă funcţia a promis mari avantaje financiare sultanului şi altor demnitari turci[38].

În decembrie 1561 îl regăsim pe neobositul călător de asemenea în Polonia[39].

În 1562 este semnalat 9 zile la Cracovia[40]. Adina Berciu-Drăghicescu îl identifică între participanţii la discuţiile de la Lomza de la sfârşitul lui 1561 sau începutul lui 1562 în calitate de negociator. În acea localitate din Mazovia au avut loc discuţii între reprezentanţi ai lui Ioan Sigismund Zápolya şi ai lui Despot vodă[41]. Solul moldovean participant la aceste discuţii a fost ulterior reţinut din dispoziţia regelui polon[42], fiind eliberat în luna mai 1562. Acesta se afla într-o

---

[33] Ion Ionaşcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Relaţiile internaţionale ale României în documente (1368-1900)*, Bucureşti, 1971, p. 171-173, nr. 32, *apud* Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 255.

[34] Th. Uspenschi, *Vasele moldoveneşti aflătoare în sala armelor din Moscova,* în BCMI, 1927, p. 94, *apud* Gh. Pungă, *op. cit.*, p. 255.

[35] I. Corfus, *Documente[...]. Secolele al XVI-lea şi al XVII-lea,* doc. 17, p. 33-38.

[36] Aluzia la sfetnicii evident favorabili Poloniei poate constitui un indiciu care să clarifice motivele care au stat la baza execuţiei lui Petru Vartic sau chiar a lui Luca Arbore, deşi este puţin probabil ca Lăpuşneanu să reamintească un eveniment petrecut cu aproape patru decenii în urmă.

[37] Gheorghe de la Bistriţa, mitropolit al Moldovei sub Ştefan Rareş, care-l pune în scaun după retragerea lui Grigorie. Posibil să fi fost episcop de Roman în locul lui Macarie, depus la porunca lui Iliaş Rareş. Fiind apropiat al lui Ştefan Rareş, este depus la porunca noului domn, Alexandru Lăpuşneanu. Se presupune că a rămas în exil până la moartea lui Lăpuşneanu când revine, posibil, la mănăstirea sa de metanie – Bistriţa. Este ierarhul menţionat de Azarie şi Ureche ca fiind ars de viu la porunca lui Ion Vodă („Băgat-au în foc de viu pre vlădica Gheorghie, de au arsu, dându-i vină de sodomie, auzind că are strânsură de avuţie"). Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţărâi Moldovei.* Ediţie îngrijită, studiu introductiv, indice şi glosar de P.P. Panaitescu. Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1955, p. 185, *apud* Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii ortodoxe române*, Bucureşti, Editura Institutului biblic şi de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1992, p. 474. Posibil ca pedeapsa să fi fost o reacţie a lui Ion Vodă la persecuţiile antiarmeneşti petrecute în Moldova sub Ştefan Rareş şi, evident, cu acordul mitropolitului.

[38] Ilie Corfus, *Documente[...]. Secolele al XVI-lea şi al XVII-lea.,* doc. 17, p. 36/38.

[39] Th. Holban, *Documente româneşti*, p. 307, doc. 77, *apud* Maria Magdalena Székely, *op. cit,* p. 457.

[40] *Ibidem,* p. 307, doc. 79, *apud* Maria Magdalena Székely, *op. cit,* p. 457.

[41] Adina Berciu-Drăghicescu, *O domnie umanistă în Moldova. Despot vodă,* Bucureşti, Editura Albatros, 1980, p. 64. Andrei Veress publică raportul din 23 ianuarie 1562 al trimisului imperial Valentin Saurman către împăratul Ferdinand I în care sunt evaluate discuţiile de la Lomza. A. Veress, *Documente,* I, doc. 259, p. 208. Revine cu un raport trimis de asemenea din Wilno în 7 martie 1562 în care relatează că solul moldovean a oferit jurământul de credinţă din partea lui Despot, *ibidem,* doc. 262, p. 209.

[42] A. Veress, *op. cit.,* doc. 266, p. 211-212, *apud* Adina Berciu-Drăghicescu, *op. cit.,* p. 64.

situație delicată față de Înalta Poartă, care, în baza situației politice existente, numea și confirma domni asimilându-i în timp cu înalți funcționari otomani, considera că este singura în măsură să desemneze domnitori în Moldova, iar Despot venise cu sprijin masiv din partea nobilimii reformate lituaniene și poloneze.

Degradarea statutului domnilor Moldovei este reflectată de cel al trimișilor diplomatici la Istanbul. Astfel, dacă în 1527 trimișii Moldovei erau încă identificați în documentele otomane cu termenul *elçiyân* (ambasador), termen utilizat și pentru desemnarea trimișilor marilor state precum Franța, Veneția sau Polonia din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, aceiași trimiși moldoveni apar sub numele de *kapu kethŭdasi* sau *kethŭda-i bâb* (reprezentant la Poartă). Sub această denumire erau identificați și trimișii sultanei-*validé* sau ai marilor demnitari otomani, inclusiv ai beilerbeilor de provincii[43].

Legat de soliile trimise în Polonia în intervalul 1561-1562, Constantin Rezachevici consideră că ar fi dificil de crezut că Despot a trimis prin Avram din Bănila și Ion Moțoc, care trebuiau să participe la lucrările dietei de la Piotrków, în 18 noiembrie 1561, jurământul de credință față de coroana poloneză, așa cum semnalează Th. Holban[44]. Consideră acest lucru deoarece 18 noiembrie este data începerii domniei lui Despot, în timp ce Lăpușneanu se afla încă în Moldova, și crede că este puțin probabil ca Despot să trimită o solie atât de importantă în acea zi. Apreciază că în fapt documentul analizat de Th. Holban se referă la o solie din 1562, solie căreia îi și răspunde regele în 18 iulie 1562[45].

Tot în 1562 experimentatul diplomat este trimis de Despot într-o misiune de mare importanță, și anume ca să pețească în numele domnului o soră a domnului muntean Petru cel Tânăr și fiică a Chiajnei, fiica lui Petru Rareș. Se poate considera că Despot urmărea ca prin celebrarea acestei căsătorii să obțină o legitimare la tron prin intrarea oficială în familia rareșizilor, familie din care afirmase că face parte, fără a dovedi în mod pertinent acest lucru, precum și stabilirea unor relații speciale, de subordonare[46], a Țării Românești.

Despot s-a străduit să transforme această căsătorie într-un eveniment european, invitând să participe la ceremonii mai multe capete încoronate. Astfel, prin vistierul Stroici, în iunie 1562, l-a invitat la nunta, fixată pentru ziua de 6 octombrie, pe împăratul Ferdinand I de Habsburg[47].

Au mai fost trimise invitații și lui Filip al II-lea al Spaniei, Sigismund al II-lea al Poloniei sau ducelui Prusiei Anton de Hohenzollern. Toate acestea au fost interpretate ca „un indiciu al egalității teoretice dintre domnii români și ceilalți monarhi ai creștinătății"[48].

Cu ocazia pețirii domniței din Muntenia se reface tandemul cu Ion Moțoc, dovadă că acesta funcționa foarte bine, pe de-o parte, iar pe de alta, se bucura de toată încrederea domnului.

În mai 1563 îl regăsim pe Avram din Bănila, pârcălab de Hotin de această dată, alături de Ioan Moțoc și Barnovschi, portarul Sucevei, la lucrările dietei de la Piotrków. Cei trei trimiși ai lui Despot vodă solicită reînnoirea tratatului de pace încheiat anterior de Alexandru Lăpușneanu[49].

---

[43] Mihai Maxim, *Noi documente turcești*, doc. 2, nota 2, p. 47.

[44] Th. Holban, *Noi știri despre Ion Eraclide Despot, domn al Moldovei*, în RA, LIII (1976), nr. 3, p. 323-324, *apud* Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova. a. 1324-1881. I. Secolele XIV-XVI,* București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 651.

[45] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României, sec. XVI,* doc. 104, p. 202, *apud* C. Rezachevici, *op. cit.,* p. 651.

[46] Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, București, Editura Albatros, 1980, p. 152.

[47] A. Veress, *Documente,* I, doc. 277, p. 220-221. O a doua invitație a fost trimisă și arhiducelui Maximilian.

[48] Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVIII,* București, Editura Academiei, p. 24.

[49] *I. Corfus, Documente privitoare la istoria României [...]. Secolul al XVI-lea*, doc. 114, p. 211/220. Printre alte aspecte de interes din textul materialului reține atenția și faptul că Despot se angajează să nu cedeze teritorii din „voievodatul Moldovei și Țării Românești", reluând formulări mai vechi care ar atesta un gen de suzeranitate asupra voievodatului sud-carpatic. Angajamentul în numele celor două țări revine mai explicit în momentul în care Despot afirmă că va sprijini Polonia în caz de necesitate „noi înșine cu capul nostru, și sfetnicii noștri și boierii și supușii noștri ai țărilor noastre a Moldovei și Țării Românești [...]".

Regele îşi trimite propriii emisari pentru a primi jurământului noului domn al Moldovei, documentul redând acest act.

O concluzie sumară a acestei scurte treceri în revistă a peste treizeci de ani de eforturi diplomatice moldoveneşti de reglementare a raporturilor cu uniunea polono-lituaniană indică pe de o parte implicarea unor diplomaţi specializaţi pe acest vast spaţiu, dar relevă şi o mare duplicitate din partea poloneză. Aceasta s-a manifestat prin dirijarea eforturilor, pornind mai mult de la resentimente începând din vremea lui Ştefan cel Mare, de la dorinţa de control al spaţiului moldovenesc fie prin impunerea de domni vasali, fie chiar prin încorporare a acestuia, pentru contracararea politicii habsburgice în regiune şi pentru securizarea situaţiei externe prin buna înţelegere cu teoretic duşmanul otoman.

Probabil Avram din Bănila, care, alături de Nicolae Burlă, poate fi considerat ca reprezentativ pentru diplomaţia moldovenească în regiune, era cunoscător cel puţin al limbii poloneze, dacă nu şi al celei latine. Cu certitudine avea calităţi de negociator, dar şi abilităţi de culegător de informaţii. Faptul că a rezistat mai bine de treizeci de ani în slujbă domnească indică şi alt gen de abilităţi, pe care astăzi le-am numi politice.

BIBLIOGRAFIE

CRONICI

URECHE, Grigore, *Letopiseţul Ţărâi Moldovei.* Ediţie îngrijită, studiu introductiv, indice şi glosar, de P.P.Panaitescu. Bucureşti, Editura de stat pentru literatură şi artă, 1955

DICŢIONARE

STOICESCU, Nicolae, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Sec. XIV-XVII.* Bucureşti, Editura enciclopedică română, 1971

DOCUMENTE

Călători străini despre Ţările Române, vol. I, îngrijit de Maria Holban, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1968

Călători străini despre Ţările Române, vol. II, îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1970

CORFUS, Ilie *Documente privitoare la istoria României, culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea.* Bucureşti, Editura Academiei, 1979

idem, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolele al XVI-lea şi al XVII-lea.* Ediţie îngrijită de Vasile Matei. Bucureşti, Editura Academiei, 2001

Documente privind istoria României. Veacul XVI. A. Moldova, vol. II, (1551-1570), Bucureşti, Editura Academiei, 1951

Documenta Romaniae Historica. A. Moldova, vol. VI (1546-1570), Bucureşti, Editura Academiei, 2008

HOLBAN, Theodor, *Documente româneşti din arhivele polone şi franceze*, în AIIAI, XIII, 1976

HURMUZAKI, Eudoxiu, *Documente*, III, 2

MAXIM, Mihai, *Noi documente turceşti privind Ţările Române şi Înalta Poartă (1526-1602)* Brăila, Muzeul Brăilei, Editura Istros, 2008

VERESS, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti.* Vol. I (1527-1572), Bucureşti, Cartea Românească, 1929

LUCRĂRI GENERALE

ANDREESCU, Ştefan, *Restitutio Daciae*, Bucureşti, Editura Albatros, 1980

Mult mai important este un paragraf legat de libertatea comerţului şi a deplasării prin spaţiul românesc, ştiut fiind faptul că economicul influenţează multe decizii politice. Negustorilor polonezi li se confirmă dreptul de a cumpăra şi vinde „în voie în ţara Moldovei şi Ţării Româneşti".

BERCIU-DRĂGHICESCU, Adina *O domnie umanistă în Moldova. Despot vodă,* Bucureşti, Editura Albatros, 1980
IONAŞCU, Ion, BĂRBULESCU, Petre, GHEORGHE Gheorghe, *Relaţiile internaţionale ale României în documente (1368-1900)*, Bucureşti, 1971
PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii ortodoxe române*, Bucureşti Editura Institutului biblic şi de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1992
PIPPIDI, Andrei, *Tradiţia politică bizantină în ţările române în secolele XVI-XVIII,* Bucureşti, Editura Academiei
PUNGĂ, Gh., *Ţara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu*, Iaşi, Editura Universităţii „ Al. I. Cuza" 1994
REZACHEVICI, Constantin, *Cronologia critică a domnilor din Ţara Românească şi Moldova. a. 1324-1881. I. Secolele XIV-XVI.* Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2001
SÂRBU, Ion, *Istoria lui Mihai vodă Viteazul, domnul Ţării Româneşti*, I, Bucureşti, 1904
SZÉKELY, Maria Magdalena, *Sfetnicii lui Petru Rareş. Studiu prosopografic*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2002

ARTICOLE

BUICLIU, Gr. M., *Cameniţa sau cronica armenilor din Polonia şi Moldova*, în „Convorbiri literare", XL (1906), nr 3-4
GOROVEI, Ştefan S., *Găneştii şi Arbureştii (Fragmente istorice, 1538-1541)*, în CI, II, 1971
idem, *Note istorice şi genealogice cu privire la urmaşii lui Ştefan cel Mare*, în SMIM, vol. VIII, Bucureşti, Editura Academiei, 1975
idem, *Ştefan Lăcustă*, în *Petru Rareş*, coordonator Leon Şimanschi, Bucureşti, Editura Academiei, 1978
HOLBAN, Th. *Noi ştiri despre Ion Eraclide Despot, domn al Moldovei*, în RA, LIII (1976)
PANAITESCU, P. P., *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, în ARMSI, s. III, t. XV, m. 2, 1934
PIPPIDI, Andrei, *Ieremia Movilă. Schiţă de portret,* în *Movileştii. Istorie şi spiritualitate românească.* vol. II *Iremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca.* Suceava, Sfânta mănăstire Sucevita/Editura Muşatinii, 2006
SIMIONESCU, Ştefana, *Noi date despre situaţia internă şi externă a Moldovei in anul 1538, într-un izvor inedit*, în „Studii", 2/25, 1972
USPENSCHI, Th., *Vasele moldoveneşti aflătoare în sala armelor din Moscova,* în BCMI, 1927

ACTUL UNIRII BUCOVINEI REFLECTAT ÎN PRESA DIN ANII 1914-1918

Cristina SLAVIC

Rezumat: Autoarea prezintă în articol câteva aspecte legate de marele act al Unirii Bucovinei cu România din 28 noiembrie 1918, unul dintre cele mai însemnate momente din istoria Bucovinei şi chiar din istoria modernă a României, reflectat în ziare de mare importanţă în epocă: "Revista Bucovinei", „Viaţa nouă", care apărea la Suceava şi „Glasul Bucovinei" de la Cernăuţi, editat de Sextil Puşcariu din septembrie 1918, publicaţii care au militat pentru unirea politică a tuturor românilor. Presa a fost, fără îndoială, unul dintre mijloacele cele mai importante de răspândire a idealurilor românilor bucovineni, în articol fiind subliniat rolul deosebit de important al presei în procesul de trezire al conştiinţei naţionale. Bucovina a luat calea unirii cu România prin activitatea intensă a unioniştilor bucovineni, care şi prin intermediul presei s-au exprimat decisiv pentru reîntoarcerea la Ţara Mamă, după 144 de ani de ocupaţie austriacă.

Cuvinte cheie: presa, Bucovina, Unire

Abstract: In the present article, the author discusses some aspects regarding the famous document on the Union of Bukovina with Romania on the November 28th, 1918 – one of Bukovina's most important historical event as well as in Romania's modern history. It was highlighted in the era's main newspapers such as: „Revista Bucovinei", „Viaţa nouă" of Suceava, „Glasul Bucovinei"of Chernivtsi that was edited by edited by Sextil Puşcariu from September 1918. All these newspapers fought for the political union of all Romanians. The press was, undoubtedly, one of the most efficient means of sustaining the beliefs of the Romanian inhabitants from Bukovina. The present study underlines the crucial role of the press in awakening the national spirit. Bukovina became united with Romania as a result of the intense activity of the unionists from Bukovina who, through press, had an important role in reuniting Bukovina with Romania after 144 years of Austrian invasion.

Keywords: the press, Bukovina, Union

Există în memoria românilor momente cărora timpul, în curgerea lui neîntreruptă, le adaugă mereu sensuri şi semnificaţii noi, făcându-le să dăinuiască în conştiinţa naţională. Anul 1918, când s-a desăvârşit unitatea neamului românesc, în fruntariile României Mari, este un asemenea moment. Bucovina, aflată la graniţa celor două imperii, habsburgic şi ţarist, a devenit în 1914, o dată cu declanşarea primului război mondial, teatrul unor operaţiuni militare. În august 1916 România intră în război de partea Antantei, iar habsburgii vor dezlănţui o adevărată prigoană împotriva românilor bucovineni, mulţi luând drumul exilului.

Intrarea României în primul război mondial a fost motivată de dorinţa unirii teritoriilor vecine locuite de români, dar aflate sub stăpânire străină. Chiar dacă, spre sfârşitul războiului, guvernanţii austrieci credeau că mai pot salva ceea ce era irevocabil sortit pieirii – Imperiul, chiar dacă împăratul Carol dădea publicităţii, la 16 octombrie 1918, manifestul "Către popoarele mele credincioase", o ultimă şi inutilă tentativă de a obţine supravieţuirea Imperiului printr-o formulă de federalizare, destrămarea conglomeratului naţional austro-ungar devenise un proces inexorabil. Primul război mondial dezlănţuit în vara anului 1914 avea să ridice în faţa românilor de pretutindeni probleme de mare însemnătate pentru soarta naţiunii, pe de o parte se punea problema apărării şi consolidării realizărilor naţionale de până atunci, iar pe de altă parte, dorinţa românilor de a-şi desăvârşi unitatea statală. Anii în care România a preferat neutralitatea au constituit o perioadă de pregătire, dar şi o bogată experienţă pentru guvernul român, ca şi pentru forţele politice ale românilor aflaţi sub dominaţie străină, în această perioadă conturându-se mai bine posibilitatea înfăptuirii unităţii naţional-politice alături şi împreună cu România. Declanşarea primului război mondial a dat un nou impuls luptei de eliberare naţională a românilor din Bucovina, exprimându-şi convingerea că a sosit momentul eliberării de sub dominaţia austro-ungară şi al unirii cu România.

După izbucnirea războiului, colonelul Fischer, avansat între timp comandant militar al Bucovinei, a luat toate măsurile de înăbuşire a luptei naţionale româneşti care punea în pericol monarhia bicefală. Poliţia austriacă raporta în acele momente că în zona Rădăuţilor şi a Sucevei preoţii şi învăţătorii vorbeau deschis despre unirea Bucovinei cu România, semnalând printre altele faptul că intelectualii şi ţăranii români din Bucovina începuseră să conteste tot mai mult ideea de stat austro-ungar[1]. În acest context, românii din Bucovina erau încredinţaţi că a sosit momentul eliberării de sub stăpânirea străină şi al unirii cu România.

Imediat după declanşarea războiului pe întreg teritoriul Bucovinei a fost instaurată starea de război. Timp de aproape patru ani, Bucovina a suportat alternativ prezenţa trupelor ruseşti, a celor austro-ungare şi germane având de suferit mari distrugeri, populaţia fiind obligată să se evacueze în nenumărate rânduri, să presteze munci istovitoare pentru nevoile armatei, să suporte frecvente rechiziţii, de cele mai multe ori forţate, dar şi jafurile trupelor de ocupaţie[2]. O cenzură severă introdusă în Bucovina împiedica răspândirea ştirilor care ar fi contravenit liniei oficiale. Această cenzură afecta în primul rând presa românească, care a susţinut şi susţinea în continuare lupta pentru unire a tuturor românilor[3]. Activitatea partidelor politice, a societăţilor culturale româneşti, adunările de orice fel, activitatea editorială au fost interzise, au fost impuse măsuri severe de circulaţie[4].

După ce România s-a alăturat Antantei în 1916, unii dintre refugiaţi au plecat pe frontul din Răsărit, alţii alături de ruşi, iar alţii au editat manifeste şi broşuri[5]. Aşadar, la izbucnirea primului război mondial, românii bucovineni au fost puşi în faţa unei răspântii: să se înroleze sub un steag care nu era al lor, să sprijine un plan care se punea în curmezişul idealului naţional, sau să treacă în Regat pentru a lupta la înfăptuirea idealului unităţii. E firesc că o mare parte a intelectualilor români din Bucovina simpatizau cu ultima idee, dar cum nu fiecare a avut posibilitatea să treacă graniţa, o parte dintre ei s-au înrolat sub steagul austriac. Mulţi dintre românii bucovineni rămaşi acasă şi încorporaţi cu forţa în armatele habsburgice au dezertat şi s-au instituit în unităţi de voluntari, luptând împotriva forţelor Puterilor Centrale, fie pe frontul de Răsărit, alături de trupele româno-ruse, fie în Italia sau Franţa. O emigranţă a românilor bucovineni acţiona şi în străinătate, iar reprezentanţi ai bucovinenilor au luat parte, în aprilie 1917, la Roma, la un Congres al popoarelor oprimate de Austro-Ungaria, la care se hotăra coordonarea tuturor eforturilor până la înfrângerea definitivă a imperiului şi eliberarea lor de sub stăpânire străină[6]. Ceilalţi intelectuali, câteva sute, printre care Dimitrie Marmeliuc, Ion Grămadă, au trecut graniţa şi s-au pus în serviciul marii idei pentru înfăptuirea unirii politice a tuturor românilor. A început acea luptă pentru intrarea în război împotriva Austro-Ungariei, luptă care s-a dat prin ziare, reviste, adunări, mitinguri, congrese, prin scris şi prin viu grai[7]. La început, refugiaţii din Bucovina au desfăşurat o intensă activitate prin intermediul presei din România, informând aproape zilnic opinia publică despre evenimentele din Bucovina, mai ales prin ziarele: „Adevărul", „Dimineaţa", „Neamul Românesc", „Epoca", „Naţionalul", „Universul". Atunci când s-au organizat mai bine, refugiaţii bucovineni au editat la Bucureşti „Revista Bucovinei", sub îngrijirea lui Ilie Torouţiu[8]. Primul număr al *Revistei Bucovinei* a apărut la 1 aprilie 1916, fiind o realizare a unui grup de intelectuali bucovineni. Revista a apărut bilunar sub îngrijirea unui comitet până la 15/28 august 1916, ziua intrării României în război. Cei

---

[1] Teodor Bălan, *Suprimarea mişcărilor naţionale din Bucovina în timpul războiului mondial 1914-1918*, Cernăuţi, 1923, p. 177.

[2] V. Ghe Miron, Ioan Cocuz, *Unirea Bucovinei cu România*, în *Suceava*, V/1978, p. 50.

[3] Ion Bului, *Arcul aşteptării 1914, 1915, 1916*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1981, p. 44.

[4] Teodor Bălan, *op. cit.*, p. 51.

[5] Mihai Iacobescu, *Evoluţia românilor bucovineni între anii 1821-1919*, în *Glasul Bucovinei,* Cernăuţi-Bucureşti, 2001, nr. 1-2, an VIII, nr. 29-30, p. 27.

[6] *Ibidem*, p. 27.

[7] Constantin Loghin, *Viaţa şi opera lui Ion Grămadă,* în *Junimea Literară,* 1923, nr. 10-11, în volumul Ion Grămadă, *Cartea sângelui*, Editura Muşatinii Suceava, 2002, p. 51.

[8] Nicolae Ciachir, *Din istoria Bucovinei*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1991, p. 86.

mai activi autori au fost: Iorgu G. Toma, Ilie E. Torouțiu, Aurel Morariu, Vasile Grecu.

Din toate articolele publicate în „Revista Bucovinei" se desprindea ideea că statul austro-ungar era un anacronism politic care se va dezmembra inevitabil, iar crearea României Mari reprezenta o necesitate istorică pentru dezrobirea românilor de pretutindeni[9]. În articolul "Rostul nostru" apărut în nr. 1/1 aprilie 1916 se spune: "Veniți ca soli ai fraților la frați, noi suntem purtătorii sfintei misiuni a pregătirii sufletului unui neam pentru unul din cele mai mari și înălțătoare momente din câte le va cunoaște istoria sa...Locul nostru e cât se poate mai în fruntea celor ce vor să frângă lanțurile ruginite ale sclaviei seculare, în care zace frumoasa Bucovină de 142 de ani, iar chemarea noastră-i să le luminăm calea spre această țintă întrezărită de mult, cu făclia luminii și adevărului în mână...Dând românilor de pretutindeni această publicație...desfășurăm cutele unui nou drapel sub care ne-am adunat cu toții, uniți într-un singur gând și într-o singură simțire și intrăm dornici de luptă și râvnitori de izbândă în rândurile acelora care nu cunosc astăzi un mai măndru scop al vieții decât pentru dezrobirea fraților...Veniți cu gândul și nădejdea de a ne întoarce cât de curând la căminele noastre vremelnic părăsite, la părinții și frații noștri rămași în suferință dincolo de hotar, noi vom reprezenta și servi cauza lor, care ne este pe cât de scumpă, pe atât de bine cunoscută, înaintea marelui for al publicității, arătând neajunsurile, semnalând primejdiile și indicând calea și mijloacele satisfacerii unora și combaterii și înlăturării de cu bună vreme a celorlalte promovând astfel marea cauză națională, a tuturora..ne vom îndrepta cercetătoarele priviri spre viitorul care se desenează auriu pe orizontul nădejdilor noastre, pregătind terenul, în măsura puterilor, pentru punerea temeliilor marei opere de reorganizare națională"[10]. De asemenea, trebuie subliniat faptul că prin intermediul acestei publicații refugiații bucovineni au adus un real folos cauzei naționale, demonstrând însemnătatea Bucovinei și a orașului Cernăuți din punct de vedere politic, cultural, economic și religios pentru România, în condițiile în care armatele rusești se pregăteau să ocupe din nou Bucovina cu toate asigurările date României prin tratatele de alianță[11]. Dacă presa oficială, reprezentată prin „Foaia poporului" a lui Aurel Onciul și „Viața nouă", organul de presă al Partidului Național, mărturisea deschis aderența la Austria, susținând că soarta poporului român ar fi indisolubil legată de soarta Austriei habsburgice, altul era sentimentul românilor bucovineni care așteptau cu nerăbdare hotărârea guvernului român. De aceea, mulți tineri s-au refugiat în Regatul liber, unde au desfășurat prin organele lor de presă o febrilă activitate pentru intrarea României în război. Bucovina rămăsese între hotarele ei aproape izolată. De aceea, rolul refugiaților și al voluntarilor bucovineni din armata română era de o extremă importanță. Prin ei, chestiunea Bucovinei, primea rezonanța unui puternic răsunet în jurul guvernului României, precum și în cercurile diplomatice internaționale. Presa, indiferent de culoarea politică, considera că regăsirea demnității și refacerea de după război sunt în strânsă legătură cu țelul care i-a purtat pe români în marea conflagrație mondială: unirea cu frații români. Ziarul conservator *Steagul* menționa că:"după Basarabia a venit rândul Bucovinei, iar pilda Bucovinei va fi în curând urmată de Ardeal-Ardealul pentru care a pătimit Marele Mihai, Ardealul către care se îndreptau de cinci veacuri năzuințele românismului de dincoace de Carpați, Ardealul de care tot atâta timp își ține întinse rugătoare brațele către noi"[12]. În presa de la București și Iași, odată cu certitudinea înfrângerii Germaniei din toamna anului 1918 desăvârșirea unității naționale capătă contur: „Între hotarele formate de Tisa, Nistru, Dunăre și Marea Neagră, nu va mai fi un tot etnic românesc – va fi un stat unitar român[13]. Se ajunge chiar ca în "Neamul Românesc" din 6/18 noiembrie 1918 să fie publicat un articol ce punea problema situației aromânilor de la sud de Dunăre[14]. După doi ani de neutralitate, România a intrat în august 1916 în război pentru întregirea neamului, bucovinenii fiind pregătiți de mult timp pentru acest act al unirii. Iancu Flondor aflat la 18 august 1916 la Storojineț,

[9] Teodor Bălan, *op. cit.*, p. 190.
[10] *Revista Bucovinei*, București, nr. 1/1 aprilie 1916.
[11] *Loc. cit.*, p. 191.
[12] *Steagul*, nr. 201, 12 noiembrie 1918, p. 1.
[13] *Loc. cit.*,, IV, nr. 201, 12 noiembrie 1918, p. 1.
[14] *Neamul Românesc*, XIII, nr. 307, 6 noiembrie 1918, p. 3.

având în mână Proclamaţia regelui Ferdinand către armată şi ţară, a exclamat: „Acum putem fi siguri că unirea noastră cu România nu mai e departe”[15]. România făcea tot posibilul să-şi recupereze teritoriile, iar condiţia Tratatului secret prin care guvernul român intrase în război alături de Antantă, era, pe lângă dobândirea Transilvaniei, dar şi cea a Bucovinei până la Prut, cu tot cu Cernăuţi. Acest tratat s-a semnat la Bucureşti în ziua de 4/17 august 1916.

Astfel, soarta Bucovinei părea lămurită. Şi aceasta ar fi putut fi obţinută foarte curând dacă la 27 februarie 1917 n-ar fi izbucnit la Petrograd revoluţia rusă cu răsturnarea ţarului Nicolae al II-lea şi proclamarea guvernului revoluţionar al lui Aleksandr F. Kerenschi. După pacea de la Brest-Litovsk, au urmat tratativele de pace de la Buftea, care s-au încheiat cu tratatul de la Cotroceni din 7 mai 1918 între România, Austria, Germania, Bulgaria şi Turcia, în virtutea căruia teritoriul Bucovinei se mărea cu ţinutul Hotinului, o parte din judeţul Dorohoi şi cu Dornele româneşti din judeţul Fălticeni până la Broşteni pe Bistriţa. În urma semnării tratatului trupele româneşti au fost retrase din Bucovina făcând loc trupelor de ocupaţie austro-ungare[16].

O publicaţie apărută în această perioadă a fost şi „Viaţa Nouă”, apărută la Cernăuţi, între 6 ianuarie 1912- 31 decembrie 1914, organ politic naţional, care din 1914 până în 1918 va fi scos la Suceava, organ de publicitate al Partidului Naţional, editat de Ipolit Tarnavschi, având ca redactor responsabil pe Teofil cavaler de Mănescu. Sunt tipărite reproduceri din operele lui Al. Vlahuţă, Octavian Goga, Ioan Slavici, Ion Luca Caragiale, Mihail Sadoveanu, George Coşbuc. A fost publicația Partidului Național Român, refăcut după 1911 prin unificarea a două grupări, națională și conservatoare și milita pentru punerea “unor temelii noi pentru o viață nouă”[17].

În toamna anului 1918 la Viena se făceau mari eforturi pentru salvarea imperiului. Organul de propagandă pentru unirea politică a tuturor românilor „Glasul Bucovinei” apare la Cernăuți între 17 septembrie 1918 - 28 iunie 1919 și apoi de trei ori pe săptămână între 20 septembrie 1919 – 28 iunie 1940, iar între iulie 1940-1941 a apărut la București. A fost editată de redactorul responsabil Dionisie cavaler de Bejan, apoi trece sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Tot Sextil Puşcariu scosese în Transilvania ziarul *Renaşterea*, publicaţie care, preluând unele opinii ale lui P. P. Carp, considera că în 1916 „s-a renunţat la Basarabia pentru Ardeal”[18]. În lunile octombrie și noiembrie 1918 mișcarea națională a românilor din Bucovina pentru unirea cu România ia o amploare tot mai mare. Sextil Pușcariu sosește în capitala Bucovinei, Cernăuți, în plin avânt revoluționar pentru făurirea unității statale[19]. La sfârșitul lunii septembrie 1918, Sextil Puşcariu organizează la el acasă mai multe consfătuiri, la care iau parte Maximilian Hacman, Isidor Bodea şi Alecu Procopovici. Scopul acestor consfătuiri era discutarea modalităților de a acționa în vederea apărării intereselor naționale românești: “Acum când toată lumea se mișcă, noi românii din Bucovina nu putem sta deoparte. Trebuie să pornim și noi pentru a pregăti unirea Bucovinei cu România”[20]. Tot Sextil Puşcariu pregătește proiectul ziarului care urma să se numească “*Renașterea*” și care trebuia să apară la 15 octombrie 1918.

În colecţia de documente a Muzeului Bucovinei din Suceava se află „Proiectul pentru ziarul Renaşterea” din 15 oct. 1918, cu frontispiciu şi cuvânt înainte scris de Sextil Puşcariu, din care citãm: „Noi ştim foarte bine că nu aici în Bucovina se va hotărî soarta poporului românesc din ţara aceasta şi că nu o mână de oameni, oricât de bine intenţionaţi ar fi ei, vor putea decide asupra unei chestiuni care nu mai e numai a noastră, ci alcătuieşte o parte a marii probleme europene. Dar dacă la conferinţa de pace se va decide asupra sorţii popoarelor, ele vor fi mai înainte întrebate de voinţa

---

[15] George A. Jemna, *Memorii asupra Unirii Bucovinei cu România*, în Ion Nistor, *Amintiri răzlețe din timpul Unirii*, Cernăuți, Tiparul “Glasul Bucovinei”, 1938, p. 187.

[16] Constantin Kirițescu, *Istoria României în primul război mondial*, vol. II, Editura Casa Școalelor, București, 1925, p. 412.

[17] *Viața Nouă*, Suceava, nr. 1/6 ianuarie 1912.

[18] *Renașterea*, I, nr. 138, 12 noiembrie 1918, p. 1.

[19] Ioan Cocuz, *Presa românească din Bucovina (1809-1944)*, în *Suceava*, nr XVI, 1989, p 68.

[20] *Ibidem*, p. 68.

lor. De aceea trebuie să ştim şi noi ce vrem şi să o spunem cu glas tare de pe acum"[21]. Două zile mai târziu în acelaşi ziar pe pagina întâi se specifica: Basarabia, Bucovina, Transilvania constituie „treptele înfăptuirii visului de unire a tuturor românilor".

De la început „Glasul Bucovinei" a devenit o adevărată tribună a năzuinţelor politice ale românilor în general şi ale bucovinenilor în special. „Trebuie să ştim de pe acum – susţineau redactorii publicaţiei – ce vrem şi să ne spunem cu glas tare împiedicând din vreme orice acţiuni care s-ar întreprinde în detrimentul intereselor româneşti". În articolul de fond intitulat „Ce vrem?" apărut în 22 octombrie 1918 era cuprins programul său politic, iar articolul următor intitulat „Fraţilor, suntem cu voi", reproducea părţi esenţiale din discursul ţinut la 18 octombrie de Alexandru Vaida în Parlamentul de la Budapesta. Însemna un act de mare curaj a întreprinde asemenea acţiuni în sărăcia şi durerile ce adusese războiul în Bucovina, cu sate şi oraşe distruse, cu bărbaţii aflaţi pe fronturile austro-ungare, în prizonierat sau refugiaţi în România şi pretutindeni cu prezenţa şi groaza ce o răspândeau jandarmii lui Fischer şi dezertorii dintr-o armată, care intrase deja în destrămare[22].

În colecţia de documente a Muzeului Bucovinei se află mai multe documente cu semnătura originală a lui Sextil Puşcariu, printre ele găsim un „Manuscris al lui Sextil Puşcariu despre Glasul Bucovinei", din care citãm: „Independenţa sa crede că trebuie să şi-o păstreze mai ales acum când prin decretul lege s-a creat în Bucovina o situaţiune care nu permite opiniei publice de a lua vreo ingerenţă asupra administraţiei centrale şi a politicei armate de dl. ministru delegat. În astfel de împrejurări o gazetă ca „Glasul Bucovinei" poate deveni tribuna liberă de pe care se pot lansa idei, dă îndrumări şi cere deslușiri[23].

Într-un alt articol al Glasului Bucovinei, Sextil Puşcariu arăta: „Fiecare din noi am suferit răni trupeşti sau sufleteşti, am dus lipsuri şi abia putem să oprim revolta, de ne era amar cerul gurii de veninul blestemelor ce nu le puteam rosti. În faţa morţii ne-am revizuit conştiinţa, ne-am spovedit înaintea sufletului nostru şi ne-am primenit convingerile. Acum, când ne cheamă vremea ascultăm cu sufletele primenite chemarea ei... Simţim că astăzi nu mai e putere să ne poată opri din drum şi precum cincizeci de luni lungi am fost gata în fiecare zi să ne dăm viaţa fără să ne întrebăm de ce, acum, cu atât mai bucuros o aducem prinos, de va trebui, căci ştim ce va urma: o orgie de fericire pentru neamul nostru"[24].

Au fost luate atunci măsuri ca „Glasul Bucovinei" să ajungă în Transilvania şi la fraţii refugiaţi din Bucovina. Colaborarea bucovinenilor cu ardelenii era cerută şi de vechea grupare naţională din Bucovina, care, prin organul său de presă „Viaţa nouă" din Suceava, motiva această atitudine în felul următor: „Pentru noi, românii bucovineni, calea ce trebuie să o urmăm este hotărâtă. Dincolo de Cernăuţi, în Transilvania şi Ungaria locuiesc 4 milioane şi jumătate de români şi lor li s-a garantat suveranitatea şi independenţa naţională prin cuvântul împăratului nostru. Soarta ne cheamă că împreună cu ei să începem o nouă viaţă naţională, închegând una şi aceeaşi individualitate de stat naţional şi independent[25].

Acţiunea curajoasă a intelectualilor grupaţi în jurul „Glasului Bucovinei" a fost receptată imediat şi are o semnificaţie deosebită pentru că s-a desfăşurat cu mult înainte de intrarea armatei române, precum şi înainte de proclamarea de către Adunarea Constituantă din Cernăuţi şi a unirii Bucovinei cu România, deci într-un moment când nu se ştia încă modul cum se va sfârşi războiul şi care va fi soarta Bucovinei. Tot prin *Glasul Bucovinei*, bucovinenii declarau: "Peste munţii care ne despart, dar pe care credinţa îi mută, întindem mâna fraţilor noştri din Transilvania şi Ungaria, cu care suntem uniţi în cugete şi de a căror soartă vrem să ne legăm soarta noastră. Cu ei împreună nu mai suntem cele trei sute de mii, ci o masa compactă de peste patru milioane, al căror glas va fi

[21] Muzeul Bucovinei Suceava, Colecţia de Documente, inv. 4735.
[22] Ion Negură, *Sextil Puşcariu şi viaţa culturală a Bucovinei*, în *Suceava*, 1978, p. 430.
[23] Muzeul Bucovinei Suceava, *Colecţia de documente,* nr. inv. 4736.
[24] Sextil Puşcariu, *Memorii*, Editura *Minerva*, Bucureşti, 1978, p. 323-324.
[25] *Viaţa Nouă*, nr. 19 din 20 octombrie 1918, p. 4.

ascultat. Fraţilor suntem cu voi![26]" La 14 octombrie 1918 se va constitui Consiliul Naţional Român, ce va avea un rol important în realizarea unirii Bucovinei cu România. Printre cei care au luptat pentru unirea Bucovinei pot fi amintiţi: Iancu Flondor, Dionisie Bejan, Ion Nistor, Sextil Puşcariu.

Într-o conjunctură dificilă internă şi internaţională, lupta românilor bucovineni cunoştea noi dimensiuni. La 23 octombrie 1918, o delegaţie de ţărani s-a deplasat la Fălticeni, cerând autorităţilor româneşti acţiunea de unire cu România. Această delegaţie a adresat practic cel dintâi îndemn direct pentru unirea cu România. "Se înţelege – scria *Glasul Bucovinei* -că nu cei din Gura Humorului erau cei mai autorizaţi a fi ascultaţi, dar faptul în sine arată nu numai seriozitatea acţiunii, ci şi simţămintele înalte româneşti de care erau însufleţiţi spre lauda lor acei delegaţi, simbol al întregii suflări româneşti din Bucovina[27].

Conducerea acțiunii românilor bucovineni pentru libertate și unitate națională a fost încredințată fruntașului politic Iancu Flondor, iar pentru ziua de 27 octombrie 1918 a fost convocată o mare adunare în sala din imobilul "Societății pentru cultură". Adunarea, care se va declara Constituantă, a fost deschisă de președintele societății, Dionisie Bejan. Au fost prezenți deputați din parlament și dieta provincială, primarii comunelor românești, reprezentanții diverselor pături sociale[28]. Întrunită în ziua de 27 octombrie 1918, Adunarea Constituantă hotăra:

1. Reprezentanții poporului din Bucovina, întruniți astăzi 27 octombrie 1918 în capitala Bucovinei, se declară, în puterea suveranității naționale, Constituantă a acestei țări românești.

2. Constituanta hotărăște unirea Bucovinei integrale cu celelalte țări românești într-un stat național independent și va purcede în acest scop în deplină solidaritate cu românii din Transilvania și Ungaria.

3. Spre a conduce poporul român din Bucovina și a-i apăra drepturile și spre a stabili o legătură strânsă între toți românii, Constituanta instituie un consiliu național de 50 de membri. Acest consiliu ne va reprezenta prin mandatari și la Conferința de pace și în afară de el nu recunoaștem nimănui dreptul de a hotărî sau trata asupra poporului român din Bucovina.

4. Constituanta respinge cu hotărâre orice încercare, care ar ținti la știrbirea Bucovinei, dorește să se înțeleagă cu popoarele conlocuitoare[29].

Revista „Viaţa nouă" ce apărea la Suceava, scria la 27 octombrie 1918: „Bucovina este o unitate istorică şi geografică, ea este pământ curat românesc nu numai de la Suceava până la Prut, dar şi de la Vatra Dornei până la Nistru. În acest pământ s-a organizat la cea de-a doua descălecare, viaţa de stat românesc. Bucovina ne-a rămas amintire aşa cum este în întregimea ei, de la înaintaşii noştri şi datori suntem să o păstrăm neştirbită vremurilor viitoare". În numărul din 20 octombrie 1918, publicația se alătura programului ziarului "Glasul Bucovinei": "alături de ei ne e și locul nostru. Soarta ne cheamă ca împreună cu ei să începem o nouă viață națională, închegând una și aceeași individualitate de stat national și independent"[30].

Gazeta „Glasul Bucovinei" avea să consemneze că „în acest moment ochii tuturor participanţilor erau scăldaţi în lacrimi", purtând în subtitlu cuvintele "organ de propagandă pentru unirea politică a românilor de pretutindeni", iar de la 1 ianuarie 1919 – "organ democratic al Unirii"[31].

Încă din 2 noiembrie 1918 au loc mișcări ale trupelor din cadrul legiunii ucrainenilor, convocați de secția locală a Radei ucrainene din Lemberg, unde pentru prima dată, se contesta hotărârea Constituantei din 27 octombrie 1918. Se hotăra atunci împărțirea Bucovinei pe criterii entice. Dar, Consiliul Național Român avea să se opună categoric pretențiilor ucrainenilor, cerând ajutorul României. La 4 noiembrie 1918, Iancu Flondor se întâlnește cu contele Etzdorf, guvernatorul austriac al provinciei. Protestând împotriva înțelegerii secrete dintre Austria și Ucraina

[26] *Glasul Bucovinei*, nr. 6 din 8 noiembrie 1918, p. 3.
[27] *Loc. cit*, nr. 35 din 26 decembrie 1918, p 3.
[28] Ion Negură, *op. cit.*, p. 431.
[29] *Viaţa Nouă*, nr. 21 din 3 noiembrie 1918.
[30] *Loc cit.*, din 20 octombrie 1918, p. 3.
[31] *Loc. cit.*, p. 432.

privitor la împărțirea Bucovinei, el a declarat că românii bucovineni vor acționa mai departe potrivit programului Constituantei din 27 octombrie. Ca urmare a acestei poziții, la 6 noiembrie s-a dezlănțuit prigoana împotriva românilor, sediile Consiliului Național Român din Cernăuți fiind devastate. În această situație, în baza dreptului la autodeterminare, românii bucovineni și-au constituit organe politico-administrative proprii. Tot la 6 noiembrie 1918, armata română a intrat în Suceava, eliberând străvechea cetate a lui Ștefan cel Mare de sub jugul străin[32]. Populația și-a manifestat public bucuria abia a doua zi sub inițiativa lui Filaret Doboș, când preoții, profesorii, judecătorii, cetățenii simpli și studenții au cântat cântece patriotice, iar cortegiul format cu această ocazie s-a deplasat la Prefectură și, în încheiere, la mănăstirea Sf. Ioan[33], fiind primul oraș eliberat.

La 12 noiembrie, Consiliul Național votează "legea fundamentală provizorie asupra puterilor țării Bucovina", prin care puterea executivă și legislativă în Bucovina aparținea Consiliului Național, printr-un guvern ales de membrii acestuia. Cu formarea noului guvern a fost însărcinat Iancu Flondor, care era și președintele acestuia. Scopul acestui guvern era de a asigura desfășurarea normală a vieții social-economice și politice până la Unirea Bucovinei cu România[34]. La 23 noiembrie sosește la Cernăuți venind de la Chișinău primul grup de refugiați bucovineni, căruia i se face o primire entuziastă[35]. În ședința Consiliului Național din 25 noiembrie 1918, George Tofan declară: "Suntem înainte de toate aderenții intransigenți ai unirii necondiționate și desăvârșite a tuturor țărilor românești în hotarele lor entice și istorice într-un stat national unitar, căci numai astfel poporul nostru va putea realiza menirea sa istorică...Recunoaștem fiecărei minorități naționale dreptul de a se dezvolta liber în cadrele organizației statului unitar românesc..., cerem însă înlăturarea tuturor nedreptăților săvârșite în dauna noastră în scurgerea celor 143 de ani de stăpânire străină"[36] În aceeași ședință s-a luat hotărârea pentru convocarea în ziua de 28 noiembrie 1918 a Congresului General al Bucovinei care urma să stabilească raportul politic al Bucovinei față de România. La Congres au fost invitați să participe reprezentanții naționalităților conlocuitoare din Bucovina.

Printr-un articol publicat în „Glasul Bucovinei" Sextil Puşcariu arăta că „a sosit momentul când nu ne mai putem lipsi de nimeni spre a ţine piept muncii uriaşe ce ne aşteaptă. Abia prin ei ne putem întregi dacă nu voim ca în aceste vremuri hotărâtoare acţiunile noastre să devină unilaterale"[37].

La 28 noiembrie 1918 s-a hotărât convocarea unui Congres General al Bucovinei „pentru stabilirea raportului politic al Bucovinei faţă de regatul român". O ediţie specială a ziarului „Glasul Bucovinei" a vestit tuturor actul istoric al unirii: „După o lungă şi dureroasă aşteptare, Bucovina şi-a recăpătat astăzi libertatea. Rupând lanţurile robiei austriece, ca prin votul ei de astăzi al Congresului general s-a realipit la sânul patriei mame de unde fusese ruptă. Visul nostru de aur s-a împlinit. Părinţii noştri, care au murit de dorul acestui vis, de azi înainte vor găsi odihna cuvenită în pământul liber şi dezrobit. O veche fărădelege, săvârşită faţă de ţară şi poporul ei băştinaş, s-a reparat şi firul istoriei, ce fusese întrerupt cu silnicie, înainte de un veac şi jumătate, s-a reluat astăzi şi se va continua în tihnă spre binele şi propăşirea tuturora". La 28 noiembrie 1918 s-a organizat un Congres general la Cernăuţi şi s-a proclamat unirea necondiţionată şi pe vecie a Bucovinei cu România, reparând în acest fel actul de forţă făptuit la 1775.

Actul unirii Bucovinei cu România a fost salutat cu entuziasm de poporul român de pe întreg teritoriul țării prin manifestații, telegrame, prin presă și recunoscut pe plan internațional[38].

---

[32] *Glasul Bucovinei*, nr. 5475 din 10 noiembrie 1938, p. 4.
[33] *Loc. cit.*, nr. 18, din 4 decembrie 1918, p. 2.
[34] Radu Sbiera, *Clipe de mare înfrigurare și de aleasă înălțare*, în Ion I. Nistor, *Amintiri răzlețe din timpul Unirii*, p. 382-385.
[35] *Glasul Bucovinei*, anul I, nr. 11 din 26 noiembrie 1918.
[36] Ion Nistor, *Unirea Bucovinei*, p. 154-156.
[37] *Glasul Bucovinei*, nr. 6 din 8 noiembrie 1918, p. 5.
[38] Ion Nistor, *Unirea Bucovinei*, Studii și documente, vol. I, Editura *Cartea Românească*, București, 1928, p. 180-183.

Astfel, ţinuturile din nord-vestul Moldovei, denumite impropriu Bucovina, locuite dintotdeauna de români şi alături de care în timpul stăpânirii străine se aşează şi alte minorităţi etnice ca: germani, evrei, polonezi, ucraineni, îşi ocupa locul cuvenit alături de celelalte provincii istorice româneşti.

Analizând retrospectiv lupta românilor bucovineni împotriva dominaţiei străine, gazeta „Glasul Bucovinei" sublinia la sfârşitul anului 1918: „În timpul celor 144 de ani de robie austriacă viaţa noastră politică a fost însoţită de un singur gând: conservarea naţională....În aşteptarea unor vremuri mai bune, ne resemnam la o politică locală, nutrind credinţa că va suna odată ceasul dezrobirii noastre şi atunci vom putea lua şi noi parte activă la viaţa politică, care determină soarta întregului neam. Am aşteptat ceasul acesta la 1848 şi la 1866, dar n-a sunat. N-am deznădăjduit, ci am grijit de a ne strânge rândurile pentru continuarea luptei. În 1848 am cerut autonomie naţională şi în schimb ni s-a dat autonomie provincială, care ne-a stingherit în dezvoltarea noastră naţională şi în împlinirea rolului nostru de popor conducător al Bucovinei. Am fost readuşi aproape la minoritate prin mijloace meschine, n-am disperat fiindcă aveam o credinţă nestrămutată în izbânda cauzei noastre. Am luptat cu arme cinstite împotriva tuturor şi n-am disperat niciodată în izbânda cauzei noastre drepte. Au încercat să ne dezbine în partide pentru a ne putea răpune mai lesne, conform principiului „Divide et impera". Prin aceasta ne-au slăbit frontul, dar nu ne-au rupt, fiindcă dragostea noastră de neam şi ţară a fost mai puternică decât mijloacele meschine de dezbinare ale adversarilor. Şi aşa, în sfârşit, după o luptă grea şi obositoare, purtată în condiţiunile neprielnice, am reuşit să ne păstrăm fiinţa noastră naţională şi să ne întoarcem la Moldova, din trupul căreia fusesem rupţi, cu moşia noastră neştirbită"[39].

Unirea Bucovinei este actul prin care „partea cea mai veche şi mai frumoasă din ţară" cum o numea Eminescu, Bucovina, revenea la România. Astfel, unirea Bucovinei cu România nu a fost un act de cucerire, ci un act de eliberare, săvârşit pe temeiul unor drepturi care au fost şi au rămas în conştiinţa neamului nostru.

[39] *Glasul Bucovinei*, nr. 25 din 13 decembrie 1918, p. 3.

STATUTUL JURIDIC INTERNAŢIONAL AL SLOVACIEI DE LA INDEPENDENŢĂ LA ÎNTRUNIREA DE LA SALZBURG (MARTIE 1939-IULIE 1940)

Radu Florian BRUJA

Rezumat: În istoriografia slovacă există numeroase şi detaliate studii referitoare la declaraţia de independenţă a Slovaciei din martie 1939. Dacă mulţi istorici slovaci au tratat subiectul în manieră exhaustivă, istoricii români s-au aplecat mai puţin asupra istoriei Republicii slovace în anii celui de al doilea război mondial; în analizele lor ei au neglijat tema politicii externe a statului slovac. Studiul de faţă se concentrează pe de o parte pe modul cum Republica slovacă a stabilit relaţii diplomatice cu diferite state (inclusiv cu România) şi pe de alta pe obiectivele politicii externe ale Slovaciei. Independenţa Republicii slovace a fost garantată prin Tratatul de Protecţie semnat cu Germania în martie 1939. Acest tratat a limitat drastic suveranitatea statului slovac. Studiul analizează perioada dintre declararea independenţei şi Întrunirea de la Salzburg din iulie 1940, când Hitler s-a amestecat în mod brutal în politica Slovaciei.

Cuvinte cheie: independenţă, Republica Slovacă, Germania nazistă, diplomaţie, politică externă

Abstract: In Slovak historiography there have been numerous and detailed studies on the Slovak declaration of independence of March 1939. If many Slovak authors have treated this topic in an exhaustive manner, Romanian historians have paid much less attention to the Slovak Republic during the World War II as such; the analysis of its foreign policy was neglected even more. This study will focused on how the Slovak Republic established diplomatic relations with other countries (inclusive Romania) and how she maintained them on the one hand and the directions and objectives of Slovak foreign policy, on the other. The independence of Slovakia of guaranteed by the Treaty of Protection signed between Nazi Germany and Slovak state on March 1939. This agreement generated a considerable curtailment of the sovereignty of the Slovak Republic. The study analyzed the first period of the independence of Slovak state from March 1939 to July 1940 when Hitler intervened brutally in the life of Slovakia.

Keywords: independence, Slovak Republic, Nazi Germany, diplomacy, foreign policy

Introducere. Avatarurile independenţei

Drumul slovacilor spre independenţă a fost blocat de decizia marilor puteri învingătoare în primul război mondial. Cu concursul cehilor, Slovacia a devenit parte a Cehoslovaciei pentru două decenii. Dar aspiraţiile lor spre autonomie şi independenţă nu au putut fi înăbuşite de autorităţile de la Praga. Grupaţi în jurul unor personalităţi precum Andrej Hlinka, Jozef Tiso, Vojtech Tuka sau Karol Sidor, slovacii au militat pentru autonomia teritorială în întreaga perioadă interbelică. În conjunctura politică creată după Acordul de la München, cehii au acceptat o nouă organizare administrativă a statului cehoslovac în ceea ce a rămas cunoscut ca a doua Republică. În încercarea de a-şi salva statul, noile autorităţi pragheze au fost nevoite să recunoască autonomia Slovaciei în cadrul celei de a doua Repubici Cehoslovace. Dar pentru liderii radicali de la Bratislava în iarna anilor 1938-1939 s-a născut speranţa că se putea obţine independenţa. Însă nimeni nu avea o ideea clară asupra preţului pe care slovacii ar trebui să îl plătească pentru realizarea acestui ideal. Vizita lui Vojtech Tuka în Germania din februarie 1939 a fost un semnal clar că dorinţa slovacilor de a-şi crea propriul stat era de neoprit. Tuka a exprimat această speranţă în faţa lui Hitler fără să conştientizeze că liderul de la Berlin se folosea de ambiţiile politice ale slovacilor pentru a-şi atinge propriile obiective. A urmat vizita lui Fedinand Ďurčanský în fruntea unei delegaţii economice care urmărea să stabilească raporturi economice cu Germania în mod direct, fără intermedierea

guvernului de la Praga[1]. Un alt lider important al mişcării naţionale slovace, Karl Sidor, a avut o misiune specială la Praga încurajând ruptura.

Guvernul ceh a cerut unităţilor militare de pe teritoriul Slovaciei să decreteze starea de urgenţă şi a înmânat puterea organelor de poliţie şi jandarmerie. Măsurile luate de guvernul central de la Praga au reprezentat capcana întinsă de naziști care au speculat momentul. Comunitatea germană din Cehoslovacia făcea presiuni atât la Bratislava cât şi la Praga. Naziştii i-au încurajat pe cehi să adopte măsuri forte împotriva slovacilor dar au organizat la Bratislava o manifestaţie a germanilor din Slovacia. Aceştia îşi exprimau împotrivirea faţă de măsurile dure luate de guvernul de la Praga. Se pregătea invazia Cehoslovaciei şi conspiratorii germani aveau nevoie de justificări. Campania anticehă demarată de Germania era susţinută în interior de Franz Karamzin şi de la Viena de Ferdinand Ďurčanský. Acesta ceruse prin Radio Viena tuturor slovacilor să se revolte împotriva guvernului de la Praga. Premierul ceh Rudolf Beran a făcut o ultimă încercare de a salva situaţia. El a demis guvernul autonom slovac condus de Tiso şi l-a arestat pe prelatul slovac şi câţiva dintre miniştrii săi, între care Alexander Mach şi Vojtech Tuka. Prin numirea unui nou lider la Bratislava în persoana lui Karl Sidor care părea mai rezervat, Beran spera să salveze situaţia. Ambasadorul britanic de la Berlin, Neville Henderson, bun cunoscător al scenei politice cehoslovace, recunoştea că măsurile dure luate de Praga erau o greşeală care va duce la ruperea totală a slovacilor de cehi. El l-a avertizat pe ultimul diplomat al Cehoslovaciei la Berlin, Vojtech Mastný, că măsurile luate de Praga fac jocul oportunismului Germaniei. Şi într-adevăr, la 12 martie dimineaţa Hitler l-a convocat pe Tiso la Berlin sub pretextul că trebuia clarificată situaţia din Cehoslovacia, care ar fi generat o problemă internaţională în Europa centrală[2].

La 13 martie, Tiso a fost primit la Berlin şi a primit asigurări că Germania susţinea independenţa noului stat. Atitudinea germanilor era ultimul pas spre dezmembrarea Cehoslovaciei. Hitler l-a informat că urma să invadeze Cehoslovacia şi că slovacii trebuiau să acţioneze imediat. Pentru Slovacia era clar că nu existau decât două alternative. Una ar fi însemnat proclamarea independenţei sub autoritatea Reich-ului ceea ce îi limita chiar independenţa la care aspira. Cealaltă ar fi însemnat ocuparea întregii Slovacii de către Ungaria pornită pe drumul refacerii ipoteticului stat al Sfântului Ştefan, tot sub patronaj german. Ideea fusese exprimată clar de către Edmund Veesenmayer, ministrul plenipotenţiar al Reich-ului la Budapesta pe atunci. El i-a avertizat pe politicienii slovaci că Ungaria se pregătea să atace Slovacia la 15 martie. Încă din 12 martie, Hitler l-a înştiinţat pe Horthy că poate ocupa Rutenia. De altfel, Horthy i-a trimis o telegramă lui Hitler la 13 martie în care îi mulţumea pentru că a susţinut cauza maghiară şi că, sub pretextul unor incidente de frontieră, va intra în Slovacia[3]. Atât Hitler cât şi von Ribbentrop i-au explicat lui Tiso cele două alternative ale Slovaciei îngroşând tonul ameninţării externe maghiare. Ei doreau să creeze instabilitate în Cehoslovacia pentru a-şi îndeplini propriile planuri. Declaraţia de independenţa a slovacilor li se părea că ar fi o bună justificare pentru a interveni la Praga şi a stopa dezordinea din statul cehoslovac. Fusese pregătită o declaraţie în acest sens şi i s-a propus lui Tiso să o citească oficial pe postul de Radio Berlin. Tiso a refuzat acest act, declarând că independenţa Slovaciei nu poate fi un act personal între el şi Hitler ci trebuie să fie o decizie a Adunării legislative slovace[4].

A doua zi, Tiso s-a întors la Bratislava şi în şedinţa Dietei s-a proclamat independenţa Slovaciei faţă de Praga. În mai puţin de o oră a fost redactat actul de declaraţie a independenţei, în cinci articole, care a fost votat de Adunare. Primul articol preciza că statul slovac este declarat stat independent. Articolul prevedea că Adunarea de la Bratislava se transforma în noul legislativ al statului slovac. Până la adoptarea unui text legislativ fundamental, puterea executivă era înmânată

[1] Milică Moldoveanu, *Statul "independent" slovac* în *„Regimurile fasciste şi totalitare din Europa"*, Vol. III, Bucureşti, Editura Militară, 1979, p.13-14.

[2] Joseph A. Mikus, *La Slovaquie dans le drame de l'Europe (Histoire politique de 1918 a 1950)*, Paris, Les Iles d'Or, 1955, p.112-113.

[3] James Mace Ward, *Priest, Politician, Collaborator. Josef Tiso and the Making of Fascist Slovakia*, Ithaca, London, Cornell University Press, 2013, p.180-181.

[4] Joseph A. Mikus, *op. cit.*, p.115.

unui guvern nominalizat de preşedintele noului legislativ. Întreaga legislaţie a Slovaciei autonome de până la acel moment rămânea în vigoare dar până la adoptarea noii Constituţii, guvernul putea conduce prin decrete-legi[5]. Se instaura în practică posibilitatea executivului de a conduce ţara peste dispoziţiile constituţionale şi peste autoritatea legislativului.

Noul guvern slovac, creat pe 14 martie 1939 în avea în frunte pe Jozef Tiso, pe V. Tuka în calitate de vicepremier, pe Ferdinand Ďurčanský la Externe, pe Karl Sidor la Interne, pe Alexander Mach, ministru al Propagandei şi pe Jozef Sivak deţinător al Ministerului Educaţiei. Gejza Medrický prelua Ministerul de Economiei, Mikulaš Pružinský pe cel de Finanţe, la Justiţie era nominalizat Gejza Fritz iar la Comunicaţii Július Stano. Locotenent-colonelul Ferdinand Čatloš prelua Ministerul Apărării şi era însărcinat cu crearea armatei slovace[6]. Prin adoptarea Constituţiei din 7 septembrie 1939 denumirea oficială a statului a devenit Republica Slovacă.

Acţiunea militară a Ungariei din 16 martie pentru ocuparea Ruteniei nu trebuie privită obligatoriu ca o acţiune îndreptată împotriva Slovaciei. Rutenia devenise autonomă în toamna anului 1938 faţă de guvernul praghez, la fel ca şi Slovacia. Apoi Bratislava nu şi-a declarat niciodată intenţia de a stăpâni acest teritoriu. Dar ca beneficiară a destrămării Cehoslovaciei şi a prezenţei unei importante comunităţi slovace în Rutenia, putea să îşi aroge anumite drepturi. Astfel, Ungaria a fost cea care a dat ultima lovitură fostei Cehoslovacii. În schimb, Ungaria nu s-a mulţumit cu ocuparea Ruteniei şi a atacat Slovacia dinspre est, ocupând câteva regiuni din estul ţării, care nu făceau parte din regiunea autonomă ruteană, deşi şi aici trăia o comunitate de origine ruteană. Slovacia a fost atacată de armata maghiară, cu ampla complicitate germană care privea cu condescendenţă revendicările maghiare. Germanii au anunţat la Budapesta că va recunoaşte independenţa Slovaciei dar numai după ce Ungaria va rezolva problema ruteană. Generalul german Erwin Engelbrecht s-a oferit să apere cauza guvernului de la Bratislava în faţa agresiunii maghiare. Cercurile politice de la Budapesta dar şi mediile internaţionale au crezut pentru moment că gestul germanilor ar putea fi urmat de o ocupare în întregime a Slovaciei. Maghiarii au bombardat oraşul Spišská Nová Ves au ocupat districtul Sobrance dar nu au îndrăznit să meargă mai departe. Locuitorii din regiunile ameninţate s-au organizat într-o armată improvizată. În ciuda rezistenţei trupelor organizate în grabă de colonelul Augustín Malár, trupele maghiare şi-au dovedit superioritatea şi au ocupat 22 de localităţi slovace[7]. Intervenţia germană i-a obligat pe unguri să se limiteze la teritoriul ocupat. Telegrama trimisă de guvernul de la Bratislava lui Hitler şi memorandumul de protest al slovacilor înaintat la Berlin au reprezentat cauza pentru care maghiarii au oprit ofensiva, mulţumindu-se cu acest teritoriu[8]. Intrarea trupelor germane în Slovacia ar fi însemnat destrămarea oricărei speranţe a Ungariei de a ocupa întreaga Slovacie.

Gestul Berlinului dovedea intenţiile Reich-ului. Hitler i-a lăsat mână liberă lui Horthy pentru a interveni în Rutenia doar pentru a da un semnal clar la Bratislava. Cum noul stat nici nu apucase să îşi organizeze guvernul în urma rupturii de cehi, nu dispunea de o forţă militară care să asigure frontierele. De aceea, a fost nevoit să accepte prezenţa unei forţe militare germane pe teritoriul ei. În fapt, Hitler reuşise fără nici un efort să doboare Cehoslovacia, să ocupe Cehia pe care o transforma în Protectoratul Boemiei şi creeze impresia că a eliberat Slovacia. Mai mult, prin patronarea ocupaţiei maghiare în zona transcarpatică, Hitler îşi muta trupele pe teritoriul slovac pe care pretindea că îl garantează şi îl apără. Studiul de faţă are în vedere care era statutul internaţional real al noul stat apărut pe harta Europei la jumătatea lunii martie 1939 şi de câtă independenţă se bucura acesta. Problema a fost amplu dezbătută de istoriografia din Slovacia după 1992 dar fără să se cadă de acord asupra unui răspuns. În istoriografia românească post decembristă tema nu a făcut, din câte ştim noi, subiectul niciunei analize. Numeroase studii au fost consacrate diplomaţiei româneşti în anii celui de al doilea război mondial, dar nici unul nu face trimitere la Slovacia şi la statutul ei juridic internaţional deşi între Bucureşti şi Bratislava relaţiile vor fi strânse.

---

[5] *Ibidem*, p.122.
[6] Milică Moldoveanu, *op. cit.*, p.17.
[7] Milan S. Ďurica, *The Foreign Policy of the Slovak Republik*, Padova-Trieste, Edizioni Lint, 1984, p.17.
[8] Joseph A. Mikus, *op. cit.*, p.160.

Tratatul de Protecţie germano-slovac

Concomitent cu acţiunea militară, Ungaria a devenit primul stat care recunoştea independenţa Slovaciei încă din 15 martie. Acest gest poate fi explicat prin intenţia Ungariei de a legaliza ocuparea Transcarpatiei. Autorităţile de la Budapesta au recunoscut noile frontiere ale Slovaciei prin acest gest delimitând clar regiunea ocupată din est de noul stat. Astfel, Budapesta nu trebuia să apară ca agresoare în faţa Slovaciei. La 15 martie, Horthy a anunţat că va reglementa cât mai curând relaţiile diplomatice maghiaro-slovace Relaţiile politice dintre cele două s-au menţinut încordate pe tot timpul existenţei Republicii Slovace din cauza amintirii Acordului de la Viena din noiembrie 1938. La aceasta s-a adăugat şi invazia maghiară în Rutenia subcarpatică urmată de anexarea micului teritoriu din estul Slovaciei. S-a vorbit chiar de „armistiţiu de şase ani" care ar fi caracterizat raporturile bilaterale dintre cele două ţări[9].

În aceeaşi zi, Polonia a devenit a două ţară care a recunoscut independenţa Slovaciei, satisfăcută de prăbuşirea fostei Cehoslovacii, un stat cu care nu întreţinuse relaţii amicale. În aceeaşi zi Polonia l-a anunţat pe Mieczyslav Chalupczyński, consul polonez la Ujgorod că va deveni reprezentantul diplomatic al Varşoviei în Slovacia[10]. Este încă controversat care din cele două ţări a fost prima care a recunoscut independenţa Slovaciei. Ungaria a recunoscut formal noul stat după ce s-a sfătuit cu Germania dar Polonia a fost prima care şi-a acreditat un reprezentant diplomatic şi a creat Legaţia de la Bratislava la 15 martie, în locul vechiului Consulat. Lacinsky, fost consul polonez, a fost retras şi la 17 martie ajungea la Bratislava Mieczyslav Chalupczyński. Două zile mai târziu, Karol Klinovský devenea primul însărcinat de afaceri al Slovaciei independente acreditat la Varşovia[11].

Milan S.Ďurica, autorul unei teorii naţionaliste, a încercat să acrediteze ideea că Slovacia nu ar fi dorit o alianţă cu Germania. La 17 martie, Tiso s-a chestionat pe reprezentatul polonez dacă Polonia nu ar fi interesată de formarea unui bloc politic polono-slovaco-ungar care să fie o cotrapondere în faţa presiunilor germane iar Tuka l-ar fi abordat pentru a cere ca Polonia să fie protectoarea Slovaciei şi a o feri de dominaţia germană. Ministrul polonez de Externe, Józef Beck însă nu a fost interesat de o relaţie cu Slovacia. El chiar l-a ignorat pe diplomatul slovac acreditat la Varşovia, abia la 6 mai, un reprezentant al Ministerului de Externe polonez, Jan Szembek, primindu-l pe Klinovský [12]. Într-adevăr Slovacia va încerca să iasă de sub influenţa Germaniei prin diferite calcule politice dar la vremea respectivă nu exista alternativă. Independenţa Slovaciei s-a născut sub patronaj german.

Germanii nu erau foarte siguri care va fi statutul Slovaciei. La 15 martie 1939 ei ezitaseră să recunoască independenţa ţării. Subsecretarul de stat Ernst Woermann îi declara ambasadorului japonez la Berlin în acea zi că nu putea să dea informaţii exacte relative la situaţia Slovaciei căci nu era sigur care ar fi dependenţa ei de Cehia. Cum armata germană intra în Praga în acea zi e de presupus că Germania ar fi preferat ca şi Slovacia să devină parte a unui protectorat. La rândul său, secretarul de stat Ernst von Weizsäcker îi explica lui Döme Sztojai, reprezentantul Ungariei, că situaţia Slovaciei nu era incertă. O zi mai târziu, von Weizsäcker îi răspundea lui Bernardo Attolico, diplomatul italian la Berlin, că schimbul de telegrame dintre Hitler şi Tiso vor reglementa viitoarele relaţii germano-slovace[13]. În cele din urmă germanii au optat pentru un stat care să fie model şi pentru alţii asupra modului cum înţelegeau ei să îşi ajute aliaţii. Liderii noului regim, Tiso, Ďurčansky, Tuka şi Mach s-au deplasat pe 19 martie la Viena pentru o întâlnire cu Hitler. Germania a avut reţineri în a stabili relaţii diplomatice cu Slovacia deoarece aştepta să vadă ecoul internaţional al prăbuşirii Cehoslovaciei. Abia după câteva zile de ezitări, consulul german Ernst Druffel a devenit însărcinat cu afaceri ad-interim al noii Legaţii germane din Slovacia iar Matús

[9] *Ibidem*, p.27.
[10] Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Fond 71 Cehoslovacia, vol. 11, f. 16 (în continuare AMAE).
[11] Milan S. Ďurica, *op. cit.*, p.28, nota 86.
[12] *Ibidem*, p.28-29.
[13] *Ibidem*, p.14.

Černák, cunoscut filogerman, a fost numit reprezentantul diplomatic slovac la Berlin[14]. Această independenţă nu era viabilă fără protecţia germană. Este semnificativ faptul că cererea de protecţie a fost făcută sub presiunea vaselor germane care de pe Dunăre luaseră la ţină principalele clădiri administrative ale Bratislavei[15]. Germanii au ocupat în noiembrie 1938 cartierul Petržalka, din Bratislava, situat pe malul drept al Dunării şi micul teritoriu de Devín de la vest de oraş. Aparent neînsemnate şi trecute cu vederea în majoritatea lucrărilor istorice, aceste mici răşluiri teritoriale au marcat dependenţa Bratislavei, o capitală aflată pe linia de graniţă, de Germania[16].

Câteva zile mai târziu, la 23 martie, Germania a semnat un tratat de alianţă cu noul stat prin care îi punea întregul potenţial în slujba sa. Preţul pentru recunoaşterea statalităţii slovace şi protecţia în faţa Ungariei interesată să ocupe teritoriul slovac, mai ales că aici trăia o importantă comunitate maghiară a fost renunţarea la orice veleitate de politică externă, pusă în consonanţă cu politica externă a Berlinului alături de întreaga forţă armata de care micul stat dispunea[17]. În aceeaşi zi s-a semnat un acord pe 25 de ani prin care Germania primea dreptul de a menţine forţe armate pe teritoriul Slovaciei[18]. Încă din 16 martie armata germană a intrat pe teritoriul Slovaciei pe un aliniament ce se întindea la vest de linia Nitra - Žilina[19]. Prezenţa trupelor germane pe teritoriul vestic al Slovaciei şi presiunile maghiare la graniţa ei răsăriteană au făcut posibilă zvonistica larg răspândită conform căreia mica ţară montană ar urma să fie împărţită între Reich şi Ungaria. Chiar presa occidentală amplifica aceste rumori[20]. Din acest motiv cele mai multe state nu s-au grăbit să recunoască noul stat şi să-şi oficializeze relaţiile cu acesta.

Tratatul din 18-23 martie 1939 a reglementat raporturile germano-slovace şi statutul internaţional al Slovaciei. Fără a defini independenţa Slovaciei acest text o sugerează dar lasă germanilor o influenţă semnificativă asupra politicii externe a Slovaciei. Nici istoricii şi nici specialiştii în dreptul internaţional nu au putut să explice termenii tratatului într-un mod neechivoc. Acesta limita suveranitatea ţării dar printr-un memorandum confidenţial se vorbea de privilegiile Slovaciei. Tratatul poate fi definit şi ca un exerciţiu al germanilor asupra modului cum înţelegeau să aplicele normele dreptului internaţional în „Noua ordine europeană" pe care şi-o doreau. Ei se foloseau de o serie de unelte pentru a-şi stăpâni „clientul"; din acestea nu lipseau armata, serviciile de informaţii, diverse agenţii guvernamentale dar şi minoritatea germană din Slovacia. Toate aceste instrumente ascundeau ideea de dependenţă a Slovaciei faţă de Reich şi limitau grav independenţa ţării.

Când Tiso şi Ďurčansky, invitaţi la Berlin pentru a semna tratatul, au protestat că acesta nu este un tratat „între egali", Hitler şi Ribbentrop le-au explicat că Germania este „constructoarea noii ordini europene" şi că ea tratează toate statele în mod egal. Era evident că la Berlin nu se ţinea cont de o eventuală egalitate între Germania şi partenerii săi. Liderii de la Berlin înţelegeau să trateze Ungaria şi Slovacia ca pe două ţări egale dar în nici un caz Germania nu era egala acestora. Articolul patru din tratatul germano-slovac prevedea că politica externă a Slovaciei trebuie să se facă numai cu acordul Germaniei. În cele din urmă liderii germani şi slovaci au căzut de acord să

[14] Milică Moldoveanu, *op. cit.*, p.22.

[15] Ian Kershaw, *Hitler*, traducere de Dan Criste, Bucureşti, Editura Meteor Press, 2012, p.461.

[16] Anton Spiesz, Dusan Caplovic, *Illustrated Slovak History. A Struggle for Sovereignity in Central Europe*, Bolchazy-Carducci Publishers, Wauconda, Illinois, 2006, p.206.

[17] Florin Anghel, *Diplomaţia clandestină. Eşecul proiectului noii Mici Înţelegeri, 1941-1943*, în *„Istoria: contribuţii în căutarea unui nou mesaj. Profesorului Ion Stanciu la împlinirea vârstei de 60 de ani"*, coord. Iulian Oncescu şi Silviu Miloiu, Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2005, p.250.

[18] Petre Otu, *Relaţii militare româno-slovace. 1939-1944. Mihai Antonescu visează o altă Mică Antantă*, în "Magazin Istoric", februarie 1997, p.41.

[19] Livia Dandara, *România în vâltoarea anului 1939*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985, p.173.

[20] *Eabidem*, p.269.

explice presei şi opiniei publice că acest tip de protectorat nu a fost impus Slovaciei ci a fost o garanţie pe care Germania a dat-o slovacilor[21].

Un prim semnal puternic dat de Germania fusese oprirea trupele maghiare care doreau să ocupe întregul teritoriul revendicat din Slovacia. Unii istorici au pus gestul lui Hitler pe seama faptului că în aceeaşi zi la Bucureşti, Reich-ul a semnat un acord economic cu România care asigura primatul economic german asupra exporturilor de petrol românesc. În aceste condiţii, Berlinul s-a opus unei agresiuni maghiare care să tulbure securitatea regională[22]. Conflictul maghiaro-slovac s-a terminat la 31 martie prin medierea germană. Fără să aibă timp să-şi organizeze propria armată, Slovacia a pierdut o serie de localităţi din estul ţării în urma unui tratat mediat de Berlin dintre cele două ţări la 4 aprilie 1939. Din acest moment, diplomaţia slovacă a căutat prin toate mijloacele refacerea frontierelor statului slovac. Astfel, autorităţile de la Bratislava au avut în vedere strângerea legăturilor cu toate statele care erau ameninţate de revizionismul maghiar. Între acestea în capul listei erau România şi Iugoslavia. Problema autorităţilor slovace era că în 1939 România şi Iugoslavia erau ţari care se plasau alături de aliaţii occidentali şi nu făceau deschis jocul Germaniei. Ori cum politica externă a Slovaciei era dirijată de la Berlin era dificilă o apropiere de cele două state.

Pentru Germania, Slovacia era percepută ca „un soi de vitrină" care urmărea să demonstreze statelor Europei de Est „că Hitler nu doar ocupă ţări, ci le şi eliberează". Republica Slovacia reprezenta „un laborator pentru politica nazistă" fiind considerată un „stat-model" şi având un statul intermediar între o ţară ocupată, cum devenise Cehia, şi un stat independent sub influenţă germană, cum avea să devină Ungaria[23]. Primul preşedinte al Parlamentului slovac, Martin Sokol recunoştea că „singur Adolf Hitler a fost acela care a decis independenţa noastră [...] Slovacii au beneficiat în mod impus de un stat independent"[24]. Organizaţia radicală pronazistă „Gărzile Hlinka"[25] nu acaparase întregul guvern ceea ce dădea aparenţa unei oarecare independenţe a Slovaciei faţă de Germania iar amestecul Berlinului în afacerile interne ale Slovaciei era prezentat ca neglijabil[26]. Liderii de la Bratislava au încercat în declaraţiile lor publice să demonstreze independenţa Slovaciei şi natura relaţiilor cu Germania. V. Tuka declara că: „până acum popoarele mari prădau pe cele mici, care erau tratate ca servitori. Adolf Hitler a înlăturat din viaţa popoarelor acest rău şi şi-a împlinit în mod cinstit promisiunea dată. Slovacii nu sunt servitori, ei sunt în realitate aliaţii acestui mare popor, care apără libertatea şi independenţa noastră în sensul cel mai pur al cuvântului". Făcând o analiză a numărului de experţi francezi din fosta armată cehoslovacă şi numărul de specialişti germani din armata slovacă, generalul F. Čatlos spunea că: „Slovacia se bucură de mai multă independenţă decât s-a bucurat vreodată fosta Cehoslovacie"[27]. Nici după acest moment, germanii nu aveau un plan concret care privea viitorul Slovaciei. O dovedeşte dr. Kleist, consilier principal la Ministerul de Externe şi prieten apropiat al lui von Ribbentrop. El aprecia că Slovacia ar putea fi cedată în întregime Ungariei. La rândul lor Ungaria şi România ar trebui să fie simple protectorate ale Germaniei[28]. În cadrul unei viitoare reconfigurări a Europei postbelice, românii şi

[21] Joseph A. Mikus, *op. cit.*, p.160-161.

[22] Livia Dandara, *op. cit.*, p.177-178.

[23] *** *Scurtă istorie a Slovaciei*, coord. Elena Mannová, traducere Eva Mârza şi Radu Mârza, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2011, p.357.

[24] Florin Anghel, *op. cit.*, p.251.

[25] În realitate între prelatul Andrej Hlinka, decedat în august 1938, şi organizaţia patronată de Alexander Mach nu exista o legătură directă. Andrej Hlinka fusese un luptător pentru cauza naţională slovacă încă din timpul Austro-Ungariei. Numele său fusese împrumutat de către organizaţia fascistă slovacă după ce acesta a încetat din viaţă.

[26] Bela Vago, *Umbra svasticii. Naşterea fascismului şi antisemitismului în bazinul Dunării (1936-1939)*, traducere de Corian Tiron, Bucureşti, Editura Curtea Veche, 2003, p.109.

[27] AMAE, Fond 71 Slovacia, vol. 1 Generale, f.68-69

[28] Leonida Loghin, *Mari conferinţe internaţionale (1939-1945)*, Bucureşti, Editura Politică, 1989, p.77

ungurii ar fi cetăţeni de mâna a doua în vreme ce slovacii de mâna a treia. Astfel declaraţiile oficiale nu urmăreau decât să mascheze realitatea.

Recunoaşterea internaţională

Primul mare deziderat al tinerei diplomaţii slovace a fost recunoaşterea internaţională. Dar Slovacia era privită diferit de marii actori internaţionali. Calitatea sa de subiect de drept internaţional era contestată în cele mai multe capitale. Însă acestea au trebuit să accepte prezenţa unui nou actor, în ciuda lipsei tocmai a calităţilor unui astfel de subiect: suveranitatea naţională. Astfel, al patrulea stat care a recunoscut micul stat a fost Vaticanul la 25 martie, cu care catolica Slovacie a întreţinut relaţii speciale. Recunoaşterea Slovaciei de către Vatican a fost considerată la Bratislava ca un succes important. Aceasta le dădea încredere că exemplul Vaticanului va fi urmat şi de alte state permiţând Slovaciei să iasă din izolare şi să se integreze în rândul comunităţilor naţionale suverane. La 5 iunie a fost acreditat la Vatican Karol Sídor iar fostul nunţiu apostolic la Praga, Xavier Ritter a fost confirmat şi la Bratislava. Guvernul slovac nu a primit cu satisfacţie această numire a unui nunţiu acreditat atât în Protectoratul Boemiei cât şi în Slovacia. De aceea nu şi-a dat acordul. Ofensat Xavier Ritter a părăsit Bratislava la începutul lui iulie şi nu s-a mai întors. Karol Sídor avea să fie nevoit să meargă la Papa Pius al XII-lea pentru a da explicaţii. Misiunea sa diplomatică avea să fie una foarte dificilă, dosarul relaţiilor Slovaciei cu Vaticanul fiind extrem de complicat. O primă consecinţă a acestui gest a dus la înregistrarea unei situaţii inedite. În vreme ce Slovacia avea un acreditat la Vatican, Papa nu a mai numit un nunţiu la Bratislava. Pentru acest post a fost delegat ca ad-interm nunţiul papal de la Berlin, monseniorul Orsenigo. Abia la 9 iunie 1940, papa l-a trimis pe tânărul monsenior Giuseppe Burzio la Bratislava[29]. Întârzierea s-a datorat atitudinii rezervate a Vaticanului care dorea să vadă cât de dependentă era Slovacia de Germania. Tocmai această dependenţă doreau slovacii să o ascundă prin relaţia cu Vaticanul. Iar regimul clerical condus de un monsenior cum era Jozef Tiso ar fi trebuit să fie bine văzut de Vatican. Însă papa Pius al XII-lea a acţionat în sens diferit.

În anii 1939 alte 16 state recunoscuseră Slovacia, între care Italia la 11 aprilie urmată de Elveţia, Spania la 25 aprilie, Marea Britanie la 4 mai, Liberia la 12 mai, Ecuador la 17 mai, Costa Rica la 24 mai, Japonia şi statul Manciuko la începutul lunii iunie, Iugoslavia la 18 iunie, Franţa şi Belgia la 14 iulie, Finlanda al 25 iulie, Suedia la 26 iulie, Lituania la 11 noiembrie, Bulgaria la 16 noiembrie[30]. Pentru slovaci recunoaşterea din partea Angliei şi Franţei au reprezentat un succes. În realitate însă cele două puteri occidentale nu făcuseră decât să stabilească prin vechile consulate de la Bratislava doar misiuni ale relaţiilor consulare. În practica diplomatică stabilirea relaţiilor consulare le precedă pe cele diplomatice şi se pot încheia şi între un stat suveran şi unul care nu are independenţa deplină. Mai mult, consulii Angliei şi Franţei au protestat în septembrie 1939 împotriva participării Slovaciei la campania împotriva Poloniei. Prin declaraţia de război adresată Germaniei, cele două puteri se puneau pe picior de război şi cu Slovacia, chiar în lipsa unei declaraţii oficiale. În schimb, la 16 septembrie 1939, cu o zi înainte de invazia Poloniei, Uniunea Sovietică a recunoscut independenţa Slovaciei, rupând relaţiile cu reprezentantul cehoslovac de la Moscova[31]. Era una din consecinţele pactului Ribbentrop-Molotov. Pentru Slovacia reprezenta o importantă victorie externă deoarece existau multe voci care ar fi dorit o apropierea de Uniunea Sovietică. Pentru Bratislava, stabilirea relaţiilor diplomatice cu U.R.S.S. reprezenta şi o alternativă posibilă împotriva dominaţiei germane.

Problema statutului juridic internaţional al Slovaciei poate isca dispute interminabile. Dacă Marea Britanie sau Franţa au refuzat să mai recunoască noul stat după 1 septembrie 1939 şi nu au stabilit relaţii diplomatice cu acesta, U.R.S.S. a adoptat o poziţie diferită. Reprezentantul Franţei, Milon de Peilion, aflat la Bratislava din septembrie 1935, a remis în ţara sa câteva rapoarte în care

[29] Milan S. Ďurica, *op. cit.*, p.31-32.

[30] Vezi lucrarea semnată de František Cséfalvay, Ľubica Kázmerová, *Slovenská republika 1939-1945. Chronologia najdôležitejších udalosti*, Bratislava, Historický ústav SAV, 2007. Din păcate unele erori de datare şi-au făcut loc în această cronologie.

[31] Milică Moldoveanu, *op. cit.*, p.25.

privea în mod pozitiv situaţia Slovaciei după declararea independenţei. Vorbind despre statutul ţării, el recunoştea că era superior Protectoratului apreciind că semăna cu cel al unui dominion britanic. Dar concluziona că prezenţa trupelor germane în vestul ţării transformau independenţa într-o ficţiune[32]. Peilion a fost rechemat la 19 august în vreme ce consulul britanic P. Pares a fost mutat la 2 septembrie la Budapesta. De aici el a avut misiunea de a monitoriza şi situaţia din Slovacia. Ultimul său raport data din 6 ianuarie 1940. În schimb, Moscova a recunoscut Slovacia şi a trimis un reprezentant diplomatic la Bratislava. În caracterizarea făcută de I.M. Maiski, ambasadorul sovietic la Londra, Slovacia devenise după 15 martie 1939 „un stat de sine stătător"[33]. În planurile politice ale Bratislavei Uniunea Sovietică era o alternativă la dominaţia germană. Existau multe voci în Slovacia care în numele panslavismului ar fi acceptat o garanţie sovietică dacă U.R.S.S. ar fi fost capabilă să asigure independenţa Slovaciei[34].

România a recunoscut independenţa Slovaciei la 15 iunie 1939 şi a stabilit relaţii diplomatice cu Bratislava la 15 septembrie. Ca şi alte state, România a recunoscut independenţa Slovaciei numai din interesul pe care îl avea de a-şi îmbunătăţi relaţiile cu Germania. Acest gest avea să fie făcut abia la 25 iulie 1940[35]. O altă ţară importantă pe harta politică, Italia a tergiversat multă vreme numirea unui diplomat la Bratislava. Aceasta era pusă pe seama Ungariei care ceruse încetarea atacurilor din presa slovacă la adresa ei. Aflat la Bratislava, ca prim reprezentant diplomatic al României în Slovacia, Constantin Dinu Hiott preciza într-un raport din septembrie 1939 că numirea unui ministru plenipotenţiar al Italiei s-a făcut după ce presa slovacă a renunţat la campania antimaghiară din paginile ei[36].

Statele Unite ale Americii au refuzat să-şi precizeze poziţia deşi tânăra diplomaţie slovacă a făcut eforturi nenumărate pentru a obţine recunoaşterea independenţei din partea americană. Unii s-au grăbit chiar să descifreze într-un mesaj al lui Roosevelt, recunoaşterea de facto a acestei independenţe. Într-o telegramă din 16 martie 1939 trimisă lui Beneş prin care preşedintele american îşi exprima compasiunea faţă de situaţia de la Praga, el preciza că nu recunoştea din punct de vedere juridic situaţia din Cehia şi Moravia. Nenominalizând şi Slovacia în telegrama sa, a trezit speranţe că recunoştea tocmai situaţia de la Bratislava[37]. Scurtă vreme a funcţionat la Pittsburgh un consulat onorific al Slovaciei dar care existase aici de pe vremea defunctei Cehoslovacii şi pe care americanii nu s-au grăbit să îl recunoască drept succesor al noului stat. Odată ce americanii au negat existenţa noului stat, Slovacia a încercat să îşi construiască o legătură cu diplomaţia S.U.A prin intermediul Legaţiilor de la Berlin, Bucureşti sau Budapesta[38]. Legaţia Slovaciei de la Bucureşti a fost folosită pentru a media şi alte contacte între diplomaţia slovacă şi diplomaţii străini acreditaţi în capitala României. Ivan Milecz, diplomatul slovac acreditat în capitala României raporta la jumătatea lunii martie 1940 că eforturile sale nu au fost încununate de succes[39].

---

[32] Stanislav J. Kirschbaum, *A History of Slovakia. The Struggle of Survival*, New York, Palgrave Macmillan, 2005, p.189.

[33] Ambasadorul sovietic, care şi-a scris memoriile după al doilea război mondial cu scopul evident de a apăra poziţia Moscovei faţă de izbucnirea conflictului militar, a folosit ghilimelele pentru a exprima „stat de sine stătător", vezi Acad. I.M. Maiski, *Cine l-a ajutat pe Hitler (Din amintirile unui ambasador sovietic)*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1963, p.94.

[34] Dagmar Čierna-Lantayová, *Variácie kontactov medzi Bratislavou a Moskvou v rokoch 1939-1945*, în *Slovenská republika 1939-1945 v medzinárodných súvislotiach*", Bratislava, Edita Ivančkováa kol., 2012, p.118

[35] Larry L. Watts, *Aliaţi incompatibili. România, Finlanda, Ungaria şi al Treilea Reich*, Bucureşti, Editura RAO, 2012, p.95.

[36] AMAE Fond 71, Slovacia, vol. 11, f.30.

[37] Joseph A. Mikus, *op. cit.*, p.125.

[38] Slavomir Michálek, *Vstup do niektorých problémov slovensko-amerických vzťahov (1939-1945),* în *„Slovenská Republica 1939-1945. Očami mladých Historikov*" IV, Banska Bystrică, 2005, p.148.

[39] Pavol Jakubec, *K otázke uznania Slovenského štátu (Slovenskej republiky) Norskym Kráľovstom 1939-1940* în „Historický časopis" Ročnik XLI, 1/2013, p.134.

În 1940 au urmat Estonia la 11 aprilie, Letonia la 13 aprilie, Olanda la 15 aprilie, China la 1 iulie, Danemarca în 8 august. În aprilie 1941 Croaţia a devenit independentă şi a recunoscut Slovacia. Ambele state aveau aceeaşi situaţie juridică, cea a Croaţiei fiind chiar mai complicată. Abia în 25 aprilie 1942 regimul francez de la Vichy a recunoscut Slovacia iar în 1 iulie regimul chinez de la Nankin. Ultimele ţări care aveau să o recunoască au fost Siam în mai 1943 şi Burma în august. Republica Slovacă a recunoscut la rândul ei aceste state, ca şi pe Republica de la Salo sau Republica Filipine în 1943[40], dar acestea erau marionete sau apăruseră în urma desfăşurării războiului.

Până în mai 1940 Slovacia stabilise relaţii diplomatice cu 54 de state[41]. Istoricul slovac Robert Letz susţine că, în primul an, Slovacia a fost recunoscută de 27 de state dintre care cu 19 a stabilit relaţii diplomatice. M. Ďurica, în schimb, consideră că Slovacia ar fi fost recunoscut de 31 de state din care doar cu 18 a avut relaţii diplomatice oficiale[42]. Un alt istoric slovac, Joseph A. Mikus a numărat 27 de state europene şi extraeuropene care au recunoscut Slovacia şi care şi-au deschis, sub o formă sau alta, reprezentaţii şi misiuni diplomatice sau consulare[43]. Este drept că pe parcursul războiului cifra a variat. Unele state precum Marea Britanie sau Franţa şi-au retras misiunile şi a suspendat relaţiile odată cu intrarea în război a Slovaciei împotriva Poloniei. Altele, cum au fost ţările baltice sau Belgia şi-au pierdut independenţa. Uniunea Sovietică a stabilit relaţii diplomatice şi a întreţinut astfel de raporturi foarte bune cu Slovacia. Dar declaraţia de război a Slovaciei împotriva sovieticilor, a dus la ruperea relaţiilor diplomatice. Alte state au apărut tocmai ca o consecinţă a războiului: Croaţia, Siamul, republicile de la Vichy şi Salo. În concluzie este dificil de spus câte state au recunoscut independenţa Slovaciei şi dacă acest număr este mare. Raportat la numărul total de state de pe întregul mapamond la nivelul anilor 1939-1945 am putea înclina spre ideea că puţine state au recunoscut Slovacia. Este la fel de drept că Slovacia a fost percepută tot ca o consecinţă a modificărilor din anii celui de al doilea război mondial şi că doar la finalul său s-ar fi putut vedea care ar fi recunoaşterea internaţională.

Organizarea diplomaţiei slovace şi politica externă a Slovaciei

Diplomaţia slovacă a trebuit să se organizeze foarte repede. Externele slovace s-au organizat din mers, pe modelul fostului Minister de Externe de la Praga, fără să aibă personal calificat sau cu experienţă în diplomaţie. V. Tuka şi F. Ďurčanský au fost cei care au organizat Ministerul de Externe de la Bratislava, ultimul având experienţa Cehoslovaciei şi nefiind un adept al relaţiei cu Reich-ul. Lipsa unor personalităţi din domeniul diplomaţiei nu trebuia să se resimtă. Cei mai experimentaţi activaseră în structurile diplomaţiei fostei Cehoslovacii. Între ei Štefan Osuský, Juraj Slávnik, Vladimír Hurban şi Ivan Krno. Şi Gejza Krno, Jozef Mikuš, Ivan Milecz sau Jozef Oliliak veneau din diplomaţia cehoslovacă. Ján Országh, Bohumil Pissko, Radúz Radlinský, Ladislav Szathmáry, Jozef Cieker şi Viliam Paulíny fuseseră consuli. Alţii, precum Karol Sidor, Matúš Černák şi Jozef Kirchbaum au fost activi în viaţa politică internă. Julián Šimko a fost funcţionar al aparatului de stat intern, Karol Murgaš a fost jurnalist. Cei mai mulţi venea din alte domenii ale vieţii publice: Viktor Bačka, Jozef Bellay, Ján Belnay, Július Délmuth, Mikuláš Gacek, Bohdan Galvánek, Tido J. Gašpar, Arvéd Grébert, Ján Holák, Josef Kapala, Karol Klinovský, Jozef Koso, Silvo Mikulaš, Jozef Sitkanič, Jozef Spišiak, František, Ševek, Fraňo Tiso sau Eugen Urban[44]. Mulţi dintre aceştia au primit însărcinarea de a activa ca diplomaţi acreditaţi într-un stat dar având în subordine mai multe state. Reprezentantul Slovaciei la Berlin era ataşat şi pentru Protectorat, Japonia şi Manciuko. Cel de la Londra era reprezentantul diplomatic pentru întregul Imperiu Britanic şi ţări precum Afganistan, Iran, Egipt, Irak, Liberia. Cel de la Moscova era diplomatul Slovaciei şi pentru ţările baltice. La Haga fusese numit un reprezentant legal şi pentru

[40] Milan S.Ďurica, *op. cit.*, p.35-36.

[41] Pavol Petruf, *Zahraničná politika Slovenskej republiky (1939-1945)*, în „*Slovenská republika 1939-1945 v medzinárodných súvislotiach*", Bratislava, Edita Ivančkováa kol., 2012, p.20-21.

[42] Robert Letz, *Slovenské dejiny* V *1938-1945*, Bratislava, Literárne informačné centrum, 2012, p.152-153.

[43] Joseph A. Mikus, *op. cit.*, p.178.

[44] Pavol Petruf, *op. cit.*, p.18-19.

Danemarca (o perioadă a fost reprezentată de la Berlin), Suedia şi Norvegia. Cel de la Madrid era mandatat şi pentru Lisabona. Iniţial Slovacia a avut ministru la Belgrad care avea în subordine şi România. Apoi, s-a pus problema ca trimisul de la Bucureşti să primească extinderea teritorială şi pentru Bulgaria, Grecia şi Turcia[45]. În cele din urmă, Ivan Milecz a fost trimis la Bucureşti pentru a reprezenta Slovacia în România, Iugoslavia şi Bulgaria. După prăbuşirea Iugoslaviei şi până în august 1944, Ivan Milecz a reprezentant de la Bucureşti interesele Slovaciei în România şi Bulgaria[46].

Până în luna mai 1939 Slovacia şi-a propus să-şi deschidă Legaţii la Berlin, Roma, Varşovia, Budapesta, Vatican, Belgrad, Londra, Paris, Stockholm şi Washington şi consulate la Praga, Moscova, Bucureşti, New York, Pittsburg şi Nové Zámky[47]. Între Legaţiile deschise se numărau cele de la Budapesta, Varşovia, Berlin, Roma, Moscova, Bucureşti, Sofia, Vatican, Madrid, Berna, Helsinki, Belgrad (apoi Zagreb). La acestea se adăugau consulatele generale de la Viena, Milano, Stockholm, Praga, Londra, Bruxelles. Pe lângă acestea mai avea în vedere alte 30 de consulate onorifice[48]. Multe din aceste intenţii au rămas simple deziderate. Germania, Italia, Iugoslavia, România, Uniunea Sovietică, Ungaria şi Vaticanul aveau miniştrii plenipotenţiari la Bratislava în vreme ce Belgia, Bulgaria, Paraguay sau Suedia aveau consuli[49]. S.U.A au continuat să recunoască existenţa statului cehoslovac ceea ce a făcut ca diplomaţia slovacă să încerce prin toate mijloacele să se apropie de americani[50]. Dorinţa slovacilor să fie recunoscuţi de către Statele Unite ale Americii i-au făcut să proiecteze un consulat la Washington care trebuia să aibă în subordine relaţiile diplomatice cu majoritatea statelor din America Centrală şi de Sud. Cum această recunoaştere nu a venit, lumea latino-americană a fost reprezentată prin misiunea de la Madrid[51].

Întârzierea cu care unele state au recunoscut independenţa Slovacei, mai ales din rândul micilor puteri europene, a statelor mici şi mijlocii, se datorează tendinţei acestora de a păstra neutralitatea în conflictul care se deschidea. Nici un stat nu dorea să intre în conflict cu Germania şi urmărea cu atenţie evoluţia scenei politice internaţionale. Dar cum majoritatea ţărilor simpatizau tabăra anglo-franceză nu s-au grăbit să recunoască noile realităţi politice de la Bratislava.

Pe parcursul anilor 1939-1940 Slovacia a încercat să ducă o politică externă independentă de Berlin. Aceste gesturi diplomatice nu au împiedicat participarea Slovaciei la campania împotriva Poloniei din septembrie 1939. Născut în urma unor rapturi teritoriale, statul slovac căuta şansa pentru a-şi reface măcar parţial frontierele. Slovacii au făcut o ultimă încercare de a împiedica participarea lor la război trimiţând Poloniei un memorandum prin care cerea retrocedarea celor două mici teritorii pe cale paşnică. Textul memorandumului vorbea de dorinţa Slovaciei de a avea bune relaţii de vecinătate cu Polonia. El a fost trimis la 30 august, într-un moment în care detaliile campaniei militare erau stabilite. Slovacia nici nu a declarat în mod oficial război Poloniei. Iar Ladislav Szathmáry, ministrul slovac la Varşovia, a refuzat să se întoarcă la Bratislava luând o atitudine ostilă guvernului slovac. Dezertarea lui avea să fie o piesă importantă în dosarul lui Ďurčanský în calitate de Ministru de Externe[52].

Pe parcursul anului 1940 Slovacia a încercat să ducă a politică de independenţă faţă de al treilea Reich. Ea nu a declarat război Franţei şi Marii Britanii încercând prin intermediul unor diplomaţi să ţină contact cu diplomaţii celor două ţări. Ďurčanský l-a rugat pe Ciano să transmită

[45] *Ibidem*, p.20-21.
[46] Pavol Petruf, *op. cit.*, p.22.
[47] Oraşul era în Ungaria dar aparţinuse de fosta Cehoslovacie şi fusese cedat prin Acordul de la Viena din noiembrie 1938 Ungariei.
[48] Slavomir Michálek, *Niekol'ko problémov slovensko-amerických vzt'ahov počas druhej svetovej vojny* în „*Slovenská republika 1939-1945 v medzinárodných súvislotiach*", Bratislava, Edita Ivančkováa kol, 2012, p.147.
[49] AMAE, Fond 71 Slovacia, vol. 1, Generale, f.180.
[50] Slavomir Michálek, *Niekol'ko problémov slovensko-amerických vzt'ahov...*, p.152.
[51] Joseph A. Mikus, *op. cit.*, p.179.
[52] Milan S. Ďurica, *op. cit.*, p.29-30.

această poziţie ambasadorului britanic de la Roma. La trimis în Uniunea Sovietică pe Fraňo Tiso, cunoscut ca filosemit şi adversar al Germaniei[53]. Au existat chiar unele contacte între Tiso, Ďurčanský şi Beneš. Maghiarii s-au adresat Berlinului acuzând Slovacia că era prea apropiată de Uniunea Sovietică. Aceste acuzaţii au trezit nemulţumirea Berlinului. Astfel, Martin Bormann a pregătit un plan pentru a ocupa ţara şi a o transforma într-un protectorat similar Cehiei. La 13 martie 1940 a fost trimis la Bratislava gauleiterul Frauenfeld cu misiunea specială de a întocmi un raport asupra situaţiei din Slovacia. Acest raport vorbea de clericalismul slovacilor care ar fi fost mai apropiat de liberalism decât de naţional-socialism. De asemenea era atinsă problema evreiască nesoluţionată de slovaci după dorinţa naziştilor. Hans Elard Ludin, diplomatul german aflat în post la Bratislava în vara anului 1940 a pregătit debarcarea lui Ďurčanský în care Berlinul nu avea încredere[54].

A urmat invitaţia trimisă liderilor slovaci de a veni la convorbiri în localitatea austriacă Salzburg. Întâlnirea din 27-28 iulie 1940 dintre Hitler şi Tiso, Tuka şi Mach a reprezentat sfârşitul ambiţiilor lui Ďurčansky de a duce propria politică externă. Von Ribbentrop a criticat într-o manieră brutală politica Slovaciei iar Hitler a avut un lung monolog în care şi-a prezentat punctul de vedere. Întâlnirea a dus la schimbarea lui Ďurčansky cu Tuka la Externe şi a reprezentat o drastică intervenţie în politica internă a ţării. Numirea radicalilor Tuka şi Mach, agreaţi de Berlin, a însemnat schimbarea orientării politice a ţării. Obţinerea a numeroase posturi şi funcţii în cadrul statului de către reprezentanţii Gărzilor Hlinka a fost o altă agresiune germană în politica internă a Slovaciei. Apoi, numirea lui Manfred von Killinger ca reprezentant diplomatic al Reich-ului în Slovacia din august 1940 nu a fost doar o schimbare de diplomaţi. Killinger avea misiunea de a impune la Bratislava cererile germane. De altfel, s-a sugerat în diverse ocazii că după întrunirea de la Salzburg Republica Slovacă nu a fost decât un Protectorat de tipul Cehiei dar cu un alt nume[55]. Cu acest prilej Ribbentrop i-a vorbit lui Tuka despre necesitatea numirii unor consilieri germani pe lângă ministerele de Interne, a Propagandei, Economiei, pe lângă organizaţiile Hlinka şi în problema evreiască. Aceştia erau consideraţi experţi în diverse probleme care trebuiau să-şi aducă aportul la implementarea „noii ordini" în ţările europene[56].

Alte voci au încercat să arate că liderii slovaci au rezistat presiunii germane. Constituţia a rămas neschimbată, presa slovacă era liberă şi putea să publice articole în care critica Germania, viaţa culturală şi ştiinţifică slovacă s-a manifestat liber, religia a reprezentat o bază a manifestării libere a poporului slovac. Marea parte a populaţiei slovace a fost imună la propaganda lui Tuka şi Mach. Slovacii, cu o cultură predominant rurală, erau conservatori şi mai apropiaţi de Biserica catolică şi de principiile ei decât de naţional-socialismul pe care îl promovau Tuka şi Mach. Într-o ţară predominant montană, cu localităţi şi comunităţi mici, ideologiile care se confruntau în acest război nu i-a prins pe slovaci. În realitate Slovacia s-a integrat în sfera de interes germană, lipsindu-se de o serie din prerogativele unui stat independent. Faptul că acest proces a fost întârziat de liderii de la Bratislava s-a datorat tendinţelor acestor de a păstra aparenţa unui stat independent. Întârzierea era motivată de delegaţii slovaci prin faptul că între 1939 şi 1940 a fost nevoie de îndepărtarea din structurile noului stat a celor care „au suferit de inerţie sentimentală cehoslovacă"[57]. Dar acest joc a fost descifrat de Auswärtiges Amt.

[53] *Ibidem*, p.21.
[54] *Ibidem*, p.23.
[55] *Ibidem*, p.24-25.
[56] Katarina Hradska, *The Influence of German on the „Solution of the Jewish Question" in Slovakia* în *„The Tragedy of the Jews of Slovakia. 1938-1945: Slovakia and the „Final Solution of the Jewish Question"*, Oświęcim-Banská Bystrica, 2002, p.89.
[57] Serviciul Arhivelor Naţionale Istorice Centrale, Fond Ministerul Propagandei Naţionale, Presa externă, 1120, f.5.

Concluzii

Aşadar, apariţia Slovaciei pe harta politică a Europei s-a înfăptuit cu larga participare a Reich-ului nazist. Liderii de la Berlin au profitat de dorinţa slovacilor de a-şi obţine independenţa. Hitler le-a întins cehilor o capcană care l-a pus în postura de „salvator" al securităţii în Cehoslovacia. Mai mult, el a stârnit ambiţiile maghiarilor, permiţându-le să ocupe Rutenia Subcarpatică şi chiar un mic teritoriu din estul Slovaciei. Acest din urmă gest a fost capcana întinsă de astă dată slovacilor. Cum noul stat nu putea opune rezistenţă în faţa armatei maghiare, Hitler s-a erijat în protector al slovacilor, trimiţând unităţile sale în vestul ţării. Jocul Germaniei, magistral şi cinic, a schimbat întregul eşafodaj politic din Europa Centrală.

Sub presiunea forţei militare, Slovacia a fost nevoită să semneze un Tratat care îi ştirbea tocmai suveranitatea pe care şi-o dorise. Tratatul de Protecţie germano-slovac reprezenta actul care stabilea statutul juridic al Slovaciei în plan internaţional. În lipsa unor reglementări juridice clare la acel moment din perspectiva dreptului internaţional (majoritatea normelor internaţionale vor fi stabilite în perioada postbelică), relaţiile internaţionale şi stabilirea raporturilor bilaterale decurgeau mai degrabă din practica statelor. Astfel, autorităţile de la Bratislava puteau considera că Slovacia şi-a îmbunătăţit statutul faţă de perioada anterioară când făcuse parte din Republica Cehoslovacă. Dar articolul care prevedea că politica externă a Slovaciei trebuia pusă în consonanţă cu cea a Reich-ului limita drepturile internaţionale ale ţării ca stat suveran şi independent. Ambele părţi semnatare ale Tratatului încercau să mascheze în faţa opiniei publice acest aspect dar fiecare înţelegea să se folosească de Tratat din perspectiva propriilor interese.

În planul recunoaşterii internaţionale, diriguitorii politicii externe bratislaveze au reuşit unele succese mai mult sau mai puţin spectaculoase. Multe state europene răvăşite de război sau aflate în postura de cliente ale puterilor Axei au recunoscut Slovacia şi au stabilit relaţii diplomatice cu aceasta. În schimb marile puteri – Franţa, Marea Britanie, Statele Unite ale Americii sau Uniunea Sovietică – s-au poziţionat faţă de Bratislava în funcţie de interesul de moment. De decizia lor şi de natura relaţiilor pe care le aveau cu Reich-ul nazist depindea însăşi recunoaşterea internaţională a noului stat aflat sub patronaj german.

Cu o diplomaţie organizată în grabă, Slovacia nu a reuşit să câştige încrederea comunităţii internaţionale şi nici a marilor puteri. Multe din iniţiativele Bratislavei în politica externă au rămas la stadiul de simple declaraţii de intenţii sau de deziderate. Încercarea de a duce o politică independentă faţă de Reich din partea lui Ferdinand Ďurčanský, titularul Externelor de la Bratislava, a fost repede sesizată la Berlin. Hitler a reacţionat prompt pregătind debarcarea lui Ďurčanský. El i-a convocat pe liderii slovaci la Salzburg şi s-a amestecat în mod brutal în viaţa internă a Slovaciei. Întrunirea din iulie 1940 din oraşul austriac a demonstrat fără echivoc modul cum Reich-ul interpreta litera Tratatului de Protecţie şi gradul de independenţă pe care era dispus să îl acorde partenerului slovac.

EMIL BODNĂRAȘ. MISIUNE DE PROPAGANDĂ ÎN BUCOVINA (NOIEMBRIE 1945)

Mihai-Aurelian CĂRUNTU

Rezumat: Autorul prezintă un document depistat în arhivele locale legat de vizita în Bucovina a unui membru marcant al Partidului Comunist, originar din ținut, cu o misiune legată de intensificarea luptei politice pentru acapararea totală a puterii în România.
Cuvinte cheie: Bucovina, Rădăuți, Emil Bodnăraș, Petru Groza

Abstract: The author presents a document found in the local archives related to the visit to Bukovina of a remarkable member of the Communist Party, originating from the country, with a mission related to the intensification of the political struggle for the total seizure of power in Romania.
Keywords: Bucovina, Rădăuți, Emil Bodnăraș, Petru Groza

Începând cu vara anului 1944, după o scurtă și aparentă coabitare pe o platformă comună, între stânga și dreapta românească, s-a ajuns la o ruptură iremediabilă, urmată de instabilitate politică și confruntări tot mai violente. Lupta pentru putere, obținerea adeziunii și apoi a controlului maselor, au căpătat, uneori, aspecte dramatice, care au dus la căderea cabinetului Rădescu și instalarea guvernului dr. Petru Groza, la 6 martie 1945[1]. Prezența trupelor sovietice în țară și intervenția directă a Kremlinului în afacerile interne ale României au înclinat în mod decisiv balanța în favoarea forțelor politice care se grupau în jurul P.C.R[2]. Partidele "istorice" continuau să se autoiluzioneze, chiar și după Conferința de la Ialta din februarie 1945, cu privire la un sprijin efectiv din partea anglo-americanilor, fără a reuși să ofere un proiect alternativ de reforme social-economice care să fie atractiv pentru populație. Mai mult de atât, la F.N.D. (Frontul Național Democrat), al cărui nucleu dur era format din P.C.R., o formațiune eminamente antisistem, au aderat și gruparea liberală a lui Gh. Tătărescu și cea țărănistă condusă de Anton Alexandrescu[3]. Reacția Apusului a fost destul de timidă la Conferința de Potsdam din iulie–august 1945, când s-a solicitat, totuși, "un guvern democratic reprezentativ", dar se recunoșteau "drepturile speciale" ale Rusiei în România[4]. Informate despre un pretins plan în zece puncte privind sovietizarea României (sursa nu era verificată) în următorii 3 ani, Oficiul de Servicii Strategice (*OSS*) al Statelor Unite, dădea dovadă de totală lipsă de viziune, apreciind că, instalarea Guvernului din 6 martie 1945, deși a intensificat teama de comunism printre români, acest lucru nu constituia "un preludiu la o Românie Sovietică", deoarece "Frontul Democrat se declară încă de acord cu monarhia, principiul proprietății private și capitalismul industrial"[5].

Prin acțiuni sistematice de propagandă comuniștii încercau să îndepărteze populația de țelurile politice ale partidelor tradiționale. În timp ce dreapta considera pe toți cei grupați în jurul lui Petru Groza ca fiind unelte ale rușilor, dușmani ai românismului și bisericii strămoșești, membrii partidelor istorice erau taxați drept "fasciști", "reacționari", sau "antisovietici". Noul cabinet

---

[1] Ștefan Rădulescu-Zoner, D. Bușe, B. Marinescu, *Instaurarea totalitarismului comunist în România*, București, 1995, p. 66 și urm.

[2] Reprezentantul Uniunii Sovietice, Vîșinski, a taxat, la întâlnirea cu regele Mihai I, din 28 februarie 1945, Guvernul Rădescu ca fiind "fascist sau cel puțin susținător de fasciști"; vezi Mircea Ciobanu, *Convorbiri cu Mihai I al României*, București, 1991, p. 240-241.

[3] *România. Viața politică în documente. 1945*, coord. Ioan Scurtu, București, 1994, p. 97 și urm.

[4] Stephen Fischer-Galați, *România în secolul al XX-lea*, Iași, 1998, p. 120-121.

[5] *Sovietizarea României. Percepții anglo-americane*, eds. Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop, București, 1993, p. 138.

înregistrase două lovituri de imagine prin obținerea reintegrării nordului Transilvaniei în granițele țării și punerea în aplicare a reformei agrare. În aceste condiții, exponenții regimului au reușit să obțină o aură de legitimitate și să-și asume rolul de continuatori "democratici" și executori ai realei tradiții istorice românești[6]. Îmbinând propaganda cu represiunea, guvernul Dr. Petru Groza urmărea să câștige prin orice mijloace cât mai mulți aderenți, să obțină victoria în alegerile parlamentare, pentru a implementa nestingherit programul de sovietizare a României în toate sferele societății. Situația social-economică postbelică era acum și mai favorabilă ca înainte de 1939, când, ziaristul american Cyrus Sulberger consemna că, datorită fracturilor existente în societate: *„Dacă a existat vreodată o țară care să merite o revoluție, aceasta a fost România de atunci"*[7].

Activitatea de propagandă comunistă sistematică în rândul locuitorilor din nordul Moldovei a început imediat după ocuparea acestei regiuni de către trupele sovietice în primăvara anului 1944. În mediul rural au apărut comitete țărănești care au împărțit pământul proprietarilor plecați în refugiu, s-au organizat întruniri în care sătenii au fost informați despre semnificația zilei de 1 Mai și lupta dusă de Armata Roșie[8]. Spre exemplu, la Todirești, țăranii, au intrat cu plugurile în moșia lui Iancu Fischer cu aprobarea primarului, care a făcut și un Comitet de împroprietărire[9]. În teritoriul ocupat a fost instalată o administrație românească obedientă, aflată sub un control strict al comandamentelor militare sovietice[10]. În toamna anului 1944, timp de mai multe luni, guvernul de la București s-a găsit în imposibilitatea de a-și exercita autoritatea asupra unei bune părți din Moldova. Prefecții de aici nu erau confirmați de guvernul român, autoritățile instalate de sovietici refuzând să recunoască organele administrative trimise de Ministerul de Interne din Capitală[11]. În multe din sediile unităților administrative ale județelor din sudul Bucovinei trona doar portretul lui I. V. Stalin și lipsea cel al Regelui Mihai, fapt ce i-a intrigat chiar și pe sovietici[12].

La sfârșitul lui 1944, F.N.D. deținea în Bucovina doar Prefectura Suceava, șefii celor două instituții din județele Câmpulung și Rădăuți fiind apolitici, instalați însă de către populație[13]. În urma presiunilor exercitate asupra vechiului aparat de stat s-a obținut demisia prefectului de Rădăuți, Gh. Palamariu, în locul său fiind instalat scriitorul Eugen Frunză[14], membru al P.C.R., care s-a autoproclamat "luptător pentru binele maselor populare"[15]. Partidul comunist a căutat să obțină cât mai mulți aderenți, profitând de situația materială grea a locuitorilor din regiunea devastată de război. Aceștia erau recrutați din păturile de jos ale societății, cu precădere oameni "certați cu justiția și autorități[le]", atrași în partid de "convingători", care "recurg la turmentarea cu băutură a celor slabi", sau la distribuirea preferențială a porumbului[16]. Alături de aceste beneficii imediate și directe, se folosea o retorică extrem de atractivă, prin care se promitea egalitatea și fericirea

---

[6] Stephen Fischer-Galați, *op. cit.*, p. 109.

[7] Cristian Troncotă, *România și frontul secret* (*1859-1940*), București, 2008, p. 125.

[8] *Partidul Comunist din România în anii celui de-al Doilea Război Mondial. 1939-1944*, ed. Alina Tudor-Pavelescu, București, 2003, p. 342.

[9] *Țara de Sus în clocotul revoluției 1944-1948*, eds. Vasile G. Ionescu și colab., Suceava, 1972, p. 215.

[10] Vezi Constantin Cloșcă, *România în infernul Marii Conflagrații* (*Frontul Iași-Chișinău)*, Iași 1997, p. 145 și urm.

[11] *Armata Roșie în România. Documente* (*I*), eds. Constantin Hlihor și colab., București, 1995, p. 96 și urm.

[12] Serviciul Județean Suceava al Arhivelor Naționale (în continuare ANS), fond Legiunea de Jandarmi Rădăuți, d. 6/1945, p. 412.

[13] *Țara de Sus*..., p. 121.

[14] Eugen Frunză (n. 3 IX 1917 - d. 31 V 2002), absolvent al Liceului „Aron Pumnul" din Cernăuți (1928-1936) poet, traducător, publicist; revenit din prizonieratul sovietic, este numit secretar al Partidului Comunist Român (1945); după 1949 a devenit unul dintre cele mai active si mai combative condeie ale literaturii proletcultiste; a scris, împreună cu Dan Deșliu, versurile imnului național din perioada 1953-1977, *Te slăvim, Românie!*

[15] Sevastița Irimescu, *Aspecte din lupta maselor populare conduse de partid pentru instaurarea organelor democratice ale administrației de stat în județul Suceava* (*23 august 1944 - 6 martie 1945*), în "Suceava", Nr. VI-VII, 1979-1980, p. 275.

[16] ANS, *loc. cit.*, p. 764.

generală. Această ofertă, aparent generoasă, dar care ascundea instaurarea unui nou tip de totalitarism, avea totuşi şansa să-şi găsească destui aderenţi în rândurile păturilor defavorizate, care formau majoritatea populaţiei, în pofida unei tendinţe antisovietice şi antiruseşti tradiţionale. Comuniştii erau conştienţi de slăbiciunile organizatorice şi lipsa de popularitate în rândurile locuitorilor. În urma primirii, la începutul anului 1945, a unor noi membri în organizaţiile P.C.R. (autoproclamat partid al muncitorilor) din Bucovina, ţăranii au ajuns să reprezinte aproximativ 73% din total, sub acest aspect partidul devenind aici unul majoritar ţărănesc[17].

Acestea erau în linii generale condiţiile în care sosea în Bucovina, într-o acţiune tipică de propagandă, Emil Bodnăraş[18], cetăţean sovietic, care a jucat un rol deosebit în organizarea loviturii de stat de la 23 august 1944, ajuns acum "eminenţa cenuşie" a Guvernului dr. Petru Groza, în care ocupa funcţia de Secretar general, având în subordine inclusiv Serviciul Secret de Informaţii (*SSI*). În documente din arhivele americane, acesta era prezentat astfel: „străin complet de neamul românesc. Este inteligent, extrem de ambiţios, complet imoral, setos de lux şi de petreceri şi adevărat maestru în tehnica de propagandă, corupţie şi dominaţie sovietică"[19]. Sudul provinciei, care a rămas între graniţele ţării, poate fi socotit "fieful" politic al acestuia, datorită relaţiilor pe care le avea aici. În consecinţă, Bodnăraş executa frecvent naveta între Capitală şi această regiune, cu sarcini precise din partea P.C.R.

Sala din Rădăuţi, unde a fost organizată întrunirea din 13 noiembrie 1945, a fost pavoazată corespunzător evenimentului care trebuia să se desfăşoare, dar cuprindea doar tablourile unor lideri comunişti români şi cele ale lui Stalin şi Lenin. Se pare că portretul lui Groza şi steagul tricolor lipseau, dar erau prezente două steaguri ale Uniunii Sovietice şi citate din ultimul discurs al Anei Pauker, un veritabil "Stalin în fustă", sosită în ţară odată cu Armata Roşie, care "a servit ca principal agent de legătură între Kremlin şi ţara ocupată"[20]. Aceasta din urmă se afla în plină ascensiune, "Scânteia", condusă de Silviu Brucan (n. Saul Brukner), creându-i un gen de cult al personalităţii, întărit prin rolul conducător jucat la Conferinţa Naţională a P.C.R. din octombrie 1944[21]. Chiar după alegerea lui Dej în fruntea P.C.R., puternicul "grup exterior" din partid îşi menţinea superioritatea în organele de conducere[22]. Bodnăraş şi Ana Pauker aveau în comun nu doar apartenenţa la acelaşi partid, ci şi faptul că, amândoi, erau cetăţeni sovietici. Strânsa relaţie cu "Passionaria" românilor, din cuvântul căreia nu ieşea, îi va crea probleme la începutul anilor 60, acestui personaj misterios, care a reuşit să supravieţuiască politic tuturor epurărilor şi schimbărilor la vârful partidului. A realizat performanţa de a menţine, cu unele sincope, relaţii cordiale cu liderul necontestat al partidului Gheorghe Gheorghiu-Dej, şi, mai târziu, cu fostul său subordonat Nicolae Ceauşescu[23], devenind un adept înfocat, spre sfârşitul vieţii, al comunismului naţional şi al antisovietismului.

Discursul lui Bodnăraş s-a axat, în principal, pe criticarea opoziţiei, care a încercat să transforme sărbătorirea zilei Regelui Mihai I într-o acţiune de răsturnare a Guvernului Petru

---

[17] *Ţara de Sus*..., p. 78.

[18] Emil Bodnăraş (n. 10 II 1904, Iaslovăţ - d. 24 I 1976, Bucureşti) provenea dintr-o familie mixtă ucraineano-germană; a urmat Liceul „Dragoş Vodă" din Câmpulung Moldovenesc, absolvit „cu distincţie" (1924), Şcoala Militară din Timişoara (1927, şef de promoţie) şi Şcoala specială de ofiţeri de artilerie din Bucureşti (1930, şef de promoţie); în februarie 1932 dezertează de la unitatea militară din Sadagura şi se stabileşte în U.R.S.S. unde a fost instruit de spionajul sovietic; este arestat în 1935, în timpul unei misiuni în România şi condamnat la 10 ani de închisoare; a fost eliberat în noiembrie 1942, cu toate că era cetăţean sovietic şi ar fi trebuit internat (!!?); cu numele conspirativ de "inginerul Ceauşu", a participat la arestarea guvernului mareşalului Ion Antonescu; a devenit membru al Comitetului Central şi al Biroului Politic al Partidului Comunist Român în urma alegerilor din 1945.

[19] Gheorghe Buzatu, *Agresiunea comunismului în România*, vol. I, Bucureşti, 1998, p. 14.

[20] Reuben H. Markham, *România sub jugul sovietic*, Bucureşti, 1996, p. 159.

[21] Keith Hitchins, *România 1866-1947*, Bucureşti, 1998, p. 514.

[22] Silviu Brucan, *Generaţia irosită. Memorii*, Bucureşti, 1992, p. 61.

[23] Vezi Paul Sfetcu, *13 ani în anticamera lui Dej*, Bucureşti, 2000, *passim*.

Groza[24]. La masivul miting de doliu organizat la Bucureşti, la iniţiativa lui Dej[25], cu prilejul funeraliilor victimelor de la 8 noiembrie 1945, a fost lansată şi lozinca dizolvării partidelor "fasciste" Maniu şi Brătianu[26], afişată acum la loc vizibil şi în sala adunării de la Rădăuţi. Reacţia faţă de atitudinea regelui – care, încurajat de un discurs al preşedintelui Statelor Unite, Harry Truman, a cerut, la 20 august, demisia lui Petru Groza şi a intrat în aşa numita "grevă regală"[27] – este mai mult decât moderată. Profitând de prezenţa comandantului Garnizoanei Rădăuţi, Bodnăraş aducea un elogiu armatei române, care s-a solidarizat cu Guvernul şi a defilat în Piaţa Palatului, cu ocazia primei demonstraţii de 23 august, eveniment a cărui semnificaţie va fi acaparată, treptat, de comunişti[28]. În mod real, situaţia armatei române era dezastruoasă, partea sovietică din Comisia Aliată de Control susţinând o campanie intensă de destructurare a acesteia, reducere a efectivelor şi epurare a corpului ofiţeresc[29]. După model sovietic, se constituise şi la noi Aparatul de Educaţie Cultură şi Propagandă, care îndoctrina militarii, ce trebuiau să ştie că "pământul şi bogăţiile ţării sunt ale poporului" şi să apere guvernul instaurat la 6 martie 1945[30]. Peste doar câţiva ani, fostul dezertor a ajuns în fruntea armatei române, făcând o figură aparte printre generalii de dincolo de "Cortina de Fier", deoarece era singurul ofiţer cu ordonanţă din cadrul "lagărului socialist", care, în plus, obişnuia să îmbrace la festivităţi uniforma de amiral, fără a avea dreptul.

Guvernul Groza era decis să intervină ferm împotriva "sabotorilor" şi "reacţionarilor" din domeniul economic, fiind amintită şi criza creată de slaba activitate a Societăţii Petroşani. Întreprinderile industriale erau pregătite treptat pentru economia planificată, în septembrie 1945 fiind creat Consiliul Superior al Economiei Naţionale, iar, o lună mai târziu, începeau să funcţioneze faimoasele "sovromuri", societăţi mixte româno-sovietice[31]. În discursul său, Bodnăraş aborda şi problema grăbirii unificării mişcării muncitoreşti, deoarece, în toamna anului 1945, comuniştii şi-au intensificat presiunile asupra social-democraţilor. Nu toţi liderii acestora din urmă s-au dovedit colaboratori fideli ca bucovineanul Lothar Rădăceanu[32], ce ocupa funcţia de ministru al Muncii în guvern, deşi, cu câţiva ani în urmă, criticase dictatura lui Stalin, considerând că "socialismul este incompatibil cu tirania"[33]. Relaţiile dintre P.C.R. şi P.S.D. s-au deteriorat după confruntarea dintre Groza şi Rege, socialiştii din jurul lui Titel Petrescu dorind ca, la viitoarele alegeri, să candideze pe liste separate, pentru a nu-şi pierde identitatea politică[34]. P.S.D. era un partid cu tradiţie, cu 700 mii de membri în decembrie 1945, nesubordonat pe plan extern, se opunea violenţei şi milita pentru respectarea drepturilor şi libertăţilor individuale[35]. Participarea pe liste comune cu comuniştii a fost hotărâtă câteva luni mai târziu, în urma Congresului Partidului Social-Democrat din 10 martie 1946, când, cei consideraţi "codiţe de topor ale reacţionarilor", au fost eliminaţi din partid[36]. În condiţiile în care social-democraţii se puteau constitui într-o alternativă la

---

[24] Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, Bucureşti, 1990, p. 233-234.

[25] Dumitru Lăcătuşu, Mihai Burcea, *Comuniştii îneacă într-o baie de sânge ultima mare demonstraţie pro-monarhistă*; http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/69-ani-ultima-mare-manifesta-ie-pro-monarhistă.

[26] Victor Frunză, *op.cit.*, p. 238.

[27] Henri Prost, *Destinul României 1918-1954*, Bucureşti, 2006, p. 251-252; *Sovietizarea României. Percepţii anglo-americane*, p. 19.

[28] Cu toate acestea, Generalul Gheorghe D. Marinescu, comandantul Apărării Teritoriului, înştiinţat că Regele nu era la tribună, a ordonat ca trupa, care era sub comanda sa, să se înapoieze la cazarmă.

[29] Vezi Alesandru Duţu, Florica Dobre, *Drama generalilor români (1944-1964)*, Bucureşti, 1997, *passim.*

[30] "Grănicerul", Anul XIV, Nr. 10, octombrie 1945, p. 92.

[31] Ion M. Oprea, *România şi Imperiul rus. 1924-1947*, vol. II, Bucureşti, 2003, p. 336.

[32] Lothar Rădăceanu (n. Wurzer, 19 V 1899, Rădăuţi – d. 24 VIII 1955, Helsinki), om politic, poet, filolog, deputat de Cernăuţi (1932-1933), secretar al P.S.D., preşedinte al Afacerilor Externe, membru titular al Academiei Române.

[33] Reuben H. Markham, *op. cit.*, p. 138.

[34] Vezi Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 515.

[35] Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, Bucureşti, 1990, p. 261 şi urm.

[36] *Ţara de Sus*..., p. 143-144.

comuniști, se explică graba pentru care "peștele mic" (P.C.R.) încerca să-l înghită pe cel mare (P.S.D.) Relațiile din teritoriu dintre cele două partide se vor menține tensionate și după alegerile parlamentare din noiembrie 1946, liderii comuniști fiind îngrijorați de faptul că, unii membri ai organizației P.S.D. din județul Rădăuți, dădeau dovadă de o "atitudine net dușmănoasă față de regim" și chiar colaborau cu "maniștii"[37].

Secret Probleme diverse

Reg. Special Notă Informativă

Nr. 738 din 14 Noiembrie 1945

În seara zilei de 13 Noiembrie 1945, la casa populară din Orașul Rădăuți, a avut loc conferința D-lui Emil Bodnăraș, Secretar General a Președinției Consiliului de Miniștri.

La conferință a asistat un numeros public.

Sala era frumos pavoazată.

Pe peretele din fundul scenei, pe un fond roșu era[u] aliniate tablourile cu membrii Comitetului Central al Partidului Comunist Român, fiind străjuite de o parte și de alta de două mari tablouri ale ilustrului Generalis[i]m Stalin și Marelui Lenin.

În mijlocul scenei se aflau două steaguri încrucișate ale U.R.S.S.-ului, iar în fața lor o pavăză pe care erau înscrise inițialele P.C.R.

Pe pereți se aflau placarde cu lozincile zilei ca : "Moarte lui Maniu și Brăt[i]anu, ciocli[i] poporului român", "Trăească Tovarășul Emil Botnaraș (*sic!*) vajnicul apărător al cauzei românești", "Cerem disolvarea organizațiilor fasciste ale lui Maniu și Brăteanu" etc. precum și pasagii din discursul Anei Pauker.

Într-un cuvânt sala era frumos și cu grijă ornamentată.

Dl. Emil Botnaraș a ținut o înflăcărată cuvântare în care a înf[i]erat cu toată energia actul criminal comis de reacțiunea română la București, în ziua de 8 No[i]embrie 1945, cu prilejul sărbătorirea zilei Nașterii și zilei Numelui M. S. Regelui Mihai I.

Domnia sa a specificat că datoria fiecărui cetățean este să respecte simbolul regalității și să ceară regalității să-și exercite nu numai prerogativele dar și obligațiunile.

A făcut apoi un istoric al modului cum reacțiunea din țara noastră a căutat să desbine armata de popor și poporul de regalitate. Toate aceste încercări au eșuat și Guvernul de Largă Concentrare Națională Dr. P. Grozea (*sic!*), care reprezintă poporul român nu se sperie de aceste ultime svârcoliri ale unei reacțiuni destinate peirei.

A făcut apoi elogiu armatei democrate române care a dat dovadă în ultimul timp că în adevăr este a poporului, astfel la 23 August 1944 a pornit cu elan contra fascismului cotropitor, la 22 Aug[us]t. 1945 când generalii întorși de pe front căliți în luptă, au acceptat cu toți, mai puțin doi, să ia parte la defilare, astfel armata s-a solidarizat în întregime cu poporul defilând în fața Guvernului.

A demonstrat că muncitorii cu toți[i] trebu[i]esc să se încadreze în Partidul Unic Muncitoresc prin contopirea nu numai numerică chiar și ideologică a muncitorilor din Partidul Comunist cu cei din Partidul Social Democrat.

Acest Partidul Unic Muncitoresc trebu[i]e să se înfăptuiască de îndată, aceasta fiind porunca ceasului de astăzi nu cum conducătorii Partidului Social Democrat cred că acest partid trebu[i]e să i-a ființă dar nu în prezent ci într-un viitor mai puțin apropiat sau mai îndepărtat.

A demonstrat apoi greutățile pe care le are de întâmpinat Guvernul din partea reacțiunei Manio-Brăteniste.

[37] *Ibidem*, p. 94.

Astfel, Societatea Petroșani care zilnic dădea circa 9.000 tone cărbune, în ultimul timp datorită sabotajului unor membri reacționari din Consiliul de Administrație producția a scăzut la 2 tone și acela de proastă calitate.

Se ajunsese la o situație critică. Guvernul s-a văzut pus în situația de a sista orice trafic pe rețeaua C.F.R.

Pentru a se putea face față totuși cerințelor C.F.R., Guvernul a importat cărbuni din Polonia.

În prezent Consiliul de Administrație al Societății Petroșani a fost înlocuit cu oameni tineri dar pricepuți și se speră ca în curând se va ajunge la vechea producție și va fi depășită.

Referindu-se la alegerile care vor avea loc în curând, când spre deosebire de trecut vor fi chemați a-și spune cuvântul în fața urnelor și militarii și femeile, a insistat ca fiecare înainte de a vota să-și facă un examen de conștiință și numai apoi să-și exprime votul, întru-cât alegerile trebu[i]esc să constitu[i]e, ultima și decisiva lovitură dată reacțiunii române.

După conferință, în sala de cinematograf, a[u] rulat gratuit patru filme documentare.

La orele 21 a avut loc în sala de gimnastică a liceului de fete "Regina Elena", un banchet la care au participat șefii autorităților și publicul select al orașului Rădăuți.

Seria tuasturilor (*sic!*) a fost deschisă de Dl. Col. Vlad C. Comandantul Garnizoanei, care într-o înflăcărată cuvântare a asigurat pe Dl. Ministru și Guvernul Dr. Petru Grozea că armata este alături de popor și de Guvern făcând tot odată elogii glorioase armatei Roșii

Au vorbit reprezentanții grupărilor politice din F.N.D.

A răspund Dl. Ministru care a subliniat legătura indestructibilă ce există între Guvernul de largă Concentrare Națională și popor.

Masa s-a terminat pe la orele 24, Dl. ministru plecând la Suceava.

Inf.[ormație] Sigură
Comand.[antul] Legiunii Jandarmi Rădăuți
Căpitan Cârjeu P. P. Mircea
I.G.J., Dir. Sig. și Ordinei Publice

Raportat: Inspect.[oratul] Jand.[armi] Suceava, Serv. Poliției

ANS, fond Legiunea de jandarmi Rădăuți, d. 6/1945, p. 706-707.

JETOANELE CANTINEI LUCRĂTORILOR FABRICII DE POSTAV DIN BUHUŞI

Dorel BĂLĂIŢĂ

Rezumat: Fabrica de postav de la Buhuşi a fost înfiinţată în 1885 de colonelul Eugen Alcaz, proprietarul moşiei Buhuşi. A devenit în perioada comunistă cea mai mare fabrică de postav din sud-estul Europei şi un simbol al epocii respective. După prezentarea momentelor importante din istoria acestei întreprinderi, autorul supune atenţiei cele două jetoane emise de Fabrica de Postav din Buhuşi cu scopul de a fi utilizate de către angajaţii fabricii pentru plata alimentelor consumate la cantina lucrătorilor. Cantina a fost înfiinţată după al doilea război mondial. Jetoanele sunt din alamă, au valori nominale de „1 Leu" şi „3 Lei" şi sunt similare cu monedele cu aceleaşi valori puse în circulaţie în 1963. În 1989 societatea ajunsese la circa 10.000 de angajaţi. În prezent activitatea a fost mult restrânsă şi mai sunt doar 84 de salariaţi.

Cuvinte cheie: postav, Buhuşi, Eugen Alcaz, jeton, cantina lucrătorilor

Abstract: The Buhuşi cloth factory was founded in 1885 by colonel Eugen Alcaz, the owner of the Buhusi manor. It became the largest cloth factory from south est Europa in the communist era and a symbol of that era. After he was presenting important moments from the history of the factory, the author has presented two tokens. They were used by employees for buying the food provided by the company at workers canteen. The canteen was founded after the second world war. The tokens are made of brass and they have nominal values of "1 Leu" and "3 Lei". They are similar to the coins with the same values put into circulation in 1963. In 1989, the company had about 10,000 employees. But today the activity is very limited and there are still only 84 employees.

Keywords: cloth, Buhuşi, Eugen Alcaz, token, workers canteen

Începuturile industriei textile în Principatele Române datează din secolul al XVIII-lea când domnitorul Grigore Ghica a înfiinţat în 1766 prima fabrică de postav la Chipereşti în Moldova, aducând meseriaşi polonezi de la graniţa cu Bucovina[1]. Fabrica n-a funcţionat decât doi ani, fiind distrusă în urma luptelor purtate în timpul războiului ruso-turc. În Muntenia, în acelaşi an, 1766, este înfiinţată o fabrică de postav la Polovraci, care mai apoi a fost mutată la Bucureşti. În 1795, această fabrică a fost reînnoită şi relocată la Afumaţi[2]. Fabrica de postav de la Buhuşi[3] a luat fiinţă în 1885, fondatorul ei fiind colonelul Eugen(iu) Alcaz[4], proprietarul moşiei Buhuşi. Acesta a

[1] ******Enciclopedia României***, vol. III, 1938, p. 967.

[2] *Ibidem*.

[3] La sfârşitul secolului al XIX-lea, localitatea Buhuşi era un târguşor ce aparţinea de comuna rurală Buhuşi, plasa Bistriţa, judeţul Neamţ. Avea în jur de 2360 locuitori, în cea mai mare parte evrei.

[4] Eugen(iu) Alcaz s-a născut la Huşi în 1814 şi a decedat la Iaşi în 1892. Colonel român, participant la Revoluţia din 1848 din Moldova, partizan al Unirii Principatelor, colaborator apropiat al lui Mihail Kogălniceanu. A studiat la Şcoala Politehnică şi la Metz, în Franţa. După terminarea studiilor, a efectuat o lungă călătorie în America. Întors în ţară, a intrat în armata Moldovei şi în scurt timp a fost numit adjutantul domnitorului Mihai Sturza. Ulterior a devenit adjutantul domnitorului Grigore Ghica şi a fost promovat la rangul de colonel. În 1862, sub domnia lui Alexandru Ioan Cuza, a ajuns pentru scurtă vreme prefect de poliţie la Iaşi. A fost ales de mai multe ori deputat şi senator. (Dim. R Rosetti, *Dicţionarul Contimporanilor*, Editura Lito-Tipografiei „Populara", Bucureşti, 1897, p. 6). A devenit celebru în epocă şi prin încercarea de a folosi cămile aduse din nordul Africii (pe moşia Darabani). „Cămilele sunt sobre, duc poveri îndoite decât boii şi dau păr pentru brâie. Ele s-au aclimatizat la Darabani şi au început a se reproduce.", notau cronicile vremii. (http://www.darabani.org/2009/08/inca-ceva-despre-darabani/, accesat în 18.05.2018).

cumpărat în 1876[5], de la Mihail Kogălniceanu, fabrica de lână pe care acesta o înființase în 1853 la Tg. Neamț[6]. Echipată cu utilaje aduse din Austria și Belgia[7] și folosind inițial forța apei (râul Ozana)[8], iar mai târziu, în 1855, o mașină de abur de 24 CP[9]. Societatea lui Kogălniceanu a fost cea dintâi fabrică integrată de lână din Moldova. Aici se obțineau postavuri, ciorapi tricotați, pături, covoare, pleduri, cergi și altele. Fabrica prelucra anual între 50.000 și 60.000 oca de lână[10], având peste 120 muncitori.

Senator, acționar și director al Băncii Naționale din Moldova, Eugen Alcaz avea avere și influență. În mai 1878, acesta obține din partea ministerului de război autorizația potrivit căreia timp de șase ani se angaja să aprovizioneze armata cu articole produse în fabrica sa. În schimb, beneficia de orice scutire de taxe către stat, județ și comună pe toată durata contractului. Lâna pe care patronul nu o găsea în țară și pe care dorea să o importe era scutită de vamă pentru o perioadă de trei ani, cu începere de la 1 ianuarie 1878[11]. În 1883 i se prelungește această concesie cu încă 20 de ani, cu obligația ca în termen de 2 ani și jumătate să construiască o nouă fabrică de postavuri pentru armată situată pe o linie de cale ferată. La 6 ani după achiziționare, colonelul Eugen Alcaz a demontat fabrica de la Tg. Neamț și a mutat-o pe moșia sa, la Buhuși[12].

Alegerea localității Buhuși se datorează atât existenței căii ferate Bacău - Piatra Neamț[13], cât și sursei de apă din râul Bistrița. Fabrica a fost înzestrată de la început cu mașini moderne pentru acea vreme. Aici s-au instalat primele războaie mecanice de țesut.

În anul 1891 fabrica este preluată de firma Wolff & Co[14]. Pentru a asigura dezvoltarea fabricii de postav, Erhard Wolff[15] a lărgit căile de comunicații, a mărit capitalul și a îmbunătățit

---

[5] I. Saizu, C. Botez, *Scurt istoric al așezării Buhuși până la înființarea fabricii de postav (1885)*, în „Carpica" III/1970, Bacău, p. 99.

[6] „Fabrica lui Conu Mihalache", de la Blebea - Tîrgu Neamț. În anul 1850, Mihail Kogălniceanu obținea de la domnul Moldovei, Grigore Alexandru Ghica, un privilegiu prin care i se oferea posibilitatea înființării unei fabrici de postav. În 1852 Mihail Kogălniceanu înștiința domnia despre faptul că a încheiat o înțelegere cu meșteri din străinătate pentru a construi fabrica de postav. Construcția fabricii a început în 1853 și trebuia să fie terminată într-o perioadă de doi ani. În presa vremii este întâlnită următoarea consemnare: „În apropiere de Târgu Neamțu s-au așezat zidurile fabrici în formă de castel cvadrat, cu un turn înalt în mijloc; zidirea este toată din cărămidă, din fiecare latură are 3 stânjeni lungime și 9 lățime".(http://www.ziartarguneamt.ro /fabrica-de-postav-a-lui-mihail-kogalniceanu-de-la-targu-neamt-, 21.05.2018).

[7] „Mașinile – scria „Gazeta de Moldavia" în numărul 22 din 1854 - sunt ieșite din cele dintâi ateliere din Austria și Belgia. Această fabrică, prin mărimea și frumusețea zidurilor, calitatea și perfecționarea mașinilor ..., se poate compara cu cele dintâi fabrici din Europa".

[8] C. Botez ș.a., *Buhuși, din istoricul fabricii și localității*; Bacău, 1971, p. 41.

[9] Aceasta a fost adusă de inginerul Donici de la Casa Gotse din Kemnitz. (http://www.ziartarguneamt.ro/fabrica-de-postav-a-lui-mihail-kogalniceanu-de-la-targu-neamt, 21.05.2018).

[10] La început, din cauza lipsei materiei prime, producția de postav a fost destul de scăzută, de aproximativ 5000 de coți pe lună. Unele dificultăți au fost și în legătură cu piața de desfacere a produselor finite. În acest sens, Mihail Kogălniceanu a prezentat, prin intermediul lui Costache Negri – reprezentantul Moldovei la Constantinopol, o ofertă de postavuri, căutând să-și asigure o piață mare și sigură. Pentru o bună desfacere a producției a fost editat și un catalog, care cuprindea mai multe mostre de postav. Un exemplar al acestui catalog se găsește și în colecțiile Muzeului de Istorie și Etnografie din Târgu Neamț. Catalogul este redactat în limba germană și pare să fie datat în deceniul șase al secolului al XIX-lea. În cele nouă pagini ale sale sunt 64 de mostre de postav de culoare neagră, indigo, maro, verde, bej și cenușiu. Pentru fiecare mostră sunt menționate dimensiunile standard ale valului de material textil, dar sunt indicate și tipurile de confecții pentru care se pretau. La începutul catalogului se găsește o listă cu indicativul fiecărei mostre, culoarea și recomandări pentru folosirea lor. (http://www.ziartarguneamt.ro/fabrica-de-postav-a-lui-mihail-kogalniceanu-de-la-targu-neamt, 21.05.2018)

[11] *Monitorul Oficial al României*, nr. 98, 4 mai 1878, p. 2657, nr. 102, 9 mai 1878, p. 2756-2759.

[12] http://targuneamt.info/istoria-targului-neamt/targu-neamt-introducere-in-istorie/ (12.02.2016)

[13] La 15 februarie 1885 a fost dată în exploatare stația C.F.R. Buhuși.

procesul de producţie: s-a adus apa din canalul exterior la turbină; a asigurat iluminatul, s-a introdus lucrul pe timpul nopţii etc. A crescut numărul de angajaţi, de la 70 salariaţi în 1891 la 350 în 1895[16] şi numărul de războaie mecanice a ajuns la 99 în 1895.

„În perioada 1891-1895, datorită dezvoltării economice a fabricii şi a întăririi gradului de exploatare a muncitorilor, E. Wolff a putut să sporească beneficiile de la 295.188,23 lei în 1892 la 910.785,78 lei în 1895"[17]. În 1895, fabrica se transformă în societate anonimă pe acţiuni. Vor deţine acţiuni un consorţiu elveţian, din care făcea parte şi Arbenz, fostul asociat al firmei „Arbenz & Wolff", dar şi alte întreprinderi industriale şi instituţii bancare[18] din ţară şi străinătate. În perioada următoare, fabrica a cunoscut o continuă dezvoltare, câştigând un meritat prestigiu, atestat şi de medalia de aur pentru cele mai bune postavuri prezentate în 1900 la expoziţia de la Paris[19].

Fig. 1. Fabrica de postav Eugen Alcaz-Buhusi, circa 1900[20]

[14] Începând cu 1 iulie 1891, Eugen Alcaz îi închiriază lui Erhard Wolff fabrica de postavuri din Buhuşi cu toate dependinţele şi casele de locuit. Maşinile îi erau vândute printr-un contract special. În 1893, Wolff cumpără activele închiriate de la Eugen Alcaz.

[15] Erhard Wolff mai era proprietar sau asociat la următoarele: o fabrică de construcţii din fier şi topitorie de bronz şi alamă, aflată în apropierea gării Filaret; o cazangerie la Constanţa; era succesorul firmei Albnez & Wolff din Bucureşti - un mare depozit de articole tehnice pentru întreprinderile industriale; o sucursală la Bucureşti a fabricii de postav Buhuşi, având ca obiect fabricarea de tricotaje pentru flanele, ciorapi şi alte împletituri. (C. Botez *et alii*, *op. cit.*, p. 52, nota 34)

[16] C. Botez *et alii*, *op. cit.*, p. 54.

[17] *Ibidem*, p. 56.

[18] La Fabrica de postav din Buhuşi aveau participaţii industriale: Banca Jeschek et Co, devenită mai târziu Banca de Credit Român, Banca Marmorosch Blank, Banca Chrissoveloni, Banca Românească, Banca Generala Română.

[19] http://www.buhusi.net/istoric-buhusi/(08.09.2017).

[20] Imagine preluată de pe http://imagoromaniae.ro/photos/woollen-mill-eugen-alcaz-buhuşi.html (21.05.2018). Fotografia a apărut în volumul Alexandru Antoniu, *Albumul general al României - Judeţul Neamţ, 1900*, lucrare ce se află în patrimoniul Complexului Muzeal Judeţean Neamţ.

Între anii 1900-1918, conducerea societăţii a căutat să modernizeze fabrica prin achiziţia de maşini moderne care să poată asigura o mai bună calitate a produselor şi un preţ competitiv. S-au importat utilaje de rupt zdrenţe, noi războaie de ţesut, maşini de abur şi turbine de apă, maşini moderne de cardat, de spălat, de vopsit etc.

În 1916 numărul războaielor ajunsese la 400. S-a construit un local nou pentru secţia de ţesătorie şi de fabricaţie a lânii artificiale. Numărul de angajaţi a crescut în permanenţă, ajungând la 1500 salariaţi în martie 1917. Primul război mondial a însemnat pentru fabrica din Buhuşi o creştere a comenzilor, mai ales din partea Ministerului de război, dar şi o intensificare a eforturilor pentru găsirea materiilor prime. Criza de materii prime şi combustibil a împiedicat executarea anumitor comenzi, ba mai mult în ianuarie-februarie 1917 fabrica a fost oprită parţial. La sfârşitul lui 1917 îşi sistează activitatea până în aprilie 1918.

În perioada interbelică Buhuşiul cunoaşte o mare dezvoltare economico-socială. În anul 1921 a devenit comună urbană. În 1927 a fost introdus iluminatul public, în 1932 a fost dată în funcţiune instalaţia de apă potabilă iar în 1930 a apărut primul cinematograf. În 1922 apare la Buhuşi o circumscripţie sanitară ce avea un medic şi un agent sanitar[21].

Fabrica de postav de la Buhuşi a fost nucleul şi unitatea conducătoare a concernului „Societatea pentru Industria Textilă", care a funcţionat până în anul 1949, din care mai făceau parte „Dorobanţul" – Ploieşti, „Postav" – Azuga, fabrica Prejmer şi altele[22]. În această perioadă fabrica a fost controlată de un grup străin, prin intermediul Băncii de Credit Român. Capitalul francez deţinea cele mai multe acţiuni, obţinând majoritatea acţiunilor prin *Société Financière Textile pour France et l'Etranger*[23]. În perioada 1919-1929 societatea a realizat prin sporirea capitalului, prin atragerea în consiliile de administraţie ale fabricilor din concern a unor oameni politici cu funcţii importante în stat, o creştere a volumului afacerilor şi o mărire a beneficiilor.

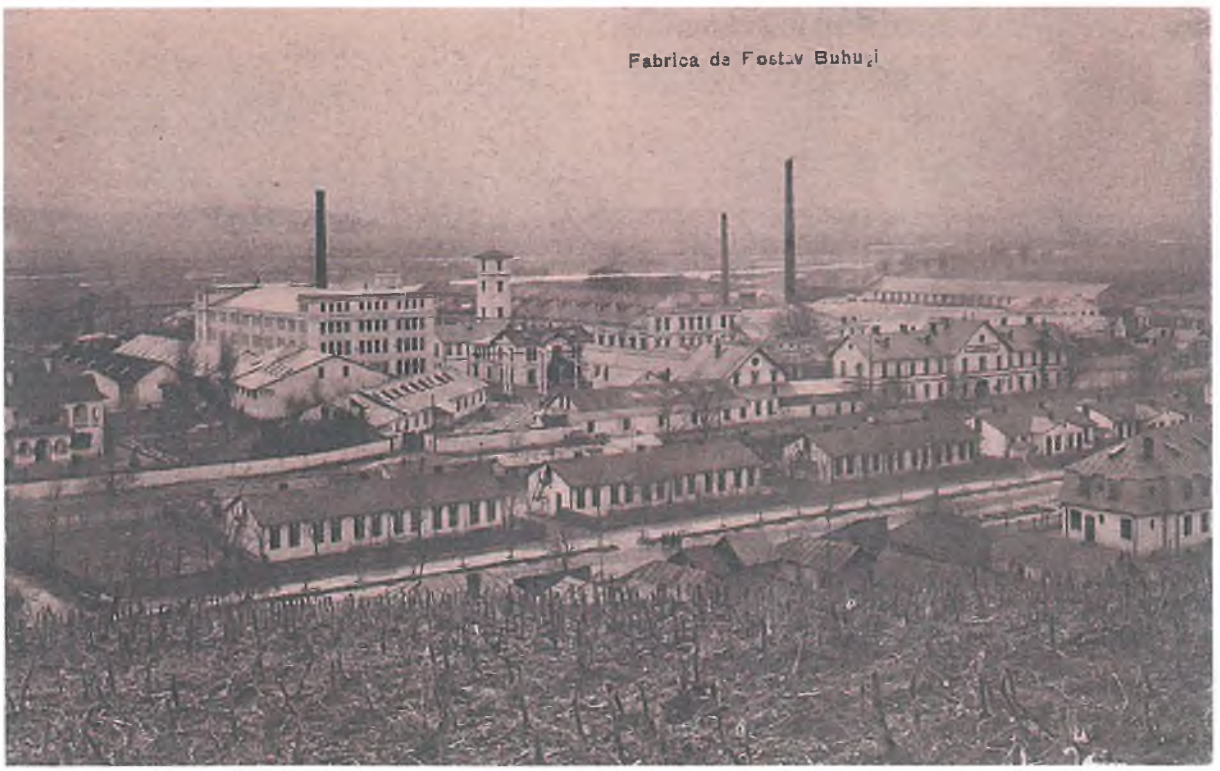

Fig. 2. Fabrica de postav Buhuşi – circa 1924[24]

[21] http://www.ecomunitate.ro/Istoric(18839).html (12.04.2018).
[22] http://qserver.utm.md/carti_scanate/carti/Carti_in_PDF/Manualul_inginerului_textilist_Vol_III/Anexa.pdf
[23] C. Botez *et alii*, *op. cit.*, p. 69.
[24] www.delcampe.net (31.05.2016).

În timpul crizei economice din 1929-1933, industria textilă din întreaga ţară a înregistrat o scădere a activităţii. După 1933 se constată o revigorare a industriei textile datorită comenzilor venite dinspre armată. Se fac noi investiţii. Numărul de războaie de ţesut ajunge în 1935 la 1200. Se cumpără noi terenuri pentru extindere şi se înfiinţează o secţie de filatură.

În februarie 1938 numărul de angajaţi depăşea 4000. În 1934 societatea din Buhuşi a cumpărat întregul pachet de acţiuni al S.A.R. Pochet&Co pe care apoi a transformat-o în societate pe acţiuni sub numele de "Depotex" cu scopul de a desface produsele proprii[25].

Fabrica din Buhuşi ajunge să deţină părţi importante din capitalul social al unor societăţi din industria textilă: "Saturn" (100%), "Azuga" (56,16%), "Dorobanţul" (98,99%), Industria textilă Ploieşti (13,33%)[26].

În preajma celui de-al doilea război mondial societatea din Buhuşi controla 4/5 din întreaga producţie de postav a ţării, instituind un adevărat monopol pe piaţa internă.

"În anii războiului, conducerea societăţii a căutat să-şi sporească patrimoniul şi pe calea achiziţiei unor întreprinderi.

Astfel, printr-o înţelegere încheiată în aprilie 1943 cu Banca Românească, s-au creat condiţiile prealabile în vederea dobândirii proprietăţii fabricii "Prejmer" din comuna Lunca Câlnicului (judeţul Braşov).

Pe baza înţelegerii, fabrica "Prejmer", care forma de fapt de multă vreme, un element integrant al "concernului Buhuşi", a fost cumpărată de aceasta"[27].

Deşi comenzile armatei erau mari în această perioadă, lipsa de lână (importurile fiind practic sistate datorită războiului) şi preţurile ridicate ale acesteia au fost o piedică în realizarea la timp a comenzilor. Impunerea de către Ministerul Economiei Naţionale a unor preţuri maximale la lâna nespălată, procurarea de deşeuri de postav, zdrenţe etc prin intermediul Ministerului Înzestrării Naţionale şi Inspectoratelor de Jandarmerie au permis fabricii să realizeze beneficii: 70.396.992 lei în 1941, 94.256.619 lei în 1942, 108.409.521 lei în 1943 şi 32.627.770 lei în 1944[28].

Din cauza extinderii războiului pe teritoriul României, autorităţile militare obligă în 1944 societatea Buhuşi să evacueze materiile prime, mărfurile, o parte din instalaţii şi maşini, dar şi personalul. La Prejmer ajunge cea mai mare parte din războaie, turbinele şi alte instalaţii. Muncitorii sunt evacuaţi în comunele Prejmer, Lunca Câlnicului, Doboli şi Băcel cu scopul de a continua producţia la fabrica din Prejmer. Alte maşini şi instalaţii sunt repuse în funcţiune în localul fabricii "Industria Română de Ţesături Imprimate" S.A. din Mediaş.

Evacuarea şi bombardamentele au provocat fabricii însemnate pagube. În timpul evacuării patru vagoane cu maşini ajung din greşeală în Germania, (valoarea maşinilor pierdute: peste 600.000 dolari).

La 30 august 1944 fabrica Prejmer a fost bombardată de artileria germano-maghiară şi au fost distruse mai multe războaie, materie primă şi produse finite. Totalul cheltuielilor de evacuare, dispersare şi readucere la Buhuşi (tot în 1944) a utilajelor şi personalului s-a ridicat la sfârşitul anului 1945 la aproximativ 1,5 milioane de dolari.

[25] C. Botez *et alii*, *op. cit.*, p. 75.
[26] *Ibidem.*
[27] *Ibidem*, p. 83.
[28] *Ibidem*, p. 86.

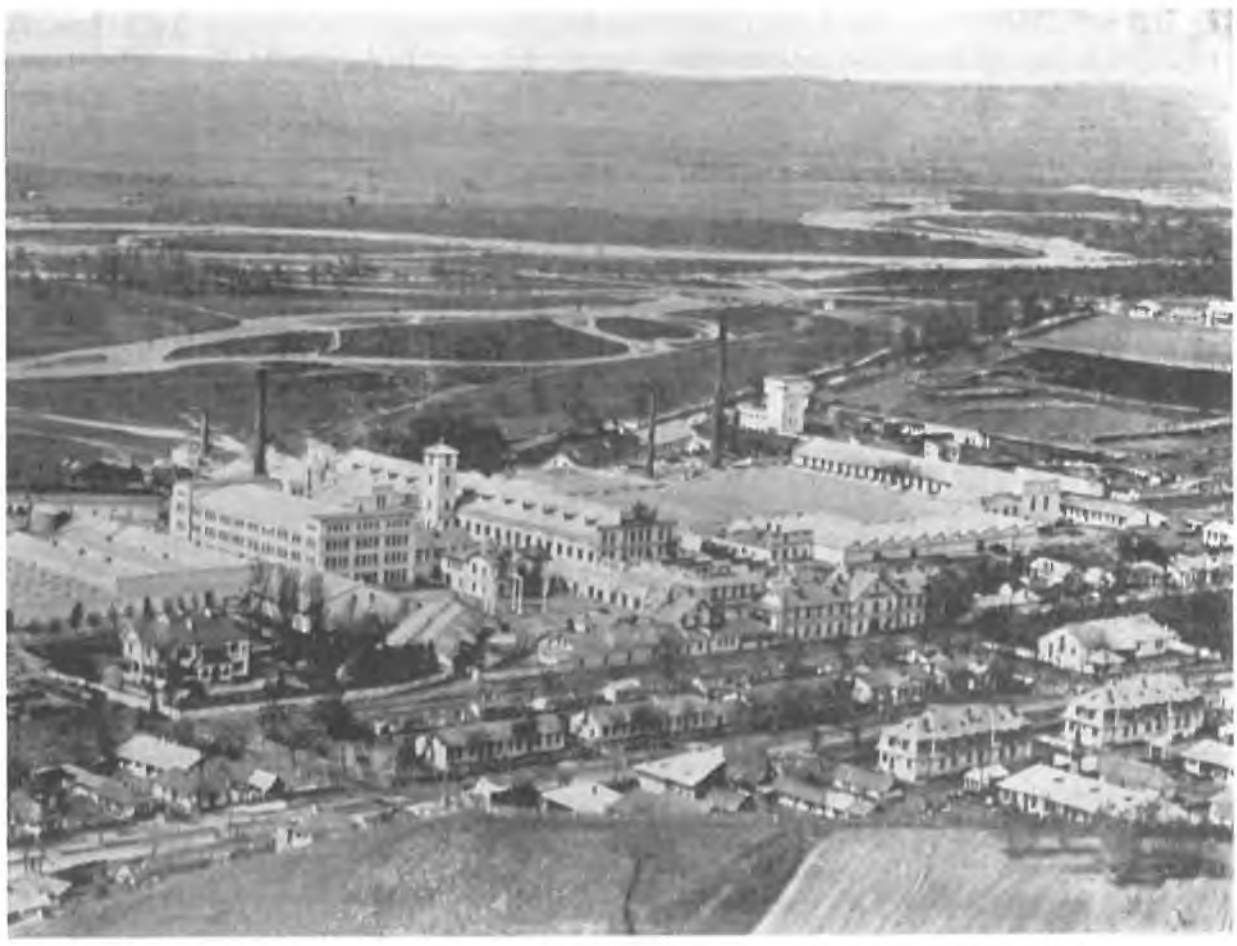

Fig. 3. Fabrica de postav Buhuşi – vedere generală, cca 1937[29]

În 1947 Fabrica de stofe Buhuşi era considerată, în presa vremii, "unul din centrele industriale cele mai importante din Moldova şi una din cele mai mari fabrici textile din ţară, având instalate 940 războaie. Lucrează 4411 salariaţi din care 3927 lucrători şi 484 funcţionari".[30]

În perioada martie-aprilie 1948 are loc fuziunea "Societăţii pentru industria textilă", din care făcea parte şi Fabrica de postav Buhuşi, cu marile fabrici "Dorobanţul", "Saturn" şi fabrica de postav "Azuga", prin absorbirea şi încorporarea acestora. "Societatea pentru industria textilă" cuprindea astfel cele mai importante fabrici de postav din ţară, cea mai mare pondere având-o fabrica din Buhuşi.

La 11 iunie 1948 fabrica este naţionalizată. După 1948 Fabrica de Postav Buhuşi a devenit cea mai mare şi completă unitate în domeniul lânii, având: centru de sortat şi spălat lâna, filatură cardată, filatură pieptănată, ţesătorii şi finisajele aferente, vopsitorii de fibre şi ţesături. La data de 4 mai 1951, „pentru succese însemnate în realizarea planului de producţie pe 1950 şi îmbunătăţirea calităţii produselor", Consiliul de Miniştri acorda colectivului Fabricii de postav Buhuşi „Menţiunea de întreprindere fruntaşă şi premiul de lei 10.000.000"[31]. La baza acestei decizii a stat analiza asupra întrecerilor socialiste pe ţară în legătură cu îndeplinirea şi depăşirea sarcinilor de plan pe anul 1950, anul celui de-al doilea plan de stat din România comunistă, după cel din 1949.

[29] ******Enciclopedia României***, vol. III, 1938, p. 972.
[30] *Scânteia*, nr. 798/14.04.1947, p. 3.
[31] *Hotărîrea nr. 383* din 4 mai 1951, în Ministerul Justiţiei, „Colecţie de legi, decrete, hotărîri şi decizii", 1-31 mai 1951, Bucureşti, 1951, p. 84-85.

Fig. 4. Fabrica de postav Buhuşi - sala războaielor de ţesut

La 1 noiembrie 1969 s-a înfiinţat "Combinatul textil Buhuşi" prin fuzionarea a patru întreprinderi: Fabrica de postav Buhuşi, fabrica de postav "Proletarul" Bacău, fabrica de tricotaje "8 Martie" Piatra Neamţ şi fabrica de confecţii "Bacăul"[32].

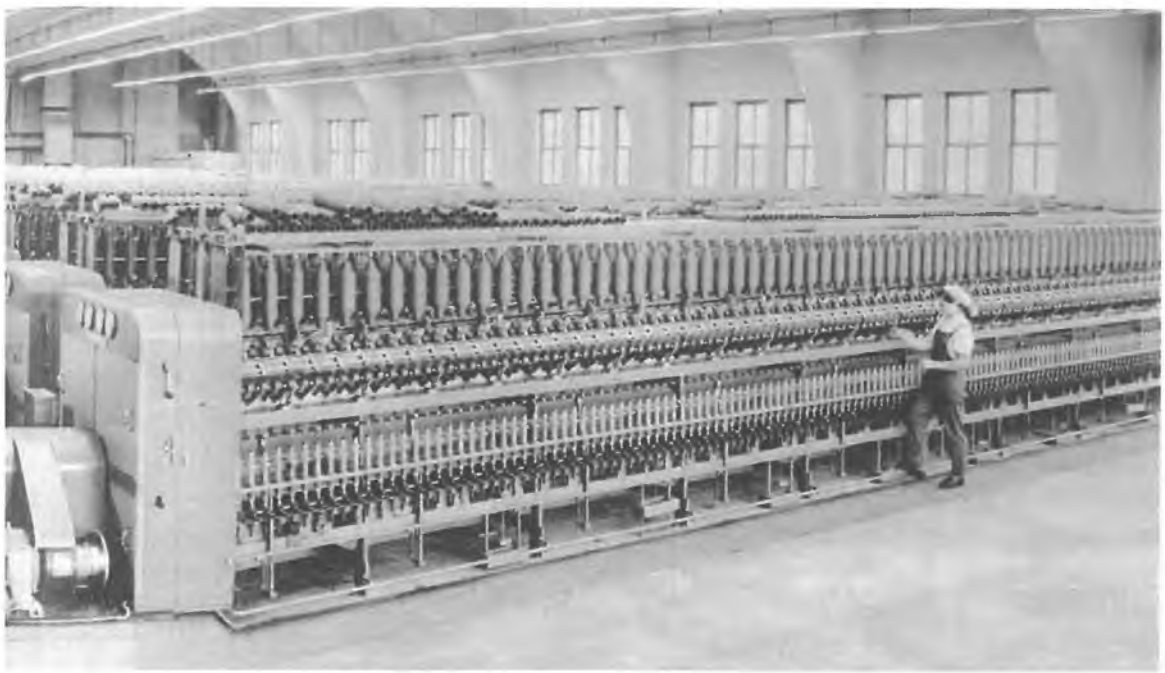

Fig. 5. Fabrica de postav Buhuşi - sala de bobinaj

[32] C. Botez *et alii*, *op. cit.*, p. 251.

La 10 august 1943, Ministerul Înzestrării Armatei şi a producţiei de război a solicitat fabricii Buhuşi înfiinţarea unei cantine bine aprovizionate care să reţină pe lucrători în întreprindere[33]. Această solicitare a apărut ca urmare a întârzierilor în execuţia comenzilor al căror principal beneficiar era armata.

Mulţi angajaţi ai fabricii, datorită regimului militar din întreprindere şi salariilor scăzute îşi căutau alte locuri de muncă şi lipseau nemotivat dăunând astfel producţiei.

Cantina se pare că s-a înfiinţat în 1944. La început cantina fabricii a funcţionat pentru muncitori într-o baracă improvizată, iar pentru elita întreprinderii într-un local confortabil[34]. Aici se servea masa gratuit pentru aproximativ 500 de muncitori[35]. Ulterior s-a introdus plata produselor alimentare şi utilizarea unor înlocuitori de monedă, nişte jetoane având valori nominale şi inscripţii care nu permiteau utilizarea acestora decât în cadrul cantinei.

Cele două jetoane cunoscute, emise pentru a achita contravaloarea produselor consumate în cadrul "cantinei lucrătorilor", au fost semnalate pentru prima dată în lucrarea "Monede şi bancnote româneşti"[36], apărută în 1977. Jetoanele erau primite de angajaţi ca o parte din salariu. Acestea au forma unor monede şi valori nominale de "1 Leu" şi "3 Lei".

Pe avers, într-un cerc ornamental exterior, sunt următoarele cuvinte inscripţionate: circular, începând din dreptul orei 9: **FABRICA DE POSTAV,** în partea de jos: **BUHUŞI,** în jumătatea superioara, orizontal: **CANTINA,** dedesubt, tot circular**: LUCRĂTORILOR.**

Pe revers este trecută valoarea nominală pe două rânduri. Ambele piese sunt din alamă. Jetonul cu valoarea de "1 Leu" are diametrul de 23mm iar cel de "3 Lei" de 27mm.

În catalogul Schäffer[37] din 2012 sunt prezentate la poziţiile BUH-1 şi BUH-2, la pagina 127.

Fig. 6. Jeton cu valoarea nominală de "1 Leu"[38]

[33] *Ibidem*, p. 138.
[34] *Ibidem*, p. 355.
[35] https://vechiulbuhusi.wordpress.com/ (07.03.2015).
[36] G. Buzdugan, O. Luchian, C. C. Oprescu, *Monede şi bancnote româneşti*, Ed. Sport-Turism, 1977, p. 310.
[37] Erwin Schäffer, *România, jetoane, semne valorice şi mărci*, Guttenbrun, 2012.
[38] Cele două piese care sunt prezentate în acest material sunt din colecţia Erwin Schäffer (Germania). Mulţumim pe această cale dlui Erwin Schäffer pentru sprijinul acordat în documentare.

Jetoanele sunt similare dimensional[39] dar şi ca valoare nominală cu monedele de "1 Leu" şi "3 Lei" care au intrat în circulaţie în 1963, ceea ce ne face să avansăm ipoteza (în lipsa unor documente scrise, care sunt inexistente la majoritatea jetoanelor româneşti cunoscute) că emiterea lor s-a făcut probabil după această dată.

Fig. 7. Jeton cu valoarea nominală de "3 Lei"

În 1971, când s-a publicat prima monografie a vestitei fabrici de la Buhuşi, autorul Constantin Botez nota următoarele informaţii despre cantina lucrătorilor: "La dispoziţia oamenilor funcţionează în oraş o modernă cantină. (...) Astăzi cantina salariaţilor este plasată într-o clădire corespunzătoare, cu încălzire centrală şi personal calificat".[40]

În perioada comunistă fabrica de la Buhuşi a cunoscut o dezvoltare fără precedent, devenind o întreprindere simbol a epocii respective. S-au făcut noi investiţii şi a crescut numărul de angajaţi. Produsele fabricii erau exportate în toată zona comunistă.

Prestigiul postavului produs în Buhuşi era atât de mare în ţările din blocul comunist încât dacă mergeai înainte de anii '90 ai secolului trecut în Germania, Rusia, Polonia sau Cehia şi intrai într-un magazin de haine, cel mai scump palton de acolo era provenit de la fabrica de postav Buhuşi. Majoritatea celor din aparatul de conducere a partidului comunist şi a României aveau pardesie şi paltoane fabricate la Buhuşi[41].

Dezvoltarea economică şi social-culturală a oraşului Buhuşi a fost determinată cu prioritate de existenţa fabricii de postav care utiliza în medie 7000 de salariaţi din oraş şi comunele limitrofe, ajungând chiar la 10000 de angajaţi înainte de 1990. După acest an are loc o cădere a fabricii care a fost emblema economică a Buhuşiului influenţând direct şi decăderea oraşului.

În anul 2000, compania a fost privatizată, pachetul majoritar de 51% din acţiuni fiind preluat de Asociaţia Salariaţilor Societăţii (PAS).

---

[39] Jetonul de 1 Leu are diametrul cu 1 mm mai mic decât moneda oficială.

[40] C. Botez *et alii*, *op. cit.* p. 355.

[41] http://adevarul.ro/articole/gigantul-postav-buhusi-concesionata-unui-srl-cu-un-profit-de-shaormerie/348103 (10.06.2016)

În prezent, cea mai mare parte a activelor de la Fabrica de postav din Buhuşi devenită "Stofe Buhuşi S.A." sunt închiriate şi sunt în conservare, iar o mică parte mai sunt în producţie. Peste 90% dintre aceste active sunt în stare de degradare în procent de peste 80%, vechimea lor depăşind 20-25 de ani. Ultima retehnologizare a fabricii a fost făcută în 1995 şi asta numai la secţia de finisaj.

Numărul de angajaţi la finalul anului 2017 era de 84, iar cifra de afaceri realizată a fost de 7,5 milioane lei[42].

[42] http://stofebuhusi.ro/wp-content/uploads/2015/03/10.- Raportul-Consiliului-de-Administratie.pdf (05.09.2017)

PREFACERE SAU CONTRAFACERE ? DESPRE AUTENTICITATEA UNUI IZVOR ISTORIC*

Ştefan S. GOROVEI

Rezumat: În 1990/1992 şi în 2002, doi membri ai familiei Tarangul, originară din Bucovina, au publicat, separat, un acelaşi text, care părea să prezinte un interes istoric cu totul neobişnuit: un fel de *memorii*, care ar fi fost scrise la 1712-1713 în limba rusă de un participant la bătălia de la Stănileşti (iulie 1711). Autorul, un soldat de origine rusă – Ivan Vasilievici Arsinov, devenit în Moldova *Ioan Arsinoiu* – tocmai împlinea 30 de ani când s-a pus să povestească în scris nu doar isprăvile sale militare, ci întreaga istorie a familiei sale, pentru a explica patronimul Tarangul purtat de cel de-al doilea fiu al său. Analiza acestui text conduce la o singură concluzie: este vorba de un text compus spre mijlocul secolului al XX-lea de un membru al familiei Tarangul, text care poate fi rânduit printre alte *false memorii*.

Cuvinte-cheie: Tarangul, autobiografie, false memorii

Résumé. En 1990/1992 et 2002, deux membres de la famille Tarangul, originaire de Bucovine, ont publié, séparément, un même texte, qui semblait présenter un intérêt historique tout à fait inouï: une sorte de *Mémoires*, qui auraient été écrits en 1712-1713 en russe par un participant à la bataille de Stănileşti (juillet 1711). L'auteur, un soldat d'origine russe – Ivan Vasilievici Arsinov, devenu en Moldavie *Ioan Arsinoiu* – venait d'atteindre justement sa trentaine quand il se mit à raconter, par écrit, non seulement ses exploits militaires, mais toute l'histoire de sa famille, pour expliquer le patronyme Tarangul porté par son second fils. L'analyse de ce texte conduit à une seule conclusion: il s'agit d'un texte composé vers le milieu du XXe siècle par un membre de la famille Tarangul, qu'on peut ranger parmi d'autres *faux-mémoires*.

Mots-clés: Tarangul, autobiographie, faux-mémoires

Acum un sfert de secol, revista Muzeului Bucovinei a publicat un document interesant, dar straniu, un fel de autobiografie în care o parte însemnată era rezervată războiului ruso-turc din 1711 încheiat cu lupta de la Stănileşti[1]. Textul propriu-zis al documentului[2] era însoţit de o prezentare înflăcărată aparţinând istoricului Constantin Şerban[3]. Probabil că propunerea şi discutarea acestui articol, împreună cu susţinerea publicării lui în „Suceava", au provocat în redacţie anumite observaţii critice, întrucât imediat după recomandarea lui Constantin Şerban urmează o notă (de o binevoitoare aciditate...) semnată de Nicolae Cârlan[4] şi apoi o „pledoarie «pro autenticitate»" a lui Virgil Tarangul[5], posesorul documentului.

Redacţia şi-a îndeplinit datoria în chip nepărtinitor, publicând toate opiniile şi formând astfel un „dosar" complet, care „să poată fi analizat şi judecat în sensul unui verdict corespunzător"[6]. Şi lucrurile s-au oprit aici.

Cam zece ani mai târziu (2002), „România Literară" a publicat *Un document necunoscut din vremea Cantemireştilor comunicat de Marin Tarangul*[7]. Textul[8] – acelaşi – era precedat de o casetă

---

* Comunicare la Simpozionul *Artă şi civilizaţie medievală*, ediţia a XXII-a, Muzeul Bucovinei, Suceava, 28 mai 2015. Mulţumesc d-lui dr. Alexandru Pînzar atât pentru prezentarea textului (în absenţa autorului), cât şi pentru prelucrarea ilustraţiilor în vederea tipăririi.

[1] Virgil Tarangul, *O nouă mărturie contemporană despre campania de la Prut (1711)*, în „**Suceava**. Anuarul Muzeului Bucovinei", XVII-XVIII-XIX, 1990-1991-1992, p. 384–395. Caseta tehnică arată că volumul a apărut în cursul anului 1993 (s-a dat *Bun de tipar* în martie 1993).

[2] *Ibidem*, p. 384–392.

[3] *Ibidem*, p. 392–393.

[4] *Ibidem*, p. 393.

[5] *Ibidem*, p. 393–394.

[6] *Ibidem*, p. 393.

a „comunicatorului", posesor şi el al unui exemplar al documentului; caseta avea următorul conţinut[9]:

> „Originalul documentului tradus mai jos a fost scris în limba rusă, lucru care mărturiseşte că autorul textului stăpânea această limbă cu mai multă uşurinţă decât limba română. Rândurile sunt scrise de un oştean, într-un stil simplu, atrăgător, care nu urmăreşte altceva decât restituirea faptelor. Din ţesătura acestora aflăm câteva date despre partidele boiereşti şi intrigile vremii; toate, legate de interesul pe care Petru cel Mare îl nutrea pentru Ţările Române, în preajma bătăliei de la Stănileşti.
>
> Textul acestui document a fost păstrat în arhivele familiei Tarangul în aşa fel încât să fie ferit de priviri şi să nu fie accesibil oricui. Cu gândul, probabil, de a nu da în vileag o dovadă scrisă care pomeneşte de originea tătară a familiei.
>
> Originalul rusesc se găseşte, poate, uitat undeva între documentele vreunei şcoli sau biserici din Bucovina".

Despre precedenta editare – nici un cuvânt.

Conţinutul documentului. La vârsta de 30 de ani, *Ioan Arsinoiu* (numit, după moda rusească, *Ivan Vasilievici Arsinov*) s-a apucat să-şi scrie autobiografia, povestind isprăvile sale ostăşeşti până la bătălia de la Stănileşti (iulie 1711). Era originar din Moghilău, unde părintele său fusese remarcat de Gheorghe vodă Duca în 1681, cu prilejul învestirii sale ca hatman al Ucrainei. Domnul Moldovei l-a adus la Iaşi, unde tânărul Arsinoiu s-a împrietenit cu un „coborâtor din Hoarda de Aur, pe numele Alexa Tarangul". Împreună au participat în 1683 la asediul Vienei, despre care autorul cunoaşte amănunte care ar fi fost socotite secrete, precum înţelegerea dintre „Gheorghe Duca şi ambasadorul german de la Constantinopol" ! Cu aceasta, povestirea se transformă din autobiografie în adevărată expunere istorică, înţesată de informaţii care, în chip evident, nu se puteau afla la îndemâna unui stegar. Nu lipsesc, desigur, informaţiile despre viaţa proprie, însă tot ceea ce el oferă în acest sens e menit să arunce o lumină extraordinară asupra sa şi a familiei sale. După bunica paternă, el era văr de-al doilea cu cel care avea să devină vestitul Dănilă Apostol. Aşa ajunge în şcoala de ofiţeri de la Moscova, bine primit de colegi, „toţi fii de nobili". Şi aşa mai departe.

A luptat la Poltava (1709) şi, atunci când „translatorul oficial Corbea" s-a îmbolnăvit, i-a succedat în funcţie, devenind astfel „părtaş al gândirii ţarului". În pregătirea campaniei din Moldova, a venit aici, căutând familia lui Alexa Tarangul, vechiul prieten al tatălui său. A găsit-o pe văduva acestuia, Anca „născută Arbore", cu copiii ei, o fată, Ileana, şi un băiat, Dimitrie, şcolit de însuşi mitropolitul Dosoftei şi instruit ostăşeşte de spătarul Ilie Ţifescu, dar care va muri la Stănileşti. Rănit în aceeaşi luptă, Arsinoiu a fost dus, spre îngrijire, la casa familiei Tarangul; după însănătoşire, s-a căsătorit cu Anca, făcând legământ ca „al doilea fiu al nostru, când se va naşte, să poarte numele de familie Tarangul, pentru a continua linia acestui neam întreruptă la Stănileşti prin sacrificiul lui Dimitrie".

La prima vedere, o asemenea relatare constituie, cu adevărat, un document excepţional din toate punctele de vedere, părând să justifice observaţiile profesorului Constantin Şerban cu privire la autor[10]:

> „Mărturiile sale confirmă pe deplin pe ale cronicarilor români şi ruşi ai vremii, pe ale unor diplomaţi, militari de carieră şi oameni politici români

[7] „România Literară", XXXV, 41, 16–22 octombrie 2002, p. 1.
[8] *Ibidem*, p. 16–18.
[9] *Ibidem*, p. 16. Am renunţat la grafia întrebuinţată de „România Literară", cu **î** din **i** şi **sînt.**
[10] Virgil Tarangul, *op. cit.*, p. 392.

şi străini. Universul său politic ne apare uimitor de larg pentru un simplu stegar şi tălmaci de limbă rusă".

Bănuiala că acest text nu este autentic a fost formulată încă de la prima lui publicare, de d-l Nicolae Cârlan, care a scris că acest document „are şanse de a fi dovedit ca **apocrif**", că este posibil ca Ioan Arsinoiu „să fie un personaj inventat", adăugând că

> „n-ar fi nici pentru prima şi nici pentru ultima oară când «o făcătură» ar intra în circuit public şi, după cum prea bine se ştie, astfel de evenimente îşi pot prelungi, în mod fertil, consecinţele asupra deontologiei cercetării ştiinţifice, îndeosebi asupra celei istorice şi filologice"[11].

Rezervele destul de clar exprimate de d-l Nicolae Cârlan nici n-au împiedicat publicarea textului – ceea ce este un ***fapt pozitiv***, pentru că documentul rămâne document –, dar nici n-au produs acea discuţie care să ducă la un „verdict corespunzător", după cum se aştepta d-sa, ceea ce este un ***fapt negativ***, chiar dacă explicabil în contextul evoluţiei cercetării istorice în acei ani.

După zece ani, părintele Dumitru Valenciuc s-a raliat, dar cu mare prudenţă, acestui punct de vedere[12]:

> „Citind şi recitind textul publicat, şi nouă ni se pare prea largă aria de cunoştinţe ale acestui «stegar şi tălmaci», încât bănuim că presupusul autor întâi a citit cronicile moldoveneşti şi apoi şi-a scris memoriile. Nimic nu ne îndreptăţeşte să credem că aceste amintiri sunt într-adevăr imediat contemporane evenimentelor anului 1711. De aceea, le primim cu rezerva necesară, dar nu le lăsăm cu totul deoparte. Nu ar fi pentru prima dată când şi pe această cale, provocând discuţii, se poate ajunge la aducerea la lumină a unor adevăruri istorice, altfel trecute cu vederea".

E uşor de înţeles că, ataşat de subiectul cercetării sale şi aflat în relaţii de prietenie cu urmaşii Tarangilor[13], autorul a evitat un verdict categoric.

Nu ştiu cum s-a întâmplat că n-am cunoscut existenţa acestui document atunci când a fost publicat în „Suceava", ci am luat cunoştinţă de el abia în 2002, când a apărut în „România Literară". Imediat, într-o comunicare citită în şedinţa din 12 noiembrie 2002 a Filialei Iaşi a Comisiei Naţionale de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie a Academiei Române, intitulată *O autobiografie plăsmuită*[14], am analizat textul şi n-am evitat verdictul: **ne aflăm în faţa unui falsificat**. Din păcate, în împrejurările vieţii mele din acei ani, comunicarea a rămas netipărită până în 2015[15]. Iar cartea părintelui Valenciuc a ajuns la mine abia în decembrie 2004, când am primit-o de la autor, cu prilejul unei vizite la Volovăţ.

---

[11] *Ibidem*, p. 393.

[12] Preot Dumitru Valenciuc, *Arhipresviter staurofor Constantin Tarangul, Edler von Valea Utsei*, Editura „Bucovina istorică", Suceava, 2002, p. 7.

[13] În mai 1998, la cel de-al IX-lea Congres de Genealogie, P. C. Pr. Dumitru Valenciuc a prezentat comunicarea intitulată *Scurte însemnări genealogice despre o familie bucovineană: Tarangul.* Ea a fost înscrisă cu următorul rezumat: „De origine controversată (polonă, tătară sau rusă), stabilită în Moldova în urma evenimentelor anului 1711 şi numită iniţial Arsinov-Arsinovschi, familia Tarangul a primit recunoaşterea titlului de *Ritter* la 22 martie 1802; familia divizându-se (unul din fraţi a luat numele Tarangul), titlul a rămas valabil pentru o singură ramură, care însă s-a stins; celeilalte, i s-a conferit, la 27 martie 1909, titlul de *Edler* cu predicatul «von Valea Utsei». Membrii acestei ramuri, profund ataşaţi Bucovinei, au înfiinţat şcoli, societăţi culturale, bănci populare şi au dat un număr de înalţi funcţionari de stat şi profesori. În vremurile mai noi, unii dintre ei s-au înstrăinat, stabilindu-se în Franţa, Suedia, Germania, Canada, S.U.A. Prin destinul acestei familii, înţelegem mai bine o lume care s-a dus: cea a Bucovinei de altădată". Autorul nu a mai predat textul spre publicare. Cf. **ArhGen**, VI (XI), 1999, p. 14 şi 15, nota 3.

[14] Cf. *Buletinul Institutului Român de Genealogie şi Heraldică „Sever Zotta"*, IV, 2002, 10-12, p. 14.

[15] Cf. Ştefan S. Gorovei, *O autobiografie plăsmuită*, în „**Prutul**. Revistă de cultură", V (XIV), 2015, 1 (55), p. 31–38.

Cred, astfel, că este momentul ca „dosarul" deschis în 1992-1993, prin publicarea documentului în „Suceava", să fie închis definitiv[16]. Voi proceda după regulile recomandate de diplomatică: critica externă mai întâi, apoi cea internă.

Comunicatorii şi provenienţa documentului. Nici unul dintre cei doi autori care au publicat textul (în „Suceava" şi în „România Literară") nu a găsit necesar să-şi precizeze legătura cu familia căreia îi aparţinea valorosul document. Am pornit, deci, mai întâi, la identificarea lor. Bazat pe spiţa întocmită de Traian Larionescul (**Fig. 1**) şi ajutat de unele informaţii din lucrarea părintelui Valenciuc, am ajuns la concluzia că cei doi comunicatori sunt fratele şi, respectiv, fiul inginerului Erast Tarangul, nepot de fiu (Erast, 1870–1938) al preotului Constantin Tarangul, nobil de Valea Uţei, arhipresviterul stavrofor de la Volovăţ.

Virgil Tarangul, editorul din 1990-1992, spune că „decesul prematur al tatălui nostru" la 5 mai 1938 a întrerupt legăturile cu institutorii Mihai şi Ştefan Tarangul, precizând mai apoi[17]:

> „fratele meu Erast, aflându-se la Cernăuţi, reuşi să copieze documentul după o copie pe care o avea la vremea aceea Ştefan Tarangul. În timpul războiului, fratele meu strânsese mai multe notiţe printre care şi copia documentului, dar, din cauza deselor schimbări de domiciliu, pierduse evidenţa lor şi, de câte ori aduceam vorba despre strămoşii noştri, se năcăjea că nu găsea copia, care rămăsese ultima, celelalte pierzându-se din cauza vicisitudinilor războiului. [...] Abia în 1986, făcând un control mai amănunţit în bagajele sale, fratele meu găsi copia".

Şi de aici începe drumul către publicare.

Din aceste detalii, îl putem identifica pe Virgil Tarangul ca frate al inginerului Erast Tarangul, stabilit la Sibiu, amândoi fiind fiii altui Erast Tarangul, mort în mai 1938 la Cernăuţi, fiu, la rândul lui, al arhipresviterului stavrofor. Spiţa lui Traian Larionescul dă acestui Erast I trei băieţi: Milo, Erast şi Victor, nu însă şi pe Virgil. Ori Virgil = Milo (diminutiv), ori e o confuzie între Victor şi Virgil, ori a mai fost un frate cu acest ultim nume.

În 1998, inginerul Erast Tarangul era la Sibiu. Părintele Valenciuc a publicat, în fotocopie, o „Scrisoare a D-nei Vera Agârbiceanu, distinsă urmaşă a Tarangilor, cu lămuriri genealogice", din care se vede că inginerul de la Sibiu era „vărul mamei" sale şi „tatăl lui Marin Tarangul care trăieşte la Paris"[18]. Cred că acesta poate fi identificat în persoana lui Marin Tarangul născut la Bucureşti la 1 mai 1938, licenţiat în teologie, deţinut politic în anii 1961–1964, plecat în 1979 în Franţa, unde a trecut doctoratul la INALCO[19].

Aşadar, cei doi comunicatori ai documentului sunt unchi şi nepot, fratele şi fiul inginerului Erast Tarangul.

---

[16] Revenirea la acest subiect a fost stârnită de o mică cercetare privind începuturile memorialisticii în Moldova – cf. Ştefan S. Gorovei, *Pre-memorialişti, pseudo-memorialişti*, comunicare la simpozionul *Memorialistica românească: între documentul istoric şi obiectul estetic*, Iaşi, 9-10 iunie 2015, publicat în: Bogdan Creţu, Ofelia Ichim, Marius-Radu Clim (coordonatori), *Memorialistica românească: între documentul istoric şi obiectul estetic*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2017, p. 33–52 (intervenţiile redacţionale în pregătirea textului pentru tipar au produs unele erori pe care le voi semnala cu alt prilej). Reluând cercetarea, aşa cum am anunţat în 2015 (*O autobiografie plăsmuită*, cit., p. 38), constat că o parte a demonstraţiei din 2002 rămâne în întregime valabilă. Preiau respectivele pasaje doar cu mici adaosuri şi cu speranţa că nu voi fi acuzat de ... autoplagiat.

[17] Virgil Tarangul, *op. cit.*, p. 394.

[18] Preot Dumitru Valenciuc, *op. cit.*, p. 77.

[19] Vasile I. Schipor, *Istorie, politică şi destin. Contribuţii la o istorie îndurerată a Bucovinei*, în *Pro Bucovina. Repere istorice şi naţionale*, volum coordonat de Mihai-Bogdan Atanasiu <şi> Mircea-Cristian Ghenghea, Biblioteca Naţională a României, Editura „Mitropolit Iacov Putneanul", Bucureşti, 2010, p. 308–309. După o informaţie pe care nu o pot controla, Marin Tarangul a murit la 18 septembrie 2010 (**https://ro.wikipedia.org/wiki/Marin_Tarangul**).

Originalul, traducerea şi copiile. Ambii comunicatori se acordă doar asupra faptului că originalul ar fi fost scris în limba rusă. Soarta acestui document ? După Virgil Tarangul, el a fost confiscat în 1940 de la posesorul său, institutorul Mihail Tarangul din Văşcăuţi pe Prut, de „autorităţile sovietice de ocupaţie [...] sub pretext că este document de stat"[20]; din contra, Marin Tarangul credea că „originalul rusesc se găseşte, poate, uitat undeva între documentele vreunei şcoli sau biserici din Bucovina".

Traducerea ar fi fost realizată în 1931 de institutorul Mihai Tarangul (1876–1942)[21], dintr-o ramura decăzută şi rutenizată a familiei, cu care ramura nobilă a preotului de la Volovăţ nu mai întreţinea relaţii. Nu numai atât: ne spune Virgil Tarangul că fraţii tatălui său – adică fiii şi fiicele preotului înnobilat – „aflaseră de existenţa unui document care atestă că familia ar avea origine tătară, considerând însă că acest fapt ar constitui o scădere a prestigiului familiei"; ca urmare, ei ignorau intenţionat existenţa documentului şi „căutau să evite orice discuţie". Doar tatăl său, „mai evoluat, reluase legătura cu institutorii Mihai şi Ştefan, precum şi cu Dimitrie, mai ales la insistenţa noastră, a fiilor săi"[22].

Explicaţiile par cam încâlcite şi, din punct de vedere intelectual, lipsite de veridicitate. „Textul acestui document a fost păstrat în arhivele familiei Tarangul în aşa fel încât să fie ferit de priviri şi să nu fie accesibil oricui", spune Marin Tarangul. De ce s-ar fi ferit fiii preotului de la Volovăţ de un asemenea document extraordinar, **o autobiografie scrisă la începutul veacului al XVIII-lea**, un adevărat unicat în literatura noastră ?! De ce ar fi fost ţinut ascuns, în loc să fie publicat în vreuna dintre revistele care apăreau în Bucovina în perioada interbelică („Junimea Literară", „Făt-Frumos", „Codrul Cosminului" etc.) ?!

Avem, aşadar, un document pe care nu l-a văzut nimeni în afară de posesorul său, o traducere datată în 1931 şi o (se pare singură) copie dactilografiată. Aceste amănunte nasc o umbră de îndoială, dar trebuie să recunoaştem, pe de altă parte, că împrejurările istorice prin care a trecut Bucovina în secolul al XX-lea ar fi putut constitui cadrul tragic în care să se fi petrecut faptele de pe urma cărora a rămas doar copia dactilografiată.

Având în vedere prezumţia de nevinovăţie şi luând în considerare toate circumstanţele atenuante care ar putea fi aduse în discuţie, să ne apropiem de conţinutul textului.

Voi reaminti, mai întâi, în chip de premisă, cuvintele profesorului Emil Turdeanu[23]:

> „Nu e deloc necesar să acumulezi probe pentru a recunoaşte un document fals. O singură incompatibilitate majoră în conţinutul său ajunge pentru a ne trezi rezervele, după cum ajunge o greşeală, chiar şi măruntă, în trucarea unei bancnote pentru a dezvălui frauda".

Acea „incompatibilitate majoră" nu e greu de găsit. Ea se află în chipul în care este numită soţia lui Alexa Tarangul: „Anca, născută Arbore". Or, după cum a precizat profesorul N. A. Ursu, într-o analiză menită să dezvăluie tot o fraudă[24],

> „folosirea adjectivului *născută* cu sensul «din familia ... » este specifică stilului administrativ modern, creat sub influenţa limbilor

[20] Virgil Tarangul, *op. cit.*, p. 384. În «„pledoaria" pro autenticitate», însă, Virgil Tarangul pare a se contrazice: documentul pare a se fi pierdut odată cu toate actele familiei, în timpul refugiului lui Mihail Tarangul spre Germania, în 1940 (*ibidem*, p. 394).

[21] *Ibidem*, p. 384 şi 394.

[22] *Ibidem*, p. 394.

[23] Émile Turdeanu, *Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés Roumaines*, Éditions E. J. Brill, Leiden, 1985, p. 221 (cu privire la Zbornicul de la Bisericani).

[24] N. A. Ursu, *Două documente false privitoare la „academia" lui Vartolomei Mazereanu de la Mănăstirea Putna*, în **AIIAI**, XXIII, 1986, 2, p. 845 (cu privire la aşa-zisul atestat dat în 1778 viitorului Isaia Băloşescu). Studiul a fost reluat în idem, *Contribuţii la istoria culturii româneşti. Studii şi note filologice*, Editura „Cronica", Iaşi, 2002, p. 92–117 (citatul reprodus în text se află la p. 101).

occidentale, în secolul al XIX-lea. În limba română din secolul al XVIII-lea se foloseau în astfel de cazuri sintagmele *fiica lui* ... sau *din neamul* ...".

Desigur, în acest punct s-ar putea spune că nu avem în faţă originalul, care ar fi fost scris în limba rusă, ci versiunea traducătorului, iar formularea respectivă ar putea să aparţină acestuia din urmă. Dar este posibil ca tocmai în acest aspect să se afle elementul care să conducă la verdict. În absenţa originalului, dar şi a traducerii iniţiale, las deoparte acest argument.

Din punctul de vedere al teoriei literare, memorialistica este un gen cu totul deosebit. S-au purtat şi se poartă discuţii ample pentru categorisirea diferitelor forme de redactare şi de cuprindere a trăirilor cuiva (jurnale, autobiografii, amintiri, memorii). La începutul veacului al XVIII-lea, genul tocmai se constituia. Samuel Pepys (1633–1703) cu jurnalul său în Anglia, cardinalul de Retz (1613–1679) şi ducele de Saint-Simon (1675–1755) cu faimoasele lor memorii în Franţa sunt reperele inconturnabile. A avea, în Moldova anului 1712, o autobiografie ca aceea atribuită lui Ioan Arsinoiu ar fi un adevărat **eveniment de istorie literară**. Dar Ioan Arsinoiu nu era nici cardinalul de Retz, nici ducele de Saint-Simon şi nici măcar burghezul Samuel Pepys. Instrucţia sa nu putea fi decât elementară, dacă nu chiar precară. Pentru a purta steagul şi a tălmăci în şi din ruseşte nu avea nevoie de multă ştiinţă de carte.

Şi apoi, amintirile, memoriile, nu se scriu la vârsta de 30 de ani ! Chiar şi în zilele noastre, între „timpul trăirii" şi „timpul mărturisirii" se interpune o lungă perioadă, ceea ce face ca adeseori evenimentele povestite să sufere deformări. „La cald", doar diplomaţii şi militarii de rang înalt *dacă* aşterneau pe hârtie asemenea relatări – de regulă, pentru informarea superiorilor. Dar Ioan Arsinoiu nu era o personalitate din prima linie a vieţii politice şi sociale a Moldovei, încât să se poată presupune că i s-ar fi cerut să scrie sau că avea o asemenea conştiinţă de sine, încât a socotit că istoricii viitorului ar fi tare săraciţi dacă le-ar lipsi mărturia sa – despre sine şi despre lupta de la Stănileşti. Or, **un om din Moldova anului 1712, născut la Iaşi în 1682, nu putea avea asemenea idei**. Pentru că, în caz contrar, am mai fi avut câteva zeci de alte relatări identice.

Un ucrainean moldovenizat[25], sau poate un valah din Ucraina, aşezat în Moldova, chiar şcolit într-o şcoală de ofiţeri de la Moscova, nu avea cum să compună un asemenea text, plin de cele mai precise amănunte. Nici chiar *istoricul* Dimitrie Cantemir nu descrie evenimentele care îl interesează cu asemenea precizări – precum: „miercuri, 10 iulie". Un om de la 1712 nu putea să spună despre ţarul Rusiei „Petru I", ci eventual „Petru Alexeievici", nu putea să spună „Ahmed III", ci doar „Ahmed sultan". Multe detalii – menite, evident, să consolideze credibilitatea relatării – sunt, de fapt, tot atâtea indicii ale plăsmuirii. Astfel, despre Dimitrie Tarangul ni se spune – cum am arătat deja – că a fost iniţiat în ştiinţa de carte de mitropolitul Dosoftei, iar în meseria armelor de spătarul Ilie Ţifescu. Mitropolitul Dosoftei a părăsit Moldova în 1686, iar Ilie Ţifescu (poreclit *Frige Vacă*, din neamul lui Istratie vodă Dabija) a ajuns mare spătar abia în 1703[26]; or, e greu de acceptat că între instruirea în cele două „ramuri" de învăţătură de care s-a bucurat Dimitrie Tarangul ar fi trecut vreo două decenii. Se mai spune că, în ajunul bătăliei de la Stănileşti, acest Dimitrie „era sub ordinele logofătului Darie Donici în regimentul de cavalerie constituit din mazili şi răzeşi veniţi cu caii lor". Autorul transpune în vechime o imagine a unităţilor militare şi încearcă să o racordeze la realităţile sociale ale acelui început de veac XVIII. Iar la vremea luptei de la Stănileşti, boierul Darie Donici era doar serdar, ajungând mare logofăt abia peste vreo două decenii[27].

Interesul evident al autorului vizează, însă, familia Tarangul. Rădăcinile acesteia sunt evocate de câteva ori. Astfel, la început, Alexa Tarangul este prezentat ca un „coborâtor din Hoarda

[25] În ceea ce urmează, preiau şi unele fragmente din comunicarea din 2002, publicată în 2015. Cf. *supra*, nota 16.

[26] Pentru acest personaj: I. Tanoviceanu, *Marele spătar Ilie Ţifescu şi omorârea lui Miron şi Velişco Costin*, în **ARMSI**, s. II. t. XXXII (1909-1910), 1910, p. 807–844. V. şi Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Sec. XIV–XVII*, Editura Enciclopedică Română, Bucureşti, 1971, p. 399.

[27] Cf. Mihai-Bogdan Atanasiu, *Din lumea cronicarului Ion Neculce. Studiu prosopografic*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2015, p. 360–361.

de Aur"; mai spre mijlocul relatării, se spune despre el că „se ţinea foarte mândru şi, de câte ori vrun boier se lega de originea familiei Tarangul, el îi replica că neamul său era pământean înainte de venirea lui Dragoş, când Moldova se chema «Cumania Neagră»". A treia oară, strămoşii Tarangilor sunt evocaţi prin referire la mitropolitul Dosoftei, care „susţinea că postelnicul Alecsandru [Tarangul] îşi spunea Alecsa în memoria unui strămoş cu acest nume, decapitat de Ştefan cel Mare pentru că făcuse parte din cei ce erau împotriva unui război cu Radu al Valahiei". Nu cred că e nevoie de o demonstraţie specială pentru a accepta că un ostaş moldovean de la mijlocul veacului al XVII-lea, precum era (*dacă va fi fost !*) Alexa Tarangul, nu putea să aibă, în tezaurul său de cunoştinţe istorice, informaţii despre ... Hoarda de Aur şi despre Cumania Neagră. Cu totul nefirească apare şi precizarea că Alexa Tarangul ar fi fost înmormântat la Siret, „în cimitirul bisericii Muşatei": această numire aparţine, probabil, veacului al XX-lea sau cel mult celui anterior.

Din punct de vedere genealogic, legătura cu Alexa stolnicul, unul dintre cei trei boieri tăiaţi de Ştefan cel Mare la Vaslui la 16 ianuarie 1471[28], reprezintă elementul cel mai surprinzător: nu numai că o asemenea „pronumire" în amintirea unui strămoş trăitor cu două secole în urmă este cu totul neverosimilă, dar nici măcar vreo posteritate anume nu este documentar cunoscută respectivului personaj. Raţionamentul care pune în legătură pe Alexa stolnicul de la 1471 cu Alexa postelnicul Tarangul de la 1680 e din aceeaşi categorie cu acela al unui fost student al meu, care, întrucât purta numele de botez *Luca*, se socotea urmaşul lui ... *Luca* Arbure !

Un element genealogic de natură să trezească puternice suspiciuni este înrudirea cu familia Apostol, coborâtoare din cazacul Apostol (1649); din tot ce se ştie despre această familie, nu se vede vreo înrudire cu familii din Moldova vremii respective[29]. De altfel, trebuie spus că nici familia Tarangul nu apare în documentele moldoveneşti ale vremii. Abia recensământul rusesc din 1774 înregistrează, la Răpujniţa (ţinutul Cernăuţilor), între cei trei şleahtici de acolo, pe *Vasilie Taranga*[30]. Semnalarea acestui personaj – neobservat, pare-se, până acum – poate să fie de natură a îndruma cercetarea genealogică într-o direcţie mai rodnică.

Analiza poate fi extinsă, rezultatul va fi acelaşi: nu avem de-a face cu un **document autentic**, eventual refăcut, prefăcut, prin traducerea lui dintr-o limbă străină. Informaţiile cuprinse în el sunt corecte, dar nu pentru că le-ar fi cunoscut presupusul autor de la 1712, ci pentru că plăsmuitorul le-a cules din lucrări istorice moderne: bogăţia şi precizia lor mărturisesc inspiraţia modernă (cum a sugerat părintele Valenciuc încă din 2002). Pe această „canava" de elemente *controlabile*, autorul a ţesut o poveste de pseudo-istorie familială, susţinută de elemente *incontrolabile* şi, foarte probabil, fabulate. Cu o documentare sârguincioasă, el – cum s-ar spune azi – *şi-a făcut bine temele*.

Din punct de vedere istoric, textul nu este altceva decât o **contrafacere târzie**. Autorul lui este, după părerea mea, chiar acela care ne este prezentat ca traducător: alcătuirea metodică a compoziţiei şi stilul pedant al expunerii evocă perfect actul didactic.

---

[28] Cf. Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie îngrijită, studiu introductiv, indice şi glosar de P. P. Panaitescu, ediţia a II-a revăzută, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1958, p. 96.

[29] Cf. G. Bezviconi, *Roirea familiilor româneşti peste Nistru*, în „Cetatea Moldovei", an. II, vol. III, nr. 14, 1 noiembrie 1941, p. 120–145 (aici, p. 127); idem [Gheorghe G. Bezviconi], *Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru*, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Naţională, II, Bucureşti, 1943, p. 178.

[30] *Recensămintele populaţiei Moldovei din anii 1772–1773 şi 1774*), VII,1, alcătuirea, cuvântul introductiv şi comentariile de P. G. Dmitriev, sub redacţia lui P. V. Sovetov, Editura „Ştiinţa", Chişinău, 1975, p. 436. La aceeaşi vreme, în satul Ţopeni sunt doar zece ruptaşi, membri ai familiei Ţopa (*ibidem*, p. 416).

Pentru întregimea dosarului, reproduc şi aici cele două texte, aflate deocamdată în arhiva mea, între hârtiile moştenite de la Traian Larionescul[31]. Sunt scrise şi semnate de inginerul Erast Tarangul, fratele şi tatăl celor doi comunicatori ai textului aflat în discuţie. Primul are patru pagini scrise de mână şi este datat *Bucureşti, 20 februarie 1939* (**Fig. 2a-d**); al doilea are o singură pagină dactilografiată şi este datat *Bucureşti, 22 iunie 1943* (**Fig. 3**)[32].

Primul document arată starea cunoştinţelor de istorie familială în 1939: numele de botez al ultimului Tarang nu era cunoscut (se va „afla" că era Alexa !), el n-avea decât o fiică, Ileana (se va „descoperi" şi un fiu, Dimitrie !), iar cel care avea să devină autorul povestirii era un „boier rus" care se chema Dimitrie Arsinof (se va metamorfoza în valahul Ioan Arsinoiu de la Moghilău !). Se poate că aceste detalii vor permite stabilirea răstimpului când s-a fabricat autobiografia. Poate să fie, de asemenea, sugestiv faptul că în amintirile lăsate de un alt membru al familiei, Erast (Diti) Tarangul (1901–1985), profesor universitar la Cluj, incursiunea în genealogia familiei nu urcă decât până la străbunicul Constantin, căsătorit cu Maria Soare, părinţii arhipresviterului de la Volovăţ[33]. Să fi fost flerul juristului care a frânat avântarea în zone mai ... încețoşate ?!

Imaginarul genealogic este la fel de interesant ca şi genealogia documentară[34]. Iar „autobiografia" pe care Ioan Arsinoiu ar fi scris-o în 1712-1713, pentru a înveşnici povestea Tarangilor, se rânduieşte în categoria *falselor memorii*[35], care pot fi, şi ele, la fel de interesante ca şi memoriile autentice. Aşezând toate lucrurile la locurile lor, poate începe şi cercetarea istorică.

---

[31] Cf. Ştefan S. Gorovei, *Traian Larionescul* (1905–1979), în **ArhGen**, VII (XII), 2000, 1–4, p. 65–67. Respectivele documente au fost tipărite şi ca anexe ale articolului *O autobiografie plăsmuită*, cit. (*supra*, nota 15), p. 35–37.

[32] Documentele prezentate aici în fotocopii se regăsesc şi în cartea despre *Arhipresviterul stavrofor Constantin Tarangul, Edler von Valea Utsei*. Autorul anunţă (p. 9, nota 12) că i-am pus la dispoziţie „notele lui Traian Larionescu privitoare la această familie"; numai cât, dintr-o încurcătură de fişe probabil, aceste materiale au fost greşit prezentate. Astfel, la p. 75 este redată o „Schiţă genealogică a familiei Tarangul, autor ing. Erast Tarangul. Ms. aflat în posesia noastră": de fapt, este spiţa din realizată de Larionescul (aici, **Fig. 1**), aflată încă în posesia mea. La p. 79, „Însemnări ale ing. Erast Tarangul, 20 febr. 1939, în arhiva Larionescu. Arh. St. Bucureşti" – de fapt, manuscris original tot în posesia mea (aici, **Fig. 2a-d**). Iar la p. 80: „Însemnări ale ing. Erast Tarangul asupra originilor familiei", din 2 iunie 1943; nu se indică nici un depozit: şi această foaie este în posesia mea (aici, **Fig. 3**). Adaug încă trei documente, din aceeaşi arhivă, cu însemnări genealogice (**Fig. 4** şi **Fig. 5**) şi un proiect de inscripţie pentru o piatră funerară (**Fig. 6**), toate provenind, cred, de la inginerul Erast Tarangul.

[33] Erast Tarangul, *Amintiri*, volum îngrijit de Radu Florian Bruja şi Lucian Nastasă-Kovács, Editura „Eikon" & Editura „Şcoala Ardeleană", Cluj-Napoca, 2016, p. 25. Mulţumesc d-lui Lucian Nastasă-Kovács pentru amabilitatea cu care mi-a oferit acest volum. Autorul era fiul preotului profesor Orest Tarangul (* 29.VII.1877, Volovăţ – † 10.XI.1960, Suceava), fiul cel mai mic al arhipresviterului înnobilat la 1909 – cf. Preot Dumitru Valenciuc, *op. cit.*, p. 15 (fără menţionarea numelui copiilor săi); Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, II, colaboratori principali Eugen Dimitriu, Erich Beck, Editura „Princeps Edit" Iaşi, Suceava, 2004, p. 475–477.

[34] Cf. Filip-Lucian Iorga, *Strămoşi pe alese. Călătorie în imaginarul genealogic al boierimii române*, cu un cuvânt înainte de Neagu Djuvara, Editura „Humanitas", Bucureşti, 2013. Se evocă, în legătură cu familia Ghyka, „forţa simbolică a numelui matern" (p. 171); ne putem întreba dacă preluarea numelui Tarangul nu stă (ca şi în multe alte cazuri) sub aceeaşi zodie.

[35] Ştefan S. Gorovei, *Pre-memorialişti, pseudo-memorialişti*, cit. (*supra*, nota 16), p. 51.

ANEXE

1.

Tarangii

Puţine sunt familiile vechi româneşti cari să-şi fi păstrat în decursul veacurilor atât tulpina dacă cât şi terminaţia latină a numelui lor. Numai tradiţia şi mândria generaţiilor trecute, precum şi convingerea de a purta un nume nepătat, a ferit familia Tarangul de schimonosirea numelui strămoşesc, în pofida tuturor influenţelor străine. El constituie în toate timpurile cea mai sfântă moştenire lăsată din tată în fiu şi rămâne singurul bun de preţ atunci când scăpătează şi-şi pierd moşia.

Către sfârşitul domniei lui Constantin Cantemir, neamul Tarangilor se stingea. Ultimul descendent al armaşilor moldoveni cu renume, devenit simplu mazil la Ivancăuţi, n-avea decât o fiică: Ileana (?). Aceasta se mărită cu un boier rus Dimitrie (?) Arsinof, imigrant venit cu oştirile ţarului Petru cel Mare, ce se aşează în Ţopeni (astăzi Piedecăuţi ?), cumpărând pământ. Zestrea Tarangei şi moşia lui Arsinof se întindeau împreună de la Ivancăuţi la Ţopeni.

Ei avură 2 copii: Vasile şi Alexe.

Alexe, născut pe la 1714 în Ţopeni, luă numele de familie al mamei sale, reînviind astfel neamul Tarangul care se stinsese.

Vasile, fratele mai mare, păstră numele rus al tatălui. El avu un fiu: Teodor. Acesta se căsători de mai multe ori, dar n-avu copii. Numele de familie Arsinof deveni Arsinowski. Ultima lui soţie se chema Rosalia. [Orest Tarangul, actualul consilier consistorial, deţine un document original, scris latineşte – de pe timpul împăratului Iosif II – prin care se constată că Teodor Arsinowski, fiul lui Vasile, este mazil, deci nobil. Pe spatele acestui document se găseşte adnotat la 17 mai 1870 în Sniatyn că Rosalia Arsinowski, văduva lui Teodor, care a decedat fără copii, declară că nu are nimic împotrivă ca Constantin Tarangul, *vărul* lui Teodor Arsinowski, să obţină titlu de nobleţă pe baza diplomei de pe faţă. În realitate, Constantin Tarangul era *fiul vărului* lui Teodor Arsinowski].

Alexe Tarangul, fratele mai mic al lui Vasile Arsinof, avu un fiu: Ioan. Acesta, născut pe la 1750 în Piedecăuţi, se căsători în anul 1772 cu Safta Istratuţă [actul de cununie la Maria Mintici] şi era moşier în „Bereski" = Piedecăuţi. El moşteni pământul strămoşesc de la Ivancăuţi. [Tot Orest Tarangul posedă copia unui act din 15 octombrie 1821 (originalul este înregistrat la Consistoriul Diecesei Bucovinei sub n-rul 9080) prin care mai mulţi „stăpânitori" – printre cari şi Ioan Tarangul – agreiază în calitatea lor de patroni bisericeşti pe preotul Ioan Andreiciuc ca paroh în Ivancăuţi].

Ioan Tarangul muri pe la 1823 şi fu înmormântat în Vaşcăuţi pe Ceremuş. El avu 6 copii: **Constantin**, născut la 1774 în Ivancăuţi; **Ioan**, născut în anul 1775; **Mihai**, născut în anul 1790 şi 3 fete.

Constantin luă de soţie la 11 februarie 1810 pe Maria Soare [actul de cununie se găseşte la Eugen Tarangul, avocat în Suceava] şi îmbrăţişă cariera preoţească. În 1833 moare soţia lui. Ea este înmormântată în curtea bisericii din Horoşăuţi. Constantin o supravieţuieşte până la 4 aprilie 1850, când moare de „vătămătură" (hernie) şi este înmormântat la Vicovul de jos în curtea bisericii.

Fratele lui, Ioan, moare în anul 1852 fără urmaşi.

Celălalt frate, Mihai, se cunună la 7 aprilie 1824 cu Ileana Domnica Lucasievici. Din actul de căsătorie, întocmit la Ivancăuţi, reiese că obţinuse recunoaşterea nobleţei. El moare la 11 octombrie 1844, iar soţia lui la 22 martie 1847. Ambii înmormântaţi la Piedecăuţi.

Constantin avu 2 copii:

– Constantin (născut la 8/20 octombrie 1823 în Vaşcăuţi pe Ceremuş şi căsătorit în Jadova la 8/20 noiembrie 1848 cu Maria Ţurcan, născută la 20 martie 1835. El moare la 14 aprilie 1910, iar ea la 6 februarie 1922. Ambii înmormântaţi în curtea bisericii din Volovăţ. Ei sunt părinţii tatălui meu Erast, născut la 22 noiembrie 1870 în Volovăţ, repausat la 7 mai 1938 şi înmormântat la Cernăuţi)

– Elena (*1818 – †1878, măritată cu Dimitrie Siretean, *1811 – †1881, protoereu la Vicovul de Sus).

Mihai avu 6 copii: Ioan (însurat cu Ana Leontina Totoiescul), Maria (măritată cu Gheorghe Laza), Dimitrie (necăsătorit), Eufemia (moare tânără), Ilie (însurat întâi cu Sanda Tĕutul, apoi cu Eufrosina Negruşu) şi Teodor (însurat cu Alexandra Sorocean). Aproape toţi copiii lui Mihai Tarangul cad pradă rutenizării, astfel că această ramură a familiei s-a înstrăinat.

Erast Tarangul
Inginer
Bucureşti, 20 februarie 1939

2.

În timpul când „Stände-Commission" din Lemberg se ocupa şi de organizarea nobilimii din Bucovina, Teodor Arsinof – care deţinea toate documentele de familie – dobândi recunoaşterea nobleţei („verum masillum seu nobilem esse, talique titulo legaliter insigniri") printr-un ATTESTATUM eliberat la 22 martie 1802 în Lemberg de acea comisiune, însă pe numele de familie Arsinowski.

Vărul său primar, Ioan Tarangul (fiul lui Alexe Tarangul, frate bun al lui Vasile Arsinof, tatăl lui Teodor), moştenind moşia Bereşti (Piedecăuţi – Ivancăuţi), se intitula „stăpânitor", era mazil şi făcea parte din nobilimea Bucovinei. În anul 1808, când răsuna în Austria apelul pentru formarea de „Freischärler" împotriva lui Napoleon, un oarecare Kalmuski (care avea moşia la Rohozna) se proclamă comandantul unei asemenea unităţi şi recrută, fie prin persuasiune, fie prin forţă, tineri din nobilimea Bucovinei pentru constituirea corpului său de voluntari. Aşa ajunse şi la Bereşti, la Ioan Tarangul, spre a-l determina să-şi dea pe cei doi fii: Constantin şi Mihai, fiecare cu calul şi echipamentul propriu. Kalmuski obţinu ca fiul mai mare Constantin să intre în „Freikorps" şi căpătă 100 galbeni („100 Stück in blankem Golde") pentru ca băiatul mai mic Mihai să fie lăsat bătrânului la moşie.

Constantin Tarangul, căsătorindu-se mai târziu cu o burgheză (Maria Soare) împotriva voinţei părinteşti, fu dezmoştenit („urkundlich und grundbücherlich vom Adel und Vermögen enterbt" în februarie 1810, pierzând totodată şi titlul de nobleţe. Fratele său mai mic Mihai se cunună la 7 aprilie 1824 cu Ileana Domnica Lucasievici. În actul de căsătorie, întocmit la Ivancăuţi, este menţionat că era „nobil". Constantin însă – deşi frate bun cu el – nu mai avea dreptul la acest titlu.

Unchiul Teodor Arsinof (vărul primar al tatălui lor Ioan Tarangul) rămânând fără copii – cu toate că avusese cinci soţii – s-a gândit să treacă titlul său de nobleţe asupra lui Constantin, care însă nu vroia să consimtă la schimbarea numelui de familie în Tarangul-Arsinowski. Abia la 27 martie 1909 redobândi titlul de nobleţe al familiei Tarangul cu predicatul de „Valea Utsei" (spre deosebire de ramura rutenizată, coborâtoare din Mihai Tarangul), numindu-se Konstantin Tarangul, Edler von Valea Utsei. Acesta era bunicul meu.

Erast Tarangul
inginer
Bucureşti, 22 iunie 1943

Abrevieri

ArhGen = Arhiva Genealogică
AIIAI = Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol", Iaşi
ARMSI = Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice

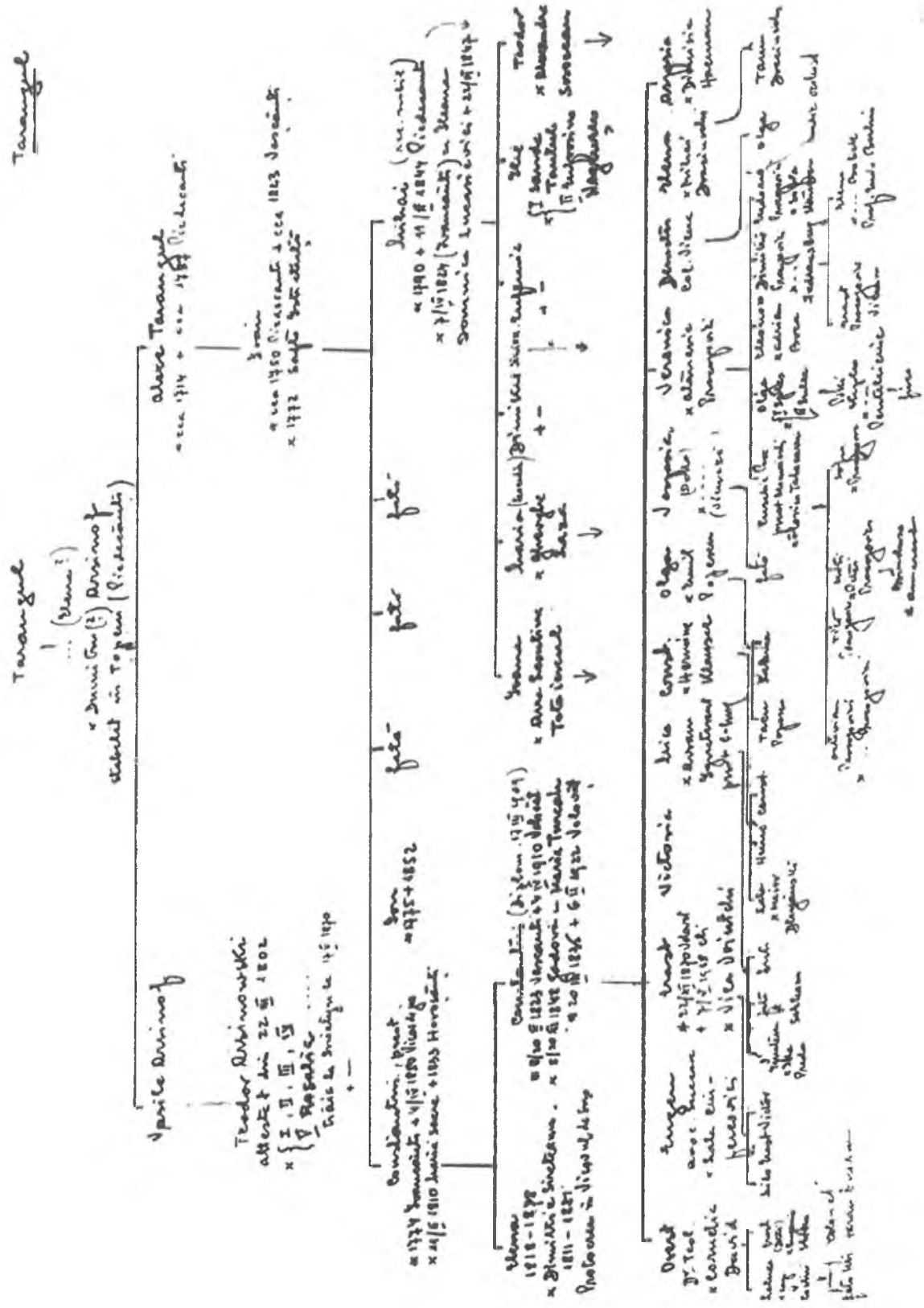

Fig. 1. Genealogia familiei Tarangul (de Traian Larionescul)

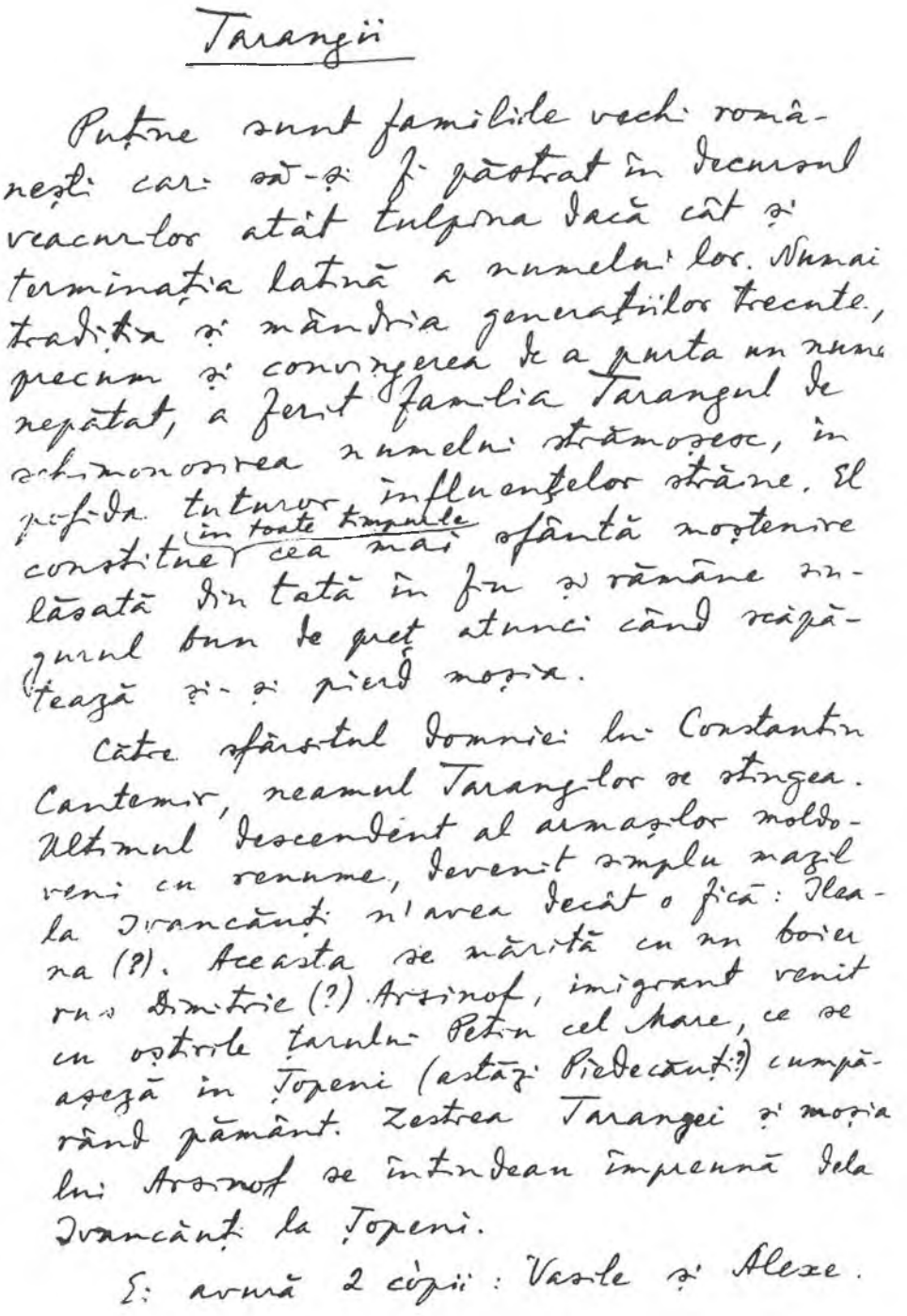

Tarangii

Puţine sunt familiile vechi româneşti cari să-şi fi păstrat în decursul veacurilor atât tulpina dacă cât şi terminaţia latină a numelui lor. Numai tradiţia şi mândria generaţiilor trecute, precum şi convingerea de a purta un nume nepătat, a ferit familia Tarangul de schimonosirea numelui strămoşesc, în pofida tuturor influenţelor străine. El constitue în toate timpurile cea mai sfântă moştenire lăsată din tată în fiu şi rămâne singurul bun de preţ atunci când scăpătează şi-şi pierd moşia.

Către sfârşitul domniei lui Constantin Cantemir, neamul Tarangilor se stingea. Ultimul descendent al armaşilor moldoveni cu renume, devenit simplu mazil la Ivancăuţi n'avea decât o fică: Ileana (?). Aceasta se mărită cu un boier rus Dimitrie (?) Arsinof, imigrant venit cu oştirile ţarului Petru cel Mare, ce se aşeză în Ţopeni (astăzi Piedecăuţi?) cumpărând pământ. Zestrea Tarangei şi moşia lui Arsinof se întindeau împreună dela Ivancăuţi la Ţopeni.

Ei avură 2 copii: Vasile şi Alexe.

Fig. 2 a. Relatarea lui Erast Tarangul din 1939

Alexe, născut pe la 1714 în Topeni, luă numele de familie al mamei sale, reînviind astfel neamul Tarângul care se stinsese

Vasile, fratele mai mare, păstră numele rus al tatălui. El avu un fiu: Teodor. Acesta se căsători de mai multe ori, dar n'avu copii. Numele de familie Arsinof deveni Arsinowski. Ultima lui soție se chema Rosalia. [Orest Tarangul, actualul consilier consistorial, deține un document original scris în latinește — de pe timpul împăratului Iosif II — prin care se constată că Teodor Arsinowski, fiul lui Vasile, este magil, deci. nobil. Pe spatele acestui document se găsește adnotat la 17 Mai 1870 în Sniatyn că Rosalia Arsinowski, văduva lui Teodor, care a decedat fără copii, declară că nu are nimic împotrivă ca Constantin Tarangul, <u>vărul</u> lui Teodor Arsinowski să obțină titlu de nobletă pe baza diplomei de pe față. În realitate Constantin Tarangul era <u>fiul vărului</u> lui Teodor Arsinowski].

Alexe Tarangul, fratele mai mic al lui Vasile Arsinof, avu un fiu: Ioan. Acesta, născut pe la 1750 în Piedecâuți, se căsători în anul 1772 cu Safta Istrățință [actul de cununie la Maria Mintici] și era moșier în „Bereski" = Piedecâuți. El moșteni pământul strămoșesc dela Ivancâuți. [Tot Orest Tarangul posedă

Fig. 2 b. Relatarea lui Erast Tarangul din 1939

copia unui act din 15 Octombrie 1821 (originalul este înregistrat la Consistoriul Diecesei Bucovinei sub n-rul 9080) prin care mai mulți „stăpânitori" — printre cari și Ioan Tarangul — agreiază în calitatea lor de patroni bisericești pe preotul Ioan Andreicinc ca paroh în Ivancăuți.]

Ioan Tarangul muri pe la 1823 și fu înmormântat în Vașcăuți pe Ceremuș. El avu 6 copii: Constantin, născut la 1774 în Ivancăuți; Ioan, născut în anul 1775; Mihai, născut în anul 1790 și 3 fete.

Constantin luă de soție la [illegible] 11 Februarie 1810 pe Maria Soare [actul de cununie se găsește la Eugen Tarangul, avocat în Suceava] și îmbrățișă cariera preoțească. În 1833 moare soția lui. Ea este înmormântată în curtea bisericii din Horovățuți. Constantin o supraviețuiește până la 4 Aprilie 1850 când moare de „vătămătură" (Lunie) și este înmormântat la Vicovul de Jos în curtea bisericii.

Fratele lui, Ioan, moare în anul 1852 fără urmași.

Celălalt frate, Mihai, se cunună la 7 Aprilie 1824 cu Ileana Domnica

Fig. 2 c. Relatarea lui Erast Tarangul din 1939

Lucasievici. Din actul de căsătorie, întocmit la Ivancăuți, reiese că obținuse recunoașterea nobleței. El moare la 11 Octombrie 1844, iar soția lui la 22 Martie 1847. Ambii înmormântați la Pârâecăuți.

Constantin avu 2 copii: — Constantin (născut la 8/20 Octombrie 1823 în Vașcăuți pe Ceremuș și căsătorit în Jadova la 8/20 Noembrie 1848 cu Maria Țurcan, născută la 20 Martie 1835. El moare la 14 Aprilie 1910, iar ea la 6 Februarie 1922. Ambii înmormântați în curtea bisericii din Volovăț. Ei sunt părinții tatălui meu Erast, născut la 22 Noembrie 1870 în Volovăț, repausat la 7 Mai 1938 și înmormântat la Cernăuți) — Elena (1878–1878 mă-

ritată cu Dimitrie Sretean (1811–1881) protoereu la Vicovul de Sus).

Mihai avu 6 copii: Ioan (însurat cu Ana Leontina Totoiescul), Maria (măritată cu Gheorghe Laza), Dimitrie (necăsătorit), Eufemia (moare tânără), Ilie (însurat întâi cu Sanda Țențul, apoi cu Eufrosina Negruțu) și Teodor (însurat cu Alexandra Sorocean). Aproape toți copiii lui Mihai Tarangul cad pradă ruteniz ării, astfel că această ramură a familiei s'a înstrăinat.

București, 20 Februarie 1939 Erast Tarangul
inginer

Fig. 2 d. Relatarea lui Erast Tarangul din 1939

In timpul când "Stände-Commission" din Lemberg se ocupa şi de organizarea nobilimii din Bucovina, Teodor Arsinof - care deţinea toate documentele de familie - dobândi recunoaşterea nobleţei("verum masillum seu nobilem esse, talique titulo legaliter insigniri") printr'un ATTESTATUM eliberat la 22 Martie 1802 în Lemberg de acea comisiune, însă pe numele de familie Arsinowski.

Vărul său primar, Ioan Tarangul (fiul lui Alexe Tarangul, frate bun al lui Vasile Arsinof, tatăl lui Teodor), moştenind moşia Bereşti (Piedecăuţi - Ivancăuţi), se intitula "stăpânitor", era mazil şi făcea parte din nobilimea Bucovinei. In anul 1808, când răsună în Austria apelul pentru formarea de "Freischärler" împotriva lui Napoleon, un oarecare Kalmuski (care avea moşia la Rohozna) se proclamă comandantul unei asemena unităţi şi recrută, fie prin persuasiune, fie prin forţă, tineri din nobilimea Bucovinei pentru constituirea corpului său de voluntari. Aşa ajunse şi la Bereşti, la Ioan Tarangul, spre a-l determină să-şi dea pe cei doi fii : Constantin şi Mihai, fiecare cu calul şi echipamentul propriu. Kalmuski obţinu ca fiul mai mare Constantin să intre în "Freikorps" şi căpătă 100 galbeni ("100 Stück in blankem Golde") pentru ca băiatul mai mic Mihai să fie lăsat bătrânului la moşie.

Constantin Tarangul, căsătorindu-se mai târziu cu o burgheză (Maria Soare) împotriva voinţei părinteşti, fu desmoştenit ("urkundlich und grundbücherlich vom Adel und Vermögen enterbt") în Februarie 1810, pierzând totodată şi titlul de nobleţe. Fratele său mai mic Mihai se cunună la 7 Aprilie 1824 cu Ileana Domnica Lucasievici. In actul de căsătorie, întocmit la Ivancăuţi, este menţionat că era "nobil". Constantin însă - deşi frate bun cu el - nu mai avea dreptul la acest titlu.

Unchiul Teodor Arsinof (vărul primar al tatălui lor Ioan Tarangul) rămânând fără copii - cu toate că avusese cinci soţii - s'a gândit să treacă titlul său de nobleţe asupra lui Constantin, care însă nu vroia să consimtă la schimbarea numelui de familie în Tarangul-Arsinowski. Abea la 27 Martie 1909, fiul lui Constantin redobândi titlul de nobleţe al familiei Tarangul cu predicatul de "Valea Utsei" (spre deosebire de ramura rutenizată, coborîtoare din Mihai Tarangul), numindu-se Konstantin Tarangul, Edler von Valea Utsei. Acesta era bunicul meu.

Erast Tarangul
inginer

Bucureşti 22 Iunie 1943

Fig. 3. Relatarea lui Erast Tarangul din 1943

Fig. 4. Fragment genealogic (de Erast Tarangul)

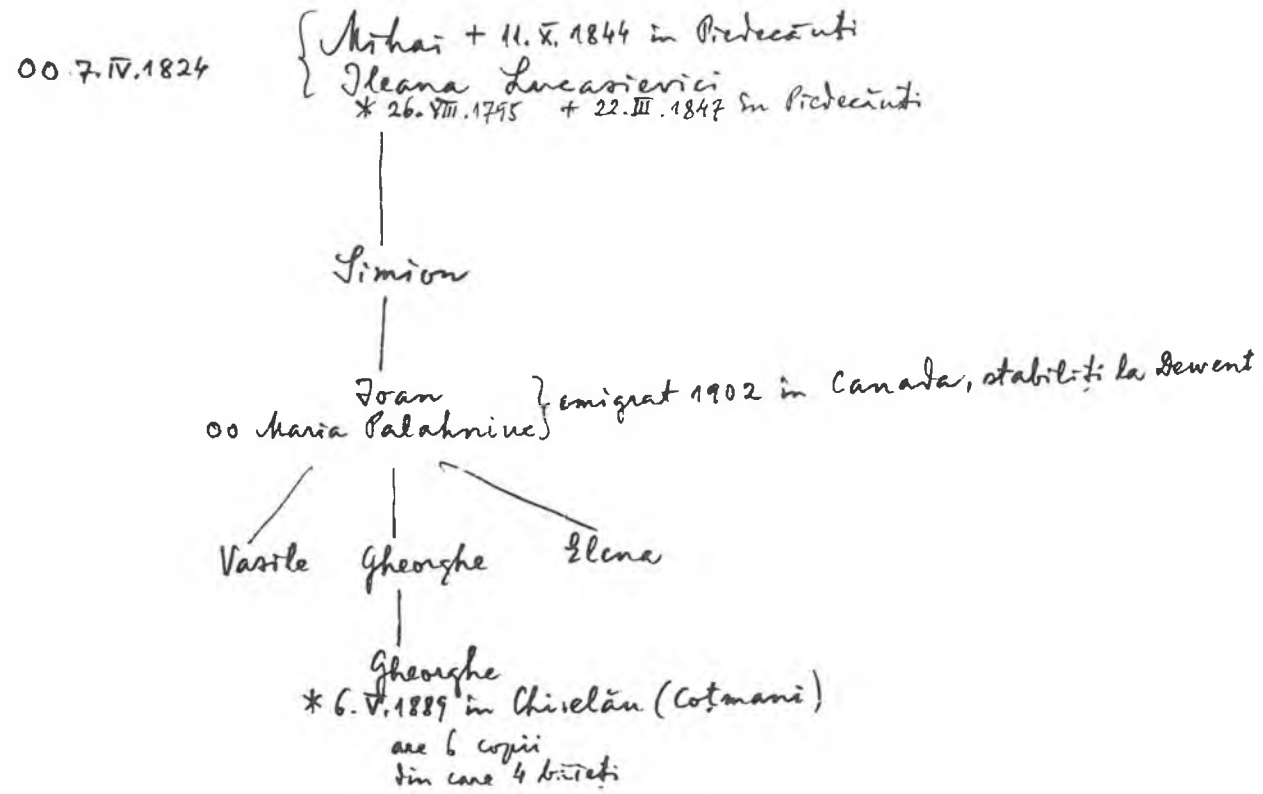

Fig. 5. Fragment genealogic (de Erast Tarangul)

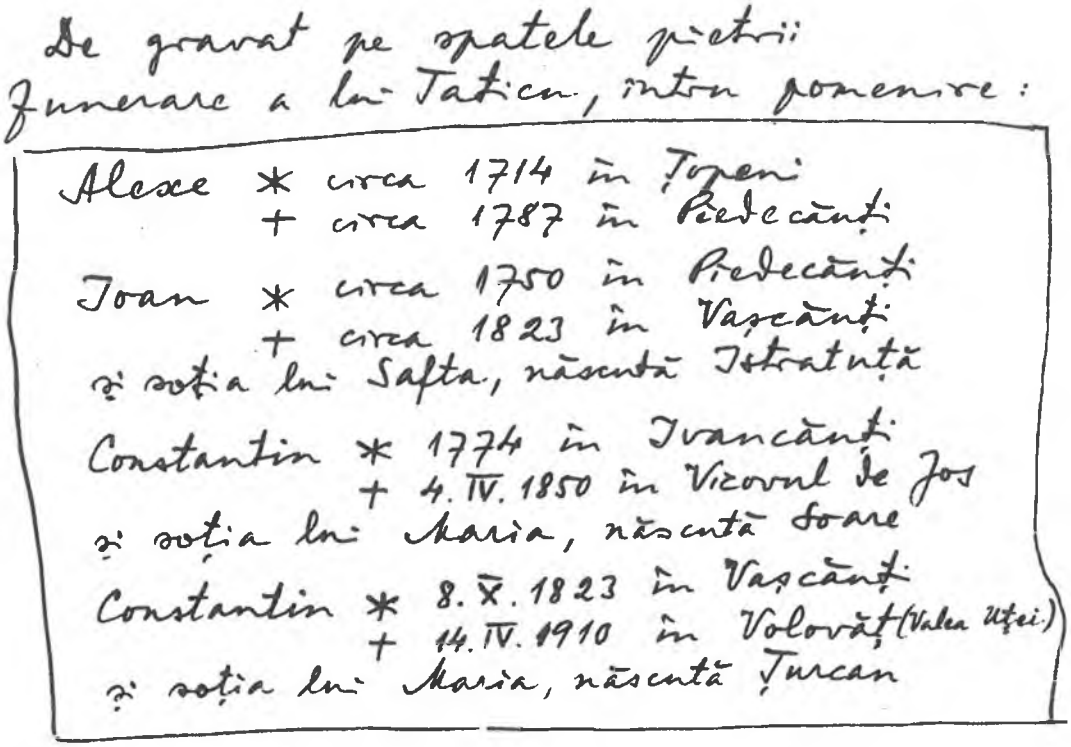

Fig. 6. Însemnări pentru o piatră funerară (de Erast Tarangul)

O LECŢIE ÎN OBERGIMNASIUM DIN SUCEAVA

Ştefan BUCEVSCHI

Fragment din romanul inedit ***Ce vină avea săracu' Stalin***, 1989,
text ales şi stabilit pentru tipar
de ing. **Mircea Irimescu**

Rezumat: Romanele pe teme bucovinene ale lui Ştefan Bucevschi au un pronunţat caracter documentar şi cuprind istoria Bucovinei de la ocuparea austriacă din 1775, până la invazia sovietică din martie-aprilie 1944. Lectura lor este utilă chiar şi profesioniştilor în studiul trecutului acestui mult frământat colţ de ţară românească, cu atât mai mult publicului larg, cu precădere tineretului. Prin publicarea lor s-ar pune în circulaţie nu numai scrieri de larg interes, ci şi modelul unui luptător, om de cultură şi patriot de excepţie, Ştefan Bucevschi. În criza de valori din zilele noastre, exemplul oferit de un astfel de om poate fi util şi stimulator.
Cuvinte cheie: Ştefan Bucevschi, memorialistică, istoria Bucovinei

Abstract: The novels with Bukovinian themes written by Ştefan Bucevschi have a pronounced documentary character and they comprise the history of Bukovina from the Austrian occupation of 1775 until the Soviet invasion of March-April 1944. Their reading is useful even to the professionals studying the past of this much-torn corner of Romanian country, and more so to the general public, especially to the youth. Their publication would result not only in introducing writings of great interest, but also the model of a fighter, a man of culture, and an exceptional patriot, Ştefan Bucevschi. In today's crisis of values, the example given by such a man can be useful and stimulating.
Keywords: Ştefan Bucevschi, manuscripts, memorials, history of Bukovina

ŞTEFAN BUCEVSCHI, după tată, este urmaş al unei ilustre serii de preoţi care au slujit în Ilişeştii Sucevei mai bine de jumătate din veacul al XIX-lea. Bunicul său, Loghin, mirean în Suceava, a fost văr primar cu pictorul Epaminonda Bucevschi. Mama, Ana de Rossignon, avea strămoşi cu pretenţii nobiliare în Corsica, Franţa şi cine mai ştie în care alte locuri ale aristocraţiei apusene. S-a născut la Sadagura, jud. Cernăuţi, la 17 aprilie 1920, ca fiu al profesorului Dimitrie Bucevschi, director al gimnaziului din Vijniţa. Îşi petrece copilăria şi învaţă clasele primare în acest pitoresc şi cosmopolit (pe atunci) orăşel bucovinean de pe malul drept al Ceremuşului.

A absolvit liceul „Aron Pumnul" din capitala Bucovinei, oraş în care şi-a petrecut anii tinereţii. La Cernăuţi cunoaşte frământările anilor ce au precedat tragicele evenimente ale invaziei sovietice din 1940. Urmează cursurile Facultăţii de Medicină din Cluj, evacuată la Sibiu în perioada 1940-1944. Mănâncă şi pâine de combatant pe front, în ultimul an al celui de-al doilea război mondial. După teribila conflagraţie, devine medic primar ginecolog, se stabileşte, trăieşte, munceşte şi moare (26 aprilie 1979) la Bârlad.

A debutat cu o poezie în revista cernăuţeană „Iconar" (1937) şi a frecventat cercurile literare locale. Prieteniile cu poetul Aurel Tudor (Fediuc) şi pictorul Rudolf Rybyczka, precum şi apropierea de scriitorul Mircea Streinul, deşi scurte, au influenţat pasiunea pentru literatură a tânărului medic. Drama brutalelor şi definitivelor despărţiri de cei numiţi mai sus (Rybyczka, refugiat în Germania în 1941; Aurel Tudor, căzut pe front în 1944, Mircea Streinul, mort în 1945) a fost greu de suportat, dar nu l-au îndepărtat de citit şi scris.

Şi mai târziu, la Bârlad, a frecventat regulat cenaclurile literare ce-i erau la îndemână, a scris piese de teatru (*Opriţi-l pe Dik Waring*, *Fiare şi oameni*, *Transplantul*, *Vagonul de clasa I*, *Vâlvătaia*, *Turbinca lui Ivan*, *Întoarcerea lui Tomiţă*), dintre care o parte s-au jucat pe scena Teatrului „V. T. Popa".

Locuia nu departe de centrul oraşului, într-o casă pitită în spatele unor blocuri tipice anilor '60 ai secolului trecut. De la poartă, nu părea cu nimic deosebită de casele din vecinătate: acoperişul pleoştit, înecată în verdeaţă, geamuri doar înspre curte, vădit izolată privirilor. Un gard mare închidea curtea înspre stradă, iar în perimetrul îngrădit patrulau câini ce descurajau chiar apăsarea butonului de sonerie amplasat, totuşi, la vedere şi accesibil tuturor.

Odată primit în casă erai surprins de numărul nebănuit de mare al încăperilor, de felul în care era amenajată biblioteca, de mulţimea tablourilor şi icoanelor de pe pereţi şi, nu în ultimul rând, de biroul de lucru încărcat de cărţi, fişe şi hârţoage, care lăsau să se bănuiască osteneala de zi cu zi a gazdei.

Primitor, în limitele unei distanţe pe care a impunea fără să supere, Ştefan Bucevschi era un sfătos ce nu se poate uita. Cunoştinţele sale privitoare la viaţa şi istoria Bucovinei, expuse firesc, în conversaţii obişnuite, fără aroganţe sau urme de îngâmfare, impresionau. A sprijinit necondiţionat reactivarea Societăţii pentru Cultura şi Literatura Română în Bucovina şi a participat la congresul de la Gălăneşti din vara anului 1990. L-am avut de mai multe ori oaspete şi ne-am bucurat de fiecare dată de sfaturile şi lămuririle sale, care, cerute de cei din conducerea Societăţii, au fost acordate cu nobilă bunăvoinţă. Ca o curiozitate, consemnez faptul că, invitat de mai multe ori să vină cu noi la Cernăuţi la manifestări organizate de Societate, a refuzat cu hotărâre. Cred că, ştiindu-se cardiac, a evitat pericolul unor emoţii de nestăpânit. Poate n-a dorit să vadă oraşul ucrainizat de astăzi, preferând imaginile oraşului din ultimul deceniu interbelic.

După moartea sa fulgerătoare, unicul său fiu, conf. univ. Mircea Bucevschi, respectându-i dorinţele, a donat o parte din valoroasele colecţii ale lui Ştefan Bucevschi. Astfel, o parte din colecţia de icoane pe lemn şi cărţi bisericeşti a fost dăruită Muzeului Mitropolit „Dosoftei" din Iaşi, iar alte icoane precum şi colecţia de artă populară românească a donat-o Muzeului „V. Pârvan" Bârlad. Societăţii pentru Cultură ... din Rădăuţi i-au revenit cărţi şi reviste preţioase, care s-au întors, după zeci de ani, în Bucovina.

Concret, din câte cunoaştem, aşteaptă să fie tipărită tetralogia **Bucovina**, compusă din romanele: **Cuţitul de aur**, 505 p. dactilo A4., **Minciuna**, 415 p. dactilo A4, **Cetatea de la Cernauca**, dimensiune necunoscută, **Ce vină avea săracu' Stalin**, 520 p. dactilo A4. La acestea se adaugă romanul **Sabina şi prietenul ei Kik**, 130 p. dactilo A4, şi cele două volume de poezii **Şi despre dragoste** şi **Tot despre dragoste**. Cu excepţia celui de-al treilea roman, **Cetatea de la Cernauca**, la Rădăuţi se găsesc dactilogramele tuturor celorlalte lucrări.

Romanele pe teme bucovinene ale lui Ştefan Bucevschi au un pronunţat caracter documentar şi cuprind istoria Bucovinei de la ocuparea austriacă din 1775, până la invazia sovietică din martie-aprilie 1944. Lectura lor este utilă chiar şi profesioniştilor în studiul trecutului acestui mult frământat colţ de ţară românească, cu atât mai mult publicului larg, cu precădere tineretului.

Prin publicarea lor s-ar pune în circulaţie nu numai scrieri de larg interes, ci şi modelul unui luptător, om de cultură şi patriot de excepţie, Ştefan Bucevschi. În criza de valori din zilele noastre, exemplul oferit de un astfel de om poate fi util şi stimulator.

Ce vină avea săracu' Stalin, al patrulea roman al seriei, este în mare măsură memorialistic. Personajul principal, Truţă Panţăru, e, de fapt, tatăl autorului, Dimitrie Bucevschi, născut la Suceava, în 14 noiembrie 1896. A urmat cursurile Gimnaziului Superior Greco-Oriental din Suceava, trecând examenul de maturitate în timpul primului război mondial. Ca mulţi alţi tineri români din Bucovina, pentru a evita participarea la război în armata austro-ungară, trece graniţa pe la Burdujeni şi ajunge în România (1914). Până la intrarea României în război (1916), se înscrie la Facultatea de Ştiinţe a Universităţii din Iaşi, urmând cursurile secţiei de ştiinţe naturale. După participarea la război în armata română (1916-1918), în zilele faste ale Unirii Bucovinei, face parte din trupele Diviziei a VIII-a Infanterie care asigură ordinea în fostul ducat austriac.

Îşi continuă studiile la Universitatea Cernăuţi şi obţine licenţa în 1922. Profesor şi director la Gimnaziul de Stat din Vijniţa (din 1925), apoi profesor la Gimnaziul Nr. 2 din Cernăuţi, în anuarul gimnaziului, pe care l-a condus, publică studiile: Peştii din apele Bucovinei (ediţia 1924/1925) şi Contribuţii la cunoaşterea lostriţei în Ceremuş (ediţia 1925/1926-1926/1927).

Refugiat în România în 1944, nu cunoaştem locul unde s-a stabilit şi nici data morţii sale. A fost fratele cunoscutului regizor al Teatrului Naţional din anii 1929-1936 şi profesor la Conservatorul de Muzică şi Artă Dramatică din Cernăuţi, Nello Bucevschi. De asemenea, îi era văr de-al doilea tizul său Dimitrie Bucevschi, directorul Tipografiei „Mitropolitul Silvestru" din Cernăuţi, redactor responsabil al gazetelor „Patria" (1897-1899) şi „Bucovina" (1919), primul preşedinte al Societăţii Meseriaşilor Români din Cernăuţi şi Suburbii, membru al Consiliului Naţional Român din Bucovina, participant la Congresul General al Bucovinei care a votat Unirea cu Regatul României în ziua de joi, 28 noiembrie 1918.

Mircea Irimescu

– 10 iunie 1909 –

În trenul cu care venea Iorga şi delegaţia Ligii Culturale, călătorea de la Iaşi şi domnul Moki Fischer, mare proprietar, cavaler ar Ordinului Coroana de Fier clasa a III-a. Văzându-l pe Nicolae Iorga urcându-se la Iaşi în vagonul de clasa I-a, a cerut să i se ataşeze un vagon special, plătea oricât, iar dacă nu, cel puţin un compartiment rezervat, ocupat numai de el, să nu-l vadă şi să nu-l audă pe Iorga. Avea dumnealui un dinte special, ascuţit împotriva profesorului acestuia care a îndrâznit să-l învinovăţească în ritmul răscoalei din 1907 că ar fi cauza principală a acesteia. Înţepat şi plin de importanţa averii lui, dincoace şi dincolo de cordon, spuse către însoţitorii care-şi luau rămas-bun de la el:

– Ce caută Iorga în Austria? Acolo-i altă ţară, nu ca România.

Fiecare a înţeles în felul lui ce vroia să spună Fischer, Iorga şi Fischer însă ştiau despre ce era vorba.

Dacă ziarul „Die Warheit", în nr. 36, a publicat o biografie a lui Moki Fischer, era treaba celor de la ziar, deşi nu-i plăcea. Dar dacă Nicolae Iorga a reprodus această biografie în „Neamul Românesc" era treaba lui Moki Fischer care o considera o insultă gravă, un act antisemit... Primul Fischer a venit din Galiţia după ocuparea Bucovinei, în satul Budeniţi din judeţul Storojineţ. Moise Isac Fischer, tatăl lui Moki, se căsătoreşte cu Sara Ivanier din Mihăileni şi au patru copii: Moki, Leiba, Simon şi Isac.

În 1860, Moki şi Isac fac negustorie cu piei de oaie, negustorie pe picior, pe la Mihăileni, Herţa şi Dorohoi. De ce tocmai în Moldova, la Mihăileni şi nu la Budeniţi în Bucovina? O mică, foarte mică mare găinărie comisă de fraţii Fischer, i-a dus la închisoare pentru furt de oi.

După un timp, Moki ajunge casap în Mihăileni, dar se lasă degrabă de meserie, nu de frica unei închisori de şase sau mai multe luni sau cel puţin o păruială zdravănă, ci pentru că, din greşeală, a tăiat cu barda degetul arătător al unei fete încercând să despice un but de batal. Şi aşa, ca în toate biografiile oamenilor mai de seamă, unde este nevoie de un eveniment mai important ca să schimbe cursul vieţii eroului, arătătorul fetei a schimbat soarta casapului.

Fie din milă pentru nepotul casap, fie din alte calcule, unchiul Moise Herş Zaharia din Hilişeul lui Vărnav, îl angajează lacheu. De felul lui, Moki Fischer era un bărbat arătos, mai ales după ce Malca, soţia lui Moise Herş, i-a dat de înţeles că unui bărbat tânăr îi şade bine când strânge în braţe o femeie adevărată, nu o stârpitură de ţărăncuţă oarecare. Azi un strâns în braţe, mâine altul, şi Malca ştia cum să fie strânsă, mai ales că Moise Herş Zaharia urcase de mult sculele în pod, Moki s-a deşteptat un bărbat adevărat.

Dar, fie că era pizmaş, un vizitiu care ţinuse mai înainte locul de strângător în braţe la coana Malca, fie că prea se vorbea chiar şi în sat despre cum înflorise Malca şi cum se înţolise Moki, Moise îl alungă pe Moki, dar moare de scârbă nu după multă vreme. Uitate toate necazurile, uitate toate bârfelile şi clevetirile; Moki se întoarce la sânii Malcăi şi peste noapte ajunge stăpânul casei, stăpânul averii lui Moise Herş Zaharia şi al Malcăi cu care, bineînţeles, se căsătoreşte. Şi cine spune că banii nu fac pe om, să nu citească cele ce urmează.

Lacheul, ajuns domn, este primit în casele cele mai bune şi deodată îşi descoperă talentul de om de societate, de om rafinat şi cult pe deasupra. Mai ales îl îndrăgeşte bătrânul şi nu prea ramolitul boier Başotă care, printre altele, stăpânea şi moşia Hălăuceni, unde locuia. Dar ce nu stăpânea boierul Başotă? Câte moşii întinse, păduri, pietre preţioase şi mai ales galbeni mulţi adunaţi în vase mari de lemn şi ascunse în cămară. Lui Moki Fischer îi plăceau mai cu seamă două lucruri: colanul de briliante, care pe atunci era preţuit la un milion de lei, şi o blană de samur, cum puţine se găseau în lume. Şi i-au căzut la inimă amândouă; lasă că nici celelalte nu erau de lepădat. Meritau deci să-l viziteze tot mai des şi să-l ocrotească şi să-l cocoloşească ba cu una, ba cu alta, să-i aducă doctori de la Viena şi Krankenschwester de la Cernăuţi, lipitori din Italia şi balsamurile tinereţii tocmai din India.

Numai Malca ştia cu adevărat de unde erau toate cele câte le aduce Moki, că doctorul din Viena era de fapt un văr de la Storojineţ, de meserie bărbier, lipitorile de la balta Herţei şi balsamul tinereţii din India, căcat alb de câine – album grecum.

De la Hilişeul lui Vârnav, gonea zilnic un faeton către Hălăuceni cu doctorul de la Viena şi lumea se mira de câtă inimă bună avea alde Fischer cu coana Malca şi cât de câinoase erau cele neamuri ale bătrânului boier Başotă.

Vorbe bune şi frumoase se auzeau şi de la slugile din curte ale boierului şi de la cuhnia lui unde, în fiecare zi, Moki în persoană poruncea de ce şi cum avea a mânca boierul. Ba s-a zvonit chiar la Botoşani şi Fălticeni că a presărat un strat gros de paie prin toată curtea şi cerdacurile conacului ca să nu pătrundă zgomot de copită sau de pas la urechea lui Başotă. Şi într-o noapte, boierul Başotă a închis ochii întru veşnică ...călătorie şi câteva zile nu s-a aflat de petrecerea lui întru Domnul. De cât de puţină era carnea şi cât de uscată pielea, nu duhnea a hoit şi înfofolit ca o momâie cu şalul cel mare, aşa cum era şi când mai sufla, sta în crucea patului de-l vedeau slugile. Numai Krankenschwester îl hrănea, numai ea îl întorcea pe o parte şi pe alta, că toată lumea din casă putea jura că boierul mai suflă. Chiar şi oala de noapte o scotea dumneaiei plină, de o deşărtau slugile dimineaţa la umblătoare.

Lui Moki i-au trebuit câteva zile să scotocească cămările şi ascunzătorile boierului, să care în faetonul aşa-zis-ului doctor toate câte le găsea, ca la ceasul când avea a da de ştire petrecerea boierului, neamurile să nu găsească nimic în afară de lacrimile cele mari şi grele ale lui Moki, prietenul cel adevărat.

Din noaptea aceea, Moki era într-adevăr milionar şi începea o nouă viaţă, viaţa marelui proprietar Moki Fischer, spaima ţăranilor, groaza ţăranilor nesupuşi şi prietenul tuturor învârtiţilor şi potentaţilor zilei. Neamurile lui Başotă nu s-au ales până la urmă nici măcar cu o sfoară de moşie, căci tot în stăpânirea lui Fischer sau a prepuşilor lui au ajuns. Cât despre vestitul colan de briliante, a încântat ochii invitaţilor la nunta fetei lui Malca şi a lui Moki cu fiul lui Kalman Fischer din Cernăuţi. Fiica purta colanul, Malki blana de samur.

Nicolae Iorga nu putea trece cu vederea obrăznicia şi răutatea noului milionar. „Neamul Românesc" publică adesea ştiri despre Fischer. Cum a omorât cu mâna lui pe lucrătorul Bujor. Cum unul Cerchez, dezvăluind într-o broşură matrapazlâcurile lui Moki, a fost omorât de hoţi în codrul Herţii. Cum, judecat şi închis pentru un al doilea omor, scapă dând un mare bal la care şampania a curs gârlă dintr-o canea de aur prinsă în peretele salonului cel mare. Dar cu această ocazie, Moki nu uită totuşi să spună că justiţia românească este încă prea scumpă. Moki Fischer venea în Bucovina să inspecteze moşiile de la Ispas pe Ceremuş, Hatna şi Crisciatic, precum şi cele din Galiţia Kaminionka şi Zatwarnitza, dar mai ales să scape de bârfelile câtorva ziare şi de angaralele celor şaizeci şi nouă de procese intentate de ţărani. Drumul lui se prelungea apoi până la Monte Carlo, unde îi plăcea să toace câte o moşie picată pleaşcă din partea cutărui sau cutărui boier moldovean...

Trenul a intrat în gara Iţcani parcă mai altfel ca oricând. Se părea că un vapor negru şi mare se avânta într-un talaz de spumă albă – miile de ţărani bucovineni înşiraţi de-a lungul liniei – şi o furtună de voci izbea în coastele vaporului. Deşteaptă-te, române – cântau toţi. Truţă tremura

de bucurie şi nu reuşea să scoată un sunet; în jurul lui, lumea, toată lumea cânta de se cutremura văzduhul. Beleca Gheorghe, Boca Gheorghe, Botezat Constantin, Doroftei Marcheş, Isopescu Modest şi Grigorovici George, colegii lui de clasă, erau răspândiţi printre ţăranii din Şcheia, Bălăceana, Ilişeşti, Stupca şi Gura Humorului şi cei din clasa B – fraţii Moldovan Ştefan şi George, Pohoaţă Alexandru, Popovici Amfilochie, Prelipcean Ioan, Tinu George şi Voloşciuc Silviu, printre sătenii din Stroieşti, Bosanci, Mitoc. Nimai Zugrav Nicolae, prietenul Niculuţă din clasa B, era lângă Truţă cel din A.

– Măi, Truţă, măi! Crapă Viena şi împăratul!

– Taci, măi şi ascultă dacă nu vrei să cânţi.

– Dar' tu. De ce nu cânţi?

– Nu pot mă, mi-a pierit glasul, am uitat şi cuvintele...

– Blegule, nu le auzi cum le cântă ceilalţi?

– Nu mai aud nimic. Uite-l! Uite-l!

Iorga s-a ivit la geamul vagonului fluturând pălăria către cei ce-l aclamau. Trenul înainta încet. Nu se mai auzea decât: Trăiască România, trăiască Nicolae Iorga!

Din mulţime s-au desfăşurat câteva steaguri tricolore şi odată cu ele a izbucnit un „Hura!" prelung. Apoi trenul s-a oprit cu vagonul lui Nicolae Iorga în dreptul autorităţilor austriace. Inima lui Truţă bătea nebuneşte în aşteptarea celor ce avea a se întâmpla. Bănuia că nu i se va îngădui profesorului român să calce în Bucovina. Ca un foc prin cetina uscată, s-a transmis parola ca în acest caz să se ceară prin aclamaţie şi urale îngăduirea, la nevoie să fie luată în braţe delegaţia Ligii Culturale şi dusă până la Suceava.

Liniştea se prăbuşi peste gară; era ca răgazul între două furtuni. Conductorul deschise uşa vagonului şi Iorga se ivi în dreptunghiul ei. Dar în loc de marea de români, de urale şi steaguri, înaintea lui pe peronul gării din Iţcani – corbii poliţiei şi administraţiei austriace. Dintre ei, înainta solemn domnul ajutor de prefect Korn, salută ceremonios vânturându-şi cilindrul şi citi ordinul de expulzare a lui Nicolae Iorga.

„ORDIN DE EXPULZARE

Se expulzează definitiv din toate ţările şi stăpânirile reprezentate în consiliul imperial de către căpităniа judeţeană împărătească şi regească din Suceava, cetăţeanul român, domnul profesor Nicolae Iorga din Bucureşti, care a călcat teritoriul statului austriac, din motive de ordine publică pe baza paragrafului 2 ca. 5 din Legea din 17 iulie 1871 R. 9 B no.88 şi cu referire la hotărârile paragrafului 322 a legii penale din 27 mai 1812 R. 6 b no. 117.

Împotriva prezentului ordin se poate face recurs la prezidentul ţării – i. r. în Cernăuţi, în termen de 3 zile de la primire.

Suceava, 1 iunie 1909

i. r. căpităniа judeţului
căpitan i. r. D: Tarangul
Domnului profesor universitar N. Iorga
În prezent în Iţcani-Gară!

Iorga şi Korn se cunoşteau de câţiva ani. Iorga apreciase corectitudinea funcţionarului austriac cu ocazia călătoriilor anterioare în Bucovina; îi cunoştea şi preocupările de arheologie; M Korn ajuta uneori pe Romsdorfer la săpăturile de la Cetatea Sucevii. Dar Iorga mai ştia că un funcţionar austriac execută ordinul imperiului chiar dacă trebuie să-şi vândă părinţii, de aceea nu-i luă în nume de rău atitudinea din gară. Zâmbind îi răspunse graseind.

– Domnule Korn, ne vom revedea curând, dar în România Mare.

Dacă Korn ar fi ştiut atunci că profesorul român era profet, l-ar fi apostrofat pe Moki Fischer, care, de la geamul vagonului, râdea triumfător:

– Eh, acum, acum acela pentru care mă voi interpune eu, poate să plece unde vrea în imperiu, fie chiar şi Nicolae Iorga.

Profesorul refuză să facă recurs la preşedintele ţării, Bleyleben, din Cernăuţi, cu toate că acesta fusese la timpul lui oaspetele oficial al României, bine primit chiar şi de Iorga. În schimb, iritat de comportarea lui Moki, trimite o telegramă lui Karl Lueger, antisemit, primarul Vienei.

„Telegramă

Supt un ministeriu din care fac parte creştini-socialii, eu, unul din conducătorii naţionaliştilor din România, sunt izgonit pentru totdeauna din Austria prin intrigi jidoveşti. Astfel se pecetluieşte oare alianţa între românii bucovineni şi antisemiţi?"

Foc de paie în viaţa complicată a Imperiului austriac. Iorga nu-şi dădea seama că bucovinenii nu puteau să înţeleagă aşa cum putea el, problemele politice. Cei de faţă s-au supărat poate, pe Koki Fischer ca om, ca om obraznic, care a îndrăznit să jignească un profesor cu renume. Dar nicicum nu au dat întâmplării un caracter antisemit. Statul austriac, stat multinaţional construit pe paradoxul că fiecare naţiune în parte nu se putea manifesta ca atare, nu conferea condiţii pentru cuprinderea maselor largi în acţiuni naţionale. În afara răscoalelor şi revoluţiilor la care de cele mai multe ori nu a participat întreaga naţiune, abia de la 1848 se înfiripă mişcări naţionale. Între anii 1850 şi 1860, în era absolutismului, acestea sunt înnăbuşite.

După publicarea Diplomei din octombrie 1861 Austria reintră în legalitate, se constituie diete provinciale şi se deschide parlamentul central, cu sediul la Viena. Popoarele Austriei încep să se lumineze, fierb şi se zbuciumă.

Austria, un stat artificial susţinut cu mijloace nefireşti, încearcă să stăpânească popoarele şi după principiul „divide et impera". Un popor este aţâţat împotriva altuia, mişcările naţionale se suprimă cu soldaţi din altă regiune, exceptând Italia.

Din partea nord-estică a imperiului austriac, slavii au fost primii care au început să se organizeze. Primul congres slav din iunie 1848, de la Praga, a reunit câteva sute de cehi, poloni, maloruşi, sârbi şi ruşi. Pentru prima oară, Mihai Bacunin cere dezmembrarea Austriei pentru a face posibilă dezvoltarea politică nestingherită a popoarelor slave.

Al doilea congres panslav la 1867, de la Moscova, unde s-au întrunit toţi slavii, în afară de polonezi, în duşmănie atunci cu ruşii, cere prin reprezentantul ceh Rieger, autonomie politică pentru fiecare popor slav, dar unitate strânsă în chestiunile mari ale rasei slave. Se preconizează o idee austro-slavă.

Evenimentele politice din Austria după 1877, dominate de cererile maghiarilor să termine cu constituirea monarhiei dualiste. Astfel credea împăratul Franz Josef şi camarila lui că va linişti frământările popoarelor lui. De fapt se jertfeau popoarele negermane şi maghiare. Slavii se ridicaseră primii cu steagul naţionalismului şi ei sunt cei vizaţi. Croaţii sunt despărţiţi de dalmaţi, care devin supuşi maghiarilor, slovacii cehilor, maloruşii polonilor. Numai cerinţele polonilor sunt satisfăcute, devenind stăpânii Galiţiei şi astfel, contracarând acţiunile panslaviste care după războiul din Crimeea, erau deja puse de politicienii ruşi în slujba Rusiei ţariste, ceea ce însemna un pericol direct împotriva imperiului austriac. Dar, pe de altă parte, stăpânirea austriacă aţâţa slavii aduşi de dânsa în Bucovina împotriva românilor băştinaşi, prin acordarea de drepturi tot mai mari emigranţilor din Galiţia care cu timpul sunt numiţi popor şi naţiune.

Frământarea cea mare a românilor bucovineni era deci firească împotriva unui popor nou creat. Din malorus a fost numit ucrainean, cu o limbă creată ad-hoc, scriere fonetică în locul celei etimologice ruseşti şi căruia i se acordau drepturi mari în Bucovina. Împăratul şi funcţionărimea lui de la Viena jucau rolul zeilor din Olimp, la care atât românii, cât şi ceilalţi aveau a cere sprijin, ajutor şi dreptate. Dar, pe când pe români nu-i aţâţa împotriva noilor colonişti, românii erau obligaţi să suporte ingerinţele ucrainenilor, polonilor şi germanilor, dar mai ales ale ucrainenilor, care începuseră să se considere naţiune prioritară în Bucovina.

Evreii ajunşi în Bucovina prin imigrare din Galiţia au crescut mult ca număr în toate oraşele şi satele Bucovinei. Jucând pe cartea politică cea mai favorabilă, oportunişti ca de obicei, au simţit unde tinde Austria şi s-au declarat germani – mai bine zis, austrieci – ferindu-se a se alătura românilor. În acest fel, antisemitismul bucovinenilor se adresa cârciumarilor şi arendaşilor de la sate, noilor înnobilaţi de austrieci, cei ce au preluat majoritatea moşiilor vechi româneşti.

Funcţionarul român şi familia lui trăia într-o aşa-zisă armonie cu funcţionarul austriac, fără a face deosebire de religie sau naţionalitate. Era o amorţire a simţurilor naţionale, mai ales la românii de la oraşe, care pe nedrept se numea pe atunci dinasticismul românului bucovinean.

Conducătorii Ligii culturale din Suceava au refuzat să intre în oraş fără conducătorul lor şi au comunicat aceasta lui Bleyleben. Austriecii au răspuns că rămân intransigenţi. Iorga se întorcea cu tot alaiul la Burdujeni unde într-un entuziasm cum nu s-a mai văzut prin locurile acelea, vorbeşte către poporul care-l aclamă, despre România, despre istoria poporului român, o istorie glorioasă la care au luat parte şi strămoşii celor ca-l ascultau.

Se vizitează mănăstirea lui Toader Movilă şi a lui Miron Costin, cea atât de asemănătoare ca stil cu mănăstirea de pe vremea lui Petru Rareş, cu cadru gotic la uşi şi fereştile mici cu icoane pe fond de aur de la catapeteasmă şi mai ales cu stema Moldovei de pe clopotniţă.

*

După ce au primit pe fruntaşii români de la Suceava, poporul s-a împrăştiat trecând graniţa. Truţă şi Niculuţă au luat-o peste apa Sucevei prin răchitiş, ocolind oraşul şi s-au întors acasă la Zamca. Erau vecini pe uliţa Nicoară Prăjescu, care se deschidea în porumbiştile de pe Zamca.

Înserarea se prefira prin nucul de la casa lui Truţă, molcomă peste oraşul în care nu se întâmplase nimic spre lauda împărăteştilor şi regeştilor funcţionari, cum avea a raporta la Cernăuţi telefonic comisarul Cojocaru.

S-au urcat pe acoperişul chilerului din spatele casei, care cobora până la pământ. Dulăul Valdi îi aştepta de mult lângă cârnaţul furat încă de dimineaţă de la o precupeaţă din piaţă. Căci nu s-ar fi atins de el chiar dacă murea de foame. Aşa era învăţat, Truţă, o bucată şi el, o bucată, din orice fura Valdi din piaţă sau de pe pragurile unde gospodinele puneau la sleit mai ales răciturile sau din orice mânca Truţă la masă sau aducea din oraş.

– Na, Valdi, toată porţia, că mie nu-mi este foame.

A doua zi, la şcoală, a venit prefectul Tarangul în persoană. Se auzise la prefectură – de fapt raportul lui Cojocaru – că elevii liceului au fost în corpore la primirea lui Nicolae Iorga. Ori acest lucru l-a interzis domnul prefect în mod expres.

Domnul director Cosovici se arătă contrariat. El ştia, şi asta în mod oficial, că nici un elev nu a fost la manifestaţie.

– Rog pe excelenţa voastră să primească asigurarea mea. Nici un elev nu a luat parte.

– Mi s-a raportat în amănunţime şi nominal cine a fost. Iată şi lista.

Directorul citi fugitiv numele de pe listă şi îi recunoscu atât pe corişti cât şi pe ceilalţi elevi. Dar mai găsi şi numele multor profesori.

– Ce părere aveţi, domnule director?

– Cred, excelenţă, că trebuie să fi fost o informaţie greşită. Elevii mei, dar mai cu seamă domnii profesori nu au fost la manifestaţia de la Iţcani.

– Poate îmi veţi permite să stau de vorbă cu câţiva din ei?

– Chiar voiam să rog pe excelenţa voastră.

– Să mergem, atunci... Vă rog, ce clasă doriţi să audiaţi?

– Ah, dar nu cu o clasă voiam eu, ci cu domnii profesori.

– Întocmai, excelenţă, domnii profesori mai sus notaţi sunt în clase, la ore. Vă rog.

În clasa lui Truţă se aştepta o furtună. Încă de la prima oră, s-a prefirat o ştire de la prefectură către domnul profesor Comoroşan. Se va face o cercetare la liceu şi se vor pedepsi elevii care au luat parte la manifestaţie. Acum era tocmai ora de dirigenţie a domnului profesor Comoroşan.

A intrat încruntat în clasă, a făcut apelul apoi a vorbit despre conştiinţă şi adevăr, urmate de întrebări.

– Beleca, tu să-mi spui, dacă conştiinţa ta te obligă să spui un neadevăr, tu ce faci?

Beleca se ridică încet şi prelung din bancă, trosnind cu genunchii lui ciolănoşi în tăblia băncii.

– Mă rog, domnule profesor, încă o dată, că nu am înţeles.

– Na, berbecule, n-ai înţeles, ha? Da' să strigi pagat ultimul înţelegi, ha?

Din fundul clasei sări Chihulcă Lazăr.

– Nu el a strigat, domn' profesor, eu îl am.

– Ia să văd, se repede la el Comoroşan.

– Poftim, eu am.

Uitându-se în cărţile de tarok din mâna lui Chihulcă, strigă:

– Aşa-i, berbecule, joacă-l!

În clasă izbucni un râs sănătos. Profesorul Comoroşan îi lăsă pe elevi să consume clipa veselă, apoi:

– Doroftei să auzim cum râdeau romanii, strămoşii noştri, când se veseleau în Dacia Felix.

Clasa amuţeşte în aşteptarea râsului roman. Doroftei, elevul cel mai bătrân şi mai înalt din clasă, cu o mustaţă ca vrabia peste buzele cărnoase, se scoală şi îşi potriveşte bondiţa şi brâul, lasă să treacă o clipă, apoi sloboade un urlet de bas profund, un urlet care aducea a râs, dar mai mult a ecou de hohot izbit între stâncile unui munte care se cutremură, de se cutremurară geamurile clasei. Aceasta era plăcerea cea mare a domnului profesor Comoroşan. Poate că de aceea a rămas repetent bietul Doroftei Mihai, de câte două-trei ori în fiecare clasă. Dar pe el nu-l supăra de loc dacă rămânea repetent. Făceau ce făceau domnii de la şcoala română şi bursa cea mai bună tot Dorogtei o căpăta. Se obişnuise cu oraşul, cu profesorii şi mai ales cu cele nopţi în care era chemat la cârciuma lui Beiner, unde slobozea un râs enorm şi căpăta de la domnii profesori o cină bună şi o halbă-două de bere.

Tocmai în aceea clipă, în clasă intrară prefectul şi directorul liceului. Domnul profesor Comoroşan făcu semne lui Doroftei să înceteze o clipă, salută oaspeţii nemţeşte, apoi calm, pe româneşte.

– Da, berbecule, încă o dată.

Nici prefectul, nici directorul nu erau străini de râsul lui Doroftei. Amândoi erau români din Suceava, amândoi beau bere la Beiner şi l-au ascultat nu o dată pe Doroftei, şi cu toate că prefectul Tarangul era un serios şi credincios funcţionar austriac, iar directorul Cosovici un bun director K.u.K. Oberstat-gimnasium, nu şi-au putut ascunde zâmbetul.

După ce stinse ecoul râsului roman, Comoroşan oferi scaunul lui prefectului, spunându-i în nemţeşte:

– Suntem tocmai la recapitularea lecţiei despre viaţa de toate zilele a romanilor.

– Bine, vă mulţumesc, spuse prefectul tot în nemţeşte.

Directorul Cosovici, care se aşezase în prima bancă lângă elevul Barbier, se sculă în picioare şi se întoarse către elevi, întrebând româneşte:

– Care dintre voi aţi fost ieri la Iţcani?

Din clasă nu răspunse nimeni.

– Vă rog să-mi răspundeţi, care aţi fost ieri la Iţcani?

Botezat Constantin se scoală încet, ridică două degete...

– Poftim la domnul, eu...

– Aşa, foarte bine, unde ai fost ieri?

– Poftim la domnul, eu am fost ieri la tragere, şi domnul diriginte...

– Întocmai, confirmă Comoroşan.

– Ieri a fost zi de tragere la Zamca. Nu a lipsit nimeni din clasă.

Prefectul Tarangul se uită lung peste rama ochelarilor, parcă la portretul lui Franz Iosif, parcă la Doroftei, care rămăsese în picioare după râsul roman.

– Va să zică, nimeni din această clasă nu a fost ieri la Iţcani?

Pentru clasă răspunse tot Comoroşan.

– Îmi pare bine, domnule profesor, îl felicită prefectul, nici nu-mi puteam închipui altceva despre clasa dumneavoastră.

Părăsiră clasa convinşi că adevărul profesorului Comoroşan era aşa cum se cerea unui român.

Clasa, sculată în picioare la plecarea celor doi, rămase în picioare şi aplaudă prelung.

Comoroşan plecă pentru câteva clipe capul ca să nu i se vadă lacrimile ce-i înecau ochii, apoi făcu semn elevilor să se aşeze.

– Deci, Beleca, dacă conştiinţa ta te obligă să spui un neadevăr, ce faci?

– Aş răspunde domnului profesor cu un proverb din satul meu, auzit de la bunicul, Dumnezeu să-l ierte: „Pe vrăjmaşii ţării tale, ai tăi vrăjmaşi să-i socoteşti".

O REPEDE OCHIRE POLITICĂ PESTE BUCOVINA ÎNAINTEA PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

Truţă a repetat anul, dar apoi a fost printre premianţi şi aşa până a terminat liceul. Şcoala vieţii celor câteva săptămâni, petrecute prin lumea străină de viaţa şi felul lor de a trăi de la Suceava, l-au învăţat mai mult decât toate clasele urmate.

La Suceava, lumea se aşeza ca pe o scară, cei de jos şi foarte săraci şi cei de foarte de sus, cei foarte bogaţi şi între ei, un fuştei, o stare, un fuştei, altă stare a omului. La Suceava, scara era scurtă şi o cunoşteau toţi. Aceasta nu însemna că cei de jos puteau urca la cei de sus cum vroiau şi când vroiau. Nu puteau nici cei de sus. Nu îngăduiau legile şi aşezările societăţii din acea vreme. Dar târgul era mic şi ori vroiau cei de jos ori nu, ori vroiau cei de sus ori ori nu, trebuia să se trăiască într-un fel de înţelegere care ţinea viaţa în făgaşul ei firesc, fără de zguduiri, fără de strălucire orbitoare. Omul se năştea cu o pecete pe frunte şi cu ea hălăduia prin viaţă. Numai cei cu mulţă voinţă şi putere se ridicau şi o luau înaintea semenilor lor. Dar nu prea mult, că cei de sus nu priveau cu plăcere la de-al de ăştia. Asta era un fel de împărţire a lumii sucevene după tipicul întregului imperiu, poate puţin mai diferit şi mai îmblânzit prin firea moldoveanului băştinaş.

Al doilea fel de împărţire ţinea de neamul fiecăruia. Ei, da, asta era o treabă mai aspră. Deşi zorile popoarelor de la 1848, revoluţia, au luminat pentru scurtă vreme şi în împărăţia habsburgică, şi deşi împăratul cu toată camarila lui, plus administraţia, îi permitea să afirme că toate popoarele majestăţii sale imperiale au drepturi egale, neamţul îl eticheta pe român ca schmutziger walache *– valah murdar şi ţigan, deci egal cu nimic şi înaintea românului aşeza alte neamuri. Excepţie se făcea pentru cei câţiva români înnobilaţi, foşti şi actuali boieri, câteva capete bisericeşti şi vreo doi negustori mai bogaţi. Dar despre ei se spunea în cancelariile imperiale ca şi la mesele şi banchetele domnilor că sunt „Zimmer rein", adică după cum spuneau şi despre unii câini că sunt curaţi, nu se spurcă în casă şi nu ridică piciorul să stropească prin saloane.*

A treia împărţire a lumii sucevene era cea politică. Ei, dar asta era chiar ca în cazanul iadului. Stăpânirea austriacă se lăuda cu libertatea organizaţiilor politice în aşa-zisa democraţie imperială. Dacă nu cumva era un pleonasm acest termen. Erau permise diferite partide şi organizaţii politice dar toate, absolut toate, strict controlate de către funcţionarii imperiului. Românii bucovineni au căzut în cea mai vicleană cursă întinsă vreodată lor şi, spre durerea tuturor românilor de bine, această cursă a întins-o tot un român şi încă unul care se putea lăuda cu vechea lui obârşie românească. Cine ştie cum i s-au spurcz minţile? În mintea lui, inteligentă de altfel, s-a furişat dorinţa de a parveni. S-a introdus deci în politică sub masca unui analizator ştiinţific al condiţiilor de trai ale românilor bucovineni şi problema austriacă. Omul, mirosind prin cafenelele Vienei, unde urma dreptul şi apoi doctoratul, că fără presă nu faci nimic printre oameni, scoate o gazetă la Brün, la 1 mai 1902, „Privitorul".

Folosindu-se de Glossa lui Eminescu drept motto „privitor ca la teatru" expune pentru naivi scopul revistei:

„Este timpul de a îndruma o direcţie nouă şi de a risica, precum se face aiurea în statele civilizate, politica dimpreună cu auxiliarele ei sociologice de la nivelul actual de meserii la rangul de ştiinţă. Ea tinde pe bază inductivă şi în mod ştiinţific, să analizeze condiţiile etnice, economice, sociale şi politice de existenţă la români şi astfel să constate faptele din care să se poată apoi trage considerentele pentru politica militantă de toate zilele."

Mai târziu, aduce gazeta la Cernăuţi, jucându-le ţăranilor mirajul unor revendicări social-economice; creând zâzanie între preot şi învăţător, se însoţeşte cu Florea Lupu şi cu învăţătorul Mihai Chisanovici. Al doilea pas al lui Aurel Onciul, a fost înfiinţarea societăţii politice „Unirea" şi se bagă cu rutenii şi evreii în clubul liberal-ţărănesc „Freisinige Vereinigung" şi rupe unitatea politică românească din Bucovina.

Cavalerul O. Ragner Bleyleben, guvernatorul Bucovinei, urmaşul principelui Hohelehe, găseşte în Onciul omul cu care poate sparge mai lesne unitatea românilor în fruntea căreia era Iancu Flondor cu Partidul Poporului, înjghebat de Gheorghe Popovici, Nicu Blându şi George Filimon. Onciul îşi putea permite multe sub scutul domnului guvernator, renegând tricolorul şi spunând că poporul român nu are nici un folos din nişte zdrenţe tricolore. Onciul a fost susţinut de renegatul Nicu Vasilco-Coco, de origine veche românească, care, din interese politice şi materiale, devine şeful ucrainenilor bucovineni.

Ei doi, împreună cu Beno Straucher şi Jankel Wildmann, înfiinţează Uniunea Democratică. De aici, din această oficină politică, nu atât Coco-Vasilco, căruia, ca şi lui Beno Straucher şi lui Wildmann le-ar fi fost oarecum îngăduit, a început Onciul lupta împotriva românilor, negându-le chiar dreptul asupra Bucovinei.

Onciul, pentru a flata pe stăpânitorii austrieci, susţinea în scris că la ocuparea Bucovinei de către austriaci, populaţia slavă era mai numeroasă decât cea românească şi aceasta după o interpretare a recensământului lui Spleny, care scria că populaţia recenzată era toată moldovenească, or aceasta însemna pentru el că erau cetăţeni moldoveni dar slavi. Bineînţeles că nici Spleny şi nici Enzenberg nu au spus aşa ceva, doar un oarecare ofiţer Budzinski scrie undeva că populaţia Bucovinei este slavă. Cine ştie ce o fi văzut el. Aurel Onciul, în orbirea lui, cu bună ştiinţă, nu vedea bunăoară că pe ici, pe colo, prin arhive, ba chiar pe la fostele conace boiereşti se mai găsea manifestul împărătesei Maria Therezia către populaţia Bucovinei la 1775, tipărit numai în româneşte şi nemţeşte. Că la cancelariile Bucovinei, multă vreme până la încorporarea completă în Galiţia şi încă multă vreme după aceea, existau numai traducători pentru limba moldovenească şi că toate ordinele cancelariilor se dădeau numai în nemţeşte şi româneşte. Oricum, aceasta nu-l îndreptăţea pe Onciul să trateze femeile romînce din România drept curve. Dar bineînţeles, îl îndreptăţea să facă cele mai năstruşnice gheşefturi pe seama prăpădiţilor bucovineni şi, mai ales, cu băncile populare. Vai de bieţii ţărani care au avut încredere în băncile lui.

Şi astfel, datorită lui Lupu, Onciul, Chisanovschi şi Reuţ, luptei lor cu Clubul Naţional Român, Eusebiu Popovici, Nicu Flondor, Constantin Hurmuzachi, Constantin Niculuţă Popovici, Vartan Pruncul – armean, Dorimedont Popovici, Gheorghe Sârbu, Aurel Ţurcan, Gheorghe Boncheş, Dionisie Bejan, Ipolit Tarnovschi, Nicu Vasilovschi, a dus la dezbinare pe românii bucovineni spre bucuria guvernatorului Bleyleben, care şi-a permis, după părăsirea postului din Bucovina, să afirme că toţi politicienii români din Bucovina, cu excepţia lui Onciul et. Company, sunt pugaşi şi oameni venali.

Dezbinarea aceasta a avut un răsunet cu totul şi cu totul nefiresc în masele largi ale oamenilor care nu ştiau multe despre politică. Unii ascultau de cutare sau cutare preot sau învăţător, care la rândul lor erau de partea lui Onciul. Alţii cereau îndru-mări de la ceilalţi. Mai ales ţăranii săraci erau cu totul dezorientaţi şi în această tulbureală îşi pierdeau bruma de economii, dacă o aveau şi se ipotecau uneori pe viaţă.

La oraşe şi târguri ajungeau ştiri, şoapte, bârfeli care toate, dar toate se băteau cap în cap şi numai vrednicia şi bunul simţ al românului îl făceau să asculte şi să facă doar atât cât ajungea

să nu se facă de râs faţă de cealaltă lume. Piept vajnic acestor valuri ţineau mai ales profesorii români de la Suceava, Cernăuţi şi de la noile şcoli înfiinţate la Câmpulung şi Rădăuţi. Conştienţi de faptul că de ei depinde structura naţională şi politică a viitorului Bucovinei – elevii lor – fereau tinerii de dezbaterile politice. În jurul lor au venit unii români din ţară prin literatura românească ce o trimiteau prin scriitorii români, care au venit în Bucovina, prin turneele trupelor de teatru româneşti.

O ŞEZĂTOARE CU MIHAIL SADOVEANU LA SUCEAVA
6 ianuarie 1910

Dacă profesorul Dugan l-a poreclit filosoful, *alţi profesori îl priveau cu mai multă seriozitate. Domnul profesor Liviu Marian, fiul marelui Simion Florea Marian, îl cunoştea bine pe moş Loghin şi de multe ori se întâlnea cu el. Când a fugit Truţă, îl liniştea spunându-i că se va întoarce acasă. Aflând de la Arcadie Dugan despre lecturile lui Truţă, l-a luat sub aripa lui. În clasele primare, Truţă a fost elevul lui Simion Florea Marian şi îşi aduce aminte de lecţile lui despre istoria şi legendele românilor, pline de duh, şi de aceea Liviu Marian l-a luat cu dânsul să-l ajute la primirea scriitorilor din România, invitaţi să-l sărbătorească pe Ion Creangă şi să petreacă primele zile ale anului 1910, în Bucovina.*

Întâlnindu-se la Iaşi cu Mihail Sadoveanu, Liviu Marian l-a invitat şi s-au înţeles asupra programului şi itinerarului. Sadoveanu a chemat scriitorii:

– Strângeţi-vă câţi puteţi în Bucovina, să sărbătorim amintirea lui Creangă!

De la Bucureşti, se grăbeau Caton Theodorian, Cincinat Pavelescu, A. D. Hertz, să se întâlnească cu Sadoveanu la Dolhasca. Truţă avea să-i aştepte la Iţcani cu Liviu Marian şi Filimon Taniac. Sfătuit de tata Loghin, a împrumutat câteva şube de la casele armeanului bogat Pruncul şi cu trei sănii au venit la Iţcani. Pe semne că vameşii au primit instrucţiuni speciale privind pe scriitorii români, că au fost mai mult decât exigenţi. Sadoveanu, cu bonomia lui, i-a lăsat pe beamteri să-şi facă meseria cu toate că Taniac fierbea de ciudă.

– Lasă-i, domnule Taniac, atâta ştiu, atâta fac. Om vedea ce om face din câte ştim.

Acasă la Liviu Marian s-a făcut un prim popas pentru a cinsti memoria lui Simion Florea Marian, mort la 24 septembrie 1907. Membru al Academiei Române încă din 1881, decorat cu ordine româneşti, a fost cunoscut de intelectualitatea din România cât şi în Germania, Franţa, Anglia şi în alte ţări, care îl apreciau în mod deosebit. Mihail Sadoveanu avea un cult deosebit pentru acest neobosit culegător şi prelucrător de datini şi obiceiuri ale românilor din Bucovina şi din Ţară.

Truţă a tras o fugă la Biserica Sfântul Gheorghe, unde l-a anunţat pe părintele arhimandrit Ghideon Balmuş, care încă de dimineaţă a pregătit chiliile şi masa cu bucate alese în trapeza gătită ca pentru oaspeţi împărăteşti. Scriitorii au rămas adânc impresionaţi de ospitalitatea arhimandritului şi nu a lipsit mult să scape caii printre clondirele cu rachiuri alese şi vinuri deosebite.

Seara, la orele nouă, în sala mare de la Hotelul „Central", arhiplină cu tot ce avea românesc Suceava, Mihail Sadoveanu a vorbit despre Ion Creangă. Apoi Cincinat Pavelescu şi Caton Theodorian au citit din lucrările lor, după care Liviu Marian a omagiat pe scriitorii români în ovaţiile nesfârşite ale publicului.

După şezătoare, oaspeţii au trecut pe la Clubul Românesc unde, într-un elan de naţionalism românesc, Filimon Taniac îşi desprinde de pe piept un talisman vechi cu chipul împăratului Traian, găsit la săpăturile de la Cetatea Sucevei şi îl oferă lui Sadoveanu.

Cu lacrimi în ochi, Sadoveanu răspunde:

– Voi păstra pe împăratul Traian la piept, iar pe dumnea-voastră toţi în inima mea.

Între timp, corul liceului cinsteşte pe oaspeţi cu câteva bucăţi corale. Până la miezul nopţii le-a mângâiat inima cu cântece care au cules aplauze şi aprecierile lui Sadoveanu. La miezul nopţii, i-au condus în corpore la chilii pentru ca în dimineaţa de 3 ianuarie să plece la Câmpulung.

Cincinat Pavelescu care ştia să guste din plin viaţa, l-a rugat pe Taniac să facă bine de unde poate să-l facă pe Truţă să-i însoţească.

– Băiatul ăsta cântă pentru inima mea. Şi parcă aici, în Bucovina, cântecele astea sună ca nicăieri de frumos.

De la Iţcani la Câmpulung, cu trenul, i-au însoţit pe scriitori Liviu Marian, Filimon Taniac, Truţă şi preşedintele tribunalului din Câmpulung, Romulus Răuţu. După ce au schimbat la Hatna trenul, în vagoane au rămas aproape numai români. Pe semne că se zvonise de venirea scriitorilor, mai ales a lui Mihail Sadoveanu, că în fiecare haltă şi gară se urcau ţărani în frumoasele lor porturi de sărbătoare şi discreţi, cuviincioşi, cum sunt ţăranii bucovineni, se aşezau în vagoane fără a-i deranja pe scriitori, fericiţi că se aflau aproape de ei. Deşi călătoreau prin sate curat româneşti, gările erau scrise în nemţeşte şi ruteneşte: Valea Putnei, Kimpolung, Eisenau. În gara Frasin, îi aştepta viceprimarul oraşului Câmpulung, Vasile Tâmpan, un român ca un stejar cu plete castanii şi vorbă aleasă. Alături de el, poetul Gavril Rotică, cel care în 1909, a publicat un volum de poezii cu ajutorul lui Nicolae Iorga la Vălenii de Munte. Scriitorii din România îi cunoşteau poezia, mai ales aceea ce zice:

Hotar! Un brâu stropit cu lacrimi ce-ncinge-o
sângerată ţară,
Un brâu cernit pe care-apasă blesteme multe şi ocară,
Au ridicat movili de ţărnă, cuprinsul prăzii să-l
însemne
Şi zisu-le-au cei tari hotare unor neligiuite semne.

Hotare au făcut viclenii, dar nerobită-i o putere
Ce nu-s în stare s-o-ngrădească şi dreptul sângelui
o cere,
E sfânta dragoste de frate, ce geme-nchisă-n mii de
piepturi
Să zămislească răzbunarea atâtor întinate drepturi.

De la Frasin la Câmpulung, a fost ca o plutire pe albele şi înfloratele suflete ale românilor veniţi cu mic, cu mare, cu femeie şi copil, bătrân şi fecior, în cele mai frumoase cămăşi cu alesuri, bondiţe cu jderi şi năframe colorate, să binecuvinteze cu tricolor pe cei ce aduceau slava sufletului românesc la sufletul românesc.

Gara Câmpulung era o mare de oameni. Când a oprit trenul, un cor frumos cânta de lăcrimau toţi brazii şi fremătau toate pâraiele, de se înălţau falnice Pietrele Doamnei, Pe-al nostru steag e scris Unire. Trosneau săcăleţele, se descărcau puşti şi clopotele bisericilor spărgeau cleştarul îngheţat al văzduhului de ianuarie.

Vorbirea de bun venit a ţinut-o primarul oraşului, Gheorghe Huţan, foarte emoţionat încât aproape n-a ştiut cum să înceapă. Mihail Sadoveanu i-a răspuns cu lacrimi în ochi.

În sala Casei Regionale, fiecare scriitor a citit din opera sa, iar la urmă, Caton Theodorian a ţinut un discurs pe care l-a terminat cu „Ne vom întoarce curând". Uralele au fost lungi cum numai câmpulungenii le pot ţine, după care în curtea Casei s-a încins o horă şi mai ales o bătură, faima localnicilor. La banchetul dat de românii câmpulungeni, s-au întrecut doamnele în pregătirea bucatelor: Truţă a cântat dar a şi băut pentru prima oară mai mult decât un pahar. A fost frumos, foarte frumos, mai ales auzit şi simţit prin sufletul dezgheţat de paharele de vin, deşi a doua zi, în trenul ce-i ducea la Cernăuţi, nu l-a putut bucura pe Cincinat Pavelescu cu cântecul Trandafir de pe cetate: pe Truţă îl durea capul şi era răguşit. De atunci şi poate încă de altă dată, s-a hotărât să nu mai beie niciodată şi aşa a rămas.

La Hatna erau aşteptaţi de ceilalţi scriitori veniţi din ţară: Dimitrie Anghel, Ştefan O. Iosif, Emil Gârleanu, Ion Minulescu.

Cei de la Câmpulung ştiau despre sosirea lor şi au dat pe drum pentru ei din toate bunătăţile şi băuturile banchetului, de-ajuns pentru o călătorie până la Arhanghelsk. Oricum, în jumătate de oră cât au aşteptat la gară, s-a băut şi s-a mâncat că zicea Sadoveanu:

– Măi fraţilor, parcă ar veni sfârşitul lumii sau foametea celor şapte vaci slabe.

Primirea de la Cernăuţi a fost tot atât de românească, dar deosebită de cea de la Suceava sau Câmpulung. Intelectualitatea românească trebuia să demonstreze celorlalţi că nu era mai prejos decât ei. Chemând toată suflarea românească la Gara Mare, au venit profesori universitari, medici, advocaţi, preoţi şi învăţători. Primirea scriitorilor din România a făcut-o Sextil Puşcariu şi George Tofan înconjuraţi de o mulţime de studenţi români. Apoi alaiul a străbătut străzile principale cu cântece româneşti şi oaspeţii au fost găzduiţi la hotelul „Pajura Neagră". Seara, la sala Dom Polski, lumea românească l-a ascultat pe George Tofan vorbind despre Ion Creangă, a aplaudat-o pe Natalia Iosif, care a citit poezii, Dimitrie Anghel a fost rechemat de câteva ori, iar Cincinat Pavelescu şi Ion Minulescu au stârnit ropote de aplauze. Ultimul a vorbit aşezat şi frumos Mihail Sadoveanu.

După şezătoare, s-a luat masa la Casa Naţională unde a cântat un taraf de lăutari. Noaptea, studenţii români au dat serenadă sub geamurile hotelului. Truţă s-a întors la Suceava cu trenul cu care au călătorit Natalia Iosif şi St. O. Iosif. Ei se întorceau în ţară. Ceilalţi au mai dat o şezătoare la Rădăuţi, la 6 ianuarie 1910.

O SCRISOARE INEDITĂ DESPRE CIPRIAN PORUMBESCU: OCTAVIA LUPU-MORARIU CĂTRE DRAGOȘ VITENCU

Aura BRĂDĂȚAN

Rezumat: Corespondența primită de scriitorul Dragoș Vitencu, inedită în totalitate, se află la Fondul memorial-documentar „Simion Florea Marian" din Suceava, fiind donată de Oltea Vitencu după moartea soțului său, în 1981. Scrisoarea pe care o prezentăm acum *in extenso* este semnată de Octavia Lupu Morariu, soția criticului și istoricului literar Leca Morariu, biograf avizat al familiei Porumbescu, și se adresează vechilor prieteni de familie și de suferință din cauza opresiunii regimului comunist, Oltea și Dragoș Vitencu (autor al romanului de mare succes, *Viața pasionată a domnișorului Țîprian*, apărut în 1974), stabiliți la Piatra Neamț. Textul, scris într-un stil rafinat, specific acestei distinse doamne a scenei muzicale dintr-o apusă perioadă istorică, oferă informații importante nu doar pentru cercetătorii interesați de amănuntul biografic din viața și activitatea unor mari oameni de cultură (Iraclie și Ciprian Porumbescu, Leca Morariu ș.a.), ci și pentru cititorul obișnuit, interesat de corespondența clasică, pe suport de hârtie, atât de diferită de cea electronică din prezent.

Cuvinte cheie: Octavia Lupu Morariu, Leca Morariu, Dragoș Vitencu, Iraclie și Ciprian Porumbescu

Abstract: The correspondence received by the writer Dragoș Vitencu, completely unpublished, is in the "Simion Florea Marian" Memorial-Documentary Fund in Suceava, being donated by Oltea Vitencu after the death of her husband, in 1981. The letter we present now *in extenso* is signed by Octavia Lupu Morariu, wife of the literary historian and critic Leca Morariu, advised biographer of the Porumbescu family, and it is addressed to her old friends of family and of misery caused by the oppression of the communist regime, Oltea and Dragoș Vitencu (author of the highly successful novel, *The Passionate Life of Young Master Țîprian*, published in 1974). The text, written in a refined style, specific to this distinguished lady of the musical scene from a bygone period of history, provides important information not only for researchers interested in the biographical details of the life and activity of great cultural people (Iraclie and Ciprian Porumbescu, Leca Morariu et al.), but also for the ordinary reader, interested in classic correspondence, on paper, so different from the e-mails of the present days.

Keywords: Octavia Lupu Morariu, Leca Morariu, Dragoș Vitencu, Iraclie and Ciprian Porumbescu

Redăm integral textul scrisorii cu nr. inv. 1492, trimisă de Octavia Lupu-Morariu[1] la Piatra Neamț, familiei Oltea și Dragoș Vitencu:

Dragii mei,

N-ar fi mai „sufleteşte", să inaugurezi apropierea lui L. M[orariu] de Ciprian, cu „idila" fragedului Leca, copil, pe cînd părinţii îl numeau „Albuţu Tatii... Tătuca flautist, mămuca ghitaristă şi cîntăreaţă, aproape zilnic cîntau romanţe româneşti şi repertoriu universal, culminînd finea, cu program porumbescian... Executau şi mai avan, şi-n prezenţa lui Iraclie P[orumbescu], atunci cînd

[1] Octavia Lupu Morariu (1903, Comăneşti, Suceava - 1992, Suceava), mezzosoprană, profesoară de pian, soţia criticului şi istoricului literar - biograf avizat al familiei Porumbescu - prof. univ. dr. Leca Morariu (1888-1963). Le-a purtat toată viaţa prietenilor Oltea şi Dragoş Vitencu o afecţiune sinceră, la rându-i fiind respectată şi iubită de aceşti pribegi fără de voie, alungaţi din Cernăuţiul natal de vitregiile istoriei acelor ani, prigoniţi constant, ca şi familia Morariu, de regimul comunist. Scriitorului Dragoş Vitencu (1908-1981) i se datorează o serie întreagă de conferinţe ştiinţifice omagiale, susţinute de-a lungul anilor în diverse împrejurări, despre Iraclie şi Ciprian Porumbescu, dar şi despre Leca Morariu.

păr[intele] C[onstan]tin Morariu[2], era cooperator la bis[erica] Sf. Paraschiva... şi - poposea Iraclie - în casa din Dominic (= S. Puşcariu)... Copiii jucîndu-se prin grădină - se pomeneau cu înaltul, hăzosul Iraclie Porumbescu la poartă... şi cum intra în curte, arunca potcapul după zvîrlugile de copii; care din ei îl aducea... primea, drept recompensă: 5 cruceri.

Iar urcînd în cerdac, începea să strige: „N-am vinit să mînînc"... Iar preoteasa (mămuca) - îi răspundea din bucătărie: „Hai, hai că borşul îi gata!"... Aşa-mi imaginez calda atmosferă a Morărenilor, - faţă de amintirea lui Ciprian - cu care-l îmbrăţişau pe văduvitul de noroc şi copii... - Iraclie!!

***

Leca la Viena, a fost internat la spital, fiind rănit la piciorul stîng (operat de 2 ori!) şi, ca convalescent, la licitaţia soc[ietăţii] Rom[ânia] Junâ, a reuşit să cumpere violoncelul[3] lui Ciprian! Despre muzeul C. P[orumbescu] cred să nu insişti prea detaliat... E în interesul menajării familiei Cionca - Raţiu (nepoţii şi strănepoţii lui Ciprian - Iraclie)... oral mai mult!...

Muzeul a existat, înfiinţat la iniţiativa lui Leca şi C-tin Morariu - Bustul Ciprian P. ... la fel, care e şi actualmente în parcul Sucevei!...Iar astăzi, muzeul e în Stupca, aranjat cum mai bine, şi la dispoziţia marelui public!

De ce nu aminteşti de „plina" *activitate porumbesciană* pe meleagurile oltene, unde (la R.-Vîlcea) s-au ţinut festivaluri Ciprian Porumbescu, cu conferinţe şi program - sui generis - Porumbescu!?! Chiar şi la Piteşti - Craiova.

Iar la R. Vîlcea, s-a reprezentat şi opereta *Crai Nou*, de-a fost prezentată şi la un concurs muzical la Bucureşti... soliştii fiind pregătiţi la canto de Oct. Lupu-Morariu.

Ce să mai vorbim de programul Porumbescu, respectat la cele manifestaţii artistice - în activitatea asiduă, pe teren muzical, a familiei Morariu - în toată a lor viaţă?!

Şi acum o precizare: lista cu lucrările lui L. M[orariu] şi-a altora publicate în „Făt-frumos" despre C. P[orumbescu] şi Ir. P[orumbescu], n-a fost trimisă pentru a le enumera ci, ca izvoare de informaţii, să vă *reamintesc* cît de cît despre toate. Data comemorării lui Ciprian P[orumbescu] e incontestabil fixată pe 16.X.a.c., cu ocazia deschiderii activităţii univ[ersităţii] pop[ulare], rector Orest Tofan.

A trecut ieri (revenit d[in] vacanţă!), pe la mine şi am definitivat această binemeritată *atenţie* în memoria lui C. P[orumbescu]! Va fi în sala mare a casei sindicatelor (cea mai festivă sală a Sucevii...). Mă bucur c-am reuşit deosebita favoare, pentru *Ciprian*-ul nostru, dar şi pentru dragul nostru conferenţiar... Durata conferinţei, te roagă Tofan, să fie de 35 minute, p[entru] că... ne-a fost impus şi un conferenţiar sucevean... Paul Leu...

Programul muzical, va dura 1½ oră. Cred că-i importantă *muzica* lui C[iprian]! Iar la comemorarea L. M[orariu] probabil c-o să fie la o săptămînă! (Aştept precizarea datei pe care mi-o comunică aste zile, tot O[rest] Tofan.

Cele pigulite de mine din M[anuscris] - selecţionezi - ce crezi mai caracteristic p[entru] Ciprian, Ep. Bucevschi[4], C[onstan]tin Morariu şi Leca! Scrisori (fragmente), atitudini, aprecieri... şi originalele, artisticele, plasticele fraze (chiar şi stilistice!) ale lui Leca meu! Nu mă-ndoiesc că veţi aminti *izvorul* informativ, monografia lui Leca Morariu!

---

[2] Tatăl lui Leca Morariu, Constantin Morariu (1854, Mitocul Dragomirnei - 1927, Cernăuţi), preot, scriitor, traducător, membru în conducerea Societăţii studenţeşti *Arboroasa*, întemniţat alături de Ciprian Porumbescu la Cernăuţi.

[3] În prezent, acesta se află expus la Muzeul memorial *Ciprian Porumbescu* din Stupca.

[4] Epaminonda Bucevschi (1843, Iacobeni, Suceava - 1891, Cernăuţi), pictor, fiul preotului Dimitrie Bucevschi din Ilişeşti, satul natal al lui Simion Florea Marian, de lângă Stupca lui Ciprian Porumbescu. A studiat la Viena, a pictat iconostasul Bisericii din Straja şi, integral, biserica Mănăstirii Bogdana din Rădăuţi, portretul lui Ştefan cel Mare, în mărime naturală (după miniatura din *Tetraevanghelul* de la Humor, impunând chipul real al domnitorului), ale mitropoliţilor Bucovinei Teofil Bendella şi Teoctist Blajevici din Reşedinţa mitropolitană din Cernăuţi ş.a.

Din materialul acesta, rog să repartizaţi, cum credeţi mai bine, ambelor conferinţe, ambelor comemorări.

***

Scuzaţi literele (multe!), suprapuse... în grabă, la maşină, dar, sunt teribil de solicitată de vîlcenii dornici de-a fi cu mine, pe la cele monumente istorice! Apoi lecţiile[5]... mi-e imposibil să dispun de liniştea necesară pentru concentrare!... dorindu-vă succes cît mai frumos în înseilarea prezentărilor. Despre piesele ce se vor executa - n-o să dispunem de timp, p[entru] a le prezenta în detaliu (fiind *obligaţi* de-a avea „în coastă" acel nedorit „musafir"[6]!)... Dar în linii mari - poate solicitaţi din cele spuse de Leca pentru a elucida publicului multilateralele *genuri muzicale* ale lui C. P[orumbescu], muzică „*accesibilă*" (distractivă), *măreaţă* (cea religioasă), eroică, duioasă etc. ...

Programul nostru va oferi din *aproape toate genurile* (bine-nţeles evităm - din păcate - cea religioasă şi cea corală, care-i de supremă importanţă!) şi cea solistică - voce şi pian..., multe Lieduri, cari se bucură de traducerile lui Leca Morariu... Şi acum: spor la lucru şi rezultatul, fie frumos şi trainic buchet, în amintirea celor, cărora „Upu Ţachi" al lui Leca - I se închină cu toată ARDOAREA... Vă sărută şi aşteaptă Octavia = „Tanti" Ţachi.

Octavia Lupu-Morariu și soțul său, prof. univ. dr. Leca Morariu (în 1926), unul dintre cei mai avizați biografi ai familiei Porumbescu, întemeietorul Muzeului memorial „Ciprian Porumbescu"

[5] Lecţii de pian.
[6] Se referă la Paul Leu.

[În continuare, manuscrisul anexat scrisorii:]

IRACLIE: (Ms. pg. 133-34)

Dar romantica idilă Şipoteană, cu cald-intima viaţă în familie, înviorată de zbenguirea copiilor, ca şi de beneficiarii ospeţiei lui Iraclie şi a Emiliei sale, legănată în freamăt de brazi şi de gureşe cascade ale apelor de munte, variată prin multiplele îmbucurătoarele griji ale unei intense şi tot mai înfloritoare gospodării, vîrstată cu haiduceştile raite oficiale ale agerului păstor sufletesc, Iraclie, prin vasta şi felurita arie a enoriei sale de 8½ mile pătrate (străbătute, de bună seamă mai mult în şea şi tarniţă), sau umbrită discret în cărturăreştile îndeletniciri ale hurmuzăcheţului fost secretar de redacţie…

…pg. 222:

Şi desbărîndu-ne o clipă de cele hîrtii, documente porumbescene, mai intrăm niţel în sălaşul părintelui Iraclie şi a blîndei preotese, Emilia. Ciprianel, de 7-8 ani, e gata bun de şcoală. Silabisirea abecedarului o începuse cu taică-su, rutinat dascăl şi din practica lui pedagogică de la şcoala primară (de dînsul iniţiată), la Şipote. Frăţiorul lui Ciprian, Ştefan, de 4-5 anişori acum, prinde şi dînsul a fi un fel de companion de joacă. Numai sorioara, Măriorica, în primul ei anişor, de-şi păzeşte legănuţul…

…Iar aşezarea la Stupca s-a realizat cu experienţa unei gospodării de aproape 15 ani de zile şi cu întregul dichis reclamat de un om destul de umblat pe lume … Precum, în istoriografia - Ciprian Porumbescu - ne atestă: Casa de la Stupca, în care - la 6 Iunie 1883 s-a stins Ciprian Porumbescu (după un desen de Louis Hartl[7]) anume: Casă gospodărească, la poalele a două îmbucături de deluţuri cari mai apără cîte-un pîlc de pădurice. Împrejmuirea, foarte îngrijită, în faţă, chiar cu cochete, transvizibile ostreţe, cari îmbie privirea şi dincolo de gard. Arbuştii tuşinaţi, rotunjiţi, din foarfeci grădinăreşti. Peluze simetric tăiate; la mijlocul lor un rondou. Casa însăşi destul de încăpătoare, cu cele 4 ferestre-n faţă şi 4 pe lături. La faţadă, cerdac cu scăriţă în dreptul primei fereşti din aripa dreaptă, iar la mijloc, antretul-pavilion, - *pavilionul* descris se vede, de aceeaşi Mariorică, în scrisoarea-i datată Cluj 21 Sept. 1931, adecă:… „Pavilionul - raiul căsuţei noastre din Stupca! Aci petrecea Ciprian! Era din antreu un pavilion turcesc: canapele jur-împrejur şi totul în flori! Tatăl meu comanda cele mai splendide glastre cu flori alese: Azalee, pelargonii, muşcate, crizanteme… Acolo a fost sanctuarul nostru"…

Vol. II Iraclie: pg. 31

…Concertul simfonic din 27 X 1882 amintit din scrisoarea-i către Tatăl său (din 28 X) şi zice: „Scumpul meu părinte, sorioară dragă, [I]Eri sara iarăşi am serbat un triumf grandios cu concertul. N-am mai avut şi nu cred că o să mai am o sară atât de fericită ca cea de [i]eri. Sala Redutei, Marica o cunoaşte cât e de mare, era ticsită de oameni, atât jos în parchet cât şi pe galerie…

…După ce se aranjase orchestra, păşii şi eu pe scenă la pultul de diriginte şi fui primit cu aplause frenetice. Concertul a decurs brilant, mai fiecare piesă am trebuit s-o repetez. La Rapsodie şi la Potpourris credeam că se ridică tot iadul - aşa o larmă teribilă se făcuse; oamenii deveniseră ausser Rand u. Band (plastica locuţie germană, tradusă: *îşi iese din fire, îşi pierde cumpătul*!). Mai repet o dată că neci eu, dar neci publicul nostru român, n-am avut încă un astfeliu de concert românesc"…

…„De murit nu vreu să mor şi poate că neci n-oi să mor aşa curând, cu toate acestea cu situaţiunea sănătăţii mele prezente e lucru periculos sau cel puţin dăunăcios să întru în iarnă. Eu aceste toate nu le-am observat, dar alţii, străinii - şi se vede că acuma la concert s-or fi precugetat oamenii, văzându-mă că tot *sum* de folos naţiunii şi dorind ca să trăiesc şi să lucru încă cât de mult, s-au convorbit ei între ei să mă trimită peste iarnă la Italia" …

[7]Louis Hartl, cumnatul lui Ştefan Porumbescu (fratele lui Ciprian), a realizat desenul casei parohiale din Stupca (singura imagine a casei care s-a păstrat până astăzi).

Grele urgii de zile pe bietul părinte Iraclie Porumbescu - cu această veşnică sabie a lui Damocle, suspendată peste capul său: Sănătatea fiului care se prevestise definitiv şi mare *Fiu* al Neamului! (L. M[orariu])

Pasaj din scrisoarea Emily v. Poppen[8]: „... Nu ştiu de l-am fi cunoscut pe fratele d-tale,... dacă n-am fi devenit atente asupra-i prin minunatul lui cânt la vioară; eram cam de-o săptămână acolo, când sosise, cred, vioara. Dimineaţa d-nii făceau repetiţii şi seara se produceau." (Em[ily] v[on] P[oppen], pictoriţa care a desenat coperta la *Souvenir di Nervi*!)

...Constantin Morariu, poezie, după moartea lui Ciprian:

În marea întristării, în noaptea ei pustie
O, frate Cipriane, împins-au cu urgie
A morţii tale ghiare pe scumpul tău părinte,
De draga-ţi sorioară, ce o iubiai fierbinte.

Şi un crîmpei din scrisoarea lui Iraclie către Const. Morariu: ... „acolo aflăi şi-apoi şi cetii prima oară duioasele, totodată însă şi frumoasele cuvinte, prin care onorezi într-un mod atât de distins memoria iubitului meu copil".

***

...vol. II. Iraclie, pg. 195: „Şi remarcabil - dar nu de-a mirării - e faptul că prin schiţele sale memoriale, Ir. P[orumbescu] atrăsese asupră-i şi altă anumită atenţie publică: cea binevoitoare. Folclorista Elena Sevastos[9] îi cultiva cunoştinţa, iar prof. Gheorghe Maior[10] de la şcoala de agronomie şi foresterie din Herestrău, cetindu-i *episoadele*, descinde chiar la Frătăuţi, ca să-l cunoască pe autor! ... Anevo[i]e am mai şti astăzi cine fu acel *Maior*, dacă nu ne-ar lămuri scrisoarea lui Iraclie P[orumbescu] către Const. Morariu din 16 XII 1891, cuvântând: „Săptămâna trecută a fost la mine d-l G. Maior, prof. la Herestrău, lângă Bucureşti. - Nostimă treabă! A zis că a cetit episoadele mele şi a dorit să mă cunoască. - L-am purtat pe la unele case de fruntaşi de aice, ba, şi la o şfeştanie... m-a companiat unde a şezut cu mine şi cu gospodarii şi gospodinele la masă şi a rămas încântat de ornamentica internă a caselor, cu meneşterguri, tulpane, năfrămi şi icoane pe pereţi şi scoarţe oacheşe... împrejurul caselor, curăţenie şi în grajduri şi şuri"...

Const. Morariu către Iraclie P[orumbescu]: ... pag. 242: „Şi veacuri se strecoară, seninul vine iară, / În codrii vechi răsună o veselă fanfară, / Dar în curând dispare, făcând loc unui zvon: / Eudoxiu, George-Alecu şi Lazăr şi Aron / Adună mii de braţe pe lângă zidul sfânt, / Menit să *ocroteasc'acest petic de pământ* / De aceiaşi şleachtă veche, perfidă şi şireată, / Ce pe mormîntu-altuia viaţa ei îşi cată. / Doamne Voevodule, / Ce nu ieşi tu la iveală / Să mai scarmeni acea şleachtă / Să-i mai tragi o răpăială!

Cuvântul *răpăială* nu-i literar, dar aşa zic oamenii noştri cân sânt mânioşi. De altfel cântecul acesta încă n-a primit politura definitivă, şi eu Vi-l comunic, ia aşa numai ca să Vă scriu ceva şi pentru d-na Măriorica, mulţumindu-i din toată inima pentru cuvintele cele atât de măgulitoare scrise la adresa mea...".

***

[8]Pictoriţă din Lituania; l-a cunoscut pe Ciprian în staţiune la Nervi, în Italia. A brodat husa celebrei viori a compozitorului. Vioara, făcută de Nicolaus Amati (1596-1684) la Cremona în 1626, s-a pierdut în 1917, dar husa se păstrează, fiind expusă la Muzeul memorial *Ciprian Porumbescu* din Stupca.

[9] Elena Didia Odorica Sevastos (1864, Cucorăni, Botoşani - 1929, Chişinău), autoarea volumelor *Cântece moldoveneşti*, 1888, şi *Nunta la români*, 1889; a condus revista literară, ştiinţifică şi folcloristică „Rândunica".

[10] Gheorghe Maior (1855-1926) agronom, profesor universitar la Şcoala Superioară de Agricultură de la Herăstrău şi la Seminarul *Nifon Mitopolitul* din Bucureşti.

Vol. Ciprian I. pag.136, Compoziţia „Domnul Ştefan" apărut „Pe malurile Putnei, iar întreg corul întrerupe o clipă *solo*-ul, ca să reliefeze că Ştefan e prezent *cu vitejii* săi Români". În *Alegretto* - „mare obştie" a mulţimii îl urează pe Domnitor şi-n sprinten *Tempo di Marcia*, peste care, ascuţit (în optimi punctate, cu şeisprezecimi) străbat împunsături de trompete: alaiul de „Căpitani, ostaşi cu zale şi cu platoşe de fier"; iar *Energico* şi triumfal, urcînd şi-n registrul muzical, - „al Moldovei steag de fală fâlfâie falnic în cer". La aşa războinic joc nu se putea să nu participe însăşi *occina* lui Ştefan. Şi iat-o în toată preajma ei se răspunde: „Buciumul vueşte în munte, sună valea de cimpoi" - în portativul compozitorului acea *Imitazione di corno pastorale* care nici nu e *corn*, ci lung-prelungul *bucium* din idilica lui, *O seară la stână* şi din *Crai-Nou*, şi din fiefurile lui natale... Încheierea: Apoteoză-şi muzicală a solemnei clipe, în care „Mii de glasuri se ridică, iar poporul jos, pe vale, umilit în genunchi pică". Da! Înflăcăratul tânăr care, în 27 Aug. st.n. 1871 la Putna a „cântat Daciei întregi", s-a cutremurat atunci de sfinţi fiori - dovadă şi această rugăciune închinată de el, *Sfântului* de la Putna.

Preludiul (buciumul) Potpouriului din *Crai-Nou* pg. 225: - Cu o surprinzătoare transfigurarea de tonalitate (de la do major la la bemol major), de parcă, dintr-o dată, prin adumbriri de nouri, ar răbufni ploaia de lumină a soarelui - ...

vol. II. Ciprian, pg. 41-42: Dar *Tempi passati* (Nocturna Bertha!), expresie a unei supreme resemnări - care însă, sfinţită de sfâşierea unei însângerate, transcendental de ideale *Iubiri neîmplinite*, a arhimeritat *să-şi păstreze* numele dat ei de Ciprian P.: „Bertha", Nocturne.

Fiindcă, *documentar* chiar, ştim următoarele: O culminaţie în această profundă *reciprocă* Iubire fu doar scena din 18 Aug. 1879, când sub fierbintea privire a lui Ciprian, adorata Bertha înroşeşte până'n lobişorii urechiuşelor... Apoi la Viena anului 1881, Ciprian îi trimite: *Dem / wohlgeborenen Fräulein / Bertha Gorgon, / zur / freudlichen Erinnerung / an / Cyprian*, somptuosul *Album* superb exemplar de caligrafie ornamentală, cuprinzând cele două compoziţii ale sale, *Nocturne* şi *Ich liebte Dich* (pe text de Hermann Lingg), cu această idolatră fetişistă dedicaţie: *Mein Sinen u. mein Streben / Gilt Dir bis in den Tod... / Du bist mir Welt u. Leben / Noch mehr... Du bist mir Gott. Cyprian.* Iar traducerea ar fi cam aceasta: *Ce simt şi vreu, / E pentru Tine pân' la moarte / Tu lume-mi eşti şi soarte - / Mai mult: chiar Dumnezeu!...*

... pg. 128. Scrisoare (Viena 1.III.1880)... „La balul menţionat, cu de-a sila m-a luat Epaminondas şi părintele Popovici. Epaminondas mi-a cumpărat carta de intrare (biletul de intr.) şi de table-d-hôte fără să reflecteze (fără să aibă pretenţia) la re'ntoarcerea paralelor; ce să fi făcut? ...

Cu ocajunea când am fost la Strauss (deci Eduard Strauss!) - după Bal mi-am luat partitura, nu am putut afla destule cuvinte spre a-şi esprima bucuria sa asupra epistolei Matale. Sălta şvăbucu ca un ţap, pe lângă clavir"... (Iar comentariul lui Leca M.): „Nu ne prinde apoi mirarea că *şvăbălăul* de Eduard Strauss e vrăjit de-o scrisoare a lui Iraclie P., bine ştiind noi că condeierul de la Stupca în pasiunea corespondenţială, se deprinsese hăt bine să ticluiască în elogii!" (Ir[aclie] mulţumindu-i lui Strauss p[entru] că dirijase Valsul *Camelii*...).

pg. 145: Ciprian talent literar...! Excursie cu amici, în preajma Vienei...: „...Ne ştergem ghetele, ne curăţim hainele, ne ferchezuim cravatele - suntem doar studenţi vienezi şi cât de cât, tot trebuia niţel să le impunem Perchtoldsdorfilor[11] ăstora. La mine şi Codru treaba mai merse; Raţiu însă avea pantalonii de tot rupţi şi pe jos distrămaţi, încât a trebuit să-i suflice ca la vreme noroioasă; un pardesiu zdrenţuit pe care-l purta cochet pe braţ, o pălărie veche găurită; barbă ţepoasă, un ceatlău de salcâm în mână - cui naiba să-i impună ăsta?...

...Primul tenor stătea'n mijloc pe un taburet şi dădea măsura în trei pătrimi... piesa fiind în 4/4...! ...

...Cântarea a fost groaznică - Cu doi tenorişti cari disonau cumplit. Basul 2 nu se auzia deloc; nici nu ştiu ori de cânta cu noi. Noroc că orga şi timpanele înăbuşiau totul. Timpanistul bubuia atât de tare - era soldat şi făcuse campania din Italia - de parcă s-ar fi fost aflat într-o bătălie. O hârţălăitură şi-o miorlăitură de parcă toţi strigoii s-ar fi fost năpustind prin văzduh. Viorile

[11] Perchtoldsdorf, oraş din Austria.

ţărlăiau ca nişte pui de vrăbii, corul stohnea ca o drâmbă stricată, clarinetele ţivliau şi ele ca nişte lilieci - dar cui ce-i păsa? - Aşa am dus-o până la capăt...

...Noaptea fu rece; odaia ne'ncălzită, chilota strâmtă şi scurtă. Am dârdâit ca un pui de bodaproste. În fine adormii. La o bucată de vreme mă trezesc. Un hodorog ca acela! - Care-i acolo? - În bătaia lunii zăresc o arătare albă. Raţiu! - Da, eu îs frate! - Da ce faci? - Da caut nişte chibrituri... - Da ce dracu ţi-s bune chibritele? - Apoi, să aprind o lumănare, că mă sfârşesc ploşniţele!... În adevăr, aprindem o lumănare şi dăm iama prin ploşniţăret. -

pg. 166. Piesa *Zefir de toamnă*, una din cele mai caracteristice compoziţii ale lui Porumbescu fiindcă vădeşte cât de tot-stăpânită îi era fiinţa de cântecul popular. În parte, aproape că-i o doină. Menită pentru pian, zice titlul ei, dar atât de înflorită cu structura şi fioritura intrinsecă a şeisprezecimilor şi treizecidoimilor, trioletelor, chintoletelor, sextoletelor dar şi-a apogiaturilor şi mordentelor; - încât ştim cât de generos vibrant şi din cremoneza lui Ciprian. O paranteză: Celui familiarizat cu muzica lui Porumbescu nu-i scapă figuraţia iniţială din *Zefir de toamnă*, e o pasionetă muzicală asupra căreia a stăruit în clasica doină din corul *Iarna* şi la care s-a oprit şi-n piesa *Dorul*!

pg. 172: Balada: Şi iat-o generoasa, arhifericita linie muzicală... Câtă nostalgică adâncire în îndepărtările trecutului adie din această compoziţie... de parc-ar fi susurând: *A fost odată ca niciodată!*... Dar şi cât dor de cineva drag, de astăzi în sinuoasele meandre ale trioletelor!

...Şi... abătută pe acest făgaş al duioşiilor, dânsa foarte curând alunecă într-un miragiu de vag ecou al doinelor... zicem *miragiu*, fiindcă nu e doină şi totuşi se resimte folcloricul suflu al *Doinei* - şi chiar atât de îmbietor încât noi îi punem în faţă un fragment din cutare doină a Câmpulungului Bucovinei ...Geniul lui Porumbescu, revine cu 2 vârtejuri de virtuositate ...Finalul se revarsă iarăşi în vasta nemărginire iniţială a motivului care, chiar el în sine e *Baladă.*

E, *Balada* care mereu tot creşte! Creşte, din sine! Cum creşte opera lui Creangă - opera lui Eminescu!!

pg. 286: Nouă, e informaţia că cel altoit şi contaminat acum în tentaţia Braşovului, nu mai intenţionează, dar inima, părdalnicuţa, i se-nvăluie într-o caldă adiere când gândurile-l fură înspre *Dulcea Bucovină*!...

Şi iat-o această duioasă evocare a dulcei Bucovine, susţinută cu mijloace atât de simple şi, totuşi, integral atât de expresivă...

***

Piesele: *Stejeriş*, *Dulce Bucovină*, *Zefir de toamnă* sunt executate după manuscrisul C. P[orumbescu].

C. Porumbescu

4. Nestemate din Monumentala Monografie „Ciprian Porumbescu" opera lui *LECA MORARIU*

...Vara apoi, în foşnetul curgător, ca o apă, al molizilor şi-n freamătul fragedei Suceve, cea fulgerată de însângeratele pumnale ale păstrăvilor! Şi-n dulce aromitorul soare de munte, când din înaltul cerului, gaia îşi ţipă strigătul ei sperietor de singurătăţi...

*

...În zori de zi, pe la asfinţite, glasul prelung al buciumelor - chiamătul le-ar zice Iraclie - de care ochişorii lui Ciprianel se deschideau mari, mari a mare mirare...

*

...Mama Emilia, bună, blândă, duioasă ca o *fărâmă de doină*, rătăcită-n aceste pustiităţi.

*

...*Arboroasa*: Prima înmugurire a acelei societăţi „Arboroasa", care era să devină una din cele mai faimoase embleme de nobleţă a conştiinţei româneşti din Bucovina...

PROGRAMUL pentru comemorarea din Octomvrie 1978

1. Siminiceanu Camelia: *Arie* şi *horă* din opereta Crai-Nou.
2. Furnică Cristina: *Miculi* - cîntec popular; C.P. - *Hora nr. 1.*
3. Monoran Odilia: *Dulce Bucovină*; *Hora Braşovului.*
4. Mustaţă Paul: *Hora nr. 3*, culeasă de Carol Miculi de la Nicolae Picu.
5. Gheorghiu Roxana: *Hora Prahovei.*
6. Ciornei Cătălina: *Souvenir di Nervi*; *Fluturaş de noapte.*
7. Milici Mihaela: *Gavota nr. 1*; *Nocturna Tempi passati, Berta.*
8. Udrea Manuela: *Zefir de toamnă* (ms.); *Stejeriş* (ms.).
9. Muntean Anca: *O sară la stînă*; *Hora detrunchiaţilor.*
10. Mustaţă Ştefan: *Potpouriu de cîntece româneşti.*
11. Siminiceanu Michaela: Hora *Peneş-Curcanul*; *Balada* aranj. p. piano solo.
12. Ciornei Florina: *Rapsodia nr. 1.*

În plus (eventual) *Dorul* (pe bandă de magnetofon violoncel Radu Aldulescu) aranj. p. violoncel de Leca Morariu.

Cuv[inte] explicative p[entru] unele piese:

Peneş-Curcanul: dedicată laureatului poet al latinităţii... V. Alecsandri. *Horă* revizuită de maestrul de muzică August Karnet[12], care a contribuit la amploarea polifoniei pianistice. Introducerea preludiază apariţia viteazului oştean, iar hora permiţîndu-şi o incursiune în bine ştiuta Horă a Unirii. Apoi iar onoarea dorobanţului Peneş, *hora* o dă în sugestive intervale melodice şi-n specificul ritm a[l] goarnei, parcă-i sonora chemare ostăşească. (L. M.)

Zefir de toamnă: „...o dimineaţă f[oar]te frumoasă - mărgăritare de rouă pe firile de iarbă ...şi un balsamic zefir adie dinspre pădure ...(C. P.)

Hora Prahovei: Muribundul Ciprian era în formă, scăldat în lacrimi să exclame: „Dragă mi-ai fost, tu horă a Prahovei"! Această *horă*, acest *dans*, deci expresia de exuberantă vitalitate ... fiind miraculos alaj de veselie, dar şi de duioşie, de tristeţe, încît un sensitiv, bine a caracterizat-o cu calificativul *horo-doină*! (L. M.)

Hora detrunchiaţilor: Piesă ca - OMAGIU - suferinţelor îndurate de cei 5 arboroseni: Ciprian Porumbescu; Constantin Morariu; Ortisie Popescu; Eugen Siretean; şi Zaharia Voronca, ... în temniţa austriacă! Piesă cu opac dramatism dar prin care străfulgeră tinerescul optimism ...spre victorie, spre împlinirea dorinţelor visate.

Stejerişul: Luminişul din codrii Braşovului, unde adese poposea iubitorul de excursii Ciprian, singur sau cu amici, elevi şi corul său. Piesa - năvalnic avînt de măsuri în cromatică coborîndă, apoi pare că prea curînd intră-n doinirea cu acompaniament de triolete apoi intră-n *horă*, de fapt o trecere prin glisande cadenţe şi abrupte ritmizări, apoi revine prima doinire - şi trece lin în suava melodicitate porumbesciană cu un Poco meno mosso ...suav divertisment liric. Finalul revenirea la primordiala inspiraţie, care de fapt a fost mereu un refren ...al întregului!...

Nocturna Tempi passati (Bertha). Bertha ...unica, ideala, sublima IUBIRE ...a bietului, nenorocitului Ciprian ... elegie, de-o spumoasă mîngăiere a sufletelor, ne învăluie, ne dăruie tot zbuciumul care *I-a* în[n]egurat dorurile, visurile ...duioasele inflexiuni lirice, ne adie ...roua lacrimilor ...Lui, ...şi ale noastre.

[12] August Karnet (1885-1937), interpret, compozitor şi dirijor, născut şi format la Viena; la Suceava a fost profesor de muzică din 1909 până-n 1935 la două licee de elită, cel de fete – Madchen Lyzeums (din 1921 „Doamna Maria") şi cel de băieţi – „Ştefan cel Mare", precum şi dirijor vreme de 25 de ani la Reuniunea muzical-dramatică „Ciprian Porumbescu", contribuind masiv la popularizarea şi tipărirea operei lui Ciprian Porumbescu. (vezi şi https://vdocuments.site/august-karnet.html, accesat la 05.07.2019)

Dulce Bucovină: compoziţie evident pentru cor inspirată. Dovadă - discursul muzical prezentat în majoritate de acorduri! Binevenit nouă acest aranjament p[en]tru pian ...copiat după m[anuscri]sul original.

Rapsodia I. Sublimă perlă componistică şi pianistică! Maiestosul preludiu la m. stângă, apoi trecînd în optimi şi şeisprezecimi întîmpină melodia grăitoare de eroice vremi din trecutul nostru istoric ...intră-ntr-un iureş de mare expresivitate muzical-pianistică. Melosul popular e în toi ...cu urcări ...pare că-n spirale ...vertiginoase reveniri ...trecînd aproape pe nesimţite în temperări lente, cari, sunt oaze de seninătate ..., c-apoi s-o zbughească-n iureş de explozii, de vitalitate, de duium de inspiraţie folclorică ...Şi-n acest mozaic muzical ...în unele pasagii ...pare că L-ai vedea pe sfîntul nostru Ştefan - coborînd spre noi ...Finalul ..., aceeaşi în[n]egurată, umbrită povestire ...a pătimirilor din trecut ...al neamului nostru românesc! etc. etc.

PORUMBESCU în „Făt-frumos" şi „Junimea literară"
articole de Leca şi Victor Morariu, şi de C-tin Morariu

„Făt-frumos" An III, 1928, L. M[orariu] „Muzeul Porumbescu" pg. 84. Şi coperta Nrului 5 (al aceluiaş an!); Prim articol semnat *Vimo* (Victor Morariu), iar în pg. 131 poezia: *Lui Ciprian Porumbescu*, semnat C-tin Morariu (postmortem, Tătuca murind în 1927!), plus clişeul frăţinii Porumbescu (Ciprian, Mărioara şi Ştefan fot[ografiaţi] la Viena, c[irc]a 1879). Apoi, poezia: *Lui Iancu* de Iraclie P[orumbescu], C-tin Mărculescu: *Slăvire!* Lui Ciprian P. cu ocazia inaugurării muzeului „C. P[orumbescu]" din Suceava. În pg. 134 scrisoarea lui V. Alescandri către Iraclie P[orumbescu] (*Crai-Nou* la Teatrul Naţional din Bucureşti în 16 Martie 1884); pg. 136 semnează iar *Vimo* (V. M[orariu]): *Lui Ciprian Porumbescu*, Imn comemorativ p[entru] serbarea inaugurării muzeului, cuvinte adaptate la textul şi muzica compoziţiei „Imn de urare" (comp[oziţia] lui C. P[orumbescu]). La aceeaşi pg. *Amintiri despre V. Alecsandri*, semnează Iraclie P[orumbescu], reprod[us] după „Gazeta Transilvaniei"; pg. 141 art[icolul] *„Nedetrunchiaţilor"* plus clişeul celor 5 arboroseni mântuiţi de temniţa austriacă (Faur 1878); La pg. 143 Leca Morariu: *Muzeul Sucevii*. La pag. 148 *Ctitorii şi adăugătorii muzeului C. Porumbescu* (L. M[orariu]): Maria Raţiu-Porumbescu, Const. Morariu, Leonida Bodnărescu, *Reuniunea de cântare „Ciprian P[orumbescu]"*, Dr. Victor Morariu, Paulina Berger etc.; Leca M[orariu]: *Violoncelul* lui C. P[orumbescu] fost în posesiunea soc[ietăţii] stud[enţeşti] „Rom[ânia] Junâ" din Viena şi cumpărat (de Leca!) în 1916 cînd k.k. guvernul austriac a vîndut la mezat averea „iridentei" soc[ietăţi] „Rom[ânia] Junâ", ca şi tabloul (mărit după o fot[ografie]), reprezentîndu-l pe C. P[orumbescu], elev la lic[eul] din Suceava, în anii 1869/70, cu 4 colegi ai săi (orchestranţi!).

„Făt-frumos" An. VI 1931, pg. 61. Victor Morariu: *Ciprian Porumbescu* la Radio Nr. 3: Coperta *Concursului de coruri populare* (17 V. 1931) la jubileul semicentenar al soc[ietăţii] „Armonia" (1881-1931)! Semnează Const. I. Popescu = Leca Morariu (Const. I. Popescu e fratele mamei lui Leca, eroul căzut la Calafat în răzb[oi] p[entru] independenţă).

„Făt-fr[umos]" An. VII 1932. La pg. 190, scrisoarea lui V[aleriu] Branisce către Leonida Bodnărescu ...Un prea puţin cunoscut portret al lui C. P[orumbescu] ...(tabl[oul] pictat de Mişu Popp); Leca M[orariu] sub pseudonimul El. P. (Elena Popescu, mama lui Leca); pg. 202 *Viabilitatea lui C. Porumbescu*.

„Făt-fr[umos]" An. VIII 1933. La pg. 34 Leca M[orariu]: *Ciprian Porumbescu la Lugoj*, şi-n *Multe şi mărunte* pg. 60: *Folclorul lui C. Miculi*; pg. 63: *Săptămâna Porumbescu la Suceava*, Coperta Nrului 3 Ciprian P. la 1878 (după o fot[ografie] inedită!) şi articolul: *Personalitatea muzicală a lui C. P[orumbescu] şi opera sa* (cuvânt rostit în Academia din 27/V 1933 de V. M[orariu])! Iar Leca M[orariu] pg. 76: *La semicentenarul morţii lui C. P[orumbescu]*; la pg. 91 Leca M[orariu]: *Ciprian Porumbescu stihuitor*; la *Multe şi mărunte*: *Pentru bibliografia lui C. P[orumbescu]!* La Cronică: *Pentru comemorarea lui C. P[orumbescu]* - şi Concursul p[entru] bustul lui C. P[orumbescu]; N-rul 4 coperta C. P[orumbescu] de I. Cârdei; la pg. 102 V. M[orariu]: *C. P[orumbescu] elev al „gimnaziului superior gr.-oriental" din Suceava*; la *Multe şi mărunte* (pg.

121) Leca Morariu: *Optzeci de ani de la naşterea lui C. P[orumbescu]*; La cronică, V. M[orariu]: *Bucovina pentru C. P[orumbescu]* şi L. M[orariu] pg. 127: *Bustul Ciprian Porumbescu!*

„Făt-fr[umos]" An. IX 1934, la *Multe şi mărunte* pg. 71: *Pentru cronologia lui C. P[orumbescu]* (L. M[orariu]); iar la pg. 117, Dr. Gh. Mihuţă: *Ciprian Porumbescu învăţător*; pg. 130 *Şi iarăşi C. P[orumbescu], stihuitor*; pg. 137, Oct[avia] Lupu-Morariu: *Mărturii despre liceanul C. P[orumbescu]!*

„Făt-fr[umos]" An. X 1935. La pg. 108 Leca M[orariu]: *Iraclie Porumbescu* şi-n pg. 231 clişeu din muz[eul] Porumbescu d[in] Suceava.

„Făt-fr[umos]" An. XI 1936. „Cisla" lui C. P[orumbescu] la pg. 214.

„Făt-fr[umos]" An. XII 1937. L. M[orariu] pg. 92 *Ciprian P. inedit*; pg. 111 *„Dorul" lui Ciprian Porumbescu* (transcris pentru *violoncel* de Leca M[orariu]); şi-n pg. 113 Numele donatorilor p[entru] publicarea ineditelor lui C. P[orumbescu], publicate în col[ecţia] „Făt-frumos".

„Făt-fr[umos]" An. XIII 1938. La pg. 77 Corul „C. P[orumbescu]" la Radio; pg. 79 Corul fotografiat în faţa statuii-bust C. P[orumbescu] din Suceava.

„Făt-fr[umos]" An. XIV 1939. Olimpia Gheorghian-Lupu (mama mea!): *Lacrimi (de durere şi de veselie) cari le-am căşunat lui Iraclie Porumbescu.*

„Făt-fr[umos]" An. XV 1940. Ineditele lui Ciprian Porumbescu publicate în colecţia „Făt-frumos": *Dorul*, *Hora 1 pentru pian*, *Hora 3*, *Hristos A Înviat* (3 compoziţii), şi *Priceasna de Paşti* (cred să le intitulăm cu ocazia comemorării: *CORURI*! Bine?).

„Făt-fr[umos]" An. XVII 1942. Leca M[orariu] *Porumbescene* la pg. 124.

„Făt-fr[umos]". Anii 1943 (?) şi 1944 (!)

***

„Junimea literară" An. XII 1923. V. M[orariu] pg. 130, la Cronică: *40 ani de la moartea lui C. P[orumbescu]*; N-rul 6-7 Coperta C. P[orumbescu], iar la contra pag. Casa din Stupca (după desenul lui Louis Hartel); L. M[orariu] pg. 139: *Scrisoare inedită a lui C. P[orumbescu]*; şi pg. 399: *Comemorarea morţii lui C. P[orumbescu]* (tot de L. M[orariu]!).

Jun[imea] lit[erară]" An. XIII 1924. Leca M[orariu] la pg. 485 (sub pseudonimul *Al. Lupu*): *Un portret inedit al lui C. P[orumbescu]* (grupul instr[umental]).

Jun[imea] lit[erară]" An. XIV 1925. Const. Morariu, inaugurează art[icolul] la pag. 387; L. M[orariu] pg. 293: *Din corespondenţa lui C. P[orumbescu]*, şi pg. 332 (Cronică) *Muzeul P[orumbescu].*

În închisoarea austriacă Ciprian primise *vioara*! Iar despre flaut - nu ştiu! Ştiu că *Tătuca* (Const. Morariu), era flautist din fragedă tinereţe! Şi că unchiul său, Constantin Morariu[13], senior, îi comandase un flaut special ... Tătuca fiind *stîngaci.*

Şi că Ciprian student fiind, apoi şi ca profesor (la Braşov ... lua lecţii de *pian*, ca şi la Viena ...).

Deci, după cum văzurăţi în pg. I. Portretul de Mişu Popp, l-a cumpărat prin Leonida Bodnărescu[14], soc[ietatea] „Armonia". (Bod[nărescu] fiind atunci preşedintele soc[ietăţii] amintite!)!

Cînd veţi veni la Suceava, veţi vedea *câte pagini* va avea *monumentala lucrare*. Cele 500 pg. vor fi cred, cam de 4 ori depăşite ...

---

[13] Costache (Constantin) Morariu-Andrievici (1835, Mitocul Dragomirnei - 1875, Cernăuţi), preot, profesor de religie şi limba română la gimnaziul superior din Suceava, profesor extraordinar de teologie morală la Institutul de Studii teologice din Cernăuţi, vărul mitropolitului Silvestru Morariu Andrievici, unchiul preotului scriitor Constantin Morariu, printre primii autori de manuale pentru învăţământul din Bucovina.

[14] Leonida Bodnărescu (1872, Boian - 1945, Suceava), preot, profesor, memorialist, editor de manuale, a îngrijit şi tipărit volumul de proză Iraclie Porumbescu, *Scrieri* (*adunate şi însoţite de o schiţă biografică de Leonida Bodnărescu*), Editura lui Leonida Bodnărescu, Societatea tipografică bucovineană, Cernăuţi, 1898.

Sunt într-o dilemă cumplită ... nu ştiu ce să vă precizez ... n-am pe cine întreba, cu cine discuta *data* comemorării ... Nici prof. Iacobescu[15], nici tov. Orest Tofan nu-i pot afla *niciunde*!!! Probabil sunt plecaţi din localitate ...! (Cu toate că-l rugasem pe Iacobescu, să treacă pe la mine, să fixăm data, mai precis *datele* p[en]tru ambele comemorări! ... Cred că D-v, să plecaţi în luna Septemvrie la Timişoara, iar noi aci, ne vom conforma, situaţiei!... E greu să realizezi ceva cu oameni atît de ... *comozi* (ca să nu le spunem altcum!). Asta-i situaţia! Ăştia-s oamenii. Cînd e vacanţă ... „zboară" ca *potărnichile* ...! Unde-i *conştiinciozitatea* unui Leca Morariu???!

Eu, deocamdată liniştită - *salvată* - de cumplita mîncărime a urticariei, m-a cam supărat pîrdalnica de inimioară ... zilele acestea, probabil timpul instabil, ba vînt, ba ploi, ba soare (e adevărat: cam „cu dinţi" în vara aceasta!! ...).

Cred c-ar fi frumos de amintit despre Leca şi pasiunea Lui p[en]tru muzica Porumbesciană ... fiece loc unde L-a aruncat soartea, a „înflorit" s-a etalat talentul „genialului izvoditor de melodii" ... cum îl caracteriza Adolucul meu ... N-a existat vreo manifestare cultural-muzicală unde să nu fie prezentă cu acea „căldură", acea vibrare superlativă inspiraţia „Ciprianelului" – *nostru* ... Fie c-a fost Cernăuţiul, Râmnicul-Vâlcea, Craiova, Iaşi, Botoşani, Bucureşti sau cine ştie unde ... Chiar şi la Istroromâni am cântat amândoi ... (El din chitară, eu din voce) şi *O rază vestejită, Pe-al nostru steag*... etc. ... Sfinte şi nespus de duioase amintiri ...

Poate am omis unele, vă rog să mă scuzaţi, sunt învăluită (cu drag, dar totuşi obositor) de nişte vâlceni musafiri. Mai transmiteţi-mi întrebări ...

Vă îmbrăţişează Ţachi a lui Leca

[inv. 1492; scrisoare dactilografiată, 10 p., nedatată]

[15]Mihai Iacobescu (n. 1938, Sasca Mică, Suceava), istoric, profesor universitar, decan, prorector la Universitatea *Ştefan cel Mare* din Suceava, senator, cu o impresionantă activitate publicistică, a fost director adjunct al Muzeului Bucovinei în anii 1974-1978.

UN MOTIV FUNDAMENTAL: CIOBANUL CARE ŞI-A PIERDUT OILE

Ion POPESCU-SIRETEANU

Rezumat: *Oile pierdute* este un motiv fundamental al culturii noastre populare. Prima atestare este din secolul al IV-lea, de la scriitorul bizantin Ioan Katrares, iar următoarea de la poetul maghiar Balassa Bálint. Noi distingem în acest motiv patru părți: 1) oile părăsite, 2) oile rătăcite, 3) turma distrusă, 4) oile furate. Motivul *oile pierdute* stă la baza **Mioriței**, iar moartea ciobanului se explică prin legile cutumiare ale păstoritului.

Cuvinte-cheie: Oile părăsite, oile rătăcite, turma distrusă, oile furate, legile cutumiare, moartea păstorului

Abstract: *The lost sheep* is a fundamental motif of our popular culture. The first attestation is in the 4th century, from the Byzantine writer Ioan Katrares, and the next one from the Hungarian poet Balassa Bálint. We distinguish in this motif four parts: 1) the abandoned sheep, 2) the lost sheep, 3) the destroyed flock, 4) the stolen sheep. The motif of *the lost sheep* lies at the base of **Miorița**, and the death of the shepherd is explained by the customary laws of shepherding.

Keywords: abandoned sheep, lost sheep, destroyed flock, stolen sheep, customary laws, death of the shepherd

În trecutul îndepărtat oile reprezentau, în viaţa de toate zilele a poporului nostru, o bogăţie de mare însemnătate. Într-o baladă, Doicin ajungând la împărat, îi spune acestuia:

– **Măi împărate luminate, Să-ţi facă Dumnezeu parte de oi şi de sănătate, De-o lumânare la moarte...** (Moldoveanu, p. 56).

Iată ce spun în acest sens proverbele româneşti: **Când ciobanul priveghează, oile sar şi joacă; Dacă ai oi, ai casa plină; De la coada oii se cunoaşte ciobanul bun; Moşiile mărită urgiile şi oile însoară nevoile; Nu da oaia în paza lupului; Oaia e ca şi pământul; cum îţi dă pământul de toate, aşa şi oaia; Oaia-i bună şi moartă şi vie; O vrei şi lânoasă şi lăptoasă şi cu coada groasă...;Pe ciobanul fără câne, lupii-l lasă fără pâne; Turma nu stă într-o oaie; Unde sunt oi multe, sunt şi nevoi multe; unde sunt oi acolo sunt şi foi; Vai de târla fără câni şi de casa fără stăpâni**[1].

Există şi numeroase expresii care dovedesc marea frecvenţă a cuvântului **oaie** în limbă (vezi, **DLR**, litera **O**; pentru prezenţa cuvântului în toponimie, antroponimie, vezi mai jos, p. 128 ş. u.). Dialectele româneşti din sudul Dunării cunosc, de asemenea, o prezenţă vie a cuvântului în proverbe, zicători şi expresii populare (vezi, pentru unele exemple, **DDA**, p. 929; Capidan, II, p. 311).

Aron Densuşianu vorbea despre „vechiul şi originalul cult al oii în poezia noastră populară" (în „Revista critică-literară", III, 1895, p. 331). Elemente ale acestui cult se întâlnesc, într-adevăr, în tot folclorul păstoresc. În colinde se spune adesea că, dintre toate animalele domestice, niciunul nu-i mai bun ca oaia bună, **Că te-nveşte, te hrăneşte Şi cu miel te dăruieşte** (Bîrlea, I, p. 166). Este adevărat că în colinda din care am extras aceste versuri se vorbeşte şi despre **boul bun (Ce-i mai bun ca boul bun? Că brazdă neagră prăvăleşte, Grâul roşu răsăreşte)** ca şi despre **calul bun (Că te duce şi te-aduce Şi-n trezie şi-n beţie),** dar astfel sunt exprimate puncte de vedere diferite:

[1] Toate exemplele sunt luate din George Muntean, **Proverbe româneşti**, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1967.

al păstorului, al ţăranului şi al voinicului sau haiducului, reprezentate, adeseori, în aceeaşi persoană. De altfel păstoritul, agricultura şi voinicia sau haiducia au stat întotdeauna în strânsă legătură. Iată câteva versuri dintr-o altă colindă, unde apar, de asemenea, **calul bun şi boul bun: Nu-i mai bun ca oaia bună, Că-ncălzeşte lumea toată, O-ncălzeşte şi-o-ndulceşte** (Mohanu, p. 26). În mitologia populară „oaia e socotită ca sfântă" (vezi Densusianu, **Vieaţa**, p. 253, unde-l citează pe D. Ţichindeal).

Ca ocupaţie tradiţională, ciobănia se învaţă din copilărie.

Condiţiile vieţii păstoreşti cer ca ciobanul să fie mereu departe de familie, ceea ce naşte, în sufletul celui plecat, sentimentul dorului şi al însingurării, dar şi al răspunderii: **De mic mă dusăi cioban, Mă dusăi cioban la munte Să pasc oile cornute. M-apucă dorul de mumă, Nu pot pleca de la stână Ca să-mi las mioarele Să le mânce fiarele** (Nijloveanu, p. 708). În unele variante, după aceste versuri se adaugă: **Munte, munte, frăţioare, Fă-mi şi mie o cărare Să mă mai cobor la vale, La poalele munţilor, La marginea satului, Ca să văd măicuţa mea Măturând bătătura** (Mohanu, p. 303, 304; vezi şi: Oprişan, p. 247; Cîrstean, p. 521). Dorul de mamă, însă, nu duce la părăsirea turmei, pentru că **...doru de la părinţi Tot îl laşi şi-l mai zăuiţi; Dar dorul de la drăguţă Te arde la inimuţă** (Ugliş, p. 104).

Viaţa şi turma păstorului sunt pândite de multe primejdii, dintre care cele mai mari sunt în legătură cu diferite fenomene ale naturii (ceaţă, ploi, fulgere, inundaţii, înzăpeziri); adeseori stânele şi turmele sunt atacate de hoţi sau de alţi ciobani, dornici să se îmbogăţească, ori sunt stricate de fiare. Lupta permanentă pentru apărarea turmei l-a obligat pe păstor să se înarmeze. Ciobanul purta, ca armă de apărare, lance: **Mâna pe lance punea, Ocol târlei că mi-şi da, de stăpâni s-apropia, Lancea că mi-o aducea, La toţi trei capul tăia** (Creţu, p. 333); **Păcurar cu lancea Dă-ţi oile-ncoacea** (**Mioriţa**, p. 926); **El dac-auzia Lancea că-şi lua** (**ibidem**, p. 755). O altă armă de apărare este bâta, de care ciobanul nu se desparte niciodată. Şi flinta era folosită tot ca armă de apărare: **Moş Radu, bărbuţă sură, Şedea lâng-o butuşină, Tremurând cu flinta-n mână, Să-şi păzească a lui turmă** (Păsculescu, p. 211). Ciobanul trebuie să aibă şi câini vrednici. Adeseori, însă, cu toată apărarea, oile erau furate, iar ciobanul legat, bătut sau chiar omorât.

Astfel de împrejurări au putut duce la apariţia unor cântece despre oile pierdute.

D. Caracostea scria: „Sunt sigur că, din orice provincie românească aţi fi, dacă aţi cerceta cât de puţin în satul sau în împrejurimile lui aţi da de variantele acestui cântec" (**Poezia tradiţională**, II, p. 13). În legătură cu însemnătatea cântecului despre ciobanul care şi-a pierdut oile, citäm din lucrarea aceluiaşi cercetător: „Vă daţi seama ce resurse – şi ce teme muzicale – stau în acest cântec? De la durere la dor, de la bucurie, la deznădejde, sub toate formele, o largă gamă lirică poate fi împletită în cadrul epic al acestei balade" (**op. cit.**, II, p. 13). Un alt cercetător, I. Nijloveanu, constata că ceea ce se cântă despre oile pierdute „este o creaţie specifică poporului nostru din faza sa pastorală", şi preciza că în acest cântec se oglindeşte „viaţa pastorală ca ocupaţie de căpetenie a poporului nostru în trecut" (Nijloveanu, în „Limbă şi literatură", 1966, vol. II, p. 499); este „o producţie ce ocupă un loc aparte în folclorul nostru, atât prin conţinutul său, cât şi prin varietatea melodiilor ce o însoţesc" (**ibidem**, p. 497).

Deşi a atras în mai multe rânduri atenţia folcloriştilor şi etnografilor[2], motivul oile pierdute nu s-a bucurat încă de o cercetare mai largă, care să cuprindă toate aspectele problemei, adică: vechimea, tipurile, răspândirea teritorială la români şi la alte popoare, reflexe ale acestui motiv în cultura spirituală a poporului român.

---

[2] După 1960 s-au publicat câteva lucrări valoroase: **Faragó Josef, Ciobanul care şi-a pierdut oile în folclorul maghiar**, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei" pe anii 1962-1964, p. 455-460; I. Nijloveanu. **Elemente dramatice în „Cântecul ciobanului care şi-a pierdut oile"**, în „Limbă şi literatură", 1966, vol. II, p. 497-506; Ernest Bernea, **„Buhaiul" la Fundu-Moldovei – Bucovina**, în „Revista de etnografie şi folclor", 1967, nr. 4, p. 309-319; G. Sulițeanu, **Poemul popular Când şi-a pierdut ciobanul oile (studiu asupra unei variante din Negrileşti – Vrancea)**, în **Rev. cit.**, nr. 6, p. 435-460; Gottfried Habenicht, **Povestea ciobanului care şi-a pierdut oile. Geneză, evoluţie, tipuri**, în **rev. cit.**, 1968, nr. 3, p. 235-250. În cuprinsul lucrării vom da şi alte indicaţii bibliografice.

*

Întâia atestare a poeziei noastre populare – în a doua jumătate a secolului al XVI-lea – o reprezintă cântecul fetei care şi-a pierdut oile (sau caprele) şi le caută prin munţi plângând (vezi G. Kristóf, **Influenţa poeziei populare române din secolul al XVI-lea asupra lui Balassa Bálint**, în **DR**, III, 1922-1923, Cluj, 1924, p. 550-560; N. Iorga, **Istoria literaturii româneşti,** 1925, ed. a II-a, vol. I, p. 28; Aurel Filimon, **Fata de român când îşi pierde oile**, în „Progres şi cultură". II, 1923, nr. 6, p. 25-28; I. Muşlea, în **AAF,** I, p. 20; **Istoria literaturii române**, vol. I, Editura Academiei, ed. I, 1964, p. 13). Poetul maghiar Balassa Bálint (1554-1594), care a trăit un timp în Transilvania, a scris în anii 1588-1589 o poezie elegiacă în care deplânge înstrăinarea soţiei. Cum era obiceiul ca poeţii să-şi cânte creaţiile şi să dea, în manunscris, indicaţii asupra melodiei, Balassa Bálint spune că elegia lui se cântă „pe cântecul românesc cu fata care-şi plânge oile rătăcite" (Farangó Josef, p. 455). Indicaţia aceasta are o mare valoare, pentru că 1) este prima atestare sigură a folclorului românesc, şi 2) ne face să înţelegem că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea **Cântecul fetei care-şi plângea oile rătăcite ori furate** era mult răspândit; dacă nu ar fi fost atât de bine cunoscut în toate mediile transilvănene, inclusiv la populaţia maghiară, poetul nu ar fi folosit melodia cântecului românesc.

De fapt motivul oile (caprele) pierdute este atestat pentru folclorul românesc din sudul Dunării, **cu două secole mai înainte**, de către Ioan Katrares, scriitor bizantin din veacul al XIV-lea, într-un poem-pamflet al cărui erou este un călugăr de origine vlahă, fiul lui Frăţilă şi al Stanei. Arătând că, înainte de a fi călugăr, personajul satirizat a fost păstor, Katrares scrie: „cum s-au arătat lupii şi, firește, au sfârtecat îndată cea mai mare parte din capre, el aleargă la Tesalonic, de teama stăpânilor, lăsându-le pe celelalte nepăstorite" (**Izvoarele**, III, p. 521). Nu se ştie cine este personajul şi nici dacă este vorba de un personaj real, dar motivul folcloric ne interesează în chip deosebit, fiind aici **cea mai veche atestare** a lui cunoscută până astăzi.

Pavel Aposol, în lucrarea **Motivul mioritic în cultura română**, publicată ca introducere la lucrarea lui Adrian Fochi, **Miorița**, p. 9-120, vorbind despre cele mai vechi culegeri de variante ale **Mioriței**, observă: „Mai înainte, în secolele al XVI-lea, al XVII-lea şi al XVIII-lea, se atestă documentar existenţa unor producţii folclorice având teme înrudite, probabil, cu cele incluse în arhitectonica **Mioriței** alecsandriene" (p. 27). În nota 4 de la aceeaşi pagină citim: „Poetul maghiar Bálint (Valentin) Balassa a auzit, astfel, în deceniul al 9-lea al secolului al XVI-lea, cântecul ciobăniței române care-şi plânge oile rătăcite. Se poate presupune că melodia şi textul 'plângerii oilor' aparţin aceluiaşi fond străvechi din care provine şi **Miorița**. Cântecul trebuia să se fi bucurat de **răspândire excepţional de mare**, deoarece Balassa dă indicaţia ca una dintre poezii să fie cântată pe melodia lui [a cânteculuil!!] [...]. Dacă amintitul cântec românesc nu ar fi fost bine cunoscut şi **în rândul populaţiei maghiare**, poetul nu s-ar fi putut gândi, desigur să-i folosească melodia. Cunoaşterea atât de generală a melodiei cântecului ciobăniței printre maghiarii transilvăneni constituie un indiciu **indiscutabil** că la data respectivă aceasta – şi probabil unele motive mioritice din acelaşi fond pastoral – trebuia să fi avut o circulaţie foarte îndelungată şi printre români. Altfel, preluarea nu se putea produce" (subl. aut.).1

Cronicarul maghiar Szamoskösi menţionează că lăutarii care îl însoţeau pe Mihai Viteazul, când acesta intra în Alba Iulia, cântau **Cântecul fetei care a pierdut oile sau caprele** (vezi Sulițeanu, p. 437, nota 5; Iorga, p. 27).

Gh. Şincai scrie că pe la 1659 „musicul călăreților lui Constantin zicea nota fetei româneşti, când s-au pierdut caprele şi plângând le căuta pe munți" (Şincai, **Opere**, III, p. 107).

Motivul oile pierdute este prezent şi la Ion Neculce, în legenda despre Gheorghe Ştefan; acesta, în divan, fiind întrebat de Iordache Cantacuzino vistiernicul, ce cântă din fluier, a spus: „Dzic din fluier, să mi se coboare caprile de la munte şi nu mai vin" (Neculce, p. 116). Cronicarul ne spune că abia după desfăşurarea evenimentelor care au urmat acestui episod a fost înţeles tâlcul răspunsului dat de logofătul cel mare. Povestea are, aşadar, **un tâlc**, un înţeles dincolo de faptul concret.

Răspândirea cântecului fetei care a pierdut oile a fost, într-adevăr, deosebită; el își face loc și în poezia cultă românească din primele decenii ale veacului trecut. Astfel, găsim la Costache Conachi versuri ca acestea:

Pe-colo o fetișoară,
[...],
Își căuta o mioară
Pierdută din turma sa.

Și, în aceeași poezie:

Aleargă pe dealuri, plânge,
Să vaită suspinând (**Scrieri alese**, p. 130-131).

În concepția lui Alecu Russo doina este în strânsă legătură cu povestea ciobanului care și-a pierdut oile. Vorbind despre **programa concertului** de folclor ce urmează a-l asculta la Soveja și despre cântărețul din fluier care este „un concertant al locului", Russo scrie: „El cântă tot felul de cântice, și **moldovinești** și **mocănești** și **ardelenești** și în sfârșit știe a o întoarce și pe struna acelei poeme așa de simplă și nevinovată, așa de dulce și plină de dor și duioșie, ce se cheamă **doina!** Iată și povestea ei pe scurt: 'Era odată un cioban, care albise păstorind oile la munte și, cu mult chin și nevoie își agonisise vreo douăzeci de oițe și tot pe atâtea capre, pe care le păștea zi și noapte, păzindu-le cu acea îngrijire ce poartă, biet, creștinul, bunului căpătat cu sudoarea frunții sale. El le mâna în livezile cele mai mănoase, le adăpa la izvoarele cele mai limpezi, și pe când turma păștea și se adăpa, el cânta cu fluierul. (Aici mocanul se oprește din povestire și cântă din fluier un cântic cu viers alene și prelungit; apoi iar începe.) Într-o zi, măre, obosit de îmblet și de nevoi, ciobanul mi se culcă sub un copaciu și adoarme de somn adânc și doarme dus, încât nici că bagă-n seamă că turma lui, păscând iarba pe ici și cole, se pribegește în râpe depărtate. Trece pe acole un creștin și văzând pe cioban că doarme singur și sforăie la soare, îl trezește din somn... Mai întâi el cată să-și vază turma; apoi pune mâna pe fluier și, plin de jale, cântă un cântic de dor ardelenesc. (Aci povestitorul cântă iarăși.) După aceea se scoală ciobanul și privind în toate părțile, ca să-și zărească oițele, el zice așa în sineși: 'Bun e Dumnezeu!... El mi le-a dăruit... el o să mi le-napoiască, ori o să-mi dea altele la loc!'. Ș-apoi iar s-apucă de cântat, îmblând cam obidit pe cărări pustii. (Mocanul cântă iarăși, și râdea, voinicul, povestindu-mi acestea.) Deodată i se pare că-și zărește pe un munte oile și caprele și dă zor să le ajungă cântând din fluier un cântic de danț: iaca-așa! (Aci cântă vesel povestitorul meu.) Dar degeaba! Căci era numai o nălucă; nu fusese nici oi, nici capre, ci numai stâncile de piatră care albeau și roșeau la soare... Acum iar se tânguiește și iar cântă cu dor (așa face și mocanul), până când sosește pe muchia unui munte și de acolo, într-o râpă depărtată, zărește oile păscând. Atunci ciobanul cântă vesel din fluier și se pune pe danț" (citat după vol. **Piatra-Teiului**, p. 245-246)[3].

Aron Densușianu a făcut, la sfârșitul veacului trecut, o constatare importantă: „Precum între cântecele bătrânești **Miorița laie** este cel mai frumos, tot așa între cântecele muzicale ale poporului nostru cel mai frumos și mai patetic este **Cântecul păcurariului** când și-a pierdut oile" („Revista critică-literară", III, 1895, p. 324-325). Tot el face și o valoroasă mărturisire: „Mamă-mea cu

[3] Vorbind despre originea musceleană a **Mioriței** culese de Alecu Russo în Vrancea, Al. I. Amzulescu vorbește și despre **ciobanul care a pierdut oile**, și spune că povestea auzită de Russo „se deosebește tranșant de tipul muntenesc, respectiv muscelean și oltean, unde întreaga poveste e de fapt mai mult un cântec epico-liric, cu pasaje **parlato**", față de povestea moldovenească încadrată „în tipul de poveste propriu-zisă, în proza cu interludii muzicale, existând și azi în întreaga Moldovă, până în Vrancea". Suntem întru totul de acord cu concluziile la care ajunge acest cercetător al folclorului românesc în legătură cu originea musceleană a **Mioriței** culeasă de Alecu Russo și publicată, cu neînsemnate modificări, de către V. Alecsandri (vezi Al. I. Amzulescu, **Observații istorico-filologice despre „Miorița" lui Alecsandri**, în **REF**, 1975, nr. 2 p. 127-157; citatul de mai sus la p. 148.

cântecul păcurariului şi-adormea copiii, l-cânta încă cu cuvinte din care mai ţin minte numai numele păcurariului care se numea **Voina** şi cuprinsul cântecului în general" (**loc. cit.**, p. 325).

Horea păcurarului când a pierdut oile o culege şi B. Bartók şi o publică în lucrarea sa **Volksmusik der Rumänen von Maramureş**, München, 1923, p. 177, T. Papahagi, în **GS**, I, p. 156, unde recenzează lucrarea lui Bartók, vorbeşte despre această **hore** ca despre „un cântec bătrânesc a cărui modulaţiune îl scoate din rândul cunoscutei doine româneşti şi care [...] prezintă o importanţă ce ar trebui urmărită şi studiată mai de aproape. În spiritul acestei hore se mai aud în Maramureş – azi din ce în ce mai rar – şi altele: **hora pribeagului, a caprelor, a primăverei** etc." (Lăsăm la o parte faptul că T. Papahagi nu vede o legătură între **doină** şi **hora păcurarului.)**

Pentru N. Iorga „plângerea fetei ce nu-şi putea găsi caprele" este „cine ştie ce poveste întreţesută în balada trecutului nostru" (**Istoria literaturii româneşti**, vol. I, p. 28).

D. Caracostea a considerat că ciclul început cu ultima metopă a Columnei lui Traian („ciobanul care, după pace, porneşte cu oile lui regăsite") continuă cu baladele: **Ciobanul fecior de domn, Costea şi stâna prădată, Toma Alimoş, Miorița** şi cu „balada cu elemente variate a **ciobanului care şi-a pierdut turma,** tânjeşte de dorul oilor, porneşte în căutarea lor, cutreieră meleagurile întrebând pe drumeţii diferitelor neamuri dacă au întâlnit oile lui, baladă spectaculoasă, cu elemente dramatice, cu finaluri felurite după firea şi dispoziţia cântăreţului. Într-unele versuri finalul este săltăreţ şi plin de voioşie, când ciobanul îşi găseşte oile pierdute; altele se încheie jalnic, uneori prin moartea ciobanului, când află că lupul a mâncat oile şi oasele zac risipite pe drumuri" (**op. cit.,** I, p. 21).

O însemnătate redusă acordă motivului **oile pierdute** Gheorghe Vrabie în monografia **Balada populară română**: „N-am putea încheia capitolul despre balada păstorească a românilor fără să amintim două cântece lirico-narative: **'Mocanca şi Vrânceanca** şi **Ciobanul care şi-a pierdut oile'** (p. 290). Iată ce scrie Gh. Vrabie despre **cântecul** discutat de noi: **„Cântecul ciobanului care şi-a pierdut oile** – intrat în corpul unor variante ale **Mioriţei** - înfăţişează în chip ironic şi umoristic drama păstorului ce-şi caută turma pierdută. Nota umoristică se îmbină cu cea de jale şi dragoste de oi:

U-iu, iu şi ia, ia-ia,
Rău mă doare inima
De dragostea oilor,
De dorul berbecilor,
De zbieratul oilor,
De lătratul câinilor.

Tot căutându-le, se întâlneşte cu lupul care îi spune că i-a păscut oile; de durere ciobanul moare, iar tovarăşii îl îngroapă...

Tot în târla oilor
Şi în locul mieilor" (p. 291-292)

Dacă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea cântecul fetei care şi-a pierdut oile era atât de cunoscut; dacă la 1600 ţinea locul unui cântec de biruinţă la intrarea triumfală în Alba Iulia – desigur, este vorba de asemănarea situaţiei cu regăsirea turmei pierdute![4]; dacă la jumătatea secolului al XVII-lea cântecul acesta avea aceeaşi însemnătate, trebuie să acceptăm că motivul oile pierdute are o mare vechime şi un rol deosebit în cultura noastră populară. Deducem, indirect, din cântecul preferat de poetul Balassa Bálint şi, apoi, de voievozii Mihai Viteazul şi Constantin Şerban că pierderea şi regăsirea turmei deveniseră, de multă vreme, în conştiinţa tuturor românilor, metafore a căror încărcătură de simbol depăşea cu mult sfera vieţii păstoreşti, având puternică semnificaţie în viaţa politică şi artistică. Precizăm că această constatare nu este inedită. O făcea Aurel Filimon acum aproape o jumătate de veac, în articolul **Fata de român când îşi pierde oile**:

[4] Se poate deduce că încă în secolul al XVI-lea **Cântecul fetei care a pierdut oile** era o baladă care avea două părţi: 1) pierderea turmei şi 2) regăsirea ei.

„Precum Valentin Balassa pierzându-şi tot ce era mai scump pentru el în viaţă – soţia sa eternizată, –îşi manifestează durerea prin doina fetei când îşi pierde oile, le caută prin munţi însă zadarnic; tot astfel şi Constantin Vodă Şerban intrând în Tg. Mureş, din ceata lui răsună aceeaşi melodie plină de durere, 'când fata de român îşi pierde oile, le caută prin munţi zadarnic'. Acest cântec [a fost cântat] după ce Constantin Vodă Şerban îşi pierde tronul. Nu cred să fie o coincidenţă. Cine ştie de câte ori înainte de Balassa şi de câte ori după dânsul [acest cântec] a dat mângâiere dureroaselor adevăruri, când diferite persoane, – indiferent de rangul social, – şi-au pierdut ce aveau mai scump, au căutat alinare în textul şi melodia plină de durere seculară, poate chiar milenară'. A. Filimon considera că doina cu ciobanul care îşi pierde oile, cu cele patru părţi ale ei (pierderea – iluzia – jalea – găsirea), este desprinsă din melodia fetei când îşi pierde oile, fără a observa că, de fapt una este varianta celeilalte. Acelaşi autor mai adaugă: „Că această melodie este o alegorie a unor dureri naţionale, lasă s-o bănuim şi din faptul că subiectul este cu mult mai adânc decât o scenă din viaţa de toate zilele'. Şi se întreabă: „Nu cumva în această melodie se repetă o durere care s-a născut în urma războaielor daco-romane?" A. Filimon credea că motivul oile pierdute este dacic, că prin oile pierdute dacii şi-au asemănat pierderea ţării, iar durerea lor este asemănată cu durerea ciobăniţei ce-şi pierde oile: „Un popor a cărui principală ocupaţie era păstoritul, el prin ce putea să-şi asemene durerea? Prin ciobăniţa care-şi pierde oile". În încheierea articolului său, A. Filimon menţiona: „Cu această ocazie deschid o problemă care, cercetată mai de aproape şi urmărind tradiţiile şi baladele populare, poate că se va lămuri cu date necunoscute".

Vechimea cântecului despre oile pierdute a atras atenţia şi altor cercetători. Astfel, I. Nijloveanu afirmă: „Această minunată plăsmuire se bucură totodată şi de o lungă durată în timp, urcându-se până la treapta vechimii noastre ca popor" (**art. cit.,** p. 505).

Din punctul de vedere al structurii muzicale, variantele colind şi cântec se caracterizează prin „monotematism; structură metrico-ritmică similară cântecelor de joc; o structură melodică ce urmează în mare tiparele formalizate ale doinei (scară hexacordală de tip doric medieval, formulă ascendentă 1-5, formule mediane bazate pe alternanţa treptelor 6-5, 5-4, recitativ cadenţial final pe treapta secundă). Toate acestea – cât şi eventuala rezonanţă antică a unor termeni din refrenul întins ce-l au mai toate variantele tipului – sunt o dovadă a vechimii deosebite a acestuia, datând dintr-o perioadă în care anumite trăsături de gen muzical nu erau încă definitiv concretizate" (G. Habenicht, **art. cit**., p. 239; vezi şi notele 17 şi 18) D. Caracostea preciza: „Dintre toate baladele noastre păstoreşti aceasta este cea mai veche atestată documentar şi totodată are şi cea mai largă răspândire: din Pind până în Polonia şi spre ţările baltice" (**op. cit**., p. 21).

Fără a ne hazarda, putem admite că pierderea oilor este un motiv traco-dacic, identificat în timp până la miticul Orpheu, cel care, după legendă, trăia în Tracia (vezi Ovidiu, **Metamorfozele**). Credem, însă, că a căuta geneza motivului presupune mari dificultăţi, întrucât vechimea acestuia se înscrie în cea mai adâncă preistorie.

Ovidiu Bîrlea constată, cu îndreptăţire, că folclorul „reprezintă pentru cei mai mulţi [critici şi istorici literari] o pădure lipsită de puncte cardinale" (în Prefaţă la D. Caracostea, **op. cit**., I, p. XXVIII). Tot aşa ni se pare că stau lucrurile şi în legătură cu motivul oile pierdute: din cauza copacilor nu se vede pădurea, adică din cauza răspândirii teritoriale şi a numeroaselor variante, motivul în discuţie nu a fost privit până acum ca un **motiv fundamental** al culturii noastre populare.

Folcloriştii, între care şi D. Caracostea, consideră că aici avem două motive distincte: al oilor pierdute şi al oilor furate.

Părerea noastră este că la origine avem a face cu un singur motiv care îşi subordonează în timp patru tipuri principale: 1) oile părăsite; 2) oile rătăcite; 3) turma distrusă; 4) oile furate. Pentru tipurile 2, 3 şi 4 există numeroase piese folclorice, atât la dacoromâni şi la aromâni, cât şi la alte popoare, mai ales balcanice[5].

Să analizăm pe rând fiecare tip.

---

[5] Clasificarea propusă de noi ţine mai ales de istoria motivului. Prin diversificare şi cristalizare în forme definitive, motivul **oile pierdute** a devenit un **complex de motive**.

1) Oile părăsite

Arătam mai sus că viaţa păstorului nu este idilică prin nimic. Iată ce spune poetul popular, păstor desigur: **Oile să pascŭ la munte, Cu dor şi cu gânduri multe; Oile să pasc la câmpŭ, Cu žęle şi cu urâtŭ; Oile să pascŭ la ţară, Cu bani şi cu keltuială** (din Jina, în **GS**, V, p. 341)*;* **Oile se pasc la câmp, Tot prin ploaie şi prin vânt. Fire-ai, maică blestemată: De ce nu mai făcut fată, Să-ţi aduc apă cu vadra; Şi m-ai făcut d-un fecior, Să dau ţărilor ocol; Din munte şi pân' la baltă, Să trec, maică, viaţa toată.** (Ciauşanu, **Culegere**, p. 80); **Ciobănel crescut la oi, Ars de vânt, bătut de ploi** (Manolache, **Ciobănaş**, p. 238); **Ciobănaş cu chica lată, Vara-n munte, iarna-n baltă, La mândruţa niciodată** (Moldoveanu, p. 176); **C-aşa-mi zâce oamenii, Că trăiesc bine ciobanii. Ciobanii bine-ar trăi, Dacă vânt şi ploi n-ar fi. Căci casa ciobanilor, E-acoperită cu nori. Şi patul lor de culcat, Pământul negru curat. Şi perina patului, Măneca cojocului** (Mohanu, p. 316-317). Reproducem încă un text, din aceeaşi culegere: **Aici la câmp, la Banat, Nu dai de un lemn uscat, Nici uscat şi nici verde, Nici pădure nu se vede, Fire-ai a dracului de oaie! Stau cu tine tot în ploaie, Tot în ploaie şi-n zăpadă, N-am hodină niciodată. Vine noaptea iară, Pleacă ciobanii-n porneală. Băiatul cel mic zice că e ostenit, – Lasă, măi băiete, osteneala, Că oile sunt în porneală. Şi în grâul cel înalt Oile s-a fost culcat. Mână, măi băiete, mai departe, Vin jandarmii şi ne arde. Iaca a mai trecut o noapte. Făina udă pă măgar. Cojoacele de batal Sunt ude pă măgar. Cojoacele de mioară Sunt ude subsuoară. Cu opincile de piele Am rămas cam pe obiele. Fire-ai a dracului de iarnă. Tu nu mai ştii că trebuie şi vară. Când vine capul primăverii Mai rău ca în timpul iernii. Că-ncep oile-a făta: Unul suge, zece moare, Ba mai faci şi plecătoare. Plecătorile din Banat Sunt numai de năcaz. Mulge-le să nu stârpească, Faci mânzări la ai de-acasă, Mânzărele frumuşele zvârle lapte de la ele. La mânzări le trebuie stână Şi săculeţ de smântână. Ba le trebuie şi-o băciţă Şi căldare de jintiţă** [...] (p. 320).

Nu de dragul naturii – cum au spus unii cercetători – a fost îmbrăţişată meseria oieritului, ci din cauze istorico-economice precise: asigurarea vieţii în condiţiile marilor năvăliri şi apărarea bunurilor de lăcomia migratorilor. Părăsirea familiei, în condiţiile păstoritului ca ocupaţie mai importantă, era obligatorie.

Trebuie să semnalăm un fapt de mare însemnătate, care diferenţiază păstoritul dacoromân de cel aromân: la dacoromâni păstorul este, dacă nu în toate cazurile, în marea lor majoritate, necăsătorit; în unele părţi şi pentru anumite funcţii de la stână celibatul este obligatoriu, fapt consemnat şi de G. Ivănescu: „în părţile de nord ale ţării cei căsătoriţi nu pot fi ciobani" (**Mioriţa**, p. 15); despre ciobanul tânăr necăsătorit vorbeşte şi ritualul înmormântării din **Mioriţa** (vezi Fochi, **Mioriţa**, p. 545-546); cântecul popular consemnează acest fapt: **Păcurar la oi am fost, Nanele nu mă cunosc** (Pavelescu, p. 84). Citǎm şi alte mărturii: **Da iera măi ales flăcăi la îiobănii** (Diaconu, Vrancea, I, p. 403); **Îiobani sî-nsura pisti triizăîi di ani** (idem, **ibidem**, p. 411); **Iera di câti patruzăîi di ani-un îioban; cî iera flăcău, şî nu sî-nsura cât îiobănia** (idem, **ibidem**, p. 435)[6]. La aromâni păstorul poate fi căsătorit. La dacoromâni dorul păstorului are ca subiect mama sau iubita, pe când la aromâni dorul are ca subiect mai ales soţia. Reiese de aici că, dacă la aromâni, păstoritul este ocupaţie general bărbătească şi aproape unică, la dacoromâni el este ocupaţie a bărbaţilor tineri, necăsătoriţi (pentru aceasta, vezi şi Marian, **Nunta**, p. 74); oile sunt însoţite foarte rar în drumurile lor de bărbaţi căsătoriţi sau mai vârstnici. Arătam mai sus că dorul de mamă nu duce la părăsirea turmei, ci doar la apariţia unei stări împotriva căreia păstorul-adolescent, după exemplul multor rânduri de înaintaşi, poate lupta şi i se poate opune prin obligaţia şi răspunderea de a păzi oile. Tradiţia duce la atenuarea sau poate numai la stăpânirea unui sentiment pe care îl trăieşte orice înstrăinat. Dar dacă dorul de mamă nu a dus la plăsmuirea unor cântece deosebite, dorul de iubită a determinat o excepţională producţie poetică populară, concretizată în mii şi mii de cântece. Iată ce spune poetul popular: **S-a făcut dorul cuţit, Şede la inimă-nfipt** (Creţu, p. 693),

[6] Aici şi în alte locuri am făcut o uşoară simplificare a transcrierii fonetice, spre a face textele mai accesibile.

încât: **Doarme şi apa pe vale, Numai dorul meu somn n-are** (Cîrstean, p. 572), pentru că ciobanul s-a dus **Tot pe vârful muntelui La vântoasa dorului (Folclor nou**, p. 37), sau **Sus pe munţii Lotrului, La fântâna dorului** (Mohanu, p. 331), până a ajuns **În mijlocul codrului, La curţile dorului** (idem, p. 410). Cel plecat zice: **Eu m-am dus cioban prin stânci, Tu te treci în dor şi plângi** (Precup, p. 35) ; el ştie că **Nici un dor nu e mai mare, Ca dorul de la mioare** (Mohanu, p. 328), dar luciditatea trebuie să stăpânească sentimentul: **La dor şi la supărare Trebuie om cu minte mare (LIGC**, IV, p. 357).

În folclorul dacoromân tipul **oile părăsite** nu are o prezenţă care să atragă atenţia şi nici nu duce la creaţii mai valoroase. Dacă nu ar fi câteva piese în care tipul să fie identificat, am putea deduce că există mai mult o **intenţie de a părăsi oile** (ca în versurile: **Lăsa-v-oi la focul, oi, Că de când umblu cu voi, Alb îs şi eu ca şi voi (**Bud , p. 70), sau: **Lăsa-v-oi la biata, oi, N-oi trudi mai mult cu voi** (idem), sau şi: **Eu vă las la lupi pe voi! Raza-n faţă-mi are urmă De când îmblu după turmă, Ostenit-am şi-am negrit, Ca şi voi am cărunţit; Barba-mi bate braţele, Pe umeri musteţile**, (Marienescu, p. 540), decât o părăsire propiu-zisă. Alta este situaţia în folclorul aromân, unde despărţirea păstorilor de familie a dus la realizarea multor cântece pline de duioşie. Despărţirea soţilor este atât de grea încât femeile blesteamă: **O moi lai púnte din Arta, / s'cadă sfúlgul si-ńi ti-aspárgă, /s'eásă-arîulu si-ńi ti neácă, / s'nu-áibă oile pri iu s'treácă; / să s'toárnă bărbáţl'i-acásă, / s'nă-adunám de-adún pri meásă, / că nă him ca vai di noi, / mpărţâte ca ńel'i di oi** (= **O, măre tu punte din Arta, / să cadă fulgerul să mi te strice, / să se reverse râul să mi te înece, / să nu aibă oile pe unde să treacă; / să se întoarcă bărbaţii acasă, / să ne strângem laolaltă la masă, / că suntem ca vai de noi, / separate ca miei de oi)** (Papahagi, **Poezia lirică**, p. 388). Uneori îndemnul de a părăsi oile vine chiar de la soţia păstorului, obosită şi ea de singurătate. Reproducem un cântec aromân transpus în limba literară: – **O vară mare, întreagă, nu venişi, / măi păcurare, ca să dai pe la soţie, / să dai dovadă că o iubeşti. / – Cum să vin, nevastă idol? / Nu-i cu cine să las oile: / vine lupul de le sugrumă. / – Las' să le sugrume, las' să le mănânce, / până la ultima să le sfâşie; / iar tu să vii până acasă, / căci ai copii, căci ai nevastă (ibidem**, p. 390). De observat că nici la aromâni nu este vorba de o părăsire a turmei, ci numai de o **posibilitate de părăsire**, dar mai apropiată de împlinire, întrucât îndemnul vine şi din partea familiei.

2) Oile rătăcite

Acest tip are două subtipuri: a) oile rătăcite din cauze meteorologice (ceaţă, vânt, ploaie) şi b) oile rătăcite din cauza ciobanului (care nu respectă condiţia de puritate; doarme şi oile se rătăcesc; bea şi uită de oi). Amândouă subtipurile sunt bine ilustrate în folclor. Pentru subtipul a) citâm următoarele versuri: **Ciobănel la oi am fost Două zile două nopţi. O venit un vânt şi-o ploaie Si n-am văzut nici o oaie** (Tocilescu, p. 502); într-un cântec popular din Banatul iugoslav, fata îi răspunde flăcăului: – **Ba io nu ć-am minţât, / núma ploáia mi-a ploiát, / şáţa mi-a caḍút, / uóil'i mi-am pierdút, / múma m-a bătút, / táta m-a vrăvit / đ-áia n-am veńit (Homolje**, p. 194).

În cadrul subtipului b) are răspândire generală la dacoromâni **pierderea oilor din cauză că ciobanul doarme,** cu o variantă în proză înregistrată încă de Alecu Russo, aşa cum am văzut.

O altă cauză a pierderii oilor este legată de interdicţia ca ciobanul să aibă relaţii sexuale sau să admită prezenţa unor femei la stână. Vrând să prezinte „o ipoteză asupra originii piesei, să-i desluşim acesteia jaloanele principale ale evoluţiei şi să conturăm, în linii generale, problematica de bază a tipurilor" (subl. aut.), G. Habenicht, în studiul **Povestea ciobanului care şi-a pierdut oile. Geneză, evoluţie, tipuri,** vorbeşte despre relaţia dintre motivul oile pierdute şi interdicţia femeilor de a participa la activităţile de la stână, dar şi despre interdicţia de a avea legături cu femeile, fie chiar în sat (p. 235-236): „Povestea ciobanului care şi-a pierdut oile o conectăm de asemenea la complexul de credinţe determinate de împlinirea condiţiei de puritate a lucrătorilor de la stână. Credem că ea a fost iniţial o prezentare cu scop moralizator a consecinţelor încălcării condiţiei de puritate" (p. 237). Sunt reproduse, în studiul semnat de G. Habenicht, şi unele texte folclorice din

care reiese că interdicţia aceasta este o realitate. Din Putna, judeţul Caraş-Severin, a fost înregistrată următoarea relatare: **„...Cică ar fi fost odată un păcurari – l-o chemat Costea. El păzea oile şî sta la umbra cu drăguţa lui. Drăguţa îl ţinea cu capu pe poale şi-i povestea mereu poveşti. El, ascultân' la poveştile ei, a adormit. Ea, cân' a văzut că e adurmit, i-o rădicat înşetu capu pe poale, l-o lăsat jos, adurmit. La un timp se trezeşte Costea. Să uită-n deal, să uită-n vale, să uită-n stânga, să uită-n dreapta, nici oili, nici mândruţa..."** Un alt text, aparţinând zonei Năsăud: **„O fos' un fişioraş şi fişioraşu-acela era tot la oi de mic, până când o fos' mare, la o vârstă de vo şaişpe ai. Atunşea mă-sa l-o chemat să-l îmbrăşe, să-l mâie şi el prin sat, la biserică, la gioc, la horă. La urmă s-o legat o fată frumoasă di el şî s-o dus cu el la colibă. Iară el, cu oile lui – ave o oaie oaceşă, care oaceşa-ceia îmbla la oi şî era... păză oili. Cân' o mărs cu fata la colibă, o vinit oaceşa cu oili. Oaceşa o sâmţât că-i fata la colibă. Atunci oaceşa n-o mai vrut ca să-l asculte. El dac-o zâs:**

– Dă, mă, oceşică,-n strungă!, ie o spus:

– Dăe-ţi mândra de sub glugă!

– Fă, mă, oceşică, foc!

– Facă-ţi mândra de sub clop!

– Adă, oceşică, apă!

– Aducă-ţi mândra ta cea dragă!

Atunci, cân'o fos' oceşica plecat cu oile, s-a dus pe munte, n-a mai înturnat.

A doua zi, dimineaţa când s-a trezit ciobanu, cu câinii la colibă, oile nicări. Ce-i de făcut? De plecat pe munte, de le căuta...

A doua dzâ o vini' mă-sa şî l-o cătat pe munte, să vază une-i. Cân' a văzu' pe mă-sa că îmblă către el ca să-l caute, el s-o ascuns printre nişte bolovani. Pe-acolo niş nu l-o găsât mă-sa pe el: el s-o făcut scai ca să se lege-n veci de oi! Oile nu le-o mai găsât, mă-sa nu l-o mai văzut" (p. 237-238). Se confirmă, aşadar conţinutul versurilor: **Fetele te-or amăgi Oile ţi-i prăpădi** (Voronca, I, p. 90).

Constatăm că în cele două texte sunt totuşi, cauze diferite: în primul caz ciobanul doarme şi oile se rătăcesc, iar în al doilea caz intervine gelozia oiţei **oceşele** care, de supărare că ciobanul o iubeşte pe **mândra**, duce oile în locuri ascunse ciobanului. Într-o colindă maramureşeană (Bîrlea, I, p. 158) se spune: **Păcurarii ţin un sfat, Pre cel mai mic l-au mânat: Să întoarne oile, C-o rătăcit bietele**; nu se precizează cauza rătăcirii oilor, ci doar hotărârea ciobanilor de a-l ucide pe cel vinovat. Cum cel mai mic, din colinde transilvănene, este gata să se însoare, se poate ca aici să fie căutat şi găsit chiar motivul uciderii lui. Pierderea oilor din cauza **mândrei** reiese din versurile: **Fost-am păcurar la oi Ş-am durmit pă muşinoi, Pă perină de gâscoi, Ş-am rămas fără de oi, Pă perină de găină, Ş-am rămas fără de stâne...**, citate de G. Habenicht (p. 237). În al doilea vers trebuie să fie şi o negaţie: **n-am durmit**, ca în exemplul: **Fost-am păcurar la oi, N-am durńit pă muşiroi, Ce-am dorńit pă perinuţă, C-am avut mult'e drăguţă** (Papahagi, **Graiul**, p. 19). Aceeaşi cauză reiese şi din aceste versuri: **D-aolică, ce-am făcut, Am dat dragostea-mprumut, Pentru-un pic de sărutat, Am rămas pe drum sărac** (Manolache, **Ciobănaş**, p. 74); **Mă-ntâlnii c-o mândră-n cale Era mândră şi leliţă, Rumeoară la guriţă: De oiţe am uitat Şi-am rămas cu ea la sfat [...] Când terminai dragostea, Oile nu mai era** (idem, **ibidem**, p.78); **Eu m-am dat cu dragostea Şi-am pierdut turmuliţa** (idem, **ibidem**, p. 79). Sfatul ce i se dă ciobanului este următorul: **Mi-a spus cucu şi mierla: – Dacă ţii la turma ta, Mai răreşte dragostea** (idem, **ibidem**, p. 79), pentru că atunci **Când îţi pierzi oiţili, Parcă-ţi pierzi şi minţili** (idem, **ibidem**, p.78) G. Habenicht are convingerea că pierderea oilor se petrece din cauză că ciobanul încalcă interdicţia primirii unei femei la stână, în colibă, şi adaugă: „...cu cât evoluţia înaintează, cu cât ne îndepărtăm în timp şi în spaţiu de zona de viabilitate recentă a superstiţiei incompatibilităţii prezenţei femeii la stână, cu atât motivarea cauzală îşi pierde impulsul generator, locul fiindu-i luat de elementul 'somn' sau de altele" (p. 238). Credem că interdicţia primirii femeilor la stână trebuie pusă, într-adevăr, în legătură cu pierderea oilor, dar în alt chip şi anume în sensul că femeia provoacă pierderea oilor pentru că ciobanul stă de vorbă cu ea şi nu are grijă de turmă. Ştim, însă,

că sunt zone etnografice unde femeile sunt băciţe, ele prepară caşul şi urda, ele fac mâncare şi curăţenie în colibă. În aceste zone nu există interdicţia despre care vorbim. Faptul este cunoscut şi din poezia populară: **Ţine doamne, mult vara, Cât stă badea cu mândra, C-atunci îi bună stâna Ş-atunci îi dulce brânza** (Muntean, **Folclor**, p. 157); **Aşa-mi zice mândra mea, Că mă potrivesc cu ea. Şi la stână când lucrăm, Şi la horă când jucăm** (Mohanu, p. 306); **Ziua cu oiţele, Noaptea cu fetiţele** (Nijloveanu, p. 773). Ciobanului i se dau sfaturi să fie grijuliu: **Păcurari cu oi băluţe, Nu-ţi ţine multe mândruţe, Că se lasă negurile Şi lupii îţi mâncă oile** (F. Tr., I, p. 37). Dar chiar în zona interdicţiei, în Năsăud, poezia populară ne face să înţelegem că sunt admise abateri, de vreme ce ciobanul este îndemnat: **Măi bade cioban la oi, Vino seara pe la noi, Mai lasă oiţele Că te-aşteaptă fetele** (F. Tr., III, p. 23). Prezentăm şi alte exemple din aceeaşi culegere: **Vai, bădiţă, nu ţi-e jele, De-atâtea lacrimi de-a mele, Mai coboară de la stână Să vezi dorul cum mă mână** (p. 30); **Trecui valea şi-o luncuţă Pân' la badea la strunguţă, Stoarce, bade, caşul bine Să nu picure pe mine, Că mă văd muierile Şi li-s rele gurile** (p. 15).

Considerăm că, la un popor la care păstoritul a fost o ocupaţie importantă, interdicţia aceasta este oarecum ciudată. Analizând lucrurile mai îndeaproape, constatăm că interdicţia este limitată teritorial la estul Transilvaniei şi nordul Moldovei. Iată ce spune un informator din zona Năsăudului: „Femeile nu-i slobod să se apropie de strungă, că poace că alta-i cu păcace, tocma atunci" (Morariu, **Material**, p. 7). Ion Diaconu, în **GS**, IV, fasc. 2, p. 297, arată că tot aşa stau lucrurile şi în Vrancea; şi în Ţara Bârsei este activă interdicţia (Vuia, **Tipuri**, 196). Dacă o femeie care are **păcace** („păcate, ciclu menstrual") se duce, totuşi, la stână, în 1-2 săptămâni oile fac bube pe ţâţe; dacă femeia spune baciului ce are, el leagă de vârtej un fir roşu şi nu se întâmplă nimic. Anchetele noastre confirmă prezenţa acestei interdicţii şi în Bucovina, mai ales în sud-vestul zonei, dar nu se mai respectă cu atâta stricteţe. Dacă în trecut aria în care nu le este permis femeilor să meargă la stână era mai largă, nu putem şti, dar nu este exclus, întrucât datina (nu superstiţia, cum spune G. Habenicht) trebuie legată de străvechi forme de viaţă, poate şi de transhumanţă. Una dintre cauzele interdicţiei am semnalat-o mai sus: femeile-iubite puteau distrage atenţia ciobanilor, iar oile ar fi rămas în primejdie. O variantă, cam confuză, de provenienţă ardelenească-oltenească, înregistrată de D. Furtună în Dorohoi, de la un soldat din Ilfov, pune bine în evidenţă cauza pierderii oilor: **Colo-n vale-n păcurar, Mă-ntâlneşte d-un cioban. Ce-auleşte d-un Codrean, Din fluier şi din caval C-a pierdut oiţele Şi-a-ndrăgit fetiţele. Nainte că se ducea Sub un deal că ajungea Şi oiţele găsea...** (Furtună, p. 333).

O cauză a interdicţiei este apărarea oilor de primejdia fiarelor. P. V. Ştefănucă, în **Cercetări folclorice pe Valea Nistrului de Jos** (p. 94), publică următorul text, ilustrativ pentru ceea ce susţinem noi: **Măi śiobani, măi munteni, Liagî calu la zăbreli, Întrî-n casî, nu ti temi Cî di śâni te-i temut, O pus spatili la pomânt. Śiobanu, când ńi-o-ntrat, O adorńit, Oile s-o prăpădit, Cu cârligu la chiśoari Şî cu torba la schinari Şî cu fluieru supţâoarî. Când śiobanu s-o trezât, Oili s-o prăpădit, Chita-n traist-o muśedzât, Cuţâtu s-o ruźinit. Śiobanu o purśes după oi...** O altă cauză trebuie să fie evitarea risipei, a **părăduielii**, pentru că, aşa cum tot poezia populară ne spune, ciobanul îi duce seara iubitei sale urdă dulce şi caş. Dar nu putem pierde din vedere că obligaţiile de puritate şi de castitate a fetelor trebuiau supravegheate, iar aceasta nu se putea face la stână, pe munte. Aşa că interdicţia a fost cultivată în familie şi ca îndatorire morală, pe care creştinismul a preluat-o şi a impus-o cu mai multă autoritate. Ne referim la aria stabilită. Dacă prin formularea: „zona de viabilitate recentă a superstiţiei", cum scrie G. Habenicht, trebuie să înţelegem că vechimea acestei datini nu este mare, ne îndoim; chiar aria în care apare, arhaică prin toate particularităţile de limbă şi cultură populară, nu admite o asemenea apreciere. Dacă trebuie să înţelegem că această datină a venit dintr-un alt loc, ne întrebăm: de unde? Şi de ce se limitează numai la Carpaţii Orientali, şi nu afectează centrul sau vestul Transilvaniei? Părerea noastră este că naşterea „superstiţiei" are cauze pur economice, iar păstrarea ei a fost întărită de normele morale.

Părerea lui O. Buhociu, p. 300, nota 50, că interdicţia ar reprezenta „o târzie influenţă ruteană" nu are niciun temei.

Trebuie, însă, din interdicţia primirii femeilor la stână, să tragem unele concluzii, pe care le socotim importante. Înţelegem că la noi păstoritul nu a fost singura ocupaţie majoră; alături de păstorit, agricultura şi industria casnică au avut un rol la fel de însemnat. Constatăm că interdicţia se păstrează mai ales într-o zonă cu păstorit agricol-local (estul Transilvaniei), cu turma în apropierea satului sau cu stâna în munţii din apropiere, de unde ciobanul putea comunica uşor cu satul, cu **mândra**. O altă concluzie, care completează şi confirmă cele spuse mai sus, este că în păstorit erau angajaţi numai (sau: mai ales) oameni tineri şi foarte tineri, ceilalţi fiind ocupaţi cu alte munci, desigur cele agricole pentru bărbaţi. Interdicţia aceasta nu putea să apară decât la o populaţie sedentară, într-o permanentă luptă cu greutăţile de asigurare a hranei. Este important să arătăm că în zonele imediat învecinate nord-estului transilvănean, în Maramureş, de pildă, femeilor le este îngăduit să pască oile sau caprele (altfel cum le-ar fi pierdut fata din cântec?). La fel stau lucrurile şi în Oaş. Ceva mai la sud, în Mocănime sau în ţinutul Sibiului, femeile sunt băciţe. Valeriu Butură arată că în sud-estul Munţilor Apuseni **coliba** „e de altfel casa de vară a păcurăriţei, care numai în cazul când în gospodărie nu este o fată mai mărişoară, e o nevastă mai tânără sau o femeie mai bătrână" (Butură, p. 114). Prezenţa păcurăriţei la oşeni este dovedită, între altele, şi de basmul **Irinca şi Omul Nopţii** (Rîpă, p. 47-63). Dar aici suntem în zone în care agricultura se practică pe o scară mai restrânsă. În alte părţi ciobanul paşte oile, dar mulsul şi strungăritul cad în obligaţia femeilor, fapt consemnat şi în folclor: **Ciobănaş cu chica lungă, Adă-ţi oile la strungă Şi-o fetiţă să le mulgă, Şi-o fetiţă bălăioară Să le dea din strung-afară** (Manolache, **Ciobănaş**, p. 77).

Interdicţia despre care am vorbit dovedeşte şi vechimea datinilor şi viaţa destul de închisă, dusă în limitele satului sau grupului de sate, cu munţii din preajmă. Aromânii nu cunosc această interdicţie, întrucât păstoritul lor se deosebeşte de cel dacoromân tocmai prin participarea, de obicei, a întregii colectivităţi la muncile de la stână şi la suitul sau la coborâtul de la munte (vezi, totuşi, textul aromân: Papahagi, **Poezia lirică**, p. 388).

3) Turma distrusă

Acest tip este înrudit îndeaproape cu tipul **oile rătăcite**.

Şi aici vom distinge două subtipuri: a) turma distrusă de cauze meteorologice şi b) turma distrusă din cauza ciobanului.

Subtipul a) este ilustrat prin balada **Mircea Ciobanul**. Mircea, fratele lui Negru-Vodă, merge la judecata domnească cu următoarea pricină: fiind trimis de stăpâni la baltă cu trei mii de oi, a dat un vifor greu şi a rămas doar cu zece oi şi cu doi dulăi. Timp de aproape zece ani stăpânii n-au dat pe la el să se intereseze de turmă şi nici să-i aducă cele necesare. În acest timp el a refăcut turma. Acum întreabă de vodă (care nu ştie că sunt fraţi!) cu ce parte este dator stăpânilor. Ceea ce ne interesează este că s-a întâmplat un fapt obişnuit în viaţa păstorilor: distrugerea turmei datorită unei ierni grele. Iată versurile**: Când la baltă mi-am plecat, De-un vifor mi-a viforât, Grea zăpadă mi-a căzut, Oile mi-a nămeţit, Din trei mii, frate, de oi, Am rămas cu zece oi; Singurel cu zece oi Şi numai cu doi dulăi** (Creţu, p. 311). Un caz asemănător, petrecut la începutul acestui secol în Tesalia, este relatat de T. Papahagi, în **Poezia lirică**, p. 392. Prudenţa ciobanului poate salva turma: – **Oacheş păcurar! Du-ţi al tău frunzar, De la vânturi multe, Pe picior de munte, Că de rău vei da De eu m-oi mânia, Că m-oi tulbura, Şi m-oi învolba, Turma-oi apuca Şi-o voi îneca.** Si iată că: **Marea s-a învolbat, Tare a vărsat, Dar el a pornit, Turma şi-a suit Sus pe munte-n sus, Şi marea n-a ajuns!** (Marienescu, **Poezii**, p. 539; vezi şi Vrabie, **Balada**, p. 285-288).

Subtipul b) are mai multe variante. Ciobanul cântă din fluier şi din caval până ce îl prinde somnul. Adoarme cu capul pe un muşuroi şi doarme trei zile şi trei nopţi. Dă o bură de ploaie şi, deşteptându-se, vede că nu mai este nici picior de oaie în târlă. Se duce la vale şi, întâlnindu-se cu lupul, îl întreabă de nu i-a văzut oile. Acesta îi dă de înţeles că le-a mâncat. Se repede la lup, îl ucide şi-i vinde pielea. Cu banii luaţi îşi cumpără o oaie, din una face două, din două face patru... şi-şi reface turma. În alte variante se întâlneşte cu un neamţ, cu un lăutar, cu un ungurean şi-i roagă să-i cânte de **dorul oilor**, adică să-i cânte un cântec de oi, dar nimeni nu-i cântă ca **la ţara lui**. În

cele din urmă se întâlneşte cu lupul care-i spune, că i-a mâncat oile (vezi Nijloveanu, **op. cit.,** p. 466-470). Indicaţii importante în legătură cu răspândirea acestui subtip dă T. Papahagi, în **Paralele**, p. 117, unde se spune că „aria geografică a acestei balade în epica dacoromână e formată din Oltenia şi Muntenia", şi dă „în rezumat cuprinsul variantelor pe judeţe". Textul intitulat **Ciobanul amărât** din culegerea lui D. Furtună (p. 332-333) vorbeşte despre distrugerea a jumătate de turmă de către lupi. De supărare, ciobanul bea, dar, prinzând gustul vinului, bea toată turma: **Luai vinul de gustare, Băui trei zile de vară, Cu lăutari şi cu gloată, Băui, bade, turma toată.** Rămas dator, caută capra ce-i mai rămăsese, o sacrifică, **se lasă** („coboară") iar **spre crâşmă-n vale**, dar acum cu alt scop: **Să las vorbe şi parale C-am să ies din ciobănie, Să mă duc la haiducie.** În legătură cu versurile: **Mă luai la căutare, Cât e ziulica mare, După-o capră ce-mi rămase Şi prin crânguri se luase**, D. Furtună notează: „Trebuie să fie urme din cântecul din veacul al XVII-lea [greşit, pentru secolul al XVI-lea] al fetei' care şi-a pierdut caprele-n munţi 'într-o formă nouă cu totul". O variantă aproape identică din zona Rădăuţi cunoaştem şi noi. Dar concluzia lui T. Papahagi, amintită mai sus, cu privire la circulaţia acestei balade trebuie completată, cu precizarea că ea este cunoscută şi în toată Moldova şi în Bucovina. În alte variante, un tânăr se bagă slugă la cioban. În timp ce este cu oile în porneală, lupii îi mănâncă jumătate din turmă. Trecând, cu jumătatea cealaltă, prin dreptul unei crâşme, şi ademenit de crâşmăriţă (**Crâşmăreasa-mi iese-n cale Şi mă strigă: „Vin' băiete!" Şi să gust vinul îmi dete,** Alecsandri, III, p. 293), ciobanul dă de gustul vinului, ca apoi să constate**: Cu lăutari şi cu gloată Băui, nene, turma toată**, ba încă rămâne dator. În cele din urmă este sacrificată şi o capră ce-i mai rămăsese. Dar stăpânul turmei ia măsuri energice împotriva risipitorului: **Iacă veni şi românul, Păgubaşul şi stăpânul; Mă legă vârtos de coate, Cerând seamă pentru toate, Sărăcuţ de maica mea! Şi-aşa, nene, din beţie Mă trezii în puşcărie!** (p. 293-294). În balada **Gheorghelaş** (vezi Creţu, p. 313-316), eroul devine haiduc după ce, ca cioban, a dat pe vin turma stăpânului. Alteori haiducia este îmbrăţişată ca urmare a distrugerii turmei întregi de către lupi: **Lupii-n goană le luară Şi pe toate le mâncară. Dacă văzui, cea din urmă, Că rămăsei fără turmă; Dacă văzui şi văzui, Luăi calea codrului, Luăi calea dorului** (Oprişan, p. 134). Reproducem din culegerea lui Gh. I. Neagu (p. 117-122) aceste versuri: **La fântâna din stejar S-auleşte-un păcurar Şi să vede d-un cioban Cu capul pe muşuroi. Cu ochii sclipiţi la oi. Iar ciobanul mi-adormea, Oile că mi-i pierea, O mioară-i rămânea. Cioban când se deştepta, Din ochi negri lăcrima Şi după oi că-mi pleca... Tot plângând de oi cu jale** (p. 117). În drum se întâlneşte cu un român, un ţigan, un sârb, un grec, un ovrei, un neamţ, un franţuz, un turc şi, în sfârşit, cu lupul (vezi şi G. Habenicht, p. 244). O variantă mult mai simplă ca cea muntenească este cea din Transilvania: **Frunză verde de trifoi, M-o trimis tata la oi. Lângă oi am adormit, Oile le-am prăpădit. Mă dusei pe vale-n sus, Mă-ntâlnesc c-un pui de urs. – Bună ziua, puiule, Nu mi-ai văzut oile? – Le-am văzut pe la Vărarea, Numai coada şi spinarea** (Morariu, **Material**, p. 48-49, din Sângeorz), sau**: M-o mânat tata la capre, Eu la capre-am adormit, Caprele s-au rătăcit. Mă dusei pe luncă-n sus Mă-ntâlnii c-un pui de urs: – Bună ziua, ursule, Nu mi-ai văzut caprele? – Ba eu zău că le-am văzut, Pe podul de la Borcut, Le păzea un pui de lup, Ca să nu le vezi mai mult** (F. Tr., III, p. 19). O variantă a fost publicată de G. Breazul, în **Patrium carmen**, p. 127-128**: M-o trimis mama la capre; De merinde nu mi-o pus, Numai cu bota m-am dus. Mă scăpai de adurmii, Caprele mi le pierdui. Mă luai pe un drumuţ Mă-ntâlnii cu un lupuţ. – Bună ziua, măi lupuţ! N-ai văzut caprele mele? – Plină mi-i burta de ele, Pe răzoare, tot picioare, Pe costiţe, tot ciontiţe [...]** (apud G. Habenicht, p. 238). G. Habenicht spune: „cu destulă siguranţă se poate afirma provenienţa maramureşeană a variantei", şi adaugă: „Deşi din punctul de vedere al concepţiei generatoare a piesei avem în faţă un exemplar evoluat, el trădează totuşi o vârstă apreciabilă din punct de vedere formal, fiind o dovadă a desprinderii încă din vechime a naraţiunii de substratul care i-a impulsionat crearea" (p. 238). Nu vedem **siguranţa** în baza căreia se poate susţine originea maramureşeană a variantei. Derivatele cu suf. **-uţ** nu ne dau un răspuns precis, iar prezenţa **caprelor** în locul **oilor** nu leagă varianta de zona Maramureşului (pentru caprele pierdute, vezi şi: Pitiş, p. 69-71, textul XXI; Tocilescu, I, p. 514-

515; F. Tr., I, p. 12-13, textul 14; Brediceanu, p. 152-163, cântecul **Mă luai cu caprele**; variante cu caprele pierdute se întâlnesc şi în sudul Dunării, după cum am şi văzut).

Toate aceste variante (în parte chiar şi întâmplarea prezentată de Ioan Katrares) arată că ciobanul este om sărac, slugă, nu cioban din tată în fiu. Lipsa de grijă a ciobanului faţă de oile încredinţate ne duce la concluzia că variantele acestui subtip s-au născut într-o epocă mai apropiată de noi, când păstoritul a început a cunoaşte o oarecare degradare, când cioban putea fi pus oricine, indiferent de ascendenţa sa, indiferent de atitudinea sa faţă de oi. Decăderea păstoritului şi dezvoltarea agriculturii pe suprafeţe tot mai mari a determinat ca păscutul oilor să fie încredinţat copiilor, aşa cum se spune şi în acest cântec de leagăn: **Nani, nani, pui băiat, Copilaş şi drăgălaş Şi mi te fă măricel, Măricel şi frumuşel Şi te du cu oile Pe toate vâlcelele, Şi întoarce caprele Ce-a umplut dealurile. Du vacile la suhat, Şi boii du-i la arat. Fă-te mare, măricel, Şi fii lui tatău d-ajutor, Să scoţi plugul din obor Şi carul de sub şopron** (Păsculescu, p. 52; alt text vezi în Moldoveanu, p. 226).

4) Oile furate

Şi în cadrul acestui tip distingem două subtipuri: a) **oile furate de hoţi** (sau de haiduci) şi b) **oile furate de alţi ciobani.**

O baladă care, prin elementele sale, se încadrează în subtipul a) este aceea despre Costea, numită şi **Dolca, Dolfa, Costea Ciobanul** (pentru alte variante, vezi Vrabie, p. 285, nota 99). Oile sunt furate de Fulga „cel cu barbă neagră Şi cu mintea neîntreagă", cum îl caracterizează poetul popular, un hoţ, sau un haiduc, în unele variante frate al lui Costea, care abuzează de bunătatea stăpânului turmei, plecat la Galaţi. **Să ia sare la mioare, Şi bolovani la cârlani, Şi tărâţe la oiţe, Şi glugi mari La cei zărari, Şi opinci La cei voinici** (Alecsandri, p.73). La întoarcere, Costea constată lipsa unei mari părţi din turmă şi ia măsuri pentru descoperirea şi pedepsirea hoţilor. Gh. Vrabie, în **Balada**, p. 285, scrie: „Despre lupta dintre ciobani şi haiduci, pe tema furtului de oi ori de bani, se mai vorbeşte şi în alte balade, ca cea a **Codreanului** ori a lui **Gheorghelaş.** Şi totuşi ele nu pot fi integrate ciclului pastoral, căci pun în faţa cititorului alte imagini de viaţă". Imaginile de viaţă sunt, în parte, altele, cu adevărat, dar faptul care stă la baza acestor balade este tot furtul de oi şi, prin urmare baladele amintite pot fi incluse în ciclul pastoral care constituie, aşa cum reiese şi din această cercetare, o epopee populară unică în cultura universală: epopeea muncii şi a supravieţuirii prin muncă a unui popor care stă, de două mii de de ani, la răspântia marilor drumuri ale istoriei.

O întâmplare asemănătoare cu cea din **Costea Ciobanul** este povestită în balada **Şalga** din colecţia Alecsandri (p. 77-80): **Sus, pe malul Dunării, La perdeaua cu câni răi A Şalghii a vădanei, Este-o turmă de cârlani Păscută de opt ciobani**. Pe la miezul nopţii vin haiducii care: **Pe ciobani legatu-mi-au, Dulăii-mpuşcatu-mi-au. Iar pe baciul cel mai mare Îl ferecau şi mai tare Cu coatele la spinare...** La rugămintea baciului, căpitanul se mai îmblânzeşte şi-i dezleagă mâinile. Baciul sună din bucium, Şalga aude, vine la stână şi-i alungă pe hoţi, iar căpitanului îi taie capul din goana calului, încât **Capu-n urmă rămânea, Trupu-nainte fugea, Sângele pârău curgea, Drumul roş că se făcea!** Vitejia văduvei şi fuga haiducilor au rămas în amintire, de aceea: **Cică, mări, de pe-atunci, Când vin cete de haiduci, Drumul lor nici că greşesc, Nici că, zău, mai nimeresc La perdeaua cu câni răi A Şalghii a vădanei, De pe malul Dunării** (vezi şi balada **Şaicu**, în Sevastos, **Cântece**, p. 293-296). Că existau conflicte de acest fel între păstori şi haiduci, nu este nicio îndoială. Şi Gh. Vrabie vorbeşte despre „conflictul iscat între ciobani şi haiduci ce vor să prade stâna" **(Balada**, p. 283). Hoţii foloseau fel de fel de procedee să distragă atenţia câinilor: lătrau, urlau, ca în **Costea Ciobanul**, sau pur şi simplu îi împuşcau (**Şalga**), iar pe ciobani îi legau (vezi şi Bradu, **Bihor**, p. 214), ori îi ucideau. Se vede, însă, că hoţii sau haiducii care fură oile erau vechi cunoştinţe ale ciobanilor şi ale stăpânilor de oi: **baciul cel mai mare** şi Şalga i se adresează celui din fruntea haiducilor cu cuvintele: **Căpitan Caracatuci, Vătăjel peste haiduci**, iar Costea îl cunoaşte foarte bine pe Fulga.

În ariile laterale, anume în Maramureş, Ţara Oaşului, Crişana, Banat, persoana care pierde oile sau caprele este mai ales o fată. Iată ce scrie, în acest sens, G. Sulițeanu: „numai în Banat întâlnim în locul ciobanului fata sau baba care îşi caută oile sau caprele pierdute, sau un anume cioban, ca în varianta **A lui Costea păcurarul când şi-a pierdut oile**. În Maramureş întâlnim însă o variantă oarecum deosebită sub denumirea de **Oile furate**, cântec având intonaţii de bucium şi ale cărui cuvinte exprimă jalea fetei căreia, în absenţa părinţilor, i s-au furat oile" (p. 437). „Absenţa părinţilor" este un fel de a vorbi, pentru că, aşa cum reiese din variantele publicate, fata păştea oile în timp ce părinţii erau ocupaţi cu alte treburi. În Maramureş legenda poartă şi numele de **Ină, tată, ină**, şi, cum spune T. Papahagi, în **Graiul**, p. XLVIII, „ne duce[...] spre o intensă şi originară viaţă păstorească". Reproducem textul legendei, după autorul citat: **„În vremea de demult, o «gazdă» a avut la oile sale un cioban. Sosind sărbătorile de Paşti, şi dorind şi acesta ca măcar o dată pe an să coboare în sat, a cerut voie de la stăpânul său, care, în locul lui, a trimis pe unica sa fată ca să aibă grijă de oi. Tâlharii de prin părţile locului, când au aflat aceasta, s-au dus la stână şi au vrut să mâne cu ei întreaga turmă de oi. În faţa acestei hotărâri, fata s-a rugat de căpitanul haiducilor ca, înainte de a se duce cu oile, să o lase să cânte o dată din «trâmbǵiţă» şi pe urmă să o lege de trunchiul arborelui. Căpitanul a lăsat-o. Era în prima zi de Paşti. Tot satul era la biserică. Preotul citea sfânta evanghelie când sunetul trâmbiţei a turburat sufletul «gazdei». Fata a terminat de cântat, în timp ce căpitanul se pregătea să o lege şi apoi să plece cu turma. Fata s-a rugat să-i permită să cânte încă o dată – ceea ce căpitanul nu a refuzat. Tatăl ei înţelege alarma fiicei sale şi cheamă pe săteni afară din biserică. Trâmbiţa însă încetase. Fata se rugă pentru a treia oară şi ultima. Căpitanul, înduioşat de fiorii pătrunzători ai trâmbiţei, o lasă să mai cânte. Atunci fata a început să cânte iar din trâmbiţă, d'e plângeau oile şi răsunau munţii. Din sunetul trâmbiţei se desprindeau limpede următoarele cuvinte: Ină, tată, ină! Oile furatu, În ţară mânatu, Pe mine legatu! Ieşi, tată, afară, Oile-s pă ţară! Tatăl ei care ascultase ultima trâmbiţare în curtea bisericii, porneşte cu oamenii din sat şi-şi scapă din mâinile pribegilor turma de oi"** (p. XLVII-XLVIII). În comentariul său, T. Papahagi spune: „N-am putea preciza ce întâmplare anume se va fi cristalizat în această impresionantă legendă, şi cu atât mai mult n-am putea-o fixa în timp şi spaţiu. Faptul că aria ei ne întâmpină şi la huţuli... n-ar fi niciun fel de piedică, dacă ar fi să ştim că ea nu există în folclorul slav propriu-zis. Ceea ce putem releva deocamdată este faptul că ceva asemănător întâlnim şi în folclorul aromânesc, şi anume: **un păstor e prins în munţi de o ceată de briganzi. El se roagă să-l lase să cânte din fluier; căpitanul consimte. Iată însă că-l aude iubita lui din sat, comunică această ştire tatălui ei şi imediat porneşte o poteră care reuşeşte să scape pe cioban"** (p. XLVIII; în nota 2 se precizează: „Întâmplarea aceasta a fost versificată de G. Murnu în dialect, cf. Revista „Macedonia", II, 1889, n-rul 8, p. 146-148"). În discuţie poate fi atras (după sugestia lui T. Papahagi, **Paralele**, p. 117) şi basmul aromân **Moaşa cu aúşulu** (vezi Per. Papahagi, **Basme aromâne,** 1905, p. 26-27) sau o legendă-basm în care oile sunt pierdute, de asemenea, din cauza somnului (Per. Papahagi, **Din literatura poporană a aromânilor**, 1900, p. 761-765).

Importanţa atragerii culturii populare a românilor din sudul Dunării în cercetările noastre nu mai trebuie subliniată. Iată ce spunea D. Caracostea în acest sens: „Îndeosebi mărturiile aromâne se cuvin să fie cercetate de aproape. După cum în limbă, fenomenele comune nouă şi aromânilor indică o vechime care se urcă la unitatea străveche a neamului românesc, tot astfel concordanţe între mărturiile folclorice pot da indicaţii despre vechimea unui motiv" (**op. cit.,** II, p. 14).

Şi în variantele culese de I. Muşlea din Ţara Oaşului şi publicate în **AAF**, I, p. 163-164, sunt anunţaţi, de asemenea, prin semnale de trâmbiţă, părinţii asupra celor întâmplate şi sunt chemaţi să-şi salveze fata şi turma. Reproducem aceste variante: IV. **O fost o fată de gazdă în deal, cu oile, iera sângură. Ş-o mărs pribegi, tâlhărońii, pă ea, şi o legat şî o luat oile de la ea. Ea o dzâs s-o lase să sufle odată-n trâmbghiţă. Ş-apoi o suflat. Şi tată-său şî mă-sa o audzât. Că ea le-o spus din trâmbghiţă că oile le-o mânat şî pă ea o legat. O dzâs din trâmbghiţă horia: Tată-le, Mamă-le, Zină, că m-o legat, Oile le-o mânat! S-o sculat lumea din sat ş-o aflat legată. De mult o fost aceea** (din Moişeni); V. **Nu ştiu în ce loc, în ce deal a fost. L-am auzât pă tata povestind.**

I-o luat oile, pă câni i-o puşcat. O dzâs la hoţ să o lese să trâmbghite. O dzâs pân trâmbghită: Mamă-le, Tată-le, Oile le-o mânat Şî cânii i-o puşcat Şî pă mine m-o legat! (din Bicsad); VI. **Fata cu oile o fost în Cămărzana. O ştiut trâmbghita. O grăit cu părinţii: – Ia cum oi trâmbghita, de-oi păţî ceva: Tată, Frate, Pă mine m-o legat, Oile le-o mânat!** (Bicsad); VII. **Pribegii o vrut să ia stâna de la fată. Au legat-o de-un lemn cu spatele. Da fata o trâmbghitat: Tată-le, Mamă-le, Haidaţ. Pribegii o venit Şî pe mine m-o legat. Cu spatele cătă fag Şî oile le-o mânat!** (Călineşti); VIII. **Vină tată, Vină mamă, Vină tată-acuma iuti, C-apoi nu mă vedz mai mult, Cinci şi şasă-s după pleasă Şî vo opt lângă foc; Berbecele cel mai mare Clocoteşte la căldare!** (din Trâşolţ); IX. **Haida tată, haida mama, Că amu o ghinit tâlharii Şi pă mine m-o legat, Ţâţăle mńi le-o tăiat, Oile mari le-o mânat, Tată-le, Mamă-le** (din Racşa); X. **Vină tată, Vină mamă, Vină, vină câ[t] de tare, Că tâlharii Mă omoară Şi oile le-o mânare!** (Racşa).

În capitolul **Tâlharii la stână** din lucrarea lui Adrian Fochi **Coordonate sud-est europene ale baladei populare româneşti,** se spune: „Subiectul nu este menţionat în catalogul lui A. I. Amzulescu poate din cauza fragmentarismului care stăpâneşte azi textul. Cunoaştem însă textul din două culegeri de cea mai bună calitate. Astfel, Tache Papahagi ne oferă o variantă din Maramureş cu textul şi melodia sa, iar Ion Muşlea ne mai oferă alte şapte texte din Oaş. În toate cazurile, materialele cuprind versuri şi proză, iar concluziile celor doi cercetători indică existenţa unui fond baladic, ajuns într-un acut moment de disoluţie". Concluzia lui A. Fochi este: „Că odinioară subiectul va fi fost mai răspândit şi mai coerent, o dovedeşte faptul că ideea poetică a fost absorbită în tipul local al celebrei **Mioriţa**" (p. 207; în nota 4 se indică, din Adrian Fochi, **Mioriţa**, textele 38/p. 574, 41/ p. 576, 44/p. 577, 47/p. 579, culese din Rodna, Maieru, Leşu şi Rebrişoara, jud. Bistriţa-Năsăud).

Faţă de toate variantele cunoscute până acum, considerăm că cea pe care o publicăm aici este o adevărată revelaţie şi a stimulat cercetarea noastră despre oile pierdute. Balada este intitulată **Horea fetei**. (A fost înregistrată pe bandă de magnetofon şi se află în fonoteca Studioului de Radio – Iaşi, cota P–4215; o cântă Viorel Costin, acompaniat de orchestra de muzică populară Vadul Izei din Maramureş. Descoperirea ei i se datoreşte tot lui Viorel Costin.) A fost culeasă de la Vasile Vancea din satul Onceşti, comuna Vadul Maramureşului[7]:

I Hurí Hurátu,
Ụoile furatu,
Pă miṅe legatu
D'e furca colibǵi,
5 Mamă-le, tată-le, măị!
Pribeǧi le lụa naint'e
Şî plecară până-n sară / bis
Cu ụoile pă coasta mare.
Mamă-l'e, mamă, tată-le,
10 Ị̣o-oị̣ porńi şi oị̣ porńi
Pụat'e mńi lẹ̣-or năpust'i, măị!
Mamă-le, mamă, tată-le,
Văzăm, văzăm stâncî̆ şi văị̣,
Ị̣eụ cred că-s ụoiţăl'e,
15 Ụoile cele bălăị̣.

Sus la munt'e ńinǵe, ploụă,
Jos la ţară pica roụă
eụ acasă mă-ntorc̆eam,

[7] Mulţumim şi pe această cale colegului Ion Maftei de la Radio-Iaşi pentru ajutorul dat în realizarea unei bune copii după banda de magnetofon din fonoteca studioului.

Nicî o ţaie nu aflam, măi.
Acasă cu ta' şi mam'
Acasă mă sfătuiam
Şî puńem mâna pă cal
Şî plecam, şî mă-ntorcęam,
Şî-ţoile nu le aflam, măi.
Trâmbd'ita o aruncam,
Fluieru mńi-l apucam
Ca să cânt încă o dată
Înc-o hore supărată,
Să m-audă Ţacheşa
Şî Bucălaia.
Pribeĝi mă-ntreba:
– Ce caţ, fată,-aicęa?
– Ţo-m cat turma mę!
– Turma nu-i a ta,
Că-i a noastă,
Şî noi o păzâm.
Şî nu t'e mai gând'i!
Pleacă, fată mare,
Nu ńe sta în cale.
Care om ńi zăbăzeştĭ,
Noi nu stăm d'e poveştĭ,
Ię-ţ, fată, calu şî porńeştĭ!
Nu mai zăbăzeştĭ!
Cal, căluţ, căluţu mńeu,
Bată-t'e, bată-t'e zău,
Că nu vrei ca să porńeştĭ,
Pe mine mă zăbăzeştĭ, măi.
Ię-t'e tu amu mai tare,
Nu męre, ni, nima-n cale,
Că mńi s-o rupt inima
După turmă, turma mę, măi.
I hurí hurátu,
Oile furatu,
Pă mińe legatu
De furca colibĝi,
Mamă-le, tată-le, mai!

Textul acestei balade fiind cel mai amplu din câte sunt cunoscute, se cuvine să facem o analiză a elementelor sale mai însemnate şi să vedem ce loc ocupă, în Maramureş şi Oaş, între cântecele despre fata căreia hoţii i-au furat oile, din care am văzut că se păstrează unele versuri.

Balada **Horea fetei** cântată de Viorel Costin este, după părerea noastră, rezultatul contopirii a două vechi balade, una despre oile furate şi alta despre oile pierdute. Partea care se referă la oile furate este cuprinsă în versurile 1-12 şi 31-56. versurile 13-30 cuprind elemente importante dintr-o altă baladă, a oilor pierdute din cauze meteorologice. Vom numi cele două părţi ale baladei **Horea fetei: partea I** şi **partea a II-a.**

Partea I începe prin versul **I huri huratu**, alcătuit din trei interjecţii, azi fără sens, care, desigur, au suferit modificări în structura lor fonetică. Vom vedea că într-o variantă a baladei, refrenul este **Chihu, lihu, leahu**, aproape identic cu **I huri huratu** dacă avem în vedere câteva schimbări fonetice şi dacă grupăm altfel silabele: **chi-huli-huleahu...** Apoi este prezentată acţiunea

pribegilor: Uoile furatu, Pă mińe legatu D'e furca colibği. Pribegii iau oile şi pleacă **pă coasta mare**. Fata se decide să meargă după hoţi, poate **i-or năpusti** oile, poate i le-or da înapoi (fapt care i-a determinat pe aceştia s-o lege, numai că versurile referitoare la legatul fetei le preced, aici, ca refren, pe cele privitoare la insistenţele fetei de a-şi recăpăta oile furate). Ajunşi din urmă şi surprinşi de acest fapt, **pribegii** spun fetei că turma este a lor, că ei o păzesc, iar fata să nu le stea în cale, că ei nu **stau de poveşti** cu cel care-i încurcă! Fata este sfătuită, pe un ton imperativ, să-şi ia calul şi să plece. Urmează partea în care fata blestemă calul (**Bată-t'e, bată-t'e zău; zău = Dumnezeu),** pentru că nu vrea să pornească şi că ea întârzie de a-şi anunţa părinţii asupra celor întâmplate. Nu reiese, ca în fragmentele culese de T. Papahagi şi I. Muşlea, că fata ar fi trâmbiţat spre a semnaliza răpirea turmei. Dar se pun în evidenţă starea de agitaţie a fetei şi insistenţa ei în a-şi apăra turma, după care **i s-o rupt inima.**

Partea a II-a, care se deschide cu versul **Văzăm, văzăm stânci şi văi**, ne introduce într-o atmosferă de căutare disperată a turmei pierdute; apare şi aici confuzia **oi – stânci**, cunoscută din mai toate piesele despre oile pierdute. Cauza pierderii nu este exprimată direct, dar versul **Sus la munt'e ńinge, plouă** ne vorbeşte tocmai despre această cauză. Fiind aproape de sat, fata merge acasă, să vadă dacă nu cumva oile s-au întors singure. Se sfătuieşte cu **ta'** şi **mam'**, ia calul şi pleacă din nou în munte după oi, dar tot nu le află. De supărare, aruncă **trâmbd'ita**, apucă fluierul ca să cânte o **hore supărată** s-o audă **Oacheşa** şi **Bucălaia**. Găseşte oile? Nu le găseşte? Nu ştim. Fata colindă prin munţi şi fluierul ei plânge mereu după oile pierdute.

Variantele maghiare ne spun cu toată certitudinea că prezenţa **fetei** în balada cu oile pierdute avea o răspândire teritorială mult mai mare şi deducem că Maramureşul şi Ţara Oaşului mai păstrează, ca arii laterale conservatoare, urme ale unor balade stăvechi pe tema oilor furate sau pierdute.

Se poate pune întrebarea: Balassa Bálint a cunoscut cântecul de la populaţia românească din Transilvania sau de la populaţia maghiară?

În balada culeasă de la Vasile Vancea nu se vorbeşte nimic despre atitudinea părinţilor fetei, spre deosebire de toate celelalte materiale publicate de cercetătorii amintiţi, unde părinţii vin să elibereze turma furată şi fata maltratată de **tâlhăroń**.

Aici nu se pune problema judecării unui delict de către o instanţă păstorească. Fata paşte oile familiei, o turmă mică, fără îndoială.

Cu privire la limba baladei **Horea fetei**, avem de remarcat prezenţa unor elemente arhaice: vocativele **mamă-le, tată-le**, forma **văzăm** pentru **văzum** (perfect simplu arhaic), apoi cuvintele **hore, a năpusti, pribegii, a zăbăzi**. Dintre toate acestea, **hore** este elementul lexical cel mai interesant pentru că în nordul ţării, unde apare, este sinonim cu **doină**[8]; denumeşte un cântec trist, legat de pierderea oilor. Gândindu-ne la refrenul acestei balade, **I huri huratu** (şi la varianta lui **Chihu, lihu, leahu**), se cuvine să atragem atenţia cititorului asupra celor scrise de D. Caracostea: „Refrenul interjecţional şi reluările tematice ale baladei despre oile pierdute, aşa cum o vedem în forme variate, de la cele greceşti şi aromâne până la formele nord-dunărene, ne trimit către o fază originară străveche, în care interjecţia expresivă, cântec, cuvânt făceau un tot indisolubil" (**op. cit.**, II, p. 435).

O variantă a acestei balade, mult mai scurtă decât cea culeasă de Viorel Costin, integrată într-o legendă despre oile furate de tâlharii care erau sub ascultarea Omului Nopţii (fiinţă mitologică simbolizând marele proprietar feudal), a fost publicată de Isidor Rîpă (vezi, în **Balade şi legende maramureşene**, Ed. Ion Creangă, 1976, legenda intitulată **Irinca şi Omul Nopţii**, p. 47-63). Reproducem aici partea care ne interesează: „Tâlharii au prins-o pe Irinca, au legat-o de un copac şi i-au tăiat ţâţele amândouă. [...] Irinca a văzut acum că nu mai are nicio putere şi i se rupea inima de durere şi de jale după oile care erau mânate către munţi. Când a văzut că nu mai poate face nimic,

[8] Propunem, în această carte, o soluţie etimologică pentru **hore**; precizăm, însă, de pe acum că este alt cuvânt decât **horă** „joc"; vezi Ion Popescu-Sireteanu, **Limbă şi cultură populară**, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, p. 269-285.

şi-a adus aminte de-o cântare pe care-a învăţat-o de la oamenii din sat. Atunci a strigat către tâlhari că ar vrea ca înainte de a muri să o lase să mai cânte o dată din trâmbiţă.

Tâlharii s-au adunat la un loc, s-au judecat şi au lăsat-o să cânte, dar i-au dezlegat numai mâna stângă. Pentru Irinca a fost de-ajuns şi atât. A luat cu mâna stângă trâmbiţa, a pus-o la gură radicând-o sus de-ai gândit că vrea să cuprindă cu ea toată lumea. A cântat apoi un cântec tare plin de jale. **Cu cântecul acela Irinca chema ajutor** (subl. ns, I. P..-S.); şi glasul trâmbiţei se prefăcea în cuvinte:

Chihu, lihu, leahu,
Tatăle, mamăle,
Adună tot satu',
Tâlharii venitu,
Pe mine legatu,
Ţâţele tăiatu,
Oile furatu!
Venit-a tâlharii,
Dau în oi cu parii,
Dus oile, dus,
La Pietroasa-n sus,
Pe la miezul nopţii,
Venit Omul Nopţii!
Veniţi, cercezeni,
Veniţi, negreşteni
Şi voi moişenari,
Cu bote şi pari,
Veniţi la Hute
Veniţi cu cuţite...
Veniţi, voi, cu toţii,
Prindeţi Omul Nopţii
Şi-l ardeţi pe jar,
Că-i mare tâlhar!

Tâlharii au vrut să plece şi atunci au oprit-o pe Irinca să mai cânte şi i-au legat din nou mâna, fără să se gândească măcar ce anume a cântat ea din trâmbiţă. Apoi s-au dus cu oile şi pe Irinca au lăsat-o singură, în puterea nopţii, legată de copac.

Dar cântecul n-a fost gătat; tot mai răsuna prin munţi şi văi" (Rîpă, p. 55-56).

Povestea ciobanului legat de hoţi, care a chemat stăpânii din sat prin semnale de fluier (nu de trâmbiţă), a fost înregistrată şi din Măguri-Robeşti (Munţii Apuseni) de Maria Ioniţă, **Cartea vâlvelor,** 1982, p. 250.

Balada **Horea fetei** şi fragmentul din legenda culeasă de I. Rîpă duc la concluzii importante pentru discuţia noastră:

1. A existat şi mai există o străveche baladă populară în legătură cu oile furate;

versurile înregistrate de T. Papahagi şi I. Muşlea reprezintă doar refrenul baladei-cântec;

2. În urma unui lung proces de diversificare, balada s-a ramificat în multe variante, cunoscând o adevărată „explozie" în spaţiul carpatic-balcanic;
3. În zonele centrale, balada a suferit un process mai rapid de „contemporaneizare", iar în ariile laterale şi, deci, izolate, se păstrează forme vechi;
4. Este greu să acceptăm ideea că ar fi vorba de „un acut moment de disoluţie" a baladei, deşi procesul de dezintegrare este o realitate;
5. Cântecul de despărţire cântat de Irincuţa: **De vreţi, m-ascultaţi Şi mă îngropaţi Aici, la miori, În strungi la mulgări. Trâmbiţa sub cap Mi-o zice cu drag; când vântu-a sulfa Chihu, lihu, lea; Chihu, lihu, liú Auzi Irincu, Auzi Irincú...** (Rîpă, **op. cit.,** p.

62), ca şi alte texte folclorice, face legătura între cântecul despre oile pierdute şi **Mioriţa**.

Menţionăm că, paralel cu **Horea fetei**, în Maramureş este cântată şi **Horea ciobanului** (vezi G. Habenicht, în **REF**, 1968, nr. 3, p. 237, nota 13)[9].

*

Este prea bine ştiut că ciobanul, fie el fiul sau fiica stăpânului, fie angajat, răspunde de oile ce-i sunt încredinţate, mai cu seamă că **...unde-s turme mari, Sunt şi lupi, sunt şi tâlhari**. El este dator să vegheze asupra integrităţii turmei, iar, în cazuri de mare primejdie, să vestească stăpânul. Mijlocul prin care se putea transmite cu cea mai mare rapiditate o veste din munte în sat nu putea fi altul decât buciumul. Într-o notă la balada **Şalga**, V. Alecsandri scrie: „În letopiseţele noastre se zice că semnalul de război se da prin buciume. Domnii porunceau a buciuma când oastea română era gata a se încleşta la luptă cu duşmanul" (p. 78). Era un străvechi mijloc de alarmă, consemnat şi de toponimie: satele numite **Bucium** sunt, mai ales, în locuri ridicate, de unde se puteau supraveghea toate căile de acces către cetăţi.

Aşa cum am văzut în toate variantele, ciobăniţa sau ciobanul se roagă de hoţi (de căpitanul hoţilor) să le îngăduie să cânte din trâmbiţă (în Maramureş şi Oaş: **trâmbghită**) sau din fluier. S-ar părea că hoţii nu erau cunoscători ai păstoritului, pentru că nu ştiau de semnalele sonore, executate la trâmbiţă, bucium sau fluier, prin care se vesteşte celorlalţi ciobani sau familiei primejdia (de hoţi sau de fiare). „Din trâmbiţă de lemn şi tablă ciobanii cântă şi scot semnale numai de ei ştiute" scrie Gh. Vornicu despre ciobanii maramureşeni (în **LIGG**, IV, 1928-1929, p. 366). G. Habenicht, în articolul **Caracteristici stilistice zonale ale sunetelor de bucium** (în **REF**, 1967, nr. 4, p. 261-276), identifică în aceste semnale „**veritabile graiuri muzicale zonale**" (p. 261; subl. aut.) şi consideră, în mod întemeiat, că acestea sunt elemente „ale unei practici muzicale străvechi a poporului român" (p. 274). Ciobanii au semnale vocale sau instrumentale speciale pentru diferite activităţi: „chemarea oilor", „pe drum", „porneală", „şiragul", „răscolul", „la muls", „când merg afară slobode", „când pornesc la strungă" (vezi G. Sulițeanu, p. 435). Faptul este menţionat şi în poezia populară: **Streinul că i-a rugat Să-l mai lase atâta: – Să trâmbiţ mamei una. Ceilalţi că l-au lăsat, El trâmbiţa a luat Ş-a-nceput a trâmbiţa: Văile se scutura, Munţii se cutremura. Şi mă-sa l-a auzit, La el iute a venit** (Fochi, **Mioriţa**, p. 574, text 38); **Străinu din grai grăiè: – Mai lăsaţi-mă atâtà Şî să-mi ieu io trâmbgiţa. Şî atâta l-o lăsat, Trâmbgiţa că ş-o luat Şî-n trâmbgiţă c-o suflat, Munţî s-o cutremurat, Văile s-o turburat, Pietrile s-o despicat. Maica lui l-o auzit Şî la dânsu c-o venit** (idem, **ibidem**, p. 576, text 41); **El din gură-aşa o dzâs: – Lăsaţi-mă fraţi ciobani, Să-mi iau trişcuţa la mână Ca să suflu-ntr-nsuţa Să m-audă măicuţa. Maică-sa l-a audzât Şî la el o şî pornit** (idem, **ibidem**, p. 577, text 44); **Străinul aşa zicea: – Mai lăsaţi-mă atâta Să-mi apuc eu trâmbiţa. Ceia atâta l-au lăsat Până-n trâmbiţă a suflat. Iară maica auzind, Poale albe suflecând, Ciobote negre-ncălţând Şi la dânsul ea pornind** (idem, **ibidem**, p. 579, text 47); **Şi moş Radu ce făcea? Fluieraşul îl scotea, Semnele lui fluiera, Frunza-ncet mi se clătea, Turmele cu greu sosea** (Creţu, p. 285); **Să-mi bucine de trei ori, De trei ori în trei viersori, De trei ori în trei laturi, Să-şi de-audă Boul negru, Să-şi de-audă şi să-mi vie** (Mohanu, p. 43). Şi în balada **Şalga**, baciul sună din bucium, semnalizează; **Şalga** aude: **Iară baciul, cum scăpa, Mâna-n sânu-şi o băga, Bucium de aur căta, Şi de trei ori buciuma, Văile se răsuna, Frunzele se clătina, Şalga-n somnu-i se trezea, Din somn Şalga se trezea;** [Dobrişan] **bucium în mână lua, / în trei cornuri buciuma / ciobănaşi că-şi aduna. / Ciobănaşii toţi venea, / oişoarele-nşira.** (Teodorescu, p. 474); **N-auzi ciobani buciumând Toate văile sunând, Poate hoţii au venit Şi oile ţi-au răpit. Iară Şaicu a grăit: – Aşa buciumă ciobanii Când îşi prăpădesc cârlanii...** (Sevastos, **Cântece**, p. 293). Colegul Constantin Partin ne-a informat (oral) că acest sistem de comunicare, folosit de păstori, este cunoscut şi astăzi în satul Soci, com. Mirosloveşti,

[9] M. Sadoveanu, în **Povestea baciului Tomegea** (**Opere**, vol. 6, p. 154-164) prezintă pe oierul bogat Drăgan în luptă cu tâlharul Ibrahim; acţiunea se petrece în Dobrogea.

jud. Iaşi, unde circulă şi o legendă în legătură cu semnalele de bucium, care ar cuprinde următorul mesaj-dialog: **Măi Ioane măi, Ascundi chesânu Câ vini stăpânu, Măi Ioane măi, – Da' un' să-l ascund? Da' un' să-l ascund? – În stuh dupa stânâ, În stuh dupa stânâ, Câ vini stăpânu, Măi Ioane măi!.**

S-ar putea întreba cineva: de ce este lăsat ciobanul să trâmbiţe? De ce hoţii nu bănuiesc că ciobanul atacat poate să anunţe astfel familia şi, cum am văzut, satul întreg? Este vorba, în mod cert, şi de hoţi care nu cunoşteau păstoritul şi semnalele codificate de bucium. Haiducul român, de multe ori el însuşi cioban, trăieşte de obicei în bune relaţii cu ciobanii şi forţează lucrurile numai când i se refuză cererea care priveşte, de cele mai multe ori, aprovizionarea cu hrană pentru câteva zile, ca în această variantă despre Codreanu: **Trăgea Codrean la perdea, La perdea la Moldova C-acolo-i dulce urda; Şi-mi suia şi-mi chiuia, Toţi ciobanii că-mi fugea, Numai unul rămânea, Lângă foc mi se-ntindea, Bolnăvior mi se făcea. – Mânca-te-ar lupii cioban, La ce te mai faci viclean Că ţi-oi trage-un buzdugan, De-i sări ca un şoldan. Scoal' de-mi alege-un cârlan, Cârlănaş de la Ispas, Tinerel rotund şi gras Şi-o mioară de căldare Şi-un berbece de frigare. Ciobanul dacă vedea Că de şagă nu era, Bucium de aur lua, De trei ori că-mi buciuma, Văile se lămurea, Oile că le chema Şi în turmă că intra Şi-un berbece că-mi prindea Şi-ncă unul de căldare şi-o mioară de frigare** (Furtună, p. 327). Dar, cum se ştie, apariţia haiducului în viaţa socială este relativ recentă, aşa că nu a putut influenţa prea mult motivul despre care vorbim.

D. Caracostea (**op. cit.**, II, p. 435) zicea că „este interesant să constaţi cum la noi, în multe variante, în locul hoţilor care au furat turma, apare lupul care a devorat-o". Probabil cercetătorul nu cunoştea faptul că lupul apare şi în folclorul sud-dunărean, chiar şi la greci, cum vom vedea mai departe.

Spuneam mai sus că, despre oile furate de hoţi, găsim şi la aromâni o legendă. Este locul să arătăm aici că elementele de bază ale legendei aromâne se regăsesc în **Horea fetei** sau în fragmentele publicate de ceilalţi cercetători. Astfel: ciobanul este în munţi; vin hoţii şi îl leagă; ciobanul obţine permisiunea să buciume, să trâmbiţe sau să fluiere; îl aude familia; vin oameni din sat care salvează şi ciobanul şi turma. În locul fetei din Maramureş şi Oaş, la aromâni, ca şi în alte părţi dacoromâneşti, este un cioban.

Furtul oilor, arată T. Papahagi, nu era un fapt neobişnuit: „pentru păstor cel mai periculos duşman e brigandajul: o ceată de furi înarmaţi – [...] – puteau rupe din turmă o întreagă aripă de oi: păstorul care se opunea risca să fie nu numai grav bătut, ci chiar omorât", şi exemplifică cele spuse prin texte folclorice. Reproducem un astfel de text transpus în limba literară: **Voi, aromâni de prin afara satelor – Ziuă albă, viaţă neagră –, dacă sărmanii vă aveţi turme, nu aveţi viaţă şi trai, din cauza pustiei de haiducie. Oliolio!, ca vai de noi! Furii se duseră la oi: oile lui Mergiu le prădară, pe ciobani îi omorâră** (Papahagi, **Poezia lirică**, p. 392-393; pentru o baladă despre furatul oilor şi omorârea ciobanilor, se face trimitere la Per. Papahagi, **Din literatura populară a aromânilor**, p. 1029, de unde reproducem primele versuri, în transpunerea literară a culegătorului:) **Pe unde trecură, dragi feciori, pe unde trecură hoţii asară? – Pe la oile, dragi feciori, pe la oile aromânilor, şi luară oi şi luară berbeci, şi luară şi berbecul distins, şi luară şi pe fiul de celnic.** Hristu Cândroveanu, în vol. **Trei balade aromâne**, Bucureşti, Editura Ion Creangă, 1980, a publicat (cu titlul **Tânărul păstor din munţi**, p. 7-25) o asemenea baladă transpusă în limba literară.

Amintim aici că I. Nijloveanu, care ştie că şi aromânii au cântecul ciobanului căruia i s-au furat oile („îl întâlnim şi în folclorul aromân, dar diferit oarecum de variantele răspândite în nordul Dunării. Aici, în locul turmei pierdute, apare turma furată, motiv pe care îl întâlnim răspândit şi în folclorul celorlalte popoare învecinate cu noi", p. 497), pierde din vedere faptul că acest tip este mai bine cunoscut folclorului dacoromân.

Trecând la discutarea subtipului b) precizăm că în trecut furtul de oi era destul de frecvent. Despre asemenea furturi vorbeşte povestea **Păstorii cei surzi** din culegerea lui Iustin Ilieşiu (F. Tr., III, p. 359-361). Iată ce spune un păstor de capre: **Adevărat că în viaţa mea am furat peste o sută de capre şi ca să nu le recunoască proprietarii, am rupt coarnele lor...**; un cioban: **E adevărat**

că în viaţa mea am furat vreo mie de oi... La fel a procedat şi îngrijitorul de cai: **Nu ştiu precis şi nici nu-mi pot aduce aminte de numărul cailor pe care i-am furat în viaţa mea...** Despre furtul de oi de către ciobani se vorbeşte şi în poezia populară: **Ăst a fost cioban, Neam rău de mocan, Ce, cât a trăit, Mult mi-a tâlhărit, Fete-a pângărit, Oameni a ucis, Oi streine-a prins** (Neagu, p. 104).

Ne putem întreba dacă unele variante ale Mioriţei, prin oile rătăcite şi, mai ales, prin furtul de oi de care se vorbeşte, nu se încadrează tot în acest tip al **cântecului despre ciobanul care şi-a pierdut oile**?

O înrudire între **Moriţa** şi **Cântecul fetei care a pierdut oile** a presupus Pavel Apostol (vezi mai sus, p. 33), dar până acum presupunerea sa nu a atras nimănui atenţia. Noi înşine am plecat la cercetarea problemei după ce am scris celelalte capitole ale acestei cărţi; toate elementele principale studiate aici (**doină, oi, lerui-ler, hore**) se întâlnesc în motivul oile pierdute şi în **Moriţa**. Adăugăm că Gh. Vrabie în **Balada**, a înţeles, ca şi Pavel Apostol, că „în corpul unor variante ale **Mioriţei**" a „intrat" **cântecul ciobanului care a pierdut oile**, dar diminuează constatarea sa valoroasă când spune că acest cântec „înfăţişează în chip ironic şi umoristic drama păstorului ce-şi caută turma pierdută" (p. 291).

Răspundem la întrebările de mai sus în cele ce urmează, cu certitudinea că numai prin încadrarea **Mioriţei** în acest sistem, în acest complex, vom putea ajunge la izvoarele ei şi vom putea aduce argumente noi în explicarea uneia dintre enigmele care constituie obiectul multor cercetări, anume atitudinea ciobanului în faţa morţii, sau vom putea contribui la lămurirea genezei **Mioriţei**.

Cine este de obicei ciobanul căruia i se fură oile? Materialul care ne stă la dispoziţie dă un răspuns precis:

1. Este fiul sau fiica stăpânului (în cazul turmelor mici);
2. Este **unul** dintre fii stăpânului sau **unul** dintre verii celorlalţi ciobani (în cazul turmelor mari);
3. Este angajat de stăpân să păzească turma; el este **străin** sau **străinel** sau **negru străin**; de cele mai multe ori străinul paşte o turmă de miei sau de oi sterpe, care aparţine aceloraşi stăpâni cărora le aparţine şi turma de mânzări.

Conflictul este determinat de o abatere gravă de la normele păstoreşti. Acestă abatere poate fi: a) pierderea turmei (indiferent dacă este vorba de abandonare, de rătăcire a oilor, de distrugere a unei părţi din turmă, de furt) şi b) încălcarea normelor morale ale păstorului, între care un loc însemnat l-a ocupat (şi îl ocupă şi acum în unele părţi) abstinenţa sexuală a ciobanului. Variantele **Mioriţei** ne vorbesc atât despre pierderea oilor, cât şi despre dragostea ciobanului pentru o fată, ceea ce înseamnă, în ultimă analiză, tot părăsirea turmei prin căsătoria dorită.

Moartea ciobanului ca **urmare a aplicării legilor păstoreşti** a fost bine pusă în evidenţă de Pavel Apostol: „deosebirea dintre variantele transilvănene şi celelalte constă în aceea că omorârea ciobanului mioritic apare în primele ca un act juridic întemeiat, probabil, pe o lege nescrisă, păstorească" (**op. cit.**, p. 87), ceea ce a spus şi Adrian Fochi: „Omorârea ciobanului apare în toate variantele ca un act juridic, izvorât, probabil, dintr-o legislaţie păstorească străveche" (**Moriţa**, p. 237). Despre moartea ciobanului ca act juridic păstoresc, Romulus Vulcănescu spune că este „ideea care în fond prezintă o importanţă capitală pentru analiza juridică a **Mioriţei**" (**Etnologie juridică**[10], p. 218). Şi apoi: „socotim **Moriţa** şi produsele epice anexe ca **documente juridice străvechi de judecată în comunitatea de grup profesional al păstorilor**, iar **judecata păstorească** [o socotim] ca **nucleul primar** în jurul căruia gravitează, pe planuri diferite, elemente episodice ale acţiunii judecate" (p. 218; subl. aut.). Citâm mai departe: „Tema esenţială a **Mioriţei**,

[10] Lucrarea lui Romulus Vulcănescu reprezintă o contribuţie substanţială la cercetarea **legilor pământului** şi, deci, şi la cercetarea **legilor păstoreşti**. Punctul de vedere al autorului în legătură cu **Moriţa** merită cea mai mare atenţie.

după datele conţinute în textele cunoscute până în prezent, este în ultimă instanţă o **judecată pastorală...**" şi: „În ultimă analiză, elementele constitutive ale mitului juridic al **Mioriţei** ne duc constant spre aceeaşi temă: **literaturizarea unei judecăţi pastorale arhaice...**"; în sfârşit, se pune în discuţie **„culpa reală sau fictivă, justă sau injustă a unui păstor faţă de comunitatea profesională de grup din care face parte, judecarea lui comunitară pentru această culpă şi pedepsirea lui colectivă după datina străbună**" (p. 220-221; subl. aut.).

În „prima categorie de infracţiuni penale", care în dreptul cutumiar sunt cele mai grave, autorul include: **crima, tâlhăria, furtul, înşelăciunea, abuzul de încredere, distrugerea şi degradarea bunurilor comunitare, insubordonarea ierarhică, trădarea intereselor profesionale, dorinţa sau tentativa de separare de comunitatea profesională de gintă.**

Romulus Vulcănescu observă că „în câteva variante transilvănene tâlhăria stă la baza acestei judecăţi" şi că „tâlharii devin [...] judecătorii propriei lor victime", şi citează două variante ale **Mioriţei**: **Pe cel vârf de munte verde Mutare de oi se vede, Dar la ele cine şede? Un biet păcurăraş. Venit-au şapte tâlhari După apă l-au mânat Cei şapte l-o judecat. Cu apă când o sosit Cei şapte l-au glăsuit: – Cum vrei moartea să ţi-o facem Ori tăiat, ori împuşcat? – Nici tăiat, nici împuşcat Numai capul jos luat Şi pe mine mă-ngropaţi În stărparul oilor...** şi: **Colo sus de munte Neaua-i de-un genunche, Dară jos la vale Neaua-i şi mai mare. Este un păcurai Şi doi lotri mari. – Voi, doi lotri mari Voi mi-ţ omorâre Şi mi-ţ îngropare La furca fântânii La capătu stânii** (p. 223). Pe baza acestor texte („alte variante pe tema tâlhăriei nu mai prezintă elemente noi"), Romulus Vulcănescu face următoarea constatare: „Motivul tâlhăriei reflectă însă un aspect deosebit. Tâlharii îl ucid pentru ca să nu-i divulge şi să devină astfel pasibili de pedeapsă. Ciobanul deposedat de oile lui acceptă să fie ucis de tâlhari, deoarece în faţa comunităţii de grup profesional ar fi fost sancţionat tot cu pedeapsa capitală pentru că s-a lăsat prădat de un bun comunitar (turma familială sau obştească), plus faptul că pedeapsa primită din partea grupului lui profesional ar fi fost însoţită şi de dezonoare. Ucis de tâlhari pentru furt, el este absolvit moral de vina materială, căreia i-a căzut victimă. Acest mod de gândire etico-juridică ţine de structura societăţii arhaice şi e conformă cu civilizaţia şi cultura gentilo-tribalică" (p. 224). Nu putem accepta, totuşi, acest punct de vedere. Contrar celor scrise de Romulus Vulcănescu, credem că furtul oilor nu era motiv de condamnare a ciobanului, mai ales că el a fost lezat de brutalitatea tâlharilor (fetei i se taie ţâţele; ciobanul este legat). A accepta moartea în chip explicat înseamnă a o accepta în chip fatalist. Există nenumărate cazuri de tâlhărie când hoţii nu ucid ciobanul (am prezentat unele exemple mai sus). Dar a-l ucide în urma unei judecăţi (hoţii sunt uneori şapte, ca într-un complet de judecată păstorească!) presupune că între cioban şi tâlhari exista un conflict mai vechi. Aceasta înseamnă că tâlharii erau şi ei oieri. Sau, poate mai aproape de realitate, în altă încercare de a fura oile, tâlharii au fost prinşi, pedepsiţi, iar acum se răzbună. Adrian Fochi scrie: „Ciobanul este surprins la stână de hoţi. Aceştia îl vor omorî, după ce în prealabil ciobanul îşi va fi făcut cunoscutul testament" (p. 388). Dar ne întrebăm, fără să uităm sensul artistic: ce rost mai are un testament în faţa violenţei? Hoţii vor vrea chiar să ascundă urmele faptelor lor, nu să le dea în vileag. Cele două variante citate mai sus nu pot fi luate în seamă prea mult câtă vreme nu ştim sensurile vechi şi etimologia cuvintelor **hoţ, tâlhar** şi **lotru**.

Vorbind despre **furt**, Romulus Vulcănescu, pe baza a două variante nesemnificative, ne dă de înţeles că ciobanul însuşi, ca „străin", ar fi furat din oi, fapt care atrage după sine pedeapsa capitală, ceea ce iar nu se poate accepta. Complicitatea ciobanului este exclusă pentru variantele cunoscute ale **Mioriţei**. Dorinţa de a fi îngropat în preajma oilor, ba chiar în strunga de oi, deci în locul cel mai important din stână, şi dragostea lui pentru oi ne determină să nu admitem soluţia propusă. Mai curând ar fi de acceptat insubordonarea ierarhică pentru care Romulus Vulcănescu dă (p. 226-230) destule exemple. Adrian Fochi vorbeşte, de asemenea, despre „ameninţarea ciobanului cu moartea în cazul că nu-şi va îndeplini obligaţiile sale decurgând din situaţia sa subalternă la stână" (**Mioriţa**, p. 387). Insubordonarea s-ar împleti cu trădarea intereselor profesionale şi cu dorinţa sau tentativa de separare de comunitatea profesională de gintă (vezi Vulcănescu, p. 230-231).

În alte cazuri tinereţea, lipsa de experienţă a ciobanului este cauza morţii lui: **Păcurarul cel mai tânăr Toată ziua suflă-n fluier. Şi de turmă se zăuită Şi pier oi în seamă multă. Ceilalţi înţelegea, Se vorbea, legea-o făcea, Pentru ce nu le-a păzit, Şi la lupi le-a părăsit** (Marienescu, **Poezii**, p. 541; vezi întregul text intitulat **Judecata păcurarilor**).

Se vorbeşte adeseori de un **episod al conflictului**: „Nucleul central, fără de care nu şi-ar fi câştigat o individualitate artistică şi nu şi-ar fi justificat existenţa în cadrul folclorului românesc, este episodul conflictului, cadrul epic iniţial" (Adrian Fochi, p. 543). Dar este prezent în Mioriţa un conflict? Ceea ce ne prezintă întregul material cunoscut azi este comunicarea sentinţei de condamnare la moarte şi dorinţele ciobanului: de a trâmbiţa mamei şi de a fi înmormântat în locul unde a muncit, de a i se spune sau de a nu i se spune mamei cele întâmplate. Tot ceea ce cuprind variantele **Mioriţei** reprezintă **fapte postconflictuale**. „Faptul pare a avea şi un temei istorico-etnografic, scrie Adrian Fochi. Păcurarul ardelean care şi-a neglijat îndatoririle sale ciobăneşti este condamnat la moarte şi ucis. Formula aceasta este mai veche, poate cea de la origine" (**Mioriţa**, p. 539). Conflictul primar, însă, trebuie pus în legătură cu pierderea oilor (vezi Fochi, **Mioriţa**, var. Muntenia 9, p. 762-763) sau cu dorinţa ciobanului de a se căsători, ceea ce înseamnă tot părăsirea turmei, precum am spus, pentru că ciobanii cu ranguri mici în ierarhia pastorală, în aria stabilită mai sus, nu aveau voie să fie căsătoriţi (vezi Fochi, p. 384; Vulcănescu, p. 228-229; Ivănescu, p. 18-19). La aceasta trebuie adăugat faptul – ni se pare neobservat până acum – că cel mai mic dintre fraţi, voind a se căsători, nu respectă tradiţia, **ordinea căsătoriei în funcţie de vârstă**, ceea ce putea afecta grav orgoliul celorlalţi. Probabil că **străinul** apare mai târziu, conflictul iniţial declanşându-se între fraţi sau veri primari.

Ciobanul pedepsit nu îndeplineşte în colectivitate o funcţie prea însemnată: el paşte o turmă de miei, are grijă de sterpe sau de şchioape; doar în câteva variante este vătaf, iar uneori este baci, dar aceasta în baladă.

Tinereţea ciobanului şi dragostea mamei lui pentru el duc la bocetul mioritic. Chemarea mamei prin trâmbiţă şi bocetul ale cărui elemente se pot recunoaşte în multe variante-colind şi variante-baladă ne fac să presupunem că episodul mamei este dezvoltat încă de la început, iar balada **Maica bătrână** s-a topit ulterior în **Mioriţa**, cu toate că o mai găsim, cu elemente distincte, în varianta culeasă de G. Muntean (**Folclor din Suceava**, p. 3-9). Poate chiar părăsirea turmei, ceea ce duce la distrugerea ei, şi la judecarea ciobanului, este determinată tot de **dorul de mumă**, despre care am vorbit, formulând şi rezervele cuvenite. La exemplele prezentate mai sus, adăugăm aici altele: **Lacrămile mamelor De doru feciorilor** (Codin, **Literatură**, p. 11); **M-a cuprins aşa un plâns, Dor de-acasă m-a ajuns** (Lupescu, p. 140); **Foiliţă măgheran, De mic mă dusei cioban. Mă dusei cioban la munte, Să pasc oile cornute. M-ajunse un dor de mamă, Nu pot pleca de la stână** (Cîrstean, p. 521); **M-apucă dorul de mumă, Nu pot pleca de la stână** (Oprişan, p. 247); **Jelui-m-aş munţilor, De dorul părinţilor; Jelui-m-aş brazilor, Tot de dorul fraţilor; Jelui-m-aş florilor, De dorul surorilor** (Mohanu, p. 231).

Fabulaţia populară, atât de frecventă în basme şi în unele producţii poetice, a determinat evoluţia cuvântului **nezdravăn** „fără minte, nepriceput, zăpăcit, zănatic" (din exemple ca **Ciobanul nezdravăn oile risipeşte**, Zanne) spre sensul „înzestrat cu însuşiri supranaturale" (vezi **DLR**, litera **N**, p. 151), cu velarizarea cu **e** din prima silabă şi cu schimbarea accentului: **năzdrăván**. **Oaia năzdrăvană** din variantele **Mioriţei** poate fi una dintre oile bolnave, pe care ciobanul o hrăneşte şi care se ataşează de acesta atât de mult încât îl însoţeşte pretutindeni. În condiţiile de singurătate absolută, oaia sau mioara năzdrăvană era prietenul ciobanului. Amintim că **Bucălaia** apare şi în **Horea fetei**. Când nenorocirea cade asupra sa, când ştie că moartea este tot mai aproape, cui i se putea destăinui cel condamnat? Destăinuirea omului în faţa celorlalte fiinţe, mai ales a celor mai iubite, cum ar fi oaia, calul, cucul, este o trăsătură caracteristică a umanismului nostru tradiţional. Episodul oii năzdrăvane din **Mioriţa** se confundă cu însăşi originea acestei creaţii populare.

Cum se explică, însă, explozia teritorială a motivului **oile pierdute** şi a **Mioriţei** mai ales? Firească că prin repetarea de nenumărate ori a faptului care le-a generat. Dar la aceasta se adaugă compasiunea pentru cel ucis, pentru durerea mamei. Naşterea unui **cântec** despre ciobanul mort în

împrejurări dramatice este firească. Dar **cântec** în limba veche (îndeosebi în graiurile nordice) înseamnă „bocet", aşa cum **a cânta** înseamnă, teritorial, şi acum „a plânge": **De-aşa cântă de cu jele, De gândeşti că codrul piere** (Bîrlea, I, p. 162); **Pt'ită albă frământa Şi cu ot'ii lăcrima, După t'ińe să cânta** (Ţiplea, p. 11); **Cum nu m-oi cânta? Cum nu m-oi voieta?** (Muşlea, p. 198); – **Ce te cânţ tu vacă? – Cum nu m-oi cânta, Că mń-o luat Bunu mńeu Şî laptele mńeu** (idem, p. 201); **Da cum focu nu m-oi cântari** (Petrovici, **Scărişoara**, p. 143; tot aici, p. 131, pentru a cânta se dă sensul „a boci"); **Cânta-ţi-vă, măi păreţi, Că de mine rămâneţi, Vă cântaţi şi voi, grinzele, O nu vă puteţi de jele? Te cântă şi tu, ocol, Că de mine rămâi gol. Te cântă şi tu grădină, Că de jale rămâi plină** (F. Tr., I, p. 104, din Ţara Zarandului; vezi şi p. 105, text 297); **După bătrâni nu să mai cântă nime, că nu le pare aşa rău; să cântă după tineri** (Jina, p. 231); **Da dacă m-ăi îneca, N-ai soră de-a mă cânta** (Mohanu, p. 455); **Aşa le-am spus la mândre, Când oi muri să mă cânte, Să mă cânte la mormânt, Că mult bine le-am făcut** (idem, p. 487); **l-o cântát múltă vriéme** (**ALR**, s.n., harta 1416, pct. 172); **Nu će cânta, Nu će văiera** (Petrovici, **Almăj**, p. 117); **a să cânta** „a se boci" (Petrovici, **Valea Mlavei**, p. 63); **Să cânta cu glas milos, Că Vălian a fost frumos** (Pătruţ, **Folclor**, p. 346; vezi şi Rosetti, **Limba descântecelor**, p. 107); variantele **Mioriţei** ne-ar pune la îndemână zeci şi zeci de alte exemple (vezi, de pildă, **Miorița**, p. 555, 559). Aceste exemple, din nordul, centrul, vestul şi sudul Transilvaniei, din Banat şi din sudul Dunării ne scutesc de alte comentarii. Adăugăm doar că şi în unele părţi din Bucovina **a cânta** înseamnă „a plânge", când este vorba de un plâns zgomotos, însoţit de unele cuvinte; verbul se foloseşte azi mai mult la adresa copiilor.

Întâmplarea, repetată de nenumărate ori în timp şi în spaţiu, având cauze diferite, astăzi greu de identificat cu totală siguranţă pentru fiecare arie în parte, a dus la crearea unui cântec (sau: unor cântece) despre ciobanul mort, iar cântecul-bocet a devenit colindă. Evoluţia cântecului-bocet spre colindă trebuie pusă în legătură cu **rolul educativ al colindelor**, fapt trecut mereu cu vederea. Colinda păstorească, pe tema morţii ciobanului tânăr condamnat de juriul păstorilor avea rolul de a face educaţie tradiţionalist-juridică a tinerilor, îi obliga la îndeplinirea tuturor îndatoririlor ce le reveneau în ierarhia stânii. Avem în vedere faptul că la sărbătorile de iarnă mulţi dintre ciobani erau acasă, iar tinerii ascultau de la bătrâni relatări despre fapte asemănătoare, cu cele cuprinse în colinde. **Colinda a uniformizat varietatea faptelor** relatate, petrecute într-o perioadă mult anterioară, astfel că nu mai sunt prezentate cauzele, ci doar efectul: moartea, uciderea ciobanului. Îndepărtarea colindei de formele iniţiale, de cântecul-bocet, simplificarea conţinutului, au putut da naştere baladei, căreia i s-au adăugat multe elemente noi; colinda putea trece la baladă numai după pierderea cauzei (sau cauzelor) de la început, când nu se mai ştia de ce s-a aplicat o pedeapsă atât de grea. Slăbirea şi reducerea precizărilor despre cauza care determină condamnarea se vede şi din introducerea, în baladă mai ales, a unor cauze noi, care caracterizează alte epoci: invidia, rivalitatea economică. Şi Adrian Fochi crede (p. 541-542) că episodul cu oaia năzdrăvană şi cel cu condamnarea ciobanului au fost un colind al oii şi că „prima etapă în creaţia **Mioriţei** este colindul transilvănean" (p. 544), iar „această formă veche a reuşit să trăiască până astăzi datorită faptului că a intrat într-un gen folcloric conservativ" (p. 544). Ideea este acceptată de G. Ivănescu, care spune că „într-o fază mai veche n-am avut decât colindul" (în **Miorița**, p. 70). Subliniem ca deosebit de importantă ideea lui G. Ivănescu anume că „putem situa crearea colindului ciobanului ucis în epoca românească primitivă" (p. 69). Bocetul şi colinda au fost peste tot. Ele au uniformizat în parte conţinutul divers al bocetului (cântecului) străvechi, iar existenţa unei riguroase tradiţii a colindatului (din care derivă, în parte, desigur, şi teatrul popular) nu a admis constituirea baladei în Transilvania, cu excepţia zonelor de sud, care cunosc transhumanţa. Trecerea la balada **Miorița**, de la bocetul-colind, s-a întâmplat în sudul Transilvaniei, dar desăvârşirea ei s-a făcut în zonele muntoase din Oltenia, Muntenia şi sudul Moldovei. Credem că varianta colindă s-a păstrat în Transilvania şi ca reacţie împotriva vechii şi îndelungatei politici de deznaţionalizare a românilor, fapt care dovedeşte existenţa dintotdeauna a unei conştiinţe naţionale. Prin apărarea **legilor din bătrâni** s-au păstrat multe elemente din lumea spirituală a dacilor. Dacă nu le cunoaştem încă pe toate, nu înseamnă că nu există.

Mioriţa, ca şi balada istorică, nu a avut rolul de a distra, de a înveseli, ci de a educa în primul rând şi de a ascuţi sensibilitatea.

Vorbind despre tipurile **Mioriţei**, Adrian Fochi (p. 537) se întreabă: „S-au născut aceste tipuri în chip independent unul de altul sau, dimpotrivă, toate îşi au obârşia într-un arhetip comun?" Realizarea **Mioriţei** în diferite tipuri trebuie să fie rezultatul unui contact neîntrerupt între toate provinciile româneşti. Nu credem, prin urmare, ca Adrian Fochi, că **Mioriţa** „s-a dezvoltat dintr-o piesă singulară" a repertoriului păstoresc.

Atragem atenţia asupra faptului că în unele variante ale **Mioriţei** ciobanul ucis este numit **Voinea** (vezi **Mioriţa**, p. 764, 781, 782), la fel cu cel care a pierdut oile, după relatarea lui Aron Densuşianu (aici **Voina**), nume care ne aduce aminte de cuvintele româneşti **voină, voiniu, voinic**. Problema cere o cercetare amănunţită. Alteori, numele ciobanului care şi-a pierdut oile şi apoi le-a aflat este **Dragobiete, Dragobieće** (vezi legenda, pe scurt, în **AAF**, III, p. 92).

S-a afirmat de multe ori că **Mioriţa** este în relaţie cu transhumanţa: „această baladă este desigur rezultatul unui conflict de transhumanţă, cum s-a arătat încă de multă vreme" (Şiadbei, **Istoria lit.**, p. 28). Chiar şi A. Fochi scrie că „**Mioriţa** a pornit de la un simplu, deşi tipic, incident de transhumanţă" (p. 550). Nu putem intra în amănunte aici, dar dacă întâmplarea are loc **în munţii cei mari**, unde uneori **neaua este până la genunche**, înseamnă că este vorba de văratul sau de iernatul la munte. Contradicţia dintre ideea de transhumanţă şi dorinţa ciobanului de a fi înmormântat la stână a sesizat-o bine D. Caracostea (**op. cit.**, I, p. 202). Apoi, nu s-ar vorbi de turme de miei, de sterpe, ca turme separate; se ştie că separarea se face în perioada mulsului. Lipsa oricăror urme de transhumanţă în variantele din nordul Transilvaniei ne duce la concluzia că aici s-a desfăşurat o viaţă sedentară dintotdeauna, iar păstoritul se făcea la munte sau în apropierea satului. Vestirea mamei prin trâmbiţă sau fluier este faptul care confirmă concluzia noastră: **Mioriţa** nu este un incident legat de transhumanţă, ci prezintă fapte de viaţă păstorească şi a avut întotdeauna rol educativ, de formare a viitorilor păstori. **Mioriţa**-colind a cuprins în variantele ei, care nu au ajuns până la noi, **lecţii** din şi despre viaţa şi răspunderile păstorului şi esenţa unui cod al legilor nescrise, moştenite de la stăpânii de demult ai acestui pământ.

Ceea ce observăm din toate variantele **Mioriţei** este că **ciobanul acceptă hotărârea** „bacilor de judecată" sau a „păcurarilor de judeţ", de unde se deduce că el este conştient de gravitatea greşelii sale, iar greşeala nu poate fi decât una care a adus consecinţe grave asupra comunităţii. **Numai vinovăţia recunoscută a celui condamnat, stabilită pe baza vechilor obiceiuri juridice şi pedepsită ca atare, îl face pe cioban să nu ia niciun fel de măsuri de apărare**. În faţa hoţilor sau în faţa fiarelor ciobanul s-ar fi apărat, el fiind un **voinic. Nu este vorba despre acceptarea senină a morţii**, cum s-a filozofat mult pe această temă, **ci de supunerea în faţa legilor tradiţionale**, ceea ce presupune o viaţă socială cu organizare străveche şi cu o disciplină din limitele căreia nu se poate ieşi decât cu riscuri foarte mari. În sprijinul acestei idei vine o însemnată constatare a lui Romulus Vulcănescu: „Cel sancţionat în mod obişnuit executa singur pedeapsa pe care o primea, indiferent cât de gravă era aceasta. Tradiţia juridică menţionează chiar şi autoexecutarea capitală în baza unei sentinţe cutumiare de acest fel, pentru perioada prefeudală" (p. 241). În alte cazuri „anumiţi ciobani primeau împuternicirea să execute sancţiunea cuvenită oricât de grea ar fi fost aceasta" (p. 241). Nu este vorba, aşadar, de „uneltirea vrăjmaşilor" şi de resemnarea în faţa destinului, cum cred foarte mulţi cercetători (vezi, de exemplu, Liviu Rusu, **Viziunea lumii în poezia noastră populară. De la resemnare la acţiunea creatoare**, 1967, p. 53-111). O astfel de concluzie porneşte de la necunoaşterea tradiţiilor şi duce la prezentarea deformată a două milenii de viaţă românească, bine caracterizată prin dinamism şi creativitate.

Vorbind mai sus despre faptul că fata sau ciobanul îşi cer voie de la hoţi să trâmbiţe sau să fluiere, spuneam că hoţii acceptă aceasta întrucât nu cunoşteau limbajul codificat al semnalelor păstoreşti. Ne punem însă întrebarea: de ce ciobanii care trebuie să îndeplinească hotărârea tribunalului păstoresc acceptă ca cel condamnat să trâmbiţe mamei sale? Nu s-a subliniat suficient până acum că această acceptare ţine de îndeplinirea ultimei dorinţe a celui care a fost condamnat să moară, şi trebuie să se încadreze în normele de drept tradiţional, în **obiceiul pământului!**

Trebuie să menţionăm că, dacă au fost făcute unele apropieri între **oile pierdute** şi **Mioriţa** (vezi şi D. Caracostea, **op. cit.**, I, p. 206-207), au fost întâmplătoare şi nu încadrau **Mioriţa** în acest motiv. D. Caracostea scrie: „Dar, deşi balada oilor pierdute are o atât de largă răspândire şi afirmă diferenţial un pronunţat caracter etnic, ea nu este atât de adânc implântată şi caracteristică pentru poezia noastră tradiţională ca **Mioriţa**" (**op. cit.**, I, p. 22).

Considerăm că cele discutate până aici sunt în măsură să ducă la concluzia că **Mioriţa** îşi are punctul de plecare în acelaşi motiv al ciobanului care şi-a pierdut oile. Dacă balada nu mai păstrează evidente verigi ale vechii legături cu acest motiv, ele sunt păstrate în colinda transilvăneană şi în marea varietate de cântece despre oi. În Transilvania **cântecul ciobanului care a pierdut oile a fost subordonat Mioriţei**-colind.

Cum este şi firesc, elemente ale unui tip al motivului se împletesc în creaţia populară cu elemente ale altui tip. Există chiar o preferinţă teritorială pentru un tip sau pentru altul, în funcţie de tradiţie, de particularităţi apărute în timp ale structurii sufleteşti comune, de caracterul mai mult sau mai puţin conservator al zonelor etnografice. Chiar şi **legea păstorească** „nu era unică şi uniformă" (Vulcănescu, **op. cit.**, p. 238). D. Caracostea observa că „la aromâni găsim o baladă care indică o contaminare între motivul turmei pierdute şi motivul oilor furate" (**op. cit.**, II, p. 434).

*

D. Caracostea vorbeşte despre „marea expansiune a motivului" (**op. cit.**, II, p. 13) oile pierdute, motiv care în niciuna din ţările vecine „n-a avut o atestare mai veche şi o răspândire mai largă ca în ţările române" (**op. cit.**, II, p. 436).

Cu privire la prezenţa baladei despre oile pierdute la populaţia maghiară din Transilvania am văzut că vorbeşte poetul Balassa Bálint şi am văzut şi unele constatări pe marginea informaţiilor date de acest poet. O cercetare valoroasă prin materialul inedit ne dă Faragó József în lucrarea sa **„Ciobanul care şi-a pierdut oile" în folclorul maghiar**, publicată în **AMET**, 1964, p. 455-460. el constată că în folclorul maghiar există toate tipurile acestei balade. Redăm titlurile: **Când păstorul îşi pierde oile**, în Cleja – Moldova; **Când ciobanul şi-a pierdut oile**; **Când ciobanul a găsit oile**, în Săbăcani – Moldova; **Când păstorul a pierdut oile**, în Topliţa – Ciuc; **Cântecul ciobanului**, în Braniştea – Valea Someşului Mare; **De-a oilor**, în Aluniş – Reghin; **Cântec ciobănesc**, în Unguraş – Valea Someşului Mare; **Păstorul îşi pierde oile**, în Plăieşii de Sus – Caşin; **Doru oilor**, în Fundu Răcăciuni – Moldova. Din Armăşeni – Ciuc, Tomeşti – Ciuc şi Vărşag – Odorhei au fost culese şi texte, foarte scurte, ale acestui cântec. Le reproducem:

1. **Mi-am pierdut capra, n-o să dorm de-acuma.**
   Am găsit-o, bine-mi pare, pot să dorm de-acuma.
   Vai, nu e capra mea, buturugă-i aceea,
   Vai, nu e capra mea, buturugă-i aceea.
2. **Mi-am pierdut, vai, caprele şi mama mă va bate.**
   Văd departe nişte capre... ale mele-s, poate.
   Vai, acele nu sunt ele, buturugi-s doar acele.
   N-oi dormi de-acuma.
3. **Mi-am pierdut capra tărcată, n-oi dormi de-acuma.**
   Am găsit capra tărcată, pot să dorm de-acuma.
   Unde-a fost, ciobane vrednic, capra cea tărcată?
   Am găsit-o în pădure, sub un copac culcată.
   Vai, vai, n-a fost ea, buturugă doar era. (p. 458–460).

Autorul observă, pe bună dreptate, că „noua descoperire poate fi inserată de pe acum în rândul relaţiilor folclorice româno-maghiare". Rămâne de cercetat dacă motivul oile pierdute este cunoscut şi în folclorul din Ungaria, ca astfel să se poată stabili circulaţia motivului dincolo de graniţele din vestul ţării noastre.

O legendă despre oile furate este cunoscută şi la huţuli (T. Papahagi, **Graiul**, p. 176).

„La greci, în categoria cântecelor vlahica din colecţia Politis, aflăm un cântec de jale a ciobanului căruia i s-a furat turma, căldăruşa, fluierul. Cântecul e împletit cu o rugăciune către Sfânta Fecioară, să pedepsească pe hoţ. Şi se încheie cu vaierul-refren după oile furate. Se vede un fond liric având prin povestirea împrejurărilor şi oarecare gradaţie tendinţa spre baladă prin faptul că turma nu este pierdută, dar furată. Aici i se găsea germenul epicizării" (D. Caracostea, **op. cit.**, II, p. 434).

În **Paralele folclorice** (p. 116), Tache Papahagi traduce o baladă păstorească grecească îndeaproape înrudită cu folclorul românesc despre oile pierdute. O reproducem aici:

Ciobanul adormise deasupra unei stânci
şi pierde oi vreo mie şi cinci sute de capre.
Târziu, când se deşteaptă păstorul adormit,
îşi caută el oile, cearcă după capre,
se uită ici şi colo şi nu vede nimica.
Apucă şi el calea, umplând tot după capre.
pe calea ce-apucase el dă de un lup şchiop.
– **Văzut-ai nişte capre şi nişte oi, hei lupe?**
– **Dar când m-ai pus, ciobane, păstor sau baci la tine**
ca să mă-ntrebi de capre, ca să mă-ntrebi de oi?
Vezi muntele acela care-i înalt şi mare?
Sub poala lui sunt oile, iar caprele pe creastă.
Un câne stă de veghe în contra vreunui fur.
Încerc să prind eu mielul şi-n locul lui prind iedul,
iar iedul sbiară tare şi cânele îl simte ;
mă tot goni pe creste şi pe şaizeci cărări,
că iarbă să nu crească pe-unde mă tăvălesc.

T. Papahagi presupune că „acest cântec nu pare a fi o baladă originară propriu-zisă, întrucât el are atingere cu atmosfera de basm – ceea ce ne-ar îndreptăţi să credem că fondul lui e străvechi..." (p. 117).

Motivul este cunoscut şi în folclorul bulgar, după cum reiese din următorul text: „Fuge Deliboi în România şi acolo câştigă o turmă de oi cu trei câini: **Caramancea**, Balabancea şi căţeaua cea sură. Trec pe la stâna sa trei turci din Nadolii, prind pe Deliboi, îl leagă şi încep a-i despărţi turma, dar oile nu se despart una de alta, turma se ţine grămadă. Deliboi cere să i se libereze mâna, spre a cânta oilor de despărţire. Il lasă, dar el nu zice despărţirea oilor, ci câinilor să vină repede, că e în mare primejdie. Repede sosesc câinii, sfâşie pe haiduci, iar căţeaua cea sură le sapă mormintele" (D. Caracostea, **op. cit.**, I, p. 206). Într-o altă creaţie folclorică bulgărească „Stoian fiind adormit, tătarii şi arabii îi răpesc turma. Când se deşteaptă, el povesteşte surorii lui nenorocirea, adăugând că nu-i e milă de turmă, cât de berbecul cu coarne aurite. După sfatul surorii lui, el se duce la munte unde cântă din fluierul cel dulce al cărui glas este auzit de berbecul minune care conduce turma înapoi la stăpânul său" (idem, **ibidem**, II, p. 434).

În legătură cu prezenţa motivului în Polonia, D. Caracostea nota, după o indicaţie a lui N. Iorga, că ar fi, de asemenea, cunoscut (idem, **ibidem**, II, p. 436).

O variantă a motivului **oile pierdute** este motivul **oile risipite prin moartea ciobanului**, fie că moartea este provocată de fenomene ale naturii, ca în **Ciobănaş de la miori**, fie că este provocată de hoţi sau de ceilalţi ciobani care s-au înţeles între ei să răpească averea celui mai bogat; aici încadrăm cele mai multe variante ale **Mioriţei**-baladă. În legătură cu risipirea turmei, ca urmare a morţii ciobanului, este de amintit proverbul dacoromân **A pierit păstorul, s-au risipit oile** (Muntean, **Proverbe,** p. 35), prezent în următorul vers aromân, transpus în limba literară: **Oile ţi-au fugit, oile te-au pierdut** (D. Caracostea, **op. cit.,** I, p. 199).

*

Privitor la modalităţile de transmitere a baladei despre ciobanul (sau fata) care a pierdut oile, constatăm că s-au cristalizat, în timp, trei posibilităţi:

1. muzicală-instrumentală; 2. muzicală-instrumentală şi vocală; 3. dramatică.

Ion Muşlea scria că **Horia fetei (care şi-a pierdut oile)** se cântă din **trâmbghită** şi că informatorii pot da uneori şi câteva versuri (vezi AAF, I, p. 136)[11]. Care versuri au fost reţinute de informatori, am văzut mai sus (p. 54), constatând, totodată că ele reprezintă, de fapt, refrenul unui cântec străvechi. Dar caracterul muzical-instrumental al baladei este pus în evidenţă şi de legenda culeasă de Isidor Rîpă (vezi mai sus, p. 59–60) unde se subliniază rolul trâmbiţei în viaţa păstorului izolat, în munţi. De multe ori trâmbiţa este înlocuită de bucium, dar şi aceasta este în funcţie de preferinţele teritoriale; în Muntenia şi Moldova se foloseşte mai mult buciumul (reluăm două exemple): [Dobrişan] **bucium în mână lua, în trei cornuri buciuma, ciobănaşi că-şi aduna. Ciobănaşii toţi venea, oişoarele-nşira** (Teodorescu, p. 474); **N-auzi ciobani buciumând Toate văile sunând. Poate hoţii au venit Şi oile ţi-au râpit. Iară Şaicu au grăit: – Aşa buciumă ciobanii Când îşi prăpădesc cârlanii...** (Sevastos, p. 293).

Vorbind despre formele de redare a baladei ciobanului care şi-a pierdut oile, I. Nijloveanu spunea că este „una dintre creaţiile noastre de seamă în care se îmbină armonic elemente lirice cu elemente epice şi dramatice", şi că, în niciun caz, „nu trebuie pierdut din vedere că această creaţie are şi o circulaţie strict melodică, sub forma unei suite muzicale" (p. 505).

G. Habenicht (p. 238-240) distinge două tipuri păstoreşti ale poemului: **tipul versificat** şi **tipul poem muzical** şi un **tip lăutăresc**. „Un tip mai evoluat decât cel vocal-versificat[...] este poemul instrumental. Obârşia sa rezidă într-o narare în proză a poveştii pierderii şi căutării turmei de către cioban" (p. 239). Jalea se redă prin doină, bucuria prin melodie de joc (p. 239). Acelaşi lucru îl observa şi D. Caracostea: „Cel mai însemnat aspect însă este faptul că în multe variante, balada este însoţită de dansuri" (**op. cit.,** II, p. 435). Aceste jocuri de bucurie a regăsirii oilor le identificăm cu acele aşa-numite **jocuri de doi** (vezi mai departe, p. 135-136). „Tipul-poem este răspândit în toată ţara, predominând însă în intensitate zonele în care odinioară păstoritul era ocupaţia de bază" (G. Habenicht, p. 240). În legătură cu **tipul lăutăresc, tipul baladă**, G. Habenicht arată că „unele trăsături indică modelarea tipului lăutăresc în urma contactului cu tipurile de concepţie arhaică, într-un trecut relativ îndepărtat". Să deducem de aici că tipul lăutăresc s-a născut independent de cel păstoresc şi că s-a modelat doar după acesta? Oricum, trebuie să fim de acord cu faptul că tipul lăutăresc este mai nou, adică posterior celui păstoresc cu toate că şi acesta are o mare vechime. Naşterea lui din cel păstoresc este indiscutabilă şi se leagă de alt aspect al vieţii; dacă tipul păstoresc prezintă faptele mai dens, mai interiorizat, specific vieţii izolate a ciobanului, asemenea doinei, tipul lăutăresc este narativ, el urmăreşte alt scop, din care cauză are o acţiune mai amplă şi prezintă şi elemente umoristice. Cu privire la valoarea artistică a pieselor care se încadrează în tipul lăutăresc, Tiberiu Alexandru, în lucrarea **Muzica populară românească**, p. 44, scria: „Există şi o poveste lăutărească a ciobanului care-şi caută turma pierdută, mult inferioară celei păstoreşti", şi s-a simţit dator să adauge: „un studiu asupra muzicii păstoreşti, această însemnată parte a tezaurului folcloric naţional, ne-ar desluşi multe şi ne-ar îmbogăţi, neîndoios, cunoştinţele prea puţine şi neînsemnate pe care le deţinem actualmente" (p. 45).

I. Nijloveanu observă că în sudul ţării, acolo unde balada sau cântecul bătrânesc mai dăinuie, este cunoscut şi „cântecul ciobanului care şi-a pierdut oile" şi că se bucură şi azi de multă simpatie în rândul maselor" (p. 497). În Argeş acest cântec este nelipsit din repertoriul lăutarilor. De ce n-a dispărut aşa cum a dispărut **Mioriţa**? se întreabă cercetătorul. „Dar pentru care motive este atât de gustată această producţie pe la nunţile noastre ţărăneşti, fie la cumetrii?" Şi răspunde: „Naşterea şi nunta fiind un prilej de veselie, această minunată plăsmuire, privită în ansamblu, are menirea de a spori buna dispoziţie a oamenilor. Situaţiile de contrast de la pierderea turmei până la

[11] În Maramureş se cântă din **trâmbiţă** o melodie **a oilor**, nota T. Papahagi în **GS**, I, p. 78; melodia cântecului **Ină, tată, ină** este publicată şi în transcrierea lui G. Habenicht, în REF, 1967, nr. 4, p. 272; vezi şi REF, 1968, p. 241–249.

găsirea sau refacerea ei, de la durere la bucurie, sunt menite să stârnească hazul, iar intercalarea personajelor cu rol auxiliar, ca turcul, ţiganul, cobzarul etc. nu fac decât să contribuie în mod deosebit la sporirea acestui efect" (p. 500). În alt loc, I. Nijloveanu spune că „dacă una din însuşirile caracteristice ale poporului nostru este umorul, tocmai aici trebuie văzută semnificaţia acestei plăsmuiri" (p. 501). Explicaţia ni se pare nu numai simplistă, ci deformantă. Se scapă din vedere rolul de simbol al turmei pierdute, relaţia: familie bine organizată – turmă bine stăpânită, se pierde apoi din vedere rolul educativ al acestei balade, iar în locul tuturor acestora este pus pe primul plan hazul. O greşeală a interpretării lui I. Nijloveanu este, deci, a considera că „semnificaţia acestei plăsmuiri" trebuie văzută în umorul popular. Spre deosebire de o asemenea interpretare, ce adevărate sunt cuvintele lui D. Caracostea care afirmă că „virtual, motivul **ciobanului care şi-a pierdut oile** conţine cele mai largi posibilităţi de expresie. Toată gama de sentimente umane, de la deznădejde până la bucuria exultantă poate să fie grupată în cadrul acestui motiv" (**op. cit.,** II, p. 435). Marea răspândire a motivului „indică de pe acum locul însemnat al folclorului nostru în dezlegarea problemelor folclorice" (**ibidem**).

Pe motivul oile pierdute „se situează [...] o producţie folclorică cu totul deosebită ca realizare, unicul poem popular românesc îndeobşte cunoscut sub denumirea **Când şi-a pierdut ciobanul oile**" (G. Suliţeanu, p. 436). Variante ale acestui poem „conţin elemente primare ale doinei româneşti" (id., p. 439, nota 12). Constatarea că doina primară este legată de păstorit are o mare importanţă; desigur, ea s-a mai făcut până acum. Autorul citat a constatat că există o „muzică pastorală" care îndeplineşte „funcţionalitatea însoţirii oilor" (**loc. cit.**). G. Suliţeanu a înţeles bine faptul că lăutarii au amplificat doina sau cântecul despre pierderea oilor, şi că au circulat nenumărate variante care, după autor, pot fi grupate în:

„a) tipul păstoresc, în a cărui tematică s-au menţinut elementele iniţiale de pierdere a oilor, iluzia găsirii, dezamăgirea şi apoi găsirea lor, tip amplificat cu episoade imitative ca: strigarea câinilor, schelălăitul lor, uneori cântecul unei femei, iluzia găsirii oilor cu sunetul clopotelor de la gâtul lor sau alteori jocul final cu mândra, şi b) tipul lăutăresc propriu-zis, care se depărtează de tema iniţială a pierderii oilor către nenumărate episoade prezentând diferite personaje întâlnite de cioban în căutarea oilor pierdute, după aflarea distrugerii turmei de către lup. Acest tip spectacol ne apare ca o parodie a temei păstoreşti clasice. Mai puţin artistic, tipul tinde către cabotinaj şi reprezintă cea mai nouă formă în timp, astăzi de altfel şi ea pe cale de dispariţie. Creat pentru distrarea oaspeţilor la masa mare a nunţii, tipul parodie intenţiona să introducă cât mai multe episoade muzicale inedite, luate din viaţa de fiecare zi, prin prisma grotescului. Alături de acestea trebuie menţionată forma dramatică – găsită şi reconstituită în Dobrogea de la păstorii de origine moldovenească – sub denumirea de **Mocanii**" (p. 438).

În evoluţia cântecului-baladă, G. Suliţeanu distinge trei straturi:

1) „La unele exemple în ambele melodii se observă anumite intonaţii foarte apropiate de acelea ale semnalelor păstoreşti executate de bucium, care ne duc către o melodică străveche pastorală unde interpretarea pare să fi fost organizată pe simpla alternare a unei aceleiaşi melodii având numai tempo-ul şi ritmica diferită.

2) Găsim alte exemple în care melodica de cântec aparţine, se pare, celui mai vechi tip de doină, pe care îl denumim astăzi tipul păstoresc. Cât despre melodica jocului, aceasta ţine de asemenea de un tip vechi al muzicii de joc.

3) Cel de-al treilea strat – şi se pare cel mai nou – cuprinde în locul vechii doine o melodie de cântec dialectal, de obicei ardelenesc păstoresc, în timp ce jocul, mai fluctuant, variază nu numai de la regiune la regiune, ci chiar de la interpret la interpret.

Între aceste categorii se află categorii intermediare, ce prezintă aspectul de tranziţie de la o categorie la alta" (p. 438–439).

Poemul muzical **Când şi-a pierdut ciobanul oile**, creat din elemente folclorice existente în Vrancea şi executat la caval de preotul Nicolae Taftă din Negrileşti – Vrancea, descendent al unei familii de preoţi-cântăreţi, cu origine păstorească, cercetat de G. Suliţeanu, are următoarea structură narativă: **I. Pe drum în căutarea oilor; II. Strigarea câinilor; III. În căutarea oilor pe plai: IV.**

Alergarea către presupusele oi; V. Dezolarea înşelării; VI. VII. Găsirea oilor şi alergarea către ele; VIII. Număratul oilor; IX. Jeluirea mioarei muşcate de lup; X. La drum pe lunca Zăbalei spre stână; XI. Popas la locul de întâlnire al Zăbalei cu Zăbăluţa; XII. La drum cu oile către stână; XIII. Mulsul oilor; XIV. Bătuta baciului; XV. Sârba flăcăilor (G. Suliţeanu, **art. cit.**, p. 451).

Evoluţia spre formele dramatice era firească.

Este important să subliniem că, spre deosebire de Oltenia şi Muntenia, unde predomină cântecul bătrânesc, Moldova cunoaşte mai ales forme dramatice, semnalate de multă vreme, prin cercetarea „**Mocanii**" – **un joc dramatic al românilor din Dobrogea**, publicată de Tatiana Găluşcă. Contestat de G. Vrabie în „Cercetări folclorice", I, 1947, jocul dramatic **Mocanii** sau **Mocănaşii**, sau **Jocul ursului** ori **Buhaiul** există în Moldova şi îl confirmă cercetările semnate de V. Adăscăliţei şi Lucia Cireş, Ernest Bernea şi alţii (vezi, mai ales, Adăscăliţei, **Vaslui**, p. 14; Adăscăliţei, **Bacău – Neamţ**, p. 51–56).

*

În îndelungata sa evoluţie din timpuri străvechi până astăzi, motivul oile pierdute a cunoscut mai multe faze.

În prima fază, motivul avea o răspândire generală, din Carpaţi până în sudul Peninsulei Balcanice. Este, după părerea noastră, faza traco-dacică a motivului, cea legată mai mult de faptul concret, al pierderii turmei dintr-o cauză sau alta. Pe baza materialului cercetat, presupunem că această fază caracteriza şi perioada de unitate teritorială şi lingvistică a românilor, adică româna comună. Elemente ale fazei despre care vorbim se păstrează şi acum în ariile laterale, mai ales în Maramureş şi Oaş, precum şi la aromâni. Împrumuturile la popoarele din sudul Dunării s-au făcut din această fază, din care cauză există o mare apropiere între ceea ce au grecii şi bulgarii şi ceea ce au aromânii şi dacoromânii.

A doua fază este cea a trecerii spre baladă sau spre joc dramatic, aşa cum o găsim, în stadii incipiente în sudul Dunării, şi în stadii avansate în Oltenia, Muntenia, Moldova şi Dobrogea.

Am văzut că există variante în proză (legenda) şi în versuri (colinda cu pronunţate elemente de bocet, doina, balada). În formele dramatice se împletesc toate posibilităţile de exprimare verbală şi muzicală-vocală sau instrumentală.

Subliniem faptul că motivul oile pierdute s-a născut, s-a păstrat şi s-a dezvoltat la o populaţie sedentară, care se ocupa atât cu păstoritul cât şi cu agricultura. Românii nu au fost numai păstori sau numai agricultori, ci păstori-agricultori sau agricultori-păstori, după zonele geografice în care au locuit. Dacă păstoritul a copleşit într-o vreme agricultura, aceasta s-a datorat condiţiilor istorice cunoscute. Cronicile vorbesc adeseori de retragerea românilor, cu toate bunurile lor, în păduri şi în munţi, din cauza tătarilor şi a altor invadatori. Pentru epocile mai vechi, când invaziile erau un pericol neîntrerupt, situaţia este cel puţin identică, dacă nu şi mai accentuată.

Motivul oile pierdute este **un complex** cu vaste ramificaţii în timp şi în spaţiu. Cu îndreptăţire vorbeşte D. Caracostea, referindu-se la **ciobanul care a pierdut oile**, despre „existenţa şi expansiunea unui carmen valahicum, cum a fost şi un jus valahicum".

Motivul oile pierdute stă la baza **Mioriţei**, aşa cum am încercat să demonstrăm, iar demonstraţia se poate întări cu fapte noi.

Cercetarea motivului oile pierdute duce la confirmarea, cu noi probe, a unităţii limbii şi culturii noastre populare şi a continuităţii românilor în Dacia. Apartenenţa cântecului fetei care a pierdut oile la folclorul românesc nu a fost pusă la îndoială de nimeni.

Toate acestea ne îndreptăţesc să afirmăm că motivul oile pierdute este un **motiv fundamental** al culturii noastre populare şi că **avem de multe veacuri o mare epopee naţională, aceea a vieţii păstoreşti, ale cărei capitole aşteaptă să fie aşezate în ordinea lor firească.**

Capitol, reprodus aici cu mici intervenţii, din volumul **Limbă şi cultură populară,** Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, p. 29-82; ediţia a doua, Iaşi, Princeps Edit, 2008, p. 13-53).

BIBLIOGRAFIE

AAF = **Anuarul Arhivei de Folclor**, publicat de Ion Muşlea, Cluj, I, 1932 ş. u.

ADĂSCĂLIŢEI, **Bacău – Neamț** = Vasile Adăscăliței, **Teatrul folcloric din județele Bacău și Neamț**, culegere de V. Adăscăliței, Bacău, 1968.

ADĂSCĂLIŢEI, **Vaslui** = Vasile Adăscăliței, **Teatrul popular de Anul Nou din județul Vaslui,** Vaslui, 1971.

ALECSANDRI, III = Vasile Alecsandri, **Opere**, vol. III: **Poezii populare ale românilor adunate și întocmite de** ... . Text ales și stabilit de Georgeta Rădulescu-Dulgheru, studiu introductiv, note și comentarii de G. C. Nicolescu, București, EPL, 1966.

ALEXANDRU, Tiberiu, **Muzica populară românească**, București, Editura Muzicală, 1975.

ALR SN = Anuarul Lingvistic Român. Serie nouă. București. Editura Academiei, vol. I-II, 1956; vol. III, 1961; vol. IV, 1965; vol. V, 1966.

APOSTOL, Pavel, **Motivul mioritic în cultura românească**. Introducere la Adrian Fochi, **Miorița**, București, Editura Academiei, 1964.

BARTÓK, Bela, **Însemnări asupra cântecului popular**, București, ESPLA, 1956.

BÂRLEA, I-II = Ion Bârlea, **Literatură populară din Maramureș**, vol. I-II. Ediție de Iordan Datcu, București, EPL, 1968.

BÎRLEA, Ovidiu, **Prefață** la D. Caracostea, **op. cit.**, I, p. XXVIII.

BRADU, Bihor = Ion Bradu, **Din folclorul obiceiurilor bihorene**, Oradea, 1970.

BREAZUL = G. Breazul, **Patrium Carmen – Contribuții la studiul muzicii românești**, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1941.

BREDICEANU = Tiberiu Brediceanu, **Melodii populare românești din Banat**. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Constantin Zamfir, București, Editura muzicală, 1972, p. 152-153.

BUD = Tit Bud, **Poezii populare din Maramureș**, adunate de..., București, 1908, p. 70.

BUHOCIU, **Folclorul** = Octavian Buhociu, **Folclorul de iarnă, ziorile și poezia păstorească**, București, Editura Minerva, 1979, p. 300, nota 50.

BUTURĂ, Valeriu, **Adăposturile temporare în sud-estul Munților Apuseni**, în AMET, 1958.

CAPIDAN, Th., **Meglenoromânii,** III. **Dicționar meglenoromân**, București, 1935.

CARACOSTEA, **Poezia tradițională** = D. Caracostea, **Poezia tradițională română**. Ediție critică de D. Șandru, prefață de Ovidiu Bîrlea, I-II, București, EPL, 1969.

CÂNDROVEANU, Hristu, **Trei balade aromâne**, București, Editura Ion Creangă, 1980.

CÂRSTEAN = Stelian Cârstean, **Folclor din Moldova de Sus**, în seria **Folclor din Moldova**, II, p. 572.

CIAUȘANU, **Culegere** = G. F. Ciaușanu, G. Fira și G. M. Popescu, **Culegere de folclor din județul Vâlcea și împrejurimi**, cu un glosar, București, 1928, p. 80.

CONACHI = C. Conachi, **Scrieri alese**, ediție, prefață, glosar și bibliografie de Ecaterina și Alexandru Teodorescu, București, EPL, 1963, p. 130-131.

CODIN, **Literatură** = C. Rădulescu-Codin, **Literatură, tradiții și obiceiuri din Corbii-Muscelului**, București, 1929.

COSTIN, Viorel descoperă balada **Horea fetei** și o cântă. Înreg. pe bandă de magnetofon și se află în Fonoteca Studioului de Radio-Iași.

CREȚU, Gr. = Grigore Crețu, **Folclor din Oltenia și Muntenia**, în seria **FOM,** vol. V, București, EPL, 1970, 693.

DAr = Tache Papahagi, **Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic**, ediția a II-a, augmentată, București, Ed. Academiei, 1974.

DENSUȘIANU, Aron, în „Revista critică-literară", III, 1895, p. 324-325.
DIACONU, **Vrancea** = Ion Diaconu, **Ținutul Vrancei. Etnografie-folclor-dialectologie,** vol. I-II, București, EPL, 1969.
DLR, litera N = **Dicționarul limbii române**. Litera **N** (1971), p. 151 (pentru nezdravăn).
DLR, litera O = **Dicționarul limbii române**. Litera **O** (1969).
FARAGÓ, József, **Ciobanul care și-a pierdut oile**, în **Folclorul maghiar**, în **AMET**, 1961, p. 455-460.
FILIMON, Aurel, **Fata de român când își pierde oile**, în „Progres și cultură", II, 1923, nr. 6, p. 25-28.
FOCHI, **Coordonate** = Adrian Fochi, **Coordonate sud-est europene ale baladei populare românești**, București, Editura Academiei, 1975, p. 207. Nota 4, vezi textele 574, 576, 577, 579.
F.Tr., I, p. 37 = **Folclor din Transilvania**, I-II, București, EPL, 1962.
F.Tr., III, p. 23 = **Folclor din Transilvania**, , III, p. 23, București, EPL, 1962.
FURTUNĂ = Dumitru Furtună, **Izvodiri cîntece bătrânești și plugușoare din Moldova**. Ediție îngrijită și prefațată de Gh. Macarie, București, Editura Minerva, 1973, p. 333.
FOLCLOR nou = **Folclor poetic nou**, ediție alcătuită și îngijită de Ioan Meițoiu, cu un studiu introductiv de prof. univ. Mihai Pop, București, 1965.
GĂLUȘCĂ, Tatiana, **„Mocanii" – un joc dramatic al românilor din Dobrogea**, în **AAF**, VII (1945).
HABENICHT, Gottfried, **Caracteristici stilistice zonale ale semnalelor de bucium**. „Revista de Etnografie și Folclor", 1967, IV, nr. 4, p. 261-276.
HABENICHT, Gottfried, în **REF**, 1968, nr. 3, p. 237, nota 13.
HABENICHT, G., **art. cit.**, p. 239, vezi și notele 17, 18.
HOMOLJE = Ratomir Marcovici, **Texte dialectale din Homolje** (RSF Jugoslavia), în **FD**, VI (1969) p. 187-200.
ILIEȘIU, Iustin, în **F. Tr.**, III, p. 359-361.
Maria IONIȚĂ, **Cartea vâlvelor**, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1982, p. 250
N. IORGA, **Istoria literaturii românești**, 1925, ed. a II-a, vol. I, p. 28.
ISTORIA literaturii române, vol. I, Ed. Academiei, ed. I, 1964, p. 13.
IVĂNESCU, **Miorița,** = G. Ivănescu, **Miorița. Tipologia variantelor. Geneza,** Craiova, 1970, p. 15.
JINA = D. Șandru și F. Brânzeu, **Printre ciobanii din Jina**, în **GS**, V, VI.
KATRARES, Ioan, în **Izvoarele Istoriei României**. III. **Scriitori bizantini** (sec. XI-XIV), publicate de Alexandru Elian și Nicolae-Șerban Tanașoca, București, Ed. Academiei, 1975, p. 521.
G. KRISTÓF, **Influența poeziei populare române din secolul al XVI-lea asupra lui Balassa Bálint**, în **DR**, III, 1922-1923, p. 550-560.
LIGC = Lucrările Institutului de Geogeafie din Cluj, IV, p. 357.
LIMBĂ ȘI LITERATURĂ, 1966, vol. 11.
LUPESCU = Mihai Lupescu, **Tei-Legănat. Folclor moldovenesc**. Ediție îngrijită și prefațată de Petru Ursache, Iași, Ed. Junimea, 1975, p. 140.
MANOLACHE, Ciobănaș = C. Manolache, **Ciobănaș de la miori**, culegere de folclor poetic de pe Valea Teleajenului, Ploiești, 1971, p. 238.
MARIAN, **Nunta** = S. Fl. Marian, **Nunta la români**, București, 1890, p. 74.
MARIENESCU, **Poezii** = Atanasie Marian Marienescu, **Poezii populare din Transilvania**, ediție de Eugen Blăjan, prefață de Ovidiu Bîrlea, București, 1971, p. 540.
MIORIȚA = Adrian Fochi, **Miorița**, tipologie, circulație, geneză. Texte, cu un studiu introductiv de Pavel Apostol, București, Ed. Academiei, 1964.
MOHANU = C. Mohanu, **Fântâna dorului**. **Poezii populare din Țara Loviștei**, București, Ed. Minerva, 1975, p. 316-317; 320.

MOLDOVEANU = Elisabeta Moldoveanu, **Cântecele Oltului**, în **FOM**, VII, **Cântecele şi poveştile Oltului**, p. 1-236, Bucureşti, Editura Minerva, 1979, p. 176.
MORARIU, **Material** = Tiberiu Morariu, **Material etnografic şi folcloric ciobănesc din Munţii Rodnei**, extras din revista „Vatra", V, nr. 6-12.
MUNTEAN, **Folclor** = George Muntean, **Folclor din Suceava**, cules de George Muntean de la Varvara Muntean, Suceava, 1959, 157.
MUNTEAN, **Proverbe** = George Muntean, **Proverbe româneşti**, Bucureşti, EPL, 1967.
MUŞLEA, I., în **AAF**, I, 20; 123-4.
NEAGU = Gh. I. Neagu, **Folclor din Câmpia Dunării**, în seria **FOM**, IV, p. 5-428, Bucureşti, EPL, 1969.
NECULCE, **Letopiseţul** = Ion Neculce, **Letopiseţul Ţării Moldovei**. Ediţie îngrijită, cu glosar, indice şi o introducere de Iorgu Iordan, Bucureşti, ESPLA, 1955, p. 116.
NIJLOVEANU = Ion Nijloveanu, **Poezii populare de pe Argeş şi Olt**, în seria **FOM**, IV, p. 431-825, Bucureşti, EPL, 1969.
OPRIŞAN, I. = I. Oprişan, **Folclor din Moldova de Jos**, în seria **FM**, II, p. 1-444, Bucureşti, EPL, 1969.
PAPAHAGI, Pericle, **Basme aromâne şi glosar**, Bucureşti, 1905, p. 26-27.
PAPAHAGI, Pericle, **Din literatura populară a aromânilor**, Bucureşti, 1900, p. 761-765.
PAPAHAGI, **Graiul** = T. Papahagi, **Graiul şi folclorul Maramureşului**, Bucureşti, 1925, p. 19.
PAPAHAGI, **Paralele** = Tache Papahagi, **Paralele folclorice**, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Minerva, 1970, p. 117.
PAPAHAGI, Tache, **Poezia lirică populară**, Bucureşti, EPL, 1967, p. 388, 390.
PAVELESCU = Gh. Pavelescu, **Cercetări folclorice în sudul judeţului Bihor**, în **AAF**, VII (1945), p. 35-122.
PĂSCULESCU = Nicolae Păsculescu, **Literatură populară românească**. Adunată de ..., Bucureşti, 1910.
PĂTRUŢ, **Folclor** = I. Pătruţ, **Folclor de la românii din Sârbia**, în **AAF**, VI (1942), p. 329-384.
PETROVICI, **Almăj** = Emil Petrovici, **Folclor din Valea Almăjului**, în **AAF**, III (1935), p. 25-158).
PETROVICI, **Scărişoara** = Emil Petrovici, **Folclor de la moţii din Scărişoara**, în **AAF**, V (1939), p. 111-175.
PETROVICI, **Valea Mlavei** = Emil Petrovici, **Note de folclor de la românii din Valea Mlavei (Sârbia)**, în **AAF**, VI (1942), p. 43-75.
PITIŞ = Ion Muşlea, **George Pitiş, Folclorist şi etnograf,** Bucureşti, EPL, 1968, p. 69-71.
PRECUP = dr. Emil Precup, **Păstoritul în Munţii Rodnei,** Cluj, 1926, p. 35.
RÂPĂ, Isidor, **Irinuca şi Omul Nopţii**, în vol. **Balade şi legende maramureşene**, Bucureşti, Ed. Ion Creangă, 1976, p. 47-63.
ROSETTI, Al., **Limba descântecelor**, Bucureşti, Ed. Minerva, 1975.
RUSSO, Alecu, **Piatra-Teiului**, ediţie de Geo Şerban, Bucureşti, EPL, 1967, p. 245-246.
SEVASTOS, **Cântece** = Elena Servastos, **Cântece moldoveneşti**, Iaşi, 1888.
SULIŢEANU, G., **Cântecul de leagăn**, Bucureşti, Ed. Muzicală, 1986, p. 437, nota 5.
ŞIADBEI, I, **Istoria literaturii române vechi**, Bucureşti, Ed. Albatros, 1975, p. 28.
ŞINCAI, Gh., **Opere. Cronica românilor**. Tom III, ediţie îngrijită şi studiu asupra limbii de Florea Fugariu, prefaţă şi note de Manole Neagoe, Bucureşti, EPL, 1969, p. 107.
ŞTEFĂNUCĂ, P. V., **Cercetări folclorice pe Valea Nistrului de Jos**, în **AAF**, IV, 1937, p. 31-226. Vezi pagina 94.
TEODORESCU = G. Dem. Teodorescu, **Poezii populare române**, Bucureşti, 1885.
TOCILESCU = Gr. Tocilescu, **Materialuri folcloristice**, Bucureşti, 1900.
ŢIPLEA = Alexandru Ţiplea, **Poezii populare din Maramureş**, Bucureşti, 1906, extras din Analele Academiei Române (**AAR**), seria II, tom XXVIII. Memoriile Secţiunii Literare.
UGLIŞ = Petre Ugliş-Delapecica, **Poezii şi basme populare din Crişana şi Banat**, Bucureşti, EPL, 1968.
VORONCA = Elena Niculiţă-Voronca, **Datinele şi credinţele poporului român, adunate şi aşezate în ordine mitologică** de..., vol. I, Cernăuţi, 1903.

VRABIE, Gheorghe, **Balada populară română**, București, Ed. Academiei, 1966, p.290; 291-292.
VUIA, Tipuri = Romulus Vuia, **Tipuri de păstorit la români**, Bucureşti, Ed. Academiei, 1964, p. 196.
VULCĂNESCU, Romulus, **Etnologie juridică**, București, Ed. Academiei, 1970.
ZANNE, Iuliu A., **Proverbele românilor**, ediție îngrijită de C. Ciuchindel, Bucureşti, Ed. Tineretului, 1959.

RĂUL DE DINAINTEA BINELUI.
(V) MOTIVUL ORDALIILOR DE FINAL ÎN BASMUL FANTASTIC ROMÂNESC

Costel CIOANCĂ*

Rezumat: Într-o Europă medievală, ignorantă şi plină de superstiţii, probele cunoscute sub numele de „judecata lui Dumnezeu" sau ***ordalii*** erau justificate de credinţa oarbă în intervenţia directă a divinităţii pentru a soluţiona o problemă, arătând culpabilitatea sau, dimpotrivă, inocenţa celui învinuit, potrivit rezultatului încercării la care era supus. Potrivit literaturii de specialitate care a analizat surse medievale în care sunt atestate probe ale ordaliilor, cazurile cele mai frecvente în care se apela la această probă erau furtul, asasinatul, vrăjitoria şi adulterul. Dintre cele mai cunoscute, bine documentate şi analizate de specialişti, erau proba focului, a apei clocotite, a fierului înroşit, a unor cantităţi uriaşe de hrană sau lichide (otrăvite, sfinţite sau afurisite în prealabil!), îngurgitate într-un timp prestabilit etc. Pornind de la scurtul preambul istoric al problematicii ordaliilor, cu exemple consacrate din bogata literatură de specialitate, am avut în vedere, la mitanalizarea acestui motiv, structura, funcţia şi dinamica luată de acesta la nivelul basmului fantastic românesc. Subiect sau obiect al fenomenologie răului din basmul fantastic românesc, ordaliile de final vădesc, la o analiză atentă, mecanismele şi funcţiile structurii mentalitarului colectiv, deopotrivă generator şi consumator (şi) de basm fantastic românesc. În cea mai mare parte faptele individuale judecate, la nivelul basmului fantastic românesc, prin intermediul acestor ordalii de final, erau subordonate gândirii şi practicării unor colective norme morale, de perpetuarea şi respectarea acestora depinzând însăşi ordinea socială şi identitatea culturală. Interpretativ, evaluarea axiologică a *răului-de-judecat* prin intermediul acestor probe/judecăţi, urmărea să acorde, pornind de la realităţile trăite de către eroi, sens şi valoare *binelui-de-restaurat*, constituindu-se într-un mitofolcloric limbaj cultural al răului (de taxat/corijat) şi al binelui (de perpetuat).

Cuvinte cheie: fenomenologia răului, basm fantastic românesc, hermeneutică, ordalii de final

Abstract: In a medieval, ignorant and superstitious Europe, the evidence known as „God's judgment" or ***ordeals*** were justified by the blind belief in the direct intervention of the divinity to solve a problem by showing guilt or, on the contrary, the innocence of the accused , according to the result of the trial to which he was subjected. According to the specialty literature that analyzed the mediaeval sources in which evidence of the ordeals is attested, the most frequent cases in which this evidence was used were stealing, assassination, witchcraft and adultery. Among the most well-known, well-documented and analyzed by specialists, were the test of fire, boiling water, red water, huge amounts of food or liquids (poisoned, sanctified or damned), eated in a predetermined time, etc. Starting from the short historical preamble of the ordeals problem, with recognized examples from the rich specialty literature, I had in mind, in the mythanalysis of this reason, the structure, the function and the dynamics taken by it at the level of the Romanian fairy tale. Subject or object of the phenomenology of evil in the Romanian fairy tale, the final ordeals reveal, at a careful analysis, the mechanisms and functions of the collective mentality structure, both generating and consuming Romanian fairy tale. Through these final ordeals, most of the individual acts, judged at the level of the Romanian fairy tale, were subordinated to the thought and practice of collective moral norms, by their perpetuation and respect depending the social order and the cultural identity itself. Interpretative, the axiological evaluation of the *evil-to judge* through these evidence / judgments, was intended to give meaning and value to the *restored good*, on the basis of the realities experienced by the heroes, constituting in a mythfolkloric cultural language of evil (to be charged) and good (to be perpetuated).

Keywords: fenomenology of the evil, Romanian fairy tale, hermeneutics, ordeals

Preambul fenomenologic la un subiect istoric

Supus apetenţelor de tot felul, deci coruptibil, corpul din basmul fantastic românesc poate constitui oricând o temă de reflecţie şi, deopotrivă, de cercetare ştiinţifică: demersul de acum nu face decât să continue şi să întregească demersul deja iniţiat.[1] Analiza fenomenologică a principalelor motive ale *răului* prezent şi manifestat în epicul fantast de basm românesc[2], nu ar fi completă fără acest motiv al *ordaliilor de final*. Foarte prezent la nivelul basmelor fantastice româneşti, acesta vine să reglementeze juridic răul făcut eroului de către rude foarte apropiate (fraţi buni, de sânge) sau conjuncturale cunoştinţe (fraţi de cruce), rău care nu doar că îi deturnează/prelungeşte actantului principal traiectul eroic, dar, de cele mai multe ori, îi pune în pericol chiar viaţa.

Pornind de la scurtul preambul istoric al problematicii ordaliilor, cu exemple consacrate din bogata literatură de specialitate[3], am avut în vedere, la mitanalizarea acestui motiv, structura, funcţia şi dinamica luată de acesta la nivelul basmului fantastic românesc. Subiect sau obiect al fenomenologiei răului din basmul fantastic românesc, ordaliile de final vădesc, la o analiză atentă, mecanismele şi funcţiile structurii mentalitarului colectiv, deopotrivă generator şi consumator (şi) de basm fantastic românesc. Chiar dacă nu totdeauna judecăţile sunt conforme „topografiei creştine" de a valoriza faptele umane (având, după cum voi arăta mai departe, şi cazuri în care divinitatea intervine impulsiv-direct tăind capul cuiva care făcea rău celorlalţi!), în cea mai mare parte faptele individuale judecate prin aceste ordalii de final erau subordonate gândirii şi practicării unor colective norme morale, de perpetuarea şi respectarea acestora depinzând însăşi ordinea socială şi identitatea culturală. Interpretativ, evaluarea axiologică a *răului-de-judecat* prin intermediul acestor probe/judecăţi, urmărea să acorde, pornind de la realităţile trăite de către eroi, sens şi valoare *binelui-de-restaurat*, constituindu-se într-un mitofolcloric limbaj cultural al răului (de taxat/corijat) şi al binelui (de perpetuat).

Ordaliile erau un mijloc de probaţiune caracteristic legiuirilor feudale (şi nu doar, practica fiind amintită şi în codurile Hammurabi şi Ur-Nammu), care consta în supunerea învinuitului, a reprezentanţilor acestuia, uneori chiar a martorilor, la încercări pline de cruzime, spre a se ajunge la relevarea adevărului cu ajutorul intervenţiei divine (*judicium Dei*). Dintre cele mai cunoscute, bine documentate şi analizate de specialişti, erau proba focului, a apei clocotite, a fierului înroşit, a unor cantităţi uriaşe de hrană sau lichide (otrăvite, sfinţite sau afurisite în prealabil!), îngurgitate într-un timp prestabilit etc.

Subiect sensibil, care a avut mult timp chiar şi susţinere eclezială[4], motivul ordaliilor a făcut obiectul unor ample şi amănunţite cercetări, primele rezultate ştiinţifice, notabile ca amploare şi profunzime a cercetării, fiind înregistrate în secolul al XIX-lea.[5]

---

* Coordonator cultural-ştiinţific, dr., Academia Română, Muzeul de Artă Veche Apuseană, Bucureşti; e-mail: kishinn@gmail.com

[1] Vezi Cioancă 2017a.

[2] Prezentul studiu este parte integrantă a unei preconizate *Istorii a răului din basmul fantastic românesc*, aflată în curs de redactare şi aranjare. Unele motive vizând fenomenologia răului la nivelul basmului au fost dezbătute în studii care au văzut lumina tiparului (vezi Cioancă 2017b; 2017c), altele fiind în curs de apariţie (Cioancă 2018) ori propuse spre publicare (în 2018) unor reviste de specialitate (motivul incestului; motivul părăsirii copilului în pădure).

[3] Documentarea acestui motiv al ordaliilor, mi-a revelat o foarte bogată şi interesantă literatură de specialitate, apariţiile editoriale tratând despre ordalii fiind întinse pe 2 secole! De aceea, cum studiul de faţă se ocupă exclusiv de ordaliile de final din basmul fantastic românesc, am ales spre documentarea situaţiilor (istorice) decelate la nivelul acestor basme, studiile următoare: Baldwin 1961; Bartlett 1986; Bloomfield 1969; Colman 1974; Groot 1982; Halsall 1996; Hyams 1981; Kerr et alii 1992; Leeson 2011; 2012; Palmer 1989; Pilarczyk 1996; Radding 1979; White 1995; Zajtay 1954.

[4] Ceea ce este însă surprinzător este poziţia Bisericii faţă de aceste *judicia Dei*. O serie de concilii s-au declarat în favoarea ordaliilor, abia din secolul al IX-lea manifestându-se o vagă tendinţă de opoziţie din partea lumii ecleziastice faţă de astfel de practici. Abia după al IV-lea Conciliu din Laterano (1215), papa

Într-o Europă medievală, ignorantă şi plină de superstiţii, probele cunoscute sub numele de „judecata lui Dumnezeu" sau **ordalii** erau justificate de credinţa oarbă în intervenţia directă a divinităţii pentru a soluţiona o problemă, arătând culpabilitatea sau, dimpotrivă, inocenţa celui învinuit, potrivit rezultatului încercării la care era supus. Potrivit literaturii de specialitate care a analizat surse medievale în care sunt atestate probe ale ordaliilor, cazurile cele mai frecvente în care se apela la această probă erau furtul, asasinatul, vrăjitoria şi adulterul.

Una dintre cele mai des folosite ordalii era „**proba focului**" (*iudicium ferri*), probă care presupunea •parcurgerea, prin foc şi dezbrăcat, a unei anumite distanţe de către cel acuzat; •traversarea desculţ a unei distanţe prestabilite prin jeratec ori pe brăzdare de plug, în prealabil bine încinse în foc, •în ţinerea în mână, pentru un anumit timp, a unei bucăţi de fier încins; sau în vărsarea de plumb topit în palme etc.

O variantă de ordalii, foarte des amintită de sursele medievale, era cea a **apei clocotite** (*iudicium aquae fervantis*): inculpatul îşi vâra mâna într-o căldare cu lichid clocotind, din fundul căreia trebuia să scoată un anumit obiect. Dacă în urma uneia din aceste probe ale focului inculpatul se alegea cu arsuri care, bandajate timp de trei zile, dispăreau, era declarat nevinovat.

O altă probă judiciară era cea care consta în **aruncarea** celui considerat vinovat, cu braţele legate de picioare, **într-o apă rece şi adâncă** (*probatio per aquam frigidam*); era recunoscut ca nevinovat dacă apa îl ţinea la suprafaţă[6]... Frecventă la franci, frizoni şi anglo-saxoni era **proba îngurgitării alimentelor** în prealabil sfinţite: dacă o anumită cantitate de pâine şi brânză nu puteau fi înghiţite de acuzat, fără a bea apă sau alt lichid, aceasta dovedea vinovăţia lui. În Occident era în uz şi „**proba crucii**"; învinovăţitul trebuia să rămână imobil, cu braţele întinse deasupra capului în formă de cruce, atâta timp cât dura recitarea unui număr de rugăciuni; cea mai mică mişcare pe care ar fi făcut-o era dovada culpabilităţii. În fine, chiar dacă este mai puţin documentată, interesantă prin dimensiunea şi suculenţa hermeneutică conţinută, este „**proba sicriului**", probă la care se recurgea în cazul unei crime: prin faţa cadavrului victimei trebuiau să se perinde toate persoanele bănuite de a fi înfăptuit respectiva crimă; dacă la apropierea unuia din cei bănuiţi cadavrul părea că începe să mişte din buze, însemna că acea persoană era vinovatul. Aceasta ordalie era practicată des în Germania, Italia şi Franţa, în Spania fiind atestată documentar până în secolul al XVII-lea.[7]

Încercările de introducere a probei ordaliilor şi în lumea imperiului Bizantin, nu au sorţi de izbândă, această probă, adusă, se pare, de mercenarii din timpul cruciadelor, fiind considerată barbară şi irelevantă pentru aflarea adevărului.[8] Conform *Lex Salica,* scoaterea unor pietre din apă clocotită este o practică des întâlnită în perioada timpurie a evului mediu, fiind atestate numeroase cazuri[9], cu numeroase „gradaţii", în funcţie de gravitatea faptei/abaterii incriminate - pentru o singură încercare se băga mâna până la încheietură, pentru o probă cu trei încercări, mâna trebuia băgată până la cot.[10]

Dintre cazurile cunoscute de ordalii, amintesc cazul Emmei de Normandia, acuzată de adulter cu episcopul Aelfwine de Winchester, spre a-şi dovedi nevinovăţia fiind supusă la proba focului (să meargă desculţă pe nişte fiare de plug înroşite în prealabil în foc, standardul fiind 9 picioare = 2,7 m); Grigore din Tours scria, în secolul VI, cum sfântul Hyacinth reuşise să învingă

Inocenţiu al III-lea va interzice ordaliile prin proba focului şi a apei, dar, şi atunci, fără să facă altceva decât să interzică binecuvântarea de către preot, înainte de a începe ordalia, a apei clocotite sau a fierului înroşit în foc... (Drimba 2004, V, pp. 354-356)

[5] Gibbson 1848; Gilchrist 1821; Lea 1866.

[6] Menţionată pentru prima dată în *Lex Salica*, cca. 507-511, această probă a imersării într-o apă rece ar fi apărut cândva în secolul IX, fiind preferată în anumite zone ale Europei medievale (Leeson 2012, p. 694, nota 8).

[7] Drimba 2004, V, pp. 354-356.

[8] Angold 1975, pp. 172-174.

[9] Wormald 1999, pp. 373-374.

[10] Idem, 2014, pp. 78-79.

într-o dispută un adept al arianismului prin scoaterea unei pietre dintr-un vas cu apă clocotită, acesta (sfântul Hyacinth) scăpând nevătămat, rivalul cu mâna opărită până la cot...; un tip de ordalie va practica, în timpul primei cruciade, şi misticul Peter Bartholomew care, acuzat de minciună (anunţase că ar fi descoperit Sfânta Lance) şi spre a-şi dovedi nevinovăţia, a recurs la proba focului, murind după trei zile, ca urmare a rănilor suferite în timpul efectuării ordaliei.[11]

Nu puteam omite, din acest scurt periplu prin istoria ordaliilor, menţionarea celor prezente în spaţiul românesc. Celebre, bine documentate şi numeroase sunt ordaliile amintite în *Regestrum Varadinense*: în biserica din Oradea sunt menţionate, între 1208-1235, nu mai puţin de 308 cazuri în care clericii s-au folosit de proba fierului înroşit, 100 de incriminaţi murind înainte de oferirea verdictului...[12]

Motivul ordaliilor de final în basmul fantastic românesc

Deloc surprinzător pentru basmul fantastic românesc, unde avem bine reprezentată fenomenologia răului, ordaliile de final sunt numeroase, diverse şi... argumentate.

Cu raportare directă la momentul ordaliilor de final, este de subliniat arsenalul metodelor folosite spre judecarea celor vinovaţi, pentru facilitarea înţelegerii motivelor şi sensului aplicării unor astfel de pedepse la nivelul basmului fantastic românesc, alegând împărţirea tematologică a acestora.

Ordaliile de final în care sunt folosite arme arhaice subliniază, o dată în plus, vechimea şi greutatea ontologică a unui atare ritual cutumiar de pedepsire.[13]Avem, astfel: •*pietre trase cu praştia în sus*[14], •*săgeţi*[15], •aruncarea în sus a *paloşului*[16], •a *sabiei*[17], •a unor *buzdugane*[18], a •unor *sulițe*[19] ori •a unei *ţoidii,* suliţă ceva mai primitivă[20], uciderea vinovaţilor făcându-se invariabil prin intermediul judecăţii morale a divinului.[21]

Că astfel de judecăţi intermediate de utilizarea unor arme erau importante într-o colectivitate cu o mentalitate tradiţională, ne-o sugerează pasajul final al unui basm din colecţia lui P. Ispirescu (*Pasărea măiastră*), unde judecata fraţilor trădători este cerută în mod expres de fiul cel mic (= cel trădat), dar, foarte important!, pusă totalmente la dispoziţia *divinului.* Această drastică atitudine şi judecată cerută de erou (cel trădat) şi aplicată de *divin* (cel care apreciază moralitatea celui trădat) -

[11] Runciman 1980, p. 274.
[12] Zajtay 1954, pp. 541-552.
[13] Cioancă 2017d.
[14] Creţu 2010, I, pp. 96-97; Ispirescu 1988, I, p. 286.
[15] Creţu 2010, I, pp. 45, 384; Nijloveanu 1982, p. 24; Nişcov 1996, pp. 304-305; Marian 1986, pp. 287-288.
[16] Nijloveanu 1982, p.154; Oprişan 2005, III, p. 110; Pop-Reteganul 1986, p. 318 - un singur paloş taie dintr-o lovitură, capetele celor 3 fraţi de cruce ai eroului!; Şerb 1967, I, pp. 51-52.
[17] Oprişan 2005, III, p. 127.
[18] Chivu 1988, p. 17.
[19] Creţu 2010, II, p. 348; Pop-Reteganul 1986, p. 318; Vasiliu 1958, pp. 231-232.
[20] Nijloveanu 1982, p. 559.
[21] Cu rezervele de rigoare şi fără a putea fi considerată o restaurare ontologică a unui vechi ritual sacrificial, o legătură mitic-organică **ar putea fi posibilă** între *ordaliile de final* ale basmului fantastic românesc şi unele ritualuri magice/ceremonii sacrificiale din perioada precreştină a populaţiei autohtone (ceremonialul sacrificial al dacilor cu trimiterea unui sol către divinitatea supremă prin aruncarea sa în suliţe, amintit de Herodot 1961, IV, 94, dar şi cu ritualul magico-meteorologic prin care dacii îl condiţionau sau ajutau pe Gebeleizis – despre acest ritual şi semnificaţiile lui magico-religioase, avem inspirate rânduri la Eliade 1980, pp. 64-68). Rezervele mele vizează progresia dialectică a unui atare moment ritualic, cu implicaţii/temeiuri colective şi cosmice la nivelul miturilor amintite, versus degradarea/diluarea înspre un moment justiţiar care vine să sublinieze destinul individualist al eroului de basm. Dar, repet, *posibil* prin implicarea directă sau indirectă a divinităţii într-un asemenea moment în care morala unei comunităţi închise ia hotărâri juridice invocând imparţialitatea *divinului*...

> [...]-Tată, înainte de a mulţumi lui Dumnezeu că m-am întors sănătos, să mergem câteştrei fraţii înaintea lui la judecată. Împăratul n-avu ce zice. Se aduseră fraţii înainte împăratului, carii deteră în genunchi şi cerură iertare de la fratele cel mai mic. El le zise: **-Dacă Dumnezeu vă va ierta, iertaţi să fiţi şi de la mine**. Neavând încotro, **se duseră înaintea bisericii şi puseră trei uleie depărtate deopotrivă unul de altul. Intrară fiecare cu picioarele în câte unul, şi aruncară cu praştia în sus câte o piatră: pietrele fraţilor celor mari se întoarseră şi loviră pe fiecare în cap cu aşa tărie, încât rămaseră morţi. Piatra însă a fiului celui mic de împărat căzu dinaintea lui.** [22] -,

subliniază, fără doar şi poate, nu doar actualitatea şi necesitatea judecăţii/sacrificiului[23], ci şi caracterul mitic al acestui ritual-judecată (vezi folosirea unor sintagme precum *Împăratul n-avu ce zice; Neavând încotro,* vechimea substratului mitic (folosirea praştiei; caracterul colectiv al judecăţii-sacrificiului - *Lumea se adunase de se uita la astă judecată dumnezeiască*...etc.).

Foarte numeroase sunt cazurile în care pedeapsa finală aplicată cuiva pentru o vină anume (= substituire de persoană; viclenie; ascunderea adevărului, etc.), este făcută prin **ruperea cu cai**.[24] În acest scop sunt folosiţi cai care „nu au văzut Soarele şi Luna"[25], cai provenind „unul din munte şi unul din baltă"[26] ori „iepe sirepe'[27], cu mici variaţii tipicul fiind următorul:

> [...]Împăratul întrebă pe împărăteasă: -Ce să fac cu găzdoaia şi cu surorile tale? – Lasă-le, împărate, să trăiască, că cine îţi va ţine curtea? –Ba să moară! răspunse împăratul. Porunci împăratul să le aducă pe toate trei înaintea lui. Chiar atunci venea ţiganca, şi cum văzu ce s-a întâmplat se puse în genunchi înaintea împărătesei şi zise: -Iacă eu cea mai ticăloasă, că am ascultat de surorile împărătesei; iertare! Iertare! Aduseră şi pe cele două surori, şi ele căzură în genunchi, şi se rugară de iertare punând vina pe ţigancă. Văzu împăratul ce plătesc; porunci dar servitorilor să le lege de codiţele a trei cai neînvăţaţi, că aceştia să le poarte după placul lor. Aşa şi făcură servitorii. Caii o luară la fugă şi tot mici fărâmi le făcură, încât nu se cunoşteau unde au rămas prin praf, numai câte un os se vedea din ele.[28]

Numeroase sunt şi situaţiile de final în care, după judecarea faptelor, pedeapsa hotărâtă şi aplicată de către erou este **tăierea cu sabia/paloşul** a celor vinovaţi. În genere, sunt tăiaţi soţia adulteră şi/sau ibovnicul ei (zmeu[29], arap, popă sau împărat[30]), rude de sânge sau prin alianţă (fraţii mai mari ai eroului vor fi tăiaţi de tatăl lor, împăratul[31], într-o altă situaţie eroul tăind cu sabia pe fraţii săi de cruce, soţiile şi copiii acestora![32]). Uneori, pentru a releva greutatea încălcării unor norme morale şi spre a reliefa justeţea pedepsei de aplicat, autorul anonim de basm detaliază

---

[22] Ispirescu 1988, I, p. 286, cu sublinierile mele, C.C. (De altfel, fără menţionarea expresă a sublinierii din partea autorului citat, toate sublinierile sunt ale mele, întru nuanţarea unor evenimente de limbaj sau de imagine).

[23] [...]*Nu există nimic în sacrificiu care să nu fie rigid fixat de tradiţie,* spunea R. Girard (1995, p. 46), aserţiune care, la nivelul basmului citat supra, îşi are o puternică certificare în mentalitatea, atitudinea, reacţia eroului principal, care nu ezită să spună *„Tată, înainte de a mulţumi lui Dumnezeu că m-am întors sănătos, să mergem câteşitrei fraţii înaintea lui la judecată"*! (Ispirescu 1988, I, p. 286)...

[24] Bârlea 1966, I, pp. 589-590; Furtună 1973, p. 101 (ţiganul mincinos); Hasdeu 2000, pp. 241, 248 (mama vitregă şi sora vitregă a eroinei), 269; Ispirescu 1988, I, pp. 189, 241, 324; Marian 1986, p. 73 (ţiganul impostor), 368 (ţiganca ce ajutase la pierderea statutului fetei); Nijloveanu 1982, pp. 31 (sluga mincinoasă), 301 (fraţii mai mari ai eroului); Păun, Angelescu 1989, p. 86 (cârciumarul viclean); pop-Reteganul 1986, pp. 32 (ţiganca înşelătoare), 71 (ţiganca înşelătoare şi surorile cele mari); Stăncescu 2000, pp. 73, 154 (surorile mai mari), 229 etc.

[25] Păun, Angelescu 1989, p. 47.

[26] Creţu 2010, I, p. 269.

[27] Marian 1986, p. 73.

[28] Pop-Reteganul 1986, p. 71.

[29] Hasdeu 2000, p. 261; Sbierea 2010, p. 18; Stăncescu 2000, p. 272;

[30] Creţu 2010, II, pp. 166, 244; Hasdeu 2000, p. 228; Păun, Angelescu 1989, pp. 119, 136-137; Stăncescu 2000, p. 252 etc.

[31] Ispirescu 1988, I, p. 404.

[32] Bârlea 1966, I, pp. 256-257.

procesul de tăiere a cuiva, sugestiv fiind, din această perspectivă, *Basmul cu sfeşnicul de aur*, colecţia Gr. Creţu:

> [...]A doua zi, feciorul împăratului, însănătoşit pe deplin, se duse cu trăsura la bordeiul babei şi găsi acolo pe fata pe care o căuta şi o aduse la el, la casele împărăteşti. Pe urmă el trimise vorbă la fosta lui logodnică să vie ca să se cunune. Când aceasta a venit, el a dus-o în odaia lui şi a tăiat-o în bucăţi cu sabia. I-a aşezat trupul sfârtecat pe o tavă mare şi deasupra a pus capul. A scris apoi pe o hârtie „Nicio faptă fără răsplată" şi a aşezat-o deasupra şi a trimis totul la tatăl ei. [33]

La fel de plastic prezentată este tăierea fostei soţii trădătoare dintr-un alt basm (*Tipăruş*, colecţia O. Păun, S. Angelescu)[34], într-un alt caz (basmul *Mărgărita înălbita*, colecţia B.P. Hasdeu), pedeapsa lăsată la decizia divinităţii fiind aplicată de chiar divinitatea supremă!:

> [...]Dumnezeu atunci i-a zis: -Du-te, băiete, îndărăt, că Dumnezeu vine el singur. După ce băiatul a ajuns acasă, a băgat magaoaia la locul ei şi s-a dus la naşi-so. În timpul când a ajuns băiatul la naşi-so, a găsit şi pe Dumnezeu în chip de uncheaş zicându-i lui naşi-so: -Hai să mâncăm, că eu sunt Dumnezeu. Însă naşi-so atunci a cerut şi stelele ca să le lumineze masa. Dumnezeu atunci i-a zis: -Da ce tot frământi tu lumea degeaba? **Şi scoţând un cuţit i-a tăiat capu.**[35]

Probabil târziu ecou al unor practici medievale, în câteva basme avem atestată şi **arderea pe rug** a celui vinovat de o faptă reprobabilă. Nu sunt prea multe situaţiile de acest fel, dar, prin istoricitatea unei astfel de pedepse şi greutatea imagologică, merită evidenţierea. Dacă în anumite basme procedeul este cumva expediat (ministrul vinovat este băgat într-un cuptor „să ardă de viu"[36]; fraţii mai mari ai eroului, pretins cinstiţi, printr-un vicleşug vor fi arşi de vii împreună cu zmeul capturat de către erou[37]; mama trădătoare a eroului este „unsă cu gaz, apoi-i dete foc prefăcând-o în cenuşă"[38]), sunt şi basme în care se insistă asupra motivaţiei şi procedurii de ardere, un astfel de pasaj meritând citat *in extenso*:

> [...]Cumătrul mare s-a supus voiei împăratului şi a şi povestit; după aceea a început altul şi aşa mai departe până ce a ajuns şirul şi pre străin. Acesta cugetând mult ce să povestească, din dată începe numai una din întâmplările lui suferite de când a lăsat cu fratele său pământul naşterii lui. Când a ajuns cu povestirea până acolo: că cum i-a scos fratele său ochiul stâng, ginerel împăratului, ca când ar fi fost lovit de trăsnet, de totul a încremenit, ma şi o perină a sărit de sub el. Şi când a spus şi aceea: că cum i-a scos ochiul direpţ şi l-a lăsat în pădure, a sărit a doua perină. Iar în urmă, când a povestit: că cum l-a împiedicat în curtea împăratului vecin – unde fuseră amândoi – de la ajungerea scopului dorit aruncându-I piedice sute şi mii, a sărit şi a treia perină de sub el. Deci pre împăratul Roşu şi pre toţi meseanii lui **cuprinzându-I o gele afundă pentru patimile străinului suferite de către fratele său de un sânge, l-au legat pre mire bot şi aducând în avliă (ocol) 10 care de spini, l-au suit pe căpiţa lor şi l-au ars de viu ca pre un fecior fără suflet, deşi i-a rugat străinul să nu-l pedepsească aşa tare**, iară pre mireasă o au dat după străin şi au început a ţine de nou ospăţul.[39]

În două situaţii avem atestată, ca metodă de finală pedepsire a cuiva pentru o vină anume, **spânzurarea.** Într-un caz, procedeul este expediat: mai mulţi sfetnici răi, care complotaseră

---

[33] Creţu 2010, II, p. 193.

[34] [...]*Şi i-a tăiat capu dântr-o dată. Şi `ce: -Acum vino şi tu încoace. Că pentru tine am mâncat eu atâtea omoruri. Şi-i tăia câte-o mână, punea câte-un pumn dă sare, tăia câte un picior, punea câte-un pumn dă sare. – Iartă-mă, Tipăruş-împărat! Iartă-mă! –Ce să te iert?! Tu dă ce nu m-ai iertat pă mine?! Nici eu nu te iert. Şi aşa a canunit-o, pân-a murit. Şi-a tocat-o, şi-a mărunţit-o, pă urmă a băgat-o-n cuptor şi-a ars-o şi-a făcut-o cenuşă. Şi cenuşa a dat-o în vânt. Ce-o alege vântu, să mânce pământu.* (Păun, Angelescu 1989, pp. 136-137).

[35] Hasdeu 2000, pp. 65-66.

[36] Creţu 2010, II, p. 169.

[37] *Ibidem*, p. 111.

[38] Idem, I, p. 241.

[39] Boer et alii 1975, pp. 62-63.

împotriva unuia bun, *„pe care împăratul îl iubea mai cu seamă şi a cărui meserie era să stea mereu pe lângă el, chiar şi când sta împăratul la masă, şi să-I spună tot felul de lucruri înveselitoare şi totodată pline de înţelepciune”* [40], vor fi dovedeţi ca necinstiţi şi uneltitori de către un om obişnuit şi iniţiat care, într-o încercare gordiană şi răspunzând la anumite întrebări (*cine este înaintea lui Dumnezeu? unde se uită Dumnezeu? ce vede Dumnezeu?*), va duce la spânzurarea acestor sfetnici răi, folosindu-se tocmai de una dintre întrebările formulate de aceştia![41] În celălalt caz invocat (*Basmul cu feciorul de împărat şi fata cârpaciului*, colecţia Gr. Creţu), hotărârea pedepsirii prin spânzurare a celor vinovaţi vine ca o hotărâre colectivă a celor care ascultă, analizează şi valorizează comportamnetul şi faptele celor incriminaţi:

> [...]Când a isprăvit feiorul de împărat **i-a întrebat pe oaspeţii de faţă ce li s-ar cuveni la acei oameni şi ei au răspuns cu toţi la fel, că spânzurătoarea li s-ar cuveni, şi nimic altceva**. Ofiţerul şi cu nevasta lui, fata cârpaciului, tremurau vargă. Feciorul de împărat s-a dus şi a pus mâna pe ei şi a strigat: - Ăştia-s ticăloşii care au uneltit şi m-au dus la moarte. Atunci, încă o dată, **toţi cei de faţă au strigat să-i pună la spânzurătoare**. Feciorul de împărat a poruncit ca să vie doi argaţi voinici, **care i-au luat pe vinovaţi şi au pornit cu toată lumea spre spânzurătoare**.[42]

Rare sunt, la nivelul basmului fantastic românesc, **pedepsirea prin împuşcare**[43], **lapidarea**[44], în timp ce altele sunt inedite: o eroină vinovată este dată spre a fi „mâncată de un cătcăcune”[45]; sora trădătoare a unui erou este unsă cu miere şi legată într-un pom, „să fie dulce la toate păsărelli dă mâncare”[46]; soţia trădătoare şi amantul ei sunt puşi de către erou să mănânce fiecare carne din trupul celuilalt [47]; soţia trădătoare şi ibovnicul ei sunt metamorfozaţi de erou în animale de povară (cai, măgari) şi puşi să are mărăcini[48] ori folosiţi drept animale de povară de cei din sat până la moarte[49], etc.

În fine, avem şi câteva interesante situaţii în care, la final şi după judecată, cei vinovaţi (fraţii buni ai eroului sau cei de cruce, fostul amant al soţiei), sunt pedepsiţi prin ...**alungarea de acasă/în lume!**[50] Acest tip de pedeapsă permisivă, dă măsură caracterului moral pe care-l are eroul principal, lucru subliniat de unele situaţii de-o suculenţă hermeneutică precum cea din basmul *Cei trei fraţi* (colecţia D. Stăncescu), unde, „după ce i-a dojenit bine şi i-a făcut de ruşine înaintea tuturor, nu le-a făcut nimic, ci i-a izgonit ca pe nişte ticăloşi ce erau, lăsându-I în plata Domnului”[51], ori cea din basmul *Veriguţa de izbândă* (colecţia Gr. Creţu): „băiatul a primit-o

---

[40] Creţu 2010, II, p. 56.

[41] [...]*Şi acum să vă spun şi ce face Dumnezeu: Dumnezeu face că dacă cineva vrea să facă rău cuiva să păţească el acel rău, aşa cum face şi acuma, fiindcă se cuvine ca voi să fiţi spânzuraţi, iar nu cinstitul sfetnic, pe care îl iubeşte împăratul. Iar împăratul a şi poruncit să fie spânzuraţi.* (*Ibidem*, p. 57).

[42] *Ibidem*, I, p. 258.

[43] Această pedeapsă fiind descoperită într-un singur caz, şi aici nuanţată: sluga dovedită mincinoasă şi necredincioasă va ruptă cu cai, vânătorii împuşcaţi, aproape executaţi: [...]*Pă care atuncea a dat ordin împăratu, tat-al fetii, ş-a scos doi cai dă la grajd şi a legat un picior d-un cal ş-un picior d-un cal cu sluga Gheorghe, ş-a trimes un cal la răsărit ş-unu la apus. S-a făcut praf şi pulbere. Iar atuncea băiatu Împăratului Verde dă ordin la o slugă d-a-mpăratului să-i împuşte pă toţi noo învânători ai lui puşi într-un flanc, pă câte unu. Imediat i-a împuşcat pă toţi.* (Păun, Angelescu 1989, p. 31).

[44] [...]*Când se deşteptă, spuse sora cerbului cum şi ce fel se întâmplase, iar feciorul de împărat puse de ucise pe ţigancă cu pietre.* (Stăncescu 2000, p. 47).

[45] Oprişan 2005, I, pp. 308-309.

[46] Bârlea 1966, I, p. 175.

[47] Nijloveanu 1982, p. 493.

[48] *Ibidem*, p. 28.

[49] Boer et alii 1975, p. 123.

[50] Creţu 2010, II, pp. 15, 94, 121; Hasdeu 2000, p. 16; Stăncescu 2000, pp. 66, 191 etc.

[51] Stăncescu 2000, p. 191.

numai pe fată şi a iertat-o că se lăsase înşelată de vicleşugurile arapului. Arapului însă i-a dat o bătaie bună şi l-a alungat în lume".[52]

Concluzii

Toate actele de probaţiune şi/sau legiuire prezente la nivelul basmelor fantastice româneşti discutate în rândurile de faţă, aduc în prin plan ceea ce se numea *judicia Dei* (judecata lui Dumnezeu). În reglementarea raporturilor dintre oameni, judecata divină era considerată imparţială şi infaiibilă, adevărul şi restaurarea acestuia contând şi primând, nu subiectivitatea umană.

Nu ştiu dacă creatorul anonim de basm a avut în vedere, la introducerea în epicul fantast a unor astfel de episoade (brutale pe alocuri, de justiţie colectivă şi/sau divină) precum arderea pe rug, ruperea cu cai etc., menţiuni scripturale vorbind tocmai despre mânia şi/sau judecata divină[53], deşi avem uneori şi în mod explicit menţionat acest aspect:

> [...]Firul nelegiuirilor tale s-a sfârşit. Glasul neneorociţilor pe care fără milă i-ai jertifit s-a auzit la cer. Sângele cel nevinovat ce atâta mare de timp ai vărsat cere răsplătire. Eşti blestemat. În ascunzătoarea ce este în colţ la dreapta, şi pe care tu n-ai ştiut-o, este o uşcioară pe care o vei descoperi căutând-o cu una dintre aceste lumânări. I-a cheia ce ţi s-a pus pe masă şi o deschide. În această ascunzătoare vei găsi nişte haine şi podoabe de împărătească, pe care le vei da nenorocitei împărătese, muma lui George, să se îmbrace cu ele. Ea te va ierta pentru trudele şi chinurile ce i-ai pricinuit de sunt acum douăzeci şi patru de ani. În celălalt sipeţel vei găsi o piele de urs şi un lanţ, cu care piele te vei îmbrăca tu, căci urs ai să rămâi până îţi vei ispăşi păcatele. Împărăteasa te va duce de lanţ şi te va da în mâna împăratului. **Şi să nu cutezi a face în alt chip, căcxi mânia cerului va cădea peste tine şi mai îngrozitoare.**[54]

În schimb, se poate afirma fără tăgadă că, faţă de situaţiile istorice, atestate documentar, ordaliile de final din basmul fantastic românesc sunt, cu precădere, **metode de efectivă pedepsire a celui vinovat,** cu sublinierea şi/sau recunoaşterea vinovăţiei; ordalii „clasice" putând fi considerate probele armelor care, aruncate în sus şi sub imperiul judecăţii infailibile a divinităţii, trebuie să dovedească vinovăţia sau nevinovăţia celor implicaţi. Deşi, asemenea situaţiilor din Evul Mediu, sunt destul de numeroase cazurile unde, până la judecata divinităţii, cei învinuiţi de înfăptuirea unor fapte rele (→ uciderea eroului; ascunderea adevărului; substituirea unor fapte de tip eroic precum uciderea balaurului şi salvarea fetei de împărat etc.), vor fi judecaţi şi/sau pedepsiţi de către conducătorul pământesc al respectivei împărăţii, metodele folosite fiind de cele mai multe ori sângeroase, după cum am arătat supra (→ ruperea cu cai; tăierea capului; spânzurarea; arderea pe rug), rar clemente (→ alungarea din cuprinsul împărăţiei a celui vinovat de o faptă rea). Repet: cei chemaţi de eroul trădat şi/sau ucis de fraţii săi (de sânge sau de cruce) la judecata divinităţii, se ştie şi se spune în mod explicit că sunt vinovaţi, spre deosebire de cazurile istorice ale Evului Mediu unde probarea prin metoda ordaliilor încerca să dovedească fie vinovăţia, fie nevinovăţia celui acuzat.

Importantă şi relevantă pentru „istoricitatea" acestor ordalii prezente în epicul fantast de basm, este folosirea unor arhaice tipuri de arme – praştie (cu pietre), ţoidie, arc, suliţe, săbii, paloşe: nici vorbă despre complexele, chiar rafinatele metode medievale de dovedire a vinovăţiei sau nevinovăţiei.

Pentru fenomenologia răului făcut şi, ulterior, de dovedit, este de subliniat receptarea raporturile interfamilale, care implică deopotrivă raţionalul şi psihicul: cel trădat nu va pregeta să îşi acuze şi/sau pedepsească, prin intermediul acestor ordalii de final, fraţii, tatăl, mama, sora, soţia! Dubla legătură (biologică şi sufletească) cu cel acuzat/vinovat va trece în subsidiar, alterarea relaţiilor familiale şi degradarea morală a unor astfel de rude trebuind să fie taxate şi corijate, spre folosul comunităţii generatoare şi consumatoare de basm fantastic (= crearea unul model moral de

[52] Creţu 2010, II, p. 121.

[53] Vezi, spre exemplu, acel [...]*Înfricoşător lucru este să cazi în mâinile Dumnezeului Celui viu!* (Epistola către evrei, 10, 31)...

[54] Ispirescu 1988, I, pp. 132-133.

referinţă). Nu cred că este vorba de un egotism propriu-zis din partea eroului principal care suferă diferite neajunsuri din partea celor apropiaţi; mai degrabă, dat fiind caracterul moral-desăvârşit al eroului, caracter manifestat şi subliniat în mod repetat (prin intermediul atitudinii morale şi/sau faptelor întreprinse), autorul anonim de basm a vrut să sublinieze regimul moral-apetenţial al colectivităţii tradiţionale, deopotrivă generatoare şi consumatoare şi de basm fantastic.

Intransigenţa din unele cazuri a celui ce judecă singur răul făcut de cineva altcuiva (vezi supra, notele 22, 33), în alte situaţii vine în urma unei sumare consultări cu ceilalţi membri ai comunităţii (supra, nota 28), uneori o astfel de comunitate erijându-se pur şi simplu într-un „judecător colectiv" (cazul situaţiilor amintite la notele 39, 42). Nu este de neglijat nici aspectul imagologico-simbolic al problemei, existând basme în care răul deja făcut este îndreptat de judecata şi intervenţia (in)directă a divinităţii! (vezi supra, notele 35, 54). Dincolo de justeţea deciziei şi de rolul hotărâtor avut de cineva îndrituit ori investit ca atare[55], rar rolul de justiţiar şi-l asumă unul dintre adjutanţii eroului (= calul), cum este cazul unui basm din colecţia P. Ispirescu (*Ţugulea, fiul unchiaşului şi al mătuşei*), chiar dacă, în subsidiar, tot o pedeapsă divină este considerată.[56]

La polul opus avem un tip de reacţie mai degrabă permisivă/nediscordantă decât punitivă: eroul, chiar trădat, chiar supus (indirect) unei eventuale morţi, nu se lasă decât parţial antrenat de încălcarea normelor elementare de comportament, iertându-i pe cei vinovaţi.[57] Că nu este făcută subiectiv-accidental, ci urmarea firească a unor cutume prin care realităţile conflictuale erau rezolvate în cadrele şi limitele valorilor comunitare transmise, un foarte interesant detaliu ne parvine dintr-un basm al colecţiei Gr. Creţu (*Basmul cu Fiul Vacii*), basm în care actul verificării trădării prin tragerea unor săgeţi în sus, este precedat de îmbrăcarea unor „cămăşi ale morţii"...[58]

Uneori, la nivel de reacţie (epic-)finală, avem de-a face fie cu o *pedeapsă completă* a eroului principal sau a cuiva apropiat (→ *pedepsirea trădătorilor cu moartea*), fie cu o *semi-pedeapsă fizică*, grefată moralizator pe una etică. Astfel, în basmul *Voinicul Ierculean, ficioru-iepii* (colecţia P. Ugliş-Delapecica), după tradiţionala confruntare fizică pentru dovedirea primultaneităţii, urmează un pasaj extrem de important care, din perspectiva mitică a ritualului de înfrăţire, determină şi explică relaţia dintre *pur* şi *impur, inferior* şi *superior*, dintre *deja* şi *nu-încă.* Sugerând fie o alterare a acestui ritual (prin trădarea, nerespectarea jurământului încheiat), fie tocmai greutatea unui astfel de ritual (prin ceea ce se poate întâmpla în cazul nerespectării ritualului)[59], această menţionare a viitoarei pedepse de aplicat în cazul trădării, fiind reiterată şi la momentul transgresării acestei lumi şi trecerii în lumea cealălaltă. În mod firesc, după afirmarea şi reiterarea principială a înfrăţirii, condiţionată de respectarea unei norme, dar, mai ales, după flagranta încălcare a principiului de bază al acestei înfrăţiri[60], eroul va transgresa slăbiciunile psihologice de dinainte (= repetarea conditiei *sine qua non* pentru înfrăţire versus repetarea pedepsei *de aplicat în cazul nerespectării*), convertind aceste slăbiciuni într-un plan superior al moralului, al sacrului de respectat, pedeapsa aplicată fiind simbolică (pălmuirea celor vinovaţi de trădare).[61]

---

[55] Spre exemplu, la Nijloveanu 1982, pp. 300-301, împăratul, tatăl celor 3 fraţi (cei 2 mai mari, trădători şi mincinoşi, respectv cel mic, trădat), hotărăşte pedepsirea celor 2 fii mai mari prin ruperea cu cai!

[56] Ispirescu 1988, I, p. 312.

[57] Boer et alii 1975, p. 123 (nevasta); Creţu 2010, I, pp. 121 (nevasta adulterină), 193 (cei 2 fraţi mai mari pe care tatăl lor, împăratul voia să-i spânzure!); Idem, Ii, p. 147 (nevasta adulterină este iertată, dar nu şi amantrul ei, arapul, acesta fiind bătut până la moarte!); Ugliş-Delapecica 1968, p. 233.

[58] Creţu 2010, I, p. 384.

[59] [...]- *Bine! - răspunse Ierculean, se împăcară şi se prinseră fraţi de cruce* – ***dar bagă de samă, că acela dintre noi care se va dovedi că nu-i frate de cruce adevărat, unde-i stau picioarele, acolo îi va sta capul.*** *–Bine, frate – răspunse Strâmbă-Lemne – aşa să fie!; [...]- Bine! răspunse Ierculean, şi se prinseră fraţi de cruce, dar acela dintre noi care nu-şi va ţine frăţia curată, unde-i stau picioarele, acolo îi va sta capul! –Bine! frate – răspunse Sfarmă-Piatră, aşa să fie!* (Ugliş-Delapecica 1968, pp. 289-290.

[60] Care futilizează însăşi *tipul de relaţie dintre eroul principal şi eroii secundari*, foştii săi fraţi de cruce, aceştia devenind, prin încălcarea înţelegerii, duşmani, asemeni zmeilor care răpiseră fetele de împărat şi pe care eroul îi ucisese...

[61] Ugliş-Delapecica 1968, p. 295

Vorbeam recent, într-un studiu dedicat trădării la nivelul basmului fantastic românesc[62], şi despre ordaliile de final. Spuneam acolo că momentul acesta, care vine să justifice (subiectiv) unele evaluări şi decizii finale vizând comportamentul moral-social al unor participanţi secundari la epic, este momentul interpretării şi/sau re-staurării unor norme socio-culturale în care mentalitarul tradiţional „arhivase" simbolice forme de drept cutumiar. Trădat, uneori chiar omorât, pe parcursul desfăşurării acţiunii de o rudă foarte apropiată, eroul sau comunitatea vor recurge la o judecată divină care să reliefeze sau să pedepsească atitudinile morale versus non-morale (ordaliile de final).

Acestea având menirea nu doar de a pedepsi vinovaţii sau a sublinia nevinovăţia, ci şi de a deveni valori accentuat-operative, recte: a re-instala, a re-staura ordinea socială haotizată sau destructurată de o (temporară) dezordine morală precum înfăptuirea oricărui tip rău faţă de o rudă foarte apropiată.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

Angold 1975 Michael Angold, *A Byzantine Government in Exile: Government and Society Under the Laskarids of Nicaea (1204-1261)*, Oxford: University Press, Oxford, 1975.

Bârlea 1966 Ovidiu Bârlea, *Antologie de proză populară epică*, vol. I-III, Editura Pentru Literatură, Bucureşti, 1966.

Baldwin 1961 John W. Baldwin, *The Intellectual Preparation for the Canon of 1215 against ordeals*, în *Speculum,* 36, 1961, pp. 613-636.

Bartlett 1986 Robert Bartlett, *Trial by Fire and Water: The Medieval Judicial Ordeal,* Cambridge University Press, Cambridge, 1986.

Bloomfield 1969 Morton W. Bloomfield, *Beowulf, Byrhtnoth, and the Judgment of God: Tril by Combat in Anglo-Saxon England*, în *Speculum*, 44, 1969, pp. 545-559.

Boer et alii 1975 Demetriu Boer, Mircea Vasile Stănescu Arădanul, Ştefan Cacoveanu, *Poveşti din Transilvania*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1975.

Chivu 1988 Iulian Chivu, *Basmul cu Soarele şi Luna. Din basmele Spaţiului şi Timpului* (Antologie, prefaţă şi bibliografie de I. Chivu), Editura Minerva, Bucureşti, 1988.

Cioancă 2017a Costel Cioancă, *Contribuţii la o fenomenologie a corpului în basmul fantastic românesc,* Editura Universitaria, Craiova, 2017, ISBN 978-606-14-1215-0.

Cioancă 2017b Costel Cioancă, *Între Bine şi Rău. Motivul orbirii în basmul fantastic românesc*, în *Studia Universitatis „Petru Maior"*, Tîrgu Mureş, nr. 22, 2017, pp. 127-142.

Cioancă 2017c Costel Cioancă, *Călătoria la Iad sau miracolul (in)certitudinii. Consideraţii despre un motiv eschatologic prezent în basmul fantastic românesc*, în *Memoria Ethnologica*, nr. 64-65 (iulie-decembrie), 2017 (An XVII), pp. 8-25.

Cioancă 2017d Costel Cioancă, *Simboluri ale intimităţii în basmul fantastic românesc. (III) Armele magice*, în *Suceava,* XLIV, 2017 (în curs de apariţie).

Cioancă 2018 Costel Cioancă, *Fenomenologia unei iluzii a non-individualismului: despre trădare în basmul fantastic românesc*, în Acta Iassyensia Comparationis, nr. 21 (1/2018), Iaşi, 2018 (în curs de apariţie).

Colman 1974 Rebecca V. Colman, *Reason and Unreason in Early Medieval Law,* în *Journal of Interdisciplinary History*, 4, 1974, pp. 571-591.

Creţu 2010 Grigore Creţu, *Basme populare româneşti*, vol. I-II (Ediţie îngrijită de I. Datcu, I. Stănculescu, Prefaţă de I. Datcu), Editura Saeculum I.O., Bucureşti, 2010.

Drimba 2004 Ovidiu Drimba, *Istoria culturii şi civilizaţiei*, vol. V, Editura Saeculum I.O., Bucureşti, 2004.

[62] Cioancă 2018.

Eliade 1980 Mircea Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Khan. Studii comparative despre religiile şi folclorul Daciei şi Europei Orientale* (Trad. de Maria Ivănescu şi C. Ivănescu), Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1980.

Furtună 1973 Dumitru Furtună, *Izvodiri din bătrâni. Basme, legende, snoave, cântice bătrâneşti şi pluguşoare din Moldova*, Editura Minerva, Bucureşti, 1973.

Gibbson 1848 William Sidney Gibbson, *On Some ncient Modes of Trial, Especially the Ordeals of Water, Fire, and Other Judicia Dei*, J.B.Nichols& Son, Londra, 1848.

Gilchrist 1821 James P. Gilchrist, *A Brief Display of the Origin and History of Ordeals: Trials by Battle; Courts of Chivalry or Honour; and the Decision of Private Quarrels by Single Combat: also, a Chronological Register of the Principal Duels Fought from the Accesssion of His Late Majesty tio the Present Time*, W. Bulmer & W. Nicol, Londra, 1821.

Girard 1995 Rene Girard, *Violenţa şi sacrul* (Trad. Mona Antohi), Editura Nemira, Bucureşti, 1995.

Groot 1982 Roger D. Groot, *The Jury of Presentment before 1215*, în *American Journal of Legal History*, 26, 1982, pp. 1-24.

Halsall 1996 Paul Halsall, *Ordeal by Boiling Water, 12th or 13th Century*, Fordham University, 1996.

Hasdeu 2000 Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Literatură populară. Basme populare româneşti* (Ediţie îngrijită de Lia Stoica Vasilescu, Prefaţă de Ov. Bârlea), Editura Grai şi Suflet – Cultura Naţională, Bucureşti, 2000.

Herodot 1961 Herodot, *Istorii*, vol. I (Trad., notiţe istorice şi note de Adelina Piatkowski, Felicia Vanţ-Ştef), Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1961.

Hyams 1981 Paul R. Hyams, *Trial by Ordeal: The Key to Proof in the Early Common Law*, în vol. *On the Laws and Customs of England* (edited by Morris s. Arnold, Thomas A. Green, Sally A. Scully, Stephen D. White), University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1981, pp. 90-126.

Ispirescu 1988 Petre Ispirescu, *Legende sau Basmele românilor* (Ediţie îngrijită de Aristiţa Avramescu), vol. I-II, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1988.

Kerr et alii 1992 Margaret H. Kerr, Richard D. Forsyth, Michael J. Plyley, *Cold Water and Hot Iron: Trial by Ordeal in England*, în *Journal of Interdisciplinary History*, 22, 1992, pp.573-595.

Lea 1866 Henry C. Lea, *Superstition and Force: Essays on the Wager of Law, the Wager of Battle, the Ordeal, Torture*, Collins, Philadelphia, 1866.

Leeson 2011 Peter T. Leeson, *Trial by Battle*, în *Journal of Legal Analysis*, 3, 2011, pp. 341-375.

Leeson 2012 Peter T. Leeson, *Ordeals*, în *Journal of Law and Economics*, 55 (august), 2012, pp. 691-714.

Marian 1986 Simeon Florea Marian, *Basme populare româneşti* (Ediţie îngrijită şi prefaţă P. Leu), Editura Minerva, Bucureşti, 1986.

Nijloveanu 1982 Ion Nijloveanu, *Folclor din Oltenia şi Muntenia (VIII). Basme populare româneşti*, Editura Minerva, Bucureşti, 1982.

Nişcov 1996 Viorica Nişcov, *A fost de unde n-a fost. Basmul popular românesc. Excurs critic şi texte comentate*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1996.

Oprişan 2005-2006 Ionel Oprişan, *Basme fantastice româneşti*, vol. I-XI, Editura Vestala, Bucureşti, 2005-2006.

Palmer 1989 Robert C. Palmer, *Review: Trial by Ordeal*, în *Michigan Law Review*, 87, 1989, pp. 1547-1556.

Păun, Angelescu 1989 Octav Păun, Silviu Angelescu, *Basme, cântece bătrâneşti şi doine*, Editura Minerva, Bucureşti, 1989.

Pilarczyk 1996 Ian C. Pilarczyk, *Between a Rock and a Hot Place: Issues of Subjectivity and Rationality in the Medieval Ordeal by Hot Iron*, în *Anglo-American Law Review*, 25, 1996, pp. 87-112.

Pop-Reteganul 1986 Ion Pop-Reteganul, *Poveşti ardeleneşti. Basme, legend, snoave, tradiţii şi povestiri* (Ediţie îngrijită şi studiu introductiv de V. Netea), Editura Minerva Bucureşti, 1986.

Radding 1979 Charles M. Radding, *Superstition to Science: Nature, Fortune, and the Passing of the Medieval Ordeal*, în *American Historical Review*, 84, 1979, pp. 945-969.

Runciman 1980 Steven Runciman, *A History of the Crusades: Volume 1, The First Crusade and the Foundation of the Kingdom of Jerusalem,* Penguin, Harmondsworth,1980.

Sbierea 2010 Ion G. Sbierea, *Poveşti populare româneşti*, în *Basmele românilor*, vol. VII, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2010.

Stăncescu 2000 Dumitru Stăncescu, *Sur-Vultur. Basme culese din gura poporului român* (Ediţie îngrijită, prefaţă şi tabel cronologic de I. Datcu), Editura Saeculum I.O., Bucureşti, 2000.

Şerb 1967 Ilie Şerb, *Făt-Frumos cu părul de aur. Basme populare româneşti*, vol. I-II (Ediţie îngrijită de I. Şerb), Editura Pentru Literatură, Bucureşti, 1967.

Ugliş-Delapecica 1968 Petre Ugliş-Delapecica, *Poezii şi basme populare din Crişana şi Banat*, Editura Pentru Literatură, Bucureşti, 1968.

Vasiliu 1958 Alexandru Vasiliu, *Poveşti,* Editura Tineretului, Bucureşti, 1958.

White 1995 Stephen D. White, *Proposing the Ordeal and Avoiding It: Strategy and Power in Western French Litigation, 1050-1110*, în vol. *Cultures of Power: Lordship, Status, and Process in Twelfth-Century Europe* (edited by Thomas N. Bisson), University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1995, pp. 89-123.

Wormald 1999 Patrick Wormald, *The Making of English Law: King Alfred to the Twelfth Century, Vol I: Legislation and its Limits,* Oxford University Press, Oxford, 1999.

Wormald 1999 Patrick Wormald, *Papers Preparatory to the Making of English Law, vol. II: From God's Law to Common Law* (ed. Stephen Baxter and John Hudson), University of London, 2014, pp. 72-90.

Zajtay 1954 Imre Zajtay, *Le Register de Varad. Un monument judiciaire de début de XIIIe siècle*, în *Revue historique du droit française et étranger*, 32, 1954, pp. 527-562.

NOTE DE LECTURĂ

FOTOGRAFIA ÎN CERCETAREA ETNOLOGICĂ

[Cornelia Belcin Pleşca, Laura Toader, Cătălin Alexa, *Familia țărănească în România: un secol de fotografie = The peasants' family in Romania: A century of Photography*, album, București, 2017, 416 p.]

Iordan DATCU

Deplângem adesea puţinătatea documentelor fotografice pe care le avem cu unele personalităţi, precum Mihai Eminescu, care ne-a lăsat doar câteva fotografii, ori cu unele mari evenimente istorice, din această a doua categorie făcând parte Adunarea Naţională de la Alba Iulia de la 1 Decembrie 1918, despre care avem doar şase fotografii, făcute de Samoil Mârza, din Galtiu, cu aparatul său cu burduf de piele şi clişee pe sticlă, pe care i l-a cumpărat tatăl său vânzând o pereche de boi. Doar întâmplarea fericită a făcut să avem aceste fotografii, fotograful amator venind acasă de pe front în toamna anului 1918. Pentru a lua imagini fusese invitat Albert Bach (sper că nu i-am greşit numele), însă acesta n-a venit la Alba Iulia. Samoilă Mârza a luat cele şase imagini afară, printre cei 100.000 de participanţi. Ar fi dorit să fotografieze şi în interiorul cazinoului militar, ulterior numit Sala Unirii, însă acolo abia au încăput cei 1228 de delegaţi la măreţul eveniment. Ar fi dorit, de asemenea să ia imagini de la semicentenarul Adunării Naţionale de la Alba Iulia, însă a încetat din viaţă în 1967.

Trecând la exemple din alt domeniu, acela al literaturii, ne amintim că s-a ratat tipărirea, la Editura Minerva, s-a spus că din lipsa banilor, unui mare album Tudor Arghezi, alcătuit de celebrul fotograf Dan Eremia Grigorescu, şi a unei istorii a literaturii române în imagini, realizată de Emil Manu.

În îndelungata mea activitate publicistică am scris şi despre importanţa fotografiei în cercetarea etnologică, în 1990 apărându-mi, în „Deşteptarea. Revistă macedo-română" (nr. 10, p. 4), articolul *Centenar Tache Papahagi*, în care am prezentat celebra colecţie etnografică tipărită, parţial, în *Images d'ethnographie roumaine* (*Daco-roumaine et aroumaine* (I, 1928, II, 1930, III, 1934), conţinând peste 1300 de fotografii, admirabil imprimate. Un al patrulea volum, consacrat Basarabiei, n-a mai apărut, iar restul arhivei fotografice se află, în dulapul său originar, la biblioteca Academiei Române. Colecţia a fost bine apreciată nu doar de oameni de ştiinţă români, ci şi de cercetători străini, ca profesorul André Mazon, de la Collège de France, care a scris în „Revue des études slaves" (XIV, 1934, p. 243): „Il n'est pas, je crois, de pays balkanique, en dehor de la Roumanie, qui dispose d'une aussi belle collection de documents photographiques accompagnés d'une description precise et des dénominations locales de chaque objet."

După ce a folosit şi fotografia etnografică în *Atlasul etnografic român* (I-V, 2003–2013), după ce a publicat albumul *Şcoala sociologică Dimitrie Gusti, Omul românesc*, ediţie alcătuită şi îngrijită de Sabina Ispas şi Emanuel Pârvu, Editura „Viitorul Românesc" (2000, 112 p.), Institutul de Etnografie şi Folclor „Constantin Brăiloiu" a tipărit excelentul, în toate sensurile, album *Familia țărănească în România. Un secol de fotografie. The peasants' Family in Romania. A century of Photography* (București, 2017, 416 p.), realizat de Cornelia Belcin, Laura Toader şi Cătălin Alexa, cu un Cuvânt înainte de Ion Ghinoiu, coordonator al amintitului Atlas şi cu Introducere de Cornelia Belcin Pleşca. În alcătuirea acestei impunătoare lucrări cei trei realizatori ai ei au venit cu experienţa lor la realizarea *Atlasului etnografic român*. „Propunem albumul *Familia țărănească în România. Un secol de fotografie* – scrie Cornelia Belcin Pleşca – cu un sentiment de profund

respect faţă de familia tradiţională – născătoare a unui fabulos univers de valori care aparţin, vorbesc şi depun mărturie, în fond, despre modul de viaţă, psihologia şi creativitatea românilor. Subtitlul *Un secol de fotografie* limitează timpul doar convenţional, materialul fotografic, prin toate elementele sale, trimiţând spre vremuri încă mai îndepărtate, când mediul rural şi familia ţăranului român prezentau, în esenţă, aproape aceleaşi nealterate caracteristici. Se cuvine să menţionăm că unele dintre realităţile ce apar în fotografii se regăsesc şi în vremurile noastre, e drept mai mult în muzee şi, pe alocuri, în umbra unei nemeritate uitări. Departe de a dori să acreditäm o viziune nostalgic paseistă, mărturisim intenţia clară de a transmite prin acest album un mesaj fără echivoc; familia în general, fie ea ţărănească, fie urbană, cu valorile ei tradiţionale, adaptându-se, fără să cedeze presiunilor dizolvante ale modernităţii, trebuie să se afirme şi în prezent ca un autentic pivot al unităţii naţiunii române, generatoare şi păstrătoare de identitate naţională, aşa cum a fost dintotdeauna." Mesajul alcătuitorilor albumului este prezent prin toate secţiunile lui, prin iscusita alegere a fotografiilor etnografice, prin concisele şi plinele de substanţă comentarii care, în limbile română şi engleză, însoţesc fiecare fotografie, toate cele 10 capitole ale lucrării: Familii ţărăneşti, Universul vieţii de familie. Vatra satului, Universul vieţii de familie. Adăposturi şi drumuri, Întemeierea familiei, Copiii, Masa cea de toate zilele, Familia la lucru, Familia şi comunitatea, Înmormântarea. Pomenirea neamului şi Marile mese comune. Pentru a ilustra modul sistematic de a orândui capitolele amintite în 35 de subcapitole, toate alimentate de fotografii expresive, care te îndeamnă să le priveşti cu atenţie şi cu profit ştiinţific şi artistic, pentru că s-a apelat şi la fotografi mari meşteri în surprinderea unor aspecte semnificative sub multe raporturi, ale ţărănimii, redăm structura unui singur capitol, acela închinat copiilor, astfel orânduit: „leagăn uşor, improvizat dintr-o ţesătură lată, atârnat de grindă", „leagăn confecţionat din împletitură de nuiele, atârnat de plafon", „legănatul copilului pe prispă, leagăn de casă", „pe care mama îl scoate în curte când trebăluieşte pe lângă casă", „purtarea leagănului cu copilul în spate, când e de umblat distanţe mari", „copilul aşezat în albie, învelit cu cojoc", la stână, „legănarea copilului pe o pernă, pusă de mama sa pe picioare", „primii paşi ai pruncului într-un scaun de mers", „bunicii şi grija pentru copii, căruţ confecţionat în gospodărie de tată sau bunica", „copilul purtat de mama sa în spate într-o traistă rezistentă", „copii daţi în braţe căluşarilor, practică benefică pentru sănătate", „copii bolnavi duşi la descântătoarea satului", „împărtăşirea copiilor duminicile şi de sărbători la biserică", „deprinderea cunoştinţelor religioase în familie şi la biserică", „copii închinaţi în biserică sau la icoană", „rugăciunea la înger" (din colecţia Elenei Niculiţă-Voronca), „pregătirea copiilor înainte de sărbători pentru primirea împărtăşaniei", „instruirea copiilor în vederea intrării lor în rândurile intelectualilor", „serbările în curtea şcolii", „ghiozdane de cărţi improvizate", „şcolari în port de sărbătoare", „băieţi cimpoieşi", „părinţi şi bunici preocupaţi de instruirea fiilor", la săniuş, jocul (sunt surprinse câteva: De-a şaua, Dulapul, De-a lata, Ţăranul e pe câmp, Pietricica, De-a scroafa-n oraş, Vâltoarea), participarea la muncile câmpului, aducerea de vreascuri cu spatele, participarea la anumite obiceiuri, colindatul.

După ce Cornelia Belcin Pleşca, în Introducere, îi prezintă sumar pe cei mai reprezentativi autori de fotografie etnografică, adică pe Leopold Adler, Emil Fischer, Adolphe A. Chevallier, Alexandru Bădăuţă, Kurt Hielscher, Iosif Berman, Constantin Popescu (fotograf al Institutului de Etnografie şi Folclor „Constantin Brăiloiu" între anii 1953-1973) şi Tache Papahagi, la sfârşitul albumului se dă lista autorilor fotografiilor, în care figurează şi cei amintiţi mai sus: Leopold Adler, Kamilla Asbóth, A. Badea, Aurel Bauh, Alexandru Bădăuţă, Iosif Berman, Eugenia Cernea, Adolphe Chevallier, Alina Ioana Ciobănel, Emilia Comişel, Germina Comanici, Ştefania Cristescu-Golopenţia, M. Stelian Dode, Ion Drăgoescu, Nicolae Dunăre, Constantin Eretescu, Emil Fischer, Ion Ghinoiu, Anca Giurchescu, Iosif Herţea, Kurt Hielscher, St. Ignat, Nicolae Ionescu, Silvia Iosipescu, Doina Işfănoni, Rusalin Işfănoni, Mariana Kahane, Korbinian Lechner, Radu Octavian Maier, O. Miehlmann, Nicolae Mironescu, Georgeta Moraru, Tiberiu Morariu, Elisabeta Nistor, Francisc Nistor, Tache Papahagi, Alexandru Popescu, Constantin Popescu, Henri H. Stahl, Ghizela Sulițeanu, Ilie Topâreean, Ion Vlăduţiu, Romulus Vuia, Romulus Vulcănescu.

Plină de semnificaţie este vestea că acest album deschide o serie de alte albume, precum *Civilizaţia lemnului, civilizaţia grâului, Civilizaţia pastorală, Peisaje etnografice româneşti şi Tehnică şi meşteşug.* Ţinuta tipografică excelentă, care a permis o foarte bună imprimare a sutelor de fotografii, a fost asigurată de Monitorul Oficial R.A. şi, în fine dar nu în ultimul rând, menţionăm că albumul a apărut cu sprijinul BRD-Groupe Société Générale.

DESPRE FEMEIE CA „PARTE ÎNTREGITOARE” ÎN PROZA LUI EMINESCU

[Iulia Murariu, *Ipostaze feminine în proza lui Mihai Eminescu*, EIKON, București, 2017, 148 p.]

George BODEA

După cum şi era de aşteptat, despre proza antumă şi postumă a lui Mihai Eminescu s-a scris mult mai puţin decât despre creaţia sa poetică. Cu toate acestea, sunt de reţinut câteva nume din prim-planul culturii noastre care au avut ceva esenţial de afirmat în această privinţă. Dintre cei de mai înainte: Ibrăileanu, Lovinescu, Perpessicius, Pompiliu Constantinescu, George Călinescu ş. a.; dintre cei mai apropiaţi de zilele noastre: Eugen Simion, Nicolae Manolescu, Mihai Drăgan, Gheorghe Glodeanu, Ovidiu Ghidirmic şi mulţi, din ce în ce mai mulţi, alţii. Enumerarea de mai sus ar putea acţiona descurajator pentru cine şi-ar propune să-şi încerce puterile prin locurile unde se bat munţii în capete, dar asta nu s-a întâmplat şi în cazul profesoarei Iulia Murariu, care a publicat la Editura Eikon, studiul **Ipostaze feminine în proza lui Mihai Eminescu**, prefaţat de Gheorghe Crăciun (2017), cu insistenţă pe ideea de curaj al autoarei: „Cartea doamnei Iulia Murariu este de două ori curajoasă. Odată pentru că abordează o temă totuşi insistent discutată a operei eminesciene: prezenţa centrală a femeii, şi a doua oară pentru că se referă la proză.”

De multe ori când s-a vorbit entuziast despre ceea ce s-a considerat a fi proza lui Eminescu s-a ţinut în prea mică măsură cont de valoarea ei literară autentică. Părerile au fost şi au rămas

opuse: unii au negat existenţa acesteia, alţii au supralicitat-o. Fără a se insista, autoarea acestei cărţi porneşte de la punctele de vedere divergente şi, cel puţin în legătură cu ceea ce s-a publicat în timpul vieţii marelui poet, îşi exprimă, în Argument, răspicat opţiunea: „Cele patru creaţii epice publicate de Eminescu ilustrează nu doar o problematică variată (condiţia omului de geniu, timpul, iubirea etc.), ci şi specii literare (basm, nuvelă, schiţă) şi categorii estetice distincte, însă complinesc un univers de gândire şi o viziune artistică unitare şi originale."

Cele opt capitole ce alcătuiesc studiul propriu-zis – Fata ingenuă, Iubita, Amanta, Fata moartă, Mama, Bătrâna, Necunoscuta, Înger, rege şi femeie – sunt dedicate fiecare câte uneia dintre „ipostazele" feminine identificate, în interiorul unora dintre ele vorbindu-se şi despre „ipostazieri", astfel „Cezara parcurge însă toate cele trei ipostazieri [ale „iubitei"] din perechile despre care vorbeşte eremitul: e Aurora (câtă vreme îl asaltează agresiv cu amorul ei pe tânărul scârbit de limitele omenescului), Venus (când marea îi mângâie goliciunea şi îi potoleşte patima) şi, în cele din urmă, o Evă (trăitoare pe insula-rai, în sălbatică inocenţă)". Liniile de demarcaţie dintre diferitele „ipostaze" (de ex. „fata ingenuă", „iubita" sau cele din ultimul capitol – Înger, rege şi femeie) sunt destul de permeabile. Evidente sunt diferenţele atunci când referirile le privesc pe mamă şi, în mod deosebit, pe bătrână.

Criticul literar Mihai Drăgan, în volumul **Eminescu tânăr sau despre „a doua mea fiinţă"** (Institutul European, 1999) remarca: „[proza] e o mărturie directă a neliniştilor sufleteşti şi artistice ale tânărului Eminescu, a febrilităţii lui neobişnuite pentru căutarea şi identificarea puterilor ascunse ale eului său autentic, ale demonului său creator."(p.276)

S-a observat cu îndreptăţire că la Eminescu nu se poate vorbi de personaje feminine în adevăratul înţeles al cuvântului. Acestea au o evoluţie nesemnificativă, arareori interacţionează cu mediul social, au o psihologie lipsită de complexitate. Ideea de devenire a femeii este suţinută / suplinită chiar de aceste ipostaze şi ipostazieri conturate în laboratorul de creaţie al tânărului Eminescu sub puternica impresie a lecturilor sale bogate îndeosebi din literatura romantică a timpului, fără a neglija pe clasicii antichităţii. La acea vreme poetul era puternic marcat şi de contactul din epoca studiilor vieneze cu marea pictură şi sculptură a lumii. În poezia lirică şi în unele proze apar nume celebre ca Rafael, Giacomo Palma (trupul Cezarei e „dulce ca femeile lui Giacomo Palma"), „maestrul Canova" şi mulţi alţii. Deşi s-a afirmat, pe bună dreptate, că Eminescu este un imaginativ care dă impresia că refuză realul, în cartea aceasta sunt avute în vedere şi experienţele de viaţă cu rol determinant în conturarea idealului feminin eminescian, între acestea – iubirea tragică din adolescenţă şi relaţia de dragoste mai statornică decât altele cu Veronica Micle. La un moment dat se face referire la corespondenţa publicată în volumul **Dulcea mea doamnă / Eminul meu iubit** (Polirom, 2004).

Comentând o scrisoare de dragoste adresată de Eminescu în perioada studenţiei la Viena actriţei Friederike Bognar, criticul Mihai Drăgan o considera „un text de o excepţională importanţă" (op. cit., p. 416). Tonul înflăcărat, ideea de femeie, implorarea patetică, jurămintele de veşnică adoraţie se vor regăsi şi în scrisorile ulterioare, adresate altor femei, îndeosebi Veronicăi Micle. Dar idealul feminin raportat la concretul existenţei poate provoca stări tensionate şi totuşi la relaţia de iubire, chiar conflictuală, nu se poate renunţa căci asta ar însemna să sece izvoarele creaţiei înseşi. Povestea de dragoste, şi atunci când protagoniştii se întâmplă să devină alţii (atât în scrisori, cât şi în lucrările pur literare) trebuie să dăinuie din năzuinţa de aface posibilă existenţa „fantasmelor femeii desăvârşite" (George Călinescu). Capitolul intitulat *Iubita* al cărţii **Ipostaze feminine**... are cele mai multe pagini şi se încheie apodictic: „...povestea de amor e mai palpitantă decât amorul" (p. 65) În finalul aceluiaşi capitol cu o dezvoltare mai amplă, autoarea plasează şi un paragraf ce ar fi putut să-şi găsească loc poate şi mai potrivit chiar în finalul întregii lucrări, alături de consideraţiile referitoare la eternul feminin şi vârstele aparente ale femeii.

Cred că scrisorilor lui Eminescu li se putea acorda încă o şi mai mare atenţie: ele sunt tot un fel de proză, uneori chiar mai convingătoare decât un fragment sau altul din ceea ce s-a considerat a fi aparţinut genului prozastic cultivat de scriitor. Cei doi parteneri ai acestui gen de literatură privată devin adevărate personaje, în egală măsură proiecţii subiective captivate de stări de vrajă şi exaltare,

cu tendinţa de a dăinui dincolo de limitele timpului, aspirând spre perfecţiune, criteriu superior al frumuseţii. Şi aici femeia de obicei iradiază lumină, ea nu făptuieşte, ci luminează şi justifică fapta. Ea e un pretext pentru exaltarea sentimentelor, de unde şi impresia de teatralitate. Ortega y Gasset, în eseul său despre iubire, observa referindu-se la romantism: „Tonul epocii se declară în vocabular; la tot pasul auziţi: divin, sublim, extatic, fatal. Se poartă lacrima şi perla."

La Eminescu, indiferent de genul literar cultivat, o mare frecvenţă o au epitetele cu conotaţii superlative. Dulcele îşi epuizează acum polisemia. Femeia din scrisori nu e doar seducătoare, ea face parte din însăşi fiinţa celui ce o iubeşte. Într-o scrisoare către Veronica Micle se afirmă (deşi enunţul debutează printr-o negaţie): „Nu ştiu de ce eşti o parte întregitoare a tuturor gândurilor mele [...], este o legătură cu tine neexplicabilă."

Asemenea gen de legături „neexplicabile" sunt şi în textele literare ale lui Eminescu. Şi totuşi o explicaţie şi cel ce se destăinuie şi cititorul o pot în cele din urmă găsi. În primul rând sunt „gesturi fondatoare" ale iubirii / cuplului: privirea, atingerea, mângâierea, sărutul, îmbrăţişarea trupurilor. Dar mai e ceva esenţial: concepţia scriitorului despre rostul iubirii pe lume. Semnificativ este într-o măsură finalul textului Întâia sărutare: „Oare există fericire fără amor?" Iar iubirea nu e doar pornirea irezistibilă culminând în starea de entuziasm mistic, ea este însuşi suportul existenţei individului, în ipostaza lui de creator de excepţie. Pentru Toma Nour, Poesis este şansa găsirii căii către sine: „Tot ce e frumos pentru mine, azi se întruneşte în tine: floare şi pasăre, primăvară şi basm de iarnă, albeaţa Nordului şi flacăra Sudului, toate, toate ideale pierdute le regăsesc într-un singur chip, într-al tău!"

Această femeie întrupare de vis, dar şi realitate e parte din fiinţa celui ce-a aspirat ca puţini alţii să-i înţeleagă menirea, încât, asemenea lui George Călinescu, referindu-se la ce a însemnat Otilia pentru el, am putea afirma la fel de flaubertian că ipostazele şi ipostazierile feminine din proza lui Eminescu sunt, în cea mai mare parte a lor, proiecţii ale personalităţii marelui poet însuşi, ale propriilor capacităţi creatoare de excepţie, ale sensibilităţii sale deosebite.

Înger sau demon, ingenuă, iubită sau amantă, femeie împlinită în viaţa ce se vieţuieşte, femeia i-a fost un reper dincolo de care ar mai rămâne totuşi o datorie de împlinit. Căci, nu la multă vreme după ce îşi legase viaţa de muma-pădurii, tânărul împărat cu care se făcuse frate de cruce îl roagă să i-o aducă pe fata Genarului, „ar fi stat Făt-Frumos locului, dar scumpă-i era frăţia de cruce, ca oricărui voinic, mai scumpă decât zilele, mai scumpă decât mireasa."

Semnificativă este şi dispariţia apoteotică a slujnicei celei de a doua babe, după ce-i ajută pe Făt-Frumos şi fata Genarului să scape de urmăritor.

În acelaşi timp, încheierea lecturii studiului profesoarei Iulia Murariu mi-a prilejuit să-mi aduc aminte de ceea ce afirma într-unul din eseurile ce alcătuiesc savuroasele **Studii despre iubire**, Ortega y Gasset (invocat mai sus) scrie despre Goethe, pe care îl consideră „un mare intelectual care a crezut întotdeauna în femeie şi care, ca să existe, el, ca mare bărbat ce era, avea nevoie să respire femeie." (Ed. Humanitas, 1995, p. 192)

Şi mă gândesc la cât de bine se potrivesc aceste vorbe şi în cazul acestui alt „mare bărbat" care a fost Eminescu. În fond, cartea **Ipostaze feminine în proza lui Mihai Eminescu** a cercetătoarei Iulia Murariu ne vorbeşte convingător despre ce şi cum respira ... Mihai Eminescu, îmbogăţind literatura de investigaţie eminescologică, prin apel la un stil care ţine de hermeneutica modernă.

O CARTE AȘTEPTATĂ DE-UN VEAC
- 1916 Dosar relativ la Bucovina –

[Preot Dumitru Valenciuc, *1916 Dosar relativ la Bucovina, Organizația ei*, Tipărită cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Părinte Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, Suceava, 2018, 306 p.]

Ion FILIPCIUC

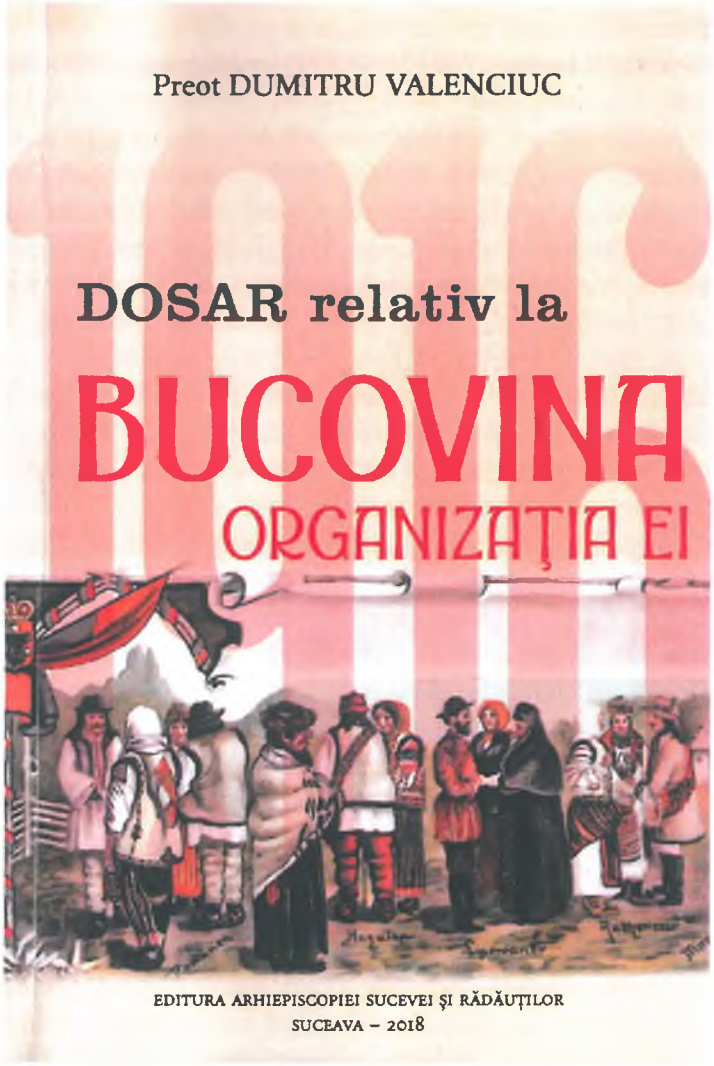

Cunoscut printr-o largă serie de volume cu caracter istoric (***Volovățul și locuitorii săi***, Suceava, 2000; ***Volovăț, pași prin istorie***, 2002; ***Fondul Bisericesc Ortodox Român în Bucovina***. Probleme controversate, 2010; ***Zbucium pentru o tipografie***, Suceava, 2016), cultural-bisericesc (***Candela***. Revistă teologică și bisericească, Seria a II-a (1923-1946), Suceava, 1999; ***Cuvântul Preoțesc***. Gazetă profesională a clerului din Bucovina, 1934-1942, Suceava, 2002; ***Păstorul***. Organ pentru interesele bisericești, Suceava, 2010), și monografic asupra vieții și prestației duhovnicești a unor preoți bucovineni (***Ierarhii Bucovinei***, Suceava, 2001; ***Arhipresviter stavrofor Constantin Tarangul Edler von Valea Utsei***, Suceava, 2002; ***Arhiereul Emilian Antal Târgovișteanul, Lt. de Mitropolit al Bucovinei***, 1945-1948, 2005; ***Un înfrânt: pr. prof. dr. Lazăr Gherman***, Câmpulung Moldovenesc, 2012; ***Arhimandritul mitrofor Pancratie Sidorovici***, Suceava, 2013; ***Testamentul unui***

Episcop, Suceava, 2016; ***Mitropolitul Vladimir de Repta și lumea prin care a trecut***, în colaborare cu pr. dr. Ioan Paul Valenciuc, Suceava, 2018) sau ediții îngrijite cu aleasă acribie (Silvestru Morariu Andrievici, ***Proprietățile Bisericii Gr. Or. în Bucovina, după istorie, așezămintele canonice și legile de stat***, Suceava, 2004; Constantin N. Tomescu, ***Prietenul meu, Visarion Puiu***, Suceava, 2005; pr. prof. dr. Ștefan Slevoacă, ***Gânduri pentru intelectuali***, Suceava, 2013; prof. univ. dr. Constantin N. Tomescu, ***Arhiepiscopul Gurie Grosu al Basarabiei***, în colaborare cu pr. dr. Ioan Paul Valenciuc, Suceava, 2017 sau Paul Doumer, ***Cartea copiilor mei***, în colaborare cu pr. dr. Ioan Paul Valenciuc, Suceava, 2018), preotul Dumitru Valenciuc se încumetă să mântuiască în lumina tiparului un document care atestă exemplar rolul preoțimii bucovinene în timpul celui dintâi război al popoarelor în „această margine primejduită" de țară românească.

E vorba despre un dosar întocmit în 1916 de Biroul Siguranței Generale, Ministerul de Interne, Regatul României, și păstrat ca prin minune sub No 981, în Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fond 691, inventar 2, dosar 6039, publicat parțial, doar p. 27-205, de Ion Varta, în ***Bătălia pentru Bucovina în ajunul Unirii cu România (1913-1917***. Documente inedite din arhivele din Federația Rusă și Republica Moldova, Chișinău, 2008, doc. 53, p. 96-169.

Părintele Dumitru Valenciuc are însă meteahna cărturarului care nu se astâmpără decât în clipa când ajunge la sursa primară – și a primit fotocopiile documentului prin bunăvoința protopopului mitrofor dr. Marcel Plămădeală și prof. dr. Eugen Onicov din Chișinău – și astfel truda i-a fost încununată cu mare bucurie pentru că dosarul dactilografiat de la Chișinău conține o radiografie amănunțită asupra teritoriului, oamenilor de încredere sau de ocolit, a obiectivelor pe care urmează să le ocupe trupele române în perspectiva intrării lor în Bucovina spre a împlini visul de veacuri al neamului.

Carte îngrijită de preot Dumitru Valenciuc poartă titlul ***1916, Dosar relativ la Bucovina, Organizația ei***, Tipărită cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Părinte Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, Suceava, 2018, 306 p., deschizându-se cu un cuprins și consistenta argumentație *Un document al Serviciilor Secrete Românești despre Bucovina anilor 1915-1916* (p.7-52), menită a creiona contextul social-politic intern și extern în care Regatul România a fost împins în conflagrația mondială. În fapt, a fost un dictat bine orchestrat de către ruși – *„Acum ori niciodată!"* – și soarta României a stat totuși în vagonul plumbuit în care nemții l-au trimis pe Lenin din Elveția să facă revoluție socialistă în Rusia! Neutralitatea României i-ar fi asigurat poporului român decimarea doar prin teroarea păduchilor, iar tezaurul, de-ar fi fost capturat de germani sau de austriaci, s-ar fi readus *so weiter* în țară, în conformitatea cu scriptele raptului, până la ultimul cercel al Reginei!

Un amănunt îmbucurător întru izbânda adevărului: pentru prima dată se citează în istoriografia bucovineană un fragment din necrologul la moartea cronprințului Franz Ferdinand, tipărit de prof. Ion Nistor în revista „Școala" (nr. 6, 7, 8, iunie, iulie, august 1914, responsabil George Tofan) din Cernăuți, dar editorul trunchiază textul prin croșeta [...], care ocolește cuvintele: *„Românii din Bucovina şi din Transilvania legau de înalta persoană a decedatului moştenitor cele mai frumoase speranţe. Ei adorau în El pe protectorul şi binevoitorul lor. Ei vedeau în El pe întemeietorul unei Austrie Mari cu supremaţia culturii germane sub înaltul scut al casei domnitoare a Habsburgilor, în care sperau să găsească şi ei un scut în lupta uriaşă contra slavismului semi-civilizat al stepelor ruseşti şi a expoziturii acestuia din munţii sârbeşti. Soarta însă a voit altfel."*

La care necrolog, Nicolae Coman [Cotos], în cartea ***Martiriul Bucovinei*** ar avea tot dreptul să apostrofeze: „A te manifesta, chiar astăzi, în Bucovina, în favorul austriacilor, al duşmanilor şi împilatorilor noştri, este fără îndoială cea mai mare crimă naţională ce poate s-o comită un bucovinean."

De precizat că George Tofan publică un text similar în revista „Junimea literară" (nr. din iunie-august 1914, responsabil Ion Nistor, tandem ce arunca un mesaj bine țintit către studenți, învățători, profesori și preoți, pentru loialitatea bucovinenilor față de casa domnitoare de la Viena).

Firește că editorul nu pierde prilejul de a sublinia că *„Manifestările prilejuite de prăznuirea revenirii Bucovinei la Patria Mamă, desfășurate până acum – .septembrie 2018 – în Bucovina, au*

trecut sub tăcere, să zicem din neștiință, activitatea preoțimii române din Bucovina în slujba împlinirii idealului național: reîntregirea Neamului." (p. 8)

Ceea ce e un adevăr mai mult decât trist, întrucât iredentismul preoțimii ortodoxe din Bucovina era bine supravegheat de ochiul vigilent al jandarmului austriac – *„Bedonders scharf aufpassen auf die Kute, die Lehrerschaft und din akademische Jugend.*" (Cu deosebită strictețe să fie păzit anteriul, învățătorimea și tinerimea universitară), după cum glosa o dispoziție oficială –, iar ținuta naționalistă a preotului bucovinean se cunoștea chiar de către Regele Carol I, care îi mărturisea preotului Dimitrie Dan într-o audiență: *„Într-o convorbire ce am avut cu câțiva miniștri privitor la preoții din Regat și cei din Bucovina, când mi-am exprimat părerea că și aici ar trebui să avem preoți ca ai D-Voastră, domnii au recunoscut că sunteți superiori celor din Regat, însă au susținut că D-Voastră cei din Bucovina nu sunteți buni naționaliști, eu v-am apărat și am zis, ba sunt buni naționaliști, căci au a se lupta cu Ruteni, Nemți, Poloni, Evrei și cu toată lumea. Domnii din urmă au conces, însă un adaos, că D-Voastră sunteți oameni reci; eu am zis, nu sunt reci, ci serioși pentru că au o cultură serioasă, de aceea numai apar reci.*" (p. 9)

Dar editorul face o departajare: a) *preoți austrofili*; b) *preoți indiferenți* și c) *preoți „buni români"*, pentru fiecare județ - Siret (p. 41), Storojineț (p.41-42), Rădăuți (p. 42-43), Câmpulung (p. 43-44), Vijnița (p.44-45), Suceava (45-47), Cernăuți (p. 47-48), austrofilii fiind totuși puțini și fără prestanță în fața populației române din Bucovina. O imagine încă și mai limpede a persecuțiilor jandarmerești împotriva preoților ortodocși, du doar români, oferă Nicolae Cotos, prin ***Martiriul Bucovinei***, București, 1915, și Aurel Morariu, ***Suferințele Bucovinei***, discurs în Senatul României, februarie 1920, București, „Glasul Bucovinei", Cernăuți, an III, nr. 352, 15 febr. 1920, p. 2-6.

Un aspect grăitor este șirul refugiaților bucovineni ajunși în țară: Bejușco Irimie, Colomițchi Dumitru, Diaconescu Talaleu, Diaconu Ilie, Niculae a lui Gheorghe Gireadă, Moldovan Aurel, Nastasi Andrei, Nimigean Pintea, Nimigean Vasile, Roiec Leon, Posteucă Gheorghe, Silion Leon, Turtureanu Gheorghe, Tcaciu Leontie, Visarion Chirilă, Zăstăuceanu Luca (județul Siret); dr. Nicu Bacinschi, dr. Nicolae Cotos, Eusebie Hotinceanu, Moldovan Aurel, Moldovan Dumitru, Leon Motrescu, Gheorghe Olariu, Vasile Stratescu, Serghie Sutu, Pintea Teleagă, Iorga G. Toma, Dimitrie Țigănescu, Atanasie Livescu, Vasile Prelipcian, N. Moroșan, N. Moscal, Popovici Eusebiu, Nicolae Lavric, dr. Iancu I. Nistor, Traian Pașcu, Gheorghe Tofan, Teodor Vicol (județul Rădăuți); Aliverescu Arcadie, Forgaci Iancu, Huțanu Vasile, Hutu Aurel, Greciuc Vasile, Carabioschi Nicu, Ianovici Mircea, Leontieș Constantin, Popovici Traian, Prelipceanu Aurel, dr. Piticariu Ilie, Rotariu-Rotică Gavril, Șandru Dumitru, Sidorovici Teofil, Stipor Aurelian, Moroșan Ion, Toma Iorgu G. (județul Câmpulung); Bodnărescu Victor, Nasichevici Patenie, Rudeiciu Vasile, Slușanschi Emilian, Țopa Ovidiu (județul Vijnița); Băețan Dumitru, Botezatu Constantin, Bujoreanu N., Boca Gheorghe, Babor Teodor, Cozmiuc Emilian, Cozmiuc Orest, Capverde Ion, Cârlan Ion, Cristureanu Gheorghe, Colici Alexandru, Cojocaru Dumitru, Doboș Filaret, Doroftei Aurel, Daniș Haralambie, Drăgulean Vasile, Drâmboi Dimitrie, Danilevici Aurel, Forgaci Ion, Greciuc Silvestru, Greciuc Vasile, dr. Ion Grămadă, Chotinceanu Eusebiu, Isepciuc Dimitrie, Ieșan Mihai, Ieșan Ștefan, Iencean Vasile, Iliuț Emanoil, Luția Lazăr, Moldovan Aurel, dr. Marmeliuc Dimitrie, Morariu Constantin, Moldovan Dimitrie, dr. Aurel Morariu, Popoviciu Traian, Popescu Vasile, Popescu Pavel, Pauliuc Toader, Petruc Ion, Petiuc V., Para Dionisie, Russu I. Nicu, Rădășan Nicolae, Romaș Alexandru, Sutu Segie, Solodiuc Pavel, Tomașescu Dumitru, Teleagă Petrea, Tipa Mihai, Tipa Constantin, Hușanu Vasile, Tabarcea Teodor (județul Suceava); Bucevschi Constantin, Dimitrovici Alexandru, Dimitrovici Lidia, Drăgulin Vasile, Ciubotariu Nicolae, Farcaș Samuil, Eudoxiu Gribovschi, Grigorovici Anibal, Bujniță Gheorghe, Bisovici Mihai, Bobu Teodor, Levescu Erast, Lumuș Leca, Liteanu Amuliu, Mihalescu Erast, Mironescu Filip, Masischi Partenie, Morăreanu Isaia, Nandriș Grigore, Ostafi Eusebiu, Palaghean Ioan, Paicu Constantin, Piteiu Ioan, Posteucă Gheorghe, Semeniuc Vasile, Ștefanelli Teodor, Ștefanelli Aurel, Usatiuc Teodor, Reus-Mârza, Vicol Constantin, Voronca Elena-Niculiță.

Dar documentul consemnează mai multe nume, peste 150, însă, în fapt, refugiații bucovineni vorbeau despre „trei sute de martiri" care s-au adăpostit în vechiul regat.

Se înțelege că, fără să-i fi trecut în revistă pe toți cei consemnați în paginile raportului, încă și alții au oferit serviciilor secrete române informații ce se regăsesc în aceste pagini, dar mai important e faptul că statul român le-a asigurat mai tuturor refugiaților bucovineni posturi în învățământ, la poștă, la ministere, la căile ferate, în poliție, în siguranță și în cadrul regimentelor de pe front sau din spatele frontului, ceea ce a fost un efort financiar atât în anii neutralității dar mai cu seamă în vremea retragerii în Moldova.

Emblematic rămâne faptul că preoții români din Bucovina, în ciuda opresiunilor administrației austriace, a necazurilor și privațiunilor pricinuite de cele trei invazii ale trupelor rusești, nu și-au părăsit turma, au stat în mijlocul credincioșilor dreptmăritori ai învățărilor lui Hristos.

În privința persoanelor suspectate că pot opune rezistență la intrarea trupelor române în Bucovina ar fi ilustrativ următorul pasaj: „Astfel agenții civili Löbl Bössner și Bittner, cari umblau travestiți ca cerșetori, ca femei și ca negustori printre trupele rusești, apoi fostul sergent major de jandarmi Iacuboviciu, moșneag pensionar, înalt uscățiv, fără nici un dinte în gură, care așijderea a spionat prin lagărele rusești. Jidanul avocat dr. Braer Wilhelm, domiciliat pe str. Liliei (Liliengasse) No. 17, mare pișicher și agent confident al colonelului Fischer. Tosko Prokopovici, domiciliat Cernăuți, str. Sf. Treimi (Dreifaltigkeitsgasse) No. 26 A, director al biroului de emigrare și de mijlocire pentru muncitori numit nemțește „Arbeitaverrmittlungsbureau", deși de origine Român, mare și încarnat patriot austriac, om lipsit cu desăvârșire de caracter și care pentru bani e în stare să-l vând și pe tată-su. Acest Procopovici, frate al Directorului liceului din Suceavă, e omul de absolută încredere al colonelului Fischer și mijlocitor între acesta și acei indivizi pe care el (Procopovici) îi crede potriviți pentru a fi angajați de Fischer ca spioni și agenți. Toacu Procopovici a fost în timpul acestui războiu de repetite ori în Țara Românească și prin București, având după cât se știe anume misiuni încredințate lui. Pentru cazul că l-am găsi în Cernăuți sau undeva în Bucovina, prima și cea mai elementară măsură de precauțiune va fi punerea la sigur adăpost a acestui fățarnic austriac." (p. 245)

Evident că cele două prenume ale austrofilului – *Tosko* și *Toacu* – ar putea sugera o poreclă, poate chiar scrisă greșit, pentru că, în realitate, pe fratele directorului Liceului de Stat din Suceava îl chema *Ion Procopovici*.

Pentru modul cum era monitorizat un sat bucovinean de către agenții siguranței din România, reproducem în întregime cele înregistrate despre ***Crasna Putnei*** din județul Storojineț:

„Totalul populației 1.756 suflete, dintre cari: 1.364 români, 146 germani, 212 jidani, restul, alte naționalități.

Oameni de încredere sunt: preotul de ajutor Alexandru Baciu, despre care am vorbit la comuna Crasna-Ilschi, preotul Baciu este foarte iubit de țăranii din amândouă Crasnele și se bucură de multă autoritate la ei. Are doi frați refugiați în Țara Românească liberă, unul Mihai Baciu, profesor la liceul din Bazargic, celălalt Constantin Baciu, învățător. Asupra multor nemți și jidani, spioni austro-ungari a căror nume nu-l cunoaștem, va putea da informațiuni preotul Baciu. Un om și român foarte cinstit este apoi primarul Nicolae Percec, cam 60 ani, absolvent a 4 clase gimnaziale, om bogat, foarte iubit de poporeni, cu multă autoritate în sat. Apoi gospodarul Toader Percec, țăran cărturar, cam 50 ani, bun român. Bun român este și țăranul Pavel Percec, știutor de carte. Vorbește și nemțește, este un om cu deosebit talent oratoric. Țăranul Pavel Percec, deși în vârstă de numai 40 ani, credem că va fi acasă, fiind bolnav de piept și slăbănog.

Oameni cari cunosc bine locurile din aceste părți și care vor putea fi utilizați în sensul acesta sunt: Ion Ihnat, țăran de cam 60 ani, bogat, deștept, foarte rafinat, știutor de carte, vorbește rusește și policește, e român bun și țintaș vestit. Apoi, țăranul Bărbuță, cam 65 ani, fost pădurar în decurs de mai mulți ani pe moșia boierului Stârcea, om voinic și cuminte. Țăranul Ihnat și Bărbuță sunt domiciliați în comuna Crasna-Ilschi și cunoscând în amănunte toate împrejurimile, toate potecile și plaiurile prin munți și păduri, ar putea servi drept călăuze până înspre Falcău și până înspre Brodina, în valea Sucevii. Tot ei vor ști să dea deslușiri și asupra altor oameni de încredere, cari ar putea să servească drept călăuze.

Parohul din Crasna Putnei, Mihai Bendevschi, pe care nu-l credem capabil să comită o ticăloșie mai ales față de armata sau autoritățile române, este totuși un om lipsit de o hotărîtă

convingere națională și se zice mai mult interesat de afacerile sale. Tocmai multă încredere nu i se poate da acestui preot. Foarte primejdios este dirigintele școlar Corneliu Vasilovici, român renegat, care nu vorbește decât nemțește, foarte ostil României și idealului național. E căsătorit cu o nemțoaică, sora unui înalt funcționar din administrația austriacă, cu numele Serfras. Acest învățător Vasilovici este un om foarte insinuant și foarte răutăcios și va trebui numaidecât ridicat și îndepărtat din comună cu întreaga sa familie. De altfel, e mult mai sigur că va face spionaj pentru austriaci sau va face intrigi și-i va intimida pe aceia cari ar vroi să se puie în serviciul cauzei românești etc.

În comuna Crasna Putnei este curtea marelui proprietar Stârcea și o parte din moșia sa. Primăria e în fața bisericii, aproape de școală. Ceva spre sud-vest de la primărie se găsește poșta și telegraful." (p. 94-96)

Nu se întrezărește din acest raport cuprinzător un conducător sau un grup cât de cât organizat și orientat în direcția investigată de serviciul siguranței românești. Manuscrisul *Memoriului* despre fruntariile bucovinene, trimis de către Iancu Flondor, în ianuarie 1915, ministrului prezident de la București, privitor la necesitatea și perspectivele cuceririi Bucovinei de către armata regală română nu pare să fi ajuns sub ochiul iscoditor al siguranței din regat.

Totuși întâlnim în acest raport numele câtorva dintre cei implicați primordial și direct în unirea Bucovinei cu Regatul României: Vasile Alboi-Șandru, Dionisie Bejan, Isidor Bodea, Vasile Bodnărescu, Dionisie Bucevschi, Iancu Flondor, Nicu Flondor, Octavian Ghiorghiu, Ion Nistor, Eusebie Popovici, Alecu Procopovici, Sextil Pușcariu... Lipsesc însă cei mulți luptători pentru unirea Bucovinei din ...familia Isopescu!!!

Impresionând, peste lozinci și fraze pompoase, scrisa neiertătoare a documentului.

Dosarul ***1916 Bucovina***..., alcătuit de Siguranța României are însă un întreit folos pentru cititorul român de peste veac: 1. Proiectul bine articulat al Regatului Român de a cuceri cu forța armată Ducatul Bucovinei; 2. Mixtura etnică a populației din acest ducat ...împestrițat impunea prudență sporită din partea factorilor implicați în reunirea provincii cu pământul strămoșesc și 3. Obiectivele pe care le viza conducerea politică și militară a Regatului România în Bucovina erau bine stabilite încă înainte de ieșirea României din neutralitate...

Lipsește din acest raport orice referință despre localitățile și oamenii din partea de nord a orașului Cernăuți – Sadagura, Coțmani, Zastavna –, ceea ce stârnește oarecari întrebări: Nu au fost culese informațiile trebuitoare? Au existat informații culese dar nu au fost prelucrate în acest raport? Foile cu datele din această parte a Bucovinei, ca și din satele de lângă Gura Humorului, s-au răzlețit și pierdut?

Față de cele câteva pagini din același raport, tipărite de cercetătorul basarabean Ion Varta, în ***Bătălia pentru Bucovina***..., ed. cit., volumul îngrijit de preotul cărturar Dumitru Valenciuc aduce un spor bogat și prob în cunoașterea Bucovinei din vremea primului război mondial. Îl felicit din toată inima și atrag atenția forurilor culturale din județul Suceava, ca să nu spun chiar întreaga Bucovină, de a lua în seamă obolul științific al neobositului cercetător, pe care nu-l vedem abonat la premii, ornat prin prezidii, paranghelii patriotarde și clasamente păguboase. Smerenia sa creștinească ar trebui recompensată măcar cu câteva vorbe frumoase!

Cartea mai cuprinde un *Memoriu*, dactilografiat așijderea, semnat de dr. Gheorghe Negoescu, din Cernăuți, 8 iunie 1917 (p. 265-274), o scrisoare expediată de poetul Gavril Rotică, din București, către generalul C. Prezan (p. 275-277, facsimil p. 277-278), o bibliografie (p. 279-281), un indice de nume (p. 283-303) și un tabel cu titlurile cărților publicate de acest harnic cărturar bucovinean.

Ilustrată discret cu facsimile după documentul editat, ***1916 Dosar relativ la Bucovina***... nu este o carte mare, la format A5 (13x20 cm), ci doar o carte măreață pentru informațiile și semnificațiile cu care ne înzestrează chiar și după un veac, spulberând afirmația despre Unirea Bucovinei – *„acest eveniment neașteptat"* –, rostită de istoricul Ion I. Nistor.

Unirea Bucovinei cu Regatul României nu mai trebuia așteptată de peste zări, mocnea acolo, în sufletul românilor, între baionetele și spânzurătorile jandarmilor austriaci, pândea din ferestrele caselor pitulate printre dealuri și pomi, scânteia în ochiul helești elor și al bolboanelor din Prut,

Suceava, Moldova și Ceremuș, răsufla înăbușită în scârțietura carelor, în pocnetul harapnicelor, în dangătul clopotelor de la biserici, unirea era acolo, în pământul Bucovinei, în oasele strămoșilor, în icoanele sfinților din mănăstiri, în straiele românilor, în chipurile înlăcrimate, în sufletul lor oropsit și aștepta doar chiotul izbăvitor, să fie stârnită spre a cuprinde zare de peste hotare...

TEMEIUL UNIRII BUCOVINEI CU REGATUL ROMÂNIEI

**[*Temeiul Unirii Bucovinei cu Regatul României*,
Cuvânt înainte, antologie, comentarii și bibliografie de Ion Filipciuc,
Biblioteca „Miorița", Câmpulung Moldovenesc, 2018, 295 p.+1 h.]**

Ioan ȚICALO

***Am folosit, prin urmare, cuvântul „temei" cu
sensul cel mai grav, acela de miez al unei acțiuni
ori al unui comportament, virtute supremă care poate justifica
relația dintre trecut și viitor într-un proces precum este
Unirea românilor într-un singur stat național.***
(Ion Filipciuc)

Austriecii ultimului sfert de veac de secol XVIII erau convinși „că districtul Bucovinei a fost dat pe vecie Casei de Habsburg (...)"[1], o formulă parșivă care trebuia să reducă la tăcere orice încercare de opoziție și taxată de gazetarul Mihail Eminescu în termeni înscriși în sfera adevărului: „Vânzare, fără de lege nepomenită și uneltire mișelească, afacere dintre o muiere desfrânată și între pașii de Bizanț"[2]. Odată ce și-au zis că se înstăpânesc pentru totdeauna, ca orice imperiu, clădit pe forță brută și pe exploatare, și-au trimis în noul teritoriu anexat cohorta de lipitori întru chivernisire.

„Veșnicia", de care vorbea Maria Tereza, a durat aproape un veac și jumătate, pentru populația autohtonă însemnând privațiuni de tot felul și suferință atroce. Pe lângă aroganță, nedreptate și spolierea avuției, stăpânii de atunci au lăsat posterității termenul „Bucovina", însușit atât de omul simplu, cât și de istorici.

Comemorarea Centenarului Unirii a oferit prilejul unor cercetători să readucă în actualitate evenimente dramatice ale Primului Război Mondial care au înecat în sânge vaste teritorii ale Europei, inclusiv cel al Bucovinei, destrămarea celor două imperii, în disputa lor aprigă asupra Țării Fagilor, și revenirea acestui spațiu în hotarele firești ale României. Așa se face că la Suceava au apărut câteva cărți de referință cum ar fi ***Mihai Eminescu – La Bucovina***, antologie, studiu literar, anexe de Nicolae Cârlan, ediția a II-a, revăzută (Cuvânt înainte de Dimitrie Vatamaniuc), Constantin Kirițescu – ***Povestea sfântului nostru război***, Mihai Iacobescu – ***Scrisori din Bucovina. Oameni, cărți, fapte*** și ***Reflecții privind România Mare (zămislire, evoluție, prăbușire)***, Ion Popoiu – ***Întemeierea României***, Ion Filipciuc – ***Câmpulungul în Zorile Unirii***, ***Generalul Iacob Zadik în Bucovina – documente și comentarii*** și ***Temeiul Unirii Bucovinei cu Regatul României***.

Volumele semnate de costișo-câmpulungeanul Ion Filipciuc, avându-și baza într-o documentare de o acribie care impresionează, ca urmare a unui... travaliu de câțiva ani, cuprind, fatalmente, în desfășurarea evenimentelor, patru momente esențiale:

- răpirea părții de nord a Moldovei de către austrieci (o suprafață de aproape 10.500 km pătrați);
- exploatarea nemiloasă a acestui teritoriu și deznaționalizarea forțată, mai ales prin rutenizare;
- destrămarea celor două imperii (habsburgic și țarist) în urma Primului Război Mondial și dezastrul produs asupra Bucovinei;

---

[1] Viorica Cernăuțeanu – ***Pojorâta Bucovinei. File de istorie***, Suceava, 2017, p. 128.

[2] Mihail Eminescu – ***La anul 1774...***, „Curierul de Iași", X, nr. 106/30 sept. 1877, p. 3 și reprodus în „Telegraful", VII, nr. 1645/5 oct. 1877, p. 2-3, cu titlul ***Câteva pagini istorice***.

- finalul fericit adus de oameni jertfelnici şi cu dragoste de Patrie, când Fiica-Bucovina, răpită şi maltratată cu o aroganță şi nesimțire de neiertat, a putut reveni la sânul Mamei-România.

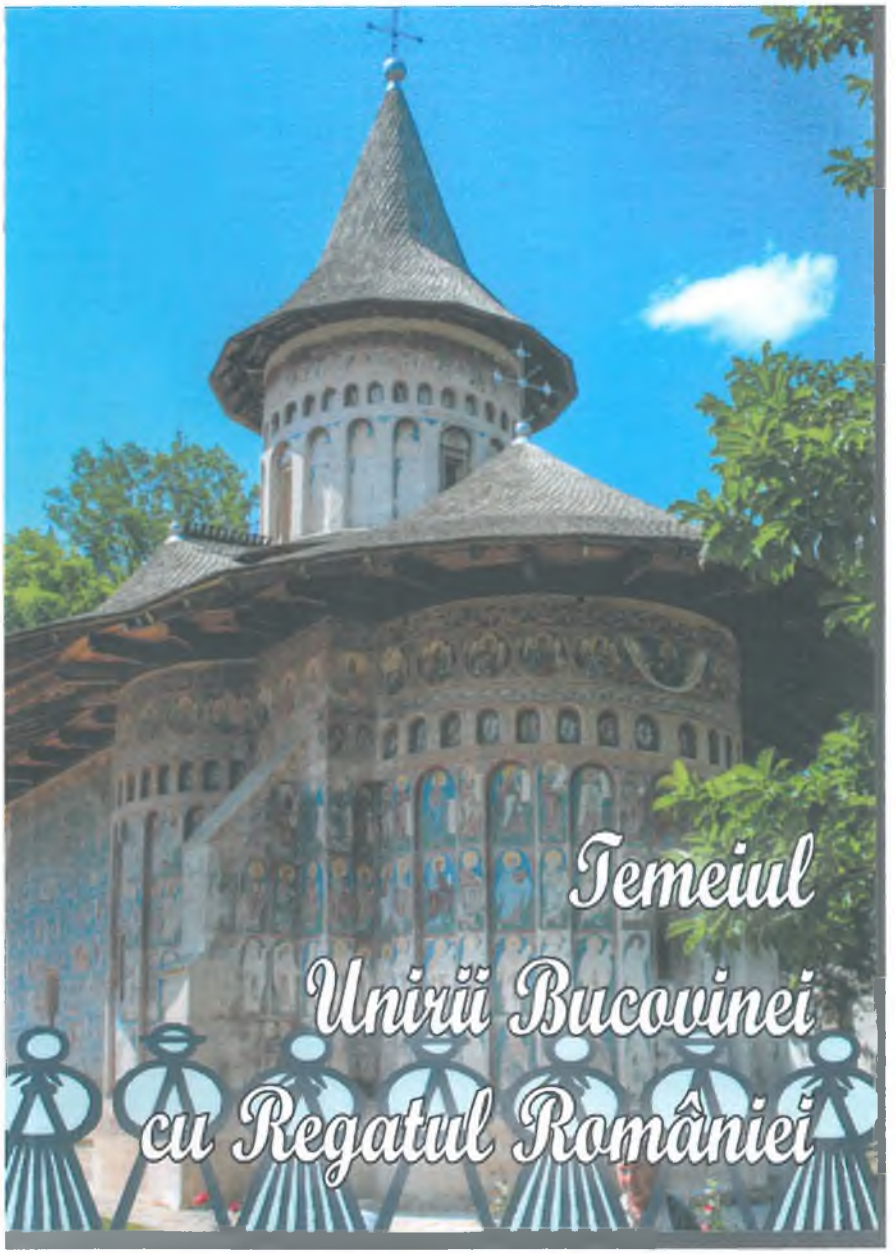

Subliniez că fiecare din cărțile lui Ion Filipciuc au câte un ***Cuvânt îndărăptnic***, unde cercetătorul îşi expune punctul de vedere asupra evenimentelor prezentate, fără ca ideile sale să curgă lin şi catifelat, ci, dimpotrivă, el îşi asumă responsabilitatea de a stârni bolovanii istoriei, arătând lumii, pe bază de documente, fața (încă!) nevăzută a acestora. Fiind considerat de unii drept un cârcotaş, el îşi cinsteşte statutul prin aceea că îşi apără cu dârzenie (doar e bucovinean!) ideile şi prestația unei logici de fier.

*Semnalul tăios de alarmă l-a dat tot inflexibilul gazetar Mihail Eminescu, urmărit într-o vreme de un agent austriac: „La anul 1774 au intrat oştirile austriecești, cu disprețul oricărui drept al ginților, în pace fiind cu Poarta şi cu Moldova, în partea cea mai veche şi cea mai frumoasă a țărei noastre, la 1777 această răpire fără seamăn s-a încheiat prin vărsarea sângelui lui Grigorie Ghica V.

Vod. (...) vânzarea Bucovinei va fi o vecinică pată pentru împărăția vecină, deapururea durere pentru noi."[3]

Ideea avea să fie reluată de Narcis Crețulescu în ***Istoria Sfintei Mănăstiri Rîșca – Bogdănești din județul Suceava***, publicată la Mănăstirea Neamț, în care autorul amintește că încă din 1771 Viena a trimis, în secret, o comisie de ofițeri în Țările Române în vederea evaluării pământului și a oamenilor. A fost întocmit un raport (publicat la Londra în 1788) care propunea trei variante de ocupare: 1. prin învoială cu Poarta; 2. prin război; 3. prin răscumpărare în bani, „ca pe țigani sclavi".[4]

Evident că a fost aleasă calea cea mai puțin costisitoare. Ce a însemnat aceasta? O spune pe șleau Ion Jalea într-o broșură din 1919, de unde Ion Filipciuc a extras ultima parte și unde stă scris negru pe alb: „La 25 aprilie 1775 se iscălește convenția formală între Austria și Turcia, care pecetluiește răpirea. O tabacheră de aur, împodobită cu briliante și 5.000 galbeni, dăruiți mareșalului rus Romanțov și încă câteva mii de galbeni, cu care s-au mituit diplomații și funcționarii turci: atâta a costat Bucovina pe Austria."[5] Un peșcheș care a deturnat istoria unui întreg ținut, devenit sursă de profit maxim pentru noii stăpâni. Protestul ferm al voievodului Grigorie Ghica a avut drept urmare asasinarea acestuia, singura modalitate de a-l fi făcut inofensiv. M. Eminescu aduce în atenția cititorilor săi, în finalul articolului citat, că, într-o noapte din anul 1777, în liniștea atotcuprinzătoare, călugării mănăstirii Putna au fost treziți de glasul tânguitor al clopotului celui mare, în vreme ce biserica s-a luminat de o lumină stranie și nemaivăzută. Când a fost deschisă ușa de primul monah, în clipa aceea Buga a tăcut, iar biserica s-a cufundat într-un întuneric de nepătruns. Până și candelele de pe mormântul marelui Ștefan, „atletul lui Hristos", se stinseseră, cu toate că aveau destul untdelemn. A doua zi, cei din obște au putut să vadă un chip mohorât, poetul-ziarist încheindu-și articolul cu o dublă și semnificativă interogație: „Aprinde-se-vor candelele pe mormânt? Lumina-se-va vechiul portret?" Cele două întrebări mi-au provocat și mie încă una: va fi avut în minte acest final, încărcat de pură atitudine patriotică, contemporanul nostru bucovinean Radu Mareș, atunci când s-a apucat să scrie romanul ***Când ne vom întoarce?*** Din păcate, el nu ne mai poate răspunde, iar astăzi, la Centenarul Unirii, n-avem decât să constatăm că, la vremea aceea, raptul a provocat sângerarea pământului sfânt al Bucovinei noastre și că sângerarea continuă după 1940, printr-o înțelegere între doi tâlhari ai istoriei, fiecare din ei visându-se stăpânul lumii...

*Același Ion Jalea (în realitate, pseudonimul lui Liviu Rebreanu), pomenit mai sus, vorbește, pe bună dreptate de „tendința (...) de nimicire a populației române", pământul autohtonilor intrând încet și sigur în posesia străinilor prin îngăduința stăpânirii austriecilor. Că românii erau majoritari în Țara Fagilor o dovedește scrisoarea generalului Spleny din august 1777, adresată locuitorilor de aici, în numele împărătesei Maria Tereza, prin care anunța că pe 1 octombrie st.v. (13 oct. st.n.) sunt chemați deputații la Cernăuți pentru a jura credință împărăției, textul scrisorii fiind redactat în limba română. Și iată reversul, consemnat, după niște ani, de un martor ocular: „Eu singur am văzut cazuri, unde țăranul român a fost pălmuit, bătut, ghiontit și aruncat afară din birou, pentru că nenorocitul român a îndrăznit să vorbească cu amploiatul străin, românește."[6] Același autor amintește că la 1898 universitarul cernăuțean Stocki declara sus și tare în fața a două sute de răzeși din Carapciu că Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare „vorbeau și scriau numai rusește" și abia după mutarea capitalei la Iași, „au început dânșii a vorbi și a se ruga românește." Răzeșimea de aici e, așadar, „os din osul rusesc, sânge din sângele rusesc și trebuie să se ție de ruși (...)". În urma unei

[3] ***Ibidem***, aceleași pagini.

[4] Narcis Crețulescu – ***Istoria Sfintei Mănăstiri Rîșca – Bogdănești din județul Suceava***, Tipografia Mănăstirii Neamț, an neprecizat, p. 86.

[5] Ion Jalea – ***Ardealul, Banatul, Crișana, Maramureșul și Bucovina***, Ed. Steinberg, București, 1919, Temeiul Unirii Bucovinei cu Regatul României, Cuvânt înainte, antologie și bibliografie de Ion Filipciuc, Biblioteca „Miorița", Câmpulung Moldovenesc, 2018, p. 18.

[6] Isidor Ieșanu – ***Rutenizarea Bucovinei și cauzele deznaționalizării poporului român. După date autentice***, ediție îngrijită și prefațată de I. Oprișan, Ed. Saeculum I. O., București, 2014, p. 79.

astfel de aberații, Isidor Ieșanu simte nevoia să se revolte, întrebându-se dacă respectivul personaj e „un om nebun, sau un *ignorant de gradul cel mai rușinos*." (s.a.)

Interesant este faptul că, pentru a ilustra fenomenul deznaționalizării Arboroasei pus la cale de cabinetul de la Viena, Ion Filipciuc apelează la o scriere documentată a preotului Dumitru Valenciuc de la Volovăț[7], de unde aflăm date edificatoare pentru anul 1916. Orașul Siret avea în componența sa „7.815 suflete, dintre cari: 715 români, 498 germani, 2.070 ruteni, 3.178 jidani, 345 poloni, restul, alte naționalități." În Rădăuți, capitală de județ, trăiau „16.604 suflete, dintre cari 4.455 români, 5.256 germani, 492 ruteni, 5.940 jidani, 345 poloni, restul, alte naționalități." Pentru Cernăuți, datele sunt următoarele: „61.360 suflete, dintre cari5.569 români, 5.927 germani, 11.259 ruteni, 11.516 poloni, 345 cehi, 55 maghiari, 26.651 jidani, restul, alte naționalități." Cifrele exclud de la sine orice comentariu. Ar putea să rămână doar observația referitoare la termenul de „jidan", acesta fiind folosit în mod curent, fără să includă în nici într-un caz o semnificație depreciativă. Adaug, totuși, una din observațiile aceluiași Ion Jalea: „Câte meșteșuguri trebuie să fi întrebuințat ticăloșia austriacă spre a dobândi această distrugere vădită a poporului băștinaș bucovinean!"[8] Și nu e de mirare că Eminescu a descoperit aici versuri populare, model pentru strigătul său disperat din ***Doină***, redate și de I. Filipciuc:

„Și e plină de străini,
Ca iarba de mărăcini,
Și e plină de dușmani,
Ca râul de bolovani,
Iar mila străinului
E ca umbra spinului:
Când vrei să te umbrești,
Mai tare te dogorești."[9]

De notat că din 36 mănăstiri și schituri, centre de iradiere și de întreținere a sentimentelor și convingerilor patriotice, noua stăpânire, încercând să-și asigure propria liniște (pentru vecie?), a lăsat să funcționeze doar patru! Întrebarea e câți români ar mai fi rămas aici, dacă, prin reducere la absurd, coroana austriacă ar fi umbrit în continuare Bucovina? Până una-alta, istoria a vrut altfel și, pe jumătatea ei nordică, s-au înstăpânit alții, cu spornică hainie, chiar dacă Pactul acela diavolesc a fost izbit în creștet de nulitate. Bubuitura i-a asurzit pe cei de azi!...

Apelez din nou la mărturia cutremurătoare a lui Ion Jalea, un suflet sfâșiat de durere: „Nicăiri războiul n-a făcut mai crâncene ravagii ca în Bucovina. Invazia rusească, întoarcerea austriacă, noua invazie rusească, reîntoarcerea militarismului austriac... au lăsat răni care numai cu greu se vor putea vindeca. Îndeosebi românii au avut să sufere chinurile cele mai îngrozitoare. Persecutați de austriaci, persecutați de ruși, au trebuit să îndure toate grozăviile războiului. Mii de români nevinovați au umplut temnițele și spânzurătorile, în vreme ce floarea bărbaților bucovineni își vărsau sângele pe toate câmpurile de luptă pentru a salva stăpânirea ce-i schingiuia."[10]

Ion Filipciuc, cel cu ochi de vultur, oferă cititorilor și o plăcută surpriză, inserând în volumul ***Temeiul Unirii...*** două cronici parohiale (din Frătăuții Noi și Ostra), adevărate mine de aur privind mișcările beligeranților și urmările trecerii acestora în Bucovina. Aflăm astfel că doar într-o singură lună din 1915 rușii au sărăcit populația din districtul Câmpulungului „prădând avutul particularilor

[7] Preot Dumitru Valenciuc - ***1916 Dosar relativ la Bucovina și organizația ei***, tipărită cu binecuvântarea ÎPS Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Ed. Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, Suceava, 2018, p. 74 – 77.

[8] Ion Jalea – ***op. cit.***, la Ion Filipciuc – ***Temeiul Unirii...***, p. 18.

[9] Mihail Eminescu – ***op. cit.***, aceleași pagini, la Ion Filipciuc – ***Temeiul Unirii...***, p. 12.

[10] Ion Jalea – ***op. cit.***, la Ion Filipciuc – ***Temeiul Unirii...***, p. 21.

și au necinstit femei și fete fără simț de omenie. Pentru aceea au fost rău bătuți și fugăriți."[11] Există în volum confirmarea celor consemnate de Cronică în articolul ***Întâmplările cele mai însemnate din anul 1918***[12] de Victor Morariu, a cărui revoltă se simte imediat când afirmă că rușii „prădau ziua mare fără frică și fără rușine."

Nici ucrainenii nu s-au lăsat mai prejos. Profitând de ceea ce s-ar chema un oarece „vid de putere", s-au dedat la un soi de haiducie deșănțată, obligându-l pe Iancu Flondor să apeleze la armată:

„Domnule General,

În numele Consiliului Național vă comunic următoarele: În ziua de 6 noiembrie [1918] st. n. au pus rutenii cu forța mâna pe guvernul țării. În urmă s-a deslănțuit pretutindeni o anarhie, s-au format bande cu caracter bolșevist, amenințând libertatea, averea și viața locuitorilor acestei nefericite țări. Primim știri aproape din toată țara, mai ales din nordul Bucovinei, de volnicii brutale cu daune ireparabile. Toate prăzile se cară în Galiția."

Ion Filipciuc descoperă la Arhivele Naționale din Suceava o scrisoare a sublocotenentului Ilie Lazăr adresată „Domnului Șerban Flondor, București" și datată 1 septembrie 1964, în care fostul dezertor din armata austriacă își povestește peripețiile din drumul său către Cernăuți și întâlnirea sa cu profesorul Sextil Pușcariu, aflând de la acesta că „orașul este ocupat de vreo 700 de galițieni, care jefuiesc cazărmile și periferia orașului, duc lucruri de mare valoare spre Sniatin [Grigore Ghica Vodă de mai târziu]. Toți românii sunt ascunși prin pivnițe și poduri de case și ne temem că ne vor duce ca ostatici în Galiția."[13] Până atunci, însă, avem de a face cu atrocitățile poliției comandate de generalul austriac Eduard Fischer date în vileag de dr. Aurel Morariu, deputat în Parlamentul României, prin cuvântarea din 4 februarie 1920[14], inserată de autor în volum, cu mențiune că textul a fost tipărit inițial în „Monitorul Oficial". Conform expunerii deputatului Aurel Morariu, sute de persoane au fost arestate pe simple bănuieli, maltratate cu sălbăticie și insultate „mai ales de populația evreiască". Jandarmii lui Fischer au schingiuit și au asasinat oameni nevinovați, asasinii însușindu-și averile bieților români. Un singur exemplu: „În ziua de 22 octombrie 1914, au fost executați prin ștreang pe peronul gării din Hliboca, fiind „atârnați câte doi de felinare" câțiva tineri, cu vârste între 15 și 29 ani. În aceste condiții dramatice, ministrul de război, generalul Hârjeu, emite un ordin prin care e trimis în Bucovina generalul Iacob Zadik, comandantul diviziei a 8-a, având la dispoziție trupele necesare, pentru instaurarea ordinii. Generalul descinde în Suceava pe 26 oct./ 8 nov. 1918, urmând ca în data de 29 oct./ 11 nov. să intre cu trupele din subordine în Cernăuți.

*În continuare, e meritul aceluiași Ion Filipciuc de a fi descâlcit, pe bază de documente, ordinea operațiunilor militare ce au contribuit la proclamarea Unirii:

- 24 oct./6 nov. maiorul Anton Ionescu urcă, în fruntea unui pluton de grăniceri, dinspre Ițcani spre Suceava, dând o proclamație în care se simte exasperarea trăită până atunci de toți românii și speranța într-un viitor „de aur": „de azi înainte graniță între români să numai fie";

- la aceeași dată, generalul Constantin Neculcea și sublocotenentul Traian Roșu, cu Regimentul 15 Infanterie Fălticeni, se deplasează, prin Cornu Luncii, către Gura Humorului;

- a doua zi, Regimentul 16 Infanterie Fălticeni ajunge la Câmpulung Moldovenesc, unde colonelul Gologan dă și el o proclamație, înaintând apoi spre Vatra Dornei. În ce privește Câmpulungul, trebuie precizat că Traian Roșu, intitulându-se "Fost ofițer voluntar în armata română", a plecat de sub Rarău către Fălticeni, cu un grup de cetățeni și soldați, în 22 octombrie, pentru a cere ajutor militar, aici fiind primiți de generalul Constantin Neculce și prefectul Leca.

---

[11] ***Condica cronicală a expositurei parohiale ort. Or. în Ostra***, vol. Vasile Diacon – ***Cronicele Suhăi Bucovinene***, II. Ed. Tipo Moldova, Iași, 2006, p. 274, la I. F. p. 147.

[12] ***Calendarul poporului pe anul ordinar 1919***. Redigiat de Aurelian Tăutul, preot ort. Or., Anul V, Editura și Tipografia „Școala Română", Suceava, 1918, p. 37 – 46, la I. Filipciuc - ***Temeiul Unirii...***, p. 179.

[13] Ion Filipciuc – ***Temeiul Unirii...***, p. 111.

[14] „Glasul Bucovinei", Cernăuți, III, nr. 352/15 februarie 1920, p. 2 – 6, Ion Filipciuc – ***op. cit.***, p. 69.

Pătruns în această memorabilă călătorie de o înaltă simțire patriotică, ofițerul Traian Roșu avea să consemneze, plin de mândrie: „Camionul s-a pus în mișcare, tricolorul fâlfâia în vântul de toamnă; batistele celor rămași ne trimiteau salutul lor. Mergeam spre răsărit. Spre drumul învierii neamului nostru" , ca să-și încheie textul în aceeași notă optimistă: „Numai că acolo tot s-a întâmplat în acea zi ceva. Un lucru mare, grandios. Răsăritul s-a deșteptat. Un popor a înviat."[15]

Din păcate, profesorul de elită și directorul de anvergură Ioan Bilețchi – Albescu avea să trăiască, după Unire, același sentiment de neîmplinire și dezamăgitor ca și Iancu Flondor. Explicația pentru omul de cultură câmpulungean? „Mita și corupția deschide astăzi orașele și satele noastre unor elemente care numai binele nu ni-l voiesc".[16]

- 26 oct./ 8 nov. Regimentul 29 din Dorohoi se deplasează, prin Mihăileni, la Siret, unde este instalată administrația românească;

- 27 oct./ 9 nov., intră în Cernăuți dinspre Noua Suliță sublocotenentul maramureșean Ilie Lazăr în fruntea unei companii de honvezi români (toți dezertați din armata austro-ungară), arborând pe turla primăriei tricolorul românesc, „iar proclamația generalului Iacob Zadik, lansată dintr-un aeroplan românesc, pecetluiește revoluția română din Bucovina."[17]

Generalul Iacob Zadik pune piciorul în Cernăuți pe 11 noiembrie, fiind primit cu ovații. Până atunci, însă, a avut de a face cu dr. Aurel Onciul care s-a prezentat la comandantul diviziei cu solicitarea împărțirii Bucovinei între ucraineni și români. Trădătorul devine impertinent și, potrivit amintirilor maiorului Anton Ionescu, se cocoșește în fața lui Iacob Zadik: „ -- Generale, trecerea armatei peste Siret nu o voi permite."[18] Înainte de acest tulburător moment, același malefic personaj a avut obrăznicia să-l amenințe și pe Sextil Pușcariu: „Nu uita că ești căpitan în armata austriacă și că generalul Fischer („Spune-mi cu cine te aduni, ca să-ți spun cine ești!") are puteri discreționare în Bucovina. O vorbă din partea mea, și mâine ai apucat drumul trădătorilor de patrie!"[19] Vânzătorul de Patrie are neobrăzarea să vorbească de... trădare. De altfel, profesorul Dimitrie Onciul avea să califice același personaj, în fața lui Leca Morariu, drept un calomniator ordinar.[20] Ion Filipciuc a descoperit, de asemenea, și jocul nu tocmai cinstit al profesorului Ion Nistor, cel ce elogiază monarhia austro-ungară în urma atentatului de la Saraievo, prilejuindu-i lui Nicolae Coman [Cotos] un răspuns cât se poate de tăios: „A te manifesta chiar astăzi, în Bucovina, în favorul austriacilor, al dușmanilor și împilatorilor noștri, este fără îndoială cea mai mare crimă națională ce poate s-o comită un bucovinean."[21] Visându-se, la un moment dat, comisar al popoarelor din Bucovina, același Ion Nistor a înaintat o halucinantă propunere: de a fi dizolvat Consiliul Național din Bucovina.

Strălucește, în schimb, figura lui Iancu Flondor, președintele Congresului Bucovinei, considerat de inginerul Aurel Țurcanu, eroul național, înflăcăratul patriot care „n-a putut fi ademenit de nici o mărire sau distincție"[22] austriacă. El e descendentul unei străvechi familii de boieri, cu sânge de români adevărați, printre care un armaș din secolul al XVII-lea, Tudor Flondor.

---

[15] Ion I. Nistor – ***Amintiri răzlețe din timpul Unirii***, Tiparul „Glasul Bucovinei", Cernăuți, 1938, p. 352 – 367; reprodus în vol. ***Amintiri bucovinene din vremea Unirii***, Ediția îngrijită și prefață de Doina și Liviu Papuc, Ed. Alfa, Iași, 2000, p. 193 – 199, în Ioan Bilețchi – Albescu și Traian Roșu - ***Câmpulungul în Zorile Unirii***, Culegere întocmită de Ion Filipciuc, Biblioteca „Miorița", Câmpulung Bucovina, 2014, p. 42 – 53.

[16] Ioan Bilețchi – Albescu și Traian Roșu, ***op. cit.***, p. 82.

[17] Ion Filipciuc – ***Temeiul Unirii...***, p. 269.

[18] „Gazeta Bucovinenilor", București, III, nr. 26/ 15 ian. 1936, p. 1 – 2, Ion Filipciuc – ***Temeiul Unirii...***, p. 104.

[19] Sextil Pușcariu – ***Memorii***, Ediție de Magdalena Vulpe, prefață de Ion Bulei, Ed. Minerva, București, 1978, p. 320, Ion Filipciuc – ***Temeiul Unirii...***, p. 213.

[20] Leca Morariu – ***Opere***, vol. IV (Jurnal 1909 – 1919). Text stabilit de Maria Olar și Olga Iordache, Cuvânt introductiv de Liviu Papuc, Ed. Tipo Moldova, Iași, 2018, p. 368.

[21] Dr. Nicolae Coman – ***Martiriul Bucovinei 1914 – 1915***, Ed. Librăriei Pavel Suru, București, 1915, p. 276, Ion Filipciuc – ***Temeiul Unirii....*** p. 202.

[22] Ion Filipciuc – ***op. cit.***, p. 278.

Boierul patriot, neputând răbda jecmăneala grecilor, „a luat de urechi pe unul din acești greci boieri, l-a încălecat pe un măgar, cu fața spre coada măgarului și cu coada în mână și așa l-a plimbat pe străzile Iașului."[23] Iancu Flondor s-a aflat în fruntea Congresului care în 28 noiembrie a votat în unanimitate Unirea cu România, în sala de marmură a Palatului Mitropolitan din Cernăuți aflându-se și delegați ai polonezilor și germanilor din Bucovina. Generalul Iacob Zadik avea să consemneze că în ziua respectivă, după hora din Piața Unirii (N. Tcaciuc – Albu își amintea că „am jucat și eu între o cucoană grasă și un hulubaș de fată") până seara târziu a fost în oraș o vie animație, pe fețele tuturor citindu-se bucuria de a fi participat la cel mai însemnat act din istoria Bucovinei.[24]

S-a întâmplat, însă, că evenimentul epocal al Unirii a avut și o altă fațetă mai puțin plăcută, aceea că a urmat dezbinarea românilor (nici azi nu-i altfel, în partea de nord!), ceea ce l-a făcut pe Iancu Flondor să declare, cu francheța-i obișnuită, că nu înțelege „ca din grădina Bucovinei să facem o băltoacă"[25], retrăgându-se în singurătatea din Storojinet, iar concluzia lui Ion Filipciuc e memorabilă: „Oricum, Iancu Flondor și-a trăit ultimii ani ca un arheu jignit"[26].

Autorul din Câmpulungul Bucovinei nu are o formație de istoric. Cu toate acestea, volumele sale impresionează printr-o bogată bibliografie, prin faptul că a călătorit prin țară în căutarea arhivelor referitoare la perioada istorică în discuție și printr-un evident patriotism aflat în slujba adevărului. Nu-i mai puțin adevărat că autorul se prezintă, ca de obicei, cu interpretări și idei noi. Așa, de pildă, crede că formula *războiul pentru reîntregirea neamului* nu acoperă realitatea istorică de care s-a ocupat și, în consecință, propune o alta: *dezatârnarea de stăpânirile vecine*. (s.a.) Referitor la actul Unirii, I. Filipciuc, „atent la tot și la toate", după expresia lui Marin Sorescu, descoperă câteva temeiuri care justifică, în special, finalul Declarației: „Unirea necondiționată și pentru vecie a Bucovinei, în vechile ei hotare până la Ceremuș, Colacin și Nistru cu Regatul României." Așadar,

*suntem în fața unui ***temei teluric***, pământul acesta fiind locuit și muncit cu trudă de români;

*există și un ***temei istoric***, teritoriul Bucovinei fiind stăpânit cu drepturi depline de voievozii și boierii noștri și „având cărți de proprietate inalienabilă înaintea oricărui pretendent;"[27]

*un ***temei juridic***, prin care Curtea de la Viena asigura autohtonii că va păstra legile, obiceiurile, limba și credințele religioase ale acestora; angajamentul, ca oricare altul, a fost uitat de-a doua zi;

*facem cunoștință și cu ***temeiul etnic***, având în vedere că Bucovina, luată cu hapca de austrieci, face parte din Moldova și era locuită, la momentul răsluirii, de români; (Interesant e faptul cum rechinii istoriei visează, cu fălcile deschise la extrem, să înghită o pradă cât mai voinică, fără să se gândească nici o clipă că ar putea să se înece. Autorul, în consemnarea cronologică a evenimentelor, atrage atenția că, în 13/26 martie 2017, cancelarul german și ministrul de externe al Austro-Ungariei se pun de acord printr-un document în care se stipula că, „în cazul victoriei Puterilor Centrale, teritoriul Regatului România i se va atribui Austro-Ungariei."[28] N-a fost să fie, vorba lui Constantin Noica.);

*în sfârșit, un ***temei sacru***, spațiul fiind ocrotit de crucea Bisericii românești. I. Filipciuc, făcând aluzie și la raptul stalinist, face trimitere la afurisenia textelor vechi, documente emise de cancelariile domnești și nu numai încă de pe vremea lui Alexandru cel Bun (în limba română și nu în cea rusă!): „Iar cine ar vrea să strice această danie și întăritură să fie blestemat de Dumnezeu..., să aibă pârâșă și răzbunătoare pe prea curata stăpâna noastră născătoare de Dumnezeu... la cumplita

[23] „Timpul nou", Foaia soldaților români, Editor și redactor Filimon Taniac, Viena, II, nr. 9/ 27 iulie 1919, p. 3, text reprodus din ziarul „Chemarea", București, 17 aprilie 1919, semnat de M. Mircea, Ion Filipciuc – ***op. cit.***, p. 280.

[24] Ion Filipciuc – ***Generalul Iacob Zadik în Bucovina***, Biblioteca „Miorița", Câmpulung Moldovenesc, 2018, p. 66.

[25] Ion Filipciuc – ***Temeiul Unirii...***, p. 283.

[26] ***Ibidem***, p. 283.

[27] Ion Filipciuc – ***Temeiul Unirii...***, p.7.

[28] Ioan Bilețchi – Albescu și Traian Roșu – ***op. cit.***, p. 11.

și înfricoșata zi a judecății și a răsplatei... și de cei 12 sfinți și de frunte apostoli și de cei 318 părinți de la Nicheia... și să moștenească blestemul tuturor celor care din veac au trăit după poruncile lui Dumnezeu... și să fie anathema și cathatema diavolului, acum și în veacul vecilor, amin!"[29]

Se cuvine a spune în încheiere că, dacă patria nu se slujește cu vorbe, ci cu fapte, Ion Filipciuc face, în acest sens, o demonstrație cu asupra de măsură.

[29] Ion Filipciuc – ***Generalul Iacob Zadik în Bucovina***, p. 160.

Gheorghe Hobincu, *Frumoasele zile din Aranjuez. Memorii* I, *Omul sub vremuri. Memorii* II, ediţie îngrijită de Lavinia Seiciuc, Editorial de la Asociación Cultural Cancro, Granada, 2017-2018 (vol. I 292 p.; vol. II 294 p.)

Radu Florian BRUJA

Dacă ar fi să spunem că în cultura română nu a existat un apetit pentru memorialistică decât fragmentar sau aparţinând unor personalităţi care au jucat, la un moment dat, un rol mai mult sau mai puţin semnificativ în evenimentele secolului XX ar fi să repetăm o realitate ştiută. Mediul privat, forfota categoriilor sociale mărunte şi a lumii periferice nu s-au bucurat de însemnări, amintiri sau memorii care să ne ajute să înţelegem pe deplin lumea românească a veacului trecut. De aceea, orice demers de acest fel este salutar. Astfel de mărturii ne oferă deschideri spre istoria mică, istoria locală, istoria intimităţii prezentându-ne detalii necunoscute care creionează sub diverse aspecte tumultuosul veac al XX-lea. În acest context, scoaterea la lumină a unor izvoare narative precum este volumul de faţă constituie un deziderat de maximă însemnătate. Din această perspectivă, amintirile lui Gheorghe Hobincu prezintă un grad ridicat de originalitate, orizontul pe care îl conturează încălecând perioada interbelică, anii celui de al doilea război mondial şi primele decenii ale regimului totalitar comunist. Este meritul lingvistei Lavinia Seiciuc de a pregăti acest text pentru tipar, de a-l îngriji şi de a-l întregi cu un bogat aparat critic. Iar editura spaniolă a Asociaţiei Culturale Cancro din Granada, sub auspiciile căreia a fost editat manuscrisul, a conferit o şi mai mare vizibilitate acestui demers. O impresionantă *Notă asupra ediţiei* (p. 9-19, vol. I) semnată de editorul volumelor, poate fi un model pentru orice demers editorial de acest gen.

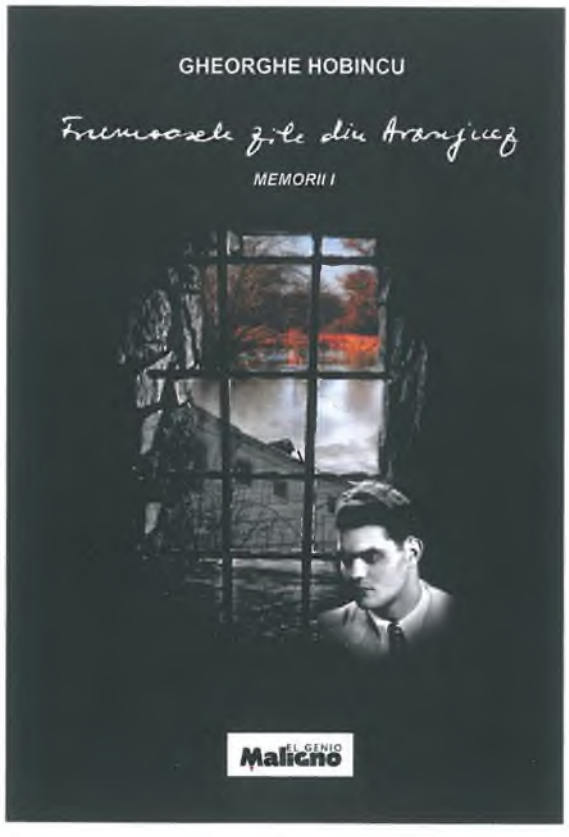

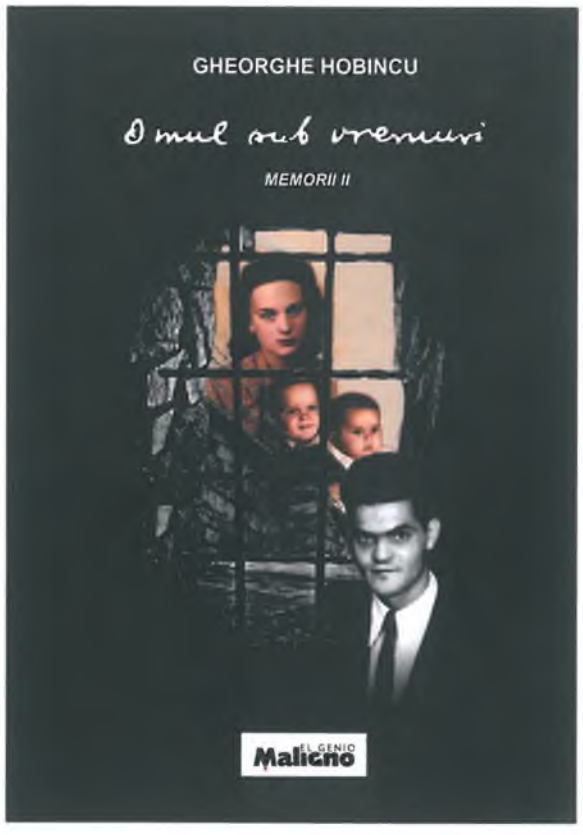

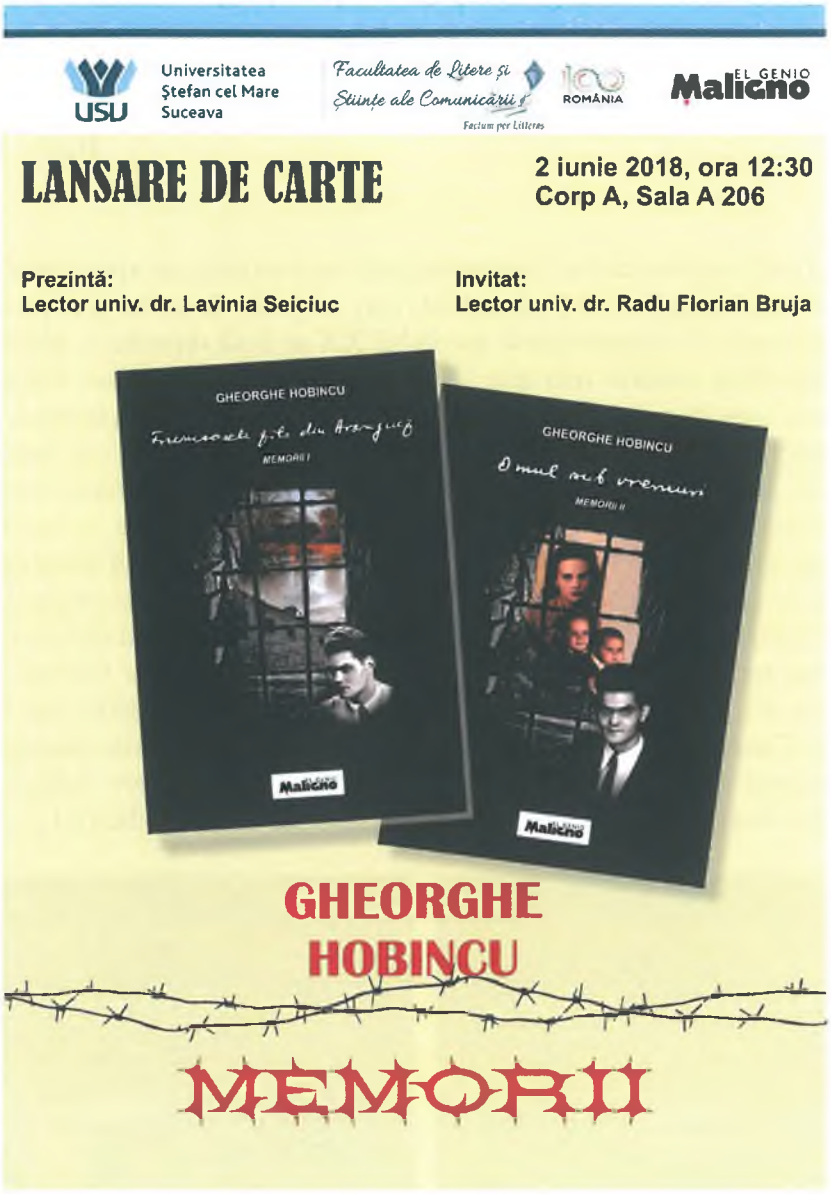

Gheorghe Hobincu, autorul manuscrisului care vede acum lumina tiparului, are tentaţia automemorării vieţii sale, cu amintirile numeroase care i s-au păstrat în minte. Dar firul epic se opreşte în dese rânduri pentru a intra în detaliile istoriei mari, cu personalităţile şi evenimentele semnificative sau percepţia lor, cu tot tragismul istoriei României în secolul totalitarismelor. Deşi, privită cu circumspecţie de istorici, memorialistica este plină de sensuri. Ea aduce o contribuţie semnificativă la reconstituirea trecutului, dă viaţă unor acte şi fapte care, văzute doar în lumina documentului arhivistic, ar rămâne seci. Eliberate de „furia corectitudinii istorice" amintirile eroului acestor pagini oferă posibilitatea unor noi reflecţii cu privire la esenţa demersului istoriografic.

Memorialistica completează tabloul istoric, îi conferă expresivitate şi farmec. Cu atât mai mult, cu cât, eroul nostru a traversat toate marile schimbări politice ale secolului XX, îngreunându-i ascensiunea şi marcându-i destinul. Malaxorul care a cuprins întreaga naţiune la mijlocul secolului trecut a prins în menghinele sale destinul unui om plecat de jos, aparent fără şansa unui salt social semnificativ. În ciuda tuturor vicisitudinilor, Gheorghe Hobincu a reuşit, a supravieţuit tuturor încercărilor. Amintirile sale sunt adesea acoperite de zăbranic dar lasă, în multe momente, să

strălucească şi soarele. Probabil optimismul incurabil care pare să îl fi caracterizat ne aduc în prim plan nu doar umbrele unei epoci marcate de nenorociri ci şi imaginile unei lumi arhaice, astăzi pe cale de dispariţie, care întregesc tabloul secolului ce l-am lăsat în urmă. Fulguranta-i copilărie, adolescenţa cu trecătoarele-i iubiri, mediul şcolar, liceal şi universitar, căsătoria într-un moment extrem de dificil, venirea pe lume a propriilor copii creionează un tablou al unui învingător în înfrângeri. De la prietenii din copilărie la colegii de şcoală, de la profesorii mediul preuniversitar fălticenean la corpul academic al Facultăţii de Medicină din Iaşi, de la camarazii de front la tovarăşii de suferinţă, toate aceste portrete ale unor „oameni care au fost" completează în mod reuşit biografia sa şi lumea în care s-a plămădit, a trăit, a sperat şi a suferit.

Primul volum, intitulat *Frumoasele zile din Aranjuez*, cuprinde primele două părţi ale impresionantului manuscris. În prima Carte - *PRIMUM NON NOCERE* - desluşim trăsături fundamentale ale unui mediu familial rural prezentat ca un *axis mundi*; este scena unde s-a plămădit eroul nostru. Satul natal, amintirea părinţilor şi fraţilor, evenimentele din calendarul rustic, primele experienţe de viaţă, locurile copilăriei sunt prezentate pe larg. În general, istoricii nu s-au aplecat asupra studiului copilăriei. De cele mai multe ori lipsesc amintirile anilor formării, paginile dedicate primilor ani de viaţă fiind puţin numeroase. Mai mult, în lipsa documentaţiei şi a evocărilor acestui tărâm temporal, este dificil de desprins lumea fictivă de realitatea exactă. De multe ori, cei care sondează primele experienţe ale vieţii au o dificultate în a-şi rememora cu exactitate începuturile vieţii. Poate de aceea, merită să stăruim asupra acestui mediu. Un reper de primă mărime îl reprezintă mediul familial, relaţiile cu părinţii şi cu rudele mai în vârstă. Dacă mama este o prezenţă din spaţiul cel mai intim al copilului, tatăl sau bunicul sunt personajele care deschid ochii copilului spre lumea exterioară. De asemenea, cadrul geografic este un reper al primelor experienţe de maturizare al copilului. Pădurile din vecinătatea satului Creţeşti sau din dealurile Elanului formează mediul primelor experienţe exterioare. Aşa cum mai târziu lacurile din vecinătatea Fălticenilor reprezintă un nou spaţiu de iniţiere. Unele imagini ne aduc în faţă relaţiile sociale ale unui mediu, mai ales cel rural, dispărut în zorii veacului în care am intrat.

Mediul şcolar este reconsiderat nu doar prin descrierea elevilor şi profesorilor şcolii ci şi din unele fapte, cum ar fi moartea fiului profesorului Osadeţi, care deşi notată lapidar, aduce în lumină o meteahnă care a funcţionat în sistemul liceal al anilor respectivi. O serie de episoade narate de autor nu par a fi extraordinare dar dacă am avea în vedere mentalitatea timpului şi modul de organizare a învăţământului, acestea crează o imagine inedită mediului liceal interbelic. Scoasă din contextul ei istoric, scena „repetenţiei" din ultimul an pare greu de înţeles. Coroborate cu amintiri din alte spaţii liceale româneşti ar putea sta la baza unei analize istoriografice extrem de utile. Portretele dascălilor fălticeneni pe care i-a cunoscut fac deliciul multor pagini. La fel de interesante sunt descrierile excursiilor pe care elevii le organizau în epocă, între care se remarcă cea de la mănăstirile nemţene. Natura, ca mediul exterior al maturizării, îşi găseşte discret locul în filele memoriilor sale. În acelaşi registru am putea încadra şi experienţa eroului acestor pagini la concursul Tinerimii Române, eveniment aproape uitat de istoriografia de astăzi.

Cartea a II-lea - *EMINEM LAEDERE* - debutează cu pagini extrem de originale despre mediul universitar ieşean, atenţia fiindu-ne îndreptată spre mediul studenţilor medicinişti. Filele dedicate atmosferei din Facultatea de Medicină de la Iaşi sunt cu atât mai meritoase cu cât sunt foarte rare în memorialistica românească. Prins în avatarurile schimbărilor politice din anii 1940-1941, paginile dedicate absolvirii studiilor universitare prezintă o doză şi mai mare de interes. Una din problemele cu care s-a confruntat sistemul universitar românesc în toamna anului 1940 a fost cea a profesorilor rămaşi pe drumuri de la Universităţile şi Instituţiile de învăţământ superior din teritoriile cedate. Aceşti dascăli au trebuit să fie integraţi în Universităţile din ţară, ceea ce a creat o presiune asupra profesorilor existenţi la Bucureşti sau Iaşi. De aceea, ministrul Educaţiei, profesorul Traian Brăileanu, a dat o serie de legi şi decrete prin care a căutat să îşi ajute colegii, mai ales că el provenea de la Universitatea din Cernăuţi, rămasă în afara fruntariilor României. Astfel, a fost demarat un proces de îndepărtare a profesorilor care au fost ostili Mişcării Legionare, a celor cu

apartenenţă politică adversă sau a celor de etnie evreiască. În aceeaşi situaţie se aflau şi studenţii. Gheorghe Hobincu a fost favorizat de aceste mişcări de personal, fiind reabilitat politic şi reuşind să îşi reia studiile.

Partea cea mai consistentă a cărţii a doua este dedicată participării sale la viaţa politică în spiritul care domina tineretul român la finele deceniului al patrulea. Aderarea la cauza Mişcării Legionare şi primele contacte cu extrema dreaptă din România interbelică este descrisă mai ales prin violenţele la care s-a dedat. Grevele studenţeşti sau congresele studenţimii române care au fost captate de Mişcarea Legionară nu au scăpat atenţiei tânărului Hobincu. Dar el, deşi doreşte să participe la congresul de la Tg. Mureş, cel mai notoriu dintre adunările studenţeşti din anii '30, se dezice de la început de aripa radicală, violentă a Legiunii lui Codreanu. Unele episoade sunt cu totul inedite chiar şi în literatura legionară, cum ar fi scena de la sala de spectacol din Fălticeni care a prilejuit un conflict şi un proces între Toader Stahu şi actorul Ionel Băjescu-Oardă. Moralitatea pe care dorea să o impună legionarismul românesc a mers până la a împiedica prezentarea unei piese de teatru cu scene amoroase explicite! Alte momente narate sunt foarte bine cunoscute, autorul fiind martorul funeraliilor lui Moţa şi Marin, campaniei electorale din toamna anului 1937, a rivalităţii cu Partidul Naţional Creştin şi mai ales a conflictului cu regele Carol al II-lea şi Ion Antonescu.

Episodul experienţei legionare mai conţine un fapt total inedit. Pagini extrem de preţioase pentru cunoaşterea regimului concentraţionar din România sub diferite dictaturi sunt consacrate experienţei carcerale de la Chişinău în urma unei condamnări pentru propagandă legionară în vremea regimului autoritar al regelui Carol al II-lea. Precaritatea acestui tip de informaţii, atât provenite din studii documentate arhivistic, cât şi din sursele memorialistice, fac şi mai originale amintirile lui Gh. Hobincu. Dea dreptul livrească este povestea săpării unui tunel prin care se spera că legionarii încarceraţi la Chişinău ar putea evada în condiţiile ocupării Basarabiei de către sovietici. Porecla „Monte Cristo" ar părea amuzantă dacă nu am ţine cont de faptul că întâmplarea este unică în istoria legionarismului românesc şi a experienţei carcerale în anii regimului carlist. Între aceste scene sunt integrate şi alte amintiri referitoare la dificila perioadă din 1940-1941. Mult mai numeroase sunt paginile dedicate activităţii sanitare efectuate la Berezina, în Basarabia. O istorie a lumii medicale prinsă de tăvălugul celei de a doua conflagraţii mondiale ar fi necesară şi ar trebui să ţină cont şi de reflecţiile eroului nostru. Revenit la Iaşi, Gh. Hobincu îşi încununează studiile cu o teză de doctorat. Nici în acest op, autorul nu uită micile pasiuni ale tinereţii, redate cu o inapelabilă sinceritate, care fac şi mai originale şi interesante paginile vieţii sale.

Volumul al doilea, intitulat *Omul sub vremuri* se deschide cu Cartea a treia – *NOLITE TIMERE* - este consacrată experienţei războiului şi frontului. Prin dimensiunea sa mondială, prin durată şi prin influenţa sa covârşitoare asupra destinelor întregii umanităţi, al doilea război mondial reprezintă evenimentul cel mai violent al întregului secol. De aceea, traversând anii celui de al doilea război mondial care au marcat deopotrivă istoria României şi destinul său personal, medicul Gheorghe Hobincu aduce o contribuţie însemnată la cunoaşterea mai intimă a realităţilor conflagraţiei. Dacă supravieţuitorii din corpul ofiţeresc al Armatei Române şi-au putut publica repede mărturiile, o serie de frânturi de istorie, ale simplilor soldaţi sau ale auxiliarilor, au văzut lumina tiparului în ultimele două decenii. Acestea au rămas disparate, fără să formeze un corpus central, ca o bază de cercetare pentru specialiştii domeniului. Cu atât mai preţioase sunt amintirile de pe front ale lui Hobincu, mărturiile medicilor militarii fiind şi mai rare.

Nu lipseşte, ca şi în alte mărturii, încrâncenarea din relaţiile cu populaţia civilă. Multe mărturii completează tabloul general al imaginii pe care românii şi-o făceau despre ruşi şi diferenţa de ceea ce ştiau despre acest popor. Lipseşte un studiu în istoriografia noastră care să zugrăvească relaţiile dintre militarii armatei române şi populaţia civilă din zonele ocupate. Un episod care completează absurditatea războiului este procesul în care Gh. Hobincu a fost implicat deoarece i se găsise acasă un portret al lui Corneliu Zelea Codreanu. Grotescul este cu atât mai mare cu cât el se afla la post, în Crimeea iar percheziţia efectuată la Fălticeni nu l-a găsit acasă. Despre politica lui Ion Antonescu faţă de foştii activişti ai Mişcării Legionare în timpul războiului sunt numeroase însemnări dar încă nu s-a scris un studiu care să lămurească detaliile. Supravieţuitorii acelei epoci

vorbesc de pedepse aspre şi de lichidarea unor foşti legionari trimişi în misiuni sinucigaşe. Povestea procesului lui Hobincu poate fi o nouă mărturie la un dosar neelucidat. Nu lipsesc nici din acest capitol amintirile personale, care leagă destinul său de istoria românilor. Logodna, între două etape ale activităţii pe front - Kuban şi Crimeea – era un act firesc pentru tinerii combatanţi, fapt confirmat de foarte multe mărturii.

Poate şansa sa a fost să fie înlocuit la timp din postul din Crimeea, scăpând de încercuirea de la Sevastopol. Revenit în ţară a prins ultimele luni ale regimului Antonescu în noul său post, la spitalul din Timişoara, departe de front. Ceea ce nu l-a scutit de experienţa bombardamentelor aviaţiei anglo-americane. În imagini de un dramatism aparte sunt redate evenimentelor care l-au prins pe eroul nostru la propria-i nuntă. Cum aceasta fusese stabilită pentru 27 august 1944 el avea să fie direct afectat de schimbările de la 23 august. Bombardamentul aviaţiei germane, devenită adversară României, l-a surprins chiar la nunta sa. Aceeaşi valoare au şi paginile care amintesc de contactele armatei ruse cu populaţia civilă în anii 1944-1945. Se repetă în sens invers imaginile despre realitatea relaţiei dintre ocupant şi populaţia civilă. Dramele suferite de civili în contact cu militarii Armatei Roşii nu vor putea umple paginile unei singure lucrări, numeroasele evocări ale acelor ani tulburii fiind prea numeroase.

HONESTE VIVERE - Cartea a patra a memoriilor lui Gheorghe Hobincu are, din primele fraze, aspectul unui sfârşit de lume. Deşi primele pagini îl găsesc din nou întors în lumea familiei sale, arestarea sa la 15 mai şi primul contact cu sistemul concentraţionar comunist sunt evocate în cuvinte emoţionante, nefireşti pentru cititorul paginilor anterioare. Închisoarea din Timişoara, cu atmosfera ei „liberală" ne introduce în etapa comunistă prin care eroul nostru va trebui să treacă. Urmează rememorarea unor experienţe de recluziune care, cu cât sunt mai dureroase, cu atât conferă originalitate întregului. Literatura carceralã poate duce la revizuirea unui întreg sistem de valori. Deşi în ultimii ani s-a scris mult, fiecare fiinţă umană strivită de acest fatal malaxor are dreptul la opinie. Deşi „fiecare îşi povesteşte numai segmentul pe care l-a trăit el" însumarea acestor amintiri dureroase poate recrea infernul prin care aceşti supravieţuitori au trecut şi ne poate răspunde la obsedanta întrebare: cum a fost posibil?

Închisoarea Aiud, închisoarea legionarilor şi a intelectualilor cum a fost numită, nu diferă în evocarea lui Gheorghe Hobincu faţă de alte mărturii. Toate converg spre aceeaşi obsesie – foamea – care a măcinat fizic şi psihic toţi deţinuţii sistemului concentraţionar. Ceea ce surprinde însă este iluzia care, probabil indusă, le intrase în suflet că mutarea la Canal ar putea fi salvarea acestora din nenorocire: „Acum Canalul rămînea singura speranţă". Pentru cercetătorul regimului comunist foarte preţioase pot fi şi paginile dedicate experienţei de la Canal. Aici a cunoscut toate tarele vieţii în recluziune: foamea, frigul, bolile, dezumanizarea treptată, munca, epuizarea, carantina, umilinţa. Chiar dacă, autorul face referiri la exemple cunoscute, pentru a înţelege mecanismele represiunii comuniste dar mai ales cele ale supravieţuirii sub comunism cazuri precum cele ale lui Aurel Golimaş sau Alexandru Bratu sunt ilustrative. Remarcabil este faptul că Hobincu dă o expresie estetică experienţei carcerale. În general, literatura carceralã nu este melodioasă, fiind lipsită de valoare literară. Hobincu este excepţia care confirmă regula, limba memoriilor sale este plastică, frumoasă, de expresie artistică. Memorialistul are puterea de a-şi aminti şi o serie de scene care fac amuzantă nu doar lectura dar aruncă şi o privire diferită asupra infernului de la Canal. În amintirile sale Canalul apare ca un spaţiu în care se putea, totuşi, supravieţui. Greva foamei, eliberarea şi integrarea socială sunt momente pe care Hobincu le narează cu acelaşi umor care îi caracterizează majoritatea paginilor.

Pagini semnificative sunt acordate şi eliberării şi reîncadrării sociale. Este destul de puţin cunoscută în memorialistica românească readaptarea socială a foştilor deţinuţi. Tendinţa celor mai mulţi care au puterea de a-şi rememora încercările la care au fost supuşi este de a scrie doar despre iadul din închisori evitând să evoce şi viaţa de după eliberare. Pentru a înţelege mai bine viaţa cotidiană în comunism aceste imagini sunt foarte sugestive iar Gheorghe Hobincu vine să completeze un pasaj istoric încă nestudiat suficient. Firesc, formaţia sa şi experienţa de medic fac să

se perinde prin faţa noastră o galerie întreagă de profesori universitar şi medici, unii renumiţi alţii necunoscuţi, unii oneşti alţi corupţi, smulgând uitării personaje şi faptele lor fără de care istoria ar fi mai săracă. Dar extrem de preţioase pentru înţelegerea regimului comunist şi a poliţiei sale politice sunt paginile dedicate încercării Securităţii de a-l recruta pe Hobincu. Presiunile la care a fost supus şi metodele de şantaj pe care le foloseau sunt extrem de rare în memorialistică, puţini fiind cei care au rezistat tentaţiei sau au avut puterea să o recunoască.

Odată văzută lumina tiparului, cartea se va fi adresat unui public larg, tuturor cititorilor dornici a cunoaşte varii aspecte şi ipostaze ale trecutului, multe insuficient materializate sau focalizate istoriografic. Istoricii perioadei contemporane vor putea descoperi realităţi ale unor colectivităţi şi grupuri sociale, multă vreme ocultate, cu momentele lor de criză, cu strategiile de supravieţuire, cu raporturile cu un stat opresiv sau cu poziţiile de marginalizare care l-au cuprins pe autor şi i-au marcat decisiv destinul. Criticii literari vor putea analiza valoarea estetică a acestui text. Alte categorii de specialişti ar putea găsi sau oferi noi interpretări trecutului istoric. Împreună s-ar putea realiza nu un studiu interdisciplinar ci o analiză multidisciplinară asupra întregului secol XX. Orice revenire asupra subiectelor atinse este benefică în reevaluarea poverii istoriei, poverii celor morţi asupra celor vii. Căci eroul acestor pagini face parte atât din propria-i viaţă cât şi din viaţa României secolului XX, cu toate avatarurile sale.

În atenţia colaboratorilor la

Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei

Termen de predare a articolelor – 1 septembrie, prin email, în fişier **.doc** şi **.pdf**, la adresa:
memoriale@muzeulbucovinei.ro
sau
auracasamarian@yahoo.ro

Articolele trebuie **redactate** (cu diacritice) în program Microsoft **Word**, **A4**, **Times New Roman** cu **12, maximum 16 p**. la **1 rând, note** cu **11** la **subsol**.

Titlul, rezumatul (cel mult 10 rânduri) şi cuvintele-cheie: în **limba română** şi în **limba engleză.**

Ilustraţii (fotografii, desene, tabele): la rezoluţie de 300 dpi, **incluse de autor** în text.

Autorii sunt rugaţi să respecte *Normele minimale privind prezentarea manuscriselor* elaborate de Editura Academiei Române şi să se asigure că **materialele trimise nu încalcă drepturi de autor**.

Redacţia **nu îşi asumă răspunderea pentru afirmaţiile autorilor** din articolele primite spre publicare şi **are dreptul de a selecta** materialele sau de a solicita modificări ori completări considerate necesare.

ISSN 1583-5936